

**ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ (ΜΑΚΗΣ)
Γ. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ**

ΚΡΗΤΗ ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ, ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ.

ΠΟΛΕΙΣ , ΑΡΧΑΙΕΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ, ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ (ΚΤΙΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ Κ.ΛΠ.): ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ΝΕΑΠΟΛΗ, ΙΕΡΑΠΥΤΝΑ > ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ, (Σ)ΗΤΕΙΑ > ΗΤΕΙΑ, ΙΤΑΝΟΣ, ΛΑΤΩ, ΠΡΑΙΣΟΣ Κ.Α.

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ «Η ΑΘΗΝΑ»
ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ 2020**

ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

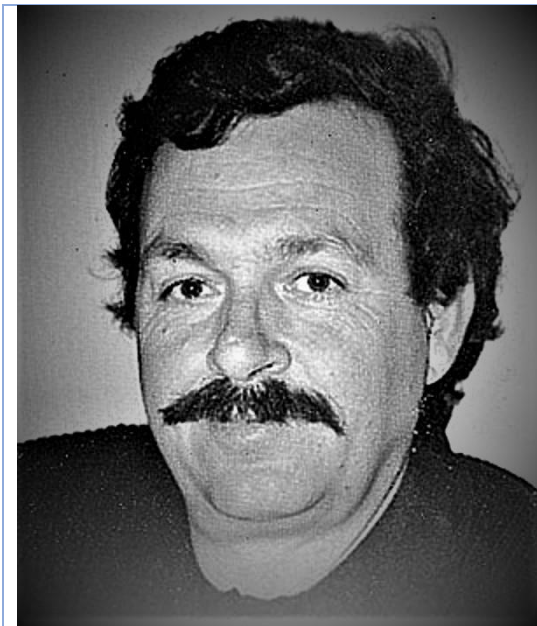
(ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ, ΔΗΜΟΙ Κ.ΛΠ.)

ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ (ΜΑΚΗ) Γ. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗ

(Επίτιμου Διευθυντή Υπ. Πολιτισμού, συγγραφέα, τ. Προέδρου Συλλόγου Λασιθιωτών «ο Δικταίος», Γ. Γραμματέα Παγκρητίου Ενώσεως)

ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ, ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ.

ΠΟΛΕΙΣ , ΑΡΧΑΙΕΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ, ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ (ΚΤΙΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ Κ.ΛΠ.): ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ΝΕΑΠΟΛΗ, ΙΕΡΑΠΥΤΝΑ > ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ, (Σ)ΗΤΕΙΑ > ΗΤΕΙΑ, ΙΤΑΝΟΣ, ΛΑΤΩ, ΠΡΑΙΣΟΣ Κ.Α.

Το παρόν βιβλίο αφιερώνεται στον εξάίρετο συμμαθητή, φίλο και συμπατριώτη, καθώς και άριστο φιλόλογο και συγγραφέα κ. Μανώλη Ευστ. Συμιανάκη για την ανιδιοτελή, σπουδαία και αντικειμενική ιστορική – συγγραφική προσφορά του στο Λασίθι

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περιεχόμενα	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄	5
ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΣΙΑ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	5
1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ: ΠΟΛΕΙΣ, ΔΗΜΟΙ, ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ Κ.ΛΠ. Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ..	5
2. Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ «ΛΑΣΙΘΙ» - Ο ΚΑΜΠΟΣ, Η ΕΠΑΡΧΙΑ, Ο ΔΗΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	7
3. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ.....	23
4. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΝΥΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΟΥ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	31
5. ΟΡΗ ΤΟΥ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ - Η ΔΙΚΤΗ , ΤΟ ΔΙΚΤΑΙΟ ΑΝΤΡΟ, Ο ΔΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄	44
ΠΟΛΕΙΣ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ.....	44
1. Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Η ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	44
Α. Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	44
Β. Η ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	46
Γ. Η ΣΥΝΟΙΚΙΑ, ΤΟ ΝΗΣΙ ΚΑΙ Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ ΚΡΗΤΗΣ	52
Δ. Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ, ΑΝΑΛΗΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	55
Ε. ΑΝΑΛΗΘΕΙΕΣ ΠΟΥ ΛΕΓΟΝΤΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	57
Ζ. Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΕΞΗΣ	63
2. Η ΝΕΑΠΟΛΗ, Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	71
3. Η ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ (ΙΕΡΑΠΥΤΝΑ).....	85
4. Η (Σ)ΗΤΕΙΑ > ΗΤΕΙΑ, ΗΤΙΣ	95
5. Η ΙΤΑΝΟΣ	109
6. Η ΟΛΟΥΣ > ΕΛΟΥΝΤΑ	112
7. Η ΛΑΤΩ ή ΚΑΜΑΡΑ (Η ΘΕΑ ΛΗΤΩ ΚΑΙ Ο ΝΕΑΡΧΟΣ).....	115
8. Η ΜΙΛΑΤΟΣ - ΜΙΛΗΤΟΣ.....	127
9. Η ΩΛΕΡΟΣ (ΜΕΣΣΕΛΕΡΟΙ)- ΘΕΑ ΑΘΗΝΑ	130
10. Η ΠΡΑΙΣΟΣ ή ΤΟ ΠΡΑΣΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΔΙΚΤΑΙΟΥ ΔΙΟΣ	131
11. Η ΔΡΗΡΟΣ	134
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄	137
ΑΡΧΑΙΑ ΚΡΗΤΗ.....	137
1. ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ	137
2. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ	160
3. ΜΙΝΩΑΣ, ΜΙΝΩΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, ΜΙΝΩΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	173
4. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.....	188
1) ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΡΗΤΗΣ (67 Π.Χ. – 330 Μ.Χ.)	189
2) ΠΡΩΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΡΗΤΗΣ (330 μ.Χ. – 828 Μ.Χ.)	193
3) ΑΡΑΒΟΚΡΑΤΙΑ ΚΡΗΤΗΣ (827/8 μ.Χ. - 961 μ.Χ.).....	194
4) ΔΕΥΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (961 – 1202 μ.Χ.)	196

5) ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ - ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ ΚΡΗΤΗΣ	197
6) ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ (1669 – 1830)..	203
7) ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΡΗΤΗΣ (1830 – 1840).....	207
8) ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ	212
9) ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ 1898 - 1913	241
10) ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ - ΕΝΩΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΕΛΛΑΔΑ.....	252
Α. ΕΝΩΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΕΠΙΣΗΜΑ 30 ΜΑΙΟΥ 1913	252
Β. ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ 1912 - 1913.....	254
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'	257
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΡΗΤΗΣ.....	257
1. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ - ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ	
1920 – 2011	257
2. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ	273
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	287
ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ:	287

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΣΙΑ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ

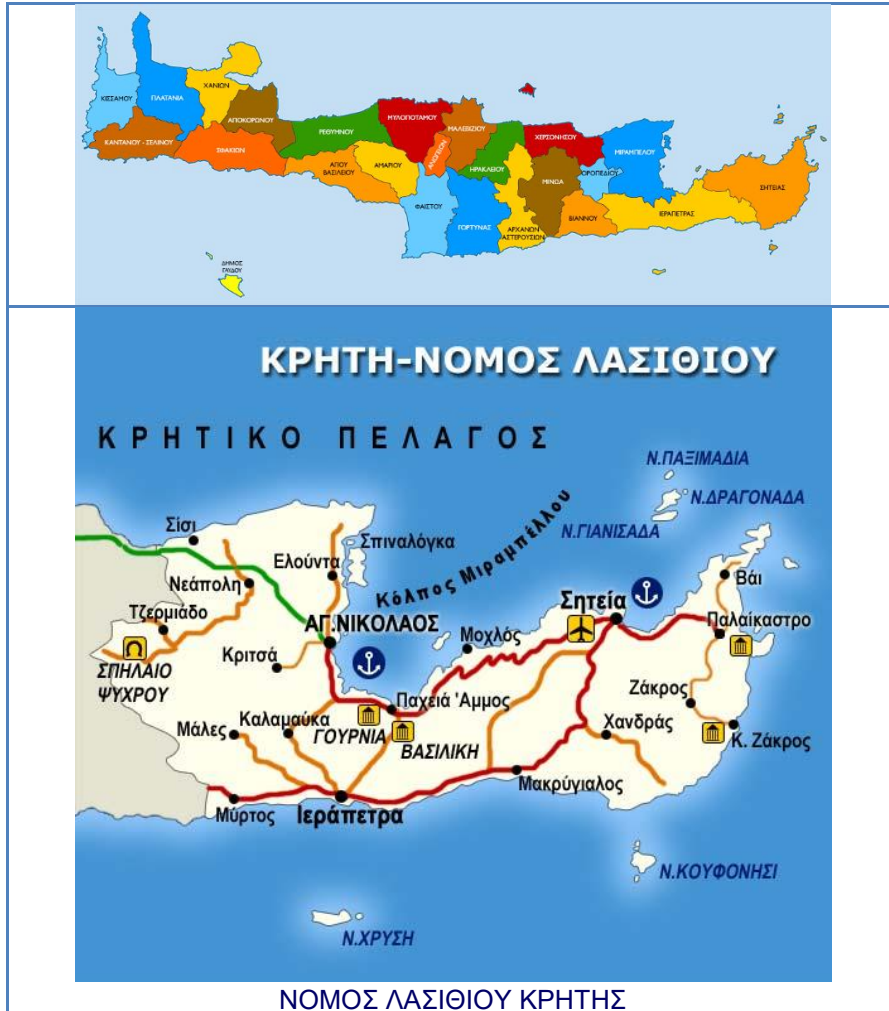
1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ: ΠΟΛΕΙΣ, ΔΗΜΟΙ, ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ Κ.ΛΠ. Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Ο Νομός Λασιθίου είναι ο ανατολικότερος νομός της Κρήτης. Συνορεύει στα δυτικά με το Νομό Ηρακλείου, έχοντας ως φυσικό σύνορο την οροσειρά της Δίκτης και βρέχεται από θάλασσα στις τρεις υπόλοιπες πλευρές του, ήτοι με το Κρητικό πέλαγος βόρεια, το Καρπάθιο ανατολικά και το Λιβυκό νότια. Τα νησιά που ανήκουν στο Νομό Λασιθίου είναι πολλά και ενδιαφέροντα, το καθένα για το δικό του λόγο. Η Σπιναλόγκα, το νησί με ενετικό οχυρό που χρησιμοποιήθηκε και ως τόπος συγκέντρωσης των Χανσενικών (λεπρών), οι Άγιοι Πάντες, που είναι καταφύγιο των κρητικών αιγάγων (κρικρι), η Κολοκύθα, η Ψείρα, οι Διονυσιάδες, η Ελάσα, το Κουφονήσι, η Χρυσή με ένα ενδημικό είδος κέδρου κ.α. Τα ακρωτήρια του νομού είναι τα εξής: Αγίου Ιωάννη, Φανερωμένης, Σίδερου (Αγίου Ισιδώρου), Ζάκρου και Πλάκας. Το έδαφος του νομού Λασιθίου είναι κυρίως ορεινό, με την οροσειρά Δίκτη (2148 μ.) ή αλλιώς Λασιθιώτικα όρη που κυριαρχεί στα δυτικά, να καταλαμβάνει εξολοκλήρου την Επαρχία Λασιθίου και μέρος των Επαρχιών Μιραμπέλλου και Ιεράπετρας. Κοιλιάδες με ελαιόδεντρα υπάρχουν πολλές, με τις δύο μεγαλύτερες στην Ιεράπετρα και την άλλη στην κοιλάδα Μιραμπέλλου. Υπάρχουν πολλά οροπέδια. Το μεγαλύτερο από αυτά είναι το Οροπέδιο του Λασιθίου, όπου γεννήθηκε και ανατράφηκε ο Δίας, στο Δικταίο Άντρο.

Ο Νομός Λασιθίου φημίζονται από αρχαιοτάτων χρόνων για το κάλος του, ήτοι για το καλό κλίμα και την ωραία ομορφιά που διαθέτει, καθώς και για το κάλος του χαρακτήρα των ανθρώπων του, ήτοι την καλοσύνη, τη φιλοξενία και την καλή καρδιά των κατοίκων του. Ο λόγος και για τον οποίο από αρχαιοτάτων χρόνων ήταν και είναι ένας από τους πιο φημισμένους, πανελληνίως και παγκοσμίως, θρησκευτικούς και τουριστικούς πόλους έλξης, τόσο από θνητούς όσο και από θεούς. Το νομό Λασιθίου, όπως θα δούμε πιο κάτω, επέλεξε η Θεά Ρέα προκειμένου να γεννήσει το Θεό των θεών και πάνω απ' όλα της φιλοξενίας Δία, ο Δίας να απαγάγει την πριγκίπισσα Ευρώπη, καρπό του έρωτα των οποίων ήταν ο Μίνωας, ο δημιουργός του πρώτου στον κόσμο πολιτισμού, του Μινωικού, οι Αργοναύτες να ξεκουραστούν στο μακρινό ταξίδι τους κ.α.

Ο Νομός Λασιθίου διαθέτει εξαιρετικές τουριστικές υποδομές. Τα θέρετρα του όπως για παράδειγμα ο Άγιος Νικόλαος, η Ελούντα, η Σητεία και η Ιεράπετρα έχουν αποκτήσει παγκόσμια φήμη και υποδέχονται κάθε χρόνο χιλιάδες επισκέπτες από τα όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου. Η περιοχή

ενδείκνυται για φυσιολατρικές διαδρομές, θρησκευτικό τουρισμό, ιστορικές και αρχαιολογικές αναζητήσεις, από τα δε εύφορα εδάφη της παράγονται οι μεγαλύτερες ποσότητες φρούτων και λαχανικών της Κρήτης αλλά και εξαιρετικής ποιότητας λάδι και σταφίδα. Το Λασιθί διαθέτει επίσης μερικές από τις ομορφότερες παραλίες της Κρήτης, άλλες αμμουδερές, άλλες με ψιλό βότσαλο, άλλες προστατευμένες από τους ανέμους και άλλες κρυμμένες σε μικρούς και άκρως γοητευτικούς κολπίσκους, όπως αυτές στον Άγιο Νικόλαο, στην Ελούντα, στο Βάι, στο Μακρύγιαλο, και στην Ιεράπετρα.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΕΣ, ΔΗΜΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΕΙΣ, ΑΡΧΑΙΕΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ, Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Ο Νομός Λασιθίου χωρίζεται σε τέσσερεις επαρχίες, που τώρα αποτελούν δήμους, τους εξής: Μιραμπέλλου (Δήμος Αγίου Νικολάου), Λασιθίου (Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου με έδρα το Τζερμιάδων), Ιεράπετρας (Δήμος Ιεράπετρας) και Σητείας (Δήμος Σητείας).

Οι μεγαλύτερες πόλεις του Νομού Λασιθίου είναι ο Άγιος Νικόλαος, η Σητεία και η Ιεράπετρα, που είναι και η μεγαλύτερη πόλη του νομού.

Στην αρχαιότητα στο Νομό Λασιθίου ήκμασαν μεγάλα κέντρα του Μινωικού Πολιτισμού. Στην Επαρχία Ιεράπετρας ήκμασε η Ιεράπυτνα, που σήμερα λέγεται Ιεράπετρα, ο Ιστρώνας, το σημερινό Καλό Χωριό Ιεραπέτρας, η Μινώα, το σημερινό χωριό Παχιά Άμμος Ιεράπετρας, η Ώλερος, το σημερινό χωριό Μεσελέροι Ιεράπετρας κ.α., Στην Επαρχία Μιραμπέλλου ήκμασε η Μίλητος ή Μίλατος, που σήμερα υπάρχει ως χωριό, η Ολούς > Ελούντα, που σήμερα ακμάζει ως προάστιο της πόλης του Αγίου Νικολάου, η Δρήρος, που τα ερείπιά της υπάρχουν στο ύψωμα Αγ. Αντώνιος που βρίσκεται δίπλα από τη Νεάπολη, η Λατώ ή Καμάρα, που τα ερείπιά της υπάρχουν νότια του Αγ. Νικόλαου Μιραμπέλλου) κ.α. Στην επαρχία Σητείας ήκμασε η (Σ)ητεία > Ήτεια, η Πραισός ή το Πράσον με το Δικταίο Ιερό, η Ίτανος κ.α.(Περισσότερα για τις ως άνω αρχαίες πόλεις βλέπε αναλυτικά πιο κάτω).

2. Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ «ΛΑΣΙΘΙ» - Ο ΚΑΜΠΟΣ, Η ΕΠΑΡΧΙΑ, Ο ΔΗΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Α. Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ «ΛΑΣΙΘΙ»

Η ονομασία «Λασίθι» είναι ενετική (ενικός Lascito > Lassito και πληθυντικός Lasciti > Lassiti > Κρητικά Λασίθι), όπως και τόσες άλλες της Κρήτης, πρβ: Μιραμπέλο (Mirabello), Σπιναλόγκα (Spina Longa), Μαλεβύζι (Malvezia), Souda (Suda), Μονοφάτσι (Bonifatio/ Belvedere > Μονοφάτσι), Καινούργιο (Castel Nuvo), Καστέλι (Castel) κ.α.

Απλά αρχικά με το όνομα Λασίθι, ήτοι LASCITO CAMPO και LASSITI CAMPAGNA , CAMPUS DI LASSITHI κ.α. καλούνταν μόνο ο κάμπος του οροπεδίου της Δίκτης που σήμερα λέγεται Οροπέδιο Λασιθίου και από εκεί μετά προήλθαν οι ονομασίες: Επαρχία Λασιθίου, Νομός Λασιθίου και Δήμος Λασιθίου. Ο Νομός Λασιθίου επί Ενετών δεν υπήρχε. Δημιουργήθηκε επί τουρκοκρατίας με τον καλούμενο οργανικό νόμο του 1868 (βλέπε «Κρητικός Κώδιξ» ετών 1868 – 1893) , ο οποίος εκδόθηκε μετά από την ιστορική μάχη που έγινε στον κάμπο Λασιθίου, τη Μάχη Λασιθίου, στις 21 - 30/5/1867.Αντίθετα το όνομα Λασίθι για τον κάμπο του Οροπεδίου Λασιθίου υπάρχει ήδη επί Ενετών, άρα η επαρχία έδωσε στο νομό το όνομα και όχι ο νομός στην επαρχία.

Όταν οι Ενετοί κατέλαβαν την Κρήτη (1210 – 1669) καταρχήν τη χώρισαν διοικητικά σε τμήματα, ήτοι σε νομούς (*territorii*) και επαρχίες (*sexterii*), στα οποία έδωσαν ονόματα ανάλογα με τη γλώσσα και τα δικά τους πρότυπα, πολλά των οποίων διατηρούνται μέχρι σήμερα. Ακολουθώντας τα τμήματα αυτά μοιράστηκαν ως φέουδα σε Ενετούς ευγενείς για διοίκηση και εκμετάλλευση, πλην του οροπεδίου της Δίκτης που σήμερα λέγεται Λασίθι με τις τριγύρω περιοχές του, τον Αλικάμπο και μεγάλο Μέρος της Μεσαράς (περιοχή Μοιρών), τα οποία παρέμειναν ως δημόσια κτήματα.

Το Λασίθι μετά από την επανάσταση των Ψαρομηλίγγων το 1341-1347 μ.Χ., επειδή έγινε εστία επαναστατών, διατάχθηκε όχι μόνο να μην κατοικείται αλλά και να καταστραφεί και να ερημωθεί παντελώς, ώστε να μην υποθάλλονται πλέον εκεί επαναστάτες. Κάτι που παρέμεινε μέχρι το 1463. Το έτος 1463 έγινε αντιληπτό ότι η Τουρκία θα εξαπλώνονταν κατακτητικά και μέχρι την Κρήτη, οπότε οι Ενετοί συγκέντρωσαν εκεί πολλά στρατεύματα, για να την προστατέψουν. Προ αυτού, επειδή τα στρατεύματα αυτά χρειάζονταν πολλά σιτηρά για τη διατροφή τους, διατάχθηκε η κατοίκηση και η καλλιέργεια και πάλι του Λασιθίου προκειμένου να παράγονται και σ' αυτό σιτηρά. Προ αυτού, επειδή στο μεταξύ ο κάμπος του Οροπεδίου είχε βαλτώσει, οι Ενετοί έκαναν εκεί μεγάλα εγχειοβελτιωτικά-αποστραγγιστικά έργα και ακολούθως μοίρασαν τον κάμπο σε δημόσια κτήματα, που άλλα από αυτά τα πάχτωναν (ενοικίαζαν) και άλλα τα παραχώρησαν δωρεάν για καλλιέργεια και με κληρονομικό δικαίωμα σε πρόσφυγες από το Ναύπλιο και Μονεμβασία

Και επειδή οι Βενετοί τα δημόσια κτήματα του κάμπου του Οροπεδίου που σήμερα καλείται Λασίθι άλλα τα πάχτωναν (ενοικίαζαν) με κλήρο σε Κρήτες καλλιεργητές και άλλα τα παραχώρησαν πάλι με κλήρο σε πρόσφυγες από Ναύπλιο και Μονεμβασία ως *lascito – lassiti* (ενικός) - *lasciti* > *Lassit* (πληθυντικός), που στα ελληνικά σημαίνει μετόχια, μερίδια, μοιράσια, κληροδοτήματα κ.α., γι αυτό και προέκυψε η βενετσιάνικη ονομασία *LASCITO CAMPO = CAMPO DI LASSITI = CAMPAGNIA DI LASSITI = ΚΑΜΠΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ* (= κάμπος Κληροδοτήμα ή Κληροδοτημάτων). Το ίδιο έγινε και στη Μεσαρά Κρήτης απ' όπου προήλθε η ονομασία του εκεί οικισμού Μοίρες.

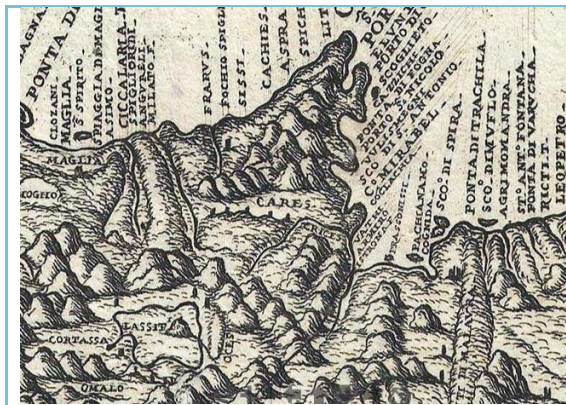
Μάλιστα σε άλλους ενετικούς χάρτες το Λασίθι ονομάζεται στον ενικό αριθμό, ήτοι *Lascito* και *Lassito* και σε άλλους στον πληθυντικό, ήτοι *Lasciti* και *Lassiti*. Στο χάρτη π.χ. του Abraham Ortelius «*Cyprus Insula [with] Candia, Olim Creta*» (Antwerp 1581) γράφει «*Lascito Campus*». Στο χάρτη του Giovanni Antonio Magini: *Candia Insula Olim Creta, Venice / 1596* γράφει «*Lascito Campus*». Στο χάρτη του Gerard Mercator: *Candia cum Insulis aliquot circa Graeciam [Insets of Corfu, Zante, Milo, Nicsia, Santorini and Scarpanto, Amsterdam / 1619* γράφει: *Lascito Campo*. Στην έκθεση του Βενετού Francesco Basilicata (“*il Regno di Candia*”, Venis 1630) γράφει: *LASSITI CAMPAGNA = ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΑΜΠΟΣ* κ.α.

Στην «Έκθεση Καπετάνιου Gaspar Rhenerius (1563)» προς τη Βενετική Γερουσία (Archivio de Stato di Venezia, ASV, μετάφραση Μαρία Ντούρου – Ηλιοπούλου) αναφέρεται ότι τρεις μεγάλες πεδιάδες, της Μεσαράς, της πεδιάδας και του Λασιθίου θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν τον επισιτισμό

του Χάνδακα, αν καλλιεργούνταν κανονικά, και επίσης ότι ένα τμήμα του κάμπου Λασιθίου («Campagna de Lascithi») έχει παραχωρηθεί στους Ναυπλιώτες ως δωρεά, άλλο έχει νοικιαστεί και το υπόλοιπο είναι ακαλλιέργητο και προτείνει να απομακρυνθούν» τα νερά που καθιστούν την πεδιάδα ελώδη και να την καλλιεργήσουν. Τελευταίες δωρεάν παραχωρήσεις (ήτοι κληροδοτήματα, lasciti) που παραχώρησε η Βενετία ήταν το 1546 στις εξής οικογένειες μεταναστών ευγενών που είχαν έλθει από το Ναύπλιο και τη Μονεμβάσια, όταν έπεσε η χώρα τους στους Τούρκους, και τους παραχωρήθηκαν κτήματα στο Λασιθί: Τζώρτζη Ντε Τζόγια από τη Μονεμβάσια, Φραγκίσκου Ντανασή από τη Μονεμβάσια, Αντώνιο Αλιπράντο από τη Μονεμβάσια, Φράγκο Ντανασή (με τις κόρες του, τις ηγουμένισσες Πελαγία και Θεόκλητη) από τη Μονεμβάσια, Πέτρο Κόντε από το Ναύπλιο, Σοφιανού, Κανάκη και Θεοδώρου Δαιμογιάννη από τη Μονεμβάσια, Στις οικογένειες αυτές οι Ενετοί μοίρασαν χωράφια με κληρονομικό δικαίωμα (Lasciti) χωράφια 368 βουδές, (Βλέπε: Στ. Σπανάκης «Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου» και Στ. Σπανάκης «Μνημεία Κρητικής Ιστορίας», τόμοι 1-5)

Πολλές από τις οικογένειες αυτές μετά που η Κρήτη έπεσε στα χέρια των Τούρκων αποχώρησαν από το Λασιθί με το απο 4/10/1715 φερμάνι των Τούρκων (Ν. Σταυρινίδης «Μεταφράσεις Τουρκικών ιστορικών εγγράφων»).

Τα μέρη: Lassithi (νυν Οροπέδιο Λασιθίου), Cares (η κοιλάδα Νεάπολης), Critses (Κρισά), Porto S. Nicolo (Λιμάνι Αγίου Νικολάου), Castel Mirabello (Κάστρο Μεραμπέλου) κ.α. Από το χάρτη της Κρήτης του Boschini, M., Il Regno Tutto di Candia delineato à parte à parte, (Venice: Nicolini) 1651.

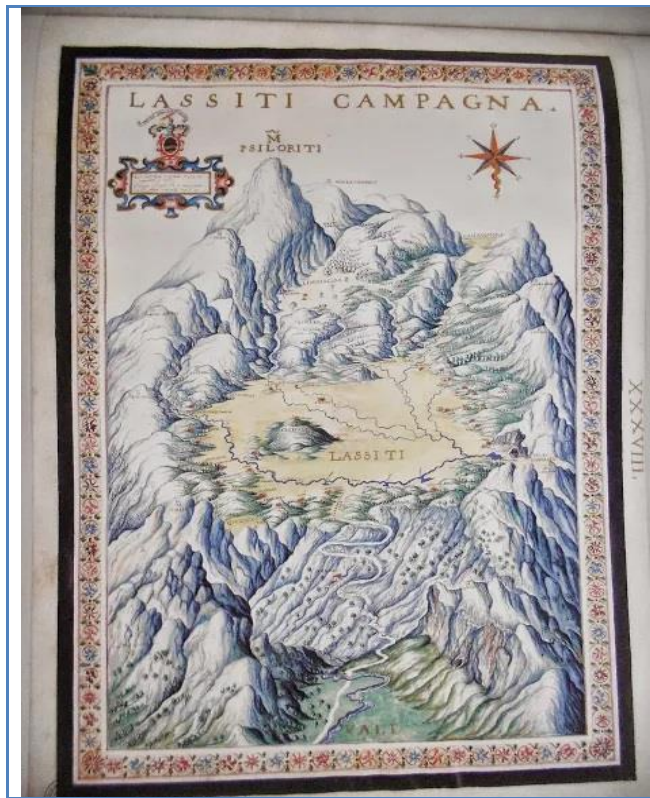
Η ενετική λέξη lascito – lasciti > lassithi παράγεται από το λατινικό ρήμα lasciare = παραχωρώ, δίδω κ.α. κάτι με κληρονομικό δικαίωμα. Νομικά η λέξη lascito – lasciti σημαίνει legati fato per testamento = δίδω κάτι (μετοχή ή μερίδιο κ.α.) σε κάποιον με διαθήκη και με κληρονομικό δικαίωμα, κληροδότημα/ κληροδοτήματα. Βλέπε π.χ. ενετικό λεξικό Dizionario del dialeto Veleziane di G. Boerio, Venezia 1856 και επίσης: Dizionario del Italiano – Greco G. Brichenti, Milano 1926 κ.α.

Στην έκθεση π.χ. του Ενετού Γενικού Προβλεπτή Francesco Morezini 1629 (RELATIONE DI CANDIA DEL GENERAL MORESINI 1629, Στ. Σπανάκης Μνημεία Κρητικής Ιστορίας) διαβάζουμε τα εξής που ο Στ. Σπανάκης μεταφράζει: rimanete della Campagna del Lassitti = υπόλοιπο κάμπου Λασιθίου (σελίδα 60) και “mettendo insieme tra lassi (lasciti) et elemosine..” = μάζεψαν από κληροδοτήματα και ελεημοσύνη (σελίδα 121)

Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο οι οικισμοί με τα χωράφια τους που δημιουργήθηκαν επί Ενετών στο Λασιθί καλούνταν «μετόχια» και όχι χωριά (casali) και οι κάτοικοί τους μετοχάρηδες ή άλλως lascitii > Lassitii > Lassithii > Λασιθιώτες.

Στις Εκθέσεις των απεσταλμένων της Βενετίας για έλεγχο των εσόδων: Francesco Basilicata, F. Castrolifaca, Cavali κ.α. αναφέρονται τα ονόματα τόσο των πακτωτών όσο και εκείνων που είχανε λάβει δωρεάν παραχωρήσεις (κληροδοτήματα).

Και δεν είναι ενετική λέξη μόνο η ονομασία Lasciti > Λασιθί, αλλά και τόσες άλλες εντός του Λασιθίου, όπως οι: «λίνια-λίνιες» (Linies = οι γραμμές που χωρίζουν τον κάμπο σε τετράγωνα, τα lassiti), βάγκα-βάγκες (Bank = αποθετήριο αυλάκι νερού), «ρουμπάρα» (rumber = η βρύση απ'όπου ρέουν τα νερά προς τα αυλάκια ή τις βάγκες), Λιμνάκαρος (Limnacaros = άγονος και λιμνάζων κάμπος στο ομώνυμο οροπέδιο), Κάστελος (Castel = φρούριο, έτσι λέγεται σήμερα ο λόφος μεταξύ Αγίου Γεωργίου και Αβρακόντε), Καζάρμα (Casarma = οικία στρατού, ο ομώνυμος λόφος όπου βρίσκεται σήμερα το Γυμνάσιο Τζερμιάδου) κ.α.

LASSITI CAMPAGNA = ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΑΜΠΟΣ (Francesco Basilicata "il Regno di Candia", Venis 1630)

Και το ότι αρχικά με την ονομασία Λασίθι την έδωσαν οι Ενετοί για το λόγο που είδαμε πιο πριν, είναι κάτι που προκύπτει και από τα λεγόμενα των αρχαιότερων συγγραφέων. Για παράδειγμα στο χάρτη της Κρήτης του Ολλανδού Dupper (1618) αναφέρεται: Dicte mons guite Dicteus item Dictinneus n. Lassiti ant Lassithi.

Ο Φλωρεντιανός μοναχός Cristoforo Buondelemondi στο «Περιγραφή Κρήτης» (1415 μ.Χ.), αναφέρει: «Description de Iles de L' archipel par Christophe Buondelemondi, Version Grecque par un anonyme par Emile Legrand» αναφέρει: «< Deinde hos agendo montes ad Sanctam Cardiotissam (pervenitur), in quam beata Virgo multa operatur miracula. Hic ab alto **monte Lassiti a quodam antro tempore pluvioli per subterraneas cavernas maxima copia** aquarum exit et magno cum sonitu in mare descendit...>».

«Καταλιπόντες δε τούτο το Σαλμών όρος και προς εσπέραν περί που το μέσον της νήσου γενόμενοι, το **Δικταίον ορώμεν όρος έχον εν τη κορυφή πεδίων εις νομήν άριστον**, μιλίων οκτωκαίδεκα την περιμέτρον.....» («Λατίνου πινός Χριστοφόρου Ανσερίνου «Περί των Νήσων»)

Ομοίως στη Θεογονία του Ησιόδου που εκδόθηκε το 1889 από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο της Κωνσταντινούπολης, ο καθηγητής και σχολιαστής της Κ. Σιτλ για τη φράση «ες Δίκτον» του Ησιόδου (στίχος 482) σημειώνει: «ες Δίκτον = μέρος της Ίδης, οι άλλοι εκτός του Αράτου (Φαινόμενα 33) καλούσι Δίκτην, καθ' ημάς δε λέγεται Λασίθι ή Λασιθιώτικα».

Η ΣΩΣΤΗ ΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΛΑΣΙΘΙ

Μερικοί γράφουν τη λέξη «λασίθι» με τη γραφή Λασύθι, άλλοι με τη γραφή Λασήθι κ.α. δίνοντας ο καθένας τη δική του ετυμολογική άποψη για αυτό, που στην πραγματικότητα είναι παρετυμολογίες, γιατί η πραγματικότητα είναι ότι:

A) Η ορθή γραφή του ονόματος «Λασίθι» με το λατινικό αλφάβητο είναι Lassithi (με -i- και -sc/ss -), γιατί προέρχεται από την ενετική λέξη lascito (ενικός) – lasciti > lassit(h)i (πληθυντικός) > Κρητικά Λασ(σ)ίτι > Λασίθι. Η λέξη lascito – Lasciti προέρχεται από το λατινικό ρήμα lasciare, . Ο κάμπος του Λασιθίου, όπως είδαμε πιο πριν, ονομάστηκε Λασίθι, επειδή μοιράστηκε σε κτήματά, τα οποία δημιουργήθηκαν με εγγειοβελτιωτικά έργα με σκοπό να γίνουν εκμεταλλεύσιμα γεωργικά, και ακολούθως άλλα από αυτά τα πάχτωνε με κλήρο και άλλα τα παραχώρησε ως κληροδοτήματα (λατινικά lasciti – Lassiti) σε ντόπιους, καθώς και σε κάποιους λίγους από την Πελοπόννησο καλλιεργητές από όπου προήλθε η ονομασία CAMPO DI LASSITI, CAMPAGNIA DI LASSITI = ΚΑΜΠΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ Κ.ΛΠ..

B) Η ορθή γραφή του ονόματος «Λασίθι» με το ελληνικό αλφάβητο κανονικά είναι με -i- (και όχι με υ ή η) και με δυο -σσ-, ήτοι Λασ(σ)ίθι - Lassithi, αφού προέρχεται από το λατινικό Lascito - Lasciti και έτσι γράφεται ήδη από παλιά, πρβ π.χ.: «Πρώτιστα δ' ικάνουσιν εις οίπυν χώρον, Λασίθι εκ πολλού με ως κεκλημένον, ως είγε λας έφασκεν ίθις ες θέαν». (Αθ. Πικρός, Κρητικός πόλεμος, 1669).

«Η Διοίκησης Λασιθίου περιλαμβάνει τας Επαρχίας Λασιθίου, Μιραμπέλλου, Σητείας και Ιεράπετρας».(Οργανικός Νόμος 1868, «Κρητικός Κώδιξ» ετών 1868 – 1893).

«ΛΑΣΣΙΘΙΟΝ Η Επαρχία Λασιθίου διαιρείται εις τους εξής δύο Δήμους. 1. Δήμος Τσερμνιάδου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Τσερμνιάδου, Ποτάμους, Μέσα Λασιθι, Μέσα Λασιθιάκι...» (Πρώτος Δημοτικός Νόμος, επίσημη εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας «Κρήτη» της 29ης Σεπτεμβρίου 1879).

Στη χάρτα του Ρήγα γράφεται με ένα σ και ι: «Λασίτι» (βλέπε Χάρτα του Ρήγα)..

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΕΣ ΡΟΥ LEGONTAI ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΣΙΑ «ΛΑΣΙΘΙ» ΚΑΙ ΔΕΝ ΕΥΣΤΑΘΟΥΝ:

1. Ο Νομός Λασιθίου, σύμφωνα με τον Αντώνιο Γιάνναρη (Περί Ερωτοκρίτου), πήρε το όνομά του κατά το μεσαίωνα από τη βενετσιάνικη γραφή της πόλης La Seteia = LA SITIA = «η Σητεία» και γι αυτό πρέπει να γράφεται με η, δηλαδή Λασήθι, Η λέξη Λασίθι σχηματίσθηκε, λεί, στα χρόνια της Ενετοκρατίας από το Σητεία, που κατά τον Γιάνναρη “αιείποτε εξεφέρετο συνάρθρως” (La Sithia) και που (κατ’αυτόν πάντα) “περιελάμβανε την κυρίως Σητεϊαν και την Ιεράπετρον μετά της Δίκτης καλουμένης”. Γι’ αυτό και πρότεινε την ορθογραφία Λασήθι (με ήτα, ως παραγόμενο από το La-Σητεία> La-S-ήτει).

Ωστόσο αυτή η ετυμολογία δεν ευσταθεί, γιατί: α) ο Νομός Λασιθίου, δημιουργήθηκε με τον Οργανικό νόμο του 1868, β) η πόλη της Σητείας δεν έχει καμιά σχέση με το Λασίθι, ήτοι το Οροπέδιο Λασιθίου, όπου για πρώτη φορά ακούστηκε το όνομα Λασίθι. Παρεμβάλλονται μεταξύ τους δυο επαρχίες, η του Μιραμπέλλου και η της Ιεράπετρας, γ) Πριν από το 1868 δεν υπήρχε νομός στην ανατολική Κρήτη που να λέγεται Λασιθίου η Σητείας παρά μόνο τρεις νομοί: του Χάνδακα ή Μεγάλου Κάστρου (Ηρακλείου), του Ρεθύμνου και των Χανίων και σ’ αυτόν του Μ. Κάστρου συμπεριλαμβανόταν και οι ανατολικές επαρχίες: Λασιθίου, Μιραμπέλλου, Ιεραπέτρας και Σητείας. Νομός Σητείας υπήρχε μόνο κατά το τέλος της Ενετοκρατίας (TERRITORIO SITTIA ή SETTIA) και ο οποίος περιλάμβανε μόνο τις επαρχίες Ιεράπετρας και Σητείας. Ο Ενετικός Νομός Σητείας καταργήθηκε δυο χρόνια μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους μετά το 1699.

2. Το Λασίθι, σύμφωνα με το λαογράφο Ν. Ζερβογιάννη (Βλ. Αμάθεια τ. 1, τόμος Ι), πιθανόν να ονομάστηκε έτσι από τις λέξεις «Λας» = λίθος και «ίθι» = βλέπε . Δηλαδή «λασίθι = βλέπε πέτρες!» Ωστόσο η ετυμολογία αυτή είναι πρόδηλο ότι δεν ευσταθεί, γιατί: α) Δεν υπάρχει αρχαία μαρτυρία που να την επιβεβαιώνει, β) Αρχικά με το όνομα Λασίθι λεγόταν μόνο ο κάμπος της επαρχίας Λασιθίου, ο οποίος δεν έχει πέτρες, γ) Στην ελληνική γλώσσα δε χρησιμοποιούνται οι λέξεις «λας» και «ίθι».

3. Το Λασίθι, σύμφωνα με το Σ. Βασιλάκη, πιθανόν να ονομάστηκε έτσι από την αρχαία πόλη «Λατώ» > Λατίτιον > Λασίθιον, κάτι που επίσης δεν ευσταθεί, γιατί εκτός του ότι δε μαρτυρείται απο κάποια αρχαία πηγή: α) η αρχαία πόλη Λατώ βρισκόταν στην Επαρχία Μιραμπέλλου και όχι στην Επαρχία Λασιθίου όπου ακούστηκε για πρώτη φορά το όνομα Λασίθι. Ο

Νομός Λασιθίου ονομάστηκε έτσι από την επαρχία Λασιθίου, όταν δημιουργήθηκε με τον οργανικό νόμο του 1868 και όχι η Επαρχία από το Νομό. β) στην Ελληνική γλώσσα δεν υπάρχει κατάληξη *-ιων > -ιθι*, αλλά η *-ι(ον)*, *-ακι(ον)* κ.α.

4. Ο Τ.Α.Β. Spratt αναφέρει ότι το Λασίθι προέρχεται από το Λύττος (*Lasethe derived from Lyttus*) και μάλιστα από τον παραμορφωμένο τύπο του ονόματος Λύττος σε *Xeethe*, στο οποίο πρόσθεσαν οι Βενετοί το άρθρο *la* και έγινε *La Xeethe > Lasethe*. (Βλ. Spratt, *Travels and Researches in Crete*, τόμ. Ι, σ.202). Ωστόσο η ετυμολογία αυτή γλωσσολογικά δε στέκει, αφού από τη μια το «Λύττος» προέρχεται από το Λύκτος και από την άλλη το όνομα Λασίθι είναι ρίζας *λα-* και όχι *λυ(κτ)-*

5. Το Λασίθι, σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Στ. Ξανθουδίδη (Επαρχίες & πόλεις της Κρήτης, τόμος Γ), πιθανόν να ονομάστηκε έτσι από το αρχαίο επίθετο «λάσιος» = μαλλιάρος, πυκνός, δασύς..., επειδή το Λασίθι παλιά ήταν γεμάτο από δάση, κάτι που επίσης δεν ευσταθεί, αφού ούτε μαρτυρία υπάρχει για αυτό ούτε και φαίνεται γλωσσικά ορθό. Αν είχε συμβεί κάτι τέτοιο, θα λέγαμε «το Λάσιον» και όχι «το Λασίθι», αφού στην Ελληνική δεν υπάρχει η κατάληξη *-ιθι*, αλλά οι καταλήξεις: *-ι(ον)*, *-ακι(ον)* κ.α. Κατά τη γνώμη του ίδιου το όνομα Λασίθι μπορεί να προέρχεται και από βυζαντινό επώνυμο Λασίθης, όπως αναφέρεται με το όνομα *Lasitis* και η επαρχία στην *Creta Sacra* (II, 237) κ.λπ, αφού το επώνυμο Λασίθης αναφέρεται και σε έγγραφο του 1380 του Λουκικού Αρχείου του Χάντακα, *Bonomus Lassithi* (βλ. *Ei. Santschi, Regestes des arrets civils etc.* σ.223). Ωστόσο και αυτή η ετυμολογία δεν ευσταθεί. Πράγματι στη *Creta Sacra*, όπως είδαμε πιο πριν, η επαρχία αναφέρεται τότε *Lasiti* και τότε *lasitis* οπότε το *s* στη δεύτερη περίπτωση είναι ορθογραφικό λάθος.

6. Ο αρχαιολόγος Χαράλαμπος Β. Κριτζάς στο «ΝΕΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΑ ΤΗΝ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΑΣΥΘΙΟΥ» αναφέρει ότι η ετυμολογία της λέξης απασχόλησε από πολύ παλιά τους μελετητές: Α. Γιάνναρη, Σ. Βασιλάκη, Τ.Α.Β. Spratt κ.α., όμως οι απόψεις τους δεν ευσταθούν. Μάλιστα οι περισσότερες από αυτές είναι, λέει, κάπως αφελείς ή γραφικές πλην από αυτή του Γάλλου καθηγητή Paul Faure. Ο Paul Faure καταρχήν στο «*Noms de montagnes crétoises (Bulletin de Γ Association G. Budé, t. 24. 434)*», λέει ο κ. Κριτσάς, συνέδεσε το όνομα «Λασίθι» με την αμάρτυρη προελληνική λέξη *λασσίνθιον* και τα κρητικά τοπωνύμια *Λασιίδα* και *Λασιίμα*, όπου διακρίνει την πελασγική ρίζα *lass-* που ανιχνεύεται στην ελληνική *λ. λάκκος* και τη λατινική *lacus*. Μετά ο P. Faure, αναθεωρώντας τις αρχικές απόψεις του, υποστήριξε ότι το όνομα Λασίθι σχετίζεται με την αρχαία πόλη «Λάσυνθος», την οποία ταυτίζει με την αρχαιολογική θέση Παπούρα Αγ. Γεωργίου της Κοινότητας Λαγού Λασιθίου (δηλαδή τοποθετεί στο ύψωμα Καρφί του όρους Σελένας), πόλη που εικάζει ότι υπήρχε εκεί, και το όνομα της πόλης αυτής συνδέεται και με το τοπωνύμιο-πόλη «*RASUTO*» (και το εθνικό *RASUTIOS*) που αναφέρεται σε αρχαίες επιγραφές που βρέθηκαν στην Κνωσό. Η ονομασία *ΡΑΣΟΥΤΟ* έγινε, λέει, μετά *ΛΑΣΟΥΤΟ > ΛΑΣΥΝΘΟΣ* και μετά *ΛΑΣΥΘΙ* ή *ΛΑΣΙΘΙ*. Κατά τον αρχαιολόγο κ. Κριτζά η άποψη του Paul Faure ευσταθεί, γιατί:

Α) Οι Ενετοί βρήκαν το όνομα «Λασίθι» όταν ήλθαν στην Κρήτη, το οποίο συνεπώς θα ήταν τουλάχιστον βυζαντινό, αφού υπάρχει ήδη στην ενετική *carta concessiois*, δηλαδή το εκχωρητήριο έγγραφο με το οποίο γινόταν διανομή περιοχών στους Ενετούς εποίκους το 1211. Στη χάρτα αυτή υπάρχει η αρχαιότερη γνωστή μνεία του ονόματος Λασίθι στη σ. 39, όπου υπάρχει και η λατινική παραλλαγή *Lasithi*.

Β) Υπάρχουν πολλές παραλλαγές της γραφής του ονόματος σε ενετικές πηγές ήδη τον 13ο αιώνα, στις οποίες υπάρχει και η γραφή *Lasytho*, ως ονομασία ιπποτικού φέουδου (*cavalleria*) σε δουκική απόφαση του 1234, καθώς και η μνεία *casali di Riza de Laxito* σε νοταριακό έγγραφο του 1290.

Γ) Το τοπωνύμιο *ra-su-to* και το αντίστοιχο εθνικό *ra-su-ti-jo* απαντά τουλάχιστον 26 φορές στις πινακίδες της Κνωσού και πρόκειται μάλλον για ποιμενική και απομονωμένη περιοχή της κεντρικής Κρήτης, από την οποία στέλνονται στην Κνωσό ζώα για θυσίες, δέρματα και υφαντά. Το γεγονός ότι δεν αναφέρεται ποτέ αποστολή λαδιού ερμηνεύθηκε ως έμμεση ένδειξη ότι η περιοχή ήταν ορεινή, με υψόμετρο άνω των 800 μέτρων., άρα αυτή η περιοχή είναι το Οροπέδιο Λασιθίου. Και αφού η ονομασία ΡΑΣΟΥΤΟ έγινε, κατά τον P. Faure, ΛΑΣΟΥΤΟ > ΛΑΣΥΝΘΟΣ και μετά ΛΑΣΥΘΙ, άρα το όνομα Λασίθι πρέπει να γράφεται με υ, δηλαδή ΛΑΣΥΘΙ και όχι με ι, δηλαδή ΛΑΣΙΘΙ.

Δ) Δύο επιγραφικά ευρήματα χαρίζουν την πολυπόθητη γέφυρα μεταξύ της αρχαίας πόλης Λάσυνθος και του ονόματος Λασίθι. Η μια επιγραφή βρέθηκε στην ανασκαφή της Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1972 από τη διεύθυνση της Αγγελικής Λεμπέση στο γνωστό Ιερό του Ερμή Κεδρίτη και Αφροδίτης στην Κάτω Σύμη Βιάννου, η οποία γράφει: «ΟΙΣΥΝΛΙΒΥΡΝΩ .../ ΑΝΕΣΑΞΕΝ .../ ΕΠΙΛΑΣΥΝΘΙΩΝ .../ ...ΙΤΑΙΚΟΣΜΩΝΠ.... ΑΝΕΣΑΞΕ....

Η λέξη ΛΑΣΥΝΘΙΩΝ αντιστοιχεί απόλυτα στο εθνικό *ra - su - ti - jo* των πινακίδων της γραμμικής Β και σημαίνει ότι οι Λασύνθιοι αρχικά ήταν οι κάτοικοι της Λασυνθου.

Η άλλη επιγραφή βρέθηκε το 1584 στη Λύττο από τον Onorio Belli (βλέπε: HISTORY OF CANDIA BY ONORIO BELLI IN 1586) .και γράφει: «...ΑΣΥΝΘΙΩΝΚΟΔΙ ΙΕΥΝΕΝΔΙΑΛΩΤ ΕΜΕΛΗΘΗΝΚΑΤ..... Πρόκειται για την 1C I, XVIII, 13, χωρίς χρονολόγηση στις 1C αλλά χρονολογητά πιθανώς στους Ρωμαϊκούς χρόνους. Η επιγραφή αυτή στο βιβλίο του Onorio Belli συγκεκριμένα γράφει: ΑΣΥΝΘΙΩΝΚΟΔΙ/ ΙΕΥΝΕΝΔΙΑΛΩ / ΕΜΕΛΗΘΗΝΚΑΤ/ ΙΡΩΤΑΡΧΟΣΑΝΔΡΟ/ ΝΤΟΝΒΩΜΟΝ /ΤΟΝΑΤΑΟΟΝΑΝ./ ΚΑΤΑΤΟΝΔΟΘΕ./ ΝΕΚΤΩΝΤΑΣΠ ΟΔΙΩΝΕΚΟΣΜ ΛΟΣΚΩΜΑΣ.

Φυσικά οι ως άνω απόψεις P. Faure και X. Κριτζά δεν ευσταθούν, γιατί απλούστατα:

1) Δεν έχει βρεθεί αρχαία μαρτυρία ή κείμενο, αρχαίο ή νέο, που να αναφέρει την ύπαρξη πόλης ή τοπωνύμιο στην Κρήτη με το όνομα «Λάσυνθος», οπότε δε δικαιολογείται να λέμε ότι από τις επιγραφές που γράφουν «...ΕΠΙΛΑΣΥΝΘΙΩΝ...» και «...ΑΣΥΝΘΙΩΝ...» συμπεραίνεται ότι υπήρχε αρχαία πόλη με το όνομα «Λάσυνθος» (βλέπε και Εμμ Συμιανάκης «Η ιστορία της λέξης Λασίθι» εφημερίδα «Πατρίς» 03/03/2005).

2) Η Σύμη, όπου βρέθηκε η επιγραφή που γράφει «...ΕΠΙΛΑΣΥΝΘΙΩΝ...» και η Λύττος, όπου βρέθηκε η επιγραφή από τον Onorio Belli και γράφει «...ΑΣΥΝΘΙΩΝ...», βρίσκονται εκτός της περιοχής όχι μόνο της επαρχίας, αλλά και του Νομού Λασιθίου (η Σύμη είναι περιοχή του Νομού Ηρακλείου, ανήκει στην επαρχία Βιάννου και όχι του Λασιθίου) και η Λύττος απέχει από το Λασιθί 4-5 χιλιόμετρα, σύμφωνα με τον ίδιο τον Onorio Belli.

3) Το ότι οι λέξεις «ΑΣΥΝΘΙΩΝ» και «ΕΠΙΛΑΣΥΝΘΙΩΝ» των εν λόγω επιγραφών μοιάζουν με τη λέξη της ονομασία «ΛΑΣΙΘΙ» (ενετικά LASCITI /LASSITI) δε σημαίνει και ότι όλες οι λέξεις αυτές είναι ίδιας ετυμολογίας, γιατί με αυτή τη λογική θα μπορούσαμε να πούμε και ότι από τη λέξη Λασιθί (ενετικά Lassiti/Lasciti) παράγονται και οι λέξεις λάσιος, Λασθένης, Lasso κ.α.

4) Η γραφή Lasytho, ως ονομασία ιπποτικού φέουδου (cavalleria) σε δουκική απόφαση του 1234 «Laxytho», είναι ανορθογραφία, αφού από τη μια στα ενετικά έγγραφα η ονομασία Λασιθί γράφεται κανονικά (χιλιάδες φορές) Lassiti / Lassithi, από το Lascito-Lasciti και συνάμα υπάρχουν και μερικές ανορθογραφίες και από την άλλη ακόμη και σήμερα η ονομασία Λασιθί πολλές φορές γράφεται ανορθόγραφα: Λασίθη, Λασήθη, Λασύθη, Λασήθη, Λασύθη κ.α.

5) Από την ενετική carta concessionis του 1211 δεν προκύπτει ότι οι Ενετοί βρήκαν το όνομα «Λασιθί», γιατί απλούστατα αυτή δε σωζεται, για να το αποδείξουμε.. Απλά στο βιβλίο Creta Sacra, που γράφτηκε το 1755 μ.Χ. στη Βενετία από τον Φλαμίνιο Κορνήλιο, γίνεται μνεία για μια «concessionis carta», βάσει της οποίας η Κρήτη διαμοιράστηκε από τους Ενετούς σε διοικητικά τμήματα (sexterii): Αγίων Αποστόλων, Αγίου Μάρκου κ.α.. Συνάμα ο συγγραφέας προκειμένου να προσδιορίσει ποια επί μέρους μέρη περιλάμβανε το κάθε ένα από τα διοικητικά τμήματα (σεκτέρια) αυτά (Αγίων Αποστόλων, Αγίου Μάρκου κ.α.) ονομάζει και τα επιμέρους ιδιαίτερα τμήματά τους, τις επαρχίες τους, με τις ονομασίες της εποχής του (και όχι επί εποχής που κατέλαβαν οι Ενετοί την Κρήτη) και εκεί μιλά για Settia, Gerapetra, Mirabello και lasiti. που ανήκαν στο Sixterio Canaregia, ο S. Apostolo

Η «CARTA CONCESSIONIS» ΚΑΙ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΛΑΣΙΘΙ

Μερικοί ισχυρίζονται ότι «η αρχαιότερη γνωστή γραπτή μνεία του τοπωνυμίου Lasithi βρίσκεται στην Carta Concessionis (= εκχωρητήριο έγγραφο) του 1211 (Creta Sacra II, 239)», όπου αναφέρεται ότι η Σητεία, η Ιεράπετρα, το Μεραμπέλλο και το Λασιθί αποτέλεσαν την εξαρχία «Canaregia, ο S. Apostolo: Settia Gerapetra Mirabello & Lasiti». Ωστόσο αυτό είναι λάθος, γιατί απλούστατα:

Α) Θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε ότι οι Ενετοί βρήκαν το όνομα Λασιθί, καθώς και τα ονόματα Μιραμπέλλο κ.α., αν είχε διασωθεί η «Carta concessionis» του 1211 και εκεί βλέπαμε να είναι γραμμένα τα ονόματα αυτά, όμως η εν λόγω χάρτα δεν έχει σωθεί. Απλά στο βιβλίο Creta Sacra ο συγγραφέας του, ο Φλαμίνιος Κορνήλιος, κάνει μνεία για μια «concessionis carta», βάσει της οποίας η Κρήτη διαμοιράστηκε από τους Ενετούς σε διοικητικά τμήματα (sexterii) και επίσης ότι στα χάρτα αυτή αναφέρονται και οι διοικητές (major) των τμημάτων αυτών. Συνάμα, για να

προσδιορίζει ο συγγραφέας ποια μέρη περιλάμβανε το κάθε ένα από τα διοικητικά τμήματα (σεκτέρια) αυτά (Αγίων Αποστόλων, Αγίου Μάρκου κ.α.) ονομάζει και τα επιμέρους ιδιαίτερα τμήματά τους, τις επαρχίες τους, με τις ονομασίες της εποχής του συγγραφέα (και όχι επι εποχής που κατέλαβαν οι Ενετοί την Κρήτη) και εκεί μιλά για Settia, Gerapetra, Mirabello και lasiti. που ανήκαν στο Sixterio Canaregia, ο S. Apostolo

B) Το βιβλίο Creta Sacra (Venetia 1755) δεν είναι η αρχαιότερη πηγή όπου βρίσκουμε γραμμένο το όνομα Λασίθι, αφού το βρίσκουμε σε πηγές πριν από 200- 250 χρόνια. Για παράδειγμα το βρίσκουμε στους χάρτες Κρήτης G. Porro (1572), F. Morosini (1668), Waldseemüller (Creta 1541 μ.Χ.) κ.α. όπου εκεί αναγράφεται σε ενικό αριθμό: «Lascito campo». Στο χάρτη της Κρήτης του Onorio Belli (1591) αναγράφεται σε πληθυντικό αριθμό: «lasciti che 'e un monte molto alto, il guale nella sua cima ha una bellissima pianura chiamata Lasciti» (Το Λασίθι είναι πεδίαδα πάνω σε ψηλό βουνό). Στην έκθεση Cauali (1572) γράφεται Lasciti, ενώ στην έκθεση Francesco Basilicata ("il Regno di Candia" , Venis 1630) γράφεται Lassiti και Lassithi. Στο χάρτη της Κρήτης του Ολλανδού Ol. Dapper (1618) γράφεται: Dicte mons guite Dicteus item Dictinneus n. Lassiti ant Lassithi

Σημειώνεται ότι:

A) Στο βιβλίο Creta sacra η λέξη lasiti /Lasithi σημαίνει και η περιοχή του Λασιθίου και ότι σημαίνει στα ελληνικά η λέξη κληροδοτήμα.

B) Ο Φλαμίνιος Κορνήλιος στο βιβλίο «Creta Sacra: sive de Episcopis utriusque ritus Graeci et Latini in insula Cretae. / accedit Flaminio Cornelio Senatore Veneto 1755. (t. II)» αναφέρει το όνομα Λασίθι (Lasiti) μόνο στο δεύτερο τόμο και αυτό το κάνει, για να προσδιορίσει τα μέρη που χωρίστηκε η Κρήτη επι Ενετών και συνάμα επικαλούμενος εκεί όχι τη carta concensionis ,αλλά ένα άλλο συν επώνυμό του συγγραφέα, τον Ανδρέα Κορνήλιο.

Συγκεκριμένα εκεί αναφέρει επακριβώς τα εξής:

<<...Qui autem fuerint hi sexteriis præfesti Capitanei, quæve loca fin-
gulis sexteriis obti gerint , ex alibi memorato Andreæ Cornelii Chronico ms.
addifcimus, in quo hæc habentur Italico idiomate exarata.

Canaregia, ο S. Apostolo

Settia Gerapetra Mirabello & Lasiti con tutte le sue habentie e perti-
nentie de Militie sive Cavallarie XXXIII, e uno terzo è del Sestier de Ca-
naregio sive S. Apoftolo . Fu capo e partitor il Nob. Homo S. Lunardo Falier
per divider e dar a cadauno del detto Sestier la sua parte.

Canalis Regius sive Sanstorum Apostolorum .

Sethia Jerapetra Mirabellum & Lasitis cum omnibus ad ipsa loca per-
tinentibus Militiarum feu Equitatum XXXIII. & unius tertiae partis spectant
ad Sexterium Canalis, Regii feu SS. Apostolorum. Caput & divifor fuit Nobilis
vir Dominus Leonardus Faletro, ut loca divideret, & suam cuique debitam
partem dicto Sexterio assignaret.....

.....Sitheia Jerapetra & Lasithi eum omnibus suis habentiis & perti-
nentiis Militae XXXIII. & tertia pars. hic est sexterium unum venit ad Sanc-
torum Apostolorum , Suit fuit Capitaneus Vir Nobilis Dominus Leonardus Fa-
letro major .....

Γ. ΤΑ ΕΓΓΕΙΟΒΕΛΤΙΩΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΑΙ ΤΑ LASCITI > ΛΑΣΙΘΙ

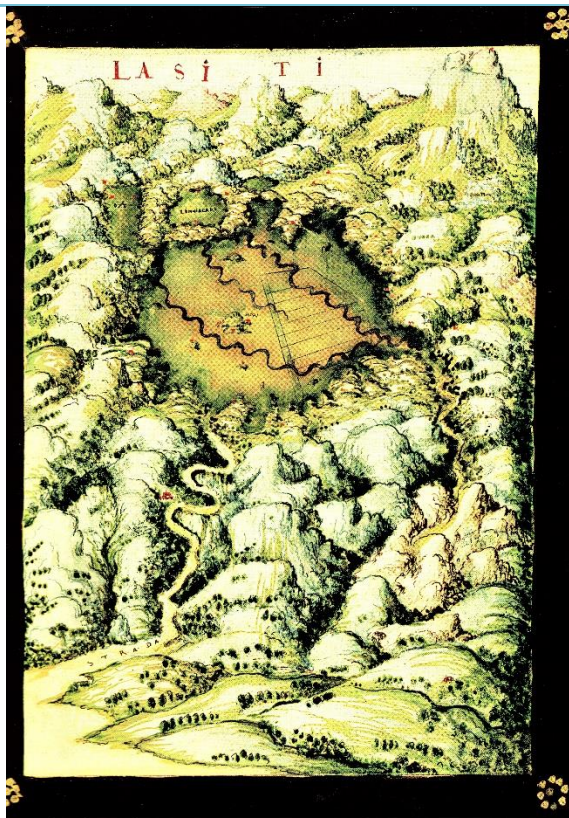
Σύμφωνα με την τοπική παράδοση του Οροπεδίου Λασιθίου, αλλά και τα ενετικά αρχεία του Χάνδακα (Βλέπε Στ. Γ. Σπανάκης, Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου, Ηράκλειο 1957, Στ. Σπανάκη: Μνημεία Κρητικής Ιστορίας, Εκθέσεις Basilica, Cavali κ.α.), αρχικά ο κάμπος της επαρχίας που σήμερα λέγεται Λασιθί ή Οροπεδίου Λασιθίου λίμναζε και γι αυτό δεν καλλιεργούνταν ευρέως, επειδή «σύρκωνε» (= αρρώσταινε) τα φυτά του, πλην μόνο των χωραφιών στα ριζοβούνια, που όμως και αυτά δεν απέδιδαν, επειδή χρειάζονταν εγγειοβελτιωτικά έργα. Και λίμναζε, όπως λιμνάζει ακόμη και σήμερα, όταν πέσουν πολλές βροχές, επειδή είναι σαν ένα τεράστιο ταψί και τα νερά του δεν εκβάλλονται με ποταμό στη θάλασσα, αλλά χάνονται αργά-αργά μέσα στη γη και μόνο από μια μόνο καταβόθρα, τον καλούμενο «χώνο», που υπάρχει στο δυτικό του μέρος. Το πρόβλημα είχε μεγεθυνθεί και εξ αιτίας του ότι οι Ενετοί τα περισσότερα χρόνια από το 1293 – 1463 είχαν διατάξει την ερήμωσή του, επειδή γίνονταν εστία επαναστατών.

Το έτος 1463 και κατόπιν πρωτοβουλία του Πάπα Πίου Β' έγινε συμφωνία μεταξύ του ίδιου, της Βενετίας και του Δούκα της Βουργουνδίας Philippe Le Bon, για να αντιμετωπίσουν από κοινού τον Τουρκικό κίνδυνο που απειλούσε ολόκληρη την Ευρώπη, ύστερα από την Κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Κατόπιν αυτού η Βενετία, έχοντας υπόψη της ότι στην Κρήτη θα συγκεντρώνονταν πολλά συμμαχικά στρατεύματα και με αυτό θα δημιουργούνταν διατροφικά ζητήματα, πήρε την απόφαση να κατοικηθεί και πάλι το Λασιθί και συνάμα να κάνει εκεί εγγειοβελτιωτικά και αποστραγγιστικά έργα προκειμένου να αυξήσει την παραγωγή των καλλιεργειών.

Προ αυτού οι Βενετοί χάραξαν στον κάμπο του Λασιθίου οριζοντίως και καθέτως ευθεία αυλάκια, τα καλούμενα Βάγκες ή Λίνιες (= Banks = αποθετήρια αυλάκια, Lines = γραμμές) με σκοπό να οδηγούν γρήγορα τα νερά στην εν λόγω καταβόθρα, στον καλούμενο χώνο, και έτσι να αποστραγγίζεται, κάτι που έγινε και έτσι στη συνέχεια το Λασιθί έγινε τότε σιτοβολώνας. Τα ίδια αυλάκια ενεργούσαν επίσης και ως εγγειοβελτιωτικά. Οι Λίνιες ή άλλως Βάγκες (= αποθετήρια αυλάκια) είναι 12 προς Βορά και Νότο και 20 από Ανατολάς προς Δύση και χωρίζουν τον κάμπο σε 193 ½ ορθογώνια, όμως λίγο άνισα τετράγωνα (Στ. Γ. Σπανάκης, Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου κ.λπ., Ηράκλειο 1957). Σε μια γωνία του κάθε τετραγώνου υπήρχε μια μεγάλη πέτρα πάνω στην οποία ήταν λαξευμένος ο ορισμός του τετραγώνου, βάσει του οποίου γίνονταν οι ενοικιάσεις (παχτώσεις) ή οι παραχωρήσεις. Οι πέτρες αυτές σώζονταν μέχρι το 1780, όπως πληροφορούμαστε από το Τούρκικο Αρχαίο Ηρακλείου (Τ.Α.Η. τόμος 38 σ. 283 βλέπε και Σ. Σπανάκη «Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου»). Τα αποστραγγιστικά έργα του Λασιθίου έγιναν από τους Βενετούς μετά το 1545, Το έτος 1633 τα έργα αυτά υπήρχαν, όπως αναφέρει στην έκθεσή του ο μηχανικός Nicolo Zen το έτος αυτό. Ο ίδιος λέει, ότι το βαλτόδικο τμήμα του κάμπου είχε διαιρεθεί σε 193,5 τετράγωνα, που λέγονται βουδέες, και καθένα έχει 35 μουζουριών χωράφια

και ότι, σε μια απο τις γωνιές του κάθε τετραγώνου είναι καρφωμένη μια πέτρα, που πάνω σ' αυτή είναι σκαλισμένος ο αριθμός του τετραγώνου που η παραγωγή του είναι 26-60 μουζούρια σάρι. Οι πέτρες αυτές σωζότανε και το 1761, όπως αναφέρει σε τούρκικο έγγραφο του έτους αυτού. (βλέπε Στέργιος Σπανάκης «Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου»)

Και επειδή οι Βενετοί τα δημόσια κτήματα του κάμπου του Οροπεδίου που σήμερα καλείται Λασιθί άλλα τα πάχτωνα (ενοικίαζαν) με κλήρο σε Κρήτες καλλιεργητές και άλλα τα παραχώρησαν πάλι με κλήρο σε πρόσφυγες απο Ναύπλιο και Μονεμβασία ως lascito – lassiti (ενικός) - lasciti > Lassit (πληθυντικός), που στα ελληνικά σημαίνει μετόχια, μερίδια, μοιράσια, κληροδοτήματα κ.α., γι αυτό και προέκυψε η βενετσιάνικη ονομασία LASCITO CAMPO = CAMPO DI LASSITI = CAMPAGNIA DI LASSITI = ΚΑΜΠΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ (= κάμπος Κληροδοτήμα ή Κληροδοτημάτων). Το ίδιο έγινε και στη Μεσσαρά Κρήτης απ' όπου προήλθε η ονομασία του εκεί οικισμού Μοίρες.

Τό οροπέδιο Λασιθίου τόν 17ο αιώνα – The plateau of Lassithi in the 17th century.
 Άνωνυμος, Κώδικας τής Πάδοβας – Anonymous, Codex of Padua (Museo Civico).

Χάρτη του Λασιθίου του Κώδικα της Πάδοβα , 1600-1700 μ.Χ., όπου βλέπουμε το Λασιθί με χαραγμένες τις λίνιες (γραμμές, = αποθετήρια αυλάκια, βάγκες). Από τους οικισμούς σημειώνεται μόνο ο Μόρο (Moro).

Ο ΚΑΜΠΟΣ ΚΑΙ Ο ΞΕΡΟΚΑΜΠΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Το σχήμα του Οροπεδίου Λασιθίου είναι ως ταψί στενόμακρο, από την Ανατολή προς τη Δύση, σε μήκος 10 χιλιομέτρων και πλάτος 4-5 χιλιομέτρων. Κάπου στη μέση του Οροπεδίου Λασιθίου υψώνεται ως νησίδα ένας λόφος, η Κεφάλια, που χωρίζει το οροπέδιο σε δυο μέρη, στον κάμπο (δυτικά) και τον ξερόκαμπο (ανατολικά). Ο ξερόκαμπος ονομάζεται έτσι, επειδή εκεί δεν είχαν εκεί δημιουργηθεί αποθετήρια αυλάκια νερού και εγγειοβελτιωτικά έργα από τους Ενετούς, όπως είχε γίνει στον υπόλοιπο κάμπο, με συνέπεια να παρουσιάζει ξηρότητα. Μάλιστα ο Ενετός Γενικός Προβλεπτής Fr. Morezini στην έκθεσή του (σελίδα 121), το 1629 (RELATIONE DI CANDIA DEL GENERAL MORESINI 1629, Στ. Σπανακής Μνημεία Κρητικής Ιστορίας) πρό-έτρεπε τη Βενετία να κάνει εγγειοβελτιωτικά έργα και στο υπολειπόμενο μέρος το κάμπου Λασιθίου (rimanete della Campagna del Lassitti), κάτι που δεν έγινε, γιατί, προφανώς, μετά ήρθε η τουρκοκρατία.

Δ. ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ (PALAZZO), Ο ΑΓ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (S.NICOLO) ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΜΟΡΟ (MAGHAZEN MORO) ΣΤΟ ΛΑΣΙΘΙ (LASSITHI)

«Στου Μόρο» λέγεται το τοπωνύμιο στο Οροπέδιο Λασιθίου που βρίσκεται νότια του λόφου Κεφάλια και περίπου στα 500 μέτρα της διαδρομής των χωριών Αγίου Γεωργίου-Αγίου Κωνσταντίνου. Η περιοχή «στου Μόρο» πήρε το όνομά της από τον Ενετό Προβλεπτή Moro, ο οποίος επί Ενετών έκτισε εκεί Παλάτι (Palazzo) με εκκλησία, την εκκλησία του S. Nicolo (Αγίου Νικολάου), η οποία σώζεται ακόμη, και μεγάλες αποθήκες (del magatzen Moro), που δε σώζονται σήμερα. Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου είναι δίκλυτος, του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Ιωάννη. Ο οικισμός που δημιουργήθηκε δίπλα από τις αποθήκες ονομαζόταν metochio del Magazen / Metochio Moro granari dela Serenissima Signoria et (σιταποθήκες της Γαληνότητας).

Στο Παλάτι Μορο διέμεναν ο Καπιτάνος (υπεύθυνος) του Δημοσίου Ταμείου της περιοχής, οι Προβλεπτές (ανώτεροι αξιωματούχοι της Ενετίας) και ο Δούκας (ο Ενετός βασιλιάς του Candia = η νήσος Κρήτη και η πόλη του Ηρακλείου), όταν ερχόταν στο Λασιθί, γιατί το Λασιθί ανήκει κατευθείαν στη δικαιοδοσία του Δούκα και ο οποίος πάχτωνε τα δημόσια κτήματά του Λασιθίου, πλην μερικών μερών που είχαν δοθεί ως lascito - lasciti > lassiti (πληθυντικός), ήτοι κληρονομικά μερίδια, μετόχια (κληροδοτήματα) για αποκατάσταση προσφύγων. Εκεί έμενε και η φρουρά της περιοχής.

Στις αποθήκες Il Moro συλλέγονταν επί Ενετοκρατίας της Κρήτης τα σιτηρά που έπρεπε να αποδίδουν από τη μια τα μετόχια Λασιθίου, βάσει υποχρέωσής τους για την παραχώρησή τους, και από την άλλη οι πακτωτές (ενοικιαστές) δημόσιων κτημάτων του Λασιθίου. Τα μισά χωράφια του Λασιθίου είχαν πακτωθεί και τα υπόλοιπα είχαν παραχωρηθεί κληρονομικά (= τα μετόχια) ως πολεμικές αποζημιώσεις (κυρίως σε Ναυπλιώτες και Μονομβασιώτες, όταν η περιοχή τους καταλήφθηκε από τους Τούρκους), όμως πάλι με κάποια εισφορά (σε ποσότητα σιτηρών) κάθε χρόνο (Περισσότερα βλέπε «Η ονομασία Λασιθί»)

Στην έκθεσή του Ενετού ειδικού μηχανικού Nicolo Zen που έγινε το 1633 μ.Χ. προς το Γενικό Προβλεπτή (Ενετό τοπικό Διοικητή) Κρήτης Ι. Contarini αναφέρεται ότι το Λασιθί ανήκει στην περιφέρεια της Πόλης Candia (Ηρακλείου) και στην ιδιοκτησία του Δημοσίου (της Ενετίας). Αναφέρει επίσης ότι στον κάμπο Λασιθίου υπάρχει ο λόφος Κεφάλα που δεσπόζει του κάμπου Λασιθίου και 'έχει το προσόν να φιλοξενεί το ανάκτορο του Δημοσίου, που έχει κτιστεί στα νότια πλευρά του λόφου. («..... inio in tutto il piano e la prerogativa del Palazzo publico fabr...»).

Τα μετόχια - χωριά Λασιθίου, μεταξύ αυτών και μάλιστα πρώτο το Magazen (Moro), δημιουργήθηκαν μετά από το 1514, επειδή πιο πριν είχε διαταχθεί η ερήμωσή της περιοχής (Οροπέδιο Λασιθίου – όρος Δίκη), επειδή γινόταν εστία επαναστατών. Μάλιστα στην αρχή απαγορευόταν οι εν λόγω οικισμοί να έχουν πολλούς μόνιμους κατοίκους, προκειμένου να μην ενισχύουν και υποθάλλουν επαναστάτες. Στην απογραφή που έκανε το 1583 ο Ενετός λογιστής P. Kastrofilaca αναφέρει ότι στις magagen Moro υπήρχαν 7 άνδρες (χωρικοί), 4 παιδιά, 1 γέρος και 18 γυναίκες. Στην απογραφή που έκανε το 1630 ο Ενετός Francesco Basilicata αναφέρει ότι στις magagen Moro υπήρχαν 3 σπίτια, στο Agustini 10 σπίτια, στην Cudumaglia 5 σπίτια, στον Ocra ο Plaideno (Πλαθιανός) 5 σπίτια....

Η ενετική εκκλησία Αγίου Νικολάου που διασώθηκε από το ενετικό ανάκτορο (Palazzo publico) και τις αποθήκες (Maghazen Moro) που βρίσκονταν νότια του λόφου Κεφάλα στο Λασιθί

Πριν παραχωρηθεί ο κάμπος Λασιθίου για καλλιέργεια του έγινε αποστράγγισή, γιατί λίμναζε. Για την αποστράγγιση του κάμπου του Οροπεδίου Λασιθίου, που λόγω της μακράς απαγόρευσης κατοίκησης και καλλιέργειάς του είχε βαλτώσει, ανοίχθηκαν με δαπάνες του Ενετικού κράτους οριζόντια και κάθετα αποθετήρια χαντάκια (βαγκες) που κατέληγαν στο Χώνο τις λεγόμενες "Λίνιες". Έτσι ο κάμπος χωρίστηκε σε 659 μεγάλα τετράγωνα τα

λεγομένα “Βουδέες”. Κάθε Βουδέα είχε έκταση 30 μουζουριών σπόρου (Μουζούρι = μονάδα χωρητικότητας δημητριακών). Το βάρος του κυμαίνεται. Από τις 659 βουδέες οι 323 διανεμήθηκαν δωρεάν στους Ναυπλιώτες και Μονεμβασιώτες σαν αποζημίωση των περιουσιών που άφησαν εγκαταλείποντας την πατρίδα τους, με την υποχρέωση να παραδίδουν στους φορατζήδες Ενετούς που διέμεναν στου Μόρο και στους Μαγατζέδες το ένα δεύτερο της σοδειάς τους. Αυτό το πληρώνονταν προς 8 γαζέτες το μουζούρι. Την υπόλοιπη έκταση των 336 βουδένων την ενοικίαζαν σε κατοίκους των όμορων επαρχιών για μια 5ετία αντί 15-30 μουζούρια στάρι την κάθε μια. Η γη όμως εξακολουθούσε ν’ ανήκει στο Ενετικό Δημόσιο και ξαναπαχτωνόταν μετά την 5ετία.

Στο χάρτη του Λασιθίου του Κώδικα της Παδοβας (Anonymous Codex of Padua, Museo Civico), 1600-1700 μ.Χ, βλέπουμε το Λασιθί με χαραγμένες τις λινιες (γραμμές, αυλάκια) και από τους οικισμούς σημειώνεται μόνο ο Μόρο (Moro).

FIG. 52 — DISEGNO DEL « MORO » — RAFFAELE MONANNI. (XXXIII, u).

Οι αποθήκες Moro (Maghazen Moro) του ενετικού ανακτόρου (Palazzo pubblico) 1631 μ.Χ. που υπήρχε στο Λασιθί. Οι αποθήκες είχαν κτιστεί από τον Ενετό Καστελάνο Moro απ’ όπου το εκεί τοπωνύμιο ονομάστηκε «στου Μόρο». Fig 52 – DISEGNO DEL MORO - RAFFAELE MONANNI (XXXIII, u), από τη σελίδα 121 Gerola Volume terzo. (Raffaele Monanni, Descrizione topografica di Candia, 1631) 22. p. 141: Lassiti campagna (il Moro)

Ο ΚΑΠΙΤΑΝΟΣ ΛΕΥΚΑΡΟΣ

Το 1546 το βενετικό Δημόσιο παραχώρησε σε μερικές οικογένειες προσφύγων από το Ναύπλιο και τη Μονεμβασία εκτάσεις ως μετόχια (μερίδια με κληρονομικό δικαίωμα) στο Λασιθί ως πολεμικές αποζημιώσεις (αποκατάσταση προσφύγων) με την υποχρέωση καλλιέργειάς τους και την

απόδοση μέρους της σοδειάς τους στο Δημόσιο. Μια από αυτές τις οικογένειες ήταν και του Ναυπλιώτη Ιωάννη Λεφκάρου ή Λευκάρου (Zuanne Lefcaro). Στον Λεφκάρο παραχωρήθηκε επιπλέον το αξίωμα του ευγενή, του φοροεισπράκτορα και του προβλεπτή (essattor et Proveditor) της περιοχής ισόβια, με τα σχετικά προνόμια, τον μισθό, αλλά και τις αντίστοιχες προβλεπόμενες υποχρεώσεις. Επιπλέον, το βενετικό κράτος τού ανέθεσε τη δημόσια ασφάλεια της περιοχής απονέμοντάς του το αξίωμα του Καπιτάνου εναντίον των κακοποιών (Capitano contra i malfattori. Οι αρμοδιότητες του εισπράκτορα ήταν να συγκεντρώνει κάθε έτος το σιτάρι από τους ενοικιαστές, να το αποθηκεύει στις δημόσιες αποθήκες του τόπου αυτού, τις οποίες κατασκεύασε ο Ενετός Benetto Moro (από όπου και η ονομασία τους magazen Moro), και να το αποστέλλει έπειτα στη σιταποθήκη του Χάνδακα, με τη δυνατότητα να κάνει κατασχέσεις και να επιβάλλει ποινές σε όσους δεν ήταν συνεπείς στις υποχρεώσεις τους. Είχε επίσης ποινικές δικαιοδοσίες και την εξουσία να διενεργεί ανακρίσεις, να συντάσσει δικογραφίες, τις οποίες έπειτα απέστειλλε στον Καπιτάνο του Χάνδακα, στον οποίο ανήκε η Διοίκηση του Λασιθίου και οι σχετικές αρμοδιότητες Κάποια στιγμή ο Λεφκάρος κατηγορήθηκε για παρανομίες. Ωστόσο μετά το θάνατό του τα αξιώματά του παραχωρήθηκαν στο γιό του Νικολό.

(Περισσότερα Βλέπε Στ. Σπανάκη «Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου» και POMINA N. ΤΣΑΚΙΡΗ “ Η διαδρομή ενός πρόσφυγα στο βενετοκρατούμενο Λασιθί» και «Παράνομοι στην υπηρεσία ατόμων και οικογενειών στην Κρήτη», 16ος-17ος αι.)

ΤΟ ΛΑΣΙΘΙ (ΝΥΝ ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΑΣΙΘΙΟΥ) ΑΡΧΙΚΑ ΟΝΟΜΑΖΟΤΑΝ «ΔΙΚΤΟΝ ή ΔΙΚΤΑΙΟΝ»

Οι Ενετοί μόλις εδραίωσαν τη θέση τους στην Κρήτη κατεδάφισαν εκ βάθρων τα χωριά του Οροπεδίου Λασιθίου και έδιωξαν του κατοίκους τους από το 1341 έως το 1463, επειδή το οροπέδιο αυτό γινόταν εστία επαναστατών και οι Κρήτες κάτοικοί του υπέθαλπαν επαναστάτες. Αποτέλεσμα του γεγονότος αυτού ήταν να ξεχαστούν παντελώς και η ονομασία του κάμπου και τα τοπωνύμια και τα ονόματα των χωριών του Οροπεδίου. Το μόνο που δεν ξεχάστηκε ήταν το όνομα του εκεί βουνού, ήτοι η ονομασία Δίκητη.

Από τους συγγραφείς που έζησαν πριν πάλι οι Ενετοί την Κρήτη μαθαίνουμε ότι το Λασιθί καλούνταν με την ονομασία «Δίκτον ή Δικταίον», αφού ο Στέφανος Βυζάντιος, ο Ησίοδος στη «Θεογονία», το Ετυμολογικόν το Μέγα ήγουν η Μεγάλη Γραμματική (11^{ος} αι. μ.Χ.) κ.α., οι οποίοι έζησαν πριν έλθουν οι Ενετοί στην Κρήτη αναφέρουν:

«πέμψαν δ' ἐς Λύκτον, Κρήτης ἐς πτόνα δήμον/ σππότ' ἄρ σπλότατον παίδων ἡμελλε τεκέσθαι, Ζήνα μέγαν,..... πρῶτην ἐς Δίκτον' κρύψεν δε ἐν χερσί λαβούσα ἄνθρω ἐν ἡλιβᾶτωζαθέης ὑπὸ κεύθεσι Γαίης, αἰγαίω ἐν ὄρει πεπυκασμένω ὑλήεντι»..... (Θεογονία Ησιόδου, στίχοι 476 – 485, Έκδοση Κ.Σιτλ Συλλόγος Καθηγητῶν οὐπόλης ἔτος 1889 και ἐπίσης ἔκδοση Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων – Π. Λεκατσάς - ΠΑΠΥΡΟΣ, ἔτος 1938)

«Δίκη, όρος Κρήτης, Καλλίμαχος Εκάλη, το εθνικόν Δικταίος και Δικταία» (Στέφανος Βυζάντιος).

«Δίκη, όρος της Κρήτης, και άκρα κειμένη κατά το Λιβυκόν πέλαγος. Καλείται δε και ουδετέρως το Δίκτον. Άρατος, Δικτω εν ευώδη όρεος σχεδόν Ιδαίοιο από του το Δίκτον.είρηται παρά το τέκω τικτω, τίκτα τις ούσα, από του εκεί τεχθῆναι το Δία. Αγαθοκλής δε θηλυκόν όνομα είναι (η Δίκη)΄ το Δικταιον όρος....» (Ετυμολογικόν το Μέγα ήγουν η Μεγάλη Γραμματική, 11ος αι.μ.Χ.)

«Δικταίον, τόπος και όρος της Κρήτης΄ περί αυτού ο Καλλίμαχος κράζει την και Δίκη, άλλοι δε δίκταμνον την κράζουσι» (Πτολεμαίος).

<<... Απλό γουν της έω προς το της νήσου έσχατον και Σαλμών όρος εκτείνεται πάντων των εγγύς υψηλότατον. Καταλιπόντες δε τουτον και προς εσπέρας περι που το μεσον της νήσου γενόμενοι, το Δικταίον ορώμμεν όρος έχον εν τη κορυφή πεδίον εις νομήν άριστον, μιλίων οκτώκαιδεκα την περιμέτρον. Προς νότον δε πλατεία τις και ομαλή επι πολύ εκτείνεται γη Μεσαρέα ιδιωτικώς λεγομένη, περι το μέσον αυτής ου μικρά ίχνη περιφανούς πόλεως Γορτύνης επι και νυν καταφαινονται.....>>. (Cristoforo Buondelmonti : «Descriptio insulae Cretae» , 1417, «Περί των Νήσων προς Ιορδάνην τον Καρδηλάλιον της Ρωμαϊκής εκκλησίας»)

«...Καταλιπόντες δε τούτο το Σαλμών όρος και προς εσπέραν περι που το μέσον της νήσου γενόμενοι, το **Δικταίον ορώμμεν όρος έχον εν τη κορυφή πεδίον εις νομήν άριστον**, μιλίων οκτωκαιδεκα την περιμέτρον.....» («Λατίνου τινός Χριστοφόρου Ανσερίνου «Περί των Νήσων»)

«Δίκτον, μέρος της Ίδης οι άλλοι εκτός του Άράτου (Φαινόμενα 33) καλούσιν Δίκητην, καθ΄ υμάς δε λέγεται Λασίθι ή Λασιθιώτικα βουνά. Επί το Άντρον τούτο, ο προσαγορευέτο Δικταίο ή και Ιδαίοι, πάλοι ποτέ εφοίτουν πολλοί προσκυνηταί» (Κ. Σιτλ , σχόλια στη Θεογονία του Ησιόδου, Κωνσταντινούπολη 1889 μ.Χ.)

3. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Ο Νομός Λασιθίου είναι ο μόνος από τους σημερινούς νομούς της Κρήτης (Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου) που το όνομά του δεν είναι σχετικό με το όνομα της πρωτεύουσάς του, αλλά με αυτό μιας από τις επαρχίες του, της Επαρχίας Λασιθίου ή άλλως Οροπέδιο Λασιθίου, και αυτό για τους λόγους που θα δούμε αμέσως πιο κάτω.

Δημιουργήθηκε επι τουρκοκρατίας με τον καλούμενο «Οργανικό Νόμο» του 1868 και άλλες διατάξεις, ο οποίος κυρώθηκε με «Αυτοκρατορικό Διάταγμα» που δημοσιεύτηκε στις 8 Ιανουαρίου 1868 (βλέπε «Κρητικός Κώδικα» ετών 1867 – 1898 της Γενικής Διοίκησης Κρήτης, Τεύχος Α, σελίδες 34, 54, 99), με πρωτεύουσα το καλούμενο «Καινούργιο χωριό» Μιραμπέλλου, που έκτοτε μετονομάστηκε σε Νεάπολη, και αποτελούμενος από τις εξής τέσσερις επαρχίες (τούρκικα καζάδες):

- Α) Λασιθίου με πρωτεύουσα το Τζερμιάδων,**
- Β) Ιεράπετρας με πρωτεύουσα την Ιεράπετρα,**
- Γ) Σητείας με πρωτεύουσα τη Σητεία και**
- Δ) Μιραμπέλλου με πρωτεύουσα τη Νεάπολη.**

Μέχρι το 1868 δεν υπήρχε ο Νομός Λασιθίου. Επι τουρκοκρατίας στην Κρήτη υπήρχαν μόνο τρεις Νομοί, όσες και οι μεγάλες πόλεις της νήσου, ο **Νομός Χανίων, ο Νομός Ρεθύμνης και ο Νομός Ηρακλείου ή Μ. Κάστρου ή Χάνδακα**. Οι επαρχίες του νυν Νομού Λασιθίου υπάγονταν πριν από το 1868 στο νομό Ηρακλείου.

Οι κατακτητές Τούρκοι μετά από τη μεγάλη Κρητική επανάσταση του 1866-1867, η οποία είχε επίκεντρα το Λασιθί (νυν Οροπέδιο Λασιθίου) στην ανατολική Κρήτη και τα Σφακιά στη δυτική Κρήτη και με αρχηγό τον καπετάν Μιχάλη Κόρακα, αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν κάποιες πολιτικές και θρησκευτικές ελευθερίες στους Χριστιανούς Κρήτες μεταξύ των οποίων να εκλέγουν και τους τοπικούς τους άρχοντες (αντιπροσώπους στη Γενική Διοίκηση Κρήτης): δημάρχους, δημογέροντες, κοινοτάρχες κ.λπ..

Προ αυτού και προκειμένου να εποπτεύουν καλύτερα την Κρήτη, ώστε να καταπνίγουν άμεσα τα απελευθερωτικά κινήματα, τη χώρισαν σε πέντε τμήματα (νομούς) αντί τριών που ήταν πριν. Τώρα οι Τούρκοι έκαναν νομούς και τις περιοχές των Σφακίων και του Λασιθίου, όπου γίνονταν οι εστίες των επαναστατών.

Με τον Οργανικό Νόμο του 1868 (**βλέπε «ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ 1868 - 1893» σελίδες 20 – 21**) οριζόταν ότι η Κρήτη στο εξής αφενός θα αποτελεί ξεχωρη Γενική Διοίκηση, η οποία θα διοικείται από ένα Διοικητή (Βαλήν) που θα τον ορίζει η Τουρκία και το Διοικητικό του Συμβούλιο, που θα αποτελείται από εκπροσώπους, χριστιανούς και μουσουλμάνους, των Κρητικών Δήμων, οι οποίοι θα εκλέγονται με ψηφοφορία. Με τον ίδιο νόμο οριζόταν ότι η Κρήτη αφενός θα διαιρείται σε 5 διοικήσεις (τούρκικα λιβά = διοικήσεις, νομούς): **Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου, Χανίων και Σφακίων** αντί τριών που ήταν πριν (**Μεγάλου Κάστρου, Ρεθύμνου και Χανίων**), όπου σε κάθε μια από αυτές θα διοικεί ο καλούμενος Μουτεσαρίφης (= διοικητής, νομάρχης) και αφετέρου σε 20, όμως κατά την εφαρμογή του νόμου περιορίστηκαν σε 14, επαρχίες (Καζάδες), όπου θα διοικεί ο καλούμενος Καϊμακάμης (έπαρχος) και από τις επαρχίες αυτές θα εκλέγονται οι δημογέροντες και οι εκπρόσωποι για τη Γ.Σ. των Κρητών υπό τον αρχηγό (Βαλή) Κρήτης.

Με τον οργανικό νόμο του 1868 οριζόταν ότι η επαρχία Αγίου Βασιλείου αποσπάται από τη διοίκηση του Ρεθύμνου και η επαρχία Αποκόρωνα από τη διοίκηση Χανίων και αποτελούν μαζί με την επαρχία Σφακίων τη νέα Διοίκηση (λιβά = νομό) Σφακίων με έδρα το χωριό Βάμο της επαρχίας Αποκορώνου.

Με τον ίδιο νόμο οριζόταν ότι αποσπώνται οι επαρχίες Λασιθίου, Μιραμπέλλου, Ιεράπετρας και Σητείας, από τη Διοίκηση Χάντακα (Ηρακλείου) και αποτελούν τη νέα Διοίκηση (λιβά = νομό) Λασιθίου **με έδρα το Καινούργιο χωριό ή μετέπειτα Νεάπολη**.

Οι νέοι νομοί Λασιθίου και Σφακίων ονομάστηκαν έτσι από τις επαρχίες τους, τις επαρχίες Λασιθίου και Σφακίων, όπου προηγούμενα, κατά τα έτη 1866-1867, είχαν διεξαχθεί μεγάλοι αγώνες για την ελευθερία των Κρητών. Στην Επαρχία Λασιθίου είχε γίνει η ιστορική 10μερη (21 - 30/5/1867) αιματηρή μάχη μεταξύ Τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων και Κρητών Επαναστατών με αρχηγό τον καπετάν Κόρακα, εξ αιτίας της οποίας η Τουρκία

αναγκάστηκε να προβεί στην έκδοση του Οργανικού Νόμου του 1868 με τον οποίο παραχωρούνταν διάφορα δικαιώματα στους Κρήτες χριστιανούς.

Ο Νομός Σφακίων καταργήθηκε το 1914. Με τον υπ' αριθμ. 524 νόμο η Επαρχία Αποκορώνου προσαρμόστηκε στο Νομό Χανίων και η των Σφακίων στο Νομό Ρεθύμνης. Επίσης το 1925 η Επαρχία Σφακίων αποσπάστηκε από το Νομό Ρεθύμνης στο Νομό Χανίων.

ΟΡΓΑΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ 1868 ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ ΚΑΙ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Ο οργανικός νόμος του 1868, σχετικά με τη διοικητική διαίρεση της Κρήτης, αναφέρει επακριβώς τα εξής: .

<< ΚΑΝΟΝΙΜΟΣ ΤΩΝ Μικτών Διοικητικών Συμβουλίων, ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α» ((«Κρητικός Κώδιξ» ετών 1868 – 1893, σελίδες 20-21):

Αρθρ. 1. Η Γενική Διοίκησης της νήσου Κρήτης διαιρείται εις πέντε Διοικήσεις και είκοσι επαρχίες, υποδιαιρουμένας εις δήμους των οποίων θέλουσι προσιορισθή ο αριθμός και τα όρια». «Κατά την εφαρμογή ο αριθμ. των επαρχιών των αποτελεσασών ιδίας επαρχιακός περιφέρειάς περιωρίσθαι εις 14.

Αρθρ. 2. Αι πέντε Διοικήσεις της Νήσου εισίν: Α) Χανίων, Β) Σφακίων, Γ) Ρεθύμνου, Δ) Ηρακλείου, Ε) Λασιθίου.

Αρθρ. 3. Η Διοίκησης Χανίων περιλαμβάνει την πόλιν των Χανίων και τας επαρχίας Χανίων (αντί «επαρχίας Χανίων μετωνομάσθη δια ψηφίσματος της γενικής Γεν. Συνελεύσεως Κυδωνίας»), Κισσάμου και Σελίνου.

Η Διοίκησης Σφακίων περιλαμβάνει τα επαρχίας Σφακίων, Αγίου Βασιλείου και Αποκορώνου.

Η Διοίκησης της Ρεθύμνου περιλαμβάνει την πόλιν της Ρεθύμνου και τα επαρχίας Ρεθύμνου (Η επαρχία αύτη διοικητικώς ήτο και είναι ηνωμένη μετά της πόλεως Ρεθύμνης υπό την άμεσον διοίκησιν του Διοικητού Ρεθύμνης), Μυλοποτάμου και Αμαρίου.

Η Διοίκησης Ηρακλείου περιλαμβάνει την πόλιν του Ηρακλείου, και τα επαρχίας Τεμένους, Μαλεβυζίου, Πυργιωτίσσας, Καινούργιου, Μονοφατσίου, πεδιάδος και Ρίζου (Αι αιπαρχία αύται απετέλεσαν 4 μόνο επαρχ. Περιφέρειας, την του Μαλεβυζίου και Τεμένους, την της Πεδιάδος, την του Καινούργιου και Πυργιωτίσσας και την του Μονοφατσίου και μέρος της Ρίζου, του ετέρου μέρους Ρίζου, ήτοι του διαμερίσματος Βιάννου υπαχθέντος εις το Τμήμα Λασηθίου).

Η Διοίκησης Λασιθίου περιλαμβάνει τας Επαρχίας Λασιθίου, Μιραμβέλλου, Σιτείας και Ιεράπετρας». (Μετά τη Σύμβασην της Χαλέπας προστέθηκε στη Διοίκηση Λασιθίου και η επαρχία Βιάννου, υπό ίδιον Έπαρχον, αποτελούμενη εκ του ημίσεως της άλλοτε Επαρχίας Ρίζου. Αποσπασθείσα της Ιεραπέτρας).

Αρθρ. 4. Τα όρια εκάστης τούτων των επαρχιών εισι τα ανέκαθεν ωρισμένα.

Αρθρ. 5. Η διαχείρισις των Διοικητικών παραγμάτων δια μεν την νήσον ολόκληρον είναι εμπειπιστευμένη εις ένα Γενικόν Διοικητήν διοριζόμενον

παρα της Αυτού Μεγαλειότητος, δια δε τας Διοικήσεις εις Διοικητάς διοριζομένους παρά της Αυτού Μεγαλειότητος...

Άρθρ. 6. Αι έδραι των Διοικητών και των Επάρχων θέλουσι ορισθή δι αυτοκρατορικού διατάγματος....

Με αυτοκρατορικό διάταγμα αι έδραι ωρίστησαν ως εξής: του Διοικητού Σφακίων το χωρίον Βάμος της επαρχίας Αποκορώνου, της Ρεθύμνης η ομώνυμος Πόλις, του Ηρακλείου ωσαυτως, **και του Λασιθίου η Νεάπολις ή Καινούργιον χωριό Μιραμβέλλου**. Των δε...>>.

Σημειώνεται ότι:

Α) Στο νέο Νομό Λασιθίου μετά τη σύμβαση της Χαλέπας το 1878 περιήλθε και η Επαρχία Βιάννου με πρωτεύουσα την Άνω Βιάννο, η οποία επι Κρητικής Πολιτείας (1898-1913), με νόμο του 1903, επανήλθε και πάλι στο Νομό Ηρακλείου (Ν. Σταυράκης, Στατιστική σ. 163).

Β) Επι Κρητικής Πολιτείας (1897-1913) και με νόμο του 1903, πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου έγινε ο Άγιος Νικόλαος Μιραμπέλλου αντί της Νεάπολης.

Γ) Αρχικά, καθώς αναφέρεται σε Αυτοκρατορικό Διάταγμα της 28η Φεβρουαρίου 1868 (20 Ρεμαζανίου 1284), βλέπε «Κρητικός Κώδιξ», ετών 1868 - 1893, είχε κανονιστεί οι Διοικήσεις (λιβά= νομοί) Κρήτης να είναι τέσσερις: «Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Λασιθίου και Σφακίων», όμως μετά με τον Οργανικό Νόμο του 1868 κανονίστηκε να είναι πέντε - προστέθηκε ως πέμπτη αυτή των «Χανίων», ώστε οι Τούρκοι να έχουν πιο καλή εποπτεία της νήσου.

Δ) Ο οργανικός νόμος παραβιάστηκε από την πρώτη στιγμή και προ αυτού ακολούθησε η επανάσταση του 1878, κέρδος από την οποία ήταν η Σύμβαση της Χαλέπας, που στην ουσία αποτελούσε την ανανέωση και τη βελτίωση του Οργανικού Νόμου του 1868.

Ε) Σπουδαιότερα αντιστασιακά κέντρα στην επανάσταση του 1866 ήταν τα Σφακιά στη δυτική Κρήτη και το Λασιθί στην ανατολική Κρήτη και γι αυτό από τη μια ο Αρχιστράτηγος των Τουρκο-αιγυπτιακών κατοχικών στρατευμάτων Ομέρ Πασάς έλεγε: **«Αν δεν μερώσω τα Σφακιά, να κάψω το Λασιθί και αυτόν τον Αποκόρωνα δεν ησυχάζει η Κρήτη»** και από την άλλη προς χάρη αυτών των περιοχών δημιουργήθηκαν οι δυο νέοι νομοί των Σφακίων και Λασιθίου, ώστε να ελέγχονται καλύτερα.

ΣΤ) Οι διοικητικοί νομοί της Κρήτης δεν ήταν πάντα οι αυτοί, ήτοι τέσσερις, αλλά από τρεις έως έξι, για διαφόρους λόγους. Επι Ενετοκρατίας αρχικά οι νομοί ήταν έξι: Canaregio ή S. Apostolo (των Αγίων Αποστόλων), San Marcos (Αγίου Μάρκου), Santa Croce (Σταυρού), **Castello** (Καστέλου), San Polo (Αγίου Παύλου), Dorsoduro, οι οποίοι μετα τον 14^ο αι. και μετά έγιναν τέσσερις: Χανίων, Ρεθύμνης, Candia (= Χάνδακα, Ηρακλείου) και Σητείας (με πρωτεύουσα τη Σητεία). Επι Τουρκοκρατίας οι νομοί αρχικά και για λίγο διάστημα ήταν τέσσερις, όμως μόλις οι Τούρκοι εδραίωσαν τη θέση τους στην Κρήτη τη χώρισαν σε τρεις νομούς, όσες και οι μεγάλες πόλεις: Χανίων, Ρεθύμνης και Μ. Κάστρου (Ηρακλείου). Μετά από την Κρητική Επανάσταση του 1866 οι Τούρκοι δημιούργησαν και τους νομούς: Σφακίων (με πρωτεύουσα το Βάμο) και Λασιθίου (με πρωτεύουσα τη Νεάπολη). Επί Κρητικής

Πολιτείας, ο νομός Σφακίων συγχωνεύτηκε με το νομό Χανών και Πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου έγινε ο Άγιος Νικόλαος.

ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΝΟΜΟ ΤΟΥ 1879

Η Κρήτη, σύμφωνα με την εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας «Κρήτη» (Χανιά 29 Σεπτεμβρίου 1879 (Βιβλιοθήκη της βουλής), μετά την ψήφιση του πρώτου δημοτικού νόμου του νησιού το 1879 από την Κρητική Συνέλευση και την έγκρισή του από την Τουρκική Διοίκηση, χωρίστηκε σε 86 δήμους, με διατάγματα που εξέδωσε ο Γενικός Διοικητής Ιωάννης Φωτιάδης πασάς. Στις αρχικές αποφάσεις οι δήμοι ήταν 84, όμως μετά έγιναν 86. Οι πέντε, τότε, νομοί της Κρήτης (η επίσημη ονομασία ήταν, τμήματα) είχαν: Τμήμα Χανίων 17 δήμους, Τμήμα Σφακίων 14, Τμήμα Ρεθύμνης 16, Τμήμα Ηρακλείου 20 και Τμήμα Λασιθίου 19. Οι δήμοι και οι επαρχίες του Νομού Λασιθίου 1879 ήταν οι εξής:

<< Ε΄ ΤΜΗΜΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΝ, Η Επαρχία Μεραμβέλλου διαιρείται εις τους εξής έξι Δήμους

1. Δήμος Βραχασίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Βραχάσιον, Μύλατον, Λασιίδα και τα μετόχια Κοτσαργιανός, Κουνάλι, Τσαπή, Αγ. Αντώνιον και Ανώγεια.

2. Δήμος Νεαπόλεως, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τα χωρία Νεάπολιν, Βουλισμένην και τα χωρίδια Κουρούνα, Ομφαλιάν, Μακρυγέννισσαν, Αγ. Σοφίαν, Φινοκαλιάν, Κουδουμάλους, Αγ. Νικόλαον, Ανθομάνδραν, Ρωμανόν, Αμυγδαλιάν, Σούβλον, Αδραβάστον, Πέτρον, Περωνίδας, Ξηρά Ξύλα και Παράμπελα.

3. Δήμος Χουμεργιάκου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία, Χουμεργιάκον, Λίμναις, Πλατυπόδι, Ληκυθιανά, Βρύσαις, Έξω Λακκόνια και τα μετόχια Αμυγδάλους, Αρκουδιάν και Ζένια.

4. Δήμος Φουρνής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Φουρνή, Καστέλιον, Επάνω χωρίον, Δοργιαίς, Καρύδι, Σχοιναί, Βρουχάν, Λούμαν, Ελούντα, Πιναίς, Σέλαις, Σκουράν και τα μετόχια Κεράμου, Δοργιών, Καρδαμούτσα, Αρωνίου. 5. Δήμος Σπιναλόγκας, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον.

6. Δήμος Κριτσάς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κριτσά, Μέσα Λακώνια, Τάμπιαις, Κρούσταν, Πάν, Καλόν Χωρίον και τον λιμένα του Αγ. Νικολάου

ΛΑΣΣΙΘΙΟΝ Η επαρχία Λασιθίου διαιρείται εις τους εξής δύο Δήμους.

1. Δήμος Τσερμνιάδου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Τσερμνιάδου, Ποτάμους, Μέσα Λασσιθι, Μέσα Λασσιθάκι, Αγ. Κωνσταντίνον, Μονή της Κρουσταλένιας, Μαρμακέτον, Φαρσάρου, Λαγού και Πινακιανού.

2. Δήμος Ψυχρού, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ψυχρόν, Μετόχιον, Γεροντομούρι, Πλάτην, Μαγουλάν, Καμινάκι, Αδ(β)ρακώντε, Κουδουμαλιάν, Αγ. Γεώργιον και το Μονίδριον Βιδιανού.

ΒΙΑΝΝΟΣ Η επαρχία Βιάννου διαιρείται εις τους εξής τρεις Δήμους.

1. Δήμος Επάνω Βιάννου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Επάνω Βιάννου, Χόνδρον, Κάτω Βιάννου και Βαχόν.

2. Δήμος Αγ. Βασιλείου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αγ. Βασίλειον, Αμυρά, Κεφαλοβρύσιον, Κρεβατάν, Πεύκου, Καλάμι και Ευκολόλον (sic). 3. Δήμος Μουρνιας, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μουρνια, Επάνω και Κάτω Σύμην, Γδόχια, Μύθους, Μύρτον, Χριστόν και Παρσάν.

3. Δήμος Μουρνιας, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μουρνια, Επάνω και Κάτω Σύμην, Γδόχια, Μύθους, Μύρτον, Χριστόν και Παρσάν.

ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΣ Η επαρχία Ιεραπέτρου διαιρείται εις τους εξής τρεις Δήμους.

1. Δήμος Καστελλίου, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τα χωρία Καστέλλιον, Γιανάστι (σ.σ. Γιανίτσι), Κενδρί, Μακριλιάν και Μεσελέρους.

2. Δήμος Κατοχωρίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κατοχώριον, Επανωχώριον, Παππαδιανά, Επισκοπή, Καπίστρι, Βασιλικήν, Μοναστηράκι, Αγ. Ιωάννην και Καβούσια

3. Δήμος Ανατολής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ανατολήν, Μάλλαις, Αγ. Γεώργιον, Καλογέρους και Καλαμαύκαν.

ΣΙΤΕΙΑ Η επαρχία Σιτειας διαιρείται, εις τους εξής πέντε Δήμους.

1. Δήμος Λιμένος Σιτειας, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τον Λιμένα Σιτειας και τα χωρία Πισκοκέφαλον, Πισκοπήν, Πετράν, Αγ. Φωτιάν, Ρούσαν Εκκλησιάν, Μετόχια Πισκοκεφάλου, Ζου, Σφακιά, Σαντάλι, Μαρωνιά, Τουρτούλους, Σωτήρα, Επάνω Επισκοπήν, Αχλάδια, Σκοπήν, Χαμαίζι, Παρασπόρι, Ρίζαν και Σκορδίλου.

2. Δήμος Τουρλωτής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Τουρλωτή, Λάστρον, Σφάκαν, Μετόχια Τουρλωτής, Μέσα Μουλιανά και Έξω Μουλιανά. 3. Δήμος Ρούκακα, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ρουκάκαν, Ορνόν, Στραβοδοξάρι, Λάπιθον, Γράς, Πεύκου, Δάφνην, Αγ. Μάμαντα και Κρυγιά. 4. Δήμος Χαντράς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Χαντράν, Λιθίναις, Παλαιοπέτσι, Συκιάν, Βορί, Παπαγιαννάδον, Σκλάβους, Κανένε, Βαβέλους, Καλαμαύκι, Εθιάν, Αρμένους, Περιβολάκια, Απίδι, Τσο, Καλόν χωρίον, Χαμαίτουλον, Λαμνώνι, Ζάκαθον, Ζήρον και Κατελιώναν.

5. Δήμος Καρυδίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Καρύδι, Κατσιδώνι, Σίτανον, Μισιργιού, Ξερολίμνην, Παλεό (sic) Μητάτον, Μαγκασάν, Παλαίκαστρον, Μονή Τοπλού, Χοχλακαίς, Αζοκέραμον, Κελάργια, Α δρα βάστους, Κλησίδι και Ζάκρον.

ΟΙ ΕΚΛΕΓΕΝΤΕΣ ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΣΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΣΤΙΣ 26-28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1879

Στις πρώτες δημοτικές εκλογές που διενεργήθηκαν στις 26-28 Οκτωβρίου 1879 στο νέο Νομό Λασιθίου που είχε δημιουργήσει ο «Οργανικός Νόμος του 1868» εκλέχτηκαν οι εξής, σύμφωνα με την εφημερίδα «ΚΡΗΤΗ, Χανιά 13-10-1879»):

<< Επαρχία Μεραμβέλλου

Δήμος Βραχασίου Δήμαρχος Γεώργιος Χ. Σαριδάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Ελευθέριος Κουκουλάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Μιχαήλ Χ. Ζ. Ροβίθης, Χατζή Αναστάσιος Φτενός. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Νικόλαος Κατσαράκης, Εμμανουήλ Λαβρεντάκης, Χατζή Σπυρίδων Ανδρουλάκης, Λεωνίδα Παππαδάκης, Θεοχάρης Ροβίθης, Αντώνιος Κ. Σφακιανάκης, Διονύσιος Ροβίθης, Ιωάννης Κυπριώτης. Δήμος Νεαπόλεως Δήμαρχος Εμμανουήλ Κοκκινάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Εμμανουήλ Λυράκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Δημήτριος Χουρδάκης, Γεώργιος Ν. Τσιχλάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Νικόλαος Πλευριτάκης, Δημήτριος Μαραγκάκης, Χριστόδουλος Γαράκης, Δημήτριος Λυράκης, Ιωάννης Σομινελάκης, Ελευθέριος Συλιγαρδάκης, Ιωάννης Αποστολάκης, Κωνσταντίνος Διαλινάκης.

Δήμος Χουμεργιάκου Δήμαρχος Νικόλαος Παπαγιαννάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Ιβραήμ Παπουτσαλάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Ευστράτιος Μαρνέλος, Σωκράτης Βελονάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Γεώργιος Πελλιμπασάκης, Γεώργιος Χλαπουτάκης, Χασάν Κοτσιφαλάκης, Ιωάννης Μουρελάκης, Μάρκος Μαρκάκης, Μουσταφάς Σουλεϊμανάκης, Ιωσήφ Κοκολάκης, Αλής Μουλαχμετάκης. Δήμος Φουρνής Δήμαρχος Νικόλαος Γραμματικάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Εμμανουήλ Ζαγιαννάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Νικόλαος Μενεγάκης, Ιωάννης Πετουράκης Δημοτικοί Σύμβουλοι: Εμμανουήλ Γραμματικάκης, Ιωάννης Ραυτόπουλος, Γεώργιος Ραπανάκης, Εμμανουήλ Ιωάν. Κλουτσάκης, Εμμανουήλ Γωνιο(ω)τάκης, Δημήτριος Μοσχοβιτάκης, Νικόλαος Λεμπιδάκης, Ιωάννης Φρουζάκης.

Δήμος Κριτσάς Δήμαρχος Γεώργιος Εμμ. Παγκαλάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Γεώργιος Πα. Ταυλάς. Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Ιωάννης Επιτροπάκης, Ιάκωβος Πετρουράκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Εμμανουήλ Κ. Σγουρός, Νικόλαος Ι. Αλεξάκης, Μη(ι)χαήλ Φιρφίρης, Νικόλαος Γ. Αλεξάκης, Μηχαήλ Ι. Κουτουλάκης, Γεώργιος Ι. Ταυραδός, Αντώνιος Χ. Μ. Πάγκαλος, Γεώργιος Πα. Ι. Πάγκαλος, Γεώργιος Χριστιανάκης.

Δήμος Σπιναλόγκας Δήμαρχος Τεφίκ εφένδης Χ. Μεμηχιάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Χαλήλ εφένδης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Μουλά Χαλίλης, Μασλούμ Ιβραήμ Καπετανάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Πιλάλ Χ. Μουσταφαδάκης, Ιβραήμ εφένδης, Τσοούν εφένδης, Παρπαρεσάκης, Δερβίς Βεκιλαγασάκης, Αλής Τσελεπτάκης, Εμίν Μεχμέτ Ρεϊσάκης, Αχμέτ Τσεπαπακάκης, Μουλά Μουσταφάς Ρεϊσάκης.

Επαρχία Λασιθίου

Δήμος Τσερμιιάδου Δήμαρχος Στέφανος Γραμματικάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Μηχαήλ Βογιάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Γεώργιος Κωστάκης, Γεώργιος Δετοράκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Γεώργιος Μαρκάκης, Δημήτριος Καλογεράκης, Θεόφιλος Χαρκιαδάκης, Στρατής Χρυσός, Γεώργιος Αλεξάκης, Εμμανουήλ Παναγιωτάκης, Αναγνώστης Φαζής, Αντώνιος Χαρκιαδάκης.

Δήμος Ψυχρού Δήμαρχος Εμμανουήλ Παττπαδάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Δημήτριος Γαλανάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Δημήτριος Ταμνιολάκης, Αναγνώστης Ματθαιάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Ηλίας Βιδάκης, Αναγνώστης Περάκης, Ζαχαρίας Ανδρουλάκης, Γεώργιος Παπαμαρινάκης, Δημήτριος Ν. Γαλανάκης, Νικόλαος Παναγιωτάκης, Νικόλαος Δαγαλάκης, Ιωάννης Σακελάρης.

Επαρχία Βιάννου

Δήμος Βιάννου Δήμαρχος Σπυρίδων Αγαπάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Ιβραήμ Μεριδάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Ιωάννης Αγγουράκης, Χουσεΐν Μερμπουτάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Ιωάννης Μεταξάκης, Μ. Χουσεΐν Καουκάκης, Δημήτριος Κουφαλιτάκης, Ασάν Χοτσάκης, Νικόλαος Μανουσάκης, Χασάν Χατσαριφάκης, Νικόλαος Πατταδάκης, Αχμέτ Τσουκράκης.

Δήμος Αγίου Βασιλείου Δήμαρχος Ιωάννης Ινιοτάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Γεώργιος Χατσάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Ιωάννης Μοσχοβάκης, Γεώργιος Στεφανάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Σταύρος Λουλάκης, Δημήτριος Στρατάκης, Ιωάννης Γιανναδόπουλος, Γεώργιος Μηχαλογιαννάκης, Χατζή Ιωάννης Παττπαδάκης, Νικόλαος Βασιλικάκης, Νικήτας Μουζουράκης, Αναγνώστης Χαραλαμπόπουλος. Δήμος Μουρνιών Δήμαρχος Αναγνώστης Δασκαλάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Νικόλαος Χατσάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Αναγνώστης Μεταξάς, Αναγνώστης Παπά Ματθαιάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Αναγνώστης Καπαράκης, Μηχ. Φραντσεισινάκης, Στυλιανός Μαργαριτάκης, Εμμανουήλ Ρακίτσομηχελάκης, Εμμανουήλ Μαρκόπουλος, Γεώργιος Λενάκης, Αναγνώστης Τσικαλουδάκης, Νικόλαος Ιερωνυμάκης.

Επαρχία Ιεραπέτρου

Δήμος Ιεραπέτρου Δήμαρχος Χατζή Μουράτ εφένδης Καρακάσης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Ανδρέας Φαφουτάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Σελήμ εφένδης Σουμπασάκης, Δημήτριος Καρυδάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Μουσταφά εφένδης Μουλαχασανάκης, Χατζή Πέτρος Μελά, Ατίφ αγάς Καντογλάκης, Μιχαήλ Αθανασάκης, Ιβραήμ Ισουφάκης, Γεώργιος Κουνδουράκης, Οσουμάν βέης, Παύλος Συγγελάκης. Δήμος Ανατολής Δήμαρχος Εμμανουήλ Καζανάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Νικόλαος Θεοφανάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι Φραγκιός Μαράκης, Δημήτριος Χανιοτάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Ιωάννης Μ. Παρίτης Ιωάννης Μοναστηράκης, Ιωάννης Παπά Πέτρου, Ιωάννης Γ. Παριτάκης, Γεώργιος Γενιατάκης, Δημήτριος Γαρόφαλος, Αναγνώστης Καλαϊτσάκης, Αναγνώστης Πετσαγκουράκης.

Δήμος Κάτω Χωρίου Δήμαρχος Γεώργιος Φραγκάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Μουλά Ταχέρ Χατσηχαληλάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι Χαράλαμπος Μουστακάκης, Ιωάννης Χατζή Χαραλάμπους. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Νικόλαος Σκουλικαράκης, Ασάν Μαιζανάκης, Ιωάννης Ψαρουδάκης, Χατζή Εμμ. Φραντζεσκάκης, Ηλίας Τομαδάκης, Εμμανουήλ Βογιατσής, Μουλά Ταχέρ Χαμαμάκης, Αλή εφένδης Τσελεπάκης.

Επαρχία Σιτείας (Σητείας)

Δήμος Λιμένος Σιτείας Δήμαρχος Γεώργιος Παττπαδάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Μουσταφά Νουρή εφένδης. Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Ιωάννης Λιανουδάκης, Ρεμετάν εφένδης Χ. Εμινάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Αναγνώστης Περάκης, Μουσταφά εφένδης Βελάκης, Αναγνώστης

Δεσποτάκης, Μουλά Σαλής Χαλβατσάκης, Θεόδωρος Ξενικάκης, Μουλά Μεχμέτ Χοτσάκης, Αναγνώστης Κοζυράκης, Χουσεΐν Αριφάκης.

Δήμος Χανδρά Δήμαρχος Ιωάννης Ξομπλαράκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Χουσεΐν Μπεχλουλάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Γεώργιος Αυγουστινάκης, Ιβραήμ Αρναουτάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Αναγνώστης Χαλκιολάκης, Σαλής Ιβραημάκης, Αντώνιος Αδαμάκης, Μουσταφά εφένδης Χατζή Μασλουμάκης, Νικόλαος Αεράκης, Μουσταφά Φιχμή εφένδης, Γεώργιος Χατσηδάκης, Οσουμάν Μουρατογλούς.

Δήμος Τουρλωτής Δήμαρχος Εμμανουήλ Φουνταλιδάκης Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Χριστόδουλος Συντυχάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Ρετσέπ εφένδης Χατζή Μουσταφαδάκης, Ιωάννης Καποτάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Αναγνώστης Χατζή Γ. Ζερβάκης, Κωνσταντίνος Παππαδάκης, Στέφανος Σακκαδάκης, Εμμανουήλ Πετράς, Ιωάννης Θωμαδάκης, Χατζή Αντώνιος Μαστοράκης, Μεχμέτ Μημοστάκης. Δήμος Ρούκουνα Δήμαρχος..... (σ.σ. δε βρέθηκε το όνομα, αλλά είναι χριστιανός, καθώς διαπιστώσαμε ότι πρόκειται για μικτό δήμο και ο α' δημαρχιακός πάρεδρος είναι μουσουλμάνος) Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος: Ρεμετάν εφένδης Καντογλάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Στέφανος Μεταξάκης, Μουλά Ιβραήμ Χιλαλάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Αναγνώστης Ψαραδόπουλος, Δερβής Αλής, Αναγνώστης Μαυράκης, Μουλά Αλής Χοτσάκης, Γεώργιος Παπά Νικολάου, Μεχμέτ Αλή Βεββάκης, Νικόλαος Χατσόπουλος, Σουλειμάν Πετράκης.

Δήμος Καρυδίου Δήμαρχος Χατζή Κατσαράς Α' Δημαρχιακός Πάρεδρος Παναγιώτης Παππαδάκης Β' Δημαρχιακοί Πάρεδροι, Αναγνώστης Παπαδόπουλος, Αναγνώστης Λιαφάκης. Δημοτικοί Σύμβουλοι: Αναγνώστης Χουλάκης, Αναγνώστης Καφιλίδης, Χατζή Α. Λιαφάκης, Αναγνώστης Τσαντάκης, Αναγνώστης Σπυριδάκης, Αναγνώστης Φουντοραδάκης, Αναγνώστης Περιφεράκης, Νικόλαος Οικονομάκης>>.

4. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΝΥΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΟΥ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Όταν δημιουργήθηκε ο Νομός Λασιθίου το 1868, ήτοι επί Τουρκοκρατίας ακόμη στην Κρήτη, πρωτεύουσά του ήταν να γίνει ο Άγιος Νικόλαος, επειδή διαθέτει ασφαλές λιμάνι και προ αυτού οι κατακτητές Τούρκοι έδωσαν εντολή να ανοίξει το λιμάνι του που μέχρι τότε ήταν απαγορευμένο στα μη τουρκικά πλοία και να κτισθεί εκεί νέα πόλη, όπως αναφέρει ο υποπρόξενος της Ρωσίας στο Ηράκλειο κ. «Ιωάννης Μιτσοτάκης» σε επιστολή του προς τον τότε πρόξενο της Ρωσίας στα Χανιά κ. Λαγόβσκιν, αναφερόμενος στα δραματικά γεγονότα (τις θηριωδίες των Τούρκων σε βάρος των χριστιανών κατοίκων κ.α.) που ακολούθησαν την επανάσταση των Κρητών το 1866. Συγκεκριμένα στην εν λόγω επιστολή αναφέρεται: «... Μεραμπέλλον, η επαρχία αυτή..... το βόρειον αυτής βρέχεται υπό του Κρητικού Πελάγους όπου έχει δυο καλούς λιμένας τον της Σπιναλόγκας, εις το στόμιον του οποίου κείται μικρός βράχος και ο άγιος Νικόλαος, λιμνή ευρύς και ασφαλής όπου η Κυβέρνησις **προτίθεται να κτίση πόλιν πρωτεύουσαν της Διοικήσεως Λασιθίου**, δια των λιμένων τούτων η επαρχία αυτή και αι πλησίον ενεργοίσι σημαντικόν εμπόριον ελαίου, ξυλοκεράτων, αμυγδάλων, ακονίων και λοιπών. πρότερον ο λιμνή του Αγίου Νικολάου ήτο κεκλεισμένος εις τα υπό ξένην σημαία πλοία,

αλλά μετά την τελευταία επανάστασιν αφέθη ελεύθερος. Περιέχει 43 χωρία κατοικούμενα υπό 11.500 χριστιανών και 2000 Τούρκων, έδρα προσωρινή του χριστιανού Διοικητού Κωστάκη Αδοσίδου Πασά είναι το «Νέον Χωριόν.....». (Απόσπασμα της από 4 Ιουλίου 1870 επιστολής του υποπρόξενου της Ρωσίας Ι. Μπισοτάκη προς τον Πρόξενο της Ρωσίας στα Χανιά Λαγόβσκη, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης δημοσίευση Αλ. Α. Ανδρικόκης Ένθετο εφ. Πατρίς Φεβρουάριος 2008).

Ωστόσο τότε με αυτοκρατορικό διάταγμα (φιρμάνι) έδρα του νομού Λασιθίου δεν έγινε ο Άγιος Νικόλαος, αλλά το Καινούργιο Χωριό, που έκτοτε μετονομάστηκε σε Νεάπολη, που βρίσκονταν λίγο ενδότερα και ο οποίος είχε στο μεταξύ αναπτυχθεί πιο πολύ από τις άλλες πόλεις και χωριά της περιοχής: <<..Με αυτοκρατορικό διάταγμα αι έδραι (των νέων νομών) ωρίστησαν ως εξής: του Διοικητού Σφακιών το χωριόν Βάμος της επαρχίας Αποκορώνου, της Ρεθύμνης η ομώνυμος Πόλις, του Ηρακλείου ωσαύτως, και του Λασιθίου η Νεάπολις ή Καινούργιον Χωριό Μιραμβέλλου>> (Κρητικός Κώδιξ ετών 1868 – 1893, Τεύχος Α).

Ακολουθώς ο Άγιος Νικόλαος επί Κρητικής Πολιτείας (1897 – 1913) έγινε καταρχήν έδρα του Δήμου Κριτσάς. Αυτό έγινε με νόμο του 1900 της Κρητικής Πολιτείας. Με τον ίδιο νόμο ο «Δήμος Κρητσάς» μετονομάστηκε σε «Δήμος Αγίου Νικολάου». Λίγο μετά έγινε και έδρα του νομού Λασιθίου, αυτό έγινε με νόμο του 1903 της Κρητικής Πολιτείας, ο οποίος υλοποιήθηκε το 1904. Απλά η Νεάπολη συνέχισε να είναι ή έδρα της Επισκοπής Πέτρας και των Δικαστηρίων.

Στην πρώτη απογραφή που έγινε επί Κρητικής Πολιτείας στις 4/6/1900, σύμφωνα με την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/σης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, ο Δήμος Αγίου Νικολάου είχε τους εξής κατοίκους: Άγιος Νικόλαος 293 άνδρες (6 μωαμεθανούς) + 216 γυναίκες = 509, Κρητσά 1155 + 1200 = 2355, Καλό χωριό 279 + 300 = 579, Κρούστα 244 + 210 = 454, Μαρδάτη 34 + 41 = 75, Μέσα Λακώνια 118 + 103 = 221, Πρίνα 152 + 152 = 304, Σπίνα Λόγκα 7 (συν 130 μωαμεθανούς) + 4 (συν 131 μωαμεθανές) = 272, Τάπες 64 + 62 = 126, Μονή Θεολόγος 2. Σύνολο 2342 άνδρες (συν 136 μωαμεθανούς) + 2288 (συν 131 μωαμεθανές) γυναίκες = 4897

Στην «Κρητική Χωρογραφία» Ιωάννου Εμμ Νουχακη (Αθήνα 1903) αναφέρεται επίσης ότι το 1903 ο οικισμός Άγιος Νικόλαος είχε 501 κατοίκους και υπαγόταν στο Δήμο Κριτσάς, ο οποίος τότε μετονομαζόταν σε Δήμος Αγίου Νικολάου («Ο Δήμος πρότερον ωνομάζετο Δήμος Κριτσάς και νυν μετονομάζεται αύθις»). Στο παράρτημα του ίδιου βιβλίου αναφέρεται και ότι στις «επενεχθείσες τροποποιήσεις υπό της Βουλής της Κρητικής Πολιτείας του 1903: «Η έδρα της Νομαρχίας Λασηθίου μετατίθεται εις Αγιον Νικόλαον ως και του Πρωτοδικείου», συγκεκριμένα αναφέρει: <<Η έδρα της Νομαρχίας Λασηθίου μετατίθεται εις Αγιον Νικόλαον ως και του Πρωτοδικείου. Η εκ Νεαπόλεως μετάθεσις εις Αγιον Νικόλαον των εδρών Νομαρχίας και Πρωτοδικείου δεν δυναται να πραγματοποιηθή πριν ή ο Δήμος της νέας έδρας εξεύρη τα Καταστήματα και αναλάβη τας δαπάνας της μεταφοράς, εγκαταστάσεως και πληρωμής των ενοικίων των Καταστημάτων διαρκώς. Τα πρωτοδικεία της νήσου ωρίσθησαν εις τέσσαρα Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου και Λασηθίου εδρεύοντα εις τας ομώνυμους πόλεις, πλην του τελευταίου εδρεύοντα εις Αγ. Νικόλαον. Δυνάμει του περί τροποποιήσεων του Δημοτικού υπ' αριθμ 411 Νόμου εις τε την πολιτικήν και θρησκευτικήν διαίρεσιν επήλθον αι επόμενα μεταβολαί: Ο δήμος του Αγίου

Νικολάου της επαρχίας Μιραμπέλλου μετονομάζεται δήμος Κριτσάς με έδρα το ομώνυμον χωρίον>>.

Στη «Γεωγραφία της Κρήτης», Αριστείδου Κ. Κριάρη, Χανιά 1903, αναφέρονται τα εξής, σχετικά με το Δήμο Κριτσάς, που μετονομάσθηκε σε Αγίου Νικολάου: << Δήμος Κριτσάς. Ο δήμος ούτος περιλαμβάνει την νησίδα Σπιναλόγκαν και οκτώ χωριά. Έδρα του Δήμου είναι η Κρητσά, το μεγαλύτερο χωρίον της Νήσου. Εν τω δήμω τούτω εις το βάθος του κόλπου Αγίου Νικολάου κείται η κωμόπολις Άγιος Νικόλαος έχουσα λαμπρόν φυσικόν λιμένα, έδρα του Νομού Λασηθίου και του πρωτοδικείου, λίαν εμπορική, με Υποτελωνείον και Υπολιμεναρχείον. Εντός του Λιμένος Αγ. Νικολάου προσβληθείς κατά το έτος 1826 ο εκ Ψαρών πλοίαρχος Δημήτριος Κοτζιάς υπό 13 Τουρκικών πλοιαρίων εξήλθε νικητής μετά της γολέτας του κατόπιν λυσσώδους πάλης. Ετέρα κώμη: Καλό Χωριό, κατ' ευφημισμόν (Ίστρυνας άλλοτε) έχουσα νοσηρόν κλίμα, και όρμον επί του οποίου έκιντο αι αρχαίαι πόλεις Μινώα και Ίστρών. Ετέρα κώμη Μέσα Λακώνια παρά την οποίαν εν τη υψηλή τοποθεσία Γουλά έκειτο η παλαιά πόλις Λατώ η Ετέρα της οποίας επίνειον ήτο Λατώ η προς Καμάρα. Κρούστας μεγάλη κώμη.>>

Έκτοτε ο πληθυσμός του Αγίου Νικολάου, ως πόλη και ως δήμος, αυξάνεται συνεχώς με γοργό ρυθμό. Αρχικά λόγω του ότι από τη μια εκεί μετοίκησαν πάρα πολλοί τόσο από τα γύρω χωριά: Κριτσά, Λίμνες, Λακώνια κ.λπ. , όσο και από άλλα μέρη που πιο πριν τα είχαν καταστρέψει οι Τούρκοι (Σφακιά, Οροπέδιο Λασιθίου κ.α.) ανοίγοντας μαγαζιά, ταβέρνες κ.α. και μετά λόγω του ότι ο Άγιος Νικόλαος έγινε έδρα τόσο του Δήμου Κρητσάς (ή μετέπειτα Αγίου Νικολάου), όσο και του νομού Λασιθίου οπότε εκεί ,μεταφέρθηκαν οι δημόσιες Υπηρεσίες από τη Νεάπολη και τη Σητεία. Παράλληλα λόγω αφενός της ανάπτυξης του τουρισμού και αφετέρου της φυσικής του ομορφιάς και του λιμανιού του αναδεικνύεται συνεχώς ως ένας από τους πρώτους στην Ελλάδα τουριστικούς προορισμούς.

Το 1928 ο δήμος Αγίου Νικόλαου είχε 1.124 κατοίκους και από τότε παρατηρείται συνεχής αύξηση του πληθυσμού: 2.481 (1940), 3.167 (1951), 3.709 (1961), 5.002 (1971), 8.130 (1981), 27.074 (2011). Παράλληλα, λόγω της γραφικής, αλλά και της φυσικής του ομορφιάς, αναδείχθηκε σε έναν από τους πρώτους στην Ελλάδα τουριστικός προορισμός.

5) Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΤΟ 1881

Η Κρήτη στην απογραφή που έγινε το καλοκαίρι του 1881, επί Φωτιάδη Πασά και την ευθύνη του Νικολάου Σταυράκη Γενικού Γραμματέα της Γεν. Διοικ. Κρήτης (ΚΡΗΤΗ, εφημερίς της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, έτος Η, Εν Χανίοις τη 21 Νοεμβρίου 1881, αριθ. Φ. 617), διαιρούνταν σε 5 Διοικήσεις (Νομούς), 23 επαρχίες και 88 δήμους και ο πληθυσμός όλης της Κρήτης, σύμφωνα με την ίδια απογραφή ήταν: 202.934 χριστιανοί, 253 καθολικοί 13 , διαμαρτυρόμενοι, 8 Αρμένιοι, 72353 μουσουλμάνοι 647 Ισραηλίτες = 276208. Ο Νομός Λασιθίου στην ίδια απογραφή διαιρούνταν σε 5 επαρχίες: Λασιθίου, Μιραμπέλλου, Ιεραπέτρας, Σητείας και Βιάννου, 20 δήμους, 163 χωριά και 26.368 άρρενες + 25.881 θήλειες = σύνολο 52249. Από αυτούς μόνο οι 8.374 ήταν Οθωμανοί.

Επαρχία Λασηθίου 2.507 άνδρες + 2598 γυναίκες = 5.035 κάτ.,

Α.Γ.ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ: ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ: ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΛΠ

Επαρχία Μεραμπέλλο 8.017 άνδρες + 8029 γυναίκες = 16.046 κάτ.,
 Επαρχία Βιάννου, 3.402 άνδρες + 3371 γυναίκες = 6.773 κάτ.,
 Επαρχία Σητείας 7.875 άνδρες + 7517 γυναίκες = 15.574 κάτ.,
 Επαρχία Ιεραπέτρας 4.294 άνδρες + 4254 γυναίκες = 8.548 κάτ.
 Σύνολο Νομού 26.368 άνδρες + 25881 γυναίκες = 52.249 κατοί-
 κους.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ:

A. Δήμος Τζερριάδου 1279 άρρηνες + 1303 θήλεις + 4 μωαμεθανοί =
 2582.

B. Δήμος Ψυχρού 1182 άρρηνες + 1223 θήλεις + 4 μωαμεθανοί =
 2405.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΡΑΜΒΕΛΟΥ:

A. Δήμος Νεάπολις

Άρρ. χριστ..+ θήλεις χριστ άρρ. μουσ. + θήλεις μουσουλμ
 Νεάπολη: 1093 + 1115 = 2208 55 + 25 = 80
 Βουλισμένη: 297 + 305 = 608 38 + 30 = 68
 Σύνολο 1390 + 1420 = 2816 93 + 55 = 148

B. Δήμος Κρητσάς

Άρρ. χριστ..+ θήλεις χριστ άρρ. μουσ. + θήλεις μουσουλμ

Κρητσά	1046	1925	2071		
Κρούστας	190	155	345		
Πρίνα	128	141	269		
Καλό χωριό	158	170	328	1	- 1
Αγ Νικόλαος	54	33	87	8	- 1
Μέσα Λακώνια	71	48	119		
Τάπαις	53	40	93		
Σύνολο	1700	1612	3312	9	2

Γ. Δήμος Σπιναλόγγας: 1 χριστ. κατ. + 1.111 μωαμ,

Δ. Δήμος Βραχασίου: 2.498 χριστ. κατ. + 9 μωαμ.

Ε. Δήμος Φουρνής: 3.030 χριστ. κατ. + 59 μωαμ.

ΣΤ. Δήμος Χουμεργιάκου: 2.926 χριστ. κατ. + 224 μωαμ.

6) Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΤΟ 1890

Ο Νομός Λασιθίου στην τουρκική απογραφή του πληθυσμού της Κρή-
 τής που έγινε το 1890 (βλέπε «Στατιστική πληθυσμού της Κρήτης» Νικ. Σταυ-
 ράκη, Γ. Γραμματέως της Γ. Διοίκησης Κρήτης) είχε ως εξής:

ΑΝΑ ΕΠΑΡΧΙΑ

Μεραμπέλλου : 8013 άρρηνες + 8029 θήλεις = 16046

Λασιθι: 2507 άρρηνες + 2528 θήλεις = 5035

Βιάννου: 3402 άρρηνες + 3371 θήλεις = 6773

Ιεράπετρας: 4204 άρρηνες + 4254 θήλεις = 8458

Σητείας 7875 άρρηνες + 7699 θήλεις = 15574

Χωροφυλακή: 273 άρρηνες

Σύνολο 141602 άρρηνες + 137563 θήλεις = 279.165

ΔΗΜΟΙ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ:

Νεαπόλεως 844 άρρνες + 753 θήλεις = 1597
 Σπιναλόγκας: 547 άρρνες + 565 θήλεις = 1112
 Φουρνής : 1559 άρρνες + 1555 θήλεις = 3114
 Χουμεριάκο: 1477 άρρνες + 1495 θήλεις = 2972
 Βραχασίου: 1199 άρρνες + 1317 θήλεις = 2516
 Κρητσάς: 1714 άρρνες + 1615 θήλεις = 3329
 Σύνολο 8017 άρρνες + 8029 θήλεις = 16046

ΔΗΜΟΙ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Τσερμιάδων 1313 άρρνες + 1303 θήλεις = 2616
 Ψυχρού 1194 άρρνες + 1225 θήλεις = 2419

ΔΗΜΟΙ ΒΙΑΝΝΟΥ-ΡΙΖΟΥ

Βιάννου 1114 άρρνες + 1049 θήλεις = 2163
 Αγ. Βασιλείου 1177 άρρνες + 1720 θήλεις = 2897
 Μουρνιών: 1111 άρρνες + 1102 θήλεις = 2213
 Σύνολο 3402 άρρνες + 3371 θήλεις = 6773

ΔΗΜΟΙ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

Ιεραπέτρας: 1854 άρρνες + 1816 θήλεις = 3670
 Κάτω χωρίου: 783 άρρνες + 1587 θήλεις = 2370
 Ανατολής: 1017 άρρνες + 1022 θήλεις = 2039
 Ιεράπετρας: 4204 άρρνες + 4254 θήλεις = 8458
 Καβουσίου 619 άρρνες + 633 θήλεις = 1252
 Σύνολο 4.294 άρρνες + 4.254 θήλεις = 8.548

ΔΗΜΟΙ ΣΗΤΕΙΑΣ

Λιμένος Σητείας: 2049 άρρνες + 2090 θήλεις = 4139
 Τουρλωτή: 1421 άρρνες + 1454 θήλεις = 2875
 Καρυδίου: 936 άρρνες + 895 θήλεις = 1831
 Ρουκάκας: 1391 άρρνες + 1318 θήλεις = 2709
 Χαντρά 2.078 άρρνες + 1.942 θήλεις = 4020

7) ΑΠΟΓΡΑΦΗ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΕΠΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Ο Νομός Λασιθίου, σύμφωνα με την απογραφή της 4 Ιουνίου 1900 της Κρητικής Πολιτείας (1898 – 1913) ,που ακόμη τότε στο Νομό Λασιθίου υπάγονταν και η Επαρχία Βιάννου, και την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/σης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, ο πληθυσμός της Νήσου έχει ως εξής: 55.303 κατ., εκ των οποίων 1048 ήταν μωαμεθανοί: άρρνες 27.749 + θήλεις 27.554 = 55303.

Ειδικότερα ο πληθυσμός του νομού είχε ως εξής: <<Επαρχία Μιραμπέλλου: 9384 άρρνες + 9367 θήλεις + 145 μωαμεθανούς + 131 μωαμεθανές = 9529 άρρνες + 9498 θήλεις = 19027. Λασιθίου: 2515 άρρνες + 2543 θήλεις = 5058. Βιαννου 2532 άρρνες + 3649 θήλεις + 32 μωαμεθανούς + 0 = 3561 άρρνες + 3649 θήλεις = 7213. Ιεραπέτρας 3991 άρρνες + 3888 θήλεις + 354 μωαμεθανούς + 291 μωαμεθανές = 4315 άρρνες + 4179 θήλεις = 8494. Σητείας 7494 άρρνες + 7452 θήλεις + 362 μωαμεθανούς + 233 μωαμεθανές = 7796 άρρνες + 7685 θήλεις = 15481>>

Στην απογραφή της 4 Ιουνίου 1900 της Κρητικής Πολιτείας (1898 – 1913) ο πληθυσμός της Νήσου Κρήτης διανέμεται μεταξύ 5 Νομών, 23 Επαρχιών μετά των τριών πόλεων και 86 δήμων και σύμφωνα με την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/σης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, ο πληθυσμός της Νήσου έχει ως εξής:

<< Απογραφή Κρήτης κατά το θρήσκευμα: Χριστιανοί 269.319, Μωαμεθανοί 33.496, Ισραηλίτες 728. Σύνολο 303.543. Χριστιανοί μη Ορθόδοξοι 846: Καθολικοί 751, Διαμαρτυρόμενοι 35, Αρμένιοι 60. Σύνολο 305.235

ΔΗΜΟΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΛΑΣΗΘΕΙΟΥ

Τζερμιάδων άρρηνες χριστ. 1206 + θήλεις χριστ. 1295 = 2501 κάτοικοι
Ψυχρού άρρηνες χριστ. 1309 + θήλεις χριστ. 1248 = 2577 κάτοικοι
Σύνολο 2515 χριστιανοί + 2543 χριστιανές = 5058 κάτοικοι

ΔΗΜΟΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ

Δήμος Νεαπόλεως: Νεάπολις 1382 άνδρες (συν 8 μωαμεθανοί) + 1221 γυναίκες = 1611, Βουλισμένη 224 + 260 = 484, Μετόχια Νεαπόλεως 642 (1 μωαμεθανός) + 648 = 1290, Μονή Κουφή Πέτρα 4 (καλόγριες) = 4, Μονή Περάμπελα 13 καλόγεροι + 7 καλόγριες = 20. Σύνολο δήμου 2269 + 2140 (από αυτούς 9 μωαμεθανοί) = 4409.

Δήμος Αγίου Νικολάου: Άγιος Νικόλαος 293 άνδρες (6 μωαμεθανούς) + 216 γυναίκες = 509, Κρητσά 1155 + 1200 = 2355, Καλό χωριό 279 + 300 = 579, Κρούστα 244 + 210 = 454, Μαρδάτη 34 + 41 = 75, Μέσα Λακών ια 118 + 103 = 221, Πρίνα 152 + 152 = 304, Σπίνα Λόγκα 7 (συν 130 μωαμεθανούς) + 4 (συν 131 μωαμεθανές) = 272, Τάπες 64 + 62 = 126, Μονή Θεολόγος 2. Σύνολο δήμου 2342 άνδρες (συν 136 μωαμεθανούς) + 2288 (συν 131 μωαμεθανές) γυναίκες = 4897

Φουρνής άρρηνες 2260 + θήλεις 1804 = 3605

Βραχασίου άρρηνες 1258 + θήλεις 1381 = 2639

Χουμεριάκου άρρηνες 1723 + θήλεις 1754 = 3487

Σύνολο επαρχίας: άρρηνες 9384 χριστιανοί + 9367 χριστιανές + 145 μωαμεθανούς + 131 μωαμεθανές = 9529 άρρηνες + 9498 θήλεις = 19027 κάτοικοι.

ΔΗΜΟΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΒΙΑΝΝΟΥ

Βιάννου άρρηνες 953 + θήλεις 946 + άρρηνες μωαμ. 31 = 1930

Αγ. Βασιλείου άρρηνες 1459 + θήλεις 946 + άρρηνες μωαμ 1 = 2978

Μουρνιών άρρηνες 1120 + θήλεις 1185 = 2305

Σύνολο 3532 (άρρηνες χριστ.) + 3649 (θήλεις χριστ.) + 32 (άρρες χριτ.) = 7213.

ΔΗΜΟΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

Δήμος Ιεραπέτρας: Ιεράπετρα 1128 άνδρες (329 μωαμ.) + 1036 γυναίκες (279 μωαμ.) = 2164, Γιαννίτσι 100 + 103 = 303, Καπίστρι 67 + 53 = 120, Κεντρί 117 + 117 = 234, Λεπροχώρι 34 + 25 = 59, Μακρυλιάς 45 + 37 = 82, Μεσελέροι 128 + 126 = 254, Μετόχια 112 + 87 = 199, Ιερά Επισκοπή Ιεράς και Σητείας 10 καλόγεροι, Μονή φανερωμένης 13. Σύνολο 1416 άνδρες + 1297 γυναίκες (συν 338 άνδρες μωαμεθανοί + 287 μωαμεθανές) = 3338

Δήμος Κάτω χωριού άρρηνες 912 + θήλεις 927 + 1 μωαμ. + 1 μωαμ. = 1841

Α.Γ.ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ: ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ: ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΛΠ

Δήμος Ανατολής άρρνες 1138 + θήλεις 1129 = 2267

Δήμος Καβουσίου άρρνες 525+ θήλεις 535 + μωαμ 15 + μωαμ 3 = 1078

Σύνολο 3991 (άρρνες χριστ.) + 3888 (θήλεις χριστ.) + 354 (άρρνες μωαμ) + 291 (θήλεις μωαμ.) = 8521

ΔΗΜΟΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Δήμος Σητείας: Λιμνη Σητείας 357 άνδρες (+ 222 μωαμεθανούς) + 266 γυναίκες (συν 212 μωαμεθανές) = 1055, Αγία Φωτιά 71 + 56 = 127, Α-χλάδα 163 + 177 = 340, Μαρώνια 131 + 145 = 276, Πισκοκέφαλο 210 + 244 = 454, Ρίζα 32 + 30 = 62, Ρούσσα εκκλησιά 87 + 87 = 174, Σκοπή 286 + 301 = 588, Χαμαίζι 172 + 192 = 364. .... Σύνολο Δήμου 1857 άνδρες + 254 Μωαμεθανούς + 1846 γυναίκες + 227 μωαμεθανές = 4184.

Δήμος Τουρλωτής άρρνες 1414 + θήλεις 1555 + άρρνες μωαμ. 6 + θήλεις μωαμ 2 = 2977

Δήμος Ιτάνου άρρνες 1146 + θήλεις 1062 + άρρνες μωαμ 1 = 2209

Δήμος Πραισού άρρνες 1794 + θήλεις 1805 + άρρνες μωαμ 24 = 3623

Σύνολο 7494 (άρρνες χριστ.) + 7452 (θήλεις χριστ.) + 302 (άρρνες μωαμ) + 233 (θήλεις μωαμ.) = 15481.

8) Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΤΟ 1920

Ο Νομός Λασιθίου στην «Απογραφή της 18/12/1920, κυρωθείσα δια του από 31/8.1921 Β. Διατάγματος (αριθμ 244 φυλ., τεύχος Α, εφημερίδα Κυβερνήσεως 1921), είχε 122 κοινότητες, 267 πόλεις-χωριά και 4 επαρχίες, από τις οποίες:

Βιάννου 3465 (άνδρες) + 3890 (γυναίκες = 7355, Ιεραπέτρας 5496 + 6148 = 11644, Λασιθίου 2076 +2330 = 4406, Σητείας 8.839+9877 = 18716, Μεραμβέλου 9538 άνδρες και 10663 γυναίκες = 20203 κάτοικοι.

Αγροτικοί Δήμοι Επαρχίας Μεραμβέλου: Αγίου Αντωνίου 385, Αγίου Γεωργίου 210, Αγίου Νικολάου 792+589 = 1381 (Άγιος Νικόλαος 1124, Λιμνη 44, Ατσιμπραγά 40, Ελληνικά 49, Κατσίκια 61, Ξηροκαμπος 38, Πατεριδων 9, Πίσσιδων 11, Σταυρός 5), Βουλισμένη 537, Βραχάσιου 1508, Βρουχά 533, Δωριων 676, Ελούντας 814, Εξω Λακωνίων 506, Επάνω Χωρίου 209, Ζενιών 262, Καλού χωριού 677, Καρυδίου 215, Καστελίου 446, Κρητσάς 2512, Κρούστα 536, Λατσίδας 714, Λιμνών 1194, Λούμας 414, Μεσα Λακωνίων 279, Μήλατος 504, Νεαπόλεως 2300, Νικηθιανού 278, Νοφαλίας 322, Πηνών 285, Πρίνας 344, Τατών 178, Φινοκαλιάς 358, Χουμεριάκου 800.

ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ 1940 – 1951 -1961

	ΕΚΤΑΣΗ	ΕΤΟΣ 1940	ΕΤΟΣ 1951	ΕΤΟΣ 1961
Ιεραπέτρας	395	17.197	18.702	19.457
Λασιθίου	148	7.669	7.351	6.657
Μιραμπέλλου	493	22.868	23.868	22.639
Σητείας	782	23.438	24.008	25127
ΣΥΝΟΛΟ	1.818	71.172	73.784	73880

9) ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟ 1981 - 2011

Ο Νομός Λασιθίου στην απογραφή του 1981 είχε 70.053 κατοίκους, στην απογραφή 1991 είχε 71.279 κατοίκους, στην απογραφή 2001 είχε 76.319 κατοίκους και στην απογραφή του 2011 μειώθηκε στους 72.198 κατοίκους.

Ο Ν. Λασιθίου, σύμφωνα με το Ν. 3852/4-6-2010 (ΦΕΚ Α' αρ. φυλ 87/7-6/2010): «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης», νόμος του οποίου η ισχύς άρχισε από 1 Ιανουαρίου 2011, διαιρέθηκε διοικητικά στους εξής τέσσερις δήμους, δηλαδή τόσες, όσες και επαρχίες του νομού:

1. Δήμος Αγίου Νικολάου με έδρα τον Άγιο Νικόλαο και ιστορική έδρα τη Νεάπολη αποτελούμενος από τους (πρώην) δήμους α. Αγίου Νικολάου β. Νεάπολης και την κοινότητα Βραχασίου.

2. Δήμος Σητείας με έδρα τη Σητεία αποτελούμενος από τους πρώην δήμους α. Ιτάνου β. Λεύκης και Σητείας,.

3. Δήμος Ιεράπετρας με έδρα την Ιεράπετρα αποτελούμενος από τους πρώην δήμους α. Ιεράπετρας και β. Μακρύ Γιαλού,.

4. Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου με έδρα το Τζερμιάδων, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ορεινός.

ΑΠΟΓΡΑΦΗ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ 2011	Κάτοικοι
ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	24.636
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	18.717
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΒΡΑΧΑΣΙΟΥ	1.377
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΝΕΑΠΟΛΗΣ	4.542
ΔΗΜΟΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ	25.013
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ	21.324
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΜΑΚΡΥ ΓΙΑΛΟΥ	3.689
ΔΗΜΟΣ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	3.498
ΔΗΜΟΣ ΣΗΤΕΙΑΣ	19.051
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΗΤΕΙΑΣ	15.023
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΤΑΝΟΥ	2.164
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΕΥΚΗΣ	1.864
Σύνολο κατοίκων νομού Λασιθίου	72198

5. ΟΡΗ ΤΟΥ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ - Η ΔΙΚΤΗ , ΤΟ ΔΙΚΤΑΙΟ ΑΝΤΡΟ, Ο ΔΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ

Στα σύνορα νομού Λασιθίου και Ηρακλείου βρίσκεται το όρος «η Δίκη», η οποία «εκτείνεται προς τα ανατολικά μέρη του νησιού, σχηματίζοντας το περίφημο Οροπέδιο Λασιθίου, που είναι σαν ταψί και με μέσο ύψος 850 μ.. Η Δίκη και ο Όλυμπος είναι τα πιο διάσημα βουνά στον Κόσμο. Η Δίκη για το λόγο ότι εκεί γεννήθηκε και ανατράφηκε ο Δίας, ο πατέρας των θνητών και των θεών, και ο Όλυμπος, γιατί εκεί είχε ο Δίας το Θρόνο του, σύμφωνα με τη θρησκεία των Ολύμπιων Θεών, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Η κορυφή της Δίκης με το μεγαλύτερο ύψος λέγεται Σπαθί ή Εντίχτης (2.148 μ.). Στα δυτικά της Δίκης βρίσκεται η κορυφή Αφέντης Χριστός (2.141 μ.) και ανατολικά της ο Λάζαρος (2.085 μ.). Ανατολικά του Καθαρού βρίσκονται οι κορυφές Τσίβη (1664 μ) και Πλατιά Κορυφή (1489 μ). Στα νοτιο-δυτικά του Οροπεδίου Λασιθίου βρίσκονται οι κορυφές Σαρακηνό (1588 μ), Μικρός Αφέντης (1571 μ), Τούμπα Μούτσουνα (1538 μ), και Βιργιωμένο όρος (1414 μ). Τέλος Βορειοανατολικά του οροπεδίου Λασιθίου υψώνεται ο όγκος της Σελένας (1559 μ) που στα ανατολικά εκτείνεται στην κορυφή Μαχαιράς (1487 μ).

Στα νοτιοανατολικά του Οροπεδίου Λασιθίου βρίσκεται ένα δεύτερο μεγάλο οροπέδιο, το Καθαρό στα 1140 μ. Εκτός από τα οροπέδια Λασιθίου και Καθαρού, στη Δίκη υπάρχουν ακόμα μερικά μικρότερα όπως ο Λιμνάκαρος (1125 μ), η Λάπαθος (1260 μ), ο Ομαλός Βιάννου (1325 μ), η Έργανος (950 μ) και η Νίσσιμος (930 μ).

Αρκετά φαράγγια διασχίζουν τον ορεινό όγκο της Δίκης. Ένα από αυτά με το όνομα Χαυγάς συνδέει τα οροπέδια Καθαρού και Λασιθίου. Άλλα σημαντικά φαράγγια είναι της Εργάνου, του Ξενιάκου, της Λαπάθου, της Σαρακίνας και του Μπουφάνη (των γυπαετών) στα νοτιοανατολικά καθώς και της Κριτσάς και του Αδριανού στα ανατολικά.

Η όλη περιοχή της Δίκης είναι οικολογικής σημασίας, καθώς αποτελεί τόπο διαμονής αρπακτικών πτηνών (γυπαετού κ.α.). Το οροπέδιο με το όνομα Ομαλός Βιάννου, κωδικός Gr 431006, αποτελεί Τόπο Κοινοτικής Σημασίας (ΤΚΣ) του Ευρωπαϊκού Οικολογικού Δικτύου Νατούρα 2000 (Οδηγία 92/43/ΕΟΚ). Το Οροπέδιο με το όνομα Καθαρό είναι κηρυγμένο ως τοπίο Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλους (Τ/ΦΚ), σύμφωνα με την Υπ. Απόφαση 9797/12.7.70 (ΦΕΚ 666/Β/23.9.70) του ΥΠΕΧΩΔΕ, και προστατευόμενο τοπίο, σύμφωνα με το Ν. 1650/86. Τα δάση της Δίκης έχουν μειωθεί πάρα πολύ, επειδή στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και της Ιταλογερμανικής Κατοχής (1941-44) καταστράφηκαν από τους κατακτητές, για να μην αποτελούν προστασία για τους αντιστασιακούς αγωνιστές. Στα νοτιοανατολικά και κυρίως στην κοιλάδα του Σελάκανου υπάρχουν σημαντικά δάση. Τα δασικά είδη που κυριαρχούν είναι η τραχεία πεύκη, ο πρίνος (πουρνάρι), ο κρητικός (α)σφένδαμος, το λιοπρίνι και το άγριο κυπαρίσσι. Στα βορειοανατολικά της Σελένας υπάρχει και δάσος από Αριές (Αζιλακόδασος). Οι πλαγιές με χαμηλά υψόμετρα είναι κατάφυτες από ελιές και χαρουπιές και με πεύκα στα νοτιοανατολικά μέρη

Η ΔΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Το Οροπέδιο Λασιθίου και οι εκεί δύσβατες και απόκρημνες βουνοκορφές της Δίκτης αποτελούσαν πάντοτε το μεγαλύτερο αντιστασιακό κέντρο της Κρήτης. Το Οροπέδιο Λασιθίου και τις εκεί δύσβατες και απόκρημνες βουνοκορφές είχαν ως κεντρικό τους ορμητήριο οι επαναστάσεις των Αγιοστεφανιτών το 1212, των Χορτατσών το 1273, των Καψοκαλύβων το 1341, και των αδελφών Καλλέργη το 1363 ενάντια στους κατακτητές Βενετσιάνους.. Μάλιστα γι αυτό οι Ενετοί το βάφτισαν “αγκάθι στην καρδιά της Βενετίας (Spina nel cuore di Venezia)” και το κατέστρεψαν μαζί με τον Μυλοπόταμο και των Ανώπολη των Σφακίων, πολλές φορές. Επίσης εκεί επι τουρκοκρατίας έγιναν οι μεγαλύτεροι αντιστασιακοί αγώνες για την ελευθερία της Κρήτης, όπως η ιστορική Μάχη Λασιθίου που έγινε το 1866 μεταξύ των Κρητών επαναστατών και Οθωμανών κατακτητών – απ’ όπου πήρε ο νομός αυτή την ονομασία που έχει, δηλαδή την ονομασία Νομός Λασιθίου. Επίσης εκεί επί Γερμανοιταλικής κατοχής (1941 – 45), αρχικά στη Μάντρα του καπετάν Κρασαναδάμη» στη Θέση «Βιτζηλόνερο» και μετά «στου Χαμαίτη τη βρύση», ήταν το κεντρικό Αρχηγείο της Εθνικής Αντίστασης Κρήτης επι Γερμανικής Κατοχής (των καπεταναίων: Μανώλη Μπαντουβά, Αδάμη Κρασανακη κ.α.)

ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΤΟΥ ΔΙΟΣ Ή ΔΙΚΤΑΙΟ ΑΝΤΡΟ

Φυσικό οχυρό μέσα στις ορεινές αγκαλιές του όρους Σελένας, του όρους Αφέντης Χριστός και της θεικής Δίκτης, φωλιάζει το Οροπέδιο του Λασιθίου. Σε αυτή τη φυσική, ασφαλή και με καταπληκτική ομορφιά απομόνωση, στο Δικταίο άντρο:

1. Η Θεά Ρέα γέννησε το θεό Δία και επίσης τον άφησε εκεί για ασφάλεια και για ανατροφή στους Δικταίους Κουρήτες.

2. Ο Δίας συνευρέθηκε ερωτικά με την πριγκίπισσα Ευρώπη, καρπός των οποίων ήταν ο Μίνωας.

3. Η νύμφη Αγχιάλη γέννησε τους Ιδαίους Δακτύλους.

4. Ο Μίνωας πήρε τις θείες εντολές από τον πατέρα του Δία και τις έκανε νόμους των ανθρώπων

5. Η θέμις και οι Μοίρες μεταμόρφωσαν τους ασεβείς ανθρώπους που παραβίασαν το άβατο του Δικταίου Άντρου σε πουλιά οiwνούς: σε γλαύκες, σε κούκους κ.λπ..

6. Κατοικούσαν οι Άρπυες, τα τέρατα με φτερά και κεφάλι γυναίκας.

Ο Απολλώνιος Ρόδιος στα «Αργοναυτικά» μας πληροφορεί ότι εκεί, σε μια σπηλιά του όρους Δίκη, στο Δικταίο άντρο, το οποίο βρίσκεται στο Λασιθί, που παλιά ήταν μια επαρχία με το Μιραμπέλλο, κατέφυγε η θεά Ρέα όπου γέννησε το Δία, τον πατέρα των θεών και των ανθρώπων, τον οποίο στη συνέχεια άφησε στους εκεί φιλόξενους κατοίκους, τους Δικταίους Κ(ου)ρήτες > Κρήτες, να τον αναθρέψουν, πρβ: «οι δε τέως μακάρεσσι Θεοίς Τιτήσιν άνασσον, όφρα Ζευς έπι κούρος, έπι φρεσί νήπια ειδώς, Δικταίον ναίεσκεν υπο σπέος, οι δε μιν ούπω γηγενέες...” (Απολλώνιος, Αργοναυτικά, Α, 507 – 511).

Τη γέννηση του Δία στοπ Δικταίο Άντρο του Λασιθίου αναφέρουν και πάρα πολλοί άλλοι αρχαίοι συγγραφείς, όπως οι: Ησίοδος («Θεογονία» 476-485), Άρατος (Φαινόμενα 30 - 50), Διόδωρος Σικελιώτης (5.72), Απολλόδωρος (Α, 1, 6 - 7) κ.α. (Περισσότερα βλέπε: Α.Γ. Κρασανάκης «Ο Κρηταγενής Δίας και το άντρο του στην Κρήτη»

Ο Λουκιανός αναφέρει ότι εδώ, στο Δικταίο άντρο απήγε ο Δίας την πριγκίπισσα της Φοινίκης Ευρώπη, καρπός της αγάπης των οποίων ήταν τρία παιδιά, ο Μίνωας, ο Ραδάμανθυς και ο Σαρπηδόνας: «επει δε επέβη τη νήσω (Κρήτη) ο μεν ταύρος ουκέτι εφαινετο, επιλαβόμενος δε της χειρός ο Ζεύς απήγε την Ευρώπην εις το Δικταίον άντρον ερυθριώσαν και κάτω ορώσαν...», (Λουκιανός Σαμωσατέας, Ενάλιοι Διάλογοι, 15, 4).

Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (βλέπε συνδυαστικά: Ηρόδοτος Α, 2 – 5, Α 57 – 58, Α, 172 – 173, Ζ 169 – 171, Δ, 45, Γ 122), την απαγωγή της Ευρώπης από τη Φοινίκη την έκανε ο δωρικής καταγωγής βασιλιάς της Κνωσού Αστέριος, η οποία ήταν και μια από τις αιτίες που έγινε μετά ο Τρωικός Πόλεμος.

Ο ΔΙΚΤΑΙΟΣ ΟΡΜΟΣ – ΚΟΛΠΟΣ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΤΑΛΩΣ

Ο Απολλώνιος Ρόδιος στα «Αργοναυτικά» (Δ 1638-1670) μας πληροφορεί ότι ο κόλπος που σήμερα ονομάζεται Μιραμπέλλου, και όπου βρίσκεται ο Άγιος Νικόλαος, καλούνταν «Δικταίος όρμος», (προφανώς, επειδή αποτελεί αγκάλη του όρους της Δίκτης), πρβ: «είργε χθονί πείσματ' ανάψαι Δικταίην όρμοιο κατερχόμενους επιωγήν...» (Απολλώνιος Ρόδιος «Αργοναυτικά» Δ 1638 – 1670) και εκεί οι Αργοναύτες, όταν ήρθαν στην Κρήτη, δολοφόνησαν, αφού πρώτα τον μάγεψαν, το φύλακα Τάλω, ώστε να τους αφήσει να πλησιάσουν την Κρήτη, επειδή αυτός τους είχε περάσει για εχθρούς και τους λιθοβολούσε. Ακολούθως εκείνοι, για να εξευμενιστούν, έκτισαν εκεί ιερό προς χάρη της Κρητικιάς (Μινωίδος) Αθηνάς και αποχώρησαν για τα Δαρδανέλια.

Ο Τάλως, λέει ο Απολλώνιος, ανήκε στο χάλκινο γένος των ανθρώπων που γεννήθηκαν από τις μελιές, ο τελευταίος επιζών από εκείνους τους ημίθεους, και τον οποίο είχε δώσει στην Ευρώπη ο γιος του Κρόνου, ο Δίας, για να φυλάει το νησί, και με τα χάλκινα πόδια του είχε γυρίσει τρεις φορές την Κρήτη. Το σώμα του ήταν όλο φτιαγμένο από χαλκό, όμως κοντά στους αστραγάλους, στον τένοντα, είχε μια φλέβα γεμάτη αίμα, κι αυτήν, με τα όρια της ζωής και του θανάτου, την περιβάλλε λεπτός υμένας. Εκεί που σήκωνε βαριούς βράχους, για να εμποδίσει το πλοίο των Αργοναυτών να πλησιάσει τον κλειστό όρμο της Δίκτης (κόλπο Μιραμπέλλου ή άλλως Μινωίδας Αθηνάς), χτύπησε τον αστράγαλό του, καθώς ήταν μαγεμένος από τη Μήδεια, σε μια κοφτερή πέτρα και τότε άρχισε να τρέχει ο ιχώρ, όμοιος με μολύβι που έλιωνε και στη συνέχεια ταλαντεύτηκε και έπεσε κάτω νεκρός.

Σύμφωνα με τον Απολλόδωρο ο Τάλως κατασκευάστηκε από τον Ήφαιστο και κατά άλλους ήταν φτερωτός (κάτι ως οι άγγελοι στη χριστιανική θρησκεία). Κρατούσε σε απόσταση τα άγνωστα πλοία που πλησίαζαν την Κρήτη πετώντας τους τεράστιες πέτρες. Αν οι άγνωστοι είχαν ήδη αποβιβαστεί, τους έκαιγε με την ανάσα του ή πυράκτωνε το χάλκινο σώμα του σε

κάποια φωτιά, τους αγκάλιαζε σφιχτά πάνω του κι έτσι τους έκαιγε. Ο Πλάτων στους «Νόμους» τον θεωρεί υπαρκτό πρόσωπο, αδελφό του Ραδάμανθυ, ο οποίος γυρνούσε την Κρήτη έχοντας στην πλάτη του χάλκινες πλάκες που επάνω τους είχαν χαραχθεί οι νόμοι του Μίνωα, για να τους διαβάζουν οι άνθρωποι προκειμένου να εκπολιτιστούν, να μην παρανομούν κ.λπ..

Ο Δικταίος όρμος ή Κόλπος Μιραμπέλλου επι Κρητικής Πολιτείας, λεγόταν και «Όρμος Καμάρας», από την αρχαία πόλη Λατώ ή Καμάρα που υπήρχε εκεί

ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΧΟΡΟ ΒΡΗΚΑΝ ΚΑΙ ΕΔΕΙΞΑΝ ΠΡΩΤΟΙ ΟΙ Κ(ΟΥ)ΡΗΤΕΣ ΣΤΟ ΔΙΚΤΑΙΟ ΑΝΤΡΟ ΣΤΟ ΛΑΣΙΘΙ

Οι αρχαίοι συγγραφείς: Διονύσιος Αλικαρνασεύς («Ρωμαϊκή Αρχαιολογία» Λόγος 2ος LXIX, 5 και Λόγος 7,72), Πλάτων (Νόμοι Z 795 – 797), Στράβων (10.5 III 8 και 10 IV 16), Διόδωρος Σικελιώτης (5.65), Πολυδεύκης («Ονομαστικό Λεξικό»), Ευριπίδης («Βάκχαι» αντιστροφή β', στ. 120-134) κ.α., αναφέρουν ότι ο χορός είναι «ελληνικό επιτήδευμα», το οποίο «βρήκαν πρώτοι και έδειξαν οι Κουρήτες» στο Δικταίο άντρο στο όρος Δίκη της Κρήτης, τότε που ανατρεφόταν εκεί ο Δίας και από εκεί μετά διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο, αρχικά στους Σπαρτιάτες, μετά στους Ρωμαίους κ.α. Αναφέρουν επίσης ότι ο πρώτος χορός, ο χορός των Κουρητών, ονομάστηκε «Πυρρίχη» από το όνομα εκείνου του Κουρήτη, του Πύρριχου, που τον οργάνωσε και επίσης ότι η Πυρρίχη προέκυψε ως ένα από τα παιγνίδια των Κουρητών με το Δία, όταν αυτός ανατρεφόταν στο ιερό άντρο στο Δικταίο όρος της Κρήτης. Θέλοντας, λένε, οι Κουρήτες από τη μια να παίξουν-ηρεμήσουν το Δία ως θεοί γονείς και από την άλλη να σκεπάσουν με το ποδοβολητό τους και τις ιαχές τους τα κλάματά του από το αυτί του πατροκτόνου πατέρα του, γύρναγαν γύρω από το μικρό Δία ένοπλοι και κτυπώντας με το ξίφος τους ο ένας την ασπίδα του άλλου. κάνοντας τάχα μου ότι διεξάγουν μάχη ή προπόνηση για μάχη και αυτές τις κινήσεις μετά ο Κουρήτης Πύρριχος τις έκανε χορό. Και το ότι πράγματι οι Κ(ου)ρήτες > Κρήτες είναι αυτοί που βρήκαν και έδειξαν πρώτοι το χορό στο Δικταίο άντρο της Κρήτης προκύπτει και από τα εξής:

Α) Αρχαιότερη μαρτυρία για το χορό έχουμε στην Ιλιάδα του Ομήρου (Σ 590 – 605), όπου γίνεται περιγραφή ενός χορού που είχε διδάξει ο Δαίδαλος στην Αριάδνη, την κόρη του Μίνωα, και αποτύπωνε τα βήματα εξόδου από το Λαβύρινθο,

Β) Οι Κρήτες, όπως θα δούμε πιο κάτω, είναι αυτοί που βρήκαν πρώτοι όχι μόνο το χορό, αλλά και τα μουσικά όργανα (κιθάρα, λύρα και αυλό) με τη μουσική και

Γ) Οι ελληνικές λέξεις: χορός, χορογραφία, χορογράφος, χορωδία, ορχηση, ορχήστρα, μουσική, λύρα, αυλός κ.λπ. είναι διεθνείς, παγκόσμιες, πρβ στα λατινικά chorus, coro, hor, orchestra, musica... = αγγλικά: chorus/dance, choreography, choreographer, choral group, choir, orchitic, orchestra, music = γαλλικά: chouer, chorale, chorégraphie, orchisi, orchestre, choeur, musique = γερμανικά: chor, choreografie, choreograf, chorédrame, chorist, orchester/musikkapelle, music κ.α.

(Περισσότερα βλέπε Α. Γ. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ «ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ».)

Ο Διόδωρος Σικελιώτης στο «Ιστορική Βιβλιοθήκη» (5, 64- 77) αναφέρει ότι οι Κρήτες ισχυρίζονται, φέρνοντας γι αυτό επιχειρήματα, πως οι περισσότεροι από τους θεούς, όπως ο Δίας και τα παιδιά του Απόλλων, Ερμής, Αθηνά κ.α., γεννήθηκαν στην Κρήτη και επειδή πήγαν σε πολλά άλλα μέρη κάνοντας αγαθοεργίες μετά τη μετάσταση τους από τους ανθρώπους, θεωρήθηκαν ως οι πρώτοι κάτοικοι του Ολύμπου (δηλ. ανακηρύχτηκαν μετά θάνατο θεοί, κάτι όπως ο Χριστός και οι Άγιοι σήμερα). Έτσι από τους τόπους και τις πράξεις που έλαβαν χώρα στο κάθε μέρος που πήγαιναν ο Απόλλωνας π.χ. ονομάστηκε Λύκιος, Πύθιος και η Άρτεμη Εφεσία, Περσία.... παρόλο που και οι δυο είχαν γεννηθεί στην Κρήτη:

«των γαρ θεών φασι τους πλείστους εν της Κρήτης ορμηθεντας επιέναι πολλά μέρη της οικουμένης, ευεργετούντας .... Το μεν (Απόλλωνα) Δηλιον και Λυκιον και Πύθιον ονομάζεσθαι, την δ' (Άρτεμη) Εφεσίαν και Κρησίαν, ετι δε Ταυροπόλον και Περσίαν, αμφοτέρων εν Κρήτη γεγενημένων...» (Διόδωρος 5.77).

Αναφέρει επίσης ότι από αυτούς τους θεούς ο Απόλλωνας βρήκε την κιθάρα και τη μουσική της και καθώς βρήκε και το τόξο , δίδαξε στους ντόπιους τα περί την τοξοβολία, αιτία για την οποία οι Κρήτες επιδόθηκαν με ζέση στην τοξοβολία και το τόξο ονομάστηκε Κρητικό. Ακολούθως η Αθηνά βρήκε την κατασκευή των ενδυμάτων, την ξυλουργική, την κατασκευή των αυλών και τη μουσική που παράγεται από αυτούς και, γενικά, πολλά έργα που απαιτούν τέχνη στην κατασκευή, γεγονός για το οποίο ονομάστηκε Εργάνη. Ακολούθως ο Ερμής κατασκεύασε τη Λύρα. από καύκαλο χελώνας, κάτι που έκανε μετά από το μουσικό διαγωνισμό μεταξύ του Απόλλωνα, που διαγωνίστηκε με κιθάρα, με το Μαρσύα, που διαγωνίστηκε με αυλό.

(Περισσότερα βλέπε στο βιβλίο: «ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ», του ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ (ΜΑΚΗ) Γ. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ ΠΟΛΕΙΣ Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ

1. Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Η ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΝΟ- ΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Α. Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ο Άγιος Νικόλαος Μιραμπέλλου Κρήτης, η έδρα του Δήμου Αγίου Νικολάου και του Νομού Λασιθίου, είναι μια πανέμορφη, μια γραφική παραλιακή πόλη, η οποία βρίσκεται στη βόρεια-ανατολική ακτογραμμή της Κρήτης και συγκεκριμένα στη δυτική πλευρά του κόλπου Μιραμπέλλου (Δικταίος όρμος), ο οποίος σχηματίζεται από τους βόρειους και ανατολικούς πρόποδες της Δίκτης, του όρους όπου γεννήθηκε ο Δίας.

Ο Δήμος Αγίου Νικολάου, προέκυψε από τη συνένωση όλων των χωριών και πόλεων της πρώην Επαρχίας Μιραμπέλλου. Η έκταση του νέου Δήμου είναι 511,99 τ.χλμ και ο πληθυσμός του 27.074 κάτοικοι σύμφωνα με την απογραφή του 2011. Έδρα του νέου δήμου ορίστηκε ο Άγιος Νικόλαος και ιστορική έδρα η Νεάπολη.

Με το Ν. 2539/4-12-97 (Σχέδιο Καποδίστριας) στο Δήμο Αγίου Νικολάου συγχωνεύθηκαν 14 δημοτικά διαμερίσματα: Αγίου Νικολάου, Ελούντας, Βρουχά, Κριτσάς, Λούμα, Σκινιών, Έξω Λακωνίων, Μέσα Λακωνίων, Ζενίων, Έξω Ποτάμων, Καλό Χωριού, Πρίνας, Κρούστα και Λιμνών.

Με το νόμο Ν. 3852/2010 (Σχέδιο Καλλικράτης) και του οποίου η ισχύ άρχιζε από 1 Ιανουαρίου 2011, στο Δήμο Αγίου Νικολάου συγχωνεύθηκε και ο Δήμος Νεάπολης (οι περιφερειακές ενότητες Νεάπολης και Βραχασίου) **οπότε τώρα όλη η πρώην Επαρχία Μιραμπέλλου αποτελεί ένα δήμο, το Δήμο Αγίου Νικολάου.**

Η Περιφερειακή Ενότητα Λασιθίου, σύμφωνα με την Απογραφή του 2011, είχε 75.381 κατοίκους, ο Δήμος Ιεράπετρας 27.602 κάτοικους, ο Δήμος Αγίου Νικολάου 27.074 κατοίκους, η Δημοτική ενότητα Αγίου Νικολάου 20679 κατοίκους, η Δημοτική Κοινότητα Αγίου Νικολάου 12638, η Δημοτική Ενότητα Βραχασίου 1932 κατοίκους και η Δημοτική Ενότητα Νεάπολης 4463.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ο οικισμός Άγιος Νικόλαος, ενετικά “borgo di Merabello proprio S. Nicolo”, όπως θα δούμε πιο κάτω, κτίστηκε επί Ενετοκρατίας (1211 – 1669)

ως borgo και όχι ως χωριό (casal). Borgo στα ενετικά σημαίνει «χωριό, οχυρωματικός δήμος στο οποίο όσοι διέμεναν είχαν συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις» και στου οποίου το φρούριο, το λεγόμενο Castelo Mirabello, διέμενε ο Καστελάνος (διοικητής, έπαρχος) με τους αξιωματικούς, τους στρατιώτες, τους αστυνομικούς το πολιτικό προσωπικό κ.α. και στο borgo οι οικογένειες - πολίτες.

Το 1583 μ.Χ., σύμφωνα με την έκθεση του Ενετού Πέτρου Καστροφύλακα (Pietro Castrolilaca “ Libr o de Informatton dele cose publiche del Regno de Candia ...”, 1583, Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας), το Καστέλι Μιραμπέλλου ανήκαν τα εξής 20 χωριά της Επαρχίας Μαραμπέλλου με τον εξής πληθυσμό: Asimo με 52 κατ., Grizzes Ghipriana με 458 κατ., Grizzes Cornarata 712, Grizzes Christo 455, Cumeriaco 1061, **Cheinurgio corio 1272**, Furni Ambramocori 581, Furni Castelo 580, Limnes 587, Lacida 740, **Mirabello proprio S. Nicolo** 753, Merminga 65, Milato 287, Platipodi 107, Platanea 77, Tapes 107, Vulismeni 798, Vrises 209, Vracassi 478, Furni arapo 199. Άθροισμα των ψυχών των παραπάνω χωριών, της περιφέρειας του παραπάνω φρουρίου Μιραμπέλλου: Άνδρες για εργασία από 14 ετών μέχρι 60 ετών 2596. Άρσενικά για παιδιά από 14 ετών και κάτω 2211, γέροι 237, Γυναίκες και κορίτσια 4442. Σύνολο 9486».

Ο Άγιος Νικόλαος Κρήτης σήμερα

Ο Άγιος Νικόλαος διετέλεσε πρωτεύουσα της επαρχίας Μιραμπέλλου σε όλη τη διάρκεια της Ενετοκρατίας, καθώς και λίγο στις αρχές της Τουρκοκρατίας (1669 – 1897), μέχρι τουλάχιστον το 1671. Ακολούθως οι νέοι κατακτητές Τούρκοι διέταξαν την ερήμωσή του για λόγους ασφαλείας. Απαγορέψαν στο λιμάνι του να εισέρχονται πλοία που δεν ήταν Οθωμανικά, και στην πόλη να διαμένουν άνθρωποι που δεν ήταν Οθωμανοί), επειδή το εκεί νησί της Σπιναλόγκας παρέμεινε ως Ενετική ναυτική βάση. Μάλιστα προ αυτού και με τον Οργανικό νόμο του 1868 πρωτεύουσα της Επαρχίας Μιραμπέλλου, καθώς και του νέου τότε Νομού Λασιθίου ορίστηκε η Νεάπολη.

Ο Άγιος Νικόλαος άρχισε να κατοικείται και πάλι μετά από το 1821 που πήραν τα επάνω τους οι Έλληνες έναντι των Τούρκων, όπως θα δούμε πιο κάτω. Επί Κρητικής Πολιτείας (1897 – 1913) έγινε καταρχήν έδρα του

Δήμου Κριτσάς. Αυτό έγινε με νόμο του 1900 της Κρητικής Πολιτείας και τότε ο «Δήμος Κριτσάς» μετονομάστηκε «Δήμος Αγίου Νικολάου». Ακολούθως ο Άγιος Νικόλαος έγινε και έδρα του Νομού Λασιθίου. Αυτό έγινε με νόμο του 1903 της Κρητικής Πολιτείας και υλοποιήθηκε το 1904.

Η ΛΙΜΝΗ ΒΟΥΛΙΣΜΕΝΗ ΚΑΙ Η ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑ

Χαρακτηριστικό αξιοθέατο και γνώρισμα του Αγίου Νικολάου, της πρωτεύουσας του Νομού Λασιθίου, είναι η γραφική «λίμνη Βουλισμένη», η οποία βρίσκεται μεταξύ του λιμανιού και της πόλης, στο κέντρο της πόλης. Στην πραγματικότητα είναι ένας μεγάλος λάκκος (ενετικά lago, λάκκος > λακκίδα – λατσίδα) γεμάτος νερό που δημιουργήθηκε από βούλιασμα της γης ή από πτώση εκεί μετεωρίτη. Τελευταία με τεχνητό κανάλι που ανοίχθηκε το 1870, επικοινωνήσαν τα νερά του λάκκου με αυγά της θάλασσας. Οι τοπικοί μύθοι και θρύλοι θέλουν τις θεές Αθηνά και Άρτεμη να λούζονται σε αυτή, ότι δεν έχει πυθμένα κ.α..

Ένα επίσης σημαντικό αξιοθέατο του Δήμου Αγίου Νικολάου είναι η νήσος Σπιναλόγκα (ενετικά spina Loga = μακρύ αγκάθι), στο οποίο υπάρχει ενετικό φρούριο (Caste di Spina Loga), το οποίο αφενός κτίστηκε το 1579 και αφετέρου χρησιμοποιήθηκε μετά την Τουρκοκρατία ως λεπροκομείο.

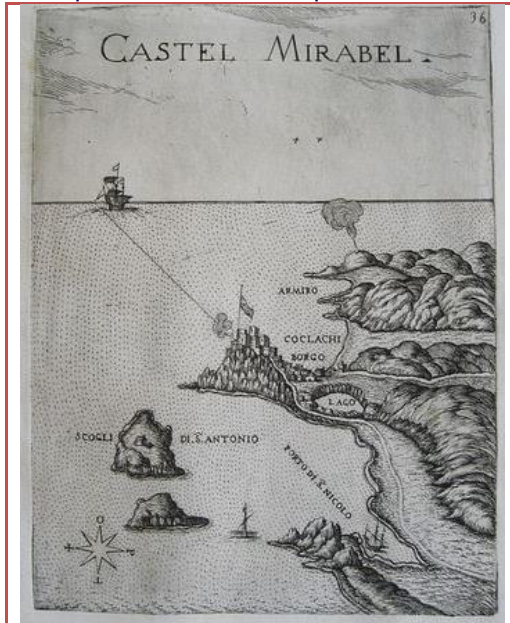
Β. Η ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ανατρέχοντας στους χάρτες της Κρήτης, καθώς και στις περιγραφές των πόλεων Κρήτης πριν από την Ενετοκρατία (1211 – 1669) βλέπουμε ότι δεν αναφέρεται πόλη με το όνομα Άγιος Νικόλαος. Αναφέρονται μόνο οι αρχαίες ελληνικές πόλεις Ολούς, > Ελούντα, Λατώ ή Καμάρα κ.α., οι οποίες άλλες καταστράφηκαν από τις επιδρομές των Σαρακηνών προκειμένου να μπορέσουν καταλάβουν την Κρήτη και άλλες ερημώθηκαν από τους κατοίκους τους προκειμένου να αποφεύγουν τις επιδρομές των πειρατών (Αράβων, Οθβμ,ανών κ.α.).

Ο Άγιος Νικόλαος Μιραμπέλλου Κρήτης αναφέρεται επί Ενετοκρατίας (1211 – 1669) και εξής, άρα κτίστηκε επί εποχής Ενετοκρατίας (1211 – 1669) και αυτό είναι κάτι που πιστοποιείται και από την ονομασία τόσο του Αγίου Νικολάου, όσο και της περιοχής, η οποία καλείται ακόμη και σήμερα Mirabello > Μιραμπέλλο και η πόλη Καστέλι Μιραμπέλλου ή Άγιος Νικόλαος (Borgo di di Castello **Mirabello proprio S. Nicolo**) όπως θα δούμε πιο κάτω.

Ειδικότερα στους χάρτες και τις περιγραφές των ιστορικών, περιηγητών κ.α. της περιοχής Μιραμπέλλου επί Ενετοκρατίας αναφέρεται ότι εκεί που σήμερα βρίσκεται ο Άγιος Νικόλαος αρχικά είχε κτιστεί ένα κάστρο (βρίσκονταν εκεί που βρίσκεται σήμερα το κτίριο της Νομαρχίας, με τα υλικά του οποίου κτίστηκε) με το όνομα Castelo Mirabello και δίπλα από αυτό είχε δημιουργηθεί ένας οχυρωμένος οικισμός (borgo) με το όνομα «borgo di Castel Mirabello». Στα ενετικά η λέξη Castelo σημαίνει φρούριο και η λέξη Borgo σημαίνει «οχυρωμένη ομάδα κατοικιών που αποτελούν δήμο με ειδικά καθήκοντα και υποχρεώσεις» (το απλό χωριό στα ενετικά λέγεται casal). Στο

Castelo Mirabello έμενε ο Καστελάνος (ο Διοικητής) με το στρατό και στο Borgo di Castelo Mirabello έμεναν οι οικογένειες των στρατιωτικών, των αστυνομικών, το πολιτικό προσωπικό κ.α.

Το φρούριο Μιραμπέλλου («Castel Mirabello») και ο οχυρωματικός δήμος Μιραμπέλλου ή Αγίου Νικολάου («borgo di Merabello proprio S. Nicolo») σε γκραβούρα του Marco Boschini's : "Il Regno tutto di Candia" Venice 1651.

Αρχικά επι ενετοκρατίας , όπως προκύπτει από του χάρτες και τις γκραβούρες της εποχής, με την ονομασία S. Nicolo (Άγιος Νικόλαος) ονομαζόταν μόνο το λιμάνι (porto di S. Nicolo) και για το λόγο ότι εκεί υπήρχε ναός με το όνομα Άγιος Νικόλαος, Το λιμάνι αυτό επι ενετοκρατίας ήταν ακατοίκητο, όπως προκύπτει από τις περιγραφές και τις γκραβούρες των περιηγητών.. Ο οικισμός του Αγίου Νικολάου αρχικά καλούνταν borgo di Castello Mirabello, δηλαδή δήμος του κάστρου Μεραμπέλλου, και μετά λεγόταν και με την ονομασία «Borgo di di Castello **Mirabello proprio S. Nicolo**».

Για παράδειγμα στα κείμενα με τις γκραβούρες του Ενετού ζωγράφου Marco Boschini's στο "Il Regno tutto di Candia" (Venice 1651) για

το «Castello Mirabello» αναφέρει ότι το λιμάνι της επαρχίας που σήμερα ονομάζεται Μιραμπέλλο καλείται Porte di S. Nicolo (προφανώς επειδή εκεί βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Νικολάου), το φρούριο του καλείται Castello Mirabello (προφανώς επειδή αφορά όλην την επαρχία Μιραμπέλλου) και ο οχυρωματικός οικισμός δίπλα από το φρούριο ονομάζεται <<Borgo di Merabello proprio S. Nicolo>>. Στο χάρτη Κρήτης του Claudius Ptolemaeus («tabula neoterica Crete sive Candie insule 1513» και στο χάρτη της Κρήτης του Johannes Schott, Strasbourg, 1513 αναφέρεται μόνο η ονομασία S. Nicolo. Στο χάρτη Κρήτης του Giorgio Calaroda, Carte Nautiche, Anno 1563, Pal. Ducale, Venezia αναφέρεται μόνο η ονομασία «castel Mirabello». Στο χάρτη Κρήτης του Abraham Ortelius: Cyprus Insula [with] Candia, Olim Creta, Antwerp 1581 αναφέρεται μόνο η ονομασία S. Nicolo.

Ο οικισμός **Mirabello proprio S. Nicolo**, το 1583, σύμφωνα με την έκθεση του Ενετού Πέτρου Καστροφύλακα (Pietro Castروفilaca " Libr o de Information dele cose publiche del Regno de Candia ...", 1583, Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας), **είχε 753 κατοίκους και στο** Καστέλι Μιραμπέλλου ανήκαν τα εξής 20 χωριά με τον εξής πληθυσμό: Asimo με 52 κατ.,

Grizzes Ghipriana με 458 κατ., Grizzes Cornarata 712, Grizzes Christo 455, Cumeriaco 1061, Cheinurgio corio 1272, Furni Ambramocori 581, Furni Castelo 580, Limnes 587, Lacida 740, **Mirabello proprio S. Nicolo 753**, Merminga 65, Milato 287, Platipodi 107, Platanea 77, Tapes 107, Vulismeni 798, Vrises 209, Vracassi 478, Furni arapo 199. Αθροισμα των ψυχών των παραπάνω χωριών, της περιφέρειας του παραπάνω φρουρίου Μιραμπέλλου: Άνδρες για εργασία από 14 ετών μέχρι 60 ετών 2596. Αρσενικά για παιδιά από 14 ετών και κάτω 2211, γέροι 237, Γυναίκες και κορίτσια 4442. Σύνολο 9486».

(Χωριά)	CASTEL MIRAMBELO (MERAMPELO)				Σύνολο
	Άνδρες για εργασία	Παιδιά	Γέροι	Γυναίκες	
1. Asimo	11	17	1	23	52
2. Grizzes Ghipriana	113	87	13	245	458
3. Grizzes Cornarata	205	159	21	327	712
4. Grizzes Christo	127	99	14	215	455
5. Cumeriaco	307	228	19	507	1061
6. Cheinurgio corio	287	317	37	631	1272
7. Furni Ambramocori	129	147	17	288	581
8. Furni Castelo	137	133	13	297	580
9. Limnes	229	118	12	228	587
10. Lacida	205	171	23	341	740
11. Mirabello proprio Αγ. Νικόλαος	169	179	13	392	753
12. Merminga	19	18	-	28	65
13. Milato	61	73	7	146	287
14. Platipodi	19	27	2	59	107
15. Platanea	16	22	3	36	77
16. Tapes	25	21	2	59	107
17. Vulismeni	375	219	15	189	798
18. Vrises	68	38	6	107	209
19. Vracassi	143	91	17	227	478
20. Furni arapo	51	47	2	99	199
Άθροισμα των ψυχών των παραπάνω χωριών, της περιφέρειας του παραπάνω φρουρίου Μιραμπέλλου:					
Άνδρες για εργασία από 14 ετών μέχρι 60 ετών					2596
Αρσενικά για παιδιά από 14 ετών και κάτω					2211
Γέροι					237
Γυναίκες και κορίτσια					4442
Σύνολο					9486

Απογραφή Καστελίου Μιραμπέλλου το 1583 μ.χ., σύμφωνα με την έκθεση του Ενετού Pietro Castrolilaca, "Libro de Informatton dele cose publiche del Regno de Candia ...", 1583 (Στεργ. Σπανάκης, "Μνημεία Κρητικής Ιστορίας").

Ο Ολλανδός περιηγητής Olfert Dapper στο «Περιήγησις Κρήτης» (Olfert Dapper, 1636-1689, «Description exacte des isles de l'Archipel»), ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη πριν πέσει στα χέρια των Τούρκων, σχετικά με το Φρούριο Μιραμπέλλου και το Λιμάνι Αγίου Νικολάου αναφέρει: «Εις την αυτήν επαρχίαν εναντίον της ακτής της νήσου Κρήτης, **ευρίσκειται εις λιμνήν, καλούμενος porto S. Nicolo** ..... Όλα τα του Φρουρίου και της κωμοπόλεως αυτού οσπήτια εισί κακοκτισμένα, και ολίγον ή διόλου άσκευα. Τα περισσότερα δε κατοικούνται από Έλληνας, καθώς και επί των Ενετών, καταγινομένους εις την γεωργικήν ή εις την αλιευτικήν ή εις άλλην

παρόμοιαν τέχνην...». (Olfert Dapper, 1636-1689, «Description exacte des isles de l'Archipel», μεταφρασθείσα στην Ελληνικήν παρά του Μ. Βερνάρδου του Κρητός)

Castel di Mirabello (Raffaele Monanni, Descrizione topografica di Candia, 16

Η κτίση τόσο του Castello Mirabello, όσο και του borgo di Mirabello proprio S.Nicola έγινε σίγουρα επι Ενετοκρατίας και κάπου από το 1211 (τότε ήρθαν και κατέλαβαν οι Ενετοί την Κρήτη) και μέχρι το 1320, αφού πέραν του ότι έχουν ενετικά ονόματα:

Α) Το Καστέλι Μιραμπέλλου (Castelo Mirabello), σύμφωνα με τον Κώδικα 918 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας («biblioteca di S. Marco di Venetia Ital. Cl. VIII. Arim. 918/8392 Fo 90r», Στέργ. Σπανάκης «Στατιστικές ειδήσεις περί Κρήτης περί του τέλους του 16ου αι.»), ήταν ένα από τα οκτώ καστέλια που έκτισαν οι Ενετοί στην ανατολική Κρήτη και ανήκαν στο territorio του Ηρακλείου (Candia). Σύμφωνα με τον ίδιο κώδικα οι Ενετοί εγκατέλειψαν το καστέλι αυτό το έτος 1579 και έκτισαν αυτό της Σπιναλόγκας (Spina Longa). (Περισσότερα βλέπε πιο κάτω: «ΑΝΑΛΗΘΕΙΕΣ ΠΟΥ ΛΕΓΟΝΤΑΙ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΡΑΜΠΕΛΛΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ».)

Β) Στο βυζαντινό έγγραφο που δημοσίευσε το 1860 ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος στα «Ιστορικά σκιαγραφήματα» και με τον τίτλο «Απόσπασμα εξ ανεκδότου συγγραφής, επιγραφομένης «Τα Πάθη της Κρήτης επί Ενετών» γίνεται λόγος για παράδοση των φρουρίων Μιραμπέλλου και Ιεραπέτρας στους επαναστάτες κατά την επανάσταση των Ψαρομηλιγγών (1341-1347 μ.Χ.), άρα το Καστελι Μεραμπέλλου υπήρχε ήδη το 1341, πρβ: «Πολιορκίας τεθείσης εις Σιτείαν, η πόλις παρεδόθη προς τούς Ψαρομηλιγγας την αυτήν δε τύχην υπέστησαν μετά παρέλευσιν μηνών τινων ή Ρεθύμνη, και τα Χανία, πλην δυο έτερων φρουρίων, του της Ιεράπετρας και του Μιραβέλλου (ολίγων απεχόντων των ορέων του Λασσιθίου), άπερ περιήλθον το επόμενον έτος εις τας χείρας των ανταρτών. Εν συντόμω, τα πράγματα προέβησαν ούτως εκ συμφώνου και μετά τοιαύτης δραστηριότητος, ώστε εντός μιας εξαιτίας, τω

1347, παν ίχνος λατινισμού, εκκλησιαστικού τε και διοικητικού, και τιμαριωτικού, εξηλείφθη καθόλην την νήσον...».

Το ως άνω γεγονός αναφέρεται και στο σχολικό βιβλίο της Κρητικής Πολιτείας «Γεωγραφία και Ιστορία της Κρήτης» του Ιωάννη Κονδυλάκη (έκδοση 1908) : << Το 1341 νέα επανάστασις ήρχισεν υπό την αρχηγίαν του Λέοντος Καλλέργη..... Η επανάστασις εξηκολούθησεν υπό την διεύθυνσιν των αδελφών Ιωάννου και Μιχαήλ Ψαρομηλίγγων, οίτινες εκυρίευσαν τα φρούρια της Στείας, της Ιεραπέτρου, του Μιραμβέλλου, του Ρεθύμνου και των Χανίων..>>.

Ο Άγιος Νικόλαος λίγο παλιότερα, 1950

ΣΗΜΕΙΩΝΕΤΑΙ ΟΤΙ:

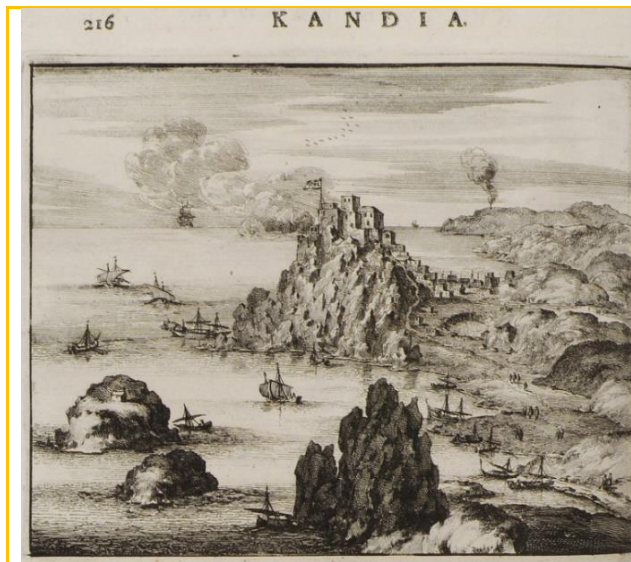
A) Το Καστέλι Άγιος Νικόλαος (το borgo di Castelo Murabello proprio S. Nicolo) διετέλεσε πρωτεύουσα της επαρχίας Μιραμπέλλου σε όλη τη διάρκεια της Ενετοκρατίας, καθώς και λίγο στις αρχές της Τουρκοκρατίας (1669 – 1897), μέχρι τουλάχιστον το 1671. Ακολούθως οι νέοι κατακτητές Τούρκοι διέταξαν την ερήμωσή του για λόγους ασφαλείας . Οι Οθωμανοί είχαν απαγορέψει στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου να εισέρχονται πλοία που δεν ήταν Οθωμανικά, καθώς και να διαμένουν εκεί άνθρωποι που δεν ήταν Οθωμανοί, επειδή το εκεί νησί της Σπιναλόγκας παρέμεινε ως Ενετική ναυτική βάση. Μάλιστα προ αυτού και με τον Οργανικό Νόμο του 1868 πρωτεύουσα της Επαρχίας Μιραμπέλλου, καθώς και του νέου τότε Νομού Λασιθίου ορίστηκε η Νεάπολη. Ο Άγιος Νικόλαος άρχισε να κατοικείται και πάλι μετά από το 1821 που πήραν τα επάνω τους οι Έλληνες έναντι των Τούρκων, όπως θα δούμε πιο κάτω. Επί Κρητικής Πολιτείας (1897 – 1913) έγινε καταρχήν έδρα του Δήμου Κριτσάς, αυτό έγινε με νόμο του 1900 της Κρητικής Πολιτείας και τότε ο «Δήμος Κριτσάς» μετονομάστηκε σε «Δήμο Αγίου Νικολάου» και ακολούθως και έδρα του Νομού Λασιθίου. Αυτό έγινε με νόμο του 1903 της Κρητικής Πολιτείας και υλοποιήθηκε το 1904.

B) Οι Ενετοί κατείχαν την Κρήτη πάνω από 400 χρόνια και εξ αυτού τα περισσότερα διοικητικά-τοπικά ονόματα είναι ενετικά: Λασιθι, Μιραμπέλλο,

Σούδα, Μονοφάτσι, Μαλεβίτσι, Καστελιανά κ.α. (Περισσότερα βλέπε «Η ονομασία Λασιθι»)

Γ) Ενώ ο Άγιος Νικόλαος στην απογραφή των Τούρκων που έγινε το 1671 αναφέρεται με πολλούς κατοίκους και ως πρωτεύουσα της επαρχίας Μιραμπέλλου (που σ' αυτήν υπάγονταν τότε και η επαρχία Λασιθίου), ακολούθως στην απογραφή της Κρήτης του 1834 που διέσωσε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834) φαίνεται ακατοίκητος (στην απογραφή αυτή δεν αναφέρεται καθόλου χωριό με το όνομα Άγιος Νικόλαος). Προφανώς δεν αναφέρεται, γιατί ο Άγιος Νικόλαος δεν είχε ακόμη μόνιμους κατοίκους. Αναφέρεται στην απογραφή του 1840, την οποία διέσωσε ο Μ, Χουρμούζης Βυζάντιος ως μικρό χωριό.

Η τούρκικη απογραφή του 1671 (βλέπε Κώδικα 4, σελίδα 273, αριθμός μετάφρασης 699, του Τουρκικού Αρχείου Χάνδακα, το οποίο μετέφρασε ο Νικόλαος Σταυρινίδης), είχε ως έξης: «ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ, ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΣΗΤΕΙΑΣ, Χωριά: **Άγιος Νικόλαος (πρωτεύουσα επαρχίας) 42 άτομα**, Μίλατο 34, Βραχάσι 86, Λασιίδα 72, Βουλισμένη 100, Νεάπολις 293, Κάτω Χωριό Φουρνής 114, καστέλι Φουρνής 70, Απάνω χωριό Φουρνής 46, Λίμνες 78, Πλατυπόδι 72, Βρύσες 63, Χουμεριάκος 245, Κρούστα 45, Πρίνα 29, Κρητσά 252. Πλούσιοι 658, μεσαίας τάξεως 823. Πτωχοί εργαζόμενοι 160. Σύνολον άτομα 1641. Στη απογραφή δεν περιλαμβάνονται οι ιερείς, οι ανήλικοι και οι γέροι, δηλ. όσοι δεν μπορούσαν να πληρώσουν φόρο.

KANDIA =ΚΡΗΤΗ,
Castel Mirabel,
Dapper Olfert.
"Stad Sitia of Se-
tia" Amsterdam
Wolfgangh, Waes-
bergen, Boom.
Someren en Goe-
thals 1688. Ο οχυ-
ρωματικός δήμος
(borgo) και το
φρούριο (Castel)
di Mirabello – S.
Nicolo.

Γ. Η ΣΥΝΟΙΚΙΑ, ΤΟ ΝΗΣΙ ΚΑΙ Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Με την ονομασία Άγιος Νικόλαος ονομάζονταν όχι μόνο το λιμάνι και η εκκλησία στο λιμάνι του Κάστρου Μιραμπέλλου, αλλά και το νησί (μια μεγάλη βραχονησίδα) που υπάρχει στην είσοδο του λιμανιού του Αγίου Νικολάου και το προστατεύει από τα κύματα. Στην έκθεση του Βενετού Francesco Basilicata ("il Regno di Candia", Venis 1630 μ.Χ., Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας) αναφέρεται ότι στην περιοχή Μιραμπέλλου με την ονομασία Άγιος Νικόλαος ονομαζόταν όχι μόνο ο ναός, αλλά και η συνοικία του κάστρου Μιραμπέλλου και το ένα από τα δυο νησιά που βρίσκονται έμπροσθεν του λιμανιού του Κάστρου Μιραμπέλλου. Ομοίως στην «Κρητική Χωρογραφία» του Ιωάννου Εμμ Νουχάκη (1903) διαβάζουμε: «Άγιος Νικόλαος και Άγιος Αντώνιος νυν Άγιοι Πάντες εισι δυο μικραί νησίδες κείμεναι κατ' έμπροσθεν του της Καμάρας όρμου, τον οποίον ασφαλίζουν εξ ανατολών. Συγκοινωνούν θαλασσίως εκ Χουμεριάκου εντός ½ ώρας δια ξηράς δ' εξ αυτού μέχρι της παραλίας».

Ο ναός, το νησί και ο οικισμός του Αγ. Νικολάου Μιραμπέλλου σχετίζονται με αυτά της Βενετίας, αφού:

α) Οι Ενετοί (επι ενετικής περιόδου) έκτισαν και το Καστέλι με Μιραμπέλλου (Castello Mirabello) και το χωριό Μιραμπέλλο ή Άγιος Νικόλαο (burgo di Castello Mirabello), όπως είδαμε πιο πριν

β) Στη Βενετία υπήρχε επίσης και νησί και οικισμός και ναός με το όνομα Άγιος Νικόλαος και μάλιστα σχετιζόμενα με τους Έλληνες κατοίκους της Βενετίας.

Απλά ο ναός του Αγίου Νικολάου Μιραμπέλλου υπήρχε και πριν από την Ενετική κατοχή της Κρήτης., όπως θα δούμε στα παρακάτω. (βλέπε «Η κτίση του ναού Αγίου Νικολάου Καστελιού Μιραμπέλλου»).

Ο Άγιος Νικόλαος δεν ήταν Άγιος μόνο των Ορθόδοξων Ελλήνων, αλλά και των Ρωμαιοκαθολικών (Ενετών, Ρωμαίων κ.α.). Απλά οι Ιταλοί τον λένε Santa Nicolo ή με σύντμηση Santa Claus (= Nicolaus). Επί Ενετών κτίστηκαν και πολλοί άλλοι ναοί του Αγίου Νικολάου στην Κρήτη, όπως ο ναός του Αγίου Νικολάου στην πλατεία Σπλάτζια των Χανίων, ο ναός του Αγίου Νικολάου (Μόρο) στο Lassiti (νυν Οροπέδιο Λασιθίου) κ.α.

Ο Αρχιμανδρίτης Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης, εφημέριος της ελληνικής εκκλησίας της Βενετίας σε έγγραφό του, το οποίο δημοσιεύεται ως πρόλογος στην έκδοση του βιβλίου «Κρητικός Πόλεμος» του Μαρίνου Τζάνε, του επικαλούμενου και Μπουνιαλή, έκδοση Τεργέστη 1908, αναφέρει τα εξής:

«Με την ονομασία Άγιος Νικόλαος ονομαζόταν μια από τις τελματώδεις νησίδες που είχαν εκχερσωθεί και συνοικιστεί και αυτές μετά αποτέλεσαν τη Βενετία. Η νησίδα αυτή πήρε την ονομασία Άγιος Νικόλαος από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου που κτίστηκε εκεί προς χάρη του επισκόπου των Μύρων. Ο Άγιος αυτός ήταν πάτριων των Ελλήνων ναυτικών και στην εν λόγω νησίδα συνοικισθέντων πρώτων αλιέων και ναυτικών. Η ανατολική προέλευση του Αγίου Νικολάου και ο κατεξοχήν ελληνικός θαλάσσιος ορισμός αποδεικνύουν περίτρανα την εξ Ελλάδος προέλευση των πρώτων οικιστών της νησίδας ταύτης, γνωστών υπό το όνομα Νικολαϊτών».

**Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΩΝ ΜΥΡΩΝ
= SANTA NICOLAUS / SANTA CLAUS**

Ο Άγιος Νικόλαος, ιταλικά S. Nicolo / Santa Nicolaus = συντετμημένα Santa Claus, σύμφωνα με τους βιογράφους του, ήταν ελληνικής καταγωγής και άγιος τόσο της Ορθόδοξης, όσο και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Έζησε το 270 - 343 μ.Χ., δηλαδή επι Ρωμαιοκρατίας, στα Μυρά της Λυκίας και γι' αυτό και αναφέρεται και ως Νικόλαος των Μύρων. Στη Δύση λέγεται και «Νικόλαος του Μπάρι», καθώς στο Μπάρι βρίσκονται τα οστά του. Στη Δύση η γιορτή του Αγίου Νικολάου, που λέγεται Santa Claus (σύντμηση του Santa Nicolaus), συνδέεται με τα Χριστούγεννα και με την ανταλλαγή δώρων που γίνεται τότε, ενώ στην Ελλάδα με τη θάλασσα. Είναι ο προστάτης των Ελλήνων ναυτικών και των αλιέων. Μάλιστα, επειδή μια από τις σημαντικότερες συνοικίες της πόλης-κράτους Ενετίας ήταν ελληνική, ο Άγιος Νικόλαος έγινε και προστάτης των ναυτικών και της Ενετίας. Τα οστά του Αγίου Νικολάου μετεφέρθηκαν το 1087 από τα Μύρα της Μ. Ασίας το Μπάρι της Ιταλίας από ναυτικούς, για να μην πέσουν στα χέρια πειρατών και απίστων. Σημειώνεται επίσης ότι η μνήμη του Αγίου Νικολάου εορτάζεται στις 6 Δεκεμβρίου. Επίσημα αυτό έγινε με Βασιλικό Διάταγμα του 5-12-1921. Στις 22/7/1927, με το άρθρο 4 του Π.Δ. «περί ορισμού ημερών αργίας των κρατικών υπηρεσιών, ορίστηκε η εορτή του Αγίου Νικολάου, ως ημέρα αργίας και εορταστικών εκδηλώσεων για το Ναυτικό.

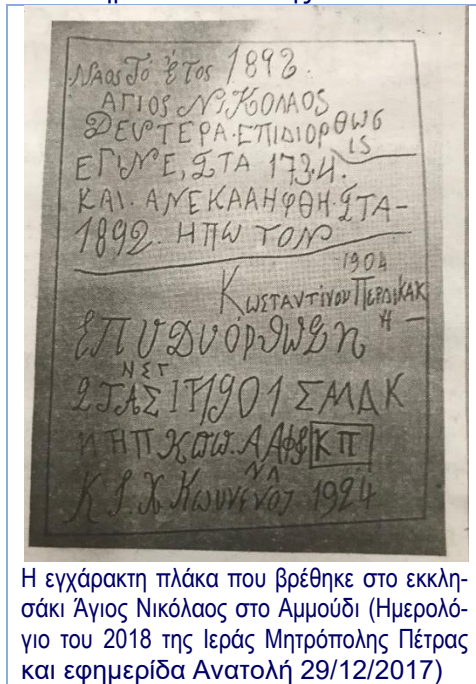
Η ΚΤΙΣΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΚΑΣΤΕΛΙΟΥ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ

Αρχαίες πηγές (αναφορές συγγραφέων ή εγχάρακτες αναφορές στα υπέρθυρα κ.α.) που να αναφέρουν το πότε επακριβώς κτίστηκε ο μονόχωρος ναός του Αγ. Νικολάου του Καστελιού Μιραμπέλλου δεν υπάρχουν. Ο Δ/ντης Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κ. Εμμ Μπορπουδάκη στο «Μεσαιωνικά Μνημεία Κρήτης» (Αρχαιολογικόν Δελτίον τόμος. 24, Β2, Χρονικά, Αθήναι 1970), ο οποίος μελέτησε το ναό αυτό, υπολογίζει ότι είναι μεσαιωνικός και ειδικότερα προ βυζαντινός. Συγκεκριμένα αναφέρει τα εξής: << Ναός Αγίου Νικολάου Καστελλίου Μιραμπέλλου (Gerola - Λασιθιωτάκη, Κατάλογος, αριθ. 560). Αι καλυφθείσαι υπό του παχέος νεωτερικού κονιάματος, αρχαϊκάί υπό του Gerola (Monumenti, II, σ. 300, σημ. 1) χαρακτηριζόμενοι τοιχογραφίαι του Αγ. Νικολάου ήλθον εκ νέου εις φως κατά την διάρκειαν εργασιών τη αιτήσει του Εκκλ. Συμβουλίου, χρηματοδοτουμένου υπό της Α.Ε. Πετρελαίων « Μαμιδάκης ». Κατ' αρχάς η εργασία αφαιρέσεως του καλύπτοντος τας τοιχογραφίας κονιάματος περιωρίσθη εις την Α. καμάραν του μονοκλίτου μετά τρούλλου ναού, ένθα ο Gerola είχε διαπιστώσει την ύπαρξιν ολίγων τοιχογραφιών, των υπολειμμάτων δηλαδή του αρχικού διακόσμου. Αποτέλεσμα της εργασίας ταύτης ήτο η αποκάλυψις των τοιχογραφιών αυτών και η ευχάριστος διαπίστωσις της υπάρξεως ενός πρώτου στρώματος, του αρχικού, εκ παλαιότερων τοιχογραφιών διακόσμου, αναγομένου εις την εικονομαχικήν

περίοδον. Ούτως εγένοντο το πρώτον γνωσταί εικονομαχικαί τοιχογραφίαι και εν Κρήτη χάρις εις την εν τω μεταξύ επελευθέρωσαν πτώσιν εκτεταμένου τμήματος του υπό του ανωτέρω ερευνητού σημειωθέντος αρχαϊκού (τον χρονολογεί εις τον 12ον - 13ον αι.) διακόσμου. Η υπό τίνος ιερέως κατά το παρελθόν επικάλυψις των υπολειμμάτων του διακόσμου δια κονιάματος, γενομένη ασφαλώς δια λόγους « καλαισθησίας », συντέμνειν εις την διατήρησιν τούτων. Η σημαντική αυτή αποκάλυψις εδωκεν αφορμήν εις την συστηματικήν έρευναν και του λοιπού ναού, κατά την βαθμιαίαν δε αφάιρεσιν νεωτερικού κονιάματος, διεπιστώθη η ύπαρξις και άλλων υπολειμμάτων του εικονομαχικού διακόσμου εις το τύμπανον του τρούλλου, εις το εσωρράχιον του τόξου του Ν. τυφλού αφιδώματος και αλλαχού. ....>>.

Σημειώνεται επίσης ότι:

Η εγχάρακτη πλάκα που βρέθηκε στο εκκλησάκι Άγιος Νικόλαος στο Αμμούδι (Ημερολόγιο του 2018 της Ιεράς Μητρόπολης Πέτρας και εφημερίδα Ανατολή 29/12/2017)

Α) Μια εγχάρακτη πλάκα από πωρόλιθο που βρέθηκε το 1972 στον προαύλιο χώρο του ναού του Αγίου Νικολάου Μιραμπέλλου γράφει ότι ο ναός αυτός ανακαλύφθηκε το έτος 1892. Συγκεκριμένα η πλάκα αυτή γράφει (ανορθόγραφα και ασύντακτα) τα εξής: << **ΝΑΟΣ ΤΟ ΕΤΟΣ 1893 ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΕΓΙΝΕ ΣΤΑ 1734 ΚΑΙ ΑΝΕΚΑΛΗΦΘΗ ΣΤΑ 1892 ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΠΕΡΔΙΚΑΚΗ. ΕΠΗΔΥΟΡΘΩΣΗ ΕΓΙΝΕ ΚΑΙ ΣΤΑ 1901.....>>. (Ημερολόγιο του 2018 της Ιεράς Μητρόπολης Πέτρας και εφημερίδα Ανατολή 29/12/2017).**

Όταν οι μουσουλμάνοι Τούρκοι κατέλαβαν την Κρήτη, άλλες εκκλησίες τις κατέκαψαν, σε άλλες έβγαλαν τις τοιχογραφίες και στη συνέχεια τις άσπρισαν με ασβέστη κ.α. προκειμένου να κατοικούν εκεί αυτοί ή για να τις χρησιμοποιούν ως αποθήκες κ.α., καθώς αναφέρει η παράδοση, αλλά και η «Ιστορία Κρητικών επαναστάσεων» των Κριτοβουλίδη, Ζαμπέλιου και Κονδυλάκη (1893). Το 1845, επί Αιγυπτιακότητας, ο Victor Raulin αναφέρει ότι στην περιοχή του Αγίου Νικολάου υπήρχαν τέσσερις εκκλησίες ερειπωμένες που χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες χαρουπιών.

Β) Όλοι οι οικισμοί της Κρήτης (Ολούς, Λατώ κ.α.), καθώς και οι ναοί της Κρήτης καταστράφηκαν απο τους μουσουλμάνους Σαρακηνούς επι αραβικής κατάκτησης της Κρήτης προκειμένου να καταστραφεί κάθε τι το ελληνικό και χριστιανικό. Το αυτό έγινε και επι Τουρκοκρατίας (Περισσότερα βλέπε «Αραβική περίοδος Κρήτης» και «Οθωμανική περίοδος Κρήτης».)

Δ. Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ, ΑΝΑΛΗΘΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Επαρχία Μιραμπέλλου, ως γνωστόν, λεγόταν παλιότερα η νυν περιοχή του Δήμου Αγίου Νικολάου, της οποίας οι μεγαλύτεροι οικισμοί είναι ο Άγιος Νικόλαος (η πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου), η Νεάπολη (η προηγούμενη πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου), η Μίλατος (η ιδιαίτερη πατρίδα του Σαρπηδόνα, γιου του Μίνωα, που έκτισε τη Μίλητο της Μ. Ασίας), η Λατώ (η ιδιαίτερη πατρίδα του Νέαρχου, ναυάρχου του Μ. Αλέξανδρου), η Ολούς ή Ελούντα κ.α. Η ονομασία Μιραμπέλλο ή Μεραμπέλλο, είναι εμφανές, είναι λατινική-ενετική και σύνθετη από τις λατινικές λέξεις *mira* + *bello*. *Mira* = η σκόπευση, άρα η θέα και *bello* = ωραίος, α, ο, καλός, ή, ό οπότε *mirabello* = η Καλλιθέα, ο τόπος με καλή, ωραία, θαυμάσια, έξοχη θέα. Η επαρχία Μιραμπέλλου, σύμφωνα με την τοπική παράδοση (αφήγηση του Μεραμπελλιώτη πρόεδρου Εφετών κ. Μανώλη Σεργάκη, αλλά και άλλων), ονομάστηκε έτσι από τους Ενετούς για το κάλλος της, επειδή παρέχει «καλή, ωραία, θαυμάσια, έξοχη θέα» και αυτό λόγω του ότι εκτός των άλλων (έχει θέα στο Δικταίο όρμο = ο νυν κόλπος Μιραμπέλλου) είναι και κατάφυτη από αμυγδαλώνες, που, όταν ανθίζουν, είναι το κάτι άλλο από άποψης ομορφιάς και μυρωδιάς.

Ο ναός Αγίου Νικολάου Μιραμπέλλου (Αγίου Νικολάου) Κρήτης σήμερα

Μερικοί, επικαλούμενοι τον Ιταλό αρχαιολόγο Gusepe Gerola («*Monumenti Veneti del' insula Creta*», Venetia 1905»), ισχυρίζονται ότι το όνομα της Επαρχίας Μιραμπέλλου προέρχεται από το φρούριο που κτίστηκε εκεί από τους Γενουάτες, τους οποίους είχε φέρει ο Ερρίκος Πεσκατόρε τότε που κατέλαβε την Κρήτη το 1206 – 1211 και ονομάστηκε *Mirabello* (βρισκόταν στη θέση όπου σήμερα είναι το κτίριο της Περιφερειακής Ενότητας Λασιθίου στην πόλη του Αγίου Νικολάου), κάτι που δεν είναι αληθές. Και δεν είναι αληθές, γιατί:

Α) Η αλήθεια είναι ότι πρώτα ονομάστηκε η περιοχή με την ονομασία *Mirabello* και μετά από εκεί το κάστρο (*Castel Mirabello*), καθώς και το χωριό

(borgo di Castel Mirabello .proprio S. Nicolo = ο νυν Άγιος Νικόλαος) που κτίστηκαν εκεί, όπως θα δούμε στα παρακάτω. Η περιοχή Μιραμπέλλου έδωσε την ονομασία της στο κάστρο Μιραμπέλλου και όχι το κάστρο στην περιοχή. Οι κατακτητές Ενετοί πρώτα χώρισαν την Κρήτη σε νομούς και επαρχίες δίνοντάς τους ενετικά ονόματα και από εκεί μετά πήραν τα ονόματά τους τα φρούριά τους. Η επαρχία Mirabello (Μιραμπέλλο) ονομάστηκε έτσι για το κάλλος της, για την ωραία θέα της (mirabilis), ενώ η επαρχία Μαλεβιζίου για τη μη καλή θέα της (male vision) κ.α. Και το ότι έτσι έγιναν τα πράγματα αποδεικνύεται και από το ότι π.χ. οι ονομασίες (που είναι και για περιοχές και για κάστρα επι Ενετοκρατίας στην Κρήτη) π.χ.: Mirabello (Καλλιθέα), Bonifacio (καλοπρόσωπη), Suda (δίοδος, κόλπος), Pediada, (Πεδιάδα), Belvedere (ωραιοθέα), κ.λπ. δεν αρμόζουν, δε συνταιριάζουν εννοιολογικά ως χαρακτηρισμοί φρουρίων, αλλά περιοχών.

Β) Το Καστέλι Μιραμπέλλου (Castelo Mirabello), σύμφωνα με τον Κώδικα 918 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας «(biblioteca di S. Marco di Venetia Ital. Cl. VIII. Arim. 918/8392 Fo 90r», Στέργ. Σπανάκης «Στατιστικές ειδήσεις περί Κρήτης περί του τέλους του 16ου αι.»,) ήταν ένα από τα οκτώ Καστέλια που έκτισαν οι Ενετοί στην ανατολική Κρήτη και ανήκαν στο territorio του Ηρακλείου (Candia) και το οποίο βρισκόταν στη βορεινή παραλία 20 μίλια στα ανατολικά του.

Γ) Ο Ιταλός αρχαιολόγος Gusepe Gerola («Monumenti Veneti del' insula Creta», Venetia 1905») δε λέει ότι σύμφωνα με τις τάδε πηγές οι Γενουάτες είναι εκείνοι που έκτισαν το Κάστρο Μιραμπέλλου, μαζί κάποια άλλα κάπου δεκαοκτώ, στο οποίο του έδωσαν την ονομασία Μιραμπέλλο και από αυτό μετά πήρε το όνομά Μιραμπέλλο η περιοχή, αλλά λέει ότι «πιθανά» η Επαρχία Μιραμπέλλου να πήρε το όνομα της από το κάστρο Μιραμπέλλου, το οποίο πιθανά να έκτισαν εκεί οι Γενουάτες, αφού αυτοί κατέκτησαν πρώτοι την Κρήτη και αφού ήδη από το 1212 κάποιοι συγγραφείς αναφέρουν την περιοχή με το όνομα Μιραμπέλλο. Φυσικά ο ως άνω συλλογισμός του Gerola είναι λάθος, γιατί, πέρα αυτών που είδαμε πιο πριν, οι Γενουάτες κατείχαν την Κρήτη για πολύ λίγο χρονικό διάστημα (1206 – 1211) οπότε δεν είχαν χρόνο και τη δυνατότητα να κατασκευάσουν 18 νέα φρούρια για την προστασία της Κρήτης, καθώς λένε οι Έλληνες αρχαιολόγοι, όπως οι Έφοροι Αρχ/τητων Μιχ. Ανδριανάκης, Μαρία Βλαζάκη κ.α. Βλέπε ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ Ι' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, ΧΑΝΙΑ, 1-8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2006, Τόμος Α. Βλέπε επίσης Ν. Μ. Γιγουρτάκης «Οχυρώσεις στην Κρήτη κατά τη Β' βυζαντινή περίοδο», 961-1206".

Σημειώνεται επίσης ότι ο πολύ μεγάλος κατά άλλα αρχαιολόγος Στ. Ξανθουδιδής στο βιβλίο του «Επαρχίαι και πόλεις Κρήτης» 1926) αναφέρει ότι: «Κατά την ενετικήν εποχήν Mirabello > Μιραμπέλλο εκαλείτο το Φρούριο Castel Mirabello το ευρισκόμενο όπου σήμερον η πολίχνη Αγ. Νικόλαος του Μιραμπέλλου. Το Φρούριο έκτισαν οι Γενουίται του Πεσκατόρη (1206 – 1210), κατά τον Ιταλό αρχαιολόγο Gerola (Dominaz, Genov. σελις 11), και εις την θέσιν της αρχαίας πόλεως ήτις εκαλείτο Καμάρα ή Λατώ προς Καμάρα, κατά τον νομισματολόγο Σβορόνο (Svoronos Nomism, σελίς 217-219). Λείψανα του φραγκικού φρουρίου Mirabello φαίνονται ακόμη επί του μικρού

λόφου της σημερινής πόλεως (Αγ. Νικόλαος) και της παρακείμενης λίμνης, ήτις και τότε και σήμερα καλείται Βουλισμένη».

Ανατρέχοντας στα λεγόμενα του Ιταλού αρχαιολόγου Gusepe Gerola ("I Monumenti Veneti del' insula Creta" , Βενετία 1905) βλέπουμε ότι αυτός από τη μια λέει ότι το κάστρο Μεραμπέλου κτίστηκε στη θέση της αρχαίας πόλεως Λατώ προς Καμάρα κατά τον Ξανθουδίδη (και όχι κατ'αυτόν) και από την άλλη λέει ότι κατά τους χρονικογράφους (Cfr. pure H. Danduli: Cronicon cit., pag. 337. L. De Monacis: cronicon cit. pag. 154 – e F. Cornelius Creta cit, vol. II pag. 241, dove gia nella prima rivolta dell'isolle pare si accenni al castelo di Mirabello») οι Γενουάτες έκτισαν 18 οχυρά στην Κρήτη από το 1206 μέχρι το 1211, μεταξύ των οποίων θα είναι και αυτό του Μεραμπέλου, οι οποίοι και του έδωσαν το όνομα Mirabello και όλα αυτά τα λέει με ερωτηματικό (βλέπε σελίδα 238 του εν λόγω βιβλίου), που σημαίνει ότι μπορεί να μην είναι και σωστά. Και δεν είναι, γιατί πέραν των άλλων που είδαμε πιο πριν:

Α) Οι χάρτες Κρήτης επί ενετοκρατίας αναφέρουν και τον Άγιο Νικόλαο (s. Nicolo) και την πόλη Λατώ ή Καμάρα και σε κανένα από αυτούς δε γίνεται ταύτιση. Απλά δείχνουν ότι στην περιοχή και συγκεκριμένα στα νότια του Castel Mirabel proprio S. Nicolo βρίσκονται τα ερείπια της εν λόγω αρχαίας πόλης Λατώ ή Καμάρα.

Β) Κανένα επίσημο έγγραφο (έκθεση Στρατηγού , Προβλεπτή ή Διοικητού Κρήτης κ.α.), ελληνικό ή ενετικό, δεν αναφέρει ότι το Φρούριο Μεραμπέλου κτίστηκε για πρώτη φορά από τους Γενουάτες.

Ε. ΑΝΑΛΗΘΕΙΕΣ ΠΟΥ ΛΕΓΟΝΤΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

1) Δεν είναι αληθές ότι ο Άγιος Νικόλαος ήταν οικισμός της αρχαίας πόλης με το όνομα «Λατώ» ή ότι ο Άγιος Νικόλαος είναι χτισμένος στη θέση της αρχαίας πόλης Λατούς προς Καμάρα, που ήταν επίνειο της Λατούς Ετέρας, που μετονομάστηκε σε Άγιος Νικόλαος , γιατί:

Α) Δεν υπάρχει καμία αρχαία μαρτυρία ή χάρτης που να αναφέρει ότι ο Άγιος Νικόλαος υπήρχε πριν από την ενετοκρατία, ούτε και έχουν βρεθεί στον Άγιο Νικόλαο τέτοια ερείπια που να φανερώνουν ότι εκεί υπήρχε παλιά αρχαία πόλη. Απλά έχουν βρεθεί εκεί κάποια ερείπια που δείχνουν ότι ο χώρος έχει χρησιμοποιηθεί ίσως ως λιμάνι με κάποια κτίσματα που εξυπηρέτούσαν τα πλοία που ελλιμενίζονταν εκεί.

Β) Τα ερείπια της αρχαίας πόλης Λατώ ή Καμάρα βρίσκονται κάπου 2,5 χιλιόμετρα στα νότια του Αγίου Νικολάου (στη θέση Γουλιάς), δηλαδή στα ενδότερα της νήσου,

Γ) Ο Άγιος Νικόλαος ή Borgo di Castelo Mirabello κτίστηκε επί Ενετοκρατίας για να μένει ο Καστελάνος, οι αξιωματικοί, οι στρατιώτες και το πολιτικό προσωπικό του Κάστρο Μιραμπέλλου, όπως είδαμε πιο πριν,, κάστρο που βρισκόταν στον όρμο που παλιότερα ανήκε στην αρχαία πόλη-κράτος Καμάρα ή Λατώ. Το όρμο αυτό προφανώς χρησιμοποιούσε ως λιμάνι της η πόλη αυτή, όμως τότε δεν υπήρχε εκεί πόλη. (Περισσότερα βλέπε «Αρχαία Πόλη Λατώ ή Καμάρα»).

Δ) Η αρχαία πόλη Καμάρα και η αρχαία πόλη Λατώ ήταν η αυτή πόλη, σύμφωνα με το Στέφανο Βυζάντιο (Εθνικά): «Καμάρα»: «Καμάρα, πόλις της Κρήτης και ο πολίτης Καμαραίος. Ξενίων εν Κρητικούς φησίν, ήτις Λατώ ελέγετο». Η διπλή ονομασία Λατώ ή Καμάρα είναι κάτι όπως λέμε και π.χ. Μεγάλο Κάστρο ή Χάνδακας (= Ηράκλειο Κρήτης) κ.α.,

Ε) Δεν υπάρχει καμία αρχαία μαρτυρία που να λέει ότι παλιά υπήρχε αρχαία πόλη με το όνομα Ετέρα. Αυτοί που το λένε επικαλούνται μια έκδοση των Σταδισμών του Μαρκιανού Μένιππου όπου από δακτυλογραφικό λάθος γράφεται ΕΤΕΡΑ αντι ΕΤΕΙΑ, ήτοι γράφει: «...Από Σολούντος εις Καμάραν σταδ. ιε'. Από Καμάρας εις Ετέραν σταδ, κε.....» αντί του ορθού «... Από ΟΛΟΥΝΤΟΣ εις.... ΕΤΕΙΑΝ ....» (εδώ το Ι έγινε Ρ), κάτι που επεξηγείται στο λατινικό του κείμενο, όπου αναγράφεται: " Ab Olunte ad Camaram stadia 15. A Camara ad Eteam stad. 25. Ab Etea ad promontorium Ceteum stadia 14...». (βλέπε: Marciani periplus. Menippi peripli fragmentum quod Artemidori nomine ferebatur. Peripli qui Stadiasmus magni maris inscribi solet fragmentum, 4ος π.Χ.),

Ο αρχαιολόγος Αντώνης Βασιλάκης (Αρχαίες πόλεις της Κρήτης) λέει ότι η πόλη Ετέρα είναι «αντιγραφική αναταραχή» και σωστά, γιατί, αν υπήρχε πόλη με το όνομα Ετέρα, αυτή θα αναφερόταν και από άλλο συγγραφέα, όμως κάτι τέτοιο δεν έχει βρεθεί. Απλά στα αρχαία κείμενα η πόλη Λατώ ή Καμάρα αναφέρεται άλλοτε ως Λατώ και άλλοτε ως Καμάρα.. (Περισσότερα βλέπε «Η αρχαία πόλη «Λατώ ή Καμάρα»).

2) Δεν είναι αληθές ότι ο Άγιος Νικόλαος Μιραμπέλλου επι Τουρκοκρατίας καλούνταν με την ονομασία «Μαντράκι», επειδή εκεί υπήρχαν μαντριά για κατσίκια και πρόβατα που ξεχειμώνιαζαν, όπως ισχυρίζονται μερικοί χωρίς μαρτυρίες. Η αλήθεια είναι ότι με την ονομασία «μαντράκι ή μανδράκι» καλούνταν λαϊκά επι Κρητικής πολιτείας μόνο το λιμάνι του Αγίου Νικολάου, επειδή μοιάζει με μάντρα. Για τον ίδιο λόγο καλούνταν με την ονομασία «μαντράκι» και αυτά της Ρόδου, της Νισύρου κ.α. Μάνδρα ή μάντρα σημαίνει ο περιφραγμένος με βράχια ή πέτρες τόπος ή θάλασσα όπου περιορίζονται ζώα ή βάρκες. Το λιμάνι του Αγίου είναι μανδράκι, αφού είναι μικρό και συνάμα περιφράσσεται με βραχονησίδες, από τις οποίες η μια ονομάζεται του Αγίου Νικολάου και η άλλη του Αγίου Αντωνίου. Όλες οι βραχονησίδες σήμερα λέγονται και Άγιοι Πάντες. Απλά ο Άγιος Νικόλαος για μεγάλο διάστημα επί Τουρκοκρατίας, όπως είδαμε πιο πριν, είχε ερημώσει και εκεί ξεχειμώνιαζαν κοπάδια, κυρίως από κατσίκια.

3) Δεν είναι αληθές ότι η πόλη του Αγίου Νικολάου κτίστηκε μετά από την επανάσταση του 1866 από μέτοικους από τα τριγύρω χωριά (Λιμνιώτες, Κριτσώτες, Χουμεριανούς κ.λπ.), καθώς και από καπεταναίους και γόνους τους από τα Σφακιά, όπως λένε μερικοί, γιατί ο Άγιος Νικόλαος, όπως είδαμε πιο πριν, κτίστηκε επί Ενετοκρατίας ως Καστέλι και borgo (= οχυρωματικός δήμος στον οποίο όσοι διέμεναν είχε συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις). Απλά ο Άγιος Νικόλαος επι Τουρκοκρατίας παρήκμασε και σε κάποια στιγμή ερημώθηκε κιόλας.

Μόλις εδραίωσαν τη θέση τους οι Τούρκοι στην Κρήτη, ήτοι μετά το 1671, απαγόρευσαν να κατοικείται η πόλη και το λιμάνι του Αγίου Νικολάου από Έλληνες, φοβούμενοι τυχόν συνεργασία τους με τους Ενετούς, επειδή

οι Ενετοί συνέχιζαν να κατέχουν το εκεί νησί της Σπιναλόγκας ως ναυτική βάση. Προ αυτού ο Άγιος Νικόλαος ερήμωσε για κάποια χρόνια. Ο λόγος άλλωστε που μετά πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου έγινε όχι ο Άγιος Νικόλαος, αλλά η Νεάπολη.

Ο Άγιος Νικόλαος άρχισε να κατοικείται και πάλι (από κατοίκους των γύρω περιοχών) μετά απο την επανάσταση του 1821 που πήραν τα πάνω τους οι Έλληνες.

Ο φιλικός Κ. Κριτοβουλίδης στα «Απομνημονεύματα για την αυτονομία» (1856) αναφέρει ότι στην καταγραφή της Κρήτης που έκανε κατά την περίοδο της μεγάλης επανάστασης του 1821-1830 στην Κρήτη στην Επαρχία Μιραμπέλλου υπήρχαν τα χωριά: Βραχάσιον, Καινούργιο Χωριό, Άγιος Νικόλαος..... και επίσης ότι ο Άγιος Νικόλαος διέθετε και λιμένα «λίαν κατάλληλο προς ναυλοχίαν». Ομοίως ο αγωνιστής-συγγραφέας Μ. Χουρμούζης – Βυζάντιος στα «Κρητικά» (1842) αναφέρει ότι στην καταγραφή της Κρήτης που έκανε το 1834, δηλαδή κατά την περίοδο της Αιγυπτιακής (1828 – 1830) ο Άγιος Νικόλαος ήταν ένα από τα «43 χωριά της Επαρχίας Μιραμπέλλου».

Ακολούθως μετά από τη μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866 στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου κτίστηκαν νέα κτίρια προκειμένου να γίνει εκεί η πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου που δημιουργήθηκε τότε, όπως προκύπτει απο την επιστολή του υποπρόξενου της Ρωσίας στην Κρήτη προς τον Πρόξενο της Ρωσίας. Μάλιστα προ αυτού άρχισαν σιγά-σιγά να μετοικούν εκεί κάτοικοι από τα κοντινά (Κρητσά, Λίμνες κ.α.), καθώς και από άλλα χωριά (κυρίως από αυτά που είχαν καταστρέψει οι Τούρκοι για την αντιστασιακή τους δράση: Σφακιά, Οροπέδιο Λασιθίου κ.α.) ελπίζοντας σε ένα καλύτερο μέλλον και έτσι άρχισε σιγά-σιγά να αναπτύσσεται ο Άγιος Νικόλαος:

«... Μεραμπέλλον, η επαρχία αυτή..... το βόρειον αυτής βρέχεται υπό του Κρητικού Πελάγους όπου έχει δυο καλούς λιμένας τον της Σπιναλόγκας, εις το στόμιον του οποίου κείται μικρός βράχος και ο άγιος Νικόλαος, λιμήν ευρύς και ασφαλής όπου η Κυβερνήσης προτίθεται να κτίση πόλιν πρωτεύουσαν της Διοικήσεως Λασιθίου, δια των λιμένων τούτων η επαρχία αυτή και αι πλησίον ενεργοίσι σημαντικόν εμπόριον ελαίου, ξυλοκεράτων, αμυγδάλων, ακονίων και λοιπών. πρότερον ο λιμήν του Αγίου Νικολάου ήτο κεκλεισμένος εις τα υπό ξένην σημαία πλοία, αλλά μετά την τελευταίαν επανάστασιν αφέθη ελεύθερος. Περιέχει 43 χωρία κατοικούμενα υπό 11.500 χριστιανών και 2000 Τούρκων, έδρα προσωρινή του χριστιανού Διοικητού Κωστάκη Αδοσίδου Πασσά είναι το «Νέον Χωριόν.....». (Απόσπασμα της από 4 Ιουλίου 1870 επιστολής του υποπρόξενου της Ρωσίας Ι. Μπισοτάκη προς τον Πρόξενο της Ρωσίας στα Χανιά Λαγόβσκη (Ιστορικό Μουσείο Κρήτης δημοσίευση Αλ. Α. Ανδρικήκης Ένθετο εφ. Πατρίς Φεβρουάριος 2008)).

Ο Άγιος Νικόλαος επί Κρητικής Πολιτείας (1897 – 1913) έγινε κατ' αρχήν έδρα του Δήμου Κριτσάς, κάτι που έγινε με νόμο του 1900 της Κρητικής Πολιτείας. Με τον ίδιο νόμο ο «Δήμος Κρητσάς» μετονομάστηκε σε «Δήμος Αγίου Νικολάου». Λίγο μετά ο Άγιος Νικόλαος έγινε και έδρα του Νομού Λασιθίου, αυτό έγινε με νόμο του 1903 της Κρητικής Πολιτείας και υλοποιήθηκε το 1904. Απλά η Νεάπολη συνέχισε να είναι ή έδρα της Επισκοπής Πέτρας και των Δικαστηρίων.

**ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ (BORGO DI CASTEL MIRABELL
PROPRIO S. NICOLO) ΕΠΙ ΕΝΕΤΩΝ**

Στην «Περιγραφή Κρήτης» που συνέταξε ο βενετο-κρητικός ευγενής και λόγιος Francesco Barozzi το 1577-1578 (Barozzi «Descrittione dell' isola di Creta», 1577/78») αναφέρεται ότι στη δικαιοδοσία του Καστελίου Μιραμπέλλου ανήκαν τα εξής 17 Χωριά: <Αζυμο, **Καινούργιο χωριό**, Κριτσές, Κορναράτα, Κριτσές του Χριστού, Φουρνή, Απάνω Αμπραμοχώρι, Φουρνή Καστέλι, Φουρνή Κάτω, Αμπραμοχώρι, Χουμεριάκο, Λίμνες, Μέσα Μετόχι, Μέρμηγκας, Μίλατος, Πλατυπόδι, Τάπες, Βραχάσι, Βρύσες, Βουλισμένη. Σύνολο 17>>.

Στην έκθεση του Ενετού Pietro Castrolilaca, “ Libro de Informattion dele cose publiche del Regno de Candia ...”, 1583, Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας) αναφέρεται ότι στο Καστέλι Μιραμπέλλου το 1583 ανήκαν-υπήρχαν τα εξής 20 χωριά:

Asimo άνδρες 11, παιδιά 17, γέροι 1, γυναίκες 23, σύνολο 52,
Grizzes Ghirriana άνδρες 113, παιδιά 87, γέροι 13, γυναίκες 245, σύνολο 458,
Grizzes Cornarata άνδρες 205, παιδιά 159, γέροι 21, γυναίκες 327, σύνολο 712,
Grizzes Christo άνδρες 127, παιδιά 99, γέροι 14, γυναίκες 215, σύνολο 455,
Cumeriaco άνδρες 307, παιδιά 228, γέροι 19, γυναίκες 507, σύνολο 1061,
Cheinurgio corio άνδρες 287, παιδιά 317, γέροι 37, γυναίκες 631, σύνολο **1272**,
Furni Ambramocori άνδρες 129, παιδιά 147, γέροι 17, γυναίκες 288, σύνολο 581,
Furni Castelo άνδρες 137, παιδιά 133, γέροι 13, γυναίκες 297, σύνολο 580,
Limnes άνδρες 229, παιδιά 118, γέροι 12, γυναίκες 228, σύνολο 587,
Lacida άνδρες 205, παιδιά 171, γέροι 23, γυναίκες 341, σύνολο 740,
Mirabello proprio S. Nicolo άνδρες 169 παιδιά 179 γέροι 13 γυναίκες
392 σύνολο 753,
Meringa άνδρες 19, παιδιά 18, γέροι 1, γυναίκες 28, σύνολο 65,
Milato άνδρες 61, παιδιά 73, γέροι 7, γυναίκες 146, σύνολο 287,
Platipodi άνδρες 19, παιδιά 27, γέροι 2, γυναίκες 59, σύνολο 107,
Platanea άνδρες 16, παιδιά 22, γέροι 2, γυναίκες 36, σύνολο 77,
Tapes άνδρες 25, παιδιά 21, γέροι 2, γυναίκες 59, σύνολο 107,
Vulismeni άνδρες 375, παιδιά 219, γέροι 15, γυναίκες 189, σύνολο
798,
Vrises άνδρες 68, παιδιά 38, γέροι 6, γυναίκες 107, σύνολο 209,
Vracassi άνδρες 143, παιδιά 91, γέροι 17, γυναίκες 227, σύνολο 478,
Furni arano άνδρες 51, παιδιά 47, γέροι 2, γυναίκες 99, σύνολο 199.
Άθροισμα των ψυχών των παραπάνω χωριών, της περιφέρειας του παραπάνω φρουρίου Μιραμπέλλου: Άνδρες για εργασία από 14 ετών μέχρι 60 ετών 2596. Αρσενικά για παιδιά από 14 ετών και κάτω 2211, γέροι 237, Γυναίκες και κορίτσια 4442. Σύνολο 9486».

Στην έκθεση του Βενετού μηχανικού δημοσίων έργων Francesco Basilicata (“il Regno di Candia”, Venis 1630 μ.Χ., Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας), σχετικά με το «Καστέλι Μιραμπέλλου», αναφέρονται

επακριβώς τα εξής: «**ΚΑΣΤΕΛΙ ΜΕΡΑΜΠΕΛΟΥ**. Προς τ' ανατολικά απέχει λίγο από τη θάλασσα και ονομάζεται επίσης Βουλισμένη, που σημαίνει βύθισμα, από μια μικρή λίμνη που απέχει 200 βήματα περίπου. Είναι κτισμένο πάνω σε ένα λόφο σε σχήμα τετράγωνο, με 4 πύργους κατά το αρχαίο σύστημα, για πυροβολικό ελαφρό. Κατοικείται από ανθρώπους που καταγίνονταν στο φάρμακα και είναι έμπειροι περισσότερο από τους άλλους του Βασιλείου... Στο Καστέλι αυτό υπάγεται μια μικρή χερσόνησος προς το βορά, όπου υπάρχει ένα καλό λιμάνι για καΐκια και απέναντι υπάρχει **ένα νησάκι που ονομάζεται Άγιος Νικόλαος** κι έχει μήκος 800 βήματα περίπου. Κοντά σ' αυτό, προς το Βορρά, υπάρχει ένα άλλο νησάκι. Τα νησάκια αυτά είναι κοντά στην ξηρά και σχηματίζουν σχεδόν ένα λιμάνι για 25 γαλέρες. Το Καστέλι αυτό απέχει από την πόλη του Χάντακα 50 μίλια και έχει στη δικαιοδοσία του τα παρακάτω χωριά: Άζυμο, Τσικαλαριά, Βραχάσι, Μέρμηγκας, Λατσίδα, Βουλισμένη, Μίλατος, Φουρνή Απάνω, Φουρνή Καστέλι, Φουρνή Αμπραμοχώρι, **Καινούργιο χωριό, Καρές**, Πλατανιάς, Πλατυπόδι, Τάπες, Βρύσες, Λίμνες, Ποτάμοι, Κρισές Κιπεριανά, Κρισές Χριστός, Κρισές Κορνάρατα, Χουμεριάκο. Σύνολο 22 χωριά». (Francesco Basilicata "il Regno di Candia", 1630 μ.Χ., Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας).

Τμήμα χάρτη της Κρήτης του 1571, ο οποίος δίπλα από την Σπιναλόγκα αναφέρει τους οικισμούς Αγίου Νικολάου και Αγίου Αντωνίου. CANDIA VEL CRETA INSULA POSTA NEL MARE MEDITERRANEO... Giovanni Francesco Camocio _map of Crete. Printed in Venice by G. F. Camocio in 1571.

Ο Ολλανδός περιηγητής Olfert Dapper στο «Περιήγησις Κρήτης» (Olfert Dapper, 1636-1689, «Description exacte des isles de l'Archipel»), ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη ως κατάσκοπος λίγο πριν πέσει στα χέρια των Τούρκων το 1669, αναφέρει αφενός ότι τότε ο Άγιος Νικόλαος ήταν κωμόπολη, όμως με σπίτια κακοκτισμένα και αφετέρου ότι η νήσος Κρήτη ήταν χωρισμένη από τους Ενετούς στις εξής 4 διοικητικές περιφέρειες (territori): La Canea, Retimo, Candia (Ηρακλείου) και Sitia και οι Επαρχίες Λασιθίου και Μιραμπέλλου υπαγόταν τότε στο διαμέρισμα Ηρακλείου (territorio

Candia), ενώ η Σητεία με την Ιεράπετρα στο territorio Sitia, του οποίου τα σύνορα ήταν ο ποταμός Μύρτος («...Η επαρχία ταύτης της πόλεως, η παρ' Ιταλούς il territorio de Setia καλουμένη, διαχωρίζεται από την του Χάνδακος δια του ποταμού Μίρτου»). Ο ίδιος αναφέρει επίσης, σχετικά με το Καστέλι Μιραμπέλλου, επακριβώς, τα εξής:

«Περί του Φρουρίου Μεραμβέλου: Έξ ή επτά λεύγας από τον λιμένα του Φρουρίου της Μακρακάνθας (Σπίνας – Λόγκας) είναι εν άλλο Φρούριον, προς το Νοτιοανατολικόν αυτού μέρος, καλούμενον Κάστρον του Μεραμβέλου σύνθετον από πολλά άλλα μικρά φρουρία τετράγωνα, και κείται εφ ενός υψηλού βράχου, σχηματίζοντος Ακρωτήριον εξέχον εις την θάλασσαν. Εις δε την υπώρειαν αυτού του βράχου άνωθεν έως κάτω είναι κτισμένα πολλά οσπήτια, σχηματίζοντα μία κωμόπολιν. Προς δε το Βορειοανατολικόν αυτού του Φρουρίου εισί δύο βράχοι εις την θάλασσαν, καλούμενοι Scogli di S. Antonio, δηλαδή βράχος του Αγίου Αντωνίου, εξ ων ο μεν πλησιέστερος εις το Φρούριον έχει εν οσπήτιον εν τω μέσω, ο δ' άλλος, ο προς το Βορειότερον, εστί ακατοίκητος. Εις την αυτήν επαρχίαν εναντίον της ακτής της νήσου Κρήτης, **ευρίσκεται εις λιμήν, καλούμενος porto S. Nicolo, ήτοι λιμήν του Αγίου Νικολάου.** Ολίγον δε περαιτέρω εις την ξηράν, προς τη Μεσημβρίαν τούτου του Φρουρίου, είναι μία λιμνη και μετά εν ή δυο μίλια Ιταλικά, προς το ανατολικόν του αυτού Φρουρίου, είναι εν ευρύχωρον πεδίον επί της ακτής, καλουμένης Κολάκοι (ίσως Κοράκοι απο το Κόρακες ή Κολάκοι από το Κόλακες) και μετ' αυτήν ευρίσκεται ο ποταμός Αλμυρός (κοινώς αρμυρός). **Όλα τα του Φρουρίου και της κωμοπόλεως αυτού οσπήτια εισί κακοκτισμένα, και ολίγον ή διόλου άσκευα (χωρίς σκευήν).** Τα περισσότερα δε κατοικούνται από Έλληνας, καθώς και επί των Ενετών, καταγινόμενους εις την γεωργικήν ή εις την αλιευτικήν ή εις άλλην παρόμοιαν τέχνην. Εισί δε πάντα ομαλά επάνω, έχοντα την σκέπην επίπεδον, όπου οι κάτοικοι κοιμούνται την νύκτα, δια να δροσίζονται εν καιρώ των καυμάτων του καλοκαιρού...». (Olfert Dapper, 1636-1689, «Description exacte des isles de l'Archipel», μεταφρασθείσα στην Ελληνικήν παρά του Μ. Βερνάρδου του Κρητός)

ΑΝΑΛΗΘΕΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΛΙΜΝΗ ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗ

Δεν είναι αληθές ότι η λίμνη «Βουλισμένη» του Αγίου Νικόλαου σχηματίστηκε, επειδή εκεί τα πετρώματα ήταν ασβεστολιθικά και τα οποία έλειωσε το νερό, κάτι όπως έγινε και με το Οροπέδιο Λασιθίου, όπως ισχυρίζεται ένας Γεωλόγος - Καθηγητής Πανεπιστημίου, γιατί αυτό θα ίσχυε, αν εδώ δεν είχαμε απλά μια μικρή κλειστή λίμνη, λάκκο, , ώστε να απομακρύνουν τα ρεύματα και τα κύματα τα ασβεστώματα, τις πέτρες, τα χώματα κ.λπ.. Όμως εδώ έχουμε απλά ένα βούλιασμα γης, ένα μεγάλο λάκκο (στα ενετικά έγγραφα ονομάζεται όχι λίμνη, αλλά λάκος = λακίδα > λατσίδα, ενετικά lago), που απλά γέμισε με νερά και στον οποίο προσφατα έγινε ένα αυλάκι ή άλλως κανάλι, ώστε να επικοινωνήσουν τα νερά του με αυτά της θάλασσας και έτσι να ξεβρομίσουν. Ο εν λόγω λάκκος, όπως φανερώνει η ονομασία του, η ονομασία του (η ονομασία «Βουλισμένη»), έγινε από βούλιαγμα (καθίζηση) της γης από σεισμό ή πιθανόν και από πέσιμο μετεωρίτη. Κατά τον Evans παλιά είχαν πέσει και μετεωρίτες (βαίτυλο) στην Κρήτη και ένας από αυτούς είχε πέσει στο Οροπέδιο Λασιθίου και σχημάτισε το Δικταίο άντρο, όπως μαρτυρεί, λέει, η Τράπεζα προσφορών του, η οποία είναι κατασκευασμένη από βαίτυλο (βλέπε A. J. Evans «Mycenaean Tree and Pillar Cult and Its

Mediterranean Relations»). Σημειωτέο ότι πιο πέρα από τη λίμνη Βουλισμένη υπάρχει και ένα χωριό-τοποθεσία με την ονομασία επίσης «Βουλισμένη» και στο εκεί Οροπέδιο Καθαρού βρέθηκαν απολιθωμένοι ιπποπόταμοι, που όλα αυτά δείχνουν ότι στο μέρος αυτό, στη Δίκτη, στο παρελθόν είχαν συμβεί μεγάλα γεωλογικά φαινόμενα και απορούμε που δεν το γνωρίζουν πανεπιστημιακοί καθηγητές Γεωλογίας. Το Οροπέδιο Λασιθίου αρχικά ήταν και αυτό λάκκος, απλά πολύ μεγάλος, που δημιουργήθηκε από γεωλογικό φαινόμενο καθίζησης. Ωστόσο εδώ ο λάκκος αυτός δε γέμισε με νερά, πλην μόνο με προσχώσεις, επειδή τα νερά του οδηγούνται με ποτάμια και κανάλια (βάγγες, λίμνες = αποθετήρια αυλάκια) στον καλούμενο χώνο. Αν οι βροχές είναι πολλές το Οροπέδιο ακόμη και σήμερα γίνεται λίμνη.

Map of Crete, 1562, by Marius Cartaro (Mario Cartaro) source: National Library of France. Χάρτης Κρήτης (Candia) 1562, του Μαρίου Καρτάρου. Στην ανατολική Κρήτη σημειώνονται το βουνό η Δίκτη (Dicte monte) και οι πόλεις: Ηράκλειο (Candia), Πάνορμο (Pannona), Κνωσός (Cnossos), Ολούς (Ολούς), Καμάρα (Camala), Λιμάνι Μινώ (Minoas porto), Ίτανος (Itanos), Ιεράπυτνα – Ιεράπετρα (Hierapytna), Ιτανος (Τσουτσουρος), Ελευθερνα (Eleutheria). Στη δυτική Κρήτη σημειώνονται τα βουνά Λευκά όρη και Ψηλορείτης και οι πόλεις τους: Φαλάσαρνα (Phalasarina), Κυδωνία (Chanea, Cydonea), Πολυρρήνια (Polyrenia), Άπτερα (Artera), Αρτακίνα (Artaciana), Παντομάτριο (PantomatRIO), Ρέθυμνο (Rethimo, Rethimna), Λάππα (Lappa), Γόρτυνα (Gortyna), Σύβριτος (Subrita), Μάταλα (Matalia), Λέντα (Lent), Φοίνιξ (Phoenij),.....

Ζ. Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΕΞΗΣ

Η Κρήτη μετά από την οριστική εδραίωση των Οθωμανών στο νησί το 1669 χωρίστηκε σε τρεις Διοικήσεις (νομούς): Μ. Κάστρου (Ηρακλείου), Ρεθύμνου και Χανίων, τους οποίους διοικούσαν τρεις πασάδες, των οποίων επικεφαλής ήταν αυτός του Ηρακλείου. Στο τότε νομό Ηρακλείου υπαγόταν

και οι επαρχίες που σήμερα αποτελούν το νομό Λασιθίου. Ο νομός Λασιθίου έγινε μετά, όπως θα δούμε και πιο κάτω.

Τμήμα από το χάρτη Κρήτης του Vincenzo Maria Coronelli: Isola, e Regno Di Candia Dunso ne Suoi Territory .... VENICE 1690. Εδώ σημειώνεται η εκκλησία και ο οικισμός του Porto S. Nicolò (Αγίου Νικόλαου), καθώς και το Φρούριο Μιραμπέλλου (Castel Mirabello)

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΙ-ΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑΣ (1669 – 1898)

Ο Άγιος Νικόλαος επι εποχής Τουρκοκρατίας (1669 – 1897) παράκμασε και από κωμόπολη που ήταν έγινε χωριό, όπως προκύπτει από τις τότε περιγραφές των περιηγητών, αλλά και τις απογραφές. Η παρακμή του ξεκίνησε μόλις τον κατέλαβαν οι Οθωμανοί, επειδή οι Ενετοί εξακολούθησαν να κατέχουν το φρούριο της Σπιναλόγκας ως ναυτική βάση για ένα μεγάλο διάστημα και προ αυτού οι Τούρκοι, για λόγους ασφαλείας, είχαν απαγορεύσει να πλησιάζουν στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου μη Οθωμανοί και μη οθωμανικά πλοία. Προ αυτού έδρα της επαρχίας Μεραμβέλου λίγο αργότερα έγινε η Νεάπολη, όπως προκύπτει από την απογραφή της αιγυπτιακής που θα δούμε πιο κάτω

Ο Ολλανδός περιηγητής Olfert Dapper στο «Περιήγησις Κρήτης» (Olfert Dapper, 1636-1689, «Description exacte des isles de l'Archipel»), ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη ως κατάσκοπος λίγο πριν πέσει στα χέρια των Τούρκων το 1669, αναφέρει ότι τότε ο Άγιος Νικόλαος ήταν κωμόπολη, όμως με σπίτια κακοκτισμένα.

Στην πρώτη απογραφή που έκαναν οι Τούρκοι το 1671, ήτοι δυο χρόνια μετά που κατέλαβαν το 1669 το νησί της Κρήτης, ύστερα από διαταγή του Μεγάλου Βεζύρη Κιοπρουλή Πασά και με σκοπό να μετρηθούν οι

υπόδουλοι πλέον Κρήτες και να τους μπει κεφαλικός φόρος ή τούρκικα χαράτσι (βλέπε Ν. Σταυρινίδης «Μεταφράσεις Τούρκικου Αρχείου Ηρακλείου», Κώδικας 4, σελίδα 273, αρ. μετάφρασης 699, τομ. Β', επίσης : Ν. Σταυρινίδης Κρητικά Χρονικά ΚΒ, σ. 119-132), βλέπουμε να αναφέρεται ότι στη Διοίκηση Σητείας (Liva Istiye) υπάγονταν οι Επαρχίες Σητείας (Nahiye Istiye), Ιεράπετρας (Nahiye Yeraetre), Μεραμπέλλου (Nahiye Meranblo), Λασιθίου (Nahiye Lasit) και Ρίζου (Nahiye Rizu) και στις οποίες υπήρχαν Πλούσιοι 2490, μεσαίος τάξεως 2041, Πτωχοί εργαζόμενοι 614 = Σύνολο άτομα 5.146.για πληρωμή κεφαλικού φόρου. Στην απογραφή αυτή δεν απογράφονταν οι γυναίκες, τα παιδιά, οι ανήμποροι και οι παπάδες, επειδή δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν φόρο.

Αναφέρεται επίσης ότι πρωτεύουσα της επαρχίας Μιραμπέλλου είναι ο Άγιος Νικόλαος, ο οποίος είχε άνδρες για κεφαλικό φόρο (οι γυναίκες, τα παιδιά, οι ανήμποροι και οι παπάδες εξαιρούνταν) 21 πλούσιους + 17 μεσαίας τάξης + 4 φτωχούς = 42.

Σύμφωνα με την εν λόγω απογραφή στην Επαρχία Σητείας αναφέρονται 45 χωριά με 404 πλούσια άτομα, 342 μεσαίας τάξης και 145 τοίχους εργαζόμενους, ήτοι 891 άτομα,

Στην Επαρχία Ιεράπετρας αναφέρονται 24 χωριά με 440 πλούσια άτομα, 282 μεσαία τάξεως και 64 Πτωχούς-εργαζόμενους, ήτοι σύνολο 786 άτομα.

Στην Επαρχία Μιραμπέλλου αναφέρονται 17 χωριά με 668 πλούσια άτομα, 823 μεσαία τάξεως και 160 Πτωχούς-εργαζόμενους, ήτοι σύνολο 1641 άτομα.

Στην Επαρχία Ρίζου αναφέρονται 62 χωριά με 800 πλούσια άτομα, 379 μεσαία τάξεως και 181 Πτωχούς-εργαζόμενους, ήτοι σύνολο 1360 άτομα.

Στην Επαρχία Λασιθίου αναφέρονται 13 χωριά με 188 πλούσια άτομα, 215 μεσαία τάξεως και 65 Πτωχούς-εργαζόμενους, ήτοι σύνολο 468 άτομα.

Λαμβάνοντας υπόψη, λέει ο Ν. Σταυρινίδης, ότι κάθε φορολογήσιμο άτομα έχει 4 άτομα κατά μέσο όρο που συντηρεί, άρα ο πληθυσμός της Διοίκησης Σητείας ήταν $5146 \times 4 = 20.584$ κάτοικοι. Ο πληθυσμός αυτός φαίνεται λίγο, επειδή λόγω του πολέμου πολλοί Κρήτες τότε είχαν αποδήμει σε άλλα μέρη, κυρίως στη Βενετία.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΕΡΑΜΠΕΛΛΟΥ ΝΟΜΟΥ ΣΗΤΕΙΑΣ 1671 NAHIYEI MERANBLO DER LIVAI ISTIYE

ΧΩΡΙΟ	ΠΛΟΥΣΙΟΙ	ΜΕΣΑΙΑΣ ΤΑΞΗΣ	ΠΤΩΧΟΙ	ΑΤΟΜΑ
Nefs Meranblo Άγιος Νικόλαος	21	17	4	42
Μιλατο	11	20	3	34
Βραχάσι	28	49	9	86
Λασιίδα	21	43	8	72

Βουλισμένη	33	56	11	100
Καινούργιο χωριό/Νεάπολις	95	159	39	293
Κάτω χωριό/Φουρνή	57	55	2	114
Καστλελι Φουρνής	33	33	4	70
Απάνω χωριό Φουρνής	17	27	2	46
Λίμνες	32	44	2	78
Πλατυπόδι	29	37	6	72
Βρύσες	21	31	11	63
Χουμεριάκος	112	107	26	245
Κρούστα	25	19	1	45
Πρίνα	18	10	1	29
Κρητσά	105	116	31	252
Σύνολο	658	823	160	1641

Ο Άγιος Νικόλαος μετά την ως άνω απογραφή που διενήργησαν οι Τούρκοι (Οθωμανοί) το 1671 ερμηνώνεται. Αυτό, επειδή από τη μια το καστέλι του είχε εγκαταλειφθεί από τους Ενετούς ήδη από το 1579 και είχε μεταφερθεί σ' αυτό που είχαν κτίσει στη Σπιναλόγκα και από την άλλη οι Τούρκοι, για λόγους ασφαλείας είχαν απαγορεύσει να πλησιάζουν στο λιμάνι του Αγίου Νικολάου πλοία που δεν ήταν οθωμανικά και να κατοικούν εκεί άνθρωποι που δεν ήταν Οθωμανοί (Τούρκοι), επειδή οι Ενετοί συνέχισαν να κατέχουν ως ναυτική βάση το νησί της Σπιναλόγκα, που βρισκόταν δίπλα από τον Άγιο Νικόλαο.

Ο Άγιος Νικόλαος ως οικισμός άρχισε να ανοικοδομείται και να κατοικείται και πάλι από μόνιμους κατοίκους μετά από τους απελευθερωτικούς αγώνες του 1821, όπου οι Έλληνες άρχισαν να παίρνουν τα πάνω τους και πριν από το 1842, αφού τον αναφέρουν ο Κ. Κριτοβουλίδης στα «Απομνημονεύματα για την αυτονομία» (έκδοση 1859) και ο Μ. Χουρμούζης – Βυζάντιος στα «Κρητικά» (έκδοση 1842), ως ένα από τα 43 χωριά της Επαρχίας Μιραμπέλλου, για να εξελιχτεί σταδιακά στη σημερινή πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου, τον Άγιο Νικόλαο..

Ενώ ο Άγιος Νικόλαος στην απογραφή των Τούρκων που έγινε το 1671 αναφέρεται με πολλούς κατοίκους και ως πρωτεύουσα της επαρχίας Μιραμπέλλου (που σ' αυτήν υπάγονταν τότε και η επαρχία Λασιθίου), ακολούθως στην απογραφή της Κρήτης του 1834 που διέσωσε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834) φαίνεται ακατοίκητος, αφού στην απογραφή αυτή δεν αναφέρεται χωριό με το όνομα Άγιος Νικόλαος. Προφανώς δεν αναφέρεται

εκεί, γιατί δεν είχε ακόμη μόνιμους κατοίκους. Αναφέρεται στην απογραφή του 1840, την οποία διέσωσε ο Μ. Χουρμούζης Βυζάντιος ως μικρό χωριό.

Ο φιλικός Κ. Κριτοβουλίδης στα «Απομνημονεύματα για την αυτονομία» (1856) αναφέρει ότι στην καταγραφή της Κρήτης που έκανε κατά την περίοδο της μεγάλης επανάστασης του 1821-1830 βρήκε ότι στην Επαρχία Μιραμπέλλου ή Μινώα υπήρχαν τα εξής «τερπνά χωριά»: Βραχάσι, Καινούριο Χωριό, Άγιος Νικόλαος ....», καθώς και ότι ο Άγιος Νικόλαος διέθετε λιμένα «λίαν κατάλληλος προς ναυλοχίαν».

Ο αγωνιστής-συγγραφέας Μ. Χουρμούζης – Βυζάντιος στα «Κρητικά» (1842) αναφέρει ότι στην καταγραφή της Κρήτης που έκανε το 1834, δηλαδή κατά την περίοδο της Αιγυπτιακής (1828 – 1830) ο Άγιος Νικόλαος ήταν ένα από τα 43 χωριά της Επαρχίας Μιραμπέλλου.

Στην τουρκική απογραφή του πληθυσμού της Κρήτης που έγινε το καλοκαίρι του 1881 επί Φωτιάδη Πασά (εφημερίς Κρήτη της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, έτος Η, Εν Χανίοις τη 21 Νοεμβρίου 1881, αριθ. Φ. 617), η Επαρχία Μιραμπέλλου είχε 6 δήμους: Κρητσάς (3342 χριστ. + 9 μωαμ.), Νεάπολη (2.148 κατ. + 148 μωαμ.), Σπιναλόγκας (1 κατ. + 1111 μωαμ.), Βραχασίου (2498 κατ. + 9 μωαμ.), Φουρνής (3.030 κατ. + 59 μωαμ.), Χουμεργιάκου (2.926 κατ. + 224 μωαμ.). Η Κρητσά, η έδρα του δήμου, τότε είχε 2071 χριστιανούς κατοίκους και ο Άγιος Νικόλαος μόνο 87 κατοίκους (54 άρρενες και 33 γυναίκες) συν 8 άνδρες μωαμεθανούς = 95 κατοίκους. Τότε ο «Νομός Λασηθίου» είχε 43.301 χριστιανούς + 8.374 μωαμεθανούς = 52.249 κάτοικοι. Επίσης ο «Νομός Λασηθίου» είχε 5 επαρχίες, 20 δήμους, 163 χωριά, 26.368 άρρενες + 25.881 θήλειες = 52249 κατοίκους.

Στην αιγυπτιακή απογραφή της Κρήτης του 1834, απογραφή την οποία διέσωσε-κατέγραψε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834), **αναφέρεται ότι επί Αιγυπτιακής Κρήτης (1830 – 1840) αφενός ο νομός Σητείας είχε καταργηθεί και οι ανατολικές επαρχίες της Κρήτης (Σητείας, Ιεράπετρας, Λασιθίου, Μιραμπέλλου και Ρίζου) υπαγόταν στο νομό Ηρακλείου και αφετέρου στην επαρχία Μιραμπέλλου, στην οποία υπαγόταν και η επαρχία Λασιθίου, πρωτεύουσα (Chief place)» δεν ήταν πια ο Άγιος Νικόλαος, αλλά το Καινούργιο χωριό (= η μετέπειτα Νεάπολη) και στην επαρχία αυτή υπήρχαν 1625 οικογένειες από τις οποίες 1390 ήσαν Χριστιανοί και 235 Μουσουλμάνοι.**

Ο φιλικός Κ. Κριτοβουλίδης στα «Απομνημονεύματα για την αυτονομία» (1856) αναφέρει ότι στην καταγραφή της Κρήτης που έκανε κατά την περίοδο της μεγάλης επανάστασης του 1821-1830 βρήκε ότι στην επαρχία Μιραμπέλλου ή Μινώα υπήρχαν τα εξής «τερπνά χωριά»: Βραχάσι, Καινούριο Χωριό, Άγιος Νικόλαος ....», καθώς και ότι ο Άγιος Νικόλαος διέθετε λιμένα «λίαν κατάλληλος προς ναυλοχίαν».

Ομοίως ο αγωνιστής-συγγραφέας Μ. Χουρμούζης – Βυζάντιος στα «Κρητικά» (1842) αναφέρει ότι στην καταγραφή της Κρήτης που έκανε το

1834, δηλαδή κατά την περίοδο της Αιγυπτιακής Αυτοκρατορίας (1828 – 1830) ο Άγιος Νικόλαος ήταν ένα από τα 43 χωριά της επαρχίας Μεραμπέλλου.

Στην τουρκική απογραφή του πληθυσμού της Κρήτης που έγινε το καλοκαίρι του 1881 επί Φωτιάδη Πασά (εφημερίς Κρήτη της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, έτος Η, Εν Χανίοις τη 21 Νοεμβρίου 1881, αριθ. Φ. 617), η επαρχία Μεραμβέλλου είχε 6 δήμους: Κρητσάς (3342 χριστ. + 9 μωαμ.), Νεάπολη (2.148 κατ. + 148 μωαμ.), Σπιναλόγγας (1 κατ. + 1111 μωαμ.), Βραχασίου (2498 κατ. + 9 μωαμ.), Φουρνής (3.030 κατ. + 59 μωαμ.), Χουμεργιάκου (2.926 κατ. + 224 μωαμ.). Η Κρητσά, η έδρα του δήμου, τότε είχε 2071 χριστιανούς κατοίκους και ο Άγιος Νικόλαος μόνο 87 κατοίκους (54 άρρενες και 33 γυναίκες) συν 8 άνδρες μωαμεθανούς = 95 κατοίκους. Τότε ο «νομός Λασηθίου» είχε 43.301 χριστιανούς + 8.374 μωαμεθανούς = 52.249 κάτοικοι. Επίσης ο «νομός Λασηθίου» είχε 5 επαρχίες, 20 δήμους, 163 χωριά, 26.368 άρρενες + 25.881 θήλειες = 52.249 κατοίκους.

MIRABELLO.					
Mílato	35	0	Skoeniá	30	0
Latsídha	35	5	Furné-kastéli	50	0
Vulisméne	50	15	Káto-Furné	40	0
Kaenúrio-khorió	100	2	Epáno-Furné	30	0
Neokhorió	20	20	Four monasteries	35	0
Vrakhási			Omissions	50	30
Vrysis			ΛΑΣΙΘΗ.		
Kommeriakó			Gaidhurómadra }	30	0
Platy-Pódhi	80	80	and Gerontomuri }		
Nikithianó			Pláti	25	0
Lémmes			Psykhro	35	0
Krítza	180	2	Maghulá	25	0
Krusta	30	0	Kamináki	30	0
Prina	40	0	Avrakódi		
Kaló-khorió	10	0	Kudhumaliá		
Alúdha	40	0	Platianó	100	0
Spína Lónga	0	81	Hághio Gheórghi		
Vruká	30	0			
Lúma	15	0			
				480	30
				665	205
	665	205		1145	235

Τα χωριά και οι οικογένειες επαρχιών Μιραμπέλλου – Οροπεδίου Λασηθίου στην Αιγυπτιακή απογραφή της Κρήτης του 1834

Ο ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΑΙ ΑΚΜΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΕΠΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ (1897 – 1912) ΚΑΙ ΕΞΗΣ

Οι κατακτητές Τούρκοι μετά από τη μεγάλη κρητική επανάσταση του 1866 αναγκάστηκαν να αλλάξουν τον αυταρχικό έως τότε τρόπο διοίκησης της Κρήτης και προ αυτού και τη διοικητική διαίρεσή της με τον καλούμενο «Οργανικό Νόμο» του 1868. Με το νόμο αυτό ιδρύθηκαν τότε πέντε νέες διοικήσεις (νομοί), όπου υποτίθεται θα διοικούσε ένας εκλεγμένος από το λαό Νομάρχης (τούρκικα «Μουτεσαρίφης»), Οθωμανός ή Χριστιανός: Χανίων,

Σφακίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου αντί των τριών που υπήρχαν πριν. Με τον Οργανικό Νόμο του 1868 και άλλες διατάξεις (βλέπε «Κρητικός Κώδιξ» ετών 1868 – 1893, Τεύχος Α της Γεν. Διοίκησης Κρήτης) οι επαρχίες Λασιθίου, Μεραμπέλλου, Ιεράπετρας και Σητείας αποσπάστηκαν από τη Διοίκηση Ηρακλείου (Χάντακα) και αποτέλεσαν τη νέα Διοίκηση (λιβά = νομό) Λασιθίου **με έδρα το Καινούργιο** Χωριό, τη μετέπειτα Νεάπολη οπότε τώρα υπήρχε και επαρχία και νομός με το όνομα Λασίθι. Μετά τη σύμβαση της Χαλέπας το 1878 στο νομό Λασιθίου υπαγόταν και η επαρχία Βιάννου, η οποία το 1900, δηλαδή επι Κρητικής Πολιτείας (1898-1913), επανήλθε στο νομό Ηρακλείου (Ν. Σταυράκης, Στατιστική σ. 163).

Ο νέος νομός Λασιθίου ονομάστηκε έτσι, όπως συνάγεται και από τον «Οργανικό Νόμο» του 1868 (βλέπε «Κρητικός Κώδιξ» ετών 1868 – 1893 της Γενικής Διοίκησης Κρήτης, Τεύχος Α, σελίδες 34, 54, 99), γιατί σ' αυτόν συμπεριλαμβανόταν και η επαρχία Λασιθίου όπου είχε γίνει τότε η περίφημη 10μερη (21 - 30/5/1867) αιματηρή ιστορική μάχη μεταξύ Τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων και Κρητών Επαναστατών με αρχηγό τον καπετάν Κόρακα εξ αιτίας της οποίας η Τουρκία αναγκάστηκε να προβεί στην έκδοση του Οργανικού Νόμου του 1868 με τον οποίο παραχωρούνταν διάφορα δικαιώματα στους χριστιανούς. Σπουδαιότερα αντιστασιακά κέντρα στην επανάσταση του 1866 ήταν τα Σφακιά στη δυτική Κρήτη και το Λασίθι στην ανατολική Κρήτη και γι αυτό από τη μια ο Αρχιστράτηγος των Τουρκο-αιγυπτιακών κατοχικών στρατευμάτων Ομέρ Πασάς έλεγε: «Αν δε μερώσω τα Σφακιά, να κάψω το Λασίθι και αυτόν τον Αποκόρωνα, δεν ησυχάζει η Κρήτη» και από την άλλη, για να ελέγχει καλύτερα αυτές τις περιοχές, δημιούργησε τους δυο νέους νομούς Σφακίων και Λασιθίου.

Πρωτεύουσα για το νέο νομό Λασιθίου προοριζόταν να γίνει τότε ο Άγιος Νικόλαος και προ αυτού οι Τούρκοι διέταξαν από τη μια να ελευθερωθεί το λιμάνι του, που έως τότε δεν επιτρεπόταν να χρησιμοποιείται από μη Οθωμανούς (η απαγόρευση είχε γίνει παλιότερα, επειδή οι Ενετοί συνέχισαν να κατέχουν ως βάση τους το φρούριο της Σπιναλόγκας) και από την άλλη να κτισθεί εκεί πόλη (εννοεί να κατασκευαστεί συγκρότημα κτιρίων, νομαρχία κ.λπ. για τη στέγαση των δημοσίων υπηρεσιών: Λιμεναρχείου, Αστυνομίας, δικαστηρίων κ.λπ., αφού υπήρχε εκεί δίπλα ο οικισμός του Αγίου Νικολάου) οπότε εξ αυτού μερικοί νομίζουν ότι τότε κτίστηκε η πόλη του Αγίου Νικολάου, ενώ δεν είναι έτσι, όπως θα δούμε και πιο κάτω. Συγκεκριμένα ο υποπρόξενος της Ρωσίας στο Ηράκλειο κ. «Ιωάννης Μισσοτάκης» σε επιστολή του προς τον τότε πρόξενο της Ρωσίας στα Χανιά κ. «Λαγόβσκιν, αναφερόμενος στα δραματικά γεγονότα που ακολούθησαν την επανάσταση των Κρητών το 1866, σχετικά με τις θηριωδίες των Τούρκων κ.λπ., μεταξύ άλλων αναφέρει και για την επαρχία Μεραμπέλλου τα εξής:

«... Μεραμπέλλον, η επαρχία αυτή..... το βόρειον αυτής βρέχεται υπό του Κρητικού Πελάγους όπου έχει δυο καλούς λιμένας τον της Σπιναλόγκας, εις το στόμιον του οποίου κείται μικρός βράχος και ο άγιος Νικόλαος, λιμήν ευρύς και ασφαλής όπου η Κυβέρνησις **προτίθεται να κτίση πόλιν πρωτεύουσαν της Διοικήσεως Λασιθίου**, δια των λιμένων τούτων η επαρχία αυτή και αι πλησίον ενεργούσι σημαντικόν εμπόριον ελαίου, ξυλοκεράτων, αμυγδάλων, ακονίων και λοιπών. πρότερον ο λιμήν του Αγίου Νικολάου

ήτο κεκλεισμένος εις τα υπό ξένην σημαία πλοία, αλλά μετά την τελευταίαν επανάστασιν αφέθη ελεύθερος. Περιέχει 43 χωριά κατοικούμενα υπό 11.500 χριστιανών και 2000 Τούρκων, έδρα προσωρινή του χριστιανού Διοικητού Κωστάκη Αδοσίδου Πασά είναι το «Νέον Χωριόν.». (Απόσπασμα της από 4 Ιουλίου 1870 επιστολής του υποπρόξενου της Ρωσίας Ι. Μισσοτάκη προς τον Πρόξενο της Ρωσίας στα Χανιά Λαγόβσκη, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης δημοσίευση Αλ. Α. Ανδρικήκης Ένθετο εφ. Πατρίς Φεβρουάριος 2008).

Ωστόσο τελικά με αυτοκρατορικό διάταγμα (φιρμάνι) έδρα του νομού Λασιθίου δεν έγινε ο Άγιος Νικόλαος, αλλά προσωρινά το Νέο ή άλλως Καινούργιο Χωριό (= η μετέπειτα Νεάπολη): <<..Με αυτοκρατορικό διάταγμα αι έδραι (των νέων νομών) ωρίστησαν ως εξής: του Διοικητού Σφακίων το χωριόν Βάμος της επαρχίας Αποκορώνου, της Ρεθύμνης η ομώνυμος Πόλις, του Ηρακλείου ωσαύτως, και του Λασιθίου η Νεάπολις ή Καινούργιον Χωριό Μιραμβέλλου>> (Κρητικός Κώδιξ ετών 1868 – 1893, Τεύχος Α).

Η επιλογή να γίνει το Καινούργιο Χωριό (= η μετέπειτα Νεάπολη) και όχι ο Άγιος Νικόλαος πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου ήταν του Βαλή (Οθωμανού Γενικού Διοικητή Κρήτης) Κωστή Αδοσίδη Πασά, ο οποίος ήταν προσκυνημένος στους Οθωμανούς Έλληνας Χριστιανός από τη Μικρά Ασία και αυτός που κατόπιν μετέτρεψε το Καινούργιο χωριό σε Νέα Πόλη > Νεάπολη, επειδή έκτισε εκεί νέα κτίρια, για να στεγαστούν σ' αυτά οι τουρκικές κατακτητικές φυλακές και δημόσιες Υπηρεσίες, κτίρια που σώζονται ακόμη.

Ο Άγιος Νικόλαος αμέσως μετά από την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Οθωμανούς, δηλαδή επί Κρητικής Πολιτείας (1897 – 1913), έγινε καταρχήν έδρα του δήμου Κριτσάς, αυτό έγινε με νόμο του 1900 της Κρητικής Πολιτείας και τότε ο «Δήμος Κριτσάς» μετονομάστηκε σε «Δήμος Αγίου Νικολάου», και ακολούθως λίγο μετά έγινε και έδρα του νομού Λασιθίου, αυτό έγινε με νόμο του 1903 της Κρητικής Πολιτείας και υλοποιήθηκε το 1904 (βλέπε και «Κρητική Χωρογραφία» Ιωάννου Εμμ Νουχακη, Αθήνα 1904). Απλά η Νεάπολη συνέχισε να είναι ή έδρα της Επισκοπής Πέτρας και Χερσονήσου και των Δικαστηρίων.

Στην πρώτη απογραφή που έγινε επί Κρητικής Πολιτείας στις 4/6/1900, σύμφωνα με την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/σης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, ο Δήμος Αγίου Νικολάου είχε τους εξής κατοίκους: Άγιος Νικόλαος 293 άνδρες (6 μωαμεθανούς) + 216 γυναίκες = 509, Κρητσά 1155 + 1200 = 2355, Καλό χωριό 279 + 300 = 579, Κρούστα 244 + 210 = 454, Μαρδάτη 34 + 41 = 75, Μέσα Λακώνια 118 + 103 = 221, Πρίνα 152 + 152 = 304, Σπίνα Λόγγα 7 (συν 130 μωαμεθανούς) + 4 (συν 131 μωαμεθανές) = 272, Τάπες 64 + 62 = 126, Μονή Θεολόγος 2. Σύνολο 2342 άνδρες (συν 136 μωαμεθανούς) + 2288 (συν 131 μωαμεθανές) γυναίκες = 4897

Στην «Κρητική Χωρογραφία» Ιωάννου Εμμ Νουχακη (Αθήνα 1903) αναφέρεται ότι το 1903 ο οικισμός Άγιος Νικόλαος αφενός είχε 501 κατοίκους και αφετέρου ότι υπαγόταν στο Δήμο Κριτσάς, ο οποίος τότε μετονομαζόταν σε Δήμος Αγίου Νικολάου («Ο Δήμος πρότερον ωνομάζετο Δήμος Κριτσάς και νυν μετονομάζεται αύθις»). Στο παράρτημα του ως άνω βιβλίου αναφέρεται και ότι στις «επενεχθείσες τροποποιήσεις υπό της Βουλής της

Κρητικής Πολιτείας του 1903: «Η έδρα της Νομαρχίας Λασηθίου μετατίθεται εις Άγιον Νικόλαον ως και του Πρωτοδικείου».

Στη «Γεωγραφία της Κρήτης», Αριστείδου Κ. Κριάρη, Χανιά 1903, αναφέρονται τα εξής, σχετικά με το Δήμο Κριτσάς, που μετονομάσθηκε σε Αγίου Νικολάου: << Δήμος Κριτσάς. Ο δήμος ούτος περιλαμβάνει την νησίδα Σπιναλόγκαν και οκτώ χωριά. Έδρα του Δήμου είναι η Κρητσά, το μεγαλύτερο χωρίον της Νήσου. Εν τω δήμω τούτω εις το βάθος του κόλπου Αγίου Νικολάου κείται η κωμόπολις Άγιος Νικόλαος έχουσα λαμπρόν φυσικόν λιμένα, έδρα του Νομού Λασηθείου και του πρωτοδικείου, λίαν εμπορική, με Υποτελωνείον και Υπολιμεναρχείον. Εντός του Λιμένος Αγ. Νικολάου προσβληθείς κατά το έτος 1826 ο εκ Ψαρών πλοίαρχος Δημήτριος Κοτζιάς υπό 13 Τουρκικών πλοιαρίων εξήλθε νικητής μετά της γολέτας του κατόπιν λυσσώδους πάλης. Ετέρα κώμη: Καλό Χωριό, κατ' ευφημισμόν (Ιστρνας άλλοτε) έχουσα νοσηρόν κλίμα, και όρμον επί του οποίου έκείντο αι αρχαίαι πόλεις Μινώα και Ιστρών. Ετέρα κώμη Μέσα Λακώνια παρά την οποίαν εν τη υψηλή τοποθεσία Γουλά έκείτο η παλαιά πόλις Λατώ η Ετέρα της οποίας επίγειον ήτο Λατώ η προς Καμάρα. Κρούστας μεγάλη κώμη.>>

Ο Άγιος Νικόλαος το 1920 είχε 1.381 μόνιμους χριστιανούς κατοίκους, και το 1928 είχε 1.720 μόνιμους χριστιανούς κατοίκους. Επίσης είχε 2.481 (1940), 3.167 (1951), 3.709 (1961), 5.002 (1971), 8.130 (1981), 8.810 (1991), 10.464 (2001).

Ακολουθως ο πληθυσμός του Αγίου Νικολάου, λόγω του ότι ο Άγιος Νικόλαος αφενός ήταν γραφική παραλιακή λουτρόπολη και αφετέρου έγινε έδρα τόσο του Δήμου Κριτσάς (ή μετέπειτα Αγίου Νικολάου), όσο και του νομού Λασιθίου, άρχισε να αυξάνει και μάλιστα με γοργό ρυθμό. Αυτό, επειδή εκεί από τη μια ήρθαν οι δημόσιες Υπηρεσίες από Νεάπολη και από την άλλη μετοίκησαν πάρα πολλοί τόσο από τα γύρω χωριά: Κριτσά, Λίμνες, Λακώνια κ.λπ. , όσο και από άλλα μέρη που πιο πριν τα είχαν καταστρέψει οι Τούρκοι (Σφακιά, Οροπέδιο Λασιθίου κ.α.) ανοίγοντας μαγαζιά, ταβέρνες κ.λπ.. Παράλληλα λόγω αφενός της ανάπτυξης του τουρισμού και αφετέρου της φυσικής του ομορφιάς και του λιμανιού του αναδεικνύεται συνεχώς ως ένας από τους πρώτους στην Ελλάδα τουριστικούς προορισμούς.

2. Η ΝΕΑΠΟΛΗ, Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Α. Η ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΠΟΛΗΣ

Η Νεάπολη Μιραμπέλλου είναι κωμόπολη της περιφερικής ενότητας του νομού Λασιθίου στην ανατολική Κρήτη, η οποία είναι κτισμένη στους ΒΑ πρόποδες του ιερού όρους της Δίκτης και συγκεκριμένα στην πανέμορφη κοιλάδα της πρώην Επαρχίας Μιραμπέλλου, σε υψόμετρο 270 μέτρων, 54 χιλιόμετρα από το Ηράκλειο και 15 από τον Άγιο Νικόλαο. Αποτελεί δημοτική

ενότητα του Δήμου Αγίου Νικολάου και σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 2011 έχει 2.683 κατοίκους. Είναι μια ήρεμη και μικρή πόλη, μια κωμόπολη, όμως με πολλά όμορφα κτίρια, περιποιημένους κήπους, παλιές εκκλησίες, αρκετά αξιοθέατα και μια αρκετά μεγάλη ιστορία. Μέχρι το 1868, περίοδο τουρκοκρατίας ακόμη στην Κρήτη, η Νεάπολη λεγόταν Καινούργιο χωριό, επειδή ήταν το νεότερο από τα χωριά της περιοχής, ήτοι της Επαρχίας Μιραμπέλλου, και από τότε και εξής μετονομάστηκε σε Νεάπολη, επειδή έγινε έδρα του νέου νομού Λασιθίου που δημιουργήθηκε τότε. Ακολουθώντας επί Κρητικής Πολιτείας (1898- 1913) πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου έγινε ο Άγιος Νικόλαος, επειδή διαθέτει λιμάνι και έκτοτε η Νεάπολη θεωρείται η ιστορική πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου. Στη Νεάπολη παραμένει η έδρα της Μητρόπολης Χερσονήσου και Πέτρας. Πολιούχος της Νεάπολης είναι η «Μεγάλη Παναγία». Η εκκλησία της κτίστηκε από το 1898 – 1946, ήτοι επί Κρητικής Πολιτείας (1897-1912), και τότε ήταν ο μεγαλύτερος ναός του νομού Λασιθίου, επειδή η Νεάπολη την περίοδο αυτή, όπως προαναφέραμε, ήταν η έδρα της Επαρχίας Μιραμπέλλου, του νέου Νομού Λασιθίου και της Ιεράς Μητρόπολης Πέτρας, η οποία μετά συγχωνεύτηκε με αυτή της Χερσονήσου και αποτέλεσαν την Επισκοπή Πέτρας και Χερσονήσου.

Νεάπολη Λασιθίου

Η Νεάπολη κτίστηκε επί Ενετοκρατίας, δίπλα από το χωριό Καρές (ενετικά Cares = καθαρεύουσα «αι Καραί» = οι καρυδιές, στην κρητική διάλεκτο) με το οποίο στη συνέχεια ενώθηκε και δημιουργήσαν την πόλη της Νεάπολης.

Στην έκθεση του Βενετού μηχανικού δημοσίων έργων Francesco Basilicata ("il Regno di Candia", Venis 1630 μ.Χ., Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας) αναφέρονται και το χωριό Καρές και το Καινούργιο Χωριό: «**Το Καστέλι αυτό (Μιραμπέλλου) απέχει από την πόλη του Χάντακα 50 μίλια και έχει στη δικαιοδοσία του τα παρακάτω χωριά: Άζυμο, Τσικαλαριά, Βραχάσι, Μέρμηγκας, Λατσιίδα, Βουλισμένη, Μίλατος, Φουρνή Απάνω, Φουρνή Καστέλι, Φουρνή Αμπραμοχώρι, **Καινούργιο χωριό, Καρές**, Πλατανιάς, Πλατυπόδι, Τάπες, Βρύσες, Λίμνες, Ποτάμοι, Κρισές Κιπεριανά, Κρισές Χριστός, Κρισές Κορναράτα, Χουμεριάκο. Σύνολο 22 χωριά».** (Francesco Basilicata "il Regno di Candia", 1630 μ.Χ., Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας).

Ο Cristoforo Buondelmonti, ιερωμένος από τη Φλωρεντία, στο «Γύρος Κρήτης» (ΜΕΡΟΣ Β: ΒΟΡΕΙΑ ΑΚΤΗ), 1415 μ.Χ., μετάφραση Μάρθα Αποσκήτη, σχετικά με την περιοχή από Χερσόνησο μέχρι Παχιά Άμμο Κρήτης, αναφέρει τα εξής: «<..... Όχι μακριά από εδώ, επισκεπτόμαστε την άλλοτε αρχαία πόλη Χερσόνησο, που περιβάλλεται από πολύ γόνιμη πεδιάδα. Σ'

αυτή την πόλη βλέπω αρχαία παλάτια, οικοδομήματα με κίονες και ένα τεχνητό λιμάνι καταστραμμένο από τον καιρό. Οι κάτοικοι έφεραν εδώ το νερό από πολύ ψηλά μακρινά βουνά με υδραγωγείο..... Έπειτα φθάσαμε σε ένα μικρό όρμο και από εκεί σε μια κοιλάδα που στην άκρη που υπάρχει το μέρος που λέγεται **Καρές**. Ο τόπος είναι τόσο όμορφος, ώστε οι καλόγεροι “Fratres Minoris” έχτισαν εδώ ένα μοναστήρι αφιερωμένο στον Άγιο Αντώνιο. Ανατολικά, σ’ ένα ψηλό βουνό κοντά σ’ ένα καστέλι υψωνόταν παλιά η πόλη Ωλερος. Αποχαιρετούμε και ξαναπαίρνουμε το δρόμο μας. Φθάνομε σε λίγο στο ακρωτήριο της Σπιναλόγκας, δηλαδή της «ράχης του λιονταριού». Έπειτα διακρίνομε τα νησιά Ψύρα και Κόνιδα και μπαίνομε στην αρχαία Ολόπυξον, πόλιν, σήμερα Ιστρώνα (Καλό χωριό), που βλέπομε σκεπασμένο από χόρτα και θάμνους..... Φθάνομε έπειτα σε μια αμμώδη περιοχή, όπου σε λίγο βλέπομε να ορθώνεται η αρχαία ακρόπολη της Πανόρμου, που ονομάζεται στις μέρες μας Παχιά Άμμος, ερειπωμένη πάνω σε ψηλές απόκρημνες ακτές.... Εδώ, κοντά στη σπηλιά, τέσσερις μύλοι γυρίζουν αδιάκοπα.....>> (Ελληνικά Γράμματα 1983)

Στην «Περιγραφή Κρήτης» που συνέταξε ο Βενετο-Κρητικός ευγενής και λόγιος Francesco Barozzi το 1577-1578 (Έκδοση Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης 2004) δεν αναφέρει το χωριό Καρές, αλλά το Καινούργιο Χωριό, πρβ: <<Χωριά της Καστελανίας Μεραμπέλου είναι: Άζυμο, **Καινούργιο χωριό**, Κριτσές, Κορναράτα, Κριτσές του Χριστού, Φουρνή, Απάνω Αμπραμοχώρι, Φουρνή Καστέλι, Φουρνή Κάτω, Αμπραμοχώρι, Χουμεριάκο, Λίμνες, Μέσα μετόχι, Μέρμηγκας, Μίλατος, Πλατυπόδι, Τάπες, Βραχάσι, Βρύσες, Βουλισμένη. Σύνολο 17>>.

Στην έκθεση του Ενετού Pietro Castrolifaca, “Libro de Information dele cose publiche del Regno de Candia ...”, 1583, Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας) αναφέρεται ότι το Καινούργιο χωριό ήταν ένα από τα 20 χωριά της Επαρχίας Μιραμπέλλου στην οποία πρωτεύουσα ήταν το Καστέλι Μιραμπέλλου ή Άγιος Νικόλαος και με τον εξής πληθυσμό (δεύτερο σε μέγεθος χωριό μετά τον Άγιο Νικόλαο): «**Cheinurgio corio** άνδρες 287, παιδιά 317, γέροι 37, γυναίκες 631, σύνολο **1272**, **Mirabello proprio S. Nicolo** άνδρες 169 παιδιά 179 γέροι 13 γυναίκες 392 σύνολο 753.....»

Στο χάρτη Κρήτης του Boschini, M., Il Regno Tutto di Candia delineato à parte à parte, (Venice: Nicolini) 1651 αναγράφεται “CARES”.

B. ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΡΕΣ, Η ΓΕΝΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑ ΕΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ε΄, ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟ ΧΩΡΙΟ

Μερικοί ερευνητές, επειδή δεν υπάρχουν αρχαίες πηγές που να αναφέρουν ότι το καινούργιο Χωριό και το χωριό Καρές υπήρχαν πριν από τον 16^ο αιώνα, πιστεύουν ότι το χωριό Καρές καταστράφηκε στην επανάσταση των Ψαρομιλιγγων του 1347 ή ερημώθηκε από πανώλη το 1339 και δίπλα από αυτό κτίστηκε το Καινούργιο χωριό ή Νεάπολη. Για παράδειγμα ο ιστοριοδίφης Στ. Σπανάκης υπολογίζει ότι το χωριό Καρές μάλλον ερημώθηκε από πανώλη το 1339, αφού οι βιογράφοι του Πάπα Αλεξάνδρου Ε΄ αναφέρουν ότι αυτός γεννήθηκε στις Καρές και μετά δόθηκε για ανατροφή στην Ι.Μ. Αγίου Αντωνίου και η υιοθεσία αυτή θα έγινε, επειδή πέθαναν από

πανώλη οι γονείς του Πάπα και γενικά το χωριό ερήμωσε και προ αυτού ο Πάπας, που τότε ήταν παιδί, δόθηκε στους καθολικούς μοναχούς γι ανατροφή.

Η αλήθεια είναι ότι ο οικισμός Καρές ή Cararina (= κρητικά Καραπιδιά), όπως το ονομάζει ο Buondelmonti, δεν είναι το αυτό χωριό με το Καινούργιο χωριό όμως μαζί μετά αποτέλεσαν τη Νεάπολη και δεν είναι το ένα συνέχεια του άλλου, αφού στην έκθεση του Βενετού μηχανικού δημοσίων έργων Francesco Basilicata ("il Regno di Candia", Venis 1630 μ.Χ., Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας) αναφέρονται και το χωριό Καρές και το Καινούργιο Χωριό, όπως είδαμε πιο πριν.

Τα χωριά Καρές και Καινούργιο Χωριό κτίστηκαν μετά από την ερήμωση και την καταστροφή των αρχαίων πόλεων (Ολούς, Λατώ ή Καμάρα κ.α.) της περιοχής, όμως ήκμασαν, απόκτησαν πολλούς μόνιμους κατοίκους, επί Ενετοκρατίας, αφού ήδη από το τέλος του 6 αι. οι κάτοικοι των παραλιακών τουλάχιστον πόλεων της Κρήτης είχαν καταφύγει στα βουνά για να σωθούν από τις επιδρομές των πειρατών, καθώς και των Αράβων Σαρακηνών, επιδρομές που συνεχίζονταν και Β' Βυζαντινής περιόδου και προ αυτού δε κτίζονταν μόνιμες παραλιακές πόλεις. Μόνιμοι παραλιακοί οικισμοί στην Κρήτη κτίστηκαν επί Ενετοκρατίας και εξής και αυτό γιατί οι Ενετοί έκτισαν 18 καστέλια στην Κρήτη, για να την προστατεύουν από τις εν λόγω εισβολές, ένα των οποίων ήταν και αυτό του Μιραμπέλλου (Castelo Mirabello)

Από τον οικισμό Καρές κατάγονταν ο πάπας Αλέξανδρος Ε'. οι βιογράφοι του πάπα Αλέξανδρου Ε' (κατά κόσμον Πέτρου Φίλαργου) αναφέρουν ότι ο πάπας αυτός γεννήθηκε το 1339 μ.Χ. στο χωριό Καρές της Κρήτης και την ανατροφή του ανέλαβαν οι καθολικοί μοναχοί της Ι.Μ. Αγίου Αντωνίου (βρίσκεται ανάμεσα στη Νεάπολη και τη Βουλισμένη). Η «Καθολική Εγκυκλοπαίδεια», σχετικά με τον Πάπα Αλέξανδρο Ε', αναφέρει: « Alexander V: Pietro Philarghi, born c. 1339, on the island of Crete (Candia), whence his appellation, Peter of Candia; elected 26 June, 1409; died at Bologna, 3 May, 1410. A homeless beggar-boy in a Cretan city, knowing neither parents nor relations, he became the protégé of a discerning Capuchin friar, from whom he received an elementary education and under whose guidance he became a Franciscan in a Cretan monastery.....».(CATHOLIC ENCYCLOPEDIA: Alexander V).

Η ΠΟΛΗ ΚΑΡΕΣ (ΔΡΗΡΟΣ)

Στον κώδικα 918 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης (Mss. Italiani, Cl. 7, No 918/8398, Στ. Σπανάκης «Κρητικά Χρονικά, Θ) αναφέρεται: «Caragina era citta grande tra Candia e spina Longa, e hoggi chiamato Care doue sono molti, li nomi delli quali e Chenurgio ghorgio, Vuglismeni, Lacidha, Cumeriaco, Limnes, e Furgni ma le vistigie della ditta citta e piu nel casal furani che allra parte. Μετάφραση: «Η Καραγκίνα. Ήτανε πόλη μεγάλη μεταξύ του Χάντακα και της Σπιναλόγκας και σήμερα λέγεται Καρές, όπου υπάρχουν πολλά χωριά που τα ονόματά τους είναι: Καινούργιο Χωριό (Νεάπλη),

Βουλισμένη, Λασιίδα, Χουμεριάκο, Λίμνες και Φουρνή. Μα τα λείψανα της πόλης αυτής είναι μάλλον το χωριό Φουρνή παρά σε άλλο μέρος».

Ο Στ. Σπανάκης σχολιάζοντας λέει: Caragina, ίσως κακή γραφή της Cararina που αναφέρει ο Crist. Buondelmonti. Στη θέση που την τοποθετεί το εν λόγω έγγραφο σήμερα έχει διαπιστωθεί ότι ήταν η αρχαία πόλη Δρήρος.

.Γ. Η ΝΕΑΠΟΛΗ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ - ΓΙΝΕΤΑΙ ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΕΡΑΜΠΕΛΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Από την Τούρκικη απογραφή του 1671, η οποία έγινε προκειμένου να καταγραφούν όσες οικογένειες μπορούσαν να πληρώσουν κεφαλικό φόρο ή άλλως χαράτσι (βλέπε: Ν. Σταυρινίδης «Μεταφράσεις Τούρκικου Αρχείου Ηρακλείου», Κώδικας 4, σελίδα 273, αριθμ. μετάφρασης 699, τομ. Β') προκύπτει ότι στη Διοίκηση (νομό) Σητείας (Liva Istiye) υπάγονταν τότε οι Επαρχίες Σητείας (Nahiye Istiye), Ιεράπετρας (Nahiye Yerapetre), Μιραμπέλλου (Nahiye Meranblo), Λασιθίου (Nahiye Lasit) και Ρίζου (Nahiye Rizu) με πρωτεύουσα της Επαρχίας Μιραμπέλλου τον Άγιο Νικόλαο και της οποίας ο πληθυσμός της Επαρχίας Μιραμπέλλου είχε ως εξής: «ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΡΑΜΠΕΛΛΟΥ, ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΣΗΤΕΙΑΣ:

<< Χωριά (ο πρώτος αριθμός είναι οι πλούσιοι, ο δεύτερος οι μεσαίες τάξης και ο τρίτος οι πτωχοί): Άγιος Νικόλαος (Nefa Meranblo = πρωτεύουσα επαρχίας) 21 + 17 + 4 = 42, Μίλατο 11+20+3+34 = 34, Βραχάσι 28 + 49+9=86, Λασιίδα 21+43+8 = 72, Βουλισμένη 33+56+11=100, Νεάπολης 95+159+39 = 293, Κάτω χωριό Φουρνή 57+55 + 2 = 114, Καστέλι Φουρνή 33 + 33 + 4 = 70, Απάνω Χωριό Φουρνή 17 + 27 + 2 = 46, Λίμνες 32 + 44 + 2 = 78, Πλατυπόδι 29 + 37 + 6 = 72, Βρύσες 21 + 31 + 11 = 63, Χουμεριάκος 112 + 107 + 26 = 245, Κρούστα 25 + 19 + 1 = 29, Πρίνα 18 + 10 + 1 = 29, Κρητσά 105 + 116 + 31 = 252. Πλούσιοι 658, μεσαίες τάξεως 823 Πτωχοί εργαζόμενοι 160. Σύνολο άτομα 1641.>>

Η ΝΕΑΠΟΛΗ ΕΠΙ ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑΣ

Από την αιγυπτιακή απογραφή της Κρήτης του 1834, απογραφή την οποία διέσωσε-κατέγραψε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834), προκύπτει ότι επί Αιγυπτιακής Κρήτης (1830 – 1840) αφενός ο Νομός Σητείας είχε καταργηθεί και οι επαρχίες του υπαγόταν στο Νομό Ηρακλείου και αφετέρου η Επαρχία Μιραμπέλλου, που σ' αυτή υπαγόταν τότε και η Επαρχία Λασιθίου, πρωτεύουσα (Chief place) ήταν το Καινούργιο χωριό (= η μετέπειτα Νεάπολη). Ο Άγιος Νικόλαος δεν αναφέρεται καθόλου. Τότε το Καινούργιο χωριό είχε 100 χριστιανικές και δυο μουσουλμανικές οικογένειες και σε όλη την τότε Επαρχία Μιραμπέλλου υπήρχαν 1625 οικογένειες από τις οποίες 1390 ήταν Χριστιανικές και 235 Μουσουλμανικές. Συγκεκριμένα τότε η Επαρχία Μιραμπέλλου- Λασιθίου είχε τις εξής οικογένειες κατά χωριό:

<<MIRABELLO (ο πρώτος αριθμός αφορά χριστιανούς και δεύτερος μωαμεθανούς): Milato 35 – Ο (μωαμεθανοί), Latsida 35 + 5 (μωαμεθανοί), Vulismene 50+15, Kaenurio khorio 100+2, **Neokhorio 20+20**, Vrachasi +

Vrysis + Kommeriako + PlatyPodhi + Nikithiano + Lemnes 80 + 80, Kritsa 180 + 2, Krusta 30 - 0, Prina 40 - 0, Kalo Khorio 10 - 0, Aludha 40 - 0, Spina Longa 0 - 81, Vruka 30 - 0, Luma 15 - 0, Skoenia 30 - 0, Furne-Kasteli 50 - 0, Kato Furne 40 - 0, Epiano Furne 30-0, Four monasteries 35-0, Omissions 50 + 30.

LASITHI: Gaiduromandra and Gerodomuri 30-0, Plato 25-0, Psykro 35-0, Magula 25-0, Kaminaki 30-0, Avrakodi+Kudhumalia+Platiano+haghi Gheorgji 100-0. Haghio Kostantino 30-0, Mesa Lasithaki, Mesa Lasithi 30 - 0, Monastery of Panaghia Marmaketo 25 - 0, Farsaro and Dzermiadha 120-0, Lagu with Piiikiano 20-0, Potamus 20-0. Σύνολο 1390 Χριστιανοί και 235 Μωαμεθανοί = 1625.>>

(Robert Pashley Esq. «Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834)

Η ΝΕΑΠΟΛΗ ΓΙΝΕΤΑΙ ΤΟ 1868 ΕΔΡΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Η Τουρκία, όταν ξέσπασε η Κρητική Επανάσταση του 1866-1867 με επαναστατικά κέντρα το Λασιθί (νυν Οροπέδιο Λασιθίου, για να διακρίνεται από το Νομό Λασιθίου που έγινε μετά) και τα Σφακιά, έστειλε το Μάρτιο του 1867 τουρκικά και αιγυπτιακά στρατεύματα με Αρχιστράτηγο τον αιμοσταγή Ομέρ Πασά, εξωμότη Κροάτη, και Αρχηγό των Αιγυπτιακών στρατευμάτων τον αντιστράτηγο-αντιβασιλέα της Αιγύπτου Φερικ Ισμαήλ Πασά, ένα Έλληνα εξισλαμισμένο από το χωριό Ψυχρό του Οροπεδίου Λασιθίου και έπνιξαν την Κρήτη στο αίμα. (στις 9 Νοεμβρίου 1866 έγινε το ολοκαύτωμα Αρκαδίου, μετά το Μάιο έγινε η σφαγή των κατοίκων των χωριών Λασιθίου, της Νεάπολης κ.α.), Τη θλιβερή εικόνα του Λασιθιού μετά την επανάσταση του 1866-1867 αποδίδει ο ποιητής της εποχής Κωνσταντινίδης: «όπου στραφείς ένα κορμί νεκρός θε ν' απαντήσεις χωριό δε βρίσκεις να σταθείς, δεντρό για ν ακουμπήσεις, τα χόρτα εμαράθηκαν κι όλα τα δέντρα ακόμα και μαύροι βγαίνουν στεναγμοί από της γης το χώμα. Έκαμε τόση ρημαγή απ'όπου κι αν περνούσε, που σκύλος να 'τον άνθρωπος πάλι θα τον πονούσε».

Ακολούθως η Τουρκία, στις 22 Σεπτέμβρη του 1867, έστειλε τον Ααλή Πασά, οποίος έδωσε εντολή να εκδοθεί ο καλούμενος «Οργανικός Νόμος» του 1868, ο οποίος έλεγε ότι η Κρήτη στο εξής θα διοικούνταν από μια Γενική Συνέλευση, στην οποία αφενός οι μισοί σύνεδροι θα ήταν μουσουλμάνοι και οι άλλοι μισοί χριστιανοί και αφετέρου ο Γενικός Αρχηγός θα ήταν μουσουλμάνος, τον οποίο θα επέλεγε ο ίδιος ο Σουλτάνος της Τουρκίας. Με τον ίδιο νόμο δημιουργούνταν δυο νέοι νομοί, ο Νομός Λασιθίου και ο Νομός Σφακίων, προκειμένου να τους κατασκοπεύουν καλύτερα οι νομάρχες τους, επειδή εκεί γίνονταν εστίες επαναστατών και σ' αυτόν του Λασιθίου διορίστηκε Νομάρχης ο Κωστάκης Αδοσίδης Πασάς από τον Ααλή Πασά,. Ειδικότερα η Κρήτη με τον καλούμενο «Οργανικό Νόμο» του 1868 και άλλες διατάξεις που εκδόθηκαν μετά διαιρέθηκε στις εξής πέντε διοικήσεις (τούρκικα λιβά = τμήματα, νομούς), όπου θα διοικούσε ο καλούμενος τούρκικα «Μουτεσαρίφης» (= διοικητής, νομάρχης): Χανίων, Σφακίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου από τρεις που ήταν έως τότε: Χανίων, Ρεθύμνου και Μ.

Κάστρου (Ηρακλείου). Δηλαδή τώρα έγιναν νομοί και τα επαναστατικά κέντρα των Σφακίων και του Λασιθίου και ως εξ αυτού οι νομοί αυτοί ονομάστηκαν Σφακίων και Λασιθίου.

Με τον Οργανικό νόμο του 1868 κανονίστηκε επίσης ως έδρα του νομού Σφακίων να είναι το Βάμος Αποκορώνου και του νομού Λασιθίου το Καινούργιο χωριό ή Νεάπολη Μεραμβέλλου: «.....Με αυτοκρατορικό διάταγμα αι έδραι ωρίσθησαν ως εξής: του Διοικητού Σφακίων το χωριόν Βάμος της Επαρχίας Αποκορώνου, της Ρεθύμνης η ομώνυμος Πόλις, του Ηρακλείου ωσαύτως, και του Λασιθίου η Νεάπολις ή Καινούργιον χωριό Μιραμβέλλου.....». (Οργανικός Νόμος 1868). Μετά τη σύμβαση της Χαλέπας το 1878 στο Νομό Λασιθίου περιήλθε και η Επαρχία Βιάννου. Πρώτος Μουτεσαρίφης (= διοικητής, νομάρχης στα ελληνικά) του Νομού Λασιθίου ορίστηκε ο Αδοσίδης Κωστής Πασάς, ο οποίος με την εγκατάστασή του στο Καινούργιο Χωριό του έδωσε το χαρακτήρα της πόλης. Με την καθοδήγηση του εγκαταστάθηκαν αμέσως εκεί οι από τον οθωμανικό νόμο προβλεπόμενες αρχές και επίσης μεταφέρθηκε εκεί **και η επισκοπή Πέτρας**, η οποία μέχρι τότε υπερχεζόταν στην Ι.Μ. Πέτρας ή άλλως Κουφή Πέτρα. Έγινε η κατασκευή του Δικαστικού Μεγάρου, των Δικαστικών φυλακών, του Διοικητηρίου (την κατοικία του Πασά και τωρινό ορφανοτροφείο), τους στρατώνες-που έκαψαν οι Χριστιανοί κατά την επανάσταση του 1897 - και του κτιρίου του Νοσοκομείου που δε λειτούργησε ποτέ ως τέτοιο αλλά ως γυμνάσιο το οποίο ως το 1928 ήταν το μοναδικό του νομού.

Μάλιστα προ αυτού με τον Οργανικό νόμο του 1868 πρωτεύουσα της Επαρχίας Μιραμπέλλου και του νέου τότε νομού Λασιθίου ορίστηκε η Νεάπολη. Ειδικότερα η Νεάπολη διετέλεσε πρώτη πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου, όταν ιδρύθηκε ο νομός αυτός με το Οργανικό Νόμο του 1868. έως το τέλος της τουρκοκρατίας το 1897.. Με νόμο το 1903 (υλοποιήθηκε το 1904) της Κρητικής Πολιτείας έδρα του Νομού Λασιθίου, καθώς και του τότε Δήμου Κριτσάς έγινε και πάλι ο Άγιος Νικόλαος, ο οποίος μετά το 1821 ανοικοδομήθηκε. Απλά η Νεάπολη συνέχισε να είναι ή έδρα της Επισκοπής Πέτρας και Χερσονήσου και των Δικαστηρίων.

ΣΗΜΕΙΩΝΕΤΑΙ ΟΤΙ:

Α) Μερικοί λένε ότι επειδή ο Αδοσίδης Πασάς είναι εκείνος που μόχθησε να γίνει ο Οργανικός νόμος του 1868 που έδωσε πολλές ελευθερίες στους Κρήτες και επειδή ο ίδιος έκανε πόλη το Καινούργιο χωριό (τη Νεάπολη), άρα πρέπει οι Κρήτες να τον τιμούν, κάτι που είναι ανυπόστατο. Πράγματι ο «Οργανικός νόμος» του 1868» προέβλεπε κάποια ωφελήματα για τους Κρήτες, όπως ανεξίτηρησκία, κάποια συμμετοχή των Κρητών στη διοίκηση κ.α., και επίσης πράγματι η Νεάπολη έγινε πόλη από τον Αδοσίδη πασά, όμως αυτά δεν τα έκανε ο Αδοσίδης πασάς, επειδή αγάπησε την Κρήτη και τη Νεάπολη, αλλά γιατί ως Πασάς της Τουρκίας ήθελε να υλοποιήσει το σχέδιο των κατακτητών Οθωμανών (Ομέρ Πασά, Ααλη Πασά κ.α.), που ήθελαν να γίνουν τα Σφακιά και το Λασιθί ξέχωροι νέοι νομοί, ώστε να εποπτεύονται καλύτερα και έτσι να μη γίνονται εκεί εστίες επαναστατών οπότε προ αυτού έγινε η Νεάπολη πρωτεύουσα του νέου νομού Λασιθίου, έγιναν εκεί νέα κτίρια για στέγαση των τουρκικών δημόσιων υπηρεσιών κ.α.

Πέραν αυτού αφενός ο Οργανικός νόμος του 1868 ήταν έργο των κατακτητών Τούρκων, αυτών που προκάλεσαν το ολοκαύτωμά του Αρκαδίου, τη σφαγή των κατοίκων του Οροπεδίου κ.α. και αφετέρου οι Κρήτες τότε δεν ήθελαν ωφελήματα, αλλά την πλήρη ελευθερία τους. Μάλιστα προ αυτού συνέχισαν τις επαναστάσεις τους κατά των κατακτητών και λίγο μετά, το 1897, πέτυχαν καταρχάς την αυτονομία τους και λίγο μετά, το επίσημα 1913, την πλήρη ελευθερία τους.

Επίσης ο Αδοσίδης Πασάς δεν ήταν ένα πρόσωπο που το εξέλεξαν - πρότειναν οι Κρήτες να γίνει Διοικητής Κρήτης και μετά Νομάρχης Λασιθίου, αλλά ένας προσκυνημένος Έλληνας που, αν και δήλωνε χριστιανός, για να ξεγελά τους Κρήτες Χριστιανούς, είχε αποδεχτεί να γίνει Πασάς της Τουρκίας και προ αυτού οι Τούρκοι του είχαν δώσει μέγιστα αξιώματα. Για παράδειγμα ο οθωμανικός κατοχικός «Οργανικός νόμος» (βλέπε «Κρητικός Κώδιξ», τεύχος Α', ετών 1868-1897), νόμο που εξέδωσαν οι κατακτητές Τούρκοι το έτος 1868, ήτοι αμέσως μετά που κατέπνιξαν στο αίμα την Κρητική επανάσταση του 1866-67, αναφέρει τα εξής, σχετικά τα αξιώματα του Αδοσίδη Πασά και τα λοιπά πρόσωπα που τότε είχε διορίσει ο Σουλτάνος της Τουρκίας (η Υψηλή Πύλη) να διοικήσουν την Κρήτη (στη σελίδα 5, διαβάζουμε) : <<Τω Γενικώ Διοικητή της Κρήτης και των εν Κρήτη Αυτοκρατορικών Ημών στρατευμάτων Χουσεϊν-Αβνή Πασα και τοις έχουσι βαθμόν Βεηλερ-βέη Ρούμελης διοικηταίς Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Λασιθίου και Σφακίων, Περτεβ πασά, Μουσταφά πασά, Κωστάκη πασά και Σάββα πασά και τοις επάρχους.....>>.

Ακολούθως (σελίς 34) στο αυτοκρατορικό διάταγμα της 28/2/1868, διαβάζουμε επίσης τα εξής: «Εξοχώτατε Γενικέ Διοικητά της Κρήτης, Μουσίρη του Αυτοκρατορικού Ημών Στρατού, Βεζύρη Χουσεϊν Αβνή Πασά, όστις φέρεις τα παράσημα Ημών του Οσμανιέ και του μετζιπιέ πρώτης τάξεως και υμείς, Διοικηταί Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Σφακίων, και Λασιθίου Περτεβ πασά, Μουσταφά πασά, Σάββα πασά και Κωστάκη πασά, οίπινες έχετε βαθμόν Πεηλέμπη της Ρούμελης,.....>>.

Β) Στους αγώνες που έδιναν τότε οι Κρήτες, για να διώξουν από την Κρήτη τους κατακτητές Τούρκους και τη διορισμένη από τους Τούρκους διοίκηση Κρήτης (Κωστάκη Πασά κ.λπ.), είχαν τους δικούς τους τιμημένους ηγέτες: Γ. Αρχηγό Κρήτης τον Καπετάν Μ. Κόρακα, Αρχηγό των 6 ανατολικών Επαρχιών τον Κωνσταντίνο Σφακιανάκη, Αρχηγούς του Μιραμπέλλου: Εμμ Κοκκίνη από τη Νεάπολη, Κωνσταντίνο Κοζύρη από Κριτσά και Νικ. Καλλιatakη από τη Νεάπολη, κ.λπ.

Γ) Οι Τούρκοι, αν και είχαν ψηφίσει τον «Οργανικό νόμος» του 1868 αρνούσανται επί της ουσίας να τον εφαρμόσουν, επειδή έδιδε κάποιες θρησκευτικές ελευθερίες στους Κρήτες.

Προ αυτού μετά την ήττα της Τουρκίας στον πόλεμο με τη Ρωσία οι Μεγάλες Δυνάμεις, κατά το Συνέδριο του Βερολίνου στις 13 Ιουνίου 1878, υποχρέωσαν το Σουλτάνο να εφαρμόσει τον Οργανικό Νόμο του 1868, τον οποίο μέχρι τότε δεν εφαρμόζε. Στα μέσα Αυγούστου του 1878 η Τουρκία κατά σύσταση της Αγγλίας έστειλε δυο απεσταλμένους στην Κρήτη, το Γαζή Αχμέτ Μουχτάρ Πασά και το Σελήν Εφέντη, οι οποίοι μαζί με το Γενικό Διοικητή Κρήτης Κωστή Αδοσίδη Πασά και τον Άγγλο Πρόξενο στα Χανιά Σάνδουιθ έπειθαν τη Γενική Συνέλευση των Κρητών να υποδείξει

αντιπροσώπους για συνομιλίες, με αντικείμενο την τροποποίηση του Οργανικού Νόμου του 1868. Αν και οι επαναστάτες απέρριψαν τον Οργανικό Νόμο στις 8 Ιανουαρίου 1868, επικυρώθηκε με φερμάνι και δημοσιεύτηκε ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης. Στις 3 Φεβρουαρίου: κοινοποιήθηκε και τέθηκε σε εφαρμογή ο Οργανικός Νόμος, που ίσχυσε μία δεκαετία (1868-1878). Οι επαναστάτες συνέχισαν τον αγώνα με μορφή κλεφτοπολέμου. Τον Οκτώβριο η επανάσταση είχε εκπνεύσει στη Δυτική Κρήτη ενώ στην Ανατολική υπήρχαν ζωντανόι πυρήνες που πρόβαλαν αντίσταση. Στα μέσα Ιανουαρίου του 1878 συγκροτήθηκε στο Φρε Αποκορώνου η "Παγκρήτιος Επαναστατική Συνέλευσις". Αντιπρόσωποι της Υψηλής Πύλης συναντήθηκαν με το Προεδρείο της Επαναστατικής Συνελεύσεως των Κρητών. Ο διοικητής της Κρήτης, Αδοσίδης πασάς, απέρριψε τα αιτήματα των Κρητικών για ανακήρυξη της Κρήτης σε ηγεμονία με χριστιανό διοικητή, υπό την υψηλή κυριαρχία του σουλτάνου, και υπό την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων.

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΝΕΑΠΟΛΗΣ

Ο Δήμος Νεάπολης, όπως και οι περισσότεροι από τους δήμους της Κρήτης, ιδρύθηκε μετά την ψήφιση του πρώτου δημοτικού νόμου του νησιού από την Κρητική Συνέλευση και την έγκρισή του από την Τουρκική Διοίκηση το 1878.

Η Κρήτη, σύμφωνα με τον «Πρώτο Δημοτικό Νόμο» του 1878, διαιρέθηκε σε πέντε Διοικήσεις (τμήματα, νομούς): Τμήμα Χανίων αποτελούμενος από 17 δήμους, Τμήμα Σφακίων από 14 δήμους, Τμήμα Ρεθύμνης από 16 δήμους, Τμήμα Ηρακλείου από 20 δήμους και Τμήμα Λασιθίου από 19 δήμους. Με τον εν λόγω νόμο στην Επαρχία Μεραμβέλλου ιδρύθηκαν οι εξής δήμοι: << Η Επαρχία Μεραμβέλλου διαιρείται εις του εξής εξ Δήμους **1. Δήμος Βραχασίου**, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Βραχάσιον, Μύλατον, Λασιίδα και τα μετόχια Κοτσαργιανός, Κουνάλι, Τσαπή, Αγ. Αντώνιον και Ανώγεια. **2. Δήμος Νεαπόλεως**, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τα χωρία Νεάπολιν, Βουλισμένην και τα χωρίδια Κουρούνα, Ομφαλιάν, Μακρυγέννισσαν, Αγ. Σοφίαν, Φινοκαλιάν, Κουδουμάλους, **Αγ. Νικόλαον**, Ανθομάνδραν, Ρωμανόν, Αμυγδαλιάν, Σούβλον, Αδραβάστον, Πέτρον, Περωνίδας, Ξηρά Ξύλα και Παράμπελα. **3. Δήμος Χουμεργιάκου**, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία, Χουμεργιάκον, Λίμναις, Πλατυπόδι, Ληκυθιανά, Βρύσαις, Έξω Λακκόνια και τα μετόχια Αμυγδάλους, Αρκουδιάν και Ζένια. **4. Δήμος Φουρνής**, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Φουρνή, Καστέλιον, Επάνω χωρίον, Δοργιαίς, Καρύδι, Σχοινιαί, Βρουχάν, Λούμαν, Ελούντα, Πιναίς, Σέλαις, Σκουράν και τα μετόχια Κεράμου, Δοργιών, Καρδαμούτσα, Αρωνίου. **5. Δήμος Σπιναλόγκας**, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον. **6. Δήμος Κριτσάς**, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κριτσά, Μέσα Λακώνια, Τάμπιαις, Κρούσταν, Πάν, Καλόν Χωρίον και τον λιμένα του **Αγ. Νικολάου**>>. (Από την εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας «Κρήτη» της 29ης Σεπτεμβρίου 1879)

Η Επαρχία Μεραμβέλλου το 1890, σύμφωνα με την «Εγκύκλιο της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, αριθ. Εγκυκλ. 36 της 7/4/1890» («Κρητικός Κώδικα» ετών 1867 – 1898 της Γενικής Διοίκησης Κρήτης, Τεύχος Α σελ. 99), , διαιρούνταν στους εξής 6 δήμους για τις επικείμενες εκλογές για εκλέκτορες (14 χριστιανούς και 1 Μουσουλμάνο) στη Γ.Σ. Κρητών:

1. Δήμος Νεάπολις: Νεάπολις, έδρα του δήμου, Βουλισμένη, Μονή Περάμπελα, Μονή Κουφή Πέτρα (Γυναικεία), Μετόχια (Αμυγδαλόλακκος, Πέτρου, Άγιος Αντώνιος, Σούβλος, Αμυγδαλιά, Φινοκαλιά, Αγαλιανού, Παπιτσόπουλο, Αγία Σοφία, μακρογέννησα, Ομφαλιάς, Περάμπελα).

2. Δήμος Κρητσάς: Κρητσά, έδρα του δήμου, Κρούστας, Πρίνα, Καλό χωριό, **Άγιος Νικόλαος**, μέσα Λακκώνια, Τάπαις, μονή Άγιος Ιωάννης ο θεολόγος.

3. Δήμος Βραχασίου: Βραχάσι, έδρα του δήμου, Μίλατος, Λατσίδα, Μονή Άγιος Γεώργιος Βραχασιώτης.

4. Δήμος Σπίνας Λόγκας: Σπιναλόγκα, η νήσος (έδρα του δήμου),

5. Δήμος Φουρνής: Καστέλι έδρα του δήμου, Κάτω Χωριό, Απάνω Χωριό, Πιναίς, Ελούντα, Βρουχάς, Σκινιάς, Καρύδι, Δωριαίς (Δωριαίς και Σύρμεσο), Λούμας (Απάνω Λούμας, Κάτω Λούμας, Σέλλαις), Μονή «κεράμου», Μονή «Δωριαίς», Μονή «καρδαμούτσα», Μονή «Αρέτη».

6. Δήμος Χουμεριάκου: Χουμεριάκο, έδρα δήμου, Λίμναις, Μετόχια Λιμνών (Λουσέστρου, Δράκου, Αγία Πελαγία, Δύο Πρίνοι, Ελληνικά, Κατσίκι), Όξω Λακκώναι, Βρύσες (Βρύσες, Αρκουδάς, Ρουσαπιδιά, Τζένια, Γαϊδούρω), Αμυγδάλοι, Πλατυπόδι, Νικηθιανώ, Μονή Κρεμαστά.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ ΤΟ 1881:

Στην τουρκική απογραφή του πληθυσμού της Κρήτης, η οποία έγινε το καλοκαίρι του 1881 επί Φωτιάδη Πασά και την ευθύνη του Νικολάου Σταυράκη Γενικού Γραμματέα της Γεν. Διοικ. Κρήτης (ΚΡΗΤΗ, εφημερίς της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, έτος Η, Εν Χανίοις τη 21 Νοεμβρίου 1881, αριθ. Φ. 617) η Επαρχία Μιραμπέλλου είχε τους εξής 6 δήμους:

Α. Δήμος Νεάπολις

Αρρ. χριστ..+ θήλεις χριστ αρρ. μουσ. + θήλεις μουσουλμ

Νεάπολη: 1093 + 1115 = 2208 55 + 25 = 80

Βουλισμένη: 297 + 305 = 608 38 + 30 = 68

Σύνολο 1390 + 1420 = 2816 93 + 55 = 148

Β. Δήμος Κρητσάς

Αρρ. χριστ..+ θήλεις χριστ αρρ. μουσ. + θήλεις μουσουλμ

Κρητσά 1046 1925 2071

Κρούστας 190 155 345

Πρίνα 128 141 269

Καλό χωριό 158 170 328 1 - 1

Αγ Νικόλαος 54 33 87 8 - 1

Μέσα Λακκώνια 71 48 119

Τάπαις 53 40 93

Σύνολο 1700 1612 3312 9 2

Γ. Δήμος Σπιναλόγκας: 1 χριστ. κατ. + 1.111 μωαμ,

Δ. Δήμος Βραχασίου: 2.498 χριστ. κατ. + 9 μωαμ.

Ε. Δήμος Φουρνής: 3.030 χριστ. κατ. + 59 μωαμ.

ΣΤ. Δήμος Χουμεργιάκου: 2.926 χριστ. κατ. + 224 μωαμ.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΜΙΡΑΜΒΕΛΛΟΥ ΤΟΥ 1890: Ο πληθυσμός της Κρήτης κατά επαρχία και Δήμο, σύμφωνα με την Τούρκικη απογραφή που έγινε το 1890 (βλέπε «Στατιστική πληθυσμού της Κρήτης» Νικ.

Σταυράκη, Γ. Γραμματέως της Γ. Διοίκησης Κρήτης) είχε 140.205 άρρενες + 137.563 θήλεις = 277.768 + 1397 χωροφύλακες = 279.165.

ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΔΗΜΩΝ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΙΡΑΜΠΕΛΟΥ:

Νεαπόλεως 844 άρρενες + 753 θήλεις = 1597

Σπιναλόγκας: 547 άρρενες + 565 θήλεις = 1112

Φουρνής : 1559 άρρενες + 155 5 θήλεις = 3114

Χουμεριάκο: 1477 άρρενες + 1495 θήλεις = 2972

Βραχασίου: 1199 άρρενες + 1317 θήλεις = 2516

Κρητσάς: 1714 άρρενες + 1615 θήλεις = 3329

Σύνολο 8017 άρρενες + 8029 θήλεις = 16046

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΥ ΝΕΑΠΟΛΗΣ ΤΟ 1890, σύμφωνα με τη «Γεωγραφία της Κρήτης υπό Εμμ Σ. Λαμπρινάκη», η οποία εκδόθηκε «Ρέθυμνα 1890», άρα επί εποχής Τουρκοκρατίας ακόμη στην Κρήτη: «ΔΗΜΟΣ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ Νεάπολις, Χριστός. Κρεμαστά, Κουφή Πέτρα, Βουλισμένη. Δίκη. Πάνονα. Ο δήμος ούτος εκτεινόμενος εις το μέσον σχεδόν του βορείου μέρους της χώρας έχει πρωτεύουσα την Νεάπολιν (Νέο-χώριον, Καινούργιο-χωριό) πολίχνην νεόδμητον και καλώς ερρυθρομημένην οθεν το όνομα, με παλτεϊαν δενδρόφυτον (πλατανάκια), ευπρόσωπους οικοδομάς, λαμπρόν διοικητήριον, Γυμνάσιον ελλην. πλήρες, κρήνας, εκκλησίας ως η της «Μεγάλης Παναγίας» υπερέχει κατά την διακόσμισιν, όπου ετάφη ο Ν. Ζερβός τω 1823 (Ιανουάριον), τζαμίον όπου οι Κρήτες απέκτειναν 280 Τούρκους τω 1827 (27 Ιανουαρίου) και 4.000 κατοίκους. Είναι πρωτεύουσα της Διοικήσεως Λασιθίου, επαρχίας και έδρα πρωτοδικείου και Δημογεροντίας. Εις δε τον ΝΑ. Υψούμενον βουνόν (1240 π.) Χριστόν στεφόμενον με ομών. Ναίδιον όθεν και το όνομα εφόνευσαν οι Κρήτες τον Λαοδογλού μετά 150 άλλων Τούρκων τω 1827 (20 Ιανουαρίου). Παρά την Νεάπολιν κείται η μονή Κρεμαστών και η Κουφή Πέτρα επί θέσεως υψηλής και μαγευτικής όπου συνήθως εδρεύει **επίσκοπος της χώρας υπό τον τίτλον «ο Πέτρας» όθεν έλαβεν και το όνομα.** Ουχί μακράν της Νεαπόλεως ΒΔ, κείται η Βουλισμένη κώμη μεγάλη και τερπνή με 100 καλās οικίας εις τους πρόποδας της Δίκτης (Αφέντης 5000π.) ένθα έκειτο η παλαιά **Πάννονα** ήτις καταστραφείσα υπο τρομερού σεισμού των 360 μ.Χ. και ανακτισθείσα ωνομάσθη Βουλισμένη. Άλλαι κώμαι του δήμου εισί Νοφαλιά (μετόχι). Ο δήμος ούτος έχει κλίμα ωραίον και υγιεινόν, αλλά ψυχρόν ένακα του όρους Δίκτης, λαμπρας δε καταφύτους και καταρρύτους εξοχάς (φραρό, πασχαλίγο), επι της Παννονικής (μεραμπελλικής) πεδιάδος δι ης μηκύνεται η αμαξιτή οδός «Νεαπόλεως»

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΝΕΑΠΟΛΗΣ ΤΟ 1894, ΑΠΟ ΤΟ ΛΟΧΑΓΟ ΝΙΚΟ-ΣΤΡΑΤΟ Θ. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟ ΣΤΑ «ΚΡΗΤΙΚΑ» (Τοπογραφία και οδοιπορικά της νήσου Κρήτης, Αθήνα 1894):

«Νεάπολις, εκτισμένη εις ύψος 230 μ. επι του αυχένος του ενούντος τα όρη της Καβαλλαράς και του Αφέντη – Σταυρού. **Η Νεάπολις είναι έδρα ομωνύμου δήμου, της επαρχίας Μεραμπέλλου και της Διοικήσεως Λασιθίου** είναι ωσαύτως έδρα Πρωτοδικείου, Ειρηνοδικείου, Δημογεροντίας και τους Επισκόπου Πέτρας. Έχει ωραίας οικίας, καλās και καθαράς λιθόστρωτους οδούς, Γυμνάσιον Ελληνικόν πλήρες, ωραίους Ναούς, τσαμίον,

ευρύ Διοικητήριο, μεγάλο στρατώνα κ.λπ. κατοικείται δε υπό 545 Ελλήνων και 32 Τουρκικών οικογενειών..».

Δ. Η ΝΕΑΠΟΛΗ ΕΠΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ (1897 – 1913)

Η Κρήτη επί Κρητικής Πολιτείας (1898 – 1913) διαιρούνταν σε τέσσερις νομούς: Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου, επειδή ο Νομός Σφακίων καταργήθηκε και ο οποίος προσαρτήθηκε στο Νομό Χανίων. Ο Νομός «Λασηθίου» δημιουργήθηκε αρχικά από τις εξής 4 Επαρχίες: Μιραμπέλλου, Λασιθίου, Ιεράπετρας, Σητείας και μετά προστέθηκε ως 5 η Επαρχία Βιάννου, η οποία μετά υπήχθη και πάλι στο Νομό Ηρακλείου. Πρωτεύουσα της Επαρχίας Μιραμπέλλου, καθώς και του νομού Λασιθίου ορίζεται τώρα ο Άγιος Νικόλαος αντί της Νεάπολης.

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΥ ΝΕΑΠΟΛΗΣ ΤΗΣ 4/6/1900. Σύμφωνα με την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/σης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, οι Δήμοι Μιραμπέλλου είχαν τον εξής πληθυσμό:

Δήμος Νεαπόλεως: Νεάπολις 1382 άνδρες (συν 8 μωαμεθανοί) + 1221 γυναίκες = 1611, Βουλισμένη 224 + 260 = 484, Μετόχια Νεαπόλεως 642 (1 μωαμεθανός) + 648 = 1290, Μονή Κουφή Πέτρα 4 (καλόγριες) = 4, Μονή Περάμπελα 13 καλόγεροι + 7 καλόγριες = 20. Σύνολο δήμου 2269 + 2140 (από αυτούς 9 μωαμεθανοί) = 4409.

Δήμος Αγίου Νικολάου: Άγιος Νικόλαος 293 άνδρες (6 μωαμεθανούς) + 216 γυναίκες = 509, Κρητσά 1155 + 1200 = 2355, Καλό χωριό 279 + 300 = 579, Κρούστα 244 + 210 = 454, Μαρδάτη 34 + 41 = 75, Μέσα Λακών ια 118 + 103 = 221, Πρίνα 152 + 152 = 304, Σπίνα Λόγκα 7 (συν 130 μωαμεθανούς) + 4 (συν 131 μωαμεθανές) = 272, Τάπες 64 + 62 = 126, Μονή Θεολόγος 2. Σύνολο δήμου 2342 άνδρες (συν 136 μωαμεθανούς) + 2288 (συν 131 μωαμεθανές) γυναίκες = 4897

Φουρνής άρρηνες 2260 + θήλεις 1804 = 3605

Βραχασίου άρρηνες 1258 + θήλεις 1381 = 2639

Χουμεριάκου άρρηνες 1723 + θήλεις 1754 = 3487

Σύνολο Επαρχίας: άρρηνες 9384 χριστιανοί + 9367 χριστιανές + 145 μωαμεθανούς + 131 μωαμεθανές = 9529 άρρηνες + 9498 θήλεις = 19027 κάτοικοι.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ ΚΑΙ ΝΕΑΠΟΛΗΣ ΤΟ 1902: Στη «Γεωγραφία Κρήτης» του Εμμ Γενεράλι, 1902, αναφέρονται τα εξής, σχετικά με το Μιραμπέλλο και το Δήμο Νεάπολης: << ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΝ (31 χωρία και 16.737 κατ.). Το Μιραμπέλλον ορίζεται προς Β. υπό του Κρητικού πελάγους, προς Ν. υπό του Λασηθίου και της Ιεραπέτρου, προς Α. υπό του κόλπου του Αγίου Νικολάου και της Ιεραπέτρου, και προς Δ. υπό της Πεδιάδος και του Λασηθίου. Διαιρείται δε εις πέντε δήμους: Νεαπόλεως, Βραχασίου, Χουμεριάκου, Φουρνής και Κρητσάς. **Νεαπόλεως (δήμος).** Ο δήμος ούτος συγκροτείται εκ της πολίχνης Νεαπόλεως, της Βουλισμένης και 12 μετοχιών.

Πρωτεύουσα του Νομού είναι η Νεάπολις έδρα του δήμου, του επισκόπου Πέτρας, πρωτοδικείου, ειρηνοδικείου κ.λπ. Έχει δε νεόδμητον διοικητηριον, περιλαμβάνον τα διοικητικά, αστυνομικά, ταχυδρομικά και λοιπά γραφεία' εκπαιδευτήρια, εν τοις οποίοις λειτουργούσιν ημιγυμνάσιον, δημοτική σχολή, παρθεναγωγείον' δημογεροντίαν, πολλούς ναούς, κανονικάς οδούς κ.λπ. Τα περίξ δε της Νεαπόλεως είναι μαγευτικά εξοχαί (Φραρό Πασχαλίνο). Η δυτική συνοικία της Νεαπόλεως Καρές είναι η πατρίς του Πάπα Αλεξάνδρου του Ε'. Οι κάτοικοι της Νεαπόλεως ανέρχονται εις 2.072 ασχολούμενοι εις το εμπόριον, τας τέχνας και την γεωργίαν. Εις τον δήμον τούτον κείνται αι μοναί Κουφή Πέτρα και Περάμπελα.>>

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΥ ΝΕΑΠΟΛΗΣ ΤΟ 1903: Στην «Κρητική Χωρογραφία» του Ιωάννου Εμμ Νουχακη (Αθήνα 1903), σχετικά με το δήμο Νεαπόλεως, αναφέρονται τα εξής: «Δήμος Β' Τάξεως Νεαπόλεως. Νεάπολη 2.839 κάτ., Βουλισμένη 669 κάτ., Λασιίδα 799 κάτ. .... Νεάπολις έδρα Νομαρχίας, Δήμου Πρωτοδικείου περιλαμβάνοντας τον Νομόν Λασιθίου, Φυλακών, Ειρηνοδικείου β' τάξεως περιλαμβάνοντας την επαρχίαν Μεραμπέλου, Μοιραρχίας, Ταχυδρομείου επισκόπου Πέτρας, Γυμνάσιου εκ δυο τάξεων, Ελληνικόν Σχολείο Δημοτ. Σχολείο και ανωτέρου Παρθεναγωγείου εκ τεσσάρων τάξεων. **Η Κωμόπολις επί Ενετοκρατίας εκαλείτο Καραίς, αυτόθι εγεννήθη ο Πάππας της Ρώμης Αλέξανδρος ο Ε',** μονάσας εις την Μονήν Αγ. Αντωνίου ηρειπωμένης ήδη, κατόπιν ωνομάσθη Καινούργιον Χωριό, και επί Διοικητού Κρήτης Αδοσίδου Κωστή Πασά κατέστη πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου, ρυμοτομήσας τα οδούς και διατάξας την ανέγερσιν Διοικητηρίου Δημογεροντίας κ.λπ. .... Άπαντα δε τα χωρία του δήμου καλούνται Μετόχια. Την 28 Σεπτεμβρίου 1826 οι αρχηγοί Γραμβουσιανός, Ιωαν. Χάλης, Ιωάννης Κουμής, Καζάνης, Ιωαν. Χουδάλης κ.λπ. επιλιόρκησαν εντός της οικίας του Τούρκου Μασλούμη Καρακάση 300 τούρκους, ους εξηνάγκασαν να παραδοθώσιν, ενεκλεισαν δ' αυτούς εντός Τσαμίου (ποτέ εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης) προς τον σκοπόν επεβίβασωσιν εις τα πλοία και μεταφερθώσι αλλαχού, αλλ' ούτοι δ' απάτης συνέλαβον και αφόπλισαν ένδεκα επαναστάται και ούτως εξερεθίσας τους λοιπούς επαναστάτας ηνάγκασαν να τοις επιτεθώσι και εφονευθησαν έτεροι 15 χριστιανοί, τότε ηνεώχθη οπή εκ της στέγης του τζαμίου και δ' ευφλέκτων υλών έκαυσαν άπαντες τους τούρκους....».

Στο παράρτημα του ως άνω βιβλίου, ήτοι στην «Κρητική Χωρογραφία» του Ιωάννου Εμμ Νουχακη (Αθήνα 1903), αναφέρεται ότι στις «επενεχθείσες τροποποιήσεις υπό της Βουλής της Κρητικής Πολιτείας του 1903»: <<**Η έδρα της Νομαρχίας Λασηθίου μετατίθεται εις Άγιον Νικόλαον ως και του Πρωτοδικείου.** Η εκ Νεαπόλεως μετάθεσις εις Άγιον Νικόλαον των εδρών Νομαρχίας και Πρωτοδικείου δεν δυναται να πραγματοποιηθή πριν ή ο Δήμος της νέας έδρας εξεύρη τα Καταστήματα και αναλάβη τας δαπάνας της μεταφοράς, εγκαταστάσεως και πληρωμής των ενοικίων των Καταστημάτων διαρκώς. Τα πρωτοδικεία της νήσου ωρίσθησαν εις τέσσαρα Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου και Λασηθίου εδρεύοντα εις τας ομώνυμους πόλεις, πλην του τελευταίου εδρεύοντα εις Αγ. Νικόλαον. Δυνάμει του περι τροποποιήσεων του Δημοτικού υπ' αριθμ 411 Νόμου εις τε την πολιτικήν και

θηρσκευτικήν διαίρεσιν επήλθον αι επόμενα μεταβολαί: Ο δήμος του Αγίου Νικολάου της επαρχίας Μιραμπέλου μετονομάζεται δήμος Κριτσάς με έδρα το ομώνυμον χωρίον>>.

Ε. Η ΝΕΑΠΟΛΗ -ΜΕΡΑΜΕΛΛΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (ΕΠΙΣΗΜΑ 1/12/1913)

Η Νεάπολη στις τελευταίες απογραφές είχε τους εξής χριστιανούς και μόνο κατοίκους: 2.391 (1928), 2.770 (1940), 3.078 (1951), 2.955 (1961), 3.070 (1971) και 2.679 (1981).

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΜΙΡΑΜΠΕΛΟΥ ΤΟ 1920: Στην «Απογραφή της 18/12/1920, κυρωθείσα δια του από 31/8.1921 Β. Διατάγματος (αριθμ 244 φυλ., τεύχος Α, εφημερίδα Κυβερνήσεως 1921), ο Νομός Λασιθίου, είχε ως εξής:

«Νομός Λασιθίου κοινότητες 122, πόλεις-χωριά 267, άνδρες 29.414 + 32910 γυναίκες = 62324 κάτοικοι. «Νομός Λασιθίου κοινότητες 122, πόλεις-χωριά 267, άνδρες 29.414 + 32910 γυναίκες = 62324 κάτοικοι.

Επαρχίες, κάτοικοι: Βιάννου 3465 (άνδρες) + 3890 (γυναίκες = 7355, Ιεραπέτρας 5496 + 6148 = 11644, Λασηθίου 2076 +2330 = 4406, Σητείας 8.839+9877 = 18716, Μεραμβέλου 9538 άνδρες και 10663 γυναίκες = 20203 κάτοικοι.

Αγροτικοί δήμοι Επαρχίας Μεραμβέλου: Αγίου Αντωνίου 385, Αγίου Γεωργίου 210, Αγίου Νικολάου 792+589 = 1381 (Άγιος Νικόλαος 1124, Λιμνη 44, Ατσιμπραγά 40, Ελληνικά 49, Κατσίκια 61, Ξηροκαμπος 38, Πατεριδων 9, Πίσσιδων 11, Σταυρός 5), Βουλισμένη 537, Βραχάσιου 1508, Βρουχά 533, Δωριων 676, Ελούντας 814, Έξω Λακωνίων 506, Επάνω Χωρίου 209, Ζενιών 262, Καλού χωριού 677, Καρυδίου 215, Καστελίου 446, Κριτσάς 2512, Κρούστα 536, Λασιδίας 714, Λιμνών 1194, Λούμας 414, Μεσα Λακωνίων 279, Μήλατος 504, Νεαπόλεως 2300, Νικηθιανού 278, Νοφαλίας 322, Πηνών 285, Πρίνας 344, Τατών 178, Φινοκαλιάς 358, Χουμεριάκου 800.»

Η σχολική «Γεωγραφία» Σ. Λοίζου (Ηράκλειο Κρήτης 1929), σχετικά με τη διοικητική διαίρεση και τον πληθυσμό της Κρήτης, αναφέρει ότι η Κρήτη έχει 4 νομούς: Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου και από αυτούς ο Νομός Λασιθίου έχει 70.000 κατοίκους σε 170 χωριά και διαιρείται σε 5 επαρχίες: Λασιθίου (7 χιλ κάτ.), Μεραμπέλλου, Βιάννου (8 χιλ κάτ.), Ιεραπέτρας (12 χιλ κατ.) και Σητείας (20 χιλ κάτ.) . Αναφέρει επίσης ότι η Επαρχία Μεραμπέλλου έχει 23 χιλ. κατοίκους σε 31 χωριά, σπουδαιότερα των οποίων είναι η Νεάπολη, ο Άγιος Νικόλαος, η Κριτσά, το Χουμεριάκο και το Βραχάσι.

ΕΝΟΠΙΗΣΗ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΜΙΡΑΜΠΕΛΟΥ

Ο Δήμος Νεάπολης , σύμφωνα με τον καλούμενο «Νόμο ή Σχέδιο Καποδίστρια», δηλ. τη συνηθισμένη ονομασία του νόμου Ν. 2539/4-12-1997 (ΦΕΚ 244 Α') διευρύνθηκε ως εξής: <<Δήμος Νεάπολης αποτελούμενος από

το δήμο: 1. Νεαπόλεως και τις κοινότητες: 1. Αγίου Αντωνίου, 2. Βουλισμένης, 3. Βραχασίου, 4. Βρυσών, 5. Καρυδίου, 6. Καστελίου Φουρνής, 7. Λατσιδάς, 8. Μιλάτου, 9. Νικηθιανού, 10. Φουρνής, 11. Χουμεριάκου, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Νεάπολη του τέως δήμου Νεαπόλεως>>.

Ο Δήμος Νεάπολης, σύμφωνα με τον καλούμενο «Νόμο Καλλικράτης» Ν. 3852/4-6-2010 (ΦΕΚ Α' αρ. φυλ 87/7-6/2010) καταργήθηκε και συγχωνεύτηκε ως δημοτικό διαμέρισμα στο Δήμο Αγίου Νικολάου: «Δήμος Αγίου Νικολάου με έδρα τον Άγιο Νικόλαο και ιστορική έδρα τη Νεάπολη αποτελούμενος από τους δήμους α. Αγίου Νικολάου β. Νεάπολης και την κοινότητα Βραχασίου, οι οποίοι καταργούνται».

ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2011: Στην απογραφή ΕΣΥΕ του 2011 ο Δήμος Αγίου Νικολάου, όπου υπαγόταν τώρα και η Νεάπολη, είχε 24.636 κατοίκους: Δημοτική ενότητα Αγίου Νικολάου 18.717 κατ., Δημοτική ενότητα Νεάπολης 4.542 κατ., Δημοτική Ενότητα Βραχασίου 1377 κάτοικοι.

3. Η ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ (ΙΕΡΑΠΥΤΝΑ)

Α. Η ΕΠΑΡΧΙΑ, Ο ΔΗΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

Η πόλη Ιεράπετρα, που επί αρχαίας Ελλάδος λεγόταν Ιεράπυτνα και σήμερα στη δημοτική Γεράπετρος, ήταν και είναι παραλιακή πόλη στη νότια ακτογραμμή της Κρήτης προς το ανατολικό της μέρος και συγκεκριμένα στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του ιερού όρους της Δίκτης, όπου γεννήθηκε και ανατράφηκε ο Θεός Δίας, στο σημερινό Νομό Λασιθίου. Συγκεκριμένα βρίσκεται 100 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά από το Ηράκλειο, 242 χιλιόμετρα από τα Χανιά και 36 χιλιόμετρα νότια από τον Άγιο Νικόλαο. Είναι η αρχαιότερη πόλη της Κρήτης, όπως θα δούμε πιο κάτω, και επί αρχαίας Ελλάδας ήταν μια από τις σημαντικότερες πόλεις της Κρήτης - μετά από την Κνωσό, τη Γόρτυνα και την Κυδωνία.

Σήμερα είναι η μεγαλύτερη πόλη του Νομού Λασιθίου, η τέταρτη της Κρήτης (μετά το Ηράκλειο, τα Χανιά και το Ρέθυμνο) και η νοτιότερη της σημερινής Ελλάδας.

Η Ιεράπετρα ήταν πάντα έδρα της ομώνυμης επαρχίας, της οποίας σήμερα το μεγαλύτερο τμήμα αποτελεί τον καλούμενο Δήμο Ιεράπετρας. Με το ΦΕΚ Α 239 - 07.11.2011, οι τοπικές Κοινότητες Πεύκων, Χρυσοπηγής, Λιθινών και Περβολακίων αποχώρησαν από το Δ. Ιεράπετρας και εντάχθηκαν στον όμορο Δήμο Σητείας.

Ο διευρυμένος Δήμος Ιεράπετρας είναι ο πρώτος στο Νομό Λασιθίου και ο τέταρτος της Κρήτης με 25.013 κατοίκους: Δημοτική ενότητα Ιεράπετρας 21.324 και Δημοτική ενότητα Μακρύ Γιαλού 3.689. (απογραφή 2011).

Η πρώην επαρχία Ιεράπετρας είναι μια από τις τέσσερις διοικητικές περιοχές που αποτελούνταν ο Νομός Λασιθίου, η οποία είχε έδρα την πόλη

της Ιεράπετρας και με μεγαλύτερους άλλους οικισμούς τις Μάλλες, την Καλαμαύκα κ.α.

Εξαιτίας της εφορίας του εδάφους της, του ήπιου κλίματός της και της εργατικότητας των κατοίκων της έχει γίνει πλούσιο γεωργικό, εμπορικό, οικονομικό, πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο. Επίσης αποτελεί σπουδαίο εμπορικό κέντρο εξαγωγής πρώιμων αγροτικών προϊόντων προς την Ευρώπη, αλλά και έναν από τους δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς της Κρήτης εξαιτίας των εξαιρετικών και ήρεμων παραλιών της, καθώς και της φιλοξενίας των κατοίκων της. Στην περιοχή της ανήκουν μερικά από τα σημαντικότερα οικοσυστήματα της ανατολικής Μεσογείου, όπως η νήσος Χρυσή, το δάσος του Σελάκανου που είναι το μεγαλύτερο και το σπουδαιότερο στην Κρήτη, τα όρη της Θρουπτής κ.α.

Η Ιεράπετρα το 1508 μ.Χ. καταστράφηκε από σεισμό 7,5 ρίχτερ και έχασαν τη ζωή τους 30 χιλιάδες άνθρωποι. Δούκας της Κρήτης ήταν τότε ο Ιερώνυμος Δονάτος. Επίσης στο σεισμό του 1780 μ.Χ. καταστράφηκε το κάστρο της Ιεράπετρας και σκοτώθηκαν 300 Τούρκοι.

ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ

Β. Η ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΠΥΤΝΑΣ ή ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΤΙΣΗ ΙΕΡΑΠΥΤΝΑΣ

Η Ιεράπυτνα ή νεότερα Ιεράπετρα είναι η αρχαιότερη πόλη της Κρήτης, αφού οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν ότι κτίστηκε στους μυθικούς χρόνους από τον Κύρβα, που ήταν ένας από τους Ιδαίους Δακτύλους ή Κουρήτες, τους πρώτους κατοίκους της Κρήτης. Ο Στράβων (I, C 472, 19) συγκεκριμένα αναφέρει ότι η Ιεράπυτνα κτίστηκε από τον Κύρβα, που ήταν ένας από τους εννέα Κορύβαντες ή Τελχίνες που έφερε η θεά Ρέα από τη Ρόδο στην Κρήτη προκειμένου να αναλάβουν την ανατροφή του Δία στο όρος Δίκτη και γι αυτό μετά αυτοί μετονομάστηκαν Κουρήτες, πρβ: «Ο Ησίοδος αναφέρει πως ο Εκάτερος και η κόρη του Φορωνέα γέννησαν πέντε κόρες

και από αυτές βγήκαν, οι Νύμφες οι Σάτυροι και οι Κουρήτες. Ο συγγραφέας της Φορωνίδας (= ο Ελλάνικος ο Μυτιληναίος) αναφέρει τους Κουρήτες ως αυλητές και Φρύγες. Άλλοι τους λένε εντόπιους και με χάλκινες ασπίδες. Άλλοι λένε τους Κορυβάντες Φρύγες, κι όχι τους Κουρήτες. Τους θεωρούν Κρητικούς και λένε ότι πρώτοι αυτοί στην Εύβοια φόρεσαν χάλκινα όπλα. Γι αυτό και τους είπαν Χαλκιδείς. Άλλοι λένε πως οι Τιτάνες έδωσαν στη Ρέα ένοπλους διακόνους από τη Βακτριανή ή κατ' άλλους από την Κολχίδα, τους Κορύβαντες. Στα Κρητικά κείμενα οι Κουρήτες λέγονται τροφοί του Δία και φύλακες. Η Ρέα τους έστειλε στην Κρήτη από τη Φρυγία. Άλλοι λένε ότι στη Ρόδο ήταν εννιά Τελχίνες. Ακολούθησαν τη Ρέα στην Κρήτη, ανέθρεψαν το Δία και μετονομάστηκαν Κουρήτες. Ο Κύρβα(ντα)ς, ένας σύντροφός τους που ίδρυσε την Ιεράπυπτα, έδωσε αφορμή στους Πρασίους να λένε ανάμεσα στους Ρόδιους ότι οι Κορύβαντες ήταν δαίμονες, παιδιά του «Ήλιου και της Αθηνάς. Κάποιοι λένε τους Κορύβαντες παιδιά του Κρόνου κι άλλοι παιδιά του Δία και της Καλλιόπης, ταυτόσημους με τους Καβείρους.....»..... (Στράβων, Γεωγραφικά βιβλίο Ι', σ 472, ΙΙΙ, 19).

Ο Στράβων αναφέρει επίσης ότι η Πύτνα ήταν ο λόφος όπου κτίστηκε η Ιεράπυπτα και οποίος μαζί με το όρος Δίκη, απ' όπου ο Δίας ονομάστηκε ο Δίας «Δικταίος» και το ιερό του στην Πραισό «ιερό του Δικταίου Διός», βρίσκονται στην οροσειρά Ίδη της Κρήτης, της οποίας οι κορυφές (ή άλλως δάκτυλοι) ήταν αφιερωμένες στη μητέρα των θεών (τη Ρέα, τη μάνα του Δία). Δηλαδή με την ονομασία Ίδη εδώ ο Στράβων εννοεί όχι το βουνό Ίδη (= Ψηλορείτης), αλλά την οροσειρά Ίδη της Κρήτης όπου ανήκουν η Δίκη, όπου γεννήθηκε ο Δίας, το όρος Διός (Γιούχτας) όπου υπήρχε ο τάφος του Δία, το Ιδαίον όρος (= ο Ψηλορείτης) κ.α., πρβ: «Ίδη όρος υπάρχει στην Τρωάδα και στην Κρήτη. Δίκη είναι τόπος στη Σκηψία και όρος στην Κρήτη. Λόφος της Ίδης είναι η Πύτνα, απ' όπου και η Ιεράπυπτα η πόλη.....». (Στράβων, Γεωγραφικά Ι', σ 471, ΙΙΙ 20).

Αργυρό τετράδραχμο Ιεράπετρας 200 - 67 π.Χ. με τη θεά Τύχη, φοίνικα και τον αετό του Δία. Σύμφωνα με τον Ησίοδο η θεά Τύχη ήταν μια από τις κόρες του Ωκεανού και της Τηθύος. Σύμφωνα με τον Πίνδαρο (10η Ωδή), που την αποκαλεί «Φερέπολιν», ήταν κόρη του Δία του Ελευθερίου και μητέρα των Ωρών. Στους ορφικούς ύμνους συναντάται ως κόρη του Ευβουλέως. Θεωρούνταν θεότητα ευμενής, που προστάτευε και τις πόλεις και γι αυτό φέρεται να φορά διάδημα πυργωτό (συμβολίζει τα τείχη της πόλης). Ως ευμενής θεά του πεπερωμένου λατρευόταν με την επωνυμία «Αγαθή Τύχη».

Ο Στέφανος Βυζάντιος (Εθνικά) αναφέρει ότι οι άλλες ονομασίες της Ιεράπυτνας ήταν Κύρβα, από το όνομα του κτίστη της, Πύτνα, από το όνομα του λόφου όπου κτίστηκε, Κάμιρος, από το όνομα της πόλη της Ρόδου απ' όπου καταγόταν ο Κύρβας και Ιερά από το ότι αρχικά ήταν κατοικία του ιερέα της θεάς Ρέας: «Ιεράπυτνα, πόλις Κρήτης, η πρότερον Κύρβα, εἶτα Πύτνα, εἶτα Κάμιρος, εἶθ' οὕτως Ιεράπυτνα. το εθνικόν Ιεραπύτνιος». (Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικῶν).

Από τις επιγραφές και τα νομίσματα της Ιεράπυτνας προκύπτει επίσης ότι στην Ιεράπυτνα λατρευόταν βασικά ο Δικταῖος Δίας και οι λοιποὶ ολύμπιοι θεοί: Εστία, Ἥρα, Αθηνά κ.λπ., καθώς και ότι ο Κύρβας. Σύμβολα της πόλης, όπως προκύπτει από τα νομίσματά της ήταν η κεφαλή του Δικταίου Δία, το δέντρο φοίνικας, ο αετός (του Δία) και ο κλάδος ελιάς:

ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΕ ΟΡΚΟ ΛΑΤΙΩΝ - ΙΕΡΑΠΥΤΝΙΩΝ (111-110 π.Χ.): <<...ὄρκος· ομνύω τον Ζήνα τον Κρητα[γ]ενία και ταν Ἥ[ρ]αν και Ζήνα[ι] Δι[κ]ταῖον και Ζήνα Ὁράτρι[ον] και Ποτειδάν και Αμφι[ιτρ]ίταν και Αθαναίαν [Ω]λερίαν και Ε]λευθυίαν και Απόλλ[ων]α Πύτιον και Λατών και Ἄρτεμιν και Ἄρεα και Ἄ[φ]ροδίταν και] Ἐ[ρ]μάν και [το]ς Κωρήτας [κ]αι τας Νύμφας και τος ἄλλος θεὸς πάντας και [π]άνσας· ἡ μὰν ἐγὼ [τοις] Λατίοις ἐμμένωσι ἐν ταῖ φιλίαι και συμμαχίαι και τοις ὄρκοις [και β]ροσθη[σ]ίω απλῶς και ἀδόλως και κ[α]τὰ γα[ν] και κατὰ θάλασσαν [κ]αι τις κα [τ]οι[ς] [Λ]ατίοις ἡ ἐφ[έ]ρπη[ι] ἡ ἐπὶ πόλιν ἢ ἐ[π]ὶ χ[ώ]ρα[ν] ἡ, οὐ προλιψίω οὐτ' ἐμ πολέμω οὐτ' ἐν εἰράν[αι] [ἀ]λλ' ἐμμενίω ἐν τοις ὄρκοις και φιλίαι ταῖ σ[υ]γκειμέναι. εὐορκίονσι μὲν [ἦ]μεν [π]ολλ[λ]ὰ κάγαθά, ἐφορκίονσι δε [τὸ] ἐναντί[ο]ν....>>

ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΕ ΟΡΚΟ ΙΕΡΑΠΥΤΝΙΩΝ - ΩΛΕΡΙΩΝ, 2ος π.Χ. αι.: «Ομνύω ταν Ε-στίαν και Ζάνα Ὁράτριον και Ζάνα Δικταῖον και Ἥραν και Αθαναίαν Ωλερίαν και Αθαναίαν Πολιάδα και Αθαναίαν Σαλμωνίαν και Απόλλωνα Πύθιον και Λατώ και Ἄρτεμιν και Ἄρεα και Ἀφροδίταν και Κωρήτας και Νύμφας και τος Κύρβαντας και θεοὺς πάντας και πάσας. Ἡ μαν ἐγὼ εὐνοήσω τοις ἐπίπασι Ιεραπυτνίους τον ἅπαντα χρόνον, απλῶς και ἀδόλως και δη τον αὐτὸν φίλον και ἐχθρόν ἐξω και πολεμήσω ἀπὸ χώρας ἐναντί σθένη,....>>

ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΕ ΟΡΚΟ ΤΩΝ ΛΥΚΤΙΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΑΠΥΤΝΙΩΝ ΜΕ ΡΟΔΙΟΥΣ (2ος αι. π.Χ.): <<... ὄρκος Λυκτίων· ομνύω ταν Ἐστίαν και Ζήνα Ὁράτριον και Αθαναίαν Ωλερίαν και Ζήνα Μον[ν]ίτιον και Ἥ[ρ]αν και Αθαναίαν Πολιάδα και Απόλλωνα Πύτιον και Λατώ και Ἄρεα και Ἄφροδίταν και Κωρήτας [και Νύμφας] και θεὸς πάντας και πάσας· ἡ μὰν ἐγὼ συμμαχήσω τοις Ιεραπυτνίους τον πάντα χρόνον ἀπλ[ό]ως και ἀδόλως και τον αὐτὸν φίλον και ἐχθρόν ἐξῶ και πολεμήσω ἀπὸ χώρας υἱ κα και ὁ Ιεραπύτνιος και το δίκαιον δωσῶ και ἐμμενῶ ἐν τοις συνκειμένοις, ἐμμενόντων και των Ιεραπυτνίων. ἐπιπορκόντι μὲν ἡμεν τος θεὸς ἐμμάνιας και γίνεσθαι πάντα τὰ ὑπεναντία, εὐορκῶσι δε τὸς θεὸς ἰλέος ἡμεν και γίνεσθαι πολλ[λ]ὰ {πολλὰ} κάγαθά. ὄρκος Ιεραπυτνίων· ὁμνύω ταν Ἐστίαν και Ζήνα Ὁράτριον και Αθαναίαν Ωλερίαν και Ζήνα Μοννίτιον και Ἥραν και Αθαναίαν Πολιάδα και Απόλλωνα Πύτιον και Λατώ και Ἄρεα και Ἄφροδίταν και Κωρήτας και Νύμφας και θεὸς πάντας και πάσας· ἡ μὰν ἐγὼ συμμαχησῶ τοις Λυκτίοις τὸν πάντα χρόνον ἀπλῶς και ἀδόλως και τὸν αὐτὸν φίλον και ἐχθρόν ἐξῶ και πολεμησῶ ἀπὸ χώρας υἱ κα και ὁ Λύπτιος και τὸ δίκαιον δωσῶ και ἐμμενῶ ἐν τοῖς συνκειμένοις, ἐμμενόντων και Λυκτίων. ἐπιπορκόντι μὲν τὸς θεὸς ἐμμανίας ἡμεν και γίνεσθαι πάντα τὰ ὑπεναντία, εὐορκῶσι δε τος θε[ὸ]ς [ιλέος] ἡμεν και γίνεσθαι πολλὰ κάγαθά....>>

47 [= 2555] Fragmentum in agro Hierapytnio repertum. Βοσκη.

... αν |
 ... αν δις οπο |
 ... [τῶν ἰσοπολιτεῖαν καὶ τὸν ὄρκον ἀγγραψάντων |
 ... [δὲ] στάλας λιθίνας τρεῖς καὶ! |
 5 [τῶν μὲν θέντων οἱ Ἱεραπυτνιοὶ ἐν τῷ Ἱεραπύτνῳ ἐν τῷ ἱερῷ
 τῆς Ἀθαναίας τῆς Πολιάδος, τῶν δὲ ἄλλων οἱ κατοικόν-
 τες Ἱεραπυτνιοὶ | ἐν Γόρτυνι ἐν τῷ ἱερῷ τῷ Ἀσκληπιῷ, τῶν
 δὲ τριῶν κοινῶν | ἐν Λυττωῖ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθαναίας.
 αἱ δὲ τί κα δόξῃ βουλευόμενοι ἐπὶ τῷ κοινῷ συμφέροντι
 10 ἐπιτορθώσασιν ἢ ἐτελέν ἢ ἐνβιβλέν, μὴ ἑνορχον ἔστω. ὅτι
 δὲ ἐπιγράφαιμεν, ἑνορχόν τε ἔστω καὶ | ἐνθινον. ὄρκος·
 ὁμόνο τῶν ἐστῶν καὶ Τάνα Ὀράτριον καὶ Τάνα | Δικταῖον
 καὶ Ἦραν καὶ Ἀθαναίαν Ὀλερίαν καὶ Ἀθαναίαν Πολιάδα |
 καὶ Ἀθαναίαν Σαλωνίαν καὶ Ἀπόλλωνα Πύθιον καὶ Λατώ
 καὶ Ἀρτεμίην καὶ Ἄρεα καὶ Ἀφροδίταν καὶ Κωρήτας καὶ
 15 Νύμφας καὶ τὸς Κυρβάντας καὶ θεὸς πάντας καὶ πάσας·
 ἢ μὲν ἐγὼ εὐνοησῶ τοῖς ἐπίπασσι Ἱεραπυτνιοῖς τὸν ἅπαντα
 χρόνον ἀπλόως καὶ ἀδόλως, καὶ δὴ | τὸν αὐτὸν φίλον καὶ
 ἐχθρὸν ἔξω καὶ πολεμησῶ ἀπὸ χώρας παντὶ | σθένει, οὐ καὶ
 οἱ ἐπιπάντες Ἱεραπυτνιοὶ, καὶ τὸ δίκαιον δώσω καὶ | ἐμμενῶ
 20 ἐν τοῖς συγκειμένοις καὶ οὐ κακοτεχνήσῶ οὐδὲν τῶν | ἐν τάδε
 τῶ ἰσοπολιτεῖα γεγραμμένων οὔτε λόγῳ οὔτε ἔργῳ | οὐδὲ ἄλλῳ
 ἐπιτραψῶ ἐκὼν καὶ γινώσκων παρεορέσει οὐδεμιᾶ | οὐδὲ τρῶ-
 πῳ οὐδέν. αἱ δὲ τί ἐπιτορθώσασιν, τῶν ὄμοσα ἢ τῶν συνει-
 θέμαν, τὸς τε θεὸς τὸς ὄμοσα ἐμμανίας ἤμεν καὶ ἐξόλλυ-
 σθαι | κακίστῳ ὀλέθρῳ καὶ μήτε γῆν μήτε δένδρεα καρπὸς
 25 φέρον μήτε γυναίκας τίκτεν κατὰ φύσιν, τῷ τε πολέμῳ μὴ
 με οὐδὲν νέεσθαι· εὐορκῶσι δὲ ἅμιν τὸς τε θεὸς ἰλέος ἤμεν
 καὶ γίνεσθαι πάντα ἀγαθῶ. |

Foedus inter civitatem Hierapytniorum et cleruchos eorum factum,
 qui ubi habitaverint, deleta priore parte vs. 7 ignoratur. — 7 ἐν

ΣΥΝΘΗΚΗ ΙΣΟΠΟΛΙ- ΤΕΙΑΣ ΜΕ ΟΡΚΟ ΙΕΡΑ- ΠΥΤΝΙΩΝ – ΓΟΡΤΥΝΙΩΝ - ΛΥ- ΤΙΩΝ

<< ..... Ὁρκος. Ὁμνύω ταν Ἐ-
 στῖαν καὶ Τάνα Ὀράτριον καὶ Τάνα
 Δικταῖον καὶ Ἦραν καὶ Ἀθαναίαν Ὀ-
 λερίαν καὶ Ἀθαναίαν Πολιάδα καὶ Ἀ-
 θαναίαν Σαλωνίαν καὶ Ἀπόλλωνα
 Πύθιον καὶ Λατώ καὶ Ἀρτεμίην καὶ Ἄ-
 ρεα καὶ Ἀφροδίταν καὶ Κωρήτας καὶ
 Νύμφας καὶ τὸς Κυρβάν[τας καὶ θεὸς
 πάντας καὶ πάσας ἢ μαν ἐγὼ εὐνο-
 ῆσω τοῖς ἐπί πασι Ἱεραπυτνιοῖς τὸν
 ἅπαντα χρόνον ἀπλόως καὶ ἀδόλως,
 καὶ δὴ τὸν αὐτὸν φίλον καὶ ἐχθρὸν
 ἔξω καὶ πολεμησῶ ἀπὸ χώρας παντὶ
 ἴσθenei, οὐ καὶ οἱ ἐπιπάντες Ἱερα-
 πυτνιοὶ. καὶ τὸ δίκαιον δώσω καὶ ἐμ-
 μενῶ ἐν τοῖς συγκειμένοις καὶ οὐ κα-
 κοτεχνήσω οὐδὲν τῶν ἐν τάδε τα ἰσο-
 πολιτεῖα γεγραμμένων οὔτε λόγῳ
 οὔτε ἔργῳ οὐδὲ ἄλλῳ ἐπιτραψῶ ἐκὼν

καὶ γινώσκων παρεορέσει οὐδεμιᾶ οὐδὲ τρῶπῳ οὐδέν. Αἱ δὲ τί ἐπιτορθώσασιν, τῶν ὄμοσα ἢ τῶν συνειθέμαν, τὸς τε θεὸς τὸς ὄμοσα ἐμμανίας ἤμεν καὶ ἐξόλλυσθαι κακίστῳ ὀλέθρῳ καὶ μήτε γῆν μήτε δένδρεα καρπὸς φέρον μήτε γυναίκας τίκτεν κατὰ φύσιν, τῷ τε πολέμῳ μὴ με οὐδὲν νέεσθαι. Εὐορκῶσι δὲ ἅμιν τὸς τε θεὸς ἰλέος ἤμεν καὶ γίνεσθαι πάντα ἀγαθῶ...>>.

(Delectus inscriptionum Graecarum propter dialectum memorabilium composuit
 by Paul Cauer)

Η ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΠΥΤΝΑΣ ΣΕ (Γ)ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ

Ο Ελληνο-ρωμαῖος γεωγράφος Κλαύδιος Πτολεμαῖος στο «Γεωγραφικά» (LIB. III. CAP. 16.17, τόμος Α, Creta - Κρήτη) περιγράφοντας παραλιακά την Κρήτη, σχετικά με τη νότια παραλία της Κρήτης, αναφέρει επακριβῶς τα εξής: <<..... Ψύχιον, Ηλέκτρα ποταμοῦ εκβολαί, Ματαλία, Λέων ἄκρα ἢ Λεῖα, Καταρράκτου ποταμοῦ εκβολαί, Ληθαίου ἢ Λιθαίου ποταμοῦ εκβολαί, Ἴνατος πόλις, Ἱερὸν ὄρος, Ἱερά Πέτρα (ἢ Πύτνα), Ερυθραῖον ὄρος, Ἄμπελος ἄκρα, Ἴτανος πόλις...>>. Κατόπι αὐτοῦ καὶ δεδομένου ὅτι ὁ Πτολεμαῖος ἐζήτησε τὸ 127 – 151 μ.Χ., ἄρα ἡ ὀνομασία «Ἱερά Πέτρα», ἀπ' ὅπου προήλθε τὸ σύνθετο Ἱεράπετρα, ἐμφανίζεται ἐπὶ Ρωμαϊοκρατίας (69 π.Χ. - 330 μ.Χ) καὶ ἀρχικὰ ὡς ὄνομα περιοχῆς, ἀφ' οὗ ὁ Κλαύδιος δὲν λέει ὅτι ἡ «Ἱερά Πέτρα (ἢ Πύτνα)» εἶναι πόλη, ἀλλὰ περιοχῆ,

Ο Κλαύδιος, όπου η παραλιακή περιοχή που αναφέρει είναι και πόλη, το αναφέρει -ξεκαθαρίζει αυτό, λέει π.χ. «Ίνατος πόλις».

Η ονομασία Ιεράπυτνα ή Ιεράπετρα της πόλης πρέπει να προήλθε από το ότι η Ιεράπυτνα έγινε έδρα της Επισκοπής που αποτελέστηκε από την ένωση της Επισκοπής Ιεραπύτνης ή Ιεράς και της επισκοπής (Σ)ηθείας > Ήτειας ή Πέτρας. Και σήμερα ακόμη η εν λόγω Επισκοπή λέγεται και «Ιεροσηθείας με έδρα την Ιεράπετρα, ενώ από την άλλη υπάρχει και η επισκοπή Πέτρας με έδρα τη Νεάπολη, που προήλθε από τη διάσπαση αυτή της Ιεράπυτνας. Η αρχαία πόλη της Σηθείας βρίσκονταν εκεί που σήμερα λέγεται Πετράς και ως εξ αυτού ονομαζόταν και Πέτρα. Επί Ενετοκρατίας οι επαρχίες Σηθείας και Ιεράπυτνας αποτελούσαν ένα νομό, μια επισκοπή. Σήμερα πάλι αποτελούν μια επισκοπή. Η ονομασία «Γεράπετρος» είναι δημοτικός τύπος της ονομασία «Ιεράπετρας», που συναντάται επί τουρκοκρατίας., όμως η ονομασία Ιεράπετρα συναντάται για πρώτη φορά επί Ρωμαϊοκρατίας.

<<Η Ιεράπυτνα. Η Ιεράπυτνα, καλουμένη ομοίως Κύρβα, ή Κύρσα, Πύτνα και Κάμαρα, υποθέεται, ότι ην η ίδια πόλις, την οποίαν ο Πτολεμαίος καλεί Ιεράν Πέτραν. Ο Στράβων λέγει, ότι ευρίσκετο εις εν ύψωμα, το οποίον ονομάζει πύτναν, και ότι πιστεύει να ην μέρος του όρους της Ίδης. Τα ερείπια ταύτης της πόλεως φαίνονται ότι εις τας ημέρας μας. Η Ιεράπυτνα ή εν δυνατόν φρούριον της νήσου, όταν ο Μέτελλος επιχείρησε να κυριεύση την νήσον της Κρήτης αλλά την σήμερον είναι μόνον κοινόν χωρίον υπ' ονόματι Γεράπετρα.>>.(«ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ Εκ του Γαλλικού, ΙΒ. Τόμ. ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, υπό Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ, 1846).

Γ. Η ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΩΣ ΤΗ ΡΩΜΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Η Ιεράπυτνα ήταν μια από τις 3-6 πιο σπουδαίες πόλεις-κράτη της αρχαίας Κρήτης, μετά από τη Κνωσό, τη Γόρτυνα, την Κυδωνία και τη Λύκτο ή Λύττο, κάτι που συνεχίστηκε και επί Ελληνιστικής εποχής, όπως πιστοποιείται από τα νομίσματα που έκοψε και από το ψήφισμα του 185 π.Χ. που έγινε μεταξύ των Κρητικών πόλεων και του βασιλιά Ευμένη ΙΙ της Περγάμου: «Γορτύνιοι, Κνώσιοι, Φαίστιοι, Λύττιοι, Ραύκιοι, Ιεραπύτνιοι.....».

Η Ιεράπυτνα μετά την κατάργηση της Μινωικής Πολιτείας, όπου όλες οι φυλές της Κρήτης ήταν ένα ενιαίο σύνολο, έγινε κράτος-πόλη και κατά την καλούμενη ελληνιστική περίοδο (4 - 1ος αι. π.Χ.) έκοβε δικά της νομίσματα. Το 145-140 π.Χ. κατέστρεψε τη γειτονική της πόλη Πραισό και την ενσωμάτωσε στη δική της επικράτεια και από τότε άρχισε η άνοδος της Ιεράπυτνας και η εξέλιξή της σε μια από τις σημαντικότερες κρητικές πόλεις (Στραβ. 10, 479). Το 201-200 π.Χ. συμμαχισε με τη Ρόδο, η οποία προσπαθούσε να καταστείλει την πειρατεία. Από το κείμενο της συνθήκης-συμμαχίας μεταξύ των κρητικών πόλεων και του Ευμένη της Περγάμου Μ. Ασίας που υπογράφηκε το 183 π.Χ. Στην επικράτειά της περιήλθαν επίσης η Λάρισσα και η Ωλερος. Η γεινίαση όμως με την Ίτανο οδήγησε σε εχθροπραξίες για τα όρια των δυο περιοχών, που ρυθμίστηκαν μόνο το 112/111 π.Χ., παρά τις συνεχείς προσπάθειες των Ρωμαίων.

Η Ιεράπετρα υποτάχθηκε τελευταία από όλες τις κρητικές πόλεις στους Ρωμαίους, το 68/67 π.Χ. Εκεί είχε καταφύγει από τα Χανιά, ο τότε ήρωας της Κρήτης Λασθένης, όπου τον νίκησαν οι Ρωμαίοι με το Μέτελλο λόγω υπέρτερων δυνάμεων. Ειδικότερα οι Ρωμαίοι υπέταξαν την Ιεράπετρα έπειτα από μια πρώτη αποτυχημένη προσπάθεια του Μάρκου Αντώνιου. Στην τελευταία μάχη που δόθηκε στην πόλη το 67 π.Χ. ο στρατηγός Αριστίων ηττήθηκε από τον Κόιντο Μέτελλο. ο Αριστίων διέφυγε με το στόλο του, αλλά εξαιτίας της κακοκαιρίας τα πλοία του καταστράφηκαν και ο ίδιος συνελήφθη. Η πόλη τελικά καταστράφηκε από τους Ρωμαίους και λίγο αργότερα ξαναχτίστηκε. Η κατάκτηση της Ιεράπετρας σήμανε την οριστική υποταγή της Κρήτης στους Ρωμαίους. Η Κρήτη έγινε τότε Επαρχία της Ρώμης μαζί με την Κυρηναϊκή και με Ανθύπατο Διοικητή και με έδρα τη Γόρτυνα. Τον 1ο μΧ αιώνα ιδρύθηκε στην Ιεράπετρα η (Αρχι)επισκοπή Ιεραπύτνης από τον Άγιο Τίτο, τον πρώτο επίσκοπο Κρήτης.

Δ. Η ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Όταν οι (Β)ενετοί > Ενετοί κατέλαβαν την Κρήτη (1211 – 1669) τη χώρισαν διοικητικά σε έξι μέρη, τα καλούμενα «sexterii/sesterii», όπως ακριβώς ήταν χωρισμένη και η μητρόπολη Βενετία, ένα των οποίων ήταν το «Σεξτέριο Canaregio ή S. Apostolo (των Αγίων Αποστόλων), που περιλάμβανε τις τούρμες (Επαρχίες) Settia, Gerapetra, Mirabello, Lasiti (Σητεία, Ιεράπετρα, Μιραμπέλλο, Λασίθι). Τις πληροφορίες αυτές μας τις δίνει ο Ιταλός ερευνητής Cornelius το 1755 στο έργο *Creta Sacra* βασισμένος στην *Historia Candiane* έργο του 16ου αιώνα του ιστορικού Ανδρέα Κορνάρου. Το 14^ο αιώνα άλλαξε η ενετική διοικητική διαίρεση της Κρήτης και από 6 νομούς που ήταν διαιρέθηκε τώρα σε τέσσερις (τα καλούμενα 4 territory), μια των οποίων ήταν και ο Νομός Σητείας (Territory di Sitia) και ο οποίος αποτελούνταν από τις Επαρχίες (Καστελανίες) Σητείας και Ιεραπέτρας,, καθώς αναφέρουν ο Ολλανδός Olfert Dapper στο «Περιήγησις Κρήτης» (Olfert Dapper, 1636-1689, «Description exacte des isles de l'Archipel»), ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη ως κατάσκοπος πριν πέσει στα χέρια των Τούρκων, ο Ιταλός ιστορικός Fl. Cornelius (*Creta Sacra*), P. Castroliflaca («Regno di Candia») κ.α.

Στην «Περιγραφή Κρήτης» που συνέταξε ο βενετο-κρητικός ευγενής και λόγιος Francesco Barozzi το 1577-1578 (Έκδοση Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης), σχετικά με την περιοχή της Ιεράπετρας, αναφέρονται τα εξής χωριά: «Χωριά της Καστελανίας της Ιεράπετρας: Ανατολή, Απάνω χωριό Ιεράπετρας, Καλαμαύκα, Καλόγεροι, καπίστρι, Κάτω Χωριό Ιεραπέτρας, Καβούσι, Γιανίσι, Μακρυλιά, Μάλλες, Μεσελέροι, Ποταμοί (Απάνω ποταμός, Κάτω Ποταμός), Πρίνα, Επισκοπή Σύνολο 16.»

Ο Ολλανδός περιηγητής - κατάσκοπος Dapper Olfert (1636-1689), ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη λίγο πριν πέσει στα χέρια του Τούρκων, στο βιβλίο του «Olfert Dapper: "Naukeurige Beschryving der Eilanden inde Archipel der Miidlantsche Zee" 1688 first edition with Dutch text», μετάφραση από το Μ. Βερνάδο με τον τίτλο: «Ο. Δαπερ Description exacte des isles de l'Archipel», «Ακριβής περιγραφή της Κρήτης», μεταφρασθείσα στην

Ελληνική παρά του Μ. Βεναρδου του Κρητός, αναφέρει ότι η Ιεράπετρα ή Γεράπετρα αποτελεί μια από τις δυο Επαρχίες του νομού (teritorio) Σητείας, και επίσης ότι στην Ιεράπετρα υπήρχε και φρούριο, πρβ : «... Η Επαρχία ταύτης της πόλεως, η παρ' Ιταλούς il Territorio di Setia καλουμένη, διαχωρίζεται από την του Χάνδακος δια του ποταμού Μίρτου, και είναι ανωμαλοτάτη, εξ αιτία των βουνών και των κοιλάδων, από τα οποία είναι γεμάτη. Περιέχει δε εν φρούριον ή μικράν οχυράν πόλιν, **καλουμένη Ιεράπετραν ή Γεράπετραν, και 70 χωρία** μικρά εις όλην την έκτασιν του θέματός της. επι Ενετών είχε διοικητήν με τον τίτλο του Rettore (Ιππέως)...».

ΤΟ ΕΝΕΤΙΚΟ ΚΑΣΤΡΟ ΣΗΤΕΙΑΣ

Το φρούριο της Ιεράπετρας ονομάζεται από τους ντόπιους «Καλές», που είναι ονομασία τούρκικη, όμως το εν λόγω φρούριο είναι ανοικοδόμηση του ενετικού, αφού επί Ενετών υπήρχε και μάλιστα αρκετά μεγάλο κάστρο (φρούριο) στην Ιεράπετρα. Παλαιότερη μαρτυρία για την ύπαρξη του φρουρίου Ιεραπέτρας που έχουμε εντοπίσει μέχρι στιγμής είναι του 1341, άρα το Καστέλι Ιεραπέτρας είχε κτιστεί ήδη επι ενετικών χρόνων, κάπου 1211 - 1300. Αναφέρεται στο βυζαντινό έγγραφο που δημοσίευσε το 1860 ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος στα «ιστορικά Σκιαγραφήματα» και με τον τίτλο «Απόσπασμα εξ ανεκδότου συγγραφής, επιγραφομένης «Τα Πάθη της Κρήτης επί Ενετών», όπου γίνεται λόγος για παράδοση των φρουρίων Μιραμβέλλου και Ιεραπέτρας στους επαναστάτες κατά την επανάσταση των Ψαρομηλιγγων, 1341-1347 μ.Χ., πρβ: «**Πολιορκίας τεθείσης εις Σιτείαν, η πόλις παρεδόθη προς τούς Ψαρομήλιγγας την αυτήν δε τύχην υπέστησαν μετά παρέλευσιν μηνών τινων ή Ρεθύμνη, και τα Χανία, πλην δυο έτερων φρουρίων, του της Ιεράπετρας και του Μιραμβέλλου** (ολίγον απεχόντων των ορέων του Λασιθίου), άπερ περιήλθον το επόμενον έτος εις τας χείρας των ανταρτών. Εν συντόμω, τα πράγματα προέβησαν ούτως εκ συμφώνου και μετά τοιαύτης δραστηριότητος, ώστε εντός μιας εξαιτίας, τω 1347, παν ίχνος λατινισμού, εκκλησιαστικού τε και διοικητικού, και τιμαριωτικού, εξηλείφθη καθόλην την νήσον...».

Το ως άνω γεγονός αναφέρεται και στο τότε σχολικό βιβλίο «Γεωγραφία και Ιστορία της Κρήτης» του Ιωάννη Κονδυλάκη (έκδοση 1908) << Το 1341 νέα επανάσταση ήρχισεν υπό την αρχηγίαν του Λέοντος Καλλέργη..... Η επανάσταση εξηκολούθησεν υπό την διευθυνσιν των αδελφών Ιωάννου και Μιχαήλ Ψαρομηλιγγων, οίτινες εκυρίευσαν τα φρούρια της Σητείας, της Ιεραπέτρας, του Μιραμβέλλου, του Ρεθύμνου και των Χανίων. Αλλά το 1347 συνεκροτήθη εις τα ανατολικά της νήσου μεγάλη μάχη, καθ' ην οι Κρήτες νικήθησαν και εφονεύθησαν οι Ψαρομήλιγγοι.>>

Ε. Η ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΕΞΗΣ

Η Επαρχία της Ιεράπετρας επί τουρκοκρατίας (1669 – 1898), όμως μέχρι το 1868, ήτοι μέχρι τη δημιουργία του νομού Λασιθίου που τότε η Ιεράπετρα υπήχθη στο Νομό Λασιθίου, υπαγόταν μαζί με όλες τις άλλες της ανατολικής Κρήτης: Ρίζου, Λασιθίου, Μιραμπέλλο και Σητείας στη Διοίκηση

(νομό) τού Μεγάλου Κάστρου ή άλλως Χάνδακα (Ηρακλείου). Μόλις εδραΐωσαν οι Τούρκοι τη θέση τους στην Κρήτη τη χώρισαν σε τρεις νομούς: Χάνδακα (Ηρακλείου), Ρεθύμνου και Χανίων και το 1868 σε πέντε: Σφακίων, Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου. Την εποχή της Τουρκικής κατοχής αφενός ανακαινίστηκε το φρούριό της και συνάμα χτίστηκε μέσα στον οικισμό ένα τζαμί, το οποίο υπάρχει ακόμη στην παλιά πόλη. Απέναντί του βρίσκεται η βρύση του Τούρκου Δημάρχου Καρακάση. Στην πλατεία Δημαρχείου υπάρχει ακόμη ένα κτήριο που είναι γνωστό με την ονομασία Μεχτέπι ή Οθωμανική Σχολή και κτίστηκε το 1899 για τα τουρκόπουλα, όπου σήμερα στεγάζεται η Αρχαιολογική Συλλογή.

Στην πρώτη απογραφή που έκαναν οι Τούρκοι το 1671, ήτοι δυο χρόνια μετά που κατέλαβαν το 1669 το νησί της Κρήτης, ύστερα από διαταγή του Μεγάλου Βεζύρη Κιοπρουλή Πασά και με σκοπό να μετρηθούν οι υπόδουλοι πλέον Κρήτες και να τους μπει κεφαλικός φόρος ή τούρκικα χαράτσι (βλέπε Ν. Σταυρινίδης «Μεταφράσεις Τούρκικου Αρχείου Ηρακλείου», Κώδικας 4, σελίδα 273, αρ. μετάφρασης 699, τομ. Β', επίσης : Ν. Σταυρινίδης Κρητικά Χρονικά ΚΒ, σ. 119-132), βλέπουμε να αναφέρεται ότι στη Διοίκηση Σητείας (Liva Istiye) αφενός υπάγονταν οι Επαρχίες Σητείας (Nahiye Istiye), Ιεράπετρας (Nahiye Yerapetre), Μιραμπέλλου (Nahiye Meranblo), Λασιθίου (Nahiye Lasit) και Ρίζου (Nahiye Rizu) και αφετέρου υπήρχαν Πλούσιοι 2490, μεσαίος τάξεως 2041, Πτωχοί εργαζόμενοι 614 = Σύνολο άτομα 5.146 για πληρωμή κεφαλικού φόρου. Στην απογραφή αυτή δεν απογράφονταν οι γυναίκες, τα παιδιά, οι ανήμποροι και οι παπάδες, επειδή δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν φόρο.

Λαμβάνοντας υπόψη, λέει ο Ν. Σταυρινίδης, ότι κάθε φορολογήσιμο άτομα έχει 4 άτομα κατά μέσο όρο που συντηρεί, άρα ο πληθυσμός της Διοίκησης Σητείας ήταν $5146 \times 4 = 20.584$ κάτοικοι. Ο πληθυσμός αυτός φαίνεται λίγο, επειδή λόγω του πολέμου πολλοί Κρήτες τότε είχαν αποδήμει σε άλλα μέρη, κυρίως στη Βενετία.

Στην Επαρχία Ιεράπετρας, σύμφωνα με την απογραφή του 1671, αναφέρονται 24 χωριά με τους εξής πλούσιους και πτωχούς:<< Συνοικία (Nefs Ierapetra): Άγιος Νικόλαος Ιεράπετρας (πρωτεύουσα) άτομα 72, Άγιος Γεώργιος 48, Άγιος Σπυριδών 38, Αγία Τριάς 21, Απάνω Κυρές 54, Κάτω Κυρές 24, Χριστός 12,. Η συνοικία αυτής ταύτης της Ιεράπετρας (Nefs Yerapetre): Πλούσιοι 159, Μεσαίος τάξεως 85, Πτωχοί εργαζόμενοι 22. Σύνολον 266. Χωριά: Καβούσι άτομα 62, Πισκοπή 41, Βασιλική 2, Μοναστηράκι 8, Κάτω χωριό 50, Αποστολιανά 3, Απάνω Χωριό 17, Γιανίτσι 41, Κεντρί 29, Άγιος Ιωάννης 7, Καπίστρι 16, Μακρηλιά 10, Μεσελέρους 29, Ανατολή 44, Καλαμαύκα 17, Ασαρη 13, Μάλες 101. Όλα τα χωριά: Πλούσιοι 440, Μεσαίος τάξεως 282, Πτωχοί εργαζόμενοι 64. Σύνολον άτομα 786>>.

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΗ: Ο φιλικός ηγέτης της επανάστασης του 1821-1830 Κ. Κριτοβουλίδης στα «Απομνημονεύματα, του περί Αυτονομίας των Κρητών» αναφέρει ότι κατά τους κρητικούς απελευθερωτικούς αγώνες του 1821-1830 η Ιεράπυτνα ήταν η τέταρτη σε πληθυσμό πόλη της Κρήτης (Ηράκλειο, Κυδωνία, Ρέθυμνο και μετά Ιεράπυτνα): «η πόλις Ιεράπυτνα σχηματίζει πόλιν, ούσαν τετάρτην των υπαρχουσών της

Κρήτης πόλεων κατά τον πληθυσμόν». Αναφέρει επίσης ότι η Ιεράπυτνα ήταν η τελευταία πόλη της Κρήτης που υπέκυψε στους Ρωμαίους, γιατί εκεί είχε καταφύγει αρχικά από την Κυδωνία και μετά από την Κνωσσόν ο τότε ήρωας της Κρήτης Λασθένης κατά τους Ρωμαϊκούς πολέμους με το Μέτελλο, όπου τον νίκησαν οι Ρωμαίοι με το Μέτελλο λόγω υπέρτερων δυνάμεων.

Η ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ ΣΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1834

Ο πληθυσμός της Ιεράπετρας στην αιγυπτιακή απογραφή της Κρήτης του 1834, απογραφή την οποία διέσωσε-κατέγραψε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834), είχε τις εξής οικογένειες (οικογένειες, όχι άτομα) : «ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ (Καστέλι) 1125 οικογ., 840 Χριστ. 285 Μουσουλμ..»

Το καστέλι 300, Ανατολή 60, Μάλες 200, Καλαμαύκα 100, Μεσελέροι 40, Ιστρυνας 20, Μακρυλιάς 1^ο, Καπίστρι 15, Βασιλική 25, Καβούσι 100, Μοναστηράκι 10, Επάνω χωριό 50, Κάτω Χωριό 70, Επισκοπή 25, Παπαδιανά 15, Αγίος Ιωάννης 40, Λαννίτσι 10, Κενδρί 35. Σύνολο 1125

Στη «Γεωγραφία της Κρήτης υπό Εμμ Σ. Λαμπρινάκη», η οποία εκδόθηκε «Ρέθυμνα 1890», άρα επί εποχής Τουρκοκρατίας ακόμη στην Κρήτη, διαβάζουμε:

«ΔΗΜΟΣ ΙΕΡΑΠΥΤΝΗΣ ἢ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ. Το πάλαι εκαλείτο η πόλις Κύρβα απο τον θεμελιωτήν αυτής Κορύβαντα, εἶτα Πύτνα, Κάμηρος, Ιεραπυτνα, Ιεράπετρα τανυν δε Γεράπετρα και Καστέλι. Ἦτο δε επίσημος δια την οχυρότητά της και εις ταύτην κατέφυγεν ο ήρωας Λασθένης εκδιωχθείς εκ της Κνωσσού υπό του Μετέλλου τω 66 π.Χ. (29 Μαΐου). Αλλά τρομερός σεισμός κατέστρεψαν αυτήν το 1508 (29 Μαΐου). **Τω 1647 εκυριεύθη υπο των Τούρκων, οτε ωνομάσθη Γεράπετρα.** Των 1780 (24 Οκτωβρίου) ἕτερος σεισμός κατέστρεψαν αυτήν. Των δε 1822 (4Δεκ/βρίου) επολιόρκησαν αυτήν μάτην ο Α. Κουσκουμπές, ο Ν. Ζερβός, ο Βουζουμάρκος, ο Α. Σημιανός, ο Ν. Ανδριανός, ο Ιω. Μακρύς και ο Ιω. Κοντός πολλούς νεκρούς καταλιπόντες. Κώμαι άξιας μνείας του δήμου τούτου είναι το Κενδρί παρα τον ποταμόν Κέδρην ένθα οι Κρήτες εφόνευσαν 5 Τούρκους τω 1822 (2 Δ/βρίου), Μεσελέρα (Μεσελερούς), Καλογέρου, Γιαννίτσι, ὅθεν δια του Περιστερεώνος εισέρχονται εις Σιτείαν. Προς Μ. της Ιεραπύτνης κείται η νήσος Χρύσα (Γαδηρόνη, Γαδειρόνησος, Γαΐδουρονήσι) οροπεδίον χαμηλόν και πετρώδες, επιτηδεία μόνο εις βοσκήν ποιμνίων, είχε δε αλικάς (αλατοπηγεία) μέχρι το 1840. Μικρονήσι Α. μικρά και ξηρά νήσος ὅθεν το όνομα. Ο δήμος ούτος εξαπλούμενος εν τη Ιεραπυτνιακή πεδιάδι (15 μιλίων μήκους και 4 πλάτους) είναι εύφορος εις δημητριακά και δενδρόφυτος, είχε όμως κλίμα πολύ νοσηρόν ένεκα της Αλικής λίμνης και τινών ελών. Εν δε τη πόλει λειτουργεί αρχαιολογικός Σύλλογος προ τριετίας».

Στο σχολικό βιβλίο επί εποχής Κρητικής Πολιτείας (1898 – 1913) «**ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΛΕΛΕΔΑΚΙ, ΧΑΝΙΑ 1905**» αναφέρεται:

«Επαρχία Ιεραπέτρας. Πρωτεύουσα είναι η Ιεράπετρα (2.164 κάτ.) επί της θέσεως της αρχαίας Ιεραπύτνης, μιας των αρχαίων πόλεων κατά τα μέρη

ταύτα. Έδρα του Επισκόπου Ιεράς και Σητείας, Υποτελωνείου και Ελληνικού Σχολείου. Έχει μικρόν τεχνητόν λιμένα. Ανατολή (659 κατ.) έδρα Δήμου. Μάλλαις (853 κατ.) κειμένη παρά τα ερείπια της αρχαίας πόλεως Μάλλα. Καλαμαύκα (538 κάτ.). Μεσελέροι μικρά κώμη παρά την οπιοάν έκειτο η αρχαία πόλις Ωλερος. Κάτω χωριό (497 κάτ.) έδρα δήμου...».

ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1900: Στην απογραφή επί Κρητικής Πολιτείας της 4/6/1900, σύμφωνα με την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/σης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, ο Δήμος Νεάπολης είχε 4409 κατ., ο του Αγίου Νικολάου 4897 κατ. και ο Δήμος Ιεραπέτρας τους εξής κατοίκους: Ιεράπετρα 1128 άνδρες (329 μωαμ.) + 1036 γυναίκες (279 μωαμ.) = 2164, Γιαννίτσι 100 + 103 = 303, Καπίστρι 67+53 = 120, Κεντρί 117 + 117 = 234, Λεπροχώρι 34 + 25 = 59, Μακρυλιάς 45 + 37 = 82, Μεσελέροι 128 + 126 = 254, Μετόχια 112 + 87 = 199, Ιερά Επισκοπή Ιεράς και Σητείας 10 καλόγεροι, Μονή φανερωμένης 13. Σύνολο 1416 άνδρες + 1297 γυναίκες (συν 338 άνδρες μωαμ + 287 μωαμεθανές) = 3338.

4. Η (Σ)ΗΤΕΙΑ > ΗΤΕΙΑ, ΗΤΙΣ

Α. Η ΕΠΑΡΧΙΑ, Ο ΔΗΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Η Σητεία, η ιδιαίτερη πατρίδα του ποιητή επί Ενετοκρατίας Β. Κορνάρου, είναι μια πάρα πολύ ωραία, παραλιακή και αμφιθεατρική πόλη της ανατολικής Κρήτης, η οποία βρίσκεται λίγο πριν από την εσχατιά της βορειοανατολικής ακτογραμμής της Κρήτης και συγκεκριμένα στο δυτικό μυχό του φερώνυμου κόλπου Σητείας, 70 χλμ. ανατολικά του Αγίου Νικολάου Λασιθίου. Σήμερα αποτελεί έδρα του ομώνυμου δήμου, που, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, έχει τον εξής πληθυσμό: Δήμος Σητείας 19.051: δημοτική ενότητα Σητείας 15.023, δημοτική ενότητα Ιτάνου 2.164, δημοτική ενότητα Λεύκης 1864 κάτοικοι.

Η πρώην επαρχία Σητείας είναι μια από τις τέσσερεις διοικητικές περιοχές που διαχωρίζεται ο Νομός Λασιθίου, η έσχατη ανατολική του νομού και της νήσου Κρήτης. με έδρα την πόλη της Σητείας και με μεγαλύτερους οικισμούς το Παλαίκαστρο, τη Ζίρο κ.α.

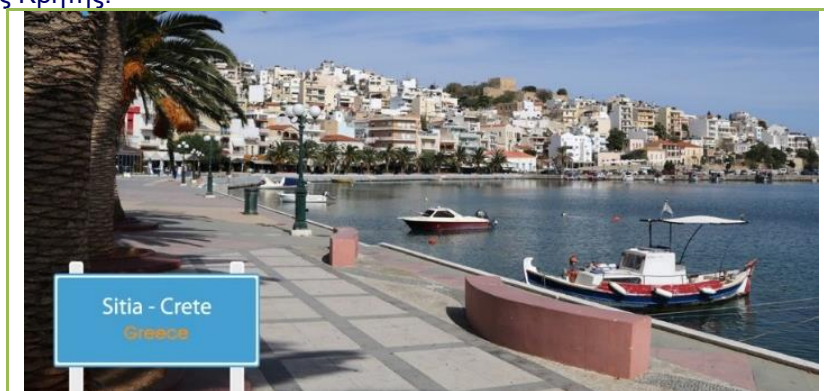
Τα χωριά της πρώην Επαρχίας Σητείας μαζί με κάποια γειτονικά της Επαρχίας Ιεραπέτρας, με τον καλούμενο «Νόμο ή Σχέδιο Καποδίστρια», δηλ. τη συνηθισμένη ονομασία του νόμου Ν. 2539/4-12-97 (ΦΕΚ 244 Α') : «Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης», αποτέλεσαν τρεις δήμους: Σητείας, Ιτάνου και Λεύκης. Ο δήμος Σητείας αποτελούνταν από τον τότε δήμο Σητείας και τις κοινότητες: 1. Αγίου Γεωργίου, 2. Αχλαδίων, 3. Έξω Μουλιανών, 4. Κασιδωνίου, 5. Κρυών, 6. Λάστρου, 7. Μαρωνίας, 8. Μέσα Μουλιανών, 9. Μυρσίνης, 10. Πισκοκεφάλου, 11. Πραισού, 12.

Ρούσσας Εκκλησίας, 13. Σκοπής, 14. Σταυρωμένου, 15. Σφάκας, 16. Τουρλωτής, 17. Χαμεζίου, οι οποίοι καταργήθηκαν Έδρα του δήμου ορίζονταν ο οικισμός Σητεία του τέως δήμου Σητείας.

Ο Δήμος Σητείας, σύμφωνα με το Ν. 3852/4-6-2010 (ΦΕΚ Α' αρ. φυλ 87/7-6/2010): «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης» και του οποίου η ισχύς άρχισε από 1 Ιανουαρίου 2011, έχει έδρα τη Σητεία και αποτελείται από τους πρώην δήμους α. Ιτάνου β. Λεύκης και Σητείας. (με το Π.Δ. 105/2011, ΦΕΚ 239/1-11-2011, οι Τοπικές Κοινότητες Πεύκων, Χρυσοπηγής, Λιθινών και Περβολακίων αποχώρησαν από το Δήμο Ιεράπετρας και εντάχθηκαν στον όμορο Δήμο Σητείας)

Η Σητεία διαθέτει μικρό αεροδρόμιο, μέσω του οποίου συνδέεται με την Αθήνα και τα νησιά του Αιγαίου, καθώς και ένα πολύ καλοφτιαγμένο λιμάνι, τόσο για επιβατικά πλοία που συνδέουν την περιοχή με τον Πειραιά και άλλα νησιά, όσο και για ψαρόβαρκες, που δίνουν και έναν ιδιαίτερα γραφικό τόνο στην περιοχή.

Η Σητεία και η ευρύτερη περιοχής της διαθέτει πάρα πολλά αξιοθέατα: τον ενετικό στρατώνα (φρούριο με οικίες, ενετικά "Καζάρμα".) το γραφικό λιμάνι με τα ταβερνάκια και τα καταστήματά του, τα ερείπια του Μινωικού οικισμού στον Πετρά, το Μινωικό Νεκροταφείο στην Αγία Φωτιά, το σπίτι της Μεσομινωικής περιόδου στο Χαμέζι, την Αρχαία Πραισό, όπου υπήρχε ιερό του Δικταίου Διός, του θεού της φιλοξενίας, την Εκκλησία των Αγίων Πάντων στην ομώνυμη παραλία, τη Μονή Τοπλού, με τα θαυμάσια ψηφιδωτά και τις εικόνες της, καθώς και το μουσείο της μονής, το Αρχαιολογικό και Λαογραφικό Μουσείο, το Φοινικόδασος στο Βάι, μοναδικό στο είδος του σε ολόκληρη την Ευρώπη, το Μινωικό οικισμό στο Παλαίκαстро, το Μινωικό Ανάκτορο στο Ζάκρο, τον αρχαιολογικό χώρο της Ιτάνου, τα γραφικά χωριά του Μοχλού, του Παλαίκαστρου και της Ρούσσας Εκκλησιάς κ.α. . Όλα αυτά είναι και η αιτία που η Σητεία αποτελεί ένα από τα πιο αξιόλογα τουριστικά θέρετρα της Κρήτης.

Β. Η ΚΤΙΣΗ ΚΑΙ Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ (Σ)ΗΤΕΙΑΣ > ΉΤΕΙΑΣ

Η Σητεία ταυτίζεται με την αρχαία πόλη Ητεία ή Ητιδα που ήταν η ιδιαίτερη πατρίδα του Μύσωνα, ενός από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας. Απλά η νέα πόλη δε φαίνεται να κτίστηκε πάνω στα θεμέλια της παλιάς. Η σημερινή πόλη της Σητείας είναι κτισμένη στα ερείπια της Σητείας των ενετικών χρόνων, όπως προκύπτει σαφέστατα από τις γκραβούρες των περιηγητών και συγγραφέων την ενετικής περιόδου (F. Basilicata 1618, του Olfert DAPPER 1688 κ.α.). Η αρχαία πόλη Ήτεια, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, βρισκόταν κάπου ένα χιλιόμετρο ενδότερα της νήσου, στο δυτικό μυχό του Κόλπου Διδύμου ή της Σητείας, κοντά στο χωριό Πετράς, όπου έχουν εντοπιστεί ερείπια πολυγωνικού τείχους και άλλα λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων. Την ανάγκασαν σε ερήμωση ή την κατέστρεψαν παντελώς οι Σαρακηνοί μαζί με όλες τις άλλες παράλιες πόλεις της Κρήτης (Ολούς, Λατώ ή Καμάρα κ.α.) προκειμένου να μπορέσουν να καταλάβουν την Κρήτη. Όταν οι Ενετοί κατέλαβαν την Κρήτη το 1211 δημιούργησαν στο λιμάνι της Σητείας ένα borgo (= οχυρωματικός οικισμός με δήμο στον οποίο όσοι έμεναν είχαν συγκεκριμένες υποχρεώσεις), το borgo di Castelo Sitia, κάτι όπως έγινε και με borgo di Castello Mirabello - S. Nicolo (Καστέλι Μιραμπέλλου ή Άγιο Νικόλαο), που στη συνέχεια αναπτύχθηκε η Ενετική πόλη της Σητείας.

Αποψη της πόλης της πόλης της Σητείας (Città di Settia) και του Φρουρίου της (Castello di Settia), που σήμερα λέγεται (Καζάρμα). «Το Βασίλειον της Κρήτης - Cretae Regnum, Francesco Basilicata, 1618»

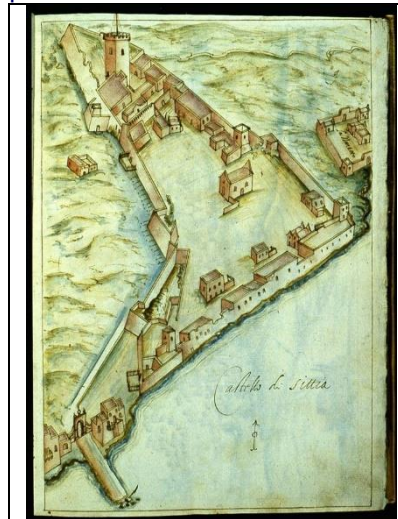
Ο μελετητής του Ερωτόκριτου Γιάνναρης πιστεύει πως το όνομα «Σητεία» προήλθε από τη γενική «(της) + Ήτείας» ή από τον τοπικό προσδιορισμό «(εις) + Ητείαν > Σητεία», κάτι που δεν ευσταθεί, αφού δεν έχουμε άλλα τέτοια παραδείγματα. Η πραγματικότητα είναι ότι η ονομασία «Ήτεια ή Ήτις» προήλθε από την αποβολή του αρκτικού συμφώνου της λέξης (Σ)ΗΤΕΙΑ >

ΗΤΕΙΑ, κάτι όπως και (Σ)ολούς > Ολούς > Ελούντα, (Β)ενετία > Ενετία, (σ)άλος, (σ)άλας > (sardine, σαρδέλα) > άλας - αλάτι, (χ)άρος > Άρης κ.λπ.. Και αυτό είναι κάτι που πιστοποιείται και από το ότι στην περιοχή της Σητείας βρέθηκε αρχαία επιγραφή του 3^{ου} αι. π.Χ. με ψήφισμα των Πραισίων, το οποίο ονομάζει τους κατοίκους ΣΗΤΑΗΤΑΣ. Απλά οι Ενετοί χρησιμοποιούσαν - διατήρησαν την αρχική ονομασία, την ονομασία Σητεία > Set(t)ia > Sitia, και όχι την ονομασία (Σ)ητεία > Ήτεια, και όταν αυτοί κατέλαβαν την Κρήτη την έκαναν και πάλι κοινή στους Έλληνες.

Η αρχαία πόλη Ήτεια είναι νεότερη από αυτές της Ιεράπετρας και της Ιάνου, αφού αυτές κτίστηκαν από τους Κουρήτες, τους πρώτους κατοίκους της Κρήτης.

Σύμφωνα με το Διογένη Λαέρτιο (Βίος Φιλοσόφων 1.9.10), που επικαλείται παλαιότερους του ιστορικούς, η Ήτις ή Ήτεια είναι πόλη της Κρήτης απ'όπου κατ'γοντα ο Μύσωνας που ήταν ένας από τους 7 σοφούς της αρχαιότητας, πρβ: «Σωσικράτης δε έν διαδόχαις (φησί) από μέν πατρός Ητείον είναι από δε Χηνέα. Ευθύφρων δε ο Ηρακλής του Ποντικού, Κρήτα φήσιν είναι Ητείαν γαρ πόλις είναι Κρήτης...».

Ομοίως ο Στέφανος Βυζάντιος (Εθνικά), 5ος αι. μ.Χ., αναφέρει ότι η Ήτις ή Ήτεια είναι πόλη της Κρήτης και η πόλη αυτή ήταν η πατρίδα του Μύσωνα ενός από τους 7 σοφούς της αρχαιότητα, καθώς αναφέρουν ο Πλάτωνας και άλλοι αρχαίοι συγγραφείς, πρβ: «Ήτεια, δήμος Λακωνικής, και της Κρήτης πόλις, όθεν ην Μύσων εις των επτά σοφών χρηματίζων. Ήτειος, ου μέμνηται Πλάτων εν τω Πρωταγόρας, Χηνέα τούτον ειπών, Δίδυμος δε συμποσιακών δεκάτω Ήτιον αυτόν καλεί».

Ο Στρατώνας (cazarma) της Σητείας (R.F. Monani, 1612). Castel Sitia

Ο Μαρκιανός Μενίππος, 4ος αι., στο έργο του «Σταδιασμός, Κρήτης Περιήπλους» (Marciani periplus. Menippi peripli fragmentum quod Artemidori nomine ferebatur. Peripli qui Stadiasmus magni maris inscribi solet fragmentum) περιγράφοντας την περιοχή της Κρήτης από τη Χερσόνησο έως το ακρωτήριο Σαμώνιο (Σίδερο) αναφέρει επακριβώς τα εξής:

Στα ελληνικά: «.... Από του Ηρακλείου εις Χερρόνησον πόλιν σταδ. λ'. ύδωρ έχει και νήσον έχουσα πύργον λιμένα. Από Χερρονήσου εις Σολούντος σταδ. ξ'. άκρα εστίν, ύφορμον έχει. Έχει δε ύδωρ καλόν, απέχει δε από της γης σταδ. κ'. Από Σολούντος εις Καμάραν σταδ. ιε'. Από Καμάρας εις Ετέραν σταδ. κε. Από της Ετέρας επι την Κητίαν άκραν σταδ. ιε. ύφορμος εστίν, άνυδρος δε. Από της Κητίας εις Διονυσάδα σταδ.

τ'. νήσοι εισί δυο έχουσα λιμένα και ύδωρ. Από Διονυσιάδος εις το Αμμώνιο όθεν περιάγειν την Κρήτην σταδ. ρκ'.».

Στα λατινικά: «Ab Hieraclaeo ad Chersonnesum oppidum stadia 30 Aquam habet et insulam. quae habet turrim et aquam. A Chersonneso ad Oluntem stadia 60. Promontorium est. Habet locum appellandi et etiam aquam bonam. Abest a continente stadia 20. Ab Olunte ad Camara stadia 15. A Camara ad Eteam stad. 25. Ab Etea ad promontorium Ceteum stadia 14. Portus est sine aqua. A promontorio Ceteo ad Dionysiades stadia 300. Sunt duae insulae. Habentes portum et aquam. A Dionysiadibus ad Sammonium, unde orsi sumus periplum Creta stadia 120:

1) Σολούς: Falso scriptum est Σολούντος. Scribendum est Scylace teste Ολούντος. Sita autem fuit Haec urbs in ea menisnsula, quae nunc Spina Longa (dorsum longum) dicitur.

2) Καμάρα: Haec urbs etiam Lato dicta est. Sita autem fuit in continente, ex advent ista peninsula.

3) Ετέρα: Non dubitamus, quin pro Ετεραν scribendum sit Έτειαν. Mensura κε falsa est.

4) Κητίαν: Videmus igitur, quod ultimum promontorium ad orientem est quodque hodie dicitur Sidero, a veteribus dictum esse Κήτεια, quod nos a κήτω ducimus, ut quasi significet promontorium, quod coeti habeat speciem.

Σαφώς η πόλη ΣΟΛΟΥΣ είναι η πόλη (Σ)ΟΛΟΥΣ > Ολους > Ελούντα, η πόλη Ceteon είναι η πόλη Κυτειος, η πόλη ΕΤΕΡΑ είναι η πόλη ΕΤΕΙΑ (απλά στο ελληνικό κείμενο αντί για το γράμμα Ι, από γραφικό λάθος, γράφηκε με Ρ κάτι που επιβεβαιώνεται από το λατινικό κείμενο όπου επεξηγείται ότι εδώ έχει γίνει λάθος (falso). Η πόλη ΕΤΙΑ = η (Σ)ΗΤΕΙΑ ή η ΕΘΙΑ.

Ο Ολλανδός περιηγητής - κατάσκοπος Dapper Olfert (1636-1689), ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη λίγο πριν πέσει στα χέρια του Τούρκων, στο βιβλίο του «Olfert Dapper: "Naukeurige Beschryving der Eilanden inde Archipel der Miidlantsche Zee" 1688 first edition with Dutch text», μετάφραση από το Μ. Βερνάδο με τον τίτλο: «Ο Δαππερ Description exacte des isles de l'Archipel», «Ακριβής περιγραφή της Κρήτης», μεταφρασθείσα στην Ελληνικήν παρά του Μ. Βεναρδου του Κρητός, σχετικά με την πόλη της Σητείας, αναφέρει τα εξής:

«Περί της πόλεως Σιτείας. Η νυν μεν παρά των εγχωρίων Σιτεία, παρά δε Ιταλών Setia, και παρά των παλαιών Σιτειών, καλουμένη η πόλις, κατά Πλίνιον, Πτολεμαίον και Στέφανον, κείται προς το Βόρειον της νήσου, πλησίον της Ανατολικής αυτής εσχατίας, ομού με μικρόν κόλπον του αυτού ονόματος, μετά ολίγον διάστημα, προς το Νότιον μέρος τριών μικρών νησίων ή βράχων καλουμένων Γιανίτσαροι, και ογδοήκοντα μίλια Ιταλικά προς το Ανατολικόν της πόλεως Χάνδακος. Είναι δε κτισμένη επί ενός λατομίου ανωμάλου, εξέχοντος εις την θάλασσαν, ως γλώσσα γης, από την οποίαν μάλιστα και περιτριγυρίζεται σχεδόν πανταχόθεν. Αύτη δεν έχει λιμένα ειμή μόνο ένα αιγιαλόν ανοικτόν, τον οποίον οι Ιταλοί καλούσι Sricchia, όπου τα πλοία δεν δύνανται τελείως να ασφαλισθώσι, εξ αιτίας του βορρέως, πνέοντος ως επί το πλείστον εκεί. Επί των Ενετών ήτον Επισκοπή, της οποίας ο Επίσκοπος εψηφίζετο από τον Αρχιεπίσκοπον του Χάνδακος. Η Επαρχία ταύτης της πόλεως, η παρ' Ιταλοίς il Territorio di Setia καλουμένη,

διαχωρίζεται από την του Χάνδακος δια του ποταμού Μίρτου, και είναι ανω-μαλοτάτη, εξ αιτία των βουνών και των κοιλάδων, από τα οποία είναι γεμάτη. Περιέχει δε εν φρούριον ή μικράν οχυράν πόλιν, **καλουμένη Ιεράπετραν ή Γεράπετραν, και 70 χωρία** μικρά εις όλην την έκτασιν του θέματός της. επι ενετών είχε διοικητήν με τον τίτλο του *Rettoire* (Ιππέως)».

Σημειώνεται ότι ο Dapper Olfert (1636-1689) στο πρότυπο βιβλίο «Olfert Dapper: "Naukeurige Beschryving der Eilanden inde Archipel der Midlantsche Zee" 1688 first edition with Dutch text» αναφέρει ότι η Σητεία από τους Έλληνες λέγεται «Sitia», από τους Ιταλούς «Setia» και από τον Πλίνιο, τον Πτολεμαίο και το Στέφανο (Βυζάντιος) καλείται Κίτεον («Citeum») : «De stad Sitia, nu by de Gricken, en Setia by the Italiënen, en by de ouden, als Plinius, Ptolemeus, en Stephanus Citeum geheten».

Ο Στέφανος Βυζάντιος αναφέρει: «Κύτα, πόλις Κολχική, πατρίς Μηδείας, έστι και άλλη Σκυθίας, ο πολίτης Κυταίος, εξ ού και Κυταιεύς" πύργους εισόψεσθε Κυταίους Αιήταο..... , έστι και Κύταιον πόλις Κρήτης».

Γ. Η ΣΗΤΕΙΑ ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1211-1669)

Η Σητεία, όταν οι Ενετοί κατέλαβαν την Κρήτη, ήτοι το 1211, ενσωματώθηκε και αυτή στο Βενετικό Ρηγάτο του Κάνδια (Regno di Candia) με πρωτεύουσα το Ηράκλειο (Candia).

Αρχικά, επι Ενετοκρατίας, η Κρήτη χωρίστηκε διοικητικά σε 6 διοικητικές περιοχές (sexterii), τόσες όσες και οι συνοικίες της Ενετίας: Canaregio ή Αγίων Αποστόλων, S. Crofe (Σταυρού), S". Marcus (Αγίου Μάρκου), Castello (Καστέλο), S. Paulus (Αγίου Παύλου) και Dorfoduro. Οι Επαρχίες που σήμερα καλούνται Σητείας, Ιεράπετρας, Μιραμβέλλου και Λασιθίου αποτέλεσαν την ενιαία διοικητική περιφέρεια στην οποία δόθηκε το όνομα Sestiere di Canaregio, από το όνομα μιας συνοικίας της Βενετίας. Η περιφέρεια αυτή διαιρέθηκε σε 33 ιπποτείες με διοικητή τον Leonardo Feletro. Τις πληροφορίες αυτές μας τις δίνει ο Ιταλός ερευνητής Cornelius το 1755 στο έργο *Creta Sacra* βασισμένος στην *Historia Candiane* έργο του 16ου αιώνα του ιστορικού Ανδρέα Κορνάρου.

Η Κρήτη από τον 14^ο αιώνα και εξής διαιρέθηκε διοικητικά σε 4 τμήματα (territorii): Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου (Candia) και Σητείας. Στο territorio di Sitia υπάγονταν μόνο οι Επαρχίες Σητείας και Ιεραπέτρας με πρωτεύουσα τη Σητεία. Οι Επαρχίες Μιραμπέλλου και Λασιθίου υπήχθησαν σ' αυτή του Χάνδακα. Τότε κτίστηκε και Καστέλι στη Σητεία, που ονομαζόταν Castel proprio di Sithie, αφού το αναφέρει το 1415 ο Cristoforo Buondelemoniti. Σήμερα το καστέλι αυτό ονομάζεται Καζάρμα, από το ενετικό *Caza di arma* (= οικία στρατού, στρατώνας).

Μάλιστα, επειδή η Σητεία (η ιδιαίτερη πατρίδα του επι Ενετοκρατίας ποιητή Β. Κορνάρου) άκμασε και προόδευσε ήδη από την αρχή της Ενετικής κατάκτησης, η Γερουσία της Ενετίας σε έγγραφό της το 1232 την αποκαλεί «Maximum statum et lumen ejusdem insulae », δηλαδή μεγάλο σταθμό και φως της νήσου.

Το 1415 ο Cristoforo Buondelemonti, ιερωμένος από τη Φλωρεντία της Ιταλίας, στο «Γύρος Κρήτης» (ΜΕΡΟΣ Β: ΒΟΡΕΙΑ ΑΚΤΗ), 1415 μ.Χ., μετάφραση Μάρθα Αποσκήτη, σχετικά με την περιοχή από την Παχιά Άμμο (ή Ίστρωνα μέχρι τη Σητεία, αναφέρει τα εξής για την περιοχή Σητείας:

Επαρχία Σητείας					
Χωριό	κάτ.	πληθ.	Χωριό	κάτ.	πληθ.
			30. Pagliopeci Apano	103	2
			31. Prassus	127	1
1. Castel proprio di Sithie	1391	7			
2. Anhladia	258	2	32. Pagliopeci Catto	100	-
3. Berati	147	-	33. Rucaca	262	2
4. Armenus	428	5	34. Stravodhoxari (Stravodhoxari)	227	1
5. Cria	176	-	35. Schinoacapsala	162	-
6. Camesi	371	1	36. Scopi	195	-
7. Cazzidoni	218	1	37. Soffora (Sochora?)	462	-
8. Catamafca	41	-	38. Sichia	207	2
9. Canene	90	-	39. Sottira	121	-
10. Catteghiona	428	8	40. Sandali	371	3
11. Candra	403	3	41. Siro (Ziro)	448	3
12. Dafni	182	2	42. Sfachia	239	1
13. Drapanus	39	-	43. Sclavus	34	-
14. Eitea	564	3	44. Scaglia	162	-
15. Greas	305	3	45. Slavodiaco	17	-
16. Lapiitho	67	-	46. Trapeonda	428	2
17. Lastro	282	4	47. Turloti	313	3
18. Lithines	175	4	48. Turtulus	111	-
19. Lissochieffalo (Piscochieffalo)	442	3	49. Visia (Visas)	107	-
20. Lamnoni	221	1	50. Vasselus	314	5
21. Lutrachi	72	1	51. Voila	299	4
22. Mugliana messa ditto Vardocori	291	-	52. Xisu (Sou)	377	1
23. Marunea	96	1	53. Xerocambo	47	-
24. Mugliana Messa	458	6	54. San Zorzi Mugliana	261	1
25. Macri Livadhi	67	-	55. Sfaca	-	6
26. Orno	217	1			
27. Paraspori	261	1	Επαρχ. Σητείας		
28. Piscopi Apano	191	1	κάτοικοι 1583	13.523.	
29. Piscopi Catto	171	1	πανόδες 1583	8.98	
					ΓΥΡΙΣΤΕ ΣΕΛΙΔΑ

Καστελάνια Σητείας, απογραφή Castel proprio di Sithie το 1583 μ.χ., απο την έκθεση του Ενετού Pietro Castrofialca, " Libro de Informattion dele cose publiche del Regno de Candia ...", 1583. (Στεργ. Σπανάκης «Μνημεία Κρητικής Ιστορίας»). Περιέχει 55 χωριά,

βουνών το λιμάνι του Ηρακλείου, όπου επίσης δεν φαίνεται τίποτε. Οι σύντροφοί μου τραγουδούν και ετοιμάζονται να φθάσουν στο ακρωτήριο Σαλμώνιον (Σίδερο) ακολουθώντας ψηλές σκιερές ακρογιαλιές».

Το 1583, καθώς αναφέρεται στην έκθεση του Ενετού Pietro Castrofialca, " Libro de Informattion dele cose publiche del Regno de Candia ...", 1583, Μετάφραση Στ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας), το διαμέρισμα του Χάνδακα είχε 90.179 κατοίκους και η Σητεία με Γεράπετρο 22321.

Το 1589 στην έκθεση του Γενικού Προβλεπτή Γιουβανί Μοσενίγο αναφέρεται ότι το διαμέρισμα του Χάντακα είχε 76.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 20.000 ήταν στρατεύσιμοι, εκείνο της Σητείας 21.000 (οι 6.600 στρατεύσιμοι), η πόλη του Χάνδακα 16000 κατοίκους (οι 5.000 στρατεύσιμοι) και η πόλη της Σητείας 1654 κατοίκους (οι 500 στρατεύσιμοι).

«Περνούμε (αφήνοντας την Παχιά Άμμο ή Ίστρωνα κ.λπ.) έπειτα από ένα χαμηλό ακρωτήριο, που κοντά του ήταν κτισμένη η οχυρή πόλη της Σητείας. Είχε προϋπάρξει εκεί η αρχαία Σεράπολη, από την οποίαν προήλθαν κατά την εμποχή του Κρόνου οι ισχυροί στον πόλεμο γίγαντες. Όχι μακριά, προς το βουνό, έχει μεταφερθεί η Επισκοπή αυτής της πόλης' σήμερα ακόμη ονομάζεται **Επισκοπή Σητείας**. Αφού είδαμε τις ακτές αυτές, διασχίσαμε ένα μεγάλο κόλπο, ως ότου στον ορίζοντα φάνηκε το νησί μέσο (Διονυσάδες), όπου παλιά βρισκόταν μια πόλη. Τώρα δε σώζεται εκεί τίποτε. Απομένουν λίγα ερείπια όπου βόσκουν κασίκες. Τέλος προσεγγίζω κάτω από τους πρόποδες ψηλών

Το 1590 στην έκθεση του δούκα της Κρήτης Alberto Loredan αναφέρεται ότι το διαμέρισμα του Χάνδακα είχε 55.000 κατοίκους, της Σητείας 18.924, ο Χάνδακας 16.000 και η Σητεία 1800.

Το 1592 στην απογραφή που έγινε μετά την επιδημία του 1592, σύμφωνα με τον Κώδικα 918 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας «(biblioteca di S. Marco di Venetia Ital. Cl. VIII. Arium. 918/8392 Fo 90r», Στέργ. Σπανάκης «Στατιστικές ειδήσεις περί Κρήτης περί του τέλους του 16ου αι.»), «η πόλη της Σητείας με την περιφέρειά της έχει τις παρακάτω ψυχές: Άνδρες αριθμ. 4628, όχι ικανοί: δηλαδή παιδιά, γέροι και γυναίκες αριθμ. 12135, σύνολο 16.813».

Στην έκθεση του Γενικού προβλεπτή Nicolò Donaldo της 5 Ιουνίου 1598 το διαμέρισμα του Χάνδακα είχε 62.730 κατοίκους, εκείνο της Σητείας 14.200, η πόλη του Χάνδακα 12.000 και της Σητείας 1.400 κατοίκους.

Στην απογραφή του 1628 επί Μάρκου Γραδινίκου, καθώς μας πληροφορεί ο Νικόλαος Σταυράκης, η πόλη Κάνδια είχε 11.474 κατ., το διαμέρισμα Κάνδια 71.177, η πόλη Σητείας 1537 κατ. Η Επαρχία Σητείας 3.275, η Ιεραπύτνα (πόλη και επαρχία) 2.687, η πόλη Ρέθυμνο 7.993, το διαμέρισμα Ρεθύμνης 42.937, η πόλη τα Χανιά 4.340 και το διαμέρισμα Χανίων 46.905 κατ.

Το 1630 στην έκθεση του Francesco Basilicata στο Χάνδακα αναφέρονται 7.000 στρατεύσιμοι και στη Σητεία 1500.

Το 1636 στην έκθεση του Γενικού Προβλεπτή Lorenzo Contarini αναφέρεται ότι το διαμέρισμα του Χάνδακα είχε 82.742 κατοίκους από τους οποίους οι 23.302 ήταν στρατεύσιμοι, εκείνο της Σητείας 19.753 (οι 3252 στρατεύσιμοι), η πόλη του Χάνδακα 12.662 (οι 3007 στρατεύσιμοι) και η Σητεία 1857 κατοίκους (οι 836 στρατεύσιμοι).

Το Καστέλι και ο λιμνήν Σητείας 1688, επί Ενετοκρατίας. DAPPER, Olfert. Naukeurige Beschryving der Eilanden in de Archipel der Middelantsche Zee, en ontrent dezelve, gelegen: Waer onder de voornaemste Cyprus, Rhodes, Kandien ..., Άμστερνταμ, Wolfgangh, Waesbergen, Boom, Someren, Goethals, έκδοση 1688.

Δ. Η ΣΗΤΕΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1669-1898)

Μόλις οι κατακτητές Τούρκοι εδραίωσαν τη θέση τους στο νησί κατήργησαν το νομό Η Νομός Σητείας που είχε δημιουργηθεί κατά το τέλος της Ενετοκρατίας, αποτελούνταν από μόνο από τις Επαρχίες Σητείας και Ιεραπέτρας, και τον συγχώνεψαν σ' αυτό του Ηρακλείου ή άλλως Μεγάλου Καστρού. Μετα με τον Οργανικό νόμο του 1868 θα ιδρύσουν αυτόν του Νομού Λασιθίου.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΗΤΕΙΑΣ

Η πόλη της Σητείας κατά τη διάρκεια του καλούμενου «Κρητικού πολέμου» (1645-1669) μεταξύ Τούρκων και Ενετών για το ποιος θα κατέχει στο εξής την Κρήτη, καταστράφηκε παντελώς και ο κόσμος της μεταφέρθηκε αλλού, καθώς αναφέρει με δραματικό ποιητικό τρόπο ο Ρεθεμνιώτης Μαρίνος Τζάνε, ο επονομαζόμενος Μπουνιαλής στο ποίημα «Κρητικός Πόλεμο»:

« Κι οι Τούρκοι σ' όλα τα χωριά και στο νησί σκορπούνται,
κι εκάμασι πολύ κακόν κι ουδένα δεν λυπούνται.
Τόπον, μετόχι κι εκκλησιά και σπήτι δεν αφίναν,
τα σάρια έξω ρίχνανε, τα λάδια τους εχύναν
Ο γενεράλες έστειλε κάτεργα εις την Στείαν
να πάρουν ούλο το λαόν, να χαλούν με βία
και τον Ρετούρη επήρασι κι όλους με πλήσια πίκραν

Κι αφήκασι τα σπίτια ντω τα πλούσια κ' εδιαβήκαν
 Στ' τσι βάρκες και τα κάτεργα τσ' έβαλε να μισέψει,
 Μα τη καρδιά τω Χριστιανών τις να τη θεραπέψει
 Εις το κακό που πάθασι απού τα σπήτια εκαίγα,
 Όσοι κι αν ήτονε εκεί εδέρνουνταν κι εκλαίγα
 Κ' εγροίκας θρήνους άμετρους, δαρμούς πολλούς να κάνου
 Τη γη τους να φιλούσινε και τα μαλλιά να βγάνου
 Την χώρα να ρημάσουσι και τα περίχωρα τζι
 Τα ζώα να σκοτώνουσι, να κόφτουν τα δενδρά τζι
 Εδάρνουντένε διχερής κι ελέγαν τι θεωρούμε
 Και που θα βρούμε κατοικίες σα τούτες να σταθούμε;
 Και την πατρίδα την γλυκειά πως ν' αποχωρητούσι
 Και μπλιο δεν την κυτάζουνε ουδέ τήνε πατούσι...».

ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Η Σητεία άρχισε να ανοικοδομείται – χρησιμοποιείται από Έλληνες δειλά – δειλά μετά το 1821 που πήραν τα επάνω τους οι Έλληνες και νόμιμα μετά τον Οργανικό Νόμο του 1868. Μετά από τους απελευθερωτικούς αγώνες του 1866-1867 και με τον Οργανικό Νόμο του 1868, δημιουργήθηκε ο νέος Νομός Λασιθίου με πρωτεύουσα το καινούργιο Χωριό ή μετέπειτα Νεάπολη, ο οποίος περιλάμβανε τις Επαρχίες Λασιθίου, Μιραμπέλλου, Ιεραπέτρας και Σητείας. Μετά από τη σύμβαση της Χαλέπας το 1868 προστέθηκε στο Νομό Λασιθίου και η Επαρχία Βιάννου. Στην απογραφή του 1900 επι Κρητικής Πολιτείας (1897-1913), η Επαρχία Βιάννου επανήλθε στο Νομό Ηρακλείου (Ν. Σταυράκης, Στατιστική σ. 163).

Το 1870, λόγω του «Οργανικού Νόμου» του 1868 με τον οποίο δημιουργούνταν νέος νομός, ο Νομός Λασιθίου, επαρχία του οποίου θα ήταν και αυτή της Σητείας, ο τότε Γενικός Διοικητής Κρήτης Χουσεΐν Αβνή Πασάς με τον τότε πρώτο διοικητή του νέου νομού Λασιθίου Κωστή Αδοσίδη Πασά αποφάσισαν να αγοραστεί η περιοχή των ερειπίων της παλαιάς Σητείας και εκεί να δημιουργηθεί η νέα πρωτεύουσα της Επαρχίας Σητείας. Το ρυμοτομικό σχέδιο ήταν του Αβνή Πασά και η νέα πόλη προς τιμή του ονομάστηκε από τους Τούρκους Αβνιέ, όμως δεν επικράτησε.

Πόλη της Σητείας (Città di Settia), το Φρούριο που σήμερα λέγεται (Καζάρμα). Città di Settia / da Marco Boschini, M., Il Regno Tutto di Candia delineato à parte à parte, (Venice: Nicolini) 1651.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΥ ΣΗΤΕΙΑΣ ΤΟ 1671 ΝΑΗΙΥΕΙ ΙΣΤΙΥΕ ΔΕΡ ΛΙΒΑΙ ΗΟΔ

Πρώτη απογραφή που έκαναν οι Τούρκοι στην Κρήτη ήταν το 1671, ήτοι δυο χρόνια μετά που κατέλαβαν το 1669 το νησί της Κρήτης, ύστερα από διαταγή του Μεγάλου Βεζίρη Κιοπρουλή Πασά, με σκοπό να μετρηθούν οι υπόδουλοι πλέον Κρήτες και να τους μπει κεφαλικός φόρος ή τούρκικα χαράτσι (βλέπε Ν. Σταυρινίδης «Μεταφράσεις Τούρκικου Αρχείου Ηρακλείου», Κώδικας 4, σελίδα 273, αρ. μετάφρασης 699, τομ. Β', επίσης : Ν. Σταυρινίδης Κρητικά Χρονικά ΚΒ, σ. 119-132). Στην απογραφή αυτή βλέπουμε να αναφέρεται ότι στη Διοίκηση Σητείας (Liva Istiye) αφενός υπάγονταν οι Επαρχίες Σητείας (Nahiye Istiye), Ιεράπετρας (Nahiye Yerapetre), Μιραμπέλλου (Nahiye Meranblo), Λασιθίου (Nahiye Lasit) και Ρίζου (Nahiye Rizu) και αφετέρου υπήρχαν Πλούσιοι 2490, μεσαίος τάξεως 2041, Πτωχοί εργαζόμενοι 614 = Σύνολο άτομα 5.146. για πληρωμή κεφαλικού φόρου. Στην απογραφή αυτή δεν απογράφονταν οι γυναίκες, τα παιδιά, οι ανήμποροι και οι παπάδες, επειδή δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν φόρο.

Σύμφωνα με την εν λόγω απογραφή στην Επαρχία Σητείας αναφέρονται 45 χωριά με 404 πλούσια άτομα, 342 μεσαίος τάξης και 145 τοίχους εργαζόμενους, ήτοι 891 άτομα, λαμβάνοντας υπόψη, λέει ο Ν. Σταυρινίδης, ότι κάθε φορολογήσιμο άτομα έχει 4 άτομα κατά μέσο όρο που συντηρεί, άρα ο πληθυσμός της Διοίκησης Σητείας ήταν $5146 \times 4 = 20.584$ κάτοικοι. Ο πληθυσμός αυτός φαίνεται λίγο, επειδή λόγω του πολέμου πολλοί Κρήτες τότε είχαν αποδήμει σε άλλα μέρη, κυρίως στη Βενετία.

ΧΩΡΙΟ	ΠΛΟΥΣΙΟΙ	ΜΕΣΑΙΑΣ ΤΑΞΗΣ	ΠΤΩΧΟΙ	ΑΤΟΜΑ
Στραβοδο- ξάρι	9	7	2	18
Ρουκάκα	15	10	5	30
Πεύκοι	4	7		11
Ορνό	12	7	1	20
Δάφνη	9	13	6	28
Αχλάδια	9	6	5	20
Κρυγιά	8	5	4	17
Χαμαίζι	4	3		7
Τουρλωτή	1	3	2	6
Εξω Μου- λιανά	3	2	2	7
Μέσα Μου- λιανά	9	9	2	20
Σφάκα	13	5	11	29
Λάστρο	16	12	7	35
Μαρωνια	4	3	2	9
Πισκοκέ- φαλο	4	3	1	8
Περάτη	3	6		9
Κάτω Πι- σκοπή	4	3	1	8
Δρυς	5	3	4	12
Τραπεζού- ντα	2	1	1	4
Απάνω Επι- σκοπή	9	7	2	18
Σωτήρα		3	1	4
Σαντάλι	3	1	1	5
Καλαμαύκι	1			1
Κανένε	3	1	1	6
Βαβέλους	12	10	4	26
Μεγαλέρνε	15	8	2	25
Σφακιά	3		1	4
Σίτανος	4	4	1	9
Κατσιδόνι	10	10	5	25
Ζήρος	39	33	12	84
Νικουριό	4	1	1	6
Γκριάς	7	11	4	22
Καρύδι	8	4	5	17

Μαγκασα	8	6	3	17
Βόιλα	6	4	7	17
Σκαλιά	9	11	5	25
Λαμνώνι	12	13	4	29
Χανδρα	29	33	16	78
Αρμένιοι	31	38	9	78
Συκιά	6	5	1	12
Ιτια	37	22	3	62
Λιθίνες	7	8		15
Παλιοπέτσι	2			2
Λουτράκι	4	1		5
Δραπάνους	1			1
ΣΥΝΟΛΟ	404	342	145	891

Η ΣΗΤΕΙΑ ΕΠΙ ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑΣ

Από την αιγυπτιακή απογραφή της Κρήτης του 1834, απογραφή την οποία διέσωσε-κατέγραψε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834), προκύπτει ότι κατά Αιγυπτιακράτειας Κρήτης (1830 – 1840) αφενός ο Νομός Σητείας είχε καταρρηθεί -συγχωνευτεί με το Νομό Ηρακλείου (Μεγάλου Κάστρου) και αφετέρου η Επαρχία Μιραμπέλλου, που σ' αυτή υπαγόταν τότε και η Επαρχία Λασιθίου, πρωτεύουσα (Chief place) ήταν το Καινούργιο χωριό (= η μετέπειτα Νεάπολη). Ο Άγιος Νικόλαος δεν αναφέρεται καθόλου.

Στην αιγυπτιακή απογραφή της Κρήτης του 1834, η Επαρχία Σητείας είχε τον εξής οικογένειες: «ΣΗΤΕΙΑ (πρωτεύουσα Μουλιανά) 1125 οικογένειες, 898 Χριστιανοί 324 Μουσουλμάνοι»

Η ΣΗΤΕΙΑ ΕΠΙ ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑΣ, 1834									
ΣΗΤΕΙΑ.									
	C. F.	M. F.	C. F.		C. F.	M. F.	C.		
Orno	30	4	Ziro	30	Mesérios	10	0	Arnéku-Metókhia	2
Stavrodioxári	25	4	Apíthi	10	Khónos	3	6	Haghía Phothía	
Lápiitho	5	0	Léthi	3	Karýdhi	15	1	Episkopé (a second)	
Graeés	15	2	Tzo	25	Sítanos	15	2	Piskokéfalo	2
Tornó	16	0	Kaló-khorió	15	Spélaea	8	0	Russia-Ecclesiá	2
Pévkus	20	1	'Aspro-neró	3	Kalamávki	0	10	Akhládhia	1
Dháfne	4	15	Kamétulos	5	Katsidhóni	10	0	Paraspóri	
Hághio Mámas	5	3	Lamnóni	0	Sandali	1	6	Skopé	1
Rhukáka	18	14	Zakro	20	Sfakiá	0	14	Kamézi	2
Krýa	7	3	Adhravásto	10	Vavélus'	0	25	Metokhiá	2
Iskhiá	5	10	Klisídhí	5	Kanénes	12	0	Turloté	3
Lithínes	15	2	Azokéramo	8	Sklávus	8	2	Sfáka	3
Vuriá	5	3	Kelaria	10	Turtáli	5	10	Lástro	2
Papá-jannádhó	8	0	Magasiá	75	Episkopé	2	10	Káto (or Péra)	6
Lutráki	0	5	Xerolímmi	10	Sotéra	2	3	Mulianá	
Nethiá	2	10			Marónia	8	0	Mésa Mulianá	5
Arméni	20	6			Zú	0	9	Palaepétsi	
Kandhrá	20	7							
Voilá	1	5							
	221	94		450		99	98		34
						450	145		54
						549	243	Total	89

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΔΗΜΟΥ ΣΗΤΕΙΑΣ ΕΠΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Στην απογραφή επί Κρητικής Πολιτείας της 4/6/1900, σύμφωνα με την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/νσης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, ο Δήμος Σητείας είχε τους εξής κατοίκους: Λιμήν Σητείας 357 άνδρες (+ 222 μωαμεθανούς) + 266 γυναίκες (συν 212 μωαμεθανές) = 1055, Αγία Φωτιά 71 + 56 = 127, Αχλάδα 163 + 177 = 340, Μαρώνια 131 + 145 = 276, Πισκοκέφαλο 210 + 244 = 454, Ρίζα 32 + 30 = 62, Ρούσσα εκκλησιά 87 + 87 = 174, Σκοπή 286 + 301 = 588, Χαμαίζι 172 + 192 = 364. .... Σύνολο 1857 άνδρες + 254 Μωαμεθανούς + 1846 γυναίκες + 227 μωαμεθανές = 4184.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΤΟ 1768

<< ΛΙΜΕΝΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ. Εκ του Λιμενολογίου της Μεσογείου υπό του Ενρίκου Μιχελότου. Εκ της εν Μασσαλία 1824 εκδόσεως σελ. 527. μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού. Υπό Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ.:

Κρήτη ..... Όρμοι της νήσου Κρήτης και περί αυτήν. Περί το ακρωτήριο Σούνιον, ή Σίδερον, ήτοι του αγίου Ισιδώρου. Προς δυσμάς του ακρωτηρίου Σουνίου, η Σιδέρου, είναι μέγας τις κόλπος, εμπροσθεν του οποίου ευρίσκονται τρία νησίδα, "όνο μαζόμενα το πάλαι "Υανες, νήσοι του Βάκγου, η Διονυσιάδες, και εκ τούτου, κατά παραφθοράν της λέξεως, Ιανισάδες. Προς μεσημβριάν των νησιδίων τούτων εις τον μυχόν, (το ενδότερον μέρος) του κόλπου, είναι μία πόλις, το πάλαι Ετεία, νυν δε Σετεία καλουμένη (α). Αύτη η πόλις δεν έχει διόλου λιμένα, εμή εν παράλιον, όπου τα πλοία προσορμίζονται, μολονότι ο Βορράς εμποδίζει την έξοδον. Προς ανατολάς του Σουνίου η Σι. δέρου ακρωτηρίου είναι η νήσος Λάσα, η Ελάσα, Μορένα, μεταξύ της οποίας και του ρηθέντος ακρωτηρίου είναι το νησίδιον Παλαμίδα, και τρεις ύφαλοι πέτρα (β) όριζοντικώς των κυμάτων, τα οποία σκάζουν εκεί με τον ολιγώτερον άνεμον Αι ξέραι αύται πλησιάζουν περισσότερον εις το ακρωτήριο παρά εις την νήσον διά τούτο όστις θέλει να διαπλεύση εκείθεν, πρέπει να πλησιάζη περισσότερον εις την νήσον παρά εις το ακρωτήριο. Προς το μεσημβρινόν της νήσου ταύτης Μορένας καθορμίζονται μεν, αλλά το βάθος δεν είναι καλόν είναι εκεί μικρό, τις κόλπος εις τον οποίον ημπορούν να εισχωρήσουν δύο πλοία και να δέσουν τέσσαρα παλαμάρια, προς δε το ανατολικόν μέρος του ρηθέντος κόλπου είναι πηγή τις ύδατος, μάλιστα εις την ακτήν της θαλάσσης, ικανή να προμηθεύση ύδωρ εις ένα στρατόν.....

(α) Από το εις Ετεϊάν, κατά συγκοπή της ει διφθόγγου, νομίζω ότι έγινεν ή λέξις Σ ε τ ε ί α και Σ τ ε ί α. Μολονότι το πάλαι ήτον εκεί μία πόλις ονομαζομένη Σ τ ε ί α, η Σ τ ε ί ο ν, λαβούσα την ονομασίαν ταύτην από τον παραρρέοντα ποταμόν, τότε μεν Σ τ ε ί α, νύν δε Β α ρ ο ύ τ ι καλούμενον. (ο μεταφραστής)

(β) Ελέγοντο το πάλαι Πλατειαινήσοι (ο Μεταφραστής)....>>

<<ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ , Εκ του μεγάλου γεωγραφικού, ιστορικού τε και κριτικού λεξικού του Μ. Βρουζεν - δειλα Μαρτινιέρου τόμ. 6'. Ιδε Candie σελ. 102, εκδόσεις Παρισίων 1768: ..... Σιτεία, η Σετεία και το πάλαι Ετεία. Πόλις της Κρήτης επί της βορείου ακτής πλησίον της ανατολικής αυτής άκρας, ενωμένη με ένα μικρόν κόλπον της θαλάσσης του αυτού ονόματος κείται δε εις κάποιον διάστημα προς δυσμάς τριών μικρών νησιών, ή βράχων, καλουμένων (το πάλαι Υανες, Διονυσιάδες, νήσοι του Βάκχου, και αγνίζοντες, νύν δε Ιανισαίροι, διαφθορά της λέξεως Διονυσιάδες,) τέσσαρα μίλια εις το ανατολικόν της πόλεως του Χάνδακος επί μιας ανωμάλου θέσεως, προχωρούσης εις την θάλασσαν ως γλώσσα γης, και περικυκλωμένης σχεδόν πανταχόθεν υπό του ύδατος, Αύτη η πόλις δεν έχει τελείως λιμένα, αλλά μόνον αιγιαλόν ανοικτον, τον οποίον οι Ιταλοί ονομάζουσι S'riacchia, όπου τα πλοία δεν ευρίσκονται διόλου εν ασφαλεία, εξ αιτίας του βορείου ανέμου, όστις εκεί φυσά ώς επί το πλείστον. Το καιρώ των Ενετών ην πόλις επισκοπική, της οποίας ο επίσκοπος Ετείας ην διάδοχος του θρόνου της αρχιεπισκοπής του Χάνδακος. Η επαρχία αυτής διαιρείται από την του Χάνδακος διά του ποταμού Μίρτου, έστι δε ανωμαλωτάτη, εξ αιτίας των βουνών και των κοιλάδων, εξ ων εστί πλήρης περιέχει δε εν φρούριον, με εν νησίδιον περιτειχισμένον, καλούμενον Ιεράπετρα και 70 μικρά χωρία Casalia. Ιδού η έκτασις της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου της επί Ενετών διωρίζετο εκεί διοικητής, όστις εκυβέρνα με τίτλον του Praitore,>>

(Περισσότερα βλέπε: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ Εκ του Γαλλικού, ΙΒ. Τόμ. ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, υπό Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ, 1846).

5. Η ΙΤΑΝΟΣ

Η αρχαία Ίτανος βρισκόταν στο βορειοανατολικό άκρο της Κρήτης πλησίον του όρμου Γράντες (Νομός Λασιθίου/ Δήμος Σητείας), στην περιοχή που σήμερα ονομάζεται «Ερημούπολη». Είναι μια από τις σπουδαιότερες πόλεις της αρχαίας Κρήτης, αφού έκοψε νόμισμα και μια από τις αρχαιότερες αφού φέρεται να ιδρύθηκε από τον Κουρήτα Ίτανο.

Στατήρας Ιτάνου, 375 - 350 π.Χ., με Τρίτωνα και δυο ιππόκαμπους.

Ο Ηρόδοτος (Δ, 150 - 151) αναφέρει ότι κάποτε ο Γρίνος, ο βασιλιάς της Θήρας, πήγε στους Δελφούς και στην ακολουθία του ήταν και ο Βάπτος, γιο του Πολύμνηστου από τις Μινύες, και εκεί ζήτησε χρησμό από το Μαντείο των Δελφών για διάφορες υποθέσεις, μεταξύ αυτών και γιατί

την αιτία που στο νησί τους είχε πέσει ξηρασία με επακόλουθο να ξεραθούν

όλα τα δέντρα πλην ενός. Η μάντισσα Πυθία προ αυτού του έδωσε χρησμό που έλεγε ότι πρέπει οι Θηραίοι να κάνουν αποικία στη Λιβύη (= η Αφρική). Και επειδή οι Θηραίοι δεν ήξεραν να πάνε εκεί, στέλνουν απεσταλμένους στην Κρήτη προκειμένου να ψάξουν και να βρουν κάποιο Κρητικό ή ξένο που να ξέρει και να τους οδηγήσει. Κι αυτοί, αφού έκαναν το γύρο της Κρήτης, έφτασαν στην πόλη Ίτανο, όπου συνάντησαν ένα ψαρά κογχυλιών (πορφύρας), τ' όνομά του Κορώβιος, που τους είπε πως ξέρει, να πάει, γιατί κάποτε παρασυρμένος με τη βάρκα του από τον άνεμο, έφτασε στο νησί Πλατιά της Λιβύης (στην περιοχή της Κυρηναικής) και τον οποίον μίσθωσαν. Ύστερα από διάφορα γεγονότα που συνέβησαν στο μεταξύ, οι Θηραίοι έστειλαν δυο πεντηκόντορους με αποίκους άνδρες, τους οποίους διάλεξαν με κλήρωση και των οποίων αρχηγός και βασιλιάς ήταν ο Βάπτος, όμως οι Κυρηνάιοι διαφωνούν σ' ότι έχει να κάνει με το Βάπτο, γιατί γι αυτόν λένε άλλη ιστορία (βλέπε αρχαία πόλη Όαξος).

Ο **Στέφανος Βυζάντιος** αναφέρει ότι η πόλη ονομάστηκε έτσι, δηλαδή Ίτανος, από τον Ίτανο, που ήταν είτε Φοίνικας είτε μιγάδας Κουρήτης, που σημαίνει ότι η πόλη αυτή ήταν μια από τις πρώτες της Κρήτης, ετεοκρητική: «Ίτανός, πόλις εν Κρήτη, από Ιτανού Φοίνικος, ή των Κουρήτων ενός μιγάδος, οι πολίται Ίτάνιοι, έτσι και άκρα» (Η Ίτανος είναι πόλη στην Κρήτη, η οποία πήρε το όνομά της από τον Ίτανο Φοίνικα ή από ένα Κουρήτα μιγάδα. Οι πολίτες λέγονται Ιτάνιοι. Υπάρχει και ακρωτήριο με αυτό το όνομα>> (Στ. Βυζάντιος).

Οι Ετεοκρητες, σύμφωνα με το Διόδωρο, το Στράβωνα, τον Απολλώνιο Ρόδιο κ.α., ήταν αφενός οι πρώτοι κάτοικοι της Κρήτης, οι οποίοι λεγόταν και Ιθαίοι Δάκτυλοι ή Κουρήτες και αφετέρου οι Κουρήτες ήταν απόγονοι των Ιθαίων Δακτύλων που κατ' άλλους αυτοί, οι Ιθαίοι, ήταν ντόπιοι Κρητικοί που πέρασαν στη Φρυγία καθώς και σε άλλα μέρη και κατ' άλλους είχαν έρθει στην Κρήτη από τη Ρόδο, όπου ονομαζόταν Τελχίνες ή από τη Φρυγία της Μ. Ασίας και επειδή φρόντισαν (επικούρησαν) τη νιότη του Δία, ονομάστηκαν Κουρήτες.

Αργυρή Δραχμή Ιτάνου, 3ος αι. π.Χ., με θεά Αθηνά και αετό Δία

Σημειώνεται ότι, επειδή ο Στέφανος Βυζάντιος αναφέρει ότι η πόλη ονομάστηκε έτσι από τον Ίτανο, που ήταν είτε Φοίνικας είτε μιγάδας Κουρήτης, ορισμένοι σήμερα λένε πως η Ίτανος ήταν αποικία Φοινίκων ή ότι στην Ίτανο είχαν τις έδρες τους Φοινίκες έμποροι, που έκαναν εμπόριο πρώτων υλών της Φοινίκης με προϊόντα της Κρήτης ή ότι η Ίτανος ήταν ανέκαθεν συροφοινικικός σταθμός, όπου λάτρευαν θεούς φοινικικούς, όπως ο Φοίνιξ κ.α.,

οι οποίοι αργότερα αντικαταστάθηκαν από τη λατρεία του Ποσειδώνα κ.α.. Ωστόσο όλα αυτά είναι αυθαίρετα, γιατί αφενός ο Στέφανος Βυζάντιος μιλά διαζευκτικά και όχι σίγουρα και αφετέρου η αλήθεια είναι ότι στην Κρήτη πριν από τον Όμηρο δεν υπήρχαν ποτέ Φοίνικες, άλλως αυτό θα το ανέφερε ο Όμηρος ή ο Θουκυδίδης. Πέραν αυτού οι αρχαίοι συγγραφείς: Θουκυδίδης (Α 1-9), Ισοκράτης (Παναθηναϊκός), Στράβων (βίβλος 10), Διόδωρος (βίβλος 5) κ.α., αναφέρουν ότι ο Μίνωας πέραν των άλλων συγκρότησε πολεμικό ναυτικό – το πρώτο στον κόσμο - με το οποίο έδιωξε από τα νησιά του Αιγαίου (Κυκλάδες κ.λπ.) τους Κάρες και τους Φοίνικες που τα είχαν έρθει και καταλάβει, επειδή τα βρήκαν χωρίς μόνιμους κατοίκους, και μετά τα επείκησε με μόνιμους κατοίκους που έφερε από την Κρήτη με αποτέλεσμα αφενός ο Μίνωας να γίνει θαλασσοκράτορας και αφετέρου να ελευθερωθούν οι θαλάσσιοι διάδρομοι και έτσι οι Έλληνες να μπορέσουν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να ασχοληθούν με ναυτικές εργασίες, να πλουτίσουν και να επικρατήσουν στη συνέχεια στον Τρωικό Πόλεμο.

Η αναφορά του Ηροδότου (4,151,2) ότι ο Ιάνιος Κορώβιος οδήγησε τους Θηραίους στη Λιβύη, δείχνει και το εύρος των θαλάσσιων επαφών της πόλης. Τούτη ευρισκόμενη σε κομβικό σημείο της ανατολικής Μεσογείου, απέκτησε πιο πολύν εξωστρεφή χαρακτήρα που στηριζόταν κυρίως στο ναυτικό εμπόριο.

Κατά τους Ελληνιστικούς ιδίως χρόνους, η Ίτανος είχε εμπλακεί σε προστριβές με τις γειτονικές πόλεις Πραισό και Ιεράπυτνα και με τη βοήθεια των Πτολεμαίων της Αιγύπτου κατάφερε να τις αντιμετωπίσει χωρίς να εξαρτηθεί πολιτικά. Στα Ρωμαϊκά χρόνια η Ίτανος κρατά εξέχουσα θέση, συμμετέχει στο κοινό των Κρητών, και κόβει δικά της νομίσματα. Η πόλη άκμασε μέχρι τα πρώτα Βυζαντινά χρόνια όπως φαίνεται από τα ερείπια των μεγάλων και πλούσιων εκκλησιών της και σύμφωνα με ενδείξεις κατοικείτο και την εποχή της Ενετοκρατίας .

Οβολός Ιτανου, 330 - 330 π.Χ.,μ με θεά Αθηνά

ΟΡΚΟΣ ΙΤΑΝΙΩΝ (3ος αιώνας): <<Θεός αγαθός. τάδε ώμοσαν τοι Ιάνιοι πάντες Δία Δικταίον και Ήραν και θεούς τοις εν Δίκται και Αθναίαν Πολιάδα και θεούς όσσοις εν Αθναίαι θύεται πάντας και Δία Αγοραίων και Απόλλωνα Πύθιον καθ' ιερών νεοκαύτων· πόλιν ταν Ιτανίων ου προδωσέω ουδέ χώραν ουδέ νάσους τας των Ιτανίων ουδέ πολεμίους έπαξέω ουδέ ναυς τας των Ιτανίων προδωσέω ουδέ των πολιτᾶν προδωσέω ουδένα ουδέ χρήματα πολιτᾶν. ουδέ σύλλογον ουδέ συνωμοσίαν ποιησέω επί τῶι κακίονι τας πόλιος ή των πολιτᾶν ουδέ άλλωι συνεσσέομαι ούδενι αί τίς κα χρήζηι τούττων τι ποιείν, άλλ' έρέω ποτι τους άρχοντας. ουδέ γᾶς αναδασμόν ουδέ οίκιᾶν ουδέ οίκοπέδων

ουδέ χρεῶν ἀποκοπὴν ποιησέω ουδέ δίκαν ἐπαξέω ξενικὰν τῶν πολιτῶν οὐδενὶ ἐριθεοτὰν παρεορέσι οὐδεμιᾷ ουδέ βουλευσέω περὶ τᾶς πόλιος κακὸν οὐδέν. πολιτεόσομαι δε ἐπ' ἴσαι και ὁμοίαι και θίνων και ἀνθρωπίνων πάντων και κατὰ τους νόμους τους προϋπάρχοντας ὅσοις χρεώμεθα περὶ εκείνα και τους νῦν ἐθέμεθα καί κά τινας ἄλλους ὕστερον θεώμεθα ἢ περὶ θίνα ἢ περὶ τα πολιτικά, και ου προλειψέω τὰν πολιτείαν οὔτε ἐν πολέμῳ οὔτε ἐν εἰρήνῃ κατὰ τὸ δυνατόν. Τοις δε εὐορκέοσι και κατέχουσι τὸν ὄρκον τέκνων ὄνασιν γίνεσθαι και γὰν ἔγκαρπον φέρειν και πρόβαρα εὐθηνεῖν και ἄλλα πολλὰ και ἀγαθὰ γίνεσθαι και αὐτῶι και τοις τέκνοις, τοις δε ἐπιορκέοσι μήτε γὰν φέρειν μήτε τέκνων ὄνασιν γίνεσθαι μήτε πρόβαρα εὐθηνεῖν, ἐξόλλυσθαι δε κακῶς κακοῦς και γενεὰν αὐτῶν. >>

6. Η ΟΛΟΥΣ > ΕΛΟΥΝΤΑ

**Αργυρός στατήρας Ολου-
ντίων, 300-280 π.Χ., με το
Δία ἐνθρονο**

Η Ολούς ήταν σημαντική αρχαία πόλη-κράτος στη βόρεια ακτή της Κρήτης πριν φθάσει κάποιος στη γειτονική πόλη Λατώ ή Καμάρα και συγκεκριμένα εντός του καλούμενου Δικταίου ὄρμου, που επί Ενετών και εξής λεγόταν Κόλπος Μιραμπέλλου, απέναντι στη νησίδα Σπιναλόγκα, στη θέση της σημερινής πόλης Ελούντα.

Ο Στέφανος Βυζάντιος στα «Εθνικά αναφέρει: «Ολούς, πόλις Κρήτης, Ξενίων εν τους Κρητικούς, ὁ πολίτης Ὀλούντιος, ως Σελινούντιος».

Ο Σκύλακας («ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ΕΚΑΤΑΙΟΥ ΜΙΛΗΣΙΟΥ - HECATAEI MILESII FRAGMENTA.

SCYLACIS CARYANDENSIS PERIPLUS, 4ος αιώνας π.Χ.), σχετικά με την Ολούντα αναφέρει: «.....Προς Βορέαν δε άνεμον ὄρος κάδιστον, και λιμὴν εν αὐτῶ **Ὀλους και Πάν**. Εν μεσογεία δε **Λύκτος**, και διήκει αὐτή ἀμφοτέρωθεν. **Πράσος** διήκει ἀμφοτέρωθεν. Γράνος ακρωτήριον Κρήτης προς ἤλιον ἀνίσχοντα. Εἰσί δε και ἄλλαι πόλεις εν Κρήτη.....».

Σημειώνεται ὅτι σε ἄλλες εκδόσεις αντί για «ὄρος Κάδιστον» γράφεται «ὄρος Κάλλιστον» και το « ὄρος Κάδιστον» ἄλλοι γεωγράφοι το τοποθετοῦν στην ἀνατολική και ἄλλοι στη δυτική Κρήτη.

Η Ολούς ήταν μια σημαντική πόλη στην αρχαιότητα, αφού από τη μια ἔκοψε νόμισμα και από την ἄλλη ο Πausanias στα Βοιωτικά αναφέρει ὅτι στην πόλη αὐτή βρισκόταν το ένα από τα δυο ξόανα, της Βριτόμαρτης και της Αθηνάς, που εἶχε κατασκευάσει ο Δαίδαλος. Στην Ολούντα, λέει, βρισκόταν αὐτό της Βριτόμαρτης και στην Κνωσό της Αθηνάς, πρβ: « Δαιδάλου δε των ἔργων δύο μεν ταῦτα ἔστιν εν Βοιωτοῖς, Ηρακλῆς τε εν Θήβαις και παρά Λεβαδεῦσιν ὁ Τροφώνιος, τοσαῦτα δε ἕτερα ξόανα εν Κρήτη, Βριτόμαρτις επ

Ολούντι, και Αθηνά παρά Κνωσσίους' παρά τούτοις δε και ο της Αριάδνης χορός, ου και όμηρος εν Ιλιάδι μνήμην εποιήσατο, επειργασμένος εστιν επι λευκού λίθου» (Πausanias IX, 40,3-4). Σημειώνεται ότι η θεά Βριτόμαρτη δεν είναι το αυτό πρόσωπο με την Αρτεμη, την κόρη της θεάς Λητούς, όπως νομίζουν μερικοί, γιατί αν ίσχυε κάτι τέτοιο η Βριτόμαρτης και η Αρτεμη δε θα αναφερόταν ως δυο θεές στις επιγραφές.

Νόμισμα Ολου-
ντίων , 300 – 270 π.Χ.
με το μονόγραμμα της
πόλης και τη θεά Δί-
κτυνα ή Βριτόμαρτις.

ΟΡΚΟΣ – ΣΥΜΦΩΝΙΑ: ΟΛΟΥΝΤΙΩΝ- ΛΑΤΙΩΝ, 3^{ος} αι.: << ... Όροι Λατίων ποτί Ολοντίως. ... ομόσαι τως Λατίως τοις Ολοντίοις και τώς Ολοντίως τοις Λατίοις τον υπογεγραμμένον ορκον. "Όρκος Λατίων. ομνύω ταν Εστίαν και τον Ζήνα τον Κρητογενία και ταν ' Ηραν και τον Ζήνα τον Ταλλαϊον και τον Ποσειδάν και ταν Αμφιπρίταν και ταν Λατών Αρτεμιν και Άρεα και ταν Αφροδίταν και ταν Έλευσίαν και ταν Βριτόμαρτιν και Έρμαν και Κωρήτας και Νύμφας και τώς άλλω(ς) σιώς πάντας και πάσας ή μάν έγώ τοίς Όλοντίοις έμμενίω έν τα φιλία και συμμαχία και ισοπολιτεία, και τοις ορκοις έμμενίω και βοαθησίω άπλόως και άδόλως και κατά γάν και κατά θάλασσαν και ει τίς κα πολεμewν ' Ολοντίοις ή έφέρπη; επί πόλιν η επί χωράν η επ ώρεΐα η λιμενας τώς των Ολοντίων , (πολεμησίω από χώρας) και ου προλειψίω ούτε εν ππολέμω ούτε εν είράνα, άλλ' έμμενίω [εν τοις συγκειμένοις όρκοις, δίκας τε και πράξεις ξέ δωσίω, καθώς και συνεθέμεθα. εύορκέοντι μεν ημεν πολλά και αγαθά, έφορκέοντι δε τά εναντία. όρκος Όλοντίων ό αυτός. Επί κόσμων μεν των συν Μαιναίω τώ Χερνητάδα, μηνός εν Λατω θερμολαίω δεκάτα, εν δε Ολόντι επί των συν Κρα τίνψ τώ Αριστονομω μηνός Ηραίω δεκάτα, εδοξε Λατίοις και Όλοντίοις κοινά βωλευσαμένοις προσθέμεν προς ταν φιλιαν και συμμαχίαν και ισοπολιτείαν και πρίς τάλλα φιλάνθρωπα τά γεγονότα ταίς πόλεσι και τά νυν δόξαντα 220 προσγράψαι προς τας προουπαρχώσας αυτοίς στάλας , χρήσιμα οντα και συμφέροντα, όπως μάλλον αυξηται ά φιλία...>>

SECT. IX. CRETA.		399
	ΚΑΙ ΤΑΝ ΣΥΝΘΗΚΑΝ . . .	ΑΠΟΘΑΛΑΣΣΑΣ ΕΣ ΠΑΥΜΟΝΑΝ ΡΑ
100	ΕΝΕΚΑΤΕΡΑΙ ΠΟΛΕΙΕΝΤΩ ΙΙΕ	ΧΙΝΕΠΙ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΝ ΑΦΡΟΔΙΣΙ
	ΡΩΙΤΑΣ	ΟΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΩ ΩΣ ΤΩ ΔΕ ΡΕΩ ΘΗΝΩ
	ΠΑΝΛΟΓΙΟΝ ΤΩΝ ΔΡΑΠΕΤΙΚΩΝ	ΤΩ ΤΕ ΜΕΝ ΕΟΣ ΟΙ ΟΡΟΙ ΦΙΕΣΤΑΝ
	ΣΩΜΑΤΩΝ	165 ΔΩΡΕΑΝ . . . ΕΧΟΝΤΕΣ ΚΗΣΤΑΝ
II.	ΟΡΟΙ ΤΑΣ ΛΑΤΙΩΝ ΠΟΛΕΩΣ	ΑΙ ΡΕ ΠΩ ΚΗΣΤΑΝ ΠΥΡΜΝΙ ΤΙΣ
105	ΑΠΟΘΑΛΑΣΣΑΣ ΑΜΠΟΤΑΜΟΝΤΟΝ	ΣΑΝ ΚΗ ΠΙ ΤΗΣ ΚΑΛΟΛΑΚΚΗΣ
	. . . . ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΩ ΣΕ . . . ΕΠΙ ΤΑΝ	ΤΑΝ ΠΕΡΙ ΒΑΣΙΝ ΚΗΣ ΑΡΧΕΛΑΡ
	ΥΠΠΑΓΡΑΝ ΚΗΣ ΤΟΝ ΒΕΓΚΑΣ ΟΝ	ΚΑΝΕΣΤΑΝ ΔΗΡΑΔΑ ΕΠΑΡΤΙΩΝ
	ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΠΙ ΤΟΛΑΣ ΤΩ ΒΕΓ	170 ΠΡΙΝ ΩΝ ΚΗΣ ΤΟΝ ΑΧΑΜΑΝΤΑ
	ΚΑΣ Ω ΕΚ ΤΑΣ ΠΕΤΡΑΣ ΠΕΡΙΑΜ	IV. ΟΜΩΣ ΑΙ ΤΩ ΣΑΤΙΩΣ ΤΟΙΣ ΟΛΟΝ
110	ΠΕΤΙ ΞΕΣ ΤΑΝ ΑΛΛΑΝ ΠΕΤΡΑΝ	ΤΙ ΟΙΣ ΚΑΙ ΤΩ ΣΟΛΟΝ ΤΙΩΣ ΤΟΙΣ
	ΑΙΑ ΤΑΙΝΙΑ ΠΑΡΑ ΤΕΡΩ ΚΑΙ	ΛΑΤΙ ΟΙΣ ΤΟΝ ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕ
	ΤΟΥ ΤΩ ΤΩ ΕΠΙ ΤΑΣ ΚΕΦΑΛΑΣ	ΝΟΝ ΟΡΚΟΝ
	ΤΑΝΝΑ ΠΑΝΤΩΣ ΕΡΕΙ ΠΙΩΝΑΣ	175 ΟΡΚΟΣ ΛΑΤΙΩΝ
	ΜΕΣ ΣΕ ΣΕ ΤΑΝ ΚΕΦΑΛΑΝ ΤΑΝ	ΟΜΝΕΩ ΤΑΝ ΕΣΤΙΑΝ ΚΑΙ ΤΟΝ
115	ΕΠΑΝΩ ΤΩ ΕΡΜΑΚΑΙ ΠΕΡΙΑΜ	ΖΗΝΑ ΤΟΝ ΚΡΗΤΟ ΓΕΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑΝ
	ΠΕΤΙ ΞΕ ΠΙ ΤΟ ΑΝΤΡΟΝ	ΗΡΑΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΖΗΝΑ ΤΟΝ ΤΑΛ
	ΚΑΙ ΕΣΤΑΝ ΟΔΟΝ ΤΑΝ ΔΙΑΛΑ	ΛΑΙΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΣΕΙΔΑΝ ΚΑΙ
	ΞΟΝΑ ΜΠΕΤΙ ΞΕ ΠΙ ΤΟ ΑΝΤΡΟΝ	180 ΤΑΝ ΑΜΦΙ ΤΡΙΤΑΝ ΚΑΙ ΤΑΝ ΧΑ
	. . . . ΑΓΟΥΣΑΝ ΚΗΣ ΤΟΝ ΘΙΝΟ	ΤΩΝ ΚΑΡΤΕΜΙΝ ΚΑΙ ΑΡΕΑ ΚΑΙ
120	ΜΑΡΟΝ ΚΗΣ ΤΑΝ ΚΕΦΑΛΑΝ ΚΑΤΩ	ΤΑΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗΝ ΚΑΙ ΤΑΝ ΕΛΕΥ
	ΤΩ ΚΝΑΦΩ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΩ ΕΣ ΤΑΝ ΠΕ	ΣΙΝ ΑΝ ΚΑΙ ΤΑΝ ΒΡΙ ΤΟ ΜΑΡΤΙΝ
	ΤΡΑΝ ΕΣ ΤΟΝ ΠΑΧΥΝΑ ΜΟΝ ΕΣ ΤΑΝ	ΚΑΙ ΕΡΜΑΝ ΚΑΙ ΚΙΩΡΗ ΤΑΣ ΚΑΙ
	ΣΚΟΠΑΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΩ ΕΠΙ ΤΟ ΞΕ ΔΡΙ	185 ΝΥΜΦΑΣ ΚΑΙ ΤΩ ΣΑΛΛΟΣΙΩΣ
	ΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑΝ ΟΤΙ ΑΙ ΟΝ ΚΑΙ ΕΝ ΤΙ	ΠΑΝΤΑΣ ΚΑΙ ΠΑΣΑΣ ΗΜΑΝ ΕΓΩ
125	ΚΑΙ ΕΣΤΑΝ ΚΑΤΩ ΛΛΙΚΑΝ ΚΗΣ	ΤΟΙΣ ΟΛΟΝ ΤΙ ΟΙΣ ΕΜΜΕΝΙΩΝ
	ΤΑΝ ΕΠΑΝΩ Ω ΙΑΝ ΤΑΣ ΠΕΤΡΑΣ	ΤΑΙ ΦΙΛΙΑΙ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΑΙ
	ΚΗΣ ΤΟΝ ΡΙΝΟ ΠΑΚΗΣ ΤΑΝ ΥΠ	ΚΑΙ ΙΣΟΠΟΛΙΤΕΙΑΙ ΚΑΙ ΤΟΙΣ
	ΠΑΣΙΑΝ ΚΗΣ ΤΑΝ ΟΔΟΝ ΤΑΝ ΑΓΟΥ	190 ΟΡΚΟΙΣ ΕΜΜΕΝΙΩΝ ΚΑΙ ΒΟΑΘΗ
	ΣΑΝ ΕΠΙ ΑΚΙΜΙΝ ΚΑΙ ΕΣΙΑΛΚΕ	ΣΙΩ ΠΛΩΣ ΚΑΙ ΑΔΟΛΩΣ ΚΑΙ
130	ΤΑΣ ΕΠΙ ΤΩ ΣΚΩΡΗ ΤΑΣ ΚΑΙ ΙΑΝ	ΚΑΤΑΓΑΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΘΑΛΑΣΣΑΝ
	ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΝ ΚΟΛΟΝΑ ΔΩΡΙΣΙ	ΚΑΙ ΕΙΤΙΣ ΚΑΠΟΛΕΜΕΩΝ ΟΛΟΝ
	ΚΗΣ ΤΑΝ ΗΜΝΗ ΤΑ ΛΑΚΗΣ ΣΩ	ΤΙ ΟΙΣ Η ΕΦΕΡ ΠΗ ΕΠΙ ΠΟΛΙΝ
	ΡΟΣΑΝ ΚΗΣ ΤΑΝ ΟΔΟΝ ΚΗ ΠΙ ΤΑΝ	195 Η ΕΠΙ ΧΩΡΑΝ Η ΕΠΩΡΕΙΑ Η ΑΙΜΕ
	ΛΙΜΝΑΝ ΚΗΣ ΤΑΝ ΔΗΡΑΔΑ ΚΗΣ	ΝΑΣ ΤΩ ΣΤΩΝ ΟΛΟΝ ΤΙΩΝ ΚΑΙ ΟΥ

Τμήμα του όρκου της συμφωνίας μεταξύ των πόλεων Ολούς (Ελούντας) Λατώ

ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΟΡΚΟΣ ΡΟΔΙΩΝ ΚΑΙ ΟΛΟΥΝΤΙΩΝ: <<κατ' έτος τὰ δόξαντα περί της σύμμαχίας της γεγενημένης Ολουντίους και Ἰροδίοις και τον όρκον τον περί της συμμαχίας· όπως δε και όμο[σως], την άγέλην έξορκωσάντων οί κόσ]μοι· ό δε όρκος έστω [Ολουντίους· ομνύω την Εστίαν και] [τον] Ζή[ν]α τον Ἰδάτη[ν] και [τον Ζήνα τον Ταλλαῖον(?) και την Ἡ[ραν(?)] και [τὸν Ποσειδῶ<να> και τον Ἄρην και την Ἀφροδίτην(?)] [και] τὸν Ἐρμῆν τον Ἡγεμ[όνα και τον Ἥλιον(?) και την Βρι][τόμαρτιν(?)] και θεούς πάντας και πάσας· ἤ μην ἐγὼ Ἰροδίοις [συμμαχή]σω ἀδύως και [ἀπροφασίστως εἰς τον ἅπαντα] [χρόνον, και] εἴάν τις ἐπί τ[ὲ]ρίων ἢ χώραν στρατεύηται Ἰροδί[ων] ἢ τους νόμους ἢ τὰς προ-σόδους ἢ την καθεστηκυῖαν] [δημοκρατίαν κ]αταλύη[ι, βοηθήσω Ἰροδίοις παντὶ σθένει]· [εἰάν δε ό δήμος ό] Ἰροδίωv — — — — — >>.

Ο Μαρκιανός· Μένιππος· («Σταδιασμός». Marciani periplus. Menippi peripli fragmentum quod Artemidori nomine ferebatur. Peripli qui Stadiasmus magni maris inscribi solet fragmentum) στο ελληνικό κείμενο την ονομάζει Σολούς και στο λατινικό Ολούς, που σημαίνει ότι ο αρχικός τύπος της ονομασία ήταν (Σ)ολούς > Ολούς, Oluntem: «Από Χερρονήσου εις Σολούντος σταδ. ξ'. άκρα εστίv, ύφορμον έχει. Έχει δε ύδωv καλόv, απέχει δε από της

γης σταδ. κ'. Από Σολούντος εις Καμάραν σταδ. ιε'. Από Καμάρας εις Ετέραν σταδ, κε. Από της Ετέρας επι την Κητίαν άκραν σταδ. ιε. ύφορμος εστίν, ά-
 νυδρος δε. Από τις Κητίας εις Διονυσάδα σταδ. τ'. νήσοι εισί δυο έχουσα
 λιμένα και ύδωρ. Από Διονυσιάδος εις το Αμμώνιο όθεν περιάγειν την Κρήτην
 σταδ. ρκ'..... «Falso scriptum est Σολούντος. Scribendum est Scylace teste
 Ολούντος. Sita autem fuit Haec urbs in ea menisnsula, quae nunc Spina
 Longa (dorsum longum) dicitur». Η ονομασία «(Σ)ολούς» > Ολούς είναι κάτι
 όπως και αυτή της (Σ)ητεία > Ητεία.

7. Η ΛΑΤΩ ή ΚΑΜΑΡΑ (Η ΘΕΑ ΛΗΤΩ ΚΑΙ Ο ΝΕΑΡΧΟΣ)

Στην περιοχή που σήμερα καλείται Επαρχία Μιραμπέλλου επί εποχής
 αρχαίας Ελλάδος υπήρχαν σημαντικές αρχαίες πόλεις, η Ολούς (Ελούντα)
 και η Λατώ ή Καμάρα. Η Λατώ ή Καμάρα, η πόλη της θεάς Λατούς ή Ιωνικά
 Λητούς, καθώς και του ναυάρχου του Μ. Αλέξανδρου Νέαρχου, βρισκόταν
 μετά από την Ελούντα καθώς ερχόμαστε από το Ηράκλειο. Τα ερείπια της
 βρίσκονται στα νότια του σημερινού Δήμου Αγίου Νικολάου Κρήτης και συ-
 γκεκριμένα στη θέση Γουλάς της Κρισσάς, δημοτικό διαμέρισμα του Δήμου
 Αγίου Νικολάου. Η πόλη ήταν κτισμένη σε ένα διάσελο δυο λόφων στις πρό-
 ποδες του όρους Δίκη, που της πρόσφερε πολλά πλεονεκτήματα, όπως α-
 μυντική κάλυψη, θέα στον κόλπο Μιραμπέλλου και δυνατότητα ελέγχου του
 μοναδικού (λόγω του Ορεινού όγκου της Δίκης) μινωικού δρόμου που ένωνε
 την κεντρική (την Κνωσό) με την ανατολική Κρήτη (τις πόλεις: Κνωσός, Ο-
 λούς, Λατώ, Ιεραπυτνα, Πραισό κ.λπ.).

Ο Στέφανος Βυζάντιος στα «Εθνικά» του αναφέρει ότι η πόλη Λατώ
 της Κρήτης καλούνταν και με το όνομα «Καμάρα»: «Καμάρα, πόλις της Κρή-
 τής και ο πολίτης Καμαραίος. Ξενίων εν Κρητικοίς φησίν, ήτις Λατώ ελέγετο». Ομοίως ο Ολλανδός γεωγράφος - περιηγητής Olfert Dapper (1636-1689)
 στο «Ακριβής περιγραφή της Κρήτης (μτφ Μανουήλ Βερνάρδος ο Κρης), σε-
 λίδα 54, αναφέρει: «31.Καμάρα. Η καμάρα ήτον ομοίως πόλις, ήτις εκαλείτο
 και Λιτώ». Η αρχαία πόλη Λατώ ή Καμάρα, όπως θα δούμε πιο κάτω, ήταν
 η γενέτειρα της θεάς Λατούς, από την οποία και πήρε το ένα όνομα της, κα-
 θώς και του Ναυάρχου Νέαρχου, του διασημότερου από εκείνους που εκ-
 στράτευσαν μαζί με το Μ. Αλέξανδρο στην Ασία.

Προφανώς η πόλη Λατώ καλούνταν και Καμάρα είτε επειδή στην πε-
 ριοχή της υπήρχε κάποια Καμάρα (γέφυρα) είτε γιατί ο κόλπος της (το λιμάνι
 όπου σήμερα είναι ο Άγιος Νικόλαος Μιραμπέλλου) μοιάζει με κάμαρη = με-
 γάλο δωμάτιο (από το Καμ-πή, κάμπ-τω, καμάρα = η γέφυρα ποταμού ή
 ποδιού ή σπιτιού κ.λπ. και κάμαρη = ο χώρος που σχηματίζεται με καμάρες,
 η καμαρή μου κ.λπ.).

Από τα νομίσματά και τα ερείπια της πόλης αυτής, καθώς και από τις συνθήκες που έχει υπογράψει με άλλες πόλεις-κράτη προκύπτει ότι η Λατώ ήταν μια σημαντική πόλη της αρχαίας Κρήτης, η οποία ήκμαζε τουλάχιστον μέχρι και της Ρωμαϊκής κατάκτησης της Κρήτης (67 π.Χ. – 390 μ.Χ.), αφού είχε κόψει νομίσματα την περίοδο αυτή.

Σύμφωνα με την αρχαιολόγο και Δ/ντρια της ΚΔ ΕΠΚΑ κ. Β. Αποστολάκου: «Η πόλη της Λατούς πήρε το όνομά της από τη θεά Λητώ (δωρικός τύπος το Λατώ), τη μητέρα του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος. Η περιοχή της επικράτειας των Λατίων περιλαμβάνονταν οι σημερινές περιοχές του Αγίου Νικολάου, της Κριτσάς και του Κρούστα με το οροπέδιο Καθαρού, του Καλού Χωριού και της Πρίνας, συνόρευε στα βόρεια με την επικράτεια των Ολουντιών, στα βορειοδυτικά με την επικράτεια των Δρηρίων, στα δυτικά με την επικράτεια των Λατίων, στα νότια με τις αρχαίες πόλεις Μάλλα (σήμε. Μάλλες), Ωλερο (σήμε. Μεσελέροι) και Ιεράπυτνα (σήμε. Ιεράπετρα) και τέλος στα ανατολικά με την πόλη Ιστρώνα (σήμε. Καλό Χωριό). Γύρω από το άστυ υπήρχαν νεκροταφεία, μικρά φρούρια για τον έλεγχο της επικράτειας, ιερά, μικρές κώμες και εγκαταστάσεις εξαρτημένων καλλιεργητών ή βοσκών. Επίκειό της θεωρείται η πόλη Καμάρα (σήμερα Άγιος Νικόλαος) που ονομάστηκε έτσι προφανώς εξαιτίας κάποιου αφιδωτού ή θολωτού κτηρίου. Παρόλο που τα ορατά οικοδομικά λείψανα στο αστικό κέντρο των Λατίων ανήκουν στον 4ο και 3ο αι. π.Χ., περίοδος ακμής της πόλης, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως και παλαιότερα ευρήματα. Ήδη από τον 7ο αι. π.Χ. υπήρχε οργανωμένος οικισμός, ο οποίος πιστοποιείται τόσο από τα κινητά ευρήματα όσο και από το γεγονός ότι η αγορά και τα δημόσια κτήρια που αποκαλύφθηκαν θεωρήθηκαν ως τυπικό δείγμα αρχαϊκής αγοράς. Επιπλέον η έρευνα απέδειξε ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε κατοίκηση ήδη από τη μινωική περίοδο. Στο κοντινό χωριό Κριτσά αποκαλύφθηκαν θαλαμοειδείς τάφοι Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου (14ος - 13ος αι. π.Χ.). Σε μικρή απόσταση από το χώρο ερευνηθήκαν δυο θολωτοί τάφοι, οι οποίοι θεωρούνται υστερομινωικοί έως πρωτογεωμετρικοί. Στο ύψωμα Θύλακας ερευνήθηκε ιερό που ανήκει κυρίως στη γεωμετρική και την αρχαϊκή περίοδο και θεωρήθηκε «απόγονος» μινωικού ιερού κορυφής». Δεν υπάρχουν σημαντικές πληροφορίες για την ιστορική διαδρομή της πόλης, όπως γενικά όλων των πόλεων της Κρήτης των ιστορικών χρόνων. Η σημαντικότερη γνωστή προσωπικότητα που κατάγεται από τη Λατώ είναι ο Νέαρχος (περίπου 360 - 312 π.Χ.) ναύαρχος του Μεγάλου Αλεξάνδρου».

Σύμφωνα επίσης με τους αρχαιολόγους: Τα ερείπιά της Λατούς δείχνουν ότι διέθετε ισχυρά (Κυκλώπεια) τείχη με πύργους και ακροπόλεις. Η κύρια πύλη βρίσκεται στα δυτικά και ήταν οχυρωμένη για να ελέγχονται καλά οι εισερχόμενοι. Από την πύλη ένας ανηφορικός δρόμος με ογδόντα περίπου βαθμίδες οδηγεί προς την αγορά που ήταν το εμπορικό, πολιτικό, και θρησκευτικό κέντρο της πόλης. Ο ναός της Λατούς ίσως να είναι το μονόχωρο κτίσμα στο κέντρο της Αγοράς, μια και ο δίχωρος ναός της Ν ακρόπολης, που διασώζει στην είσοδο βωμό και στο βάθος το βάθρο του λατρευτικού αγάλματος, ήταν του Απόλλωνα, γιου της Λητούς και δίδυμη αδελφή της Αρτεμης.

Η Λατώ έκοψε νομίσματα επι Ρωμαιοκρατίας της Κρήτης (67 π.Χ. – 390 μ.Χ.), άρα η Λατώ έπαψε να υπάρχει από τότε που έπαψαν να υπάρχουν και οι υπόλοιπες αρχαίες πόλεις της Κρήτης., ήτοι από τότε που άρχισαν οι ληστρικές επιδρομές των Αράβων Σαρακηνών, Αλγερινών πειρατών κ.α., ήτοι ήδη από τον 6^ο μ.Χ. αι..

ΣΗΜΕΙΩΝΕΤΑΙ ΟΤΙ:

1) Μερικοί ερευνητές ισχυρίζονται πως η Λατώ ήταν δωρική πόλη, επειδή δε λέγεται Λητώ που θεωρείται Ιωνικός τύπος, αλλά Λατώ που θεωρείται δωρικός τύπος, κάτι που είναι μη αληθές ή τουλάχιστον μη αποδεδειγμένο, αφού:

Α) Δεν υπάρχει καμιά αρχαία μαρτυρία που να αναφέρει κάτι τέτοιο,

Β) Ο Ολλανδός γεωγράφος OLFERT DAPPER, 1636-1689 αναφέρει ότι η πόλη Λατώ ή Καμάρα της Κρήτης αποκαλούνταν και «Λιτώ», πρβ: <<31.Καμάρα. Η Καμάρα ήτον ομοίως πόλις, ήτις εκαλείτο και Λιτώ».

Γ) Οι τύποι λέξεων με η αντί α, ε (π.χ. μάτερ αντί μήτηρ, χρέμματα αντί χρήματα κ.α.) υπήρχαν σε όλες τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους, απλά οι Δωριείς το συνήθιζαν πιο πολύ, όπως π.χ. συμβαίνει σήμερα με το «τσι» αντι «τι» στην κρητική διάλεκτο.

Δ) Αχαιοί, Δωριείς και Πελασγοί υπήρχαν στην Κρήτη, αφού το αναφέρει ο Όμηρος, όμως σύμφωνα με το Πάριο χρονικό και τους: Ηρόδοτο (Ζ 169 – 171), Στράβωνα (Γεωγραφικά Ι, C 466 - 479), Διόδωρο (4, 60, 5,64 και 5,80) κ.α., ήταν ελληνικές φυλές που είχαν πάει εκεί ως κατακτητές, αλλά

ως μετανάστες από τη Θεσσαλία τότε που έγινε εκεί ένας κατακλυσμός και με αρχηγό τον Τέκταμο (παππού του Μίνωα) και επί εποχή που βασιλιά των Κρητών (των Ετεοκρητών) ήταν ο Κρηθέας, οι οποίοι στη συνέχεια ενώθηκαν ειρηνικά σε ενιαίο σύνολο με τους ντόπιους επί Μίνωα. Μάλιστα αρχηγός όλων αυτών στον Τρωικό Πόλεμο ήταν ο Ιδομενέας, ο εγγονός του Μίνωα. (Περισσότερα βλέπε "Κρητική Ιστορία», Α. Γ. Κρασανάκη)

2) Δεν είναι αληθές ότι η Λατώ ήταν διαφορετική πόλη από την Καμάρα ή ότι στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Μιραμπέλλου στα αρχαία χρόνια υπήρχαν δυο διαφορετικές, όμως συνεργαζόμενες, πόλεις, η Καμάρα (ή η Λατώ προς Καμάρα), που βρισκόταν στη θέση που βρίσκεται σήμερα ο Άγιος Νικόλαος και η οποία μετά πήρε το όνομα Άγιος Νικόλαος, και η Λατώ (ή η Λατώ προς Ετέρα), που βρισκόταν κοντά στην Κρητσά, και από αυτές η Καμάρα (η «Λατώ προς Καμάρα» ή Άγιος Νικόλαος) ήταν επίγειο της άλλης.

Το αιτιολογικό αυτών που το ισχυρίζονται είναι ότι στην περιγραφή της Κρήτης του Μαρκιανού αναγράφονται πόλεις ΚΑΜΑΡΑ και ΕΤΕΡΑ ως γειτονικές της πόλης ΟΛΟΥΣ (Ελούντας) και στο ψήφισμα μεταξύ του βασιλιά της Περγάμου Ευμένης ΙΙ με και των 31 κρητικών πόλεων το 193 π.Χ., με παρέμβαση του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου Ε, σχετικά με την αναγνώριση ασυλίας στο ιερό του Διονύσου και προστασία των πολιτών της μικρασιατικής πόλης Τέω από Κρητικές πειρατικές επιδρομές κ.α., γίνεται λόγος περί «ΛΑΤΙΩΝ» και «ΛΑΤΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΚΑΜΑΡΑ», όμως η πραγματικότητα είναι η εξής:

Α) Η πόλη Λατώ και η πόλη Καμάρα ήταν μία και η αυτή (ένα κοινό, μια κοινότητα), σύμφωνα με το Στέφανο Βυζάντιο (Εθνικά): «Καμάρα»: «Καμάρα, πόλις της Κρήτης και ο πολίτης Καμαραίος. Ξενίων εν Κρητικοίς φησίν, ήτις Λατώ ελέγετο». Οι δυο ονομασίες, προφανώς, είναι κάτι όπως κάτι όπως λέμε και π.χ. Χάνδακας και Ηράκλειο, Κυδωνία και Χανιά κ.α. Και το που βρισκόταν η αρχαία πόλη Λατώ ή καμάρα δείχνουν τα ερείπια της, τα οποία βρίσκονται όχι εκεί που είναι ο Άγιος Νικόλαος σήμερα, αλλά κάπου 2,5 χιλιόμετρα στα νότια του Αγίου Νικολάου (στη θέση Γουλάς), δηλαδή λίγο ενδότερα της νήσου,

Β) Δεν υπάρχει καμία αρχαία μαρτυρία που να αναφέρει ότι ο Άγιος Νικόλαος ως πόλη υπήρχε πριν από την Ενετοκρατία, ούτε και έχουν βρεθεί εκεί που έχει κτιστεί ο Άγιος Νικόλαος ερείπια που να δείχνουν ότι εκεί υπήρχε κάποτε κάποια αρχαία πόλη. Απλά ο Άγιος Νικόλαος κτίστηκε επί Ενετοκρατίας στον όρμο που ανήκε στην αρχαία πόλη-κράτος Καμάρα ή Λατώ και τον οποίο χρησιμοποίησε ως λιμάνι της η πόλη αυτή.

Γ) Ο Μαρκιανός Μενίππος, 4ος αι., στο έργο του «Σταδιασμός, Κρήτης Περίπλους» (Marciani periplus. Menippi peripli fragmentum quod Artemidori nomine ferebatur. Periplus qui Stadiasmus magni maris inscribi solet fragmentum), όπως παρουσιάζεται σήμερα πράγματι αναφέρει στο ελληνικό κείμενο πόλη με την ονομασία ΕΤΕΡΑ, όμως αυτό είναι κακογραφία και αντι της ΕΤΕΙΑ > ΗΤΕΙΑ, κάτι που στο λατινικό αναγράφεται σωστά ΕΤΕΙΑ. (Eteam). Συγκεκριμένα ο Μαρκιανός αναφέρει τα εξής:

Στα ελληνικά: <<Από του Ηρακλείου εις Χερρόνησος πόλιν σταδ. λ'. ύδωρ έχει και νήσον έχουσα πύργων λιμένα. Από Χερρονήσου εις Σολούντος

σταδ. ξ'. άκρα εστίν, ύφορμον έχει. Έχει δε ύδωρ καλόν, απέχει δε από της γης σταδ. κ'. Από Σολούντος εις Καμάραν σταδ. ιε'. Από Καμάρας εις Ετέραν σταδ, κε. Από της Ετέρας επι την Κητίαν άκραν σταδ. ιε. ύφορμος εστίν, ά-νυδρος δε.....>>.

Στα λατινικά: <<..... Ab Amphimalla ad Heraclaeum stadia 100. Oppidum est. Habet portum et aquam. Abest stadia viginti oppidum Cnossos. Contra jacet ad orientem insula stad. 40 remota. Vocatur Dia . Ab Heraclaeo ad Chersonnesum oppidum stadia 30. Aquam habet et insulam, quae habet turrim et aquam. A Chersonneso ad Oluntem stadia 60. Promontorium est. Habet locum appellandi et etiam aquam bonam. Abest a continente stadia 20. Ab Olunte ad Camaram stadia 15. A Camara ad Eteam stadia 25. A Camara ad Eteam stad. 26. Ab Etea ad promontorium Ceteum stadia 14. Portus est sine aqua. A promontorio Ceteo ad Dionysiades stadia 300. Sunt duae insulae, habentes portum et aquam. A Dionysiadibus ad Sammouium, unde orsi sumus periplum create, stadia 120>>.

Στα σχόλια του βιβλίου αυτού γράφονται τα εξής: << 1) Σολούς: Falso scriptum est Σολούντος. Scribendum est Scylace teste Ολούντος. Sita autem fuit Haec urbs in ea menisnsula, quae nunc Spina Longa (dorsum longum) dicitur. 2) Καμάρα: Haec urbs etiam Lato dicta est. Sita autem fuit in continente, ex advent isti peninsula. 3) Ετέρα: Non dubitamus, quin pro Ετεραν scribendum sit Έτειαν. Mensura κε falsa est. 4) Κητίαν: Videmus igitur, quod ultimum promontorium ad orientem est quodque hodie dicitur Sidero, a veteribus dictum esse Κήτεια, quod nos a κήτω ducimus, ut quasi significet promontorium, quod coeti habeat speciem. >>

Επομένως έχει δίκιο ο αρχαιολόγος Αντώνης Βασιλάκης στο «Αρχαίες πόλεις της Κρήτης», που λέει ότι η πόλη Ετέρα είναι «αντιγραφική αναταραχή» και έτσι είναι. Εδώ, στο ελληνικό κείμενο του Μαρκιανού, έχει γραφτεί από τους αντιγραφείς «ΚΑΜΑΡΑ ΠΡΟΣ ΕΤΕΡΑ» αντί του ορθού «ΚΑΜΑΡΑ προς ΕΤΕΙΑ > Έτεια (ήτοι η λέξη ΕΤΕΡΑ είναι κακογραφία, γράφτηκε με Ρ αντί του Ι), όπως επιδιορθώνεται στο λατινικό κείμενο. Άλλωστε εδώ υπάρχουν και άλλες ανορθογραφίες, όπως Σολούς αντί Ολούς κ.α.

Δ) Το εν λόγω ψήφισμα μεταξύ του βασιλιά της Περγάμου Ευμένη ΙΙ με και των 31 κρητικών πόλεων όπως το παρουσιάζουν σήμερα πράγματι αναφέρει «ΛΑΤΙΩΝ» και «ΛΑΤΙΩΝ ΠΡΟΣ ΚΑΜΑΡΑΝ», όμως στην πραγματικότητα αυτό συμβαίνει γιατί παρουσιάζεται το ίδιο κείμενο της συνθήκης με δυο τίτλους, όπου στο ένα κείμενο γράφει τίτλο σκέτα «Λατίων» και το άλλο «Λατίων των προς Καμάραν» (βλέπε π.χ. «DELECTUS INSCRIPTIONUM GRAECUM PROPTER MEMORABILIMUM, COMPOUIT PAULUS AUER»). Το κείμενο και στις δυο περιπτώσεις είναι ίδιο και αναφέρει επακριβώς τα εξής:

<< Έδοξε Λατίων τοις κόσμοις και ται πόλει.
Επειδη Τήιω συγγενείς και φίλοι διαπρογόνων υπάρχοντες
ψάφισμα και πρειγευτάν-ς απέσταλκαν
Απολλόδοτον και Κωλώταν, οι δε επελθόντες επι
το κοινόν το Λατίων το τε ψάφισμα, απέδωκαν και
αυτοί διελέγεν ακολούθως τοις γεγραμμένοις
ταν εκτενεστάταν σπουδάν και φιλοτιμίαν ποιούμενοι

περί τω γενέσθαι ταν κα καθιέρωσιν τω
 Διούσωι τας πόλιος και τας χώρας τας Τηίων και τα
 ασυλίαν, ετι δε και τ άλλα τα υπάρχοντα αυτοίς
 12 ένδοξα και τίμια διά τον θεόν ψαφισαμένος
 και αυτός συναύξεν και άεί τινος αγαθώ πα-
 ραιτός γίνεσθαι τώι δάμωι και ότι ταύτα πράξαντες
 άκόλουθα πραξίμεν τάι τε πορτή τον θεόν
 16 εύσεβείαι τάι μεγίσται και χαρι<ε>ιόμεθα τώι δάμωι·
 περι δε των αυτών διαλεγέντος μετὰ πάσας
 εννοίας και προθυμίας και <τώ> παρὰ τώ βασιλέος Φιλίππω
 πρειγουτᾶ Περδικκαί· άποκρίνασθαι τώι δά-
 20 μωι τώι Τηίων ότι πρότερον ά πόλις και νύν δ' έ[μ]-
 πᾶσιν ευχαριστεί, και μεμναμένοι ταν προϋπάρ-
 χονσαν τάι πόλει συγγένειαν, ταν τε καθιέρω-
 σιν τώι Διούσωι ταν τε πόλιν και ταν χώραν ήμεν
 24 ιεράν καιάδσυλον, βωλόμενοι χαρίζεσθαι Περδικ-
 και, δίδομεν δε και τα λοιπά τα υπάρχοντα ύμίν ένδο-
 ξα και τίμια συνδιαφυλαξίμεν άπροφασίστως
 έφ' όσον κ' ήωμεν δυνατοί. και εϊ τινές κα των όρ-
 28 μιόμενων Λατόθεν άδικήσωντί τινα Τήιον
 κοινᾶ ή ίδιαι παρὰ τὸ γραφέν δόγμα περι τᾶς ά-
 συλίας τας <τε> πόλιος και τας χώρας έξέστω τώι
 παργενομένωι Τηίων έπιλαβ<έσθαι> και σω-
 32 μάτων και χρημάτων, εϊ τίς κα άγηι· οί δε κόσμοι
 οί τόκα κοσμίοντες αναγκαζόντων άποδιδό-
 μεν τος έχοντας άζάμιοι όντες και άνυπόδικοι·
 γράψαι δε και τὸ δόγμα ές τὸ ιερόν τας Ελευθίας.

(Ψήφισμα μεταξύ της Λατούς και άλλων κρητικών πόλεων με την Τέω της Ιωνίας το 193 π.χ., που καθόριζε το δικαίωμα ασύλου στο ιερό του Διούσου).

Φυσικά η Λατώ και η Καμάρα (ή Λατώ προς Καμάρα και η Λατώ προς Ετέρα) θα ήταν δυο διαφορετικές πόλεις, αν και σε άλλες αρχαίες αναφορές, συμφωνίες κ.α., αναφέρονταν συνάμα και οι δυο ονομασίες ως πόλεις, όμως κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Για παράδειγμα σε προηγούμενο από το προηγούμενο ψήφισμα μεταξύ Κρητικών πόλεων και Μιλήτου Μ. Ασίας αναφέρεται:

«..... εάν δε τι άντιλέγωσιν περι ότινός κα, κρίνειν εγ Κνωσώ[ι] μεν κόσμον και βουλάν, εμ Μιλήτωι δε τούς τού εμπορ[ι]ου επιμελητάς πέντε αμέραις, άφ' άς κα κατασταθώσιν επί το αρχείον. των δε δικασθέντων τας πράξεις ε[ί]ναι εγ Κνωσώι μεν κατά τον νόμον τον προξενικόν, εμ Μιλήτωι δε κατά τον νόμον τον εμπορικόν. κατά τα αυτά Τυλίσιοι, Ραύκιοι, Χερσονήσιοι, Μιλάτιοι, Ελ[ε]υ[τι]νιεῖς {Ελτυνιεῖς}, <Η>ρακλεώται, Πριάνσιοι, Απολλωνιάται, Πετραίοι, Ιτάνιο[ι], Πραίσιοι, Ιστρώνιοι, Όλ<ο>ύντιοι, Δρήριοι, Λάτιοι, Ελευθερναίοι, Άξιοι, Κυδωνιάται, Φαλασάρνιοι...». (ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΦΙΛΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕ ΜΙΛΗΤΟ Μ. ΑΣΙΑΣ, 259/233 π.Χ.)

Σε νεότερο απο τα προηγούμενα ψηφίσματα μεταξύ Κρητικών Πόλεων και της πόλης Περγάμου Μ. Ασίας αναφέρεται: «Αγαθή τύχη. επι τοίσδε συνέθεντο την φιλίαν και συμμαχίαν εαυτοίς τε και εκγόνοις εις άπαντα τον χρόνον. βασιλεύς Ευμένης

και Κρηταίων. Γορτύνιοι, Κνώσιοι, Φαίστιοι, Λύπτιοι, Ραύκιοι, Ιεραπύτνιοι, Ελευθερναίοι, Απαραίοι, Πολυρρήνιοι, Συβρίπιοι, Λαππαίοι, Άξιοι, Πριανσιέες, Αλλαριώται, Αρ[κ]ιάδες, Κεραίται, Πραίοιοι, Λάτιοι, Βιάννιοι, Μαλλαίοι, Ερώνιοι, Χερ[σ]ονάσιοι, Απολλωνιάται, Ελύριοι, Ύρτακίνιοι, Ελυναίεις, Ανω[πο]λίται, Ηραδώνιοι, Ιστρώνιοι, Ταρραίοι, [...]οι, ως μεν [βα]σιλεύς Ευμένης άγει, έτους vac. τετάρτου και δεκάτου, μηνός [Γ]ανήμου, ως δε Κρηταίς κοσμούν.....» (Συνθήκη φιλίας και συμμαχίας που υπέγραψε το 183 π. Χ. ο βασιλιάς της Περγάμου Ευμένης ΙΙ με τριάντα μία πόλεις της Κρήτης, Μαργαρίτα Γκουαρντούτσι, INSCRIPTIONES CRETI).

Ο ΚΟΛΠΟΣ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ Ή ΟΡΜΟΣ ΔΙΚΤΑΙΟΣ Ή ΟΡΜΟΣ ΛΑΤΟΥΣ /ΚΑΜΑΡΑΣ

Ο κόλπος Μιραμπέλλου αρχικά καλούνταν «Δικταίος όρμος, επειδή σχηματίζεται στους πρόποδες της Δίκτης, όπως μας πληροφορεί ο Απολλώνιος Ρόδιος στα «Αργοναυτικά» (Δ 1638-1670): «είργε χθονί πείσματ' ανάψαι Δικταίην όρμιοιο κατερχόμενους επιωγήν...» (Απολλώνιος Ρόδιος «Αργοναυτικά» Δ 1638 – 1670). Επίσης καλούνται και «Όρμος Λατούς» ή Καμάρας», από την αρχαία πόλη Λατώ ή Καμάρα που υπήρχε εκεί (είτε γιατί ο όρμος αυτός μοιάζει με κάμερα = η καμ-ση, άρα η γέφυρα, αλλά και το δωμάτιο υποδοχής).

«Κρήτη... Προς Β. όμως μεταξύ των πολλών ακρωτηρίων σχηματίζονται κόλποι, ως επισημότεροι είναι οι εξής: 1) Ο Μυρτίλος (Κόλπος Κισάμου)..... Ο της Καμάρας (Αγίου Νικολάου ή Μιραμπέλου).... (σελίς 6) ..... Νομός Λασιθίου... Κόλποι. Ο της Καμάρας και των Διδύμων, του Παλαιόκαστρου και ο Μακρύς Γιαλός. Λιμένες Όρμοι. Ο λιμνή του Πόρου, Όρμοι του Σίσι, του Αγίου Νικολάου, του Λιμένος Σητείας προς Β., της Ερημουπόλεως, της Καρούμπας προς Α. της Σητείας, της Ιεράπετρας και Σιδωνίας ή Ψαρής Φοράδας προς Ν. (σελίς 29) ». (**Γεωγραφία Κρήτης υπό Γεωργίου Ι. Λελεδακι, Χανιά 1905**)

«Άγιος Νικόλαος και Άγιος Αντώνιος νυν Άγιοι Πάντες εισι δυο μικρά νησίδες κείμεναι κατ' έμπροσθεν του της Καμάρας όρμου, τον οποίον ασφαλίζουν εξ ανατολών. Συγκοινωνούν θαλασσίως εκ Χουμεριάκου εντός ½ ώρας δια ξηράς δ' εξ αυτού μέχρι της παραλίας» (Κρητική Χωρογραφία» Ιωάννου Εμμ Νουχακη, 1903)

Από την «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, μεταφρασθείσα εκ του Γαλλικού, ΙΒ. Τόμ. ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, υπό Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ (1846)»: << ΛΙΜΕΝΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ. Εκ του Λιμενολογίου της Μεσογείου υπό του Ενρίκου Μιχελότου. Εκ της εν Μασσαλία 1824 εκδόσεως σελ. 527. μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού. Υπό Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ.: ..... "Όρμος της (Λατούς, ή Λατάας, ή Λητόας, ή Καύνου Μακρακάνθης d' Erine - longue Γαλλιστί και s'rina longa ιταλιστί) Σπίνα - λόγκας, - Επτά περίπου λεύγας προς ανατολάς της Δίας είνε το ακρωτήριον του αγίου Ιωάννου, το οποίον φαίνεται από την Δίαν προς ανατολάς του ακρωτηρίου τούτου είνε ο κόλπος της (Λα τούς) Μακρακάνθης, εις το μέσον δε του κόλπου, τον οποίον σχηματίζει το ακρωτήριον του αγίου Ιωάννου, είνε και το νησίον της ρηθείσης Λατούς, Μακρακάνθης, επί του οποίου είνε το φρούριον, (πλησίον εκεί ήτο

το πάλοι η πόλις Νάξος όπου ευγαίνουσι αι ακονόπετριαι, εξ ου και το του Πινδάρου ή Νάξιος ακόνη). Τα από ανατολικά ή αρκτικά μέρη ερχόμενα, διά να εισέλθωσιν εις τον λιμένα πλοία, πρέπει να τραβώσι προς το αρκτικόν του αγίου Ιωάννου, και αφήνοντα αυτό προς τα δεξιά και το φρούριον προς τ' αριστερά, να υπάγουν ν' αράξουν όπισθεν του ρηθέντος φρουρίου δεν πρέπει όμως να προχωρήσωσι πολυ μέσα, επειδή δεν είνε πολύ βάθος έμπροσθεν του φρουρίου, το όποιον θέλει μένει προς ανατολάς το βάθος δε τούτο είνε εξ, ή επτά πηχών (brasses) (α) δηλ. 36-42 πόδας και αρμόδιον δι' αγκυροβόλημα. - ό λιμήν ούτος είνε καλός διά κάθε καιρόν προς ανατολάς του νησιού της Λατούς, Μακρακάνθης, είνε εν μικρον νησιδιον ονομαζόμενον (Λίσσιον) Κολοκύνθα, μεταξύ δε τούτων των νησιών ημπορεί τις να καθορμισθι εις καιρόν ανάγκης ασφαλιζόμενος από κάθε άνεμον....>>

Ο ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΝΕΑΡΧΟΣ (360 – 312 π.Χ.)

Ο ναύαρχος Νέαρχος, σύμφωνα με τους ιστορικούς, γεννήθηκε το 360 π.Χ. στην αρχαία πόλη Λατώ ή Ιωνικά Λητώ της Κρήτης, ήταν ένας από τους πιο διάσημους από αυτούς που στράτευσαν μαζί με το Μέγα Αλέξανδρο, ήταν γιος του σπουδαίου για την εποχή ναυτικού Ανδροτίμου και του οποίου η οικογένειά είχε μεταναστεύσει στην Αμφίπολη της Μακεδονίας, όταν ο Νέαρχος ήταν κάπου 12 χρονών και ως εξ αυτού αποκαλείτο «Νέαρχος Ανδροτίμου ο Κρης». Και το ότι ο Νέαρχος (360 – 312 π.Χ.) ήταν εκ Κρήτης και μάλιστα αυτό το καυχιόταν προκύπτει από το ότι αφενός αποκαλούνταν «Νέαρχος Ανδροτίμου, ο Κρης» και αφετέρου το ιστορούν πολλοί αρχαίοι συγγραφείς, όπως ο Αρριανός, ο Πλούταρχος, Στέφανος Βυζάντιος κ.α. Για παράδειγμα ο ιστορικός Αρριανός στην «Ινδική» αναφέρει σε δυο εδάφια τα εξής:

«Τριήραρχοι δε αυτώ επεστάθησαν εκ Μακεδόνων μεν Ήφαιστίων τε Αμύντορος... εκ δε Αμφιπόλεως ήγον οίδε • εκ Κρήτης Νέαρχος Ανδροτίμου, ός τα αμφί παράπλω ανέγραψε». Σε μετάφραση: «Τριήραρχοι του ναυτικού ορίστηκαν από τη Μακεδονία ο Ηφαιστίωνας ο γιος του Αμύντορα... Από την Αμφίπολη προήρχοντο οι εξής: από την Κρήτη ο Νέαρχος ο γιος του Ανδροτίμου, ο οποίος συνέγραψε τα σχετικά με τον παράπλου». (Αρριανός, Ινδική, κεφ. 18, παράγρ. 1-4).

«Γραμματεύς δε του στόλου παντός Ευαγόρας Ευκλέωνος Κορίνθιος, ναύαρχος δε αυτοίσιν επεστάθη Νέαρχος ο Ανδροτίμου, το γένος μεν Κρης ο Νέαρχος, ώκεε δε εν Αμφιπόλι τη επί Στρυμόνι». Σε μετάφραση: «Γραμματέας όλου του στόλου ορίστηκε ο Ευαγόρας ο γιος του Ευκλέωνα από την Κόρινθο. Ναύαρχος σε όλους αυτούς ορίστηκε ο Νέαρχος ο γιος του Ανδροτίμου που καταγόταν από την Κρήτη, αλλά ο Νέαρχος όμως κατοικούσε στην Αμφίπολη που βρίσκεται κοντά στο Στρυμόνα». (Αρριανός, Ινδική, κεφ. 18, παράγρ. 9-11).

Ομοίως ο Πλούταρχος στο «Βίοι Παράλληλοι, Ευμένης» αναφέρει: «Βουλευόμενος δε περί αυτού πλείονας ημέρας, προσίετο και λόγους και υποσχέσεις, Νεάρχου δε του Κρητός και Δημητρίου του υιού φιλοτιμουμένων τόν Ευμενή σώσαι». Σε μετάφραση: «Σκεφτόμενος (ο Αντίγονος) γι' αυτόν (τον Ευμένη) πολλές ημέρες, άφηγε να αιωρούνται κάποιοι λόγοι και

υποσχέσεις, ενώ ο Νέαρχος από την Κρήτη και ο γιος του Δημήτριος φιλοτιμήθηκαν να σώσουν τον Ευμένη. (Πλούταρχος, Βίοι παράλληλοι, Ευμένης, κεφ. 18, παράγρ. 6).

«Τοιαύτα δε αυτού διαλεχθέντος συνθείς Αλέξανδρος τη του Μηδίου ψυχαγωγία παραγίνεται εις το συμπόσιον. ήσαν δε οι παρόντες, Περδίκας, Φίλιππος ὁ ἰατρός, **Νέαρχος Κρής**. (Ιστορία Μεγ. Αλεξάνδρου, βιβλ. 3, κεφ. 31, παράγρ. 8. *Historia Alexandri Magni: Recensio SA & sive Recensio vetusta*). **Μετάφραση:** Αφού του είπε τέτοια λόγια, επειδή ο Αλέξανδρος αντιλήφθηκε ότι ο Μήδιος θα ευχαριστηθεί με την εκεί παρουσία του, παρευρέθηκε στο συμπόσιο. Ήταν δε παρόντες: ο Περδίκας,... ο Φίλιππος ο γιατρός, ο **Νέαρχος ο Κρητικός** (Ψευδοκαλλισθενής, «ιστορία Μ. Αλέξανδρου»)

Και το ότι ο ναύαρχος Νέαρχος καταγόταν συγκεκριμένα από την πόλη Λατώ ή Ιωνικά Λητώ της Κρήτης προκύπτει και από τα λεγόμενα του Στέφανου Βυζάντιου, ο οποίος στα «Εθνικά» αναφέρει ότι ο Νέαρχος, που ήταν ο πιο διάσημος από εκείνους που στράτευσαν μαζί με το μέγα Αλέξανδρο, καλούνταν και με το όνομα «Ληταίος» (= δωρικά Λαταίος») = αυτός που κατάγεται από την πόλη Λατώ ή ιωνικά Λητώ. Συγκεκριμένα ο Στέφανος Βυζάντιος αναφέρει ότι ο Νέαρχος ίδρυσε στη Μακεδονία ιερό της θεάς Λητούς (= στα δωρικά Λατούς), όπου μετά ιδρύθηκε πόλη που πήρε το όνομα Λητή, επειδή ο Νέαρχος εξιστορούνταν με το όνομα Ληταίος, άρα δωρικά Λαταίος = αυτός που κατάγεται από την πόλη – κράτος Λατώ ή Ιωνικά Λητώ της Κρήτης, πρβ: «ΛΗΤΗ, πόλις Μακεδονίας, από του πλησίον ιδρυμένου Λητούς ιερού, ως Θεαγένης Μακεδονικός. Το εθνικό Ληταίος- ούτω γαρ ιστορείται Νέαρχος, Ληταίος, των Αλεξάνδρω τω μεγάλω συστρατευσαμένων ο διασημότερος.» (Στέφανος Βυζάντιος, «Εθνικά ή Περί Πόλεων και Δήμων»). Ειδικότερα, αφού οι αρχαίοι συγγραφείς: Αρριανός, Πλούταρχος κ.α. λένε ότι ο Νέαρχος ήταν «Κρής» και αφού ο Στ. Βυζάντιος λέει και ότι ο Νέαρχος αφενός αποκαλούνταν «Ληταίος» και αφετέρου ίδρυσε στη Μακεδονία ιερό της Λητούς, που στα δωρικά λέγεται Λατούς, άρα ο Νέαρχος καταγόταν σαφώς από την πόλη Λατώ της Κρήτης, όπως λέει και η παράδοση.

ΤΟ ΕΡΓΟ, Η ΕΠΟΠΟΙΑ, Η ΒΡΑΒΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΝΕΑΡΧΟΥ

Από τα λεγόμενα του Πλούταρχου, του Αρριανού κ.α. υπολογίζεται ότι περί το 344 π.Χ. η οικογένεια του Νέαρχου μετανάστευσε στην Αμφίπολη της Μακεδονίας και ο πατέρας του, ο Ανδρότιμος, λόγω των ικανοτήτων του βρέθηκε στην αυλή του βασιλιά Φιλίππου Β' (356-336 π.Χ.), όπου ο γιος του Ανδρότιμου, ο Νέαρχος, έγινε φίλος του Αλέξανδρου, του γιου του Φιλίππου, και μάλιστα από τους πλέον έμπιστους και αφοσιωμένους. Πιθανόν να ήταν και συμμαθητές στη Σχολή του Αριστοτέλους. Μια φιλία που έμεινε αταλάντευτη έως το τέλος του μεγάλου στρατηλάτη. Μάλιστα, όταν ο βασιλιάς Φίλιππος Β' εξόρισε το γιο του Αλέξανδρο στην Ιλλυρία, επειδή του εναντιώθηκε που χώρισε τη μάνα του την Ολυμπιάδα και παντρεύτηκε μια νερά, την Κλεοπάτρα, ο Αλέξανδρος πήρε μαζί του και το Νέαρχο.

Όταν ο Αλέξανδρος ανέλαβε την εξουσία, μετά τη δολοφονία του πατέρα του Φιλίππου, διόρισε το Νέαρχο διοικητή της Λυκίας στη Μικρά Ασία. Η δολοφονία του Φιλίππου έγινε το 336 π.Χ. από δολοφόνους που έβαλαν οι Πέρσες, κάτι που ήταν και μια από τις αιτίες που εκστράτευσε ο Μ.

Αλέξανδρος εναντίον τους, καθώς λέει ο ίδιος σε επιστολή του προς το βασιλιά τους Δαρείο (βλέπε Αρριανός Β 14, 4). Τα αιτία της δολοφονίας ήταν το ότι οι Πέρσες ήθελαν τη Μακεδονία, ανίσχυρη, όπως και όλες τις άλλες ελληνικές πόλεις, για να τις κηδεμονεύουν, κάτι που δεν άρεσε στο Φίλιππο και γι αυτό είχε κάνει το 348/337 π.Χ. το καλούμενο «Συνέδριο των Ελλήνων» στην Κόρινθο προκειμένου να ενωθούν και να αποκρούουν τις εισβολές των Περσών. Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία που όλες οι ελληνικές πόλεις-κράτη ("πλην Λακεδαιμονίων",) κατάφεραν να ενωθούν σε μια στρατιωτική και πολιτική ενότητα. Ο Νέαρχος μετά τη νίκη του Μ. Αλέξανδρου επί του Ινδού βασιλιά Πώρου (326 π.Χ.) από Τριήραρχος ορίστηκε Ναύαρχος του στόλου των Μακεδόνων. Ωστόσο πολλές φορές αναλάμβανε και ως χιλιάρχος και ως στρατηγός. Πήρε μέρος π.χ. στη μάχη της Χαιρώνειας, του Γρανικού ποταμού κ.α. Λόγω των προσόντων του ο Αλέξανδρος τον όρισε «Σατράπη της Λυδίας». Σ' αυτή τη θέση έμεινε 5 χρόνια μέχρι το 328 π.Χ. οπότε ξαναγύρισε στη μάχιμη θέση του με το βαθμό του στρατηγού όπου και πάλι άριστευσε. Το μεγαλύτερο και σημαντικότερο κατόρθωμα του Νέαρχου ήταν η πρωτοφανής για την εποχή του ναυτική εξερευνητική αποστολή που επιτέλεσε στον Ινδικό Ωκεανό, από τον Υδάσπη ποταμό στη δυτική Ινδία έως τον Περσικό Κόλπο. Τα έτη 326-325 π.Χ. ο Νέαρχος ανέλαβε εξερευνητική αποστολή στον Ινδικό Ωκεανό, από τον Υδάσπη ποταμό στη δυτική Ινδία ως τον Περσικό Κόλπο, ακολουθώντας κατά αντίθετη διεύθυνση του ρου του Ευφράτη έως τη Βαβυλώνα. Ξεκινώντας ο Νέαρχος από τον Υδάσπη ποταμό, έπλευσε στις ακτές του Περσικού κόλπου και έφτασε στις εκβολές του Ευφράτη ποταμού στην Ινδία. Αποκομμένος ο στόλος, χωρίς τρόφιμα και χωρίς την υποστήριξη του στρατού, περνώντας από άγνωστα μέρη έφτασε και μετά από πολλές δυσκολίες κατόρθωσε να φτάσει στον Ευφράτη, χάρη της ικανότητας του Νέαρχου που με πραότητα, αποφασιστικότητας και θάρρος ξεπέρασε τα εμπόδια και τη δεισιδαιμονία των ναυτών του που διογκώθηκε λόγω του άγνωστου του επιχειρήματος. Σκοπός του ταξιδιού του ήταν να βρεθεί θαλάσσια οδός από το Δέλτα του Ινδού ως τον Περσικό Κόλπο και τις εκβολές των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη. Ο Νέαρχος στο ταξίδι του αυτό, που αποτελεί μια απ' τις μεγαλύτερες **εμποποιίες του Αρχαίου Ελληνικού Ναυτικού και γενικά του Αρχαίου Ναυτικού**, το περιέγραψε σε ένα λεπτομερειακό χρονικό με τον τίτλο «Παράπλους», το οποίο ακολουθεί ο ιστορικός Αρριανός στο έργο του Περί Ινδικής (2ος π.Χ. αιώνας). Στοιχεία επίσης από το έργο αυτό έλαβε και ο Στράβων, ο γνωστός γεωγράφος της αρχαιότητας. Ο Αρριανός (Ανάβασις 7.5,6) αναφέρει ότι ο Μ. Αλέξανδρος επιβραβεύοντας τη γενναιότητα, ικανότητα και αφοσίωση του μεγάλου Κρητικού, του Ναυάρχου, Νέαρχου, που επέδειξε για τη ναυτική αποστολή στον Ινδικό, τον τίμησε με χρυσό στεφάνι, αλλά έκαμε και κάτι άλλο: Έχτισε και παραχώρησε στους βετεράνους Κρητικούς πολεμιστές ολόκληρη πόλη. Μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στον οποίο ο Νέαρχος ήταν "παρών", οι πληροφορίες για το μεγάλο Κρητικό είναι λίγες. Κατά το Διόδωρο «το 317 π.Χ. ο Νέαρχος είχε συμμαχήσει με το σατράπη της Μεγάλης Φρυγίας, Αντίγονο. Το όνομά του αναφέρεται κατόπιν το 315 π.Χ. «οπότε επιμελήθηκε τη ναυπήγηση του ισχυρού στόλου του Αντιγόνου στη Φοινίκη...». και τον οποίο βοήθησε να στεριώσει την εξουσία του στη Μικρά Ασία. Το 312 π.Χ.

βρίσκουμε το Νέαρχο σύμβουλο και κηδεμόνα του Δημήτριου του Πολιορκητή. Κατόπιν τα ίχνη του χάνονται. Το 312 π.Χ. ο Δημήτριος ηττήθηκε από τον Πτολεμαίο και εκεί πιστεύεται ότι σκοτώθηκε ο μεγάλος Κρητικός. Ο τάφος του δεν είναι γνωστός.

Η ΘΕΑ ΛΑΤΩ ΚΑΙ Η ΠΟΛΗ ΛΑΤΩ

Η αρχαία θεά Λητώ = δωρικά Λατώ (λατινικά Latona), σύμφωνα με το Διόδωρο (5.67), τον ύμνο του Ορφέα «στη Λητώ» κ.α., ήταν κόρη του Τιτάνα Κοίου και της Τιτανίδας Φοίβης, η οποία γέννησε από το Δία δίδυμα, τον Απόλλωνα και την Άρτεμη. Η πάντα ζηλότυπη Ήρα κράτησε στον Όλυμπο τη μαμή Ειλειθυία, για να εμποδίσει τη Λητώ να γεννήσει. Αυτή όμως κατόρθωσε να δραπετεύσει και να βρεθεί στη νήσο Ορτυγία (σημ. Δήλο) και να βοηθήσει τη Λητώ να γεννήσει. Ο ύμνος του Ορφέως για τη Λητώ αναφέρει:

<<Ορφέως ύμνος, ΛΗΤΟΥΣ (θυμίαμα, σμύρναν): ΛΗΤΩ κυανόπεπλε, θεά διδυμάτοκε, σεμνή, / Κοιαντίς, μεγάθυμε, πολυλλίστη βασιλεία,/ Ευτεκνον Ζηνός γονίμην ωδία λαχούσα, / γειναμένη Φοίβον (Απόλλωνα) τε και Άρτεμιν ιοχέαιραν./ Την μεν εν Ορτυγίη τον δε κραναή ενί Δήλωι / κλύθι, θεά δέσποινα, και ίλαον ήτορ έχουσα / Βαιν' επι πάνθειον τελετήν τέλος ηδύ φέρουσα.>>

Το «ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΝ ΤΟ ΜΕΓΑ ΗΓΟΥΝ Η ΜΕΓΑΛΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ» (10/11ος αι. μ.χ.), σχετικά με τη θεά Λατώ ή Ιωνικά Λητώ, αναφέρει: <<Λητώ>> σημαίνει κατά τον Πλάτωνα «ελεήμων» και κατ' άλλους λήθη > λητώ από το λανθάνω, δωρικά λαθώ: «Λητώ, παρά το λήθω το λανθάνω. Ο μεν Πλάτων, φησίν ελεητώ. Ελεήμων γαρ η θεός και πραείν και πάντα ελεούσα, κατά δε τινάς, Ληθώ. Το γαρ ήμερον και παύ εκ του επιλελήσθαι των εις αυτήν πεπλημμελημενων εμφανίεται, ο δε Αρίσταρχος, παρά το λω το θέλω, όθεν και το λη το θελειν, Δωρικώς, επειδή ο αν τις θέλη, παρ αυτής λαμβάνει>>.

Η αρχαία πόλη Λατώ της Κρήτης πρέπει να είναι η γενέτειρα της θεάς Λατούς, αφού η πόλη αυτή φέρει το όνομά της, οι αρχαίες πινακίδες που βρέθηκαν εκεί αναγράφουν ότι εκεί λατρευόταν η θεά Λητώ και ο Διόδωρος Σικελιώτης (5, 64 - 77) αναφέρει ότι οι περισσότεροι από τους Ολύμπιους θεούς είχαν γεννηθεί στην Κρήτη. Αναφέρει συγκεκριμένα ότι οι Κρήτες λένε και μάλιστα με επιχειρήματα πως οι περισσότεροι από τους θεούς, όπως ο **Δίας, η Λητώ, ο Απόλλων (= ο γιος του Δία και της Λητούς), η Άρτεμη (η κόρη του Δία και της Λητούς και δίδυμη αδελφή του Απόλλωνα)** κ.λπ. γεννήθηκαν στην Κρήτη και επειδή πήγαν και σε πολλά άλλα μέρη κάνοντας αγαθοεργίες μετά τη μετάσταση τους από τους ανθρώπους, θεωρήθηκαν ως οι πρώτοι κάτοικοι του Ολύμπου (δηλ. ανακηρύχτηκαν μετά θάνατο θεοί, κάτι ως ο Χριστός και οι Άγιοι σήμερα). Έτσι από τους τόπους και τις πράξεις που έλαβαν χώρα στο κάθε μέρος που πήγαιναν και για παράδειγμα ο Απόλλωνας ονομάστηκε Λύκιος, Πύθιος και η Άρτεμη Εφεσία, Περσία... παρόλο που και οι δυο είχαν γεννηθεί στην Κρήτη(βλέπε Διόδωρος 5.77,3-8), πρβ: «των γαρ θεών φασι τους πλείστους εν της Κρήτης ορμηθεντας επιέναι πολλά μέρη της οικομεμένης, ευεργετούντας .... Το μεν (Απόλλωνα) Δηλιον και Λυκιον και Πύθιον ονομαζεσθαι, την δ' (Άρτεμη) Εφεσίαν και Κρησίαν, ετι δε Ταυροπόλον και Περσίαν, αμφοτέρων εν Κρήτη γεγενημένων...» (Διόδωρος 5.77).

Από τις αρχαίες επιγραφές προκύπτει ότι στην αρχαία πόλη Λατώ υπήρχε και ιερό της θεάς Ειλειθυίας και προ αυτού μερικοί ισχυρίζονται ότι πολιούχος και προστάτιδα θεά της πόλης της Λατούς ήταν η Ειλειθυία, όμως αυτό είναι λάθος, γιατί: Α) Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, η πόλη δε θα λεγόταν Λατώ αλλά Ειλειθυία. Απλά στην αρχαία πόλη Λατώ λατρεύονταν και η Ειλειθυία, επειδή ήταν βοηθός, η μαμή, της θεάς Λατούς, Β) Ο Στέφανος Βυζάντιος αναφέρει, όπως είδαμε πιο πριν, ότι ο Λήτιος Νέαρχος ίδρυσε ιερό της θεάς Λητούς στη Μακεδονία και αυτό προς χάρη της ιδιαίτερης πατρίδας του Νέαρχου και Γ) Οι τοπικές αρχαίες πινακίδες με όρκους-συνθήκες αναφέρουν ότι οι κάτοικοι τόσο της πόλης της Λατούς όσο και των γειτονικών πόλεων λάτρευαν - ορκίζονταν βασικά στη θεά Λατώ και όχι στη θεά Ειλειθυία, πρβ:

«Ομνύω τα Εστίαν και τον Ζήνα τον Κρηταγενία και ταν Ηραν και τον Ζήνα τον Ταλαίον και τον Ποσειδάν και τα Αμφιτρίταν και τον Απόλλωνα τον Πύτιον και ταν Λατών και Άρτεμιν και Άρεα και ταν Αφροδίταν και ταν Ελευθυίαν και τα Βριτόμαρτιν και Ερμάν και Κωρήτας και Νύμφας και τος άλλος θεός πάντας και πάσας ...». (Όρκος Λατίων – Ολουντίων, 3ος αι. π.Χ. DE CRETENSIIUM TITULIS PUBLICIS QUAESTIONES EPIGRAPHICAE, PAULUS DEITERS)

«..... αναγγράψαι δε και ταν συνθήκαν ες στάλαν λ]θίναν και ανθέμεν εκατέρος εν ται πόλι, οι μεν Λάτιοι εν τω ιαρῶι τας Έλε]υθ[υ]ίας, οι δε Όλοντιοι εν [τω]ι Ζην[ό]ς τω Ταλλαίω. θέμεν δε και άλλας στάλας, ταν μεν Κνωσοί εν τω ία[ρῶι] τῶ Απ[έ]λλωνος] τω Δελ[φ]ιδίω, ταν δε Λυπτοί [εν τω ιαρῶι] τας Αθανα[ί]ας..... Όρκος Λατίων· όμνύω ταν Ιστία[ν] και τον Ζήνα τόν Κρηταγενία και ταν Ήραν και τον Ζήνα τον Ταλλαίον και τον Ποσειδά[ν] και ταν Αμφιτρίταν και τον Απέλλωνα τόν Πύ]τιον και Λατών κ'άρτεμιν και Άρ]εα και ταν Αφροδίταν και ταν Έλε]ύθυιαν και ταν Βριτό]μαρτιν και Έρμάν και Κωρήτας και Ν]ύμφας και τος άλλος θεός πάντας και πάσας· ή] μάν ἐγῶ τοις Όλοντιοις ἐμμε[ν]ίω εν ται φιλίαι και συμμαχίαι και ισοπολιτεία] και τοις όρκοις...» (Όρκος Λατίων – Ολουντίων – Κνωσίων, Λυτίων 50-100 BC)

« Ομνύω ταν Έστίαν καί Τάνα Όράτριον και Τάνα Δικταίον καί Ήραν και Αθαναίαν Ωλερίαν καί Αθαναίαν Πολιάδα και Αθαναίαν Σαλμωνίαν καί Απόλλωνα Πύθιον καί Λατώ και Αρ[τε]μιν και Άρεα και Αφροδίταν και Κωρητας και Νύμφας και τος Κυρβάν[τας και θεός πάντας και πάσας..... (ΟΡΚΟΣ ΙΕΡΑΠΥΤΝΙΩΝ ΠΡΟΣ ΙΣΟΠΟΛΙΤΕΙΑ – ΛΥΤΤΙΩΝ, ΓΟΡΤΥΝΙΩΝ Κ.ΛΠ.)

<<...όρκος· ομνύω τον Ζήνα τον Κρητα[γ]ενία και ταν Ή[ραν και Ζήνα] Δικ[κ]ταίον και Ζήνα Οράτρι[ον] και Ποτειδάν και Αμφι[ι]τρίταν και Αθαναίαν [Ωλερίαν και Ε]λευθυίαν και Απόλλων]α Πύτιον και Λατών και Άρτεμιν και Άρεα και Α[φ]ροδίταν και Έ[ρ]μάν και [το]ς Κωρήτας [κ]αι τας νύμφας και τος άλλος θεός πάντας και [π]άνσας· ή] μαν ἐγῶ [τοις] Λατίοις ἐμμένωσι εν ται φιλίαι και συμμαχίαι και τοις όρκοις [και β]οαθη[σ]ίω απλώς και αδόλως και κ[α]τὰ γα[ν] και κατὰ θάλασσαν [κ]αι τις κα [τ]οις] [Λ]ατίοις ή εφ[έρ]πη η̄ ἐπὶ πόλιν ή ἐπὶ χ[ώ]ρα]ν ήη, ούυ προλιψίω ούτ' ἐμ πολέμωι ούτ' εν ειράν[αι] [ά]λλ' ἐμμενίω ἐν τοις όρκοις και φιλίαι ται σ[υ]γγειμέναι. εὐορκίονσι μὲν [ή]μεν [π]ολ[λ]ὰ κάγαθὰ, ἐφιορκίονσι δε [τὸ] ἐναντί[ο]ν....>> ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΕ ΟΡΚΟ ΛΑΤΙΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΑΠΥΤΝΙΩΝ (111-110 π.Χ.)

Η ΘΕΑ ΕΙΛΕΙΘΥΙΑ Ή ΕΙΛΕΥΘΥΙΑ

Η Ειλειθυία ή Ελευθυία κ.α. ήταν η θεά του τοκετού, της γέννησης και του πόνου, κόρη του Δία και της Ήρας (Θεογονία 921-922): λoισθοτάτην δ' Ἡρην θαλερὴν ποιήσατ' ἄκοιτιν· ἡ δ' Ἥβην και Ἄρην και Ειλείθυιαν ἔτικτε μιχθεῖσ' ἐν φιλότῃ θεῶν βασιλῆι και ἀνδρῶν.

Η Ειλειθυία δε διστάζει να απελευθερώσει τη Λητώ παρόλο που η μητέρα της η Ήρα, της το απαγόρευσε. Με τη γέννα αυτή θα γεννηθούν ο Απόλλωνας και η δίδυμη αδελφή του η Άρτεμη, καθώς και η Αλκμήνη για να γεννηθεί ο Ηρακλής. Το όνομά της π προέρχεται από το ρηματικό τύπο Ελευθυία, δηλαδή η ερχόμενη και λέξη συγγενή με τη λέξη ελευθερία.

«ΕΙΛΕΙΘΥΙΑ: Διά της ει διφθόγγου, και η πρώτη και η δεύτερα συλλαβή παρά γάρ το ελεύθω, το σημαίνον το παραγίνομαι, γέγονεν ελευθυία, και πλεονασμῶ του ι Ελευθυία, και τροπή του υ εις ι Ειλειθυία». (Γεωργίου Χοιροβοσκου "Όρθογραφία κατά στοιχείον"

<< Ειληθυίας, τας οδύνας μετωνυμικῶς, ως ἄρην τον σίδηρον..... Ειλήθυια, ὄνομα θεάς, των τικτουσῶν γυναικῶν ἔφορος ἐστί και εορτή, ἀπό του ελεύθω του σημαίνοντος το παραγίνομαι γέγονε ελεύθυια και πλεονασμῶ του ειλεύθυια, και τροπή του υ εις ι ειλειθυια, παρά το ελεύθειν εις φως δι' αυτής τα τικτόμενα, και εις το βηλωσία, (Etymologicum Magnus Graecae linguae Gudianum et alia grammaticorum scripta)

8. Η ΜΙΛΑΤΟΣ - ΜΙΛΗΤΟΣ

Η Μίλατος ή Ιωνικά Μίλητος, που βρίσκονταν στη θέση της σημερινής κωμόπολης «Μίλατος» Μιραμπέλλου, είναι γνωστή από τον Όμηρο (Ιλ. Β 647), ο οποίος την αναφέρει μεταξύ των επτά πόλεων που πήραν μέρος στην εκστρατεία της Τροίας Αρχηγούς τους Ιδομενέα και Μηριόνη και συνεπώς η εν λόγω πόλη επί εποχής του Ομήρου ήταν μια από τις επτά πιο σπουδαίες Κρητικές πόλεις, πρβ: «Κρητῶν δε Ἰδομενεύς δουρί κλυτός ηγεμόνευεν, οἱ Κνωσόν τ' ἔσχον Γόρτυνα τε τειχιόεσσαν, Λύκτον, Μίλητον τε και ἀργινόνενα Λύκαστον Φαιστόν τε Ρύτιον τε, πόλεις εὖ ναιετώσας, ἄλλοι θ' οἱ Κρήτην ἐκατόμπολιν ἀμφενέμοντο».

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (Α 173), ο Σαρπηδόνας ήταν αδελφός του Μίνωα, οποίοι αφενός ήταν παιδιά ενός Έλληνα βασιλιά, μάλλον Κρητικού (δε λέει παιδιά του Δία, αυτό το λέει η μυθολογία, αλλά «ενός Έλληνα βασιλιά, μάλλον Κρητικού» και υπονοεί το βασιλιά της Κρήτης Αστέριο, το γιο του Τέκταμου, καθώς λέει ο Απολλόδωρος κ.α.) και της πριγκίπισσας της Φοινίκης Ευρώπης και αφετέρου, όταν πέθανε ο πατέρας τους, συνεπλάκησαν για το ποιος θα γίνει βασιλιάς της Κρήτης. Ηττηθείς ο Σαρπηδόνας, πήρες τους στασιαστές του και πήγε στη γη της Μιλυάδας (Καρία) όπου κτίστηκε η πόλη Μίλητος της Μ. Ασίας, πρβ: « Οἱ Καύνιοι κατά τη γνώμη μου είναι ντόπιοι, οἱ ἴδιοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἦρθαν ἀπό την Κρήτη..... Οἱ δε Λύκιοι ἐκ Κρήτης κατάγονται. Τὴν Κρήτη ολόκληρη, στα παλιά χρόνια την είχαν οἱ βάρβαροι. Ὅταν ὁμως στην Κρήτη συνεπλάκησαν τα παιδιά της Ευρώπης, ο Μίνωας με το

Σαρπηδόνα, για το ποιος θα γίνει βασιλιάς, επεκράτησε ο Μίνωας και έδιωξε το Σαρπηδόνα με τους στασιαστές του και αυτοί κυνηγημένοι κατέφυγαν στην Ασία, στο μέρος που ονομάζεται γη της Μιλυάδας. Γιατί ακριβώς το μέρος που τώρα κατοικούν οι Λύκιοι, αυτό παλιότερα ήταν η Μιλυάς, και οι Μιλύες ονομάζονταν τότε Σόλυμοι. Όσο ήταν βασιλιάς τους ο Σαρπηδών, οι Λύκιοι ονομάζονταν με το όνομα που είχαν φέρει μαζί τους και που τώρα το χρησιμοποιούν για αυτούς οι γείτονές τους. Λέγονταν Τερμίλες. Όταν όμως ήρθε από την Αθήνα ο Λύκος, ο γιος του Πανδίωνος (εξοργισμένος κι αυτός από τον αδελφό του Αιγέα), κι έμεινε στη χώρα των Τερμίλων κοντά στο Σαρπηδόνα, έτσι τότε, από το όνομα του Λύκου, με τον καιρό ονομάστηκαν Λύκιοι. Τα έθιμα τους είναι εν μέρει κρητικά και εν μέρει Καρικά...» (Ηρόδοτος Α, 172 - 173).

Ο Στράβων στα «Γεωγραφικά» (I, IV, C 474-479) αναφέρει ότι επί εποχής του: «Οι πόλεις Μίλητος και Λύκαστος, που βρίσκονται μαζί στον Κατάλογο (Ιλιάς Β 647) σήμερα δεν υπάρχουν» Επίσης ο Στράβων στα «Γεωγραφικά» (ΙΔ, Κεφ. 1.6) αναφέρει ότι εκτός από την Κρητική υπήρχε και η ασιατική Μίλητος, η οποία κτίστηκε από Κρήτες εξόριστους με αρχηγό το Σαρπηδόνα, άρα επί εποχής Μίνωα σε ανάμνηση της κρητικής Μιλήτου και μετά ήρθε και ο Νηλέας και τείχισε την πόλη, πρβ:

«Φησί δ' Έφορος το πρώτον κτίσμα είναι Κρητικόν, υπέρ της θαλάττης τετειχισμένον, όπου νυν ή πάλαι Μίλητος έστι, Σαρπηδόνος εκ Μιλήτου της Κρητικής αγαγόντος οικήτορας και θεμένου τούνομα τη πόλει της εκεί πόλεως επώνυμον, κατεχόντων πρότερον Λελέγων τον τόπον· τους δε περί Νηλέα ύστερον την νυν τειχίσαι πόλιν.» Το αυτό λέει ο Στράβων και στα Γεωγραφικά (12,8): «προσλαβόντων Κρητών, οι και την Μίλητον έκτισαν, εκ της (Μιλήτου) Κρήτης λαβόντες Σαρπηδόνα κτίστην και τους Τερμίλας κατώκισαν εν τη νεύ Λυκία· τούτους δ' αγαγείν αποίκους εκ Κρήτης Σαρπηδόνα, Μίνω και Ραδάμανθυ αδελφόν όντα και ονομάσαι Τερμύλας τους νεύ Μιλυάς, ως φησί Ηρόδοτος· έτσι πρότερος Σολύμους.» (Στράβων 12,8).

Ομοίως ο Ευστάθιος (Παρεκβολαί εις την Ιλιάδα 1,486) αναφέρει: "Μίλητος δε, η Κρητική αύτη, προϋπήρχε της Ασιακής Μιλήτου, ήν έκτισεν ο παλαιός Σαρπηδών αγαγών οικήτορας και καλέσας αυτήν κατά τον γεωγράφον εκ της Κρητικής Μιλήτου." δηλ. Όταν ο Σαρπηδών εξορίστηκε από την Κρήτη, κατέφυγε στην περιοχή της Μιλυάδος, στα παράλια της Ιωνίας. Εκεί, απέναντι από τη Σάμο, ίδρυσε την πόλη Μίλητο, έχοντας ως πρότυπο την ομώνυμο πόλη Μίλητο της Κρήτης. Η ασιατική Μίλητος ήταν πατρίδα του Θαλή, του Αναξίμανδρου κ.α.

Ο Απολλόδωρος (Γ 1,2) αναφέρει ότι η ασιατική Μίλητος κτίστηκε από το Μίλητο, το γιο του Απόλλωνα και της Αρείας του Κλεόχου, που αφενός ήταν φίλος των παιδιών (του Μίνωα και του Σαρπηδόνα) της Ευρώπης και του (βασιλιά της Κρήτης) Αστέριου και αφετέρου όταν στασίασαν τα παιδιά της Ευρώπης μεταξύ τους και ηττήθηκε ο Σαρπηδόνας, έφυγε από την Κρήτη, επειδή είχε πάρει το μέρος του Σαρπηδόνα, και πήγε στην Καρία όπου έκτισε τη Μίλητο:

« Ευρώπην δε γήμας Αστέριος ο Κρητών δυνάστης τους εκ ταύτης παίδας έτρεφεν. οι δε ως ετελειώθησαν, προς αλλήλους εστασίασαν· ίσχουσι γαρ έρωτα παιδός ος εκαλείτο Μίλητος, Απόλλωνος δε ην και Αρείας της

Κλεόχου. του δε παιδός προς Σαρπηδόνα μάλλον οικείως έχοντος πολεμήσας Μίνως επροτέρησεν. οι δε φεύγουσι, και Μίλητος μεν Καρία προσσχών εκεί πόλιν αφ εαυτού έκτισε Μίλητον...». (Απολλόδωρος, βιβλιοθήκη Γ, 1,2)

Ομοίως ο Πausανίας στα «Αχαϊκά» (Κεφ. 2, 1-5), σχετικά με την ασιατική Μίλητο, αναφέρει τα εξής:

«Ο Μέδων και ο Νηλεύς, οι μεγαλύτεροι από τους γιους του Κόδρου, μάλωσαν για την εξουσία· ο Νηλεύς έλεγε πως δεν ανέχονταν ως βασιλιά του το Μέδοντα, γιατί ο Μέδων ήταν χωλός στο ένα πόδι. Συμφώνησαν να φέρουν τη διαφορά στο δελφικό μαντείο, και η πυθία έδωσε τη βασιλεία των Αθηναίων στο Μέδοντα. Έτσι ο Νηλεύς και οι άλλοι γιοι του Κόδρου έφυγαν για να ιδρύσουν αποικία παίρνοντας μαζί τους και από τους ίδιους τους Αθηναίους όποιον ήθελε· το μεγαλύτερο όμως μέρος της ομάδας το αποτελούσαν οι Ίωνες..... ο Νηλεύς με τη δική του ομάδα κατευθύνθηκε στη Μίλητο. Οι ίδιοι οι Μιλήσιοι αναφέρουν ως εξής την αρχαιότερη ιστορία τους: η χώρα ονομάζονταν Ανακτορία επί δύο γενεές, όταν βασιλιάς ήταν ο ντόπιος Άναξ και έπειτα ο γιος του Άνακτα Αστέριος. Όταν κατέπλευσε: ο Μίλητος με δύναμη Κρητών, η χώρα πήρε το νέο όνομά της από τον Μίλητο, καθώς και η πόλη. Ο Μίλητος και ο στρατός του ήρθαν από την Κρήτη διωγμένοι από το Μίνω, το γιο της Ευρώπης· οι Κάρες που νέμονταν προηγουμένως τη χώρα έμειναν ως συγκάτοικοι των Κρητών».

Ο ΣΚΥΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΑΝΔΑΡΕΩΣ

Ο Πausανίας στα «Φωκικά (Κεφ 10, 30), περιγράφοντας τους Δελφούς, αναφέρει ότι από τη Μίλητο της Κρήτης ήταν ο Πανδάρως, για τις κόρες του οποίου λέει τα εξής: «Πιο πέρα ο Πολύγνωτος έχει ζωγραφίσει τις κόρες του Πανδάρου. Ο Όμηρος παρουσιάζει την Πηνελόπη να λέει ότι οι γονείς των παρθένων πέθαναν εξαιτίας της οργής των θεών και ότι η Αφροδίτη τις ανέθρεψε ορφανές και ότι οι άλλες θεές τις προίκισαν με χαρίσματα. Η Ήρα τους έδωσε σύνεση και ομορφιά, η Άρτεμη τους έκανε δώρο το ψηλό ανάστημα και η Αθηνά τους έμαθε όλες τις γυναικείες δουλειές. Όταν όμως η Αφροδίτη αναλήφθηκε στον ουρανό για να ζητήσει από το Δία να εξασφαλίσει ωραίο γάμο για τις παρθένες, ενώ εκείνη απουσίαζε, άρπαξαν τις παρθένες οι Άρπυιες και τις παρέδωσαν στις Ερινύες. Αυτά έγραψε ο Όμηρος σχετικά μ' αυτές. Ο Πολύγνωτος τις απεικόνισε ως παρθένες που φοράνε στεφάνια από λουλούδια και παίζουν με αστραγάλους και τις ονόμασε Καμειρώ και Κλυτή. Πρέπει να γνωρίζει κανείς ότι ο Πανδάρως ήταν Μιλήσιος από τη Μίλητο της Κρήτης και συνένοχος του Ταντάλου στο σχέδιο κλοπής και στην επιορκία».

Ο Όμηρος (Όμηρου Οδύσεια, υ, 66) αφηγείται ότι οι κόρες του Πανδάρου ανατράφηκαν από την Αφροδίτη, αφού ορφάνεψαν σε πολύ νεαρή ηλικία, και ότι προικίστηκαν από την Ήρα με ομορφιά και σοφία, από την Άρτεμη με αγέρωχο παράστημα, και από την Αθηνά με ικανότητα στη χειροτεχνία. Αλλά ενώ η Αφροδίτη πήγε στον Όλυμπο, για να παρακαλέσει το Δία να τους δώσει ευτυχισμένους γάμους, οι Άρπυιες τις απήγαγαν και τις έδωσαν στις Ερινύες ως θεραπεαινίδες. Έτσι, πλήρωσαν για το έγκλημα του πατέρα τους.

Ο Πάνδαρος ή Πανδαρεύς, σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, ήταν γιος του Μέροπα και της Νύμφης Εχεμείας. Ο Πανδάρειος πήρε ως σύζυγό του την Αρμοθή και μαζί απέκτησαν δύο ή τρεις κόρες: την Καμειρώ και την Κλυτή ή την Κλεοθήρα, τη Μερόπη και την Αηδόνα. Μια μέρα ο Πανδάρειος έκλεψε το χρυσό σκύλο που φύλαγε το ιερό του Δία στην Κρήτη, έργο του Ηφαίστου, και τον έδωσε στον Τάνταλο, για να τον φυλάξει. Όταν ο Δίας, μέσω του Ερμή, ζήτησε από τον Τάνταλο να του δώσει πίσω το σκύλο, ο Πανδάρειος, θορυβημένος, έφυγε μαζί με τη γυναίκα του Αρμοθή στη Σικελία, όπου μεταμορφώθηκαν και οι δύο σε πέτρες (Opera Omnia, Τόμος 4ος, «Scholia antiqua in Homeri, Odysseu, Ver 66: Ως δ' ότε Πανδαρέου κούρας. Πανδάρειος ο Μέροπος και νύμφης ορείας (Vulg. Ορειάς, f. ορειάδος) παις, Μιλήσιος το γένος γήμας Αρμαθόην της Αμφιδάμαντος ίσχει (Q. έσχε) παίδας τρεις, Αηδόνα και Κλεοθήραν και Μερόπην, ας τρέφουσιν Αφροδίτη και Αθηνά και Ήρα. Πανδάρειος δε παραγενόμενος εις Κρήτης κλέπτει τον του Διός κύνα. Και αυτόν ουν ήνεγκεν εις Μίλητον δείσας Δία, παρά Ταντάλω δε εις Φρυγίαν κατατίθειαι φάμενος άγει εκ Φοινίκης τούτον, ο δε Τάνταλος ....». Vide et Pausaniam, lib. X, cap. 30, ubi hanc historian ex Homero refert: item supra ad t', 518).

9. Η ΩΛΕΡΟΣ (ΜΕΣΣΕΛΕΡΟΙ)- ΘΕΑ Α-ΘΗΝΑ

Η αρχαία πόλη Ώλερος βρισκόταν στην Επαρχία Ιεραπέτρας, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το χωρίο Μεσσελέροι (= μέσα Ώλερος) της Ιεραπέτρας. Ανήκε στους Ιεραπύτνιους όπου αυτοί τελούσαν μεγάλο πανηγύρι προς χάρη της Αθηνάς Ωλερίας. Ο Στέφανος Βυζάντιος, σχετικά με την πόλη αυτή, αναφέρει: «Ώλερος, Κρητική πόλις, περί ής Ξενίων έν Κρητικούς φησί' πορρωτέρω δε της Ιεραπύτνης' Ωλερος ήν πόλις, έφ' υψηλού μεν ωκισμένη τόπου, ο πολίτης Ωλέριος και Ωλερία Αθηνά το ουδέτερον Ωλέριον, φησί γαρ ούτω τη δε θεώ ταύτη εορτήν άγουσιν Ιεραπύτνιοι, την δ' εορτήν Ωλέρια προσαγορεύουσιν».

Ο Ολλανδός περιηγητής - κατάσκοπος Dapper Olfert (1636-1689) στο βιβλίο του «Description exacte des isles de l'Archipel» («Ακριβής περιγραφή της Κρήτης», μεταφρασθείσα στην Ελληνικήν παρά του Μ. Βεναρδου του Κρητός), σχετικά με την πόλη Ώλερος, αναφέρει: «Ώλερος. Αυτή η πόλις Ωλερος έκειπτο επάνω εις εν ύψος εκείθεν της Ιεραπύτνης. Εκεί δ' ελατρεύετο η Αθηνά, η εκ ταύτης της πόλεως επονομαζομένη Ωλερία' η δ' εις τιμήν αυτής πανηγυριζομένη εκεί εορτή λονομάζετο ομοίως Ωλερία. Ο Ορτέλιος νομίζει την Ωλερον και την Έλυρον δια μία και την αυτήν πόλιν».

Δεδομένου ότι η θεά Αθηνά εκαλείται «μινωίδα» και «Ωλερία», δηλαδή Κρητικιά απο την πόλη Ωλερο, και απο την άλλη ο Διόδωρος Σικελιώτης (βλέπε Διόδωρος 5, 64- 77) αναφέρει ότι οι Ολύμπιοι θεοί: Δίας, Αθηνά, Λητώ κ.λπ. γεννήθηκαν στην Κρήτη, άρα δεν αποκλείεται η θεά Αθηνά να γεννήθηκε εδώ, στην πόλη Ωλερο ή πρόκειται για δυο διαφορετικές συνονόματες Θεές, κάτι όπως συμβαίνει και με πολλούς Αγίους σήμερα.

ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΕ ΟΡΚΟ ΙΕΡΑΠΥΤΝΙΩΝ - ΩΛΕΡΙΩΝ, 2^{ος} π.Χ. αι.: <<... Ομνύω ταν Εστίαν και Ζάνα Οράτριον και Ζάνα Δικταίον και Ήραν και Αθναίαν Ωλερίαν και Αθναίαν Πολιάδα και Αθναίαν Σαλμωνίαν και Απόλλωνα Πύθιον και Λατώ και Αρτεμιν και Άρεα και Αφροδίταν και Κωρήτας και Νύμφας και τος Κύρβαντας και θεούς πάντας και πάσας. Ή μαν εγώ ευνοήσω τοις επίπασι Ιεραπυτνίοις τον άπαντα χρόνον, απλόως και αδόλως και δη τον αυτόν φίλον και εχθρόν έξω και πολεμήσω από χώρας παντί σθένει, υἱ και οἱ επίπαντες Ήραπύτνιοι, και τὸ δίκαιον δωσῶ και ἐμμενῶ ἐν τοις συγκεκριμένοις και οὐ κακοτεχνησῶ οὐθέν των ἐν τᾷδε τᾷ ἰσοπολιτεία γεγραμμένων οὔτε λόγῳ οὔτε ἔργῳ ουδέ ἄλλῳ ἐπιπραψῶ ἐκων και γινώσκων παρευρέσει οὐδεμιᾷ ουδέ τρόπῳ οὐθενί. αἱ δέ τι ἐπιορκήσαιμι των ὤμοσα ἢ των συνεθέμαν, τός τε θεός τὸς ὤμοσα ἐμμάνιας ἤμεν και ἐξόλλυσθαι κακίστῳ ὀλέθρῳ και μήτε γὰν μήτε δένδρεα καρπὸς φέρην μήτε γυναίκας τίκτεν κατὰ φύσιν, τῷ τε πολέμῳ νικεῖσθαι. εὐορκῶσι δε ἀμῖν τός τε θεός ἰλέος ἤμεν και γίνεσθαι πάντα αγαθά...>>

10. Η ΠΡΑΙΣΟΣ ἢ ΤΟ ΠΡΑΣΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΔΙΚΤΑΙΟΥ ΔΙΟΣ

Η αρχαία πόλη Πραισός ἢ το Πράσον ἦταν μια από τις αρχαιότερες, αλλά και πλουσιότερες, καθώς και διασημότερες πόλεις της αρχαίας Κρήτης, γιατί εκεί υπήρχε σπουδαίο ιερό προς χάρη του Δικταίου Δία, η οποία βρισκόταν στο ανατολικότερο άκρο της Κρήτης και συγκεκριμένα εκεί που βρίσκεται σήμερα η Νέα Πραισός και το Παλαικάστρο Σητείας, όπου πρόσφατα βρέθηκε πλάκα με τον «ΥΜΝΟ ΣΤΟ ΔΙΚΤΑΙΟ ΔΙΑ». Την κατέστρεψαν οι Ιεραπύτνιοι, καθώς αναφέρει ο Στράβων, χωρίς όμως χωρίς να αναφέρει το λόγο. Η καταστροφή υπολογίζεται ότι έγινε κάπου το 145 π.Χ. Η Ίτανος, η Πραισός και η Ιεράπυτνα ἦταν οι πιο ισχυρές πόλεις -κράτη στην ανατολική Κρήτη, κατά τους ελληνοιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους είχαν κόψει νόμισμα, και από αυτές η Πραισός, που ἦταν η πιο κοντά στην Ιεράπετρα, κατεστράφη από την Ιεραπυτνίους, άρα μάλλον η καταστροφή έγινε για συνοριακά θέματα και όχι για την εκμετάλλευση του ιερού, αφού τότε θα επέμβαινε και η Ίτανος, καθώς και η Λύκτος κ.α. γειτονικές πόλεις ως ομόθρησκες.

Ο Ηρόδοτος, σχετικά με την πόλη Πραισό, αναφέρει τα εξής: «Σύμφωνα με την ιστορία των Πραισίων, όταν ερημώθηκε η Κρήτη (ο Ηρόδοτος δεν αναφέρει πότε έγινε και γιατί η ερήμωση είναι αυτή, μάλλον εννοεί αυτή

από τον κατακλισμό του Δευκαλίωνα), άνθρωποι διαφόρων εθνικοτήτων, αλλά κυρίως Έλληνες ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη. Έπειτα στην Τρίτη γενιά μετά το θάνατο του Μίνωα, ξέσπασε ο Τρωικός πόλεμος, στον οποίο οι Κρήτες αποδείχτηκαν από τους καλύτερους πολεμιστές που είχε στη διάθεσή του ο Μενέλαος. Επιστρέφοντας, όμως, στην πατρίδα τους, η ανταμοιβή τους για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν ήταν πείνα και πανούκλα που έπληξε ανθρώπους και ζώα, σε τέτοιο βαθμό, ώστε η Κρήτη ερημώθηκε για δεύτερη φορά από τον πληθυσμό της. Έτσι, οι σημερινοί Κρήτες, μαζί με όσους απέμειναν από τους προηγούμενους κατοίκους της, είναι η Τρίτη γενιά που ζει στο νησί.....» (Ηρόδοτος Ζ, 169 - 171). Επομένως η Πραισός αφενός ήταν πόλη πάρα πολύ αρχαία, ετεοκρητική, μια από αυτές τις πόλεις που έκτισαν οι Ετεοκρητες ή άλλως Κουρήτες, οι πρωτοι κάτοικοι της Κρήτης, κάτι άλλωστε που το λέει και ο Στράβων.

Ο Στράβωνας (10. 475-479,12) αναφέρει ότι η Πραισός ή το Πράσον ήταν οικισμός των Ετεοκρητών (βλέπε και Ηρόδοτος Ζ), που βρισκόταν ανατολικά του Ιδαίου όρους (= ο Ψηλορείτης), καθώς και ανατολικά του όρους της Δίκτης, όμορη πόλη με τη Λεβήνα («Λεβήνος, όμοροι δ' εισίν οι Πράσιοι»), που καταστράφηκε από τους Ιεραπύτνιους, καθώς και ότι στην Πραισό υπήρχε ιερό, δηλαδή ναός, προς χάρη του Δικταίου Δία («το του Δικταίου Διός ιερόν». Ο Στράβωνας (10. 475-479,12) επίσης εξηγεί ότι το όρος η Δίκη, το βουνό που γεννήθηκε ο Δίας και απ' όπου ο Δίας ονομάστηκε Δικταίος, δε βρίσκεται στην Πραισό ή κοντά στην Ίδη (= τον Ψηλορείτη), , αλλά ανατολικά της Ίδης (του Ψηλορείτη) και ανάμεσα Πραισού και Σαμωνίου, όπως και είναι, πρβ:

<< Είπα πριν πως η Πράσος ανήκε στους Ετεοκρήτες και εδώ ήταν ιερό του Δικταίου Δία. Και η Δίκη βρίσκεται κοντά, όχι βέβαια, καθώς λέει ο Άρατος πλησίον της Ίδης. Η Δίκη από την Ίδη απέχει 1000 στάδια. Βρίσκεται ανατολικά της Ίδης. Κι απέχει 100 στάδια από το Σαμώνιο. Ανάμεσα στο Σαμώνιο και Χερσονήσο ήταν κτισμένη η Πράσος, πάνω από τη θάλασσα, στα 60 στάδια. Την κατέστρεψαν οι Ιεραπύτνιοι.>> (Στράβων Ι 479, 12

«Κατά τον Στάφυλο, ανατολικά της Κρήτης ζούνε οι Δωριείς, στα δυτικά οι Κύδωνες και στα νότια οι Ετεοκρήτες, με οικισμό τους τον Πράσο, όπου βρίσκεται το ιερό του Δικταίου Δία.(«τούτων φησί Στάφυλος το μεν προς εω Δωριείς κατέχειν, το δε δυσμικόν Κύδωνας, το δε νότιο Ετεόκρητας, ων είναι πολίχνην Πράσον, όπου το του Δικταίου Διός ιερόν...» (Στράβων, Ι, C 474, IV 6)

«Οι Πράσιοι είναι γείτονες (με τους κατοίκους της Λεβήνας). Απέχουν από τη θάλασσα 70 στάδια και από τη Γόρτυνα 180. Είπα ήδη πως η Πράσος ανήκει στους Ετεοκρητες και εδώ ήταν το ιερό του Δικταίου Διός. Και η Δίκη βρίσκεται κοντά, όχι βέβαια, καθώς λέει ο Άρατος, κοντά στο «Ιδαίον όρος» (= ο Ψηλορείτης). Η Δίκη από την Ίδη (εδώ ο Στράβων αντί για «Ιδαίον όρος» γράφει Ίδη, άρα εδώ Ίδη = Ψηλορείτης, λόγω του προειρημένου) απέχει και χίλια στάδια. Βρίσκεται ανατολικά της, κι απέχει επίσης εκατό στάδια από το Σαμώνιο. Ανάμεσα σε Σαμώνιο και Χερρόνησο ήταν κτισμένη η Πράσος, πάνω από τη θάλασσα, στα εξήντα στάδια. Την κατέστρεψαν οι Ιεραπύτνιοι. Λένε επίσης ότι δεν έχει δίκιο ο Καλλίμαχος, όταν ιστορεί ότι η Βριτόμαρτις αποφεύγοντας τη βία του Μίνωα από τη Δίκη, πιάστηκε στα δίχτυα των ψαράδων κι έτσι οι Κυδωνιάτες την είπαν Δίκτυνα και το βουνό Δίκη. Η Κυδωνία δεν έχει καμιά σχέση γειτονίας με τους τόπους τούτους, αφού βρίσκεται στα δυτικά του νησιού. Βουνό της Κυδωνίας είναι ο Τίτυρος. Όπου υπάρχει ιερό, όχι το Δικταίον, αλλά το Δικτύνναιο..... . (Στράβων, Ι, C 479, IV 2-12)

Οι Ετεόκρητες, σύμφωνα με το Διόδωρο, το Στράβωνα, τον Απολλώνιο Ρόδιο κ.α., ήταν αφενός οι πρώτοι κάτοικοι της Κρήτης, οι οποίοι λεγόταν και Ιδαίοι Δάκτυλοι ή Κουρήτες και αφετέρου οι Κουρήτες ήταν απόγονοι των Ιδαίων Δακτύλων, που κατ' άλλους (οι Ιδαίοι) ήταν ντόπιοι Κρητικοί που πέρασαν στη Φρυγία καθώς και σε άλλα μέρη και κατ' άλλους είχαν έρθει στην Κρήτη από τη Ρόδο, όπου ονομαζόταν Τελχίνες ή από τη Φρυγία της Μ. Ασίας και επειδή φρόντισαν (επικούρησαν) τη νιότη του Δία ονομάστηκαν Κουρήτες.

Ο γεωγράφος Σκύλαξ «ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ΕΚΑΤΑΙΟΥ ΜΙΛΗΣΙΟΥ - HECA-TAEI MILESII FRAGMENTA. SCYLACIS CARYANDENSIS PERIPLUS» (4ος αιώνας π.Χ.) αναφέρει ότι η Πράσος βρισκόταν ανατολικά (ήλιον ανίσχοντα) της Κρήτης, μετά από τις πόλεις Ολούντα (Ελούντα), Πάνονα και Λύκτο: «Προς Βορέαν δε άνεμον όρος Κάδιστον/κάλλιστον , και λιμήν εν αυτώ Όλους και Πάν. Εν μεσογεία δε Λύκτος, και διήκει αύτη αμφοτέρωθεν. Πράσος διήκει άμφοτέρωθεν. Γράνος ακρωτήριον Κρήτης προς ήλιον ανίσχοντα. Εισί δε και άλλαι πόλεις εν Κρήτη. Λέγεται δε είναι εκατόμπολις».

Αργυρή δραχμή Πράσου ή Πραισού, 400 π.Χ., με το Δία σε θρόνο. Η πόλη Πραισός ή Πράσον βρισκονταν ανατολικά της Δίκτης και εκεί υπήρχε ιερό του Δικταίου Δία («πολίχνιον Πράσον, όπου το του Δικταίου Διός ιερόν, Στράβων 10, 475]

Νόμισμα Πραισού, 400 π.Χ., με τον κρηταγενή Δία αετοφόρο και ένθρονο . Από την άλλη η αίγαγρος Αμάλθεια, τροφός του στο Δικταίο άντρο . Στην Πραισό, σύμφωνα με το Στράβωνα, υπήρχε ιερό του Δικταίου Δία. Ο Δίας, σύμφωνα με το Διόδωρο κ.α., ήταν εν ζωή άνθρωπος στην Κρήτη, κάτι ως ο Χριστός στη γη, που έκανε πολλές καλές πράξεις και συνάμα νίκησε τους διάφορους κακοποιούς της εποχής του, καθώς και τον πατέρα του τον Κρόνο, που ήταν αρχηγός τους. Μετά το θάνατο και τη μετάστασή του ανακηρύχθηκε πατέρας Θεών και θνητών.

δωρο κ.α., ήταν εν ζωή άνθρωπος στην Κρήτη, κάτι ως ο Χριστός στη γη, που έκανε πολλές καλές πράξεις και συνάμα νίκησε τους διάφορους κακοποιούς της εποχής του, καθώς και τον πατέρα του τον Κρόνο, που ήταν αρχηγός τους. Μετά το θάνατο και τη μετάστασή του ανακηρύχθηκε πατέρας Θεών και θνητών.

11. Η ΔΡΗΡΟΣ

Σε κοντινή απόσταση και ανατολικά από τον οικισμό της Νεάπολης, στο λόφο του Αγίου Αντωνίου, υπάρχουν τα ερείπια της αρχαίας πόλης με το όνομα Δρήρος. Το σημαντικότερο μνημείο της Δρήρου, σύμφωνα με τους ειδικούς, είναι ο ναός του Δελφίνιου Απόλλωνα, όπου βρέθηκαν τα χάλκινα αγάλματα του Απόλλωνα, της Άρτεμης και της Λητούς, τα οποία σήμερα βρίσκονται στο μουσείο Ηρακλείου. Για την αρχαία πόλη Δρήρο δεν υπάρχουν σημαντικές πληροφορίες για την ιστορική διαδρομή της. Τη πόλη γνωρίζουμε εκ παραδόσεως, από τα ερείπιά της, από τα κείμενα των συνθηκών που υπέγραψε με άλλες πόλεις και από το γραμματικό κανόνα, του γραμματικού Θεόγνωστου: << τα διά του -ηρος δισύλλαβα, κύριά τε και προσηγορικά, οποίας αν εΐη τάσεως, δια του η γράφεται, οΐον Σήρος, όνομα κύριον, Δρήρος πόλις Κρητική>>.

Η πόλη ήκμασε από τη γεωμετρική μέχρι την ελληνιστική εποχή, όπως δείχνουν τα αποκαλυφθέντα μνημεία της και τα επιγραφικά τεκμήρια που μαρτυρούν ένα διαφοροποιημένο πολιτειακό σύστημα ήδη από τον 7ο αιώνα π. Χ., κατά το οποίο η πόλη διοικείται από τους «κόσμους» και άλλους αξιωματούχους που ορίζονται από τις φυλές και τελούν υπό τον αυστηρό έλεγχο του δήμου.

Στην ίδια εποχή ανήκει και μεγάλος αριθμός από τις επιγραφές που βρέθηκαν εκεί, ανάμεσά τους και ο περίφημος “ιερός νόμος” της Δρήρου, ο παλαιότερος από όσους μας έχουν διασωθεί. Πρόκειται ουσιαστικά για έναν νομικό κώδικα της πόλης, που συντάχθηκε τον 7ο π.Χ. αιώνα, εποχή κατά την οποία οι ελληνικές πόλεις, η μία μετά την άλλη, αρχίζουν να κωδικοποιούν τους νόμους τους ως ένα είδος Συντάγματος.

Τον 3ο π.Χ. αιώνα (κάπου το 220 π.Χ.) η Δρήρος εμπλέκεται σε κρητικό εμφύλιο πόλεμο παίρνοντας το μέρος της Κνωσού και αντίπαλος των γειτονικών της πόλεων Λύττου και Μιλάτου, όπως εκφράζεται στον περίφημο όρκο των Δρηρίων Εφήβων (άζωστον νεων) με το οποίο ορκίζονται να πολεμήσουν τη Λύττο και τη Μίλητο και παραμένοντας στο πλευρό της Κνωσού, όρκος που διασώζεται σε επιγραφή. Με τον όρκο αυτό οι νέοι της Δρήρου ορκίζονται να μην είναι ευνοϊκοί και συνάμα ότι θα προκαλούν όποιο κακό μπορούν στην πόλη των Λυττίων και των Μιλατίων. Ωστόσο οι Λύκτιοι υπερίσχυσαν τότε και η πόλη της Δρήρου διαλύθηκε, αφού έκτοτε δε μνημονεύεται.

ΟΡΚΟΣ ΤΩΝ ΔΡΗΡΙΩΝ ΕΦΗΒΩΝ , 3^{ος} αι., (ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΚΝΩΣΟΥ -ΔΡΗΡΟΥ ΚΑΤΑ ΜΙΛΑΤΙΩΝ)

<< Θεός. τύχα. αγαθά τύχαι. επί των Αιθαλέων κοσμιόντων των συν Κυΐαι και Κεφάλωι Πυρωπιΐωι Βισίωνος, γραμματέος δε Φιλίππου, τάδε ώμοσαν αγελάοι πανάζωστοι έκατον ογδοήκοντα· ομνύω ταν Έστίαν ταν εν πρυτανείωι και τον Δήνα τον Αγοραίον και τον Δήνα τον Ταλλαίον και τον Απέλλωνα τον Δελφίνιον και ταν Αθναΐαν ταν Πολιούχον και τον Απέλλωνα τον Ποΐτιον και ταν Λατοϋν και ταν Άρτεμιν και τον Άρεα και ταν Άφορδίταν και τον Ερμάν και τον Άλιον και ταν Βριτόμαρτιν και τον Φοΐνικα και ταν Άμφιώναν

και ταν Γαν και τον Ουρανόν και ήρωας και ήρωάσσας και κράνας και ποταμούς και θεούς πάντας και πάσας· μη μάν ἐγώ ποκα τοις Λυπτίοις καλῶς φρονησεῖν μήτε τέχνηι μήτε μαχανῶι μήτε εν νυκτὶ μήτε πεδ' ἀμέραν. και σπευσίω ότι κα δύναμαι κακὸν τῶι πόλει τῶι των Λυπτίων, δικάν δε και πραξίων μηθὲν ἔνορκον ἤμην. και τέλομαι φιλοδρῆριος και φιλοκνώσιος και μήτε ταν πόλιν προδωσεῖν ταν των Δρηρίων μήτε οὐύρεια τὰ των Δρηρίων μηδὲ τὰ των Κνωσίων. μηδὲ ἀνδρας τοις πολεμίοις προδωσεῖν μήτε Δρηρίους μήτε Κνωσίους, μηδὲ στάσιος ἀρξείν, και τῶι στασιάζοντι ἀντίος τέλομαι, μηδὲ συνωμοσίας συναξείν μήτε εν πόλει μήτε ἐξοι τας πόλεως μήτε ἄλλωι συντέλεσθαι· εἰ δὲ τινὰς κα πύθωμαι συνωμύοντας ἐξαγγελίω του κόσμου τοις πλίσαιν. Εἰ δε τάδε μη κατέχοιμι, τους γέ μοι θεοὺς τους ὤμοσα εμμάνιας ἤμην πάντας τε και πάσας και κακίστωι ὀλέθρωι ἐξόλλυσθαι αὐτός τε και χρήια τὰμὰ και μήτε μοι γαν καρπὸν φέρειν μήτε γυναίκας τίκτειν κατὰ φύσιν μήτε πάματα· εὐορκέοντι δὲ μοι τους θεοὺς τους ὤμοσα ἰλέους ἤμεν και πολλὰ κάγαθὰ διδόμεν.

ομνύω δε τους αυτοὺς θεοὺς ἧ μαν ἐγώ τον κόσμον, αἶ κα μη ἐξορκίζωντι ταν ἀγέλαν τους τόκα ἐκδυομένους τον αὐτὸν ὄρκον τόνπερ ἀμὲς ὁμωμόκαμες, ἐμβλεῖν ἐς ταν βωλάν, αἶ κα ἀποστᾶντι, του μηνός του Κομνοκαρίου ἢ του Ἀλιαίου· ἃ δε βωλὰ πραξάντων ἕκαστον τον κοσμίοντα στατήρας πεντακοσίους ἀφ' ἃς κα ἐμβάληι ἀμέρας εν τριμήνωι· αἶ δε λισσὸς εἶη, ἀγγραψάντων ἐς Δελφίνιον ὅσσα κα μη πράξωντι χρήματα τούνομα ἐπὶ πατρὸς και το πλήθος του αργυρίου ἐξονομαίνοντες· ότι δὲ κα πράξωντι, ταις εταιρείαισιν δασασάσθωσαν ταις εν πόλει και αἶ πεί τινεν οὐρέυωντι Δρηρίοι.

αι δε μη πράξαιεν ἂ βωλὰ, αὐτοὶ τὰ διπλὰ ἀποτεισάντων· πραξάντων δε οι ερευταὶ οι των ανθρωπίνων και δασασάσθωσαν ταις εταιρείαισιν κατὰ ταυτά. Τάδε ὑπομνάματα τας Δρηρίας χώρας τας αρχαίας τοις ἐπιγινόμενοις αζ' ψτοις τον τε ὄρκον ὁμνύμεν και κατέχειν. και οι Μιλάτιοι επεβώλευσαν εν τῶι νέαι νεμονηίαι τῶι πόλει τῶι των Δρηρίων ἔνεκα τας χώρας τας ἀμᾶς τας ἀμφιμαχόμεθα. νικατήρ τας αγέλας ..... και ἐλαίαν ἕκαστον φυτεύειν και τεθραμμέναν ἀποδείξει. ὅς δε κα μη φυτεύσηι ἀποτεισεῖ στατήρας πεντήκοντα.>>

<< ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Θεός, τύχη καλή τύχες.

Τη χρονιά που υπηρετούσαν ως Κόσμοι (ανώτατοι αξιωματούχοι) από τη φυλή των Αιθαλέων οι Κυίας, Κέφαλος, Πύρρος, Πίος και Ισίων, τη χρονιά που γραμματέας ήταν ο Φίλιππος, πήραν τον παρακάτω ὄρκο 180 μέλη των αγελών, ἄζωστοι.

Ορκίζομαι στην Εστία του πρυτανείου, τον Δία, που προστατεύει τη συνέλευση, τον Δία του Ταλλαίου Ὀρους, τον Απόλλωνα Δελφίνιο, την Αθηνά, που προστατεύει την ακρόπολη, τον Απόλλωνα Πύθιο, τη Λατώ, την Αρτέμιδα, τον Ἄρη, την Αφροδίτη, τον Ερμή, τον Ἥλιο, τη Βριτόμαρπη, τον Φοίνικα, την Αμφιώνη, τη Γη και τον Ουρανό, ὄλους τους ἥρωες και τις ηρωίδες, και στις πηγές και τα ποτάμια, και ὄλους τους θεοὺς και τις θεές, Ποτέ να μη εἶμαι αυονικός ἀπέναντι στους Λυπτίους, με κανένα τρόπο και με καμιά πρόφαση, ούτε μέρα ούτε νύκτα, και να προσπαθήσω να προκαλέσω στην πόλη των Λυπτίων ὄποιο κακό μπορώ. Ούτε δίκη ούτε εκτέλεση καταδικαστικῶν αποφάσεων εἶναι ισχυρότερη ἀπὸ αὐτὸν τον ὄρκο. Και θα εἶμαι φιλικός προς του Δρηρίους και τους Κνώσιους. Δεν θα προδώσω ποτέ την πόλη, τα φρούρια των Δρηρίων ἢ τα φρούρια των Κνωσίων. Δεν θα προδώσω ἄντρες στους εχθρούς, ούτε Δρηρίους ούτε Κνώσιους. Δεν θα ξεκινήσω ποτέ στάση (εμφύλιο πόλεμο), ἀλλὰ θα εἶμαι πάντα ἀντίθετος με εκείνους που θα το κάνουν. Δεν θα συμμετάσχω σε συνωμοσία, ούτε μέσα στην πόλη ούτε ἐξω ἀπὸ την πόλη και δεν θα υποστηρίξω κανένα συνωμότη. Και ἔνα μάθω ότι κάποιοι συνωμοτοῦν, θα τους καταγγείλω στο Συμβούλιο των Κόσμων. Εάν παραβῶ αὐτά, να ἔχω την οργή ὄλων των θεῶν και των θεαινῶν στους οποιούς ορκίστηκα, και να χαθῶ με το χειρότερο χαμὸ ἐγώ και η περιουσία

μου. Ούτε η γη να μου δίνει καρπούς, ούτε και οι γυναίκες να γενούν κατά φύση, ούτε τα ζώα μου. Εάν όμως τηρήσω τον όρκο μου, οι θεοί στους οποίους ορκίστηκα να είναι ευσπλαχνικοί και να μου δίδουν πολλά αγαπά.

Ορκίζομαι στους ίδιους θεούς ότι, εάν οι κόσμοι δεν ορκίσουν τους νέους που τώρα εισέρχονται στην αγέλη με την ίδιο όρκο που ορκιστήκαμε εμείς, θα τους καταγγείλω στη βουλή, όταν συνεδριάζει το μήνα Κομνοσάριο ή το μήνα Αλιαίο. Η βουλή να επιβάλει πρόστιμο πεντακοσίων στατήρων στον καθένα από τους κόσμους εντός τριμήνου από την ημέρα της καταγγελίας. Εάν κάποιος δεν πληρώσει το πρόστιμο, να αναγράψουν στο Δελφίνιο το όνομα, το πατρώνυμο και τι ποσόν των χρημάτων εκείνων που οφείλουν. Όσα εισπράξουν, να τα μοιράσουν στις εταιρίες των πολιτών που βρίσκονται στην πόλη και σε όσους Δρήριους βρίσκονται στα συνοριακά οχυρά. Εάν η Βουλή δεν επιβάλει τα πρόστιμα, να καταβάλουν τα ίδια μελη της το διπλάσιο, και να τα εισπράξουν οι ερευταί οι των ανθρωπίνων και να τα μοιάσουν στις εταιρείες σύμφωνα με τα προηγούμενα. Αυτά τα υπομνήματα της αρχαίας χώρας της Δρήρου, οι νέοι που κάθε χρόνο γίνονται άζωστοι, πρέπει να τους τηρούν και να ορκίζονται σ'αυτά. Και οι Μιλάτιοι επιτέθηκαν, στην τελευταία νέα Σελήνη, στην πόλη των Δρήριων, εξ αιτία της καλλιεργήσιμης γης που μας ανήκει για την κατοχή της οποίας μαχόμαστε. Νικητής της αγέλης.... Κάθε ένας να φυτεύει ένα ελαιόδεντρο και να το παρουσιάζει μόλις πιάσει καλά. Όποιος δεν φυτεύει. Να πληρώνει πενήντα στατήρες.>>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ ΑΡΧΑΙΑ ΚΡΗΤΗ

1. ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Α. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

Ο Όμηρος στην Οδύσσεια (τ 178 – 183) αναφέρει ότι η Κρήτη είχε αναρίθμητο κόσμο και 90 πόλεις - στην Ιλιάδα (Β 645 – 652) αναφέρει ότι η Κρήτη είχε 100 πόλεις από τις οποίες ονομάζει μόνο τις εξής επτά: την Κνωσό, την έδρα του Μίνωα και με επίνεια το Ηράκλειο και την Αμνισό, την πυργωμένη Γόρτυνα, τη Λύκτο, τη Μίλητο, τη λευκόγειο Λύκαστο, τη Φαιστό και το Ρύτιο:

«Κρητών δε Ιδομενεύς δουρί κλυτός ηγεμόνευεν, οι Κνωσόν τ' εσχον Γόρτυνα τε τειχιόεσσαν, Λύκτον, Μίλητον τε και αργινόεντα Λύκαστον Φαιστόν τε Ρύτιον τε, πόλεις εύ ναιετώσας, άλλοι θ' οί Κρήτην εκατόμπολιν αμφενέμοντο. Τον μεν άρ' Ιδομενεύς δουρί κλυτός ηγεμόνευε, Μηριόνης τ' ατάλαντος Ένυαλίω άνδρειφόντη· τοίσι δ' άμ' ογδώκοντα μέλαιναι νήες έπποντο. (Ιλιάδα Β. 645 – 652)

Από τους άλλους αρχαίους συγγραφείς πληροφορούμαστε και τις υπόλοιπες αρχαίες Κρητικές πόλεις: Λατώ, Σύβριτος, Ιεράπυτνα κ.λπ..

Οι κρητικές πόλεις, ως προς την εποχή δημιουργίας τους, διακρίνονταν σε ετεοκρητικές και μινωικές. Ετεοκρητικές λέγονται οι πρώτες που κτίστηκαν, αυτές που είχαν κτιστεί από τους καλούμενους Ιθαίους Δακτύλους ή Κουρήτες, τους πρώτους κατοίκους της Κρήτης, όπως η Ιεράπετρα, η οποία κτίστηκε από τον Κουρήτα Κύρβα, η Ίτανος, η οποία κτίστηκε από τον Κουρήτα Ίτανο κ.λπ.. Μινωικές λέγονται αυτές που είχαν κτιστεί από τους επήλυδες Κρήτες: Αχαιούς, Δωριείς και Πελασγούς Κρήτες, δηλαδή από το Μίνωα και τους απογόνους του, όπως η Κνωσός, η Κυδωνία, η Γόρτυνα κ.λπ.

Ο Θουκυδίδης (Α 2-5), Ισοκράτης (Παναθηναϊκός), Πλάτων (Μενέξενος), Εκαταίος ο Μιλήσιος (Στράβων 7) κ.α., αναφέρουν ότι στην Ελλάδα πριν από την εποχή του Μίνωα ζούσαν νομαδικά και μεταναστευτικά, επειδή από τη μια δεν υπήρχε ακόμη αναπτυχθεί το εμπόριο και η γεωργία οπότε οι άνθρωποι έπρεπε να μετακινούνται συνεχώς για εξεύρεση πηγών διατροφής και από την άλλη δεν είχε επίσης επινοηθεί ακόμη ο στρατός για να αποκρούσει τα βάρβαρα ασιατικά φύλλα που ερχόταν και λεηλατούσαν όσους έβρισκαν στην Ελλάδα. Ο Μίνωας ήταν ο πρώτος από τους Έλληνες ηγεμόνες που συγκρότησε πρώτος στον κόσμο πολεμικό ναυτικό με το οποίο έδιωξε από το Αιγαίο και τις Κυκλάδες τους ληστές και τους πειρατές Κάρες και Φοίνικες που τα είχαν καταλάβει και μέσω αυτών έρχονταν και καταλήστευαν τους Έλληνες και στη συνέχεια εποίκησε τις Κυκλάδες και τα παράλια της Μ. Ασίας με μόνιμους κατοίκους που έφερε από την Κρήτη με

αποτέλεσμα από τη μια ο Μίνωας να γίνει θαλασσοκράτορας και από την άλλη να ελευθερωθούν οι θαλάσσιοι διάδρομοι και έτσι οι Έλληνες να μπορέσουν να κάνουν μόνιμες πόλεις, να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να ασχοληθούν με ναυτικές εργασίες, να πλουτίσουν και έτσι να επικρατήσουν μετά στον Τρωικό Πόλεμο εναντίον των βαρβάρων της Ασίας.

B. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Δεν είναι αληθές ότι οι αρχαίες πόλεις της Κρήτης καταστράφηκαν από το σεισμό που προκάλεσε η έκρηξη του Ηφαιστείου της Σαντορίνης, όπως λέγεται από μερικούς (Περισσότερα βλέπε «Κρητική Ιστορία» Α.Γ. Κρασανάκη). Όλες οι κρητικές πόλεις της αρχαίας Κρήτης λεηλατήθηκαν και καταστράφηκαν αρχικά από Αλγερινούς και Άραβες πειρατές και μετά από τους Άραβες Σαρακηνούς.

Ήδη από τον 6/7ο αιώνα μ.Χ., λόγω εσωτερικής κρίσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, άρχισαν τις πειρατικές επιδρομές τους διάφοροι Αλγερινοί και οι Άραβες πειρατές.

Οι επιδρομές αυτές είχαν ως συνέπεια καταρχάς την καταστροφή των παραλιακών πόλεων: Ολούς, Λατώ ή Καμάρα κ.λπ. ή στην αναγκαστική τους ερήμωση προκειμένου να σωθούν οι κάτοικοί τους. Μετά, όταν οι Σαρακηνοί Άραβες κατάφεραν να αποβιβάσουν στο νησί, προέβησαν (από το 823-830 μ.Χ.) και στην πλήρη λεηλασία και αιχμαλωσία των κατοίκων, θέλοντας έτσι να αφανίσουν ή να αναγκάσουν τους Κρήτες να φύγουν από τη νήσο και να μείνουν αυτοί.

Η Κρήτη επι Σαρακηνών μεταβλήθηκε σε αραβικό εμιράτο που είχε ζωή περίπου ενάμισι αιώνα. Το κατέλυσε στα 961 ο στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς. Βρήκε ελάχιστους χριστιανούς και το νησί σε άθλια κατάσταση.

Επί Σαρακηνών (830 – 961 μ.Χ.) πρωτεύουσα της Κρήτης έγινε το Ηράκλειο, το επίνειο της Κνωσού, το οποίο, αφού οχυρώθηκε κυκλικά, εξελίχθηκε σε ορμητήριο πειρατών και μεγάλο σκλαβοπάζαρο. Οι Σαρακηνοί έκτισαν τα τείχη του Ηρακλείου με πέτρες που πήραν από τα σπίτια της κατεδαφισθείσας Κνωσού (βλέπε: Ιωάννης Κονδυλάκης, «Το Ηράκλειο, «Εστία» 1891) και συνάμα για λόγους πιο μεγάλης ασφάλειας το περιβάλανε και με ένα μεγάλο προστατευτικό Χαντάκι (= αυλάκι με νερά της θάλασσας) απ'όπου το Ηράκλειο καλούνταν και «Χάνδακας» (Khandax), και που επι Ενετών έγινε Candia μόνο που με την ονομασία Candia λεγόταν και κατ' επέκταση η Κρήτη.

Μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Βυζαντινούς το 961 μ.Χ. δεν ανοικοδομήθηκαν όλες οι κρητικές παραλιακές πόλεις, όπως η Ολούς (Ελούντα), η Λατώ κ.α. είτε γιατί οι κάτοικοί τους είχαν φονευτεί από τους Σαρακηνούς είτε στο μεταξύ είχαν βολευτεί σε άλλες πόλεις της Κρήτης ή της άλλης Ελλάδος είτε από φόβο μήπως το φαινόμενο της πειρατείας επαναληφθεί.

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1204, από τους Σταυροφόρους, η Κρήτη παραχωρήθηκε στη Βενετία. Όμως ο Γενουάτης Ενρίκο Πεσκατόρε, αρχιπειρατής και κόμης της Μάλτας, θα προλάβει να καταλάβει

το νησί. Δε θα μπορέσει, όμως να αντισταθεί στην αντεπίθεση των Ενετών, και τελικά το 1211 η Κρήτη θα περιέλθει πλήρως στον έλεγχο της Βενετίας.

Σημειώνεται επίσης ότι μερικοί ισχυρίζονται πως «οι Σαρακηνοί (Άραβες) δεν κατέστρεψαν πόλεις στην κατάκτηση της Κρήτης του 827/28, τις κατέλαβαν σχεδόν αναίμακτα.... Οι παράλιες πόλεις της Κρήτης εγκαταλείφθηκαν σταδιακά λόγω των κινδύνων των πειρατικών επιδρομών....». Ωστόσο αυτό δεν είναι αληθές, γιατί και εκ παραδόσεως γνωρίζουμε ότι οι Αλγερινοί, οι Σαρακηνοί κ.α. πειρατές στην αρχή έκαναν πολλές επιδρομές στην Κρήτη λεηλατώντας τις κρητικές πόλεις. Ακολούθως και μόλις οι Σαρακηνοί κατέλαβαν την Κρήτη (την κατέλαβαν οριστικά το 826 μ.Χ. όταν οι ενωμένες δυνάμεις Κρήτης με το Στρατηγό Φωτεινό και του κόμητα του βασιλικού ιπποστασίου Δαμιανού ηττήθηκαν από τους Άραβες στη βόρεια ακτή του νησιού), όχι μόνο λεηλάτησαν και κατέστρεψαν τις πόλεις και τους ναούς της Κρήτης, για να αφανίσουν τον ελληνισμό και τον χριστιανισμό, αλλά και κυνήγησαν τους Κρήτες, οι οποίοι προκειμένου να σωθούν αναγκάστηκαν και να αλλαξοπιστήσουν και να αποδημήσουν είτε εκτός Κρήτης είτε στα βουνά με συνέπεια να ερημώσει μερικώς η Κρήτη. . Ο λόγος που μετά που έφυγαν από την Κρήτη οι κατακτητές Άραβες Σαρακηνοί οι Βυζαντινοί έστειλαν 12 βυζαντινές οικογένειες, καθώς και τον «Νίκων τον μετανοείτε» προκειμένου να επαναφέρει το χριστιανισμό στην Κρήτη κ.α.

Πέραν αυτού ο αρχαιολόγος Νίκος Γιγουρτάκης στο «Ακρωτηρίω τω Χαράκι» λέει ότι η Κρήτη, σύμφωνα με τις πηγές, κατακτήθηκε από τους Άραβες κατά στάδια και λεηλατήθηκε, αφού αιχμαλώτισαν τους κατοίκους της πρβ: «Η κατάκτηση της Κρήτης έγινε κατά στάδια μέσα σε μεγάλο χρονικό διάστημα. Άρχισε τα έτη 822 ή 823, με την απόβαση του Abu Hafs, τα έτη 827 ή 828 γενικεύτηκε με την οριστική εγκατάσταση της συμπαγούς μάζας των Αράβων ενώ κατά τα έτη 944-959 ακόμα παρέμενε μια πόλη της Κρήτης ελεύθερη. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι πριν την οριστική αποβίβαση της συμπαγούς μάζας των εποικιστών Αράβων ο ίδιος ο αρχηγός τους -ο Απόχαψι των Βυζαντινών- «την Κρήτην λαώ ευζώνω επηρεάσας εξηχμαλώτισε και πολλήν λαφυραγωγίαν εισεποιήσατο και ακριβώς αναμεμαθηκώς τον χώρον επαλινόστησεν» (Γενέσιος (46, 3-11). Αργότερα επανήλθε με τη μεγάλη μάζα των Αράβων.....».

III. ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ – ΣΥΓΚΡΗΤΙΣΜΟΣ (ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΕΟΚ)

Το κοινό των Κρητών («Κοινόν Κρηταίων») ξεκίνησε ως θεσμός **κατά τον 4/3ο αι. π.Χ.** προκειμένου να αντιμετωπίζει θέματα συνοριακών διαφορών (κάτι ως οι αμφικτιονίες), αλλά και συμμαχικών υποθέσεων, όπως φανερώνουν τα νομίσματα που έκοψε το εν λόγω κοινό, αλλά και όπως δείχνει π.χ. μια σωζόμενη επιγραφή συνθήκης του 183 π.Χ. όπου αναφέρονται 31 πόλεις, οι εξής: **«αγαθή τύχη. επι τοίσδε συνέθεντο την φιλίαν και συμμαχίαν εαυτοίς τε και εκγόνοις εις άπαντα τον χρόνον . βασιλεύς Ευμένης και Κρηταίων. Γορτύνιοι, Κνώσιοι, Φαίστιοι, Λύττιοι, Ραύκιοι, Ιεραπύτνιοι, Ελευθερναίοι, Απταραίοι, Πολυρρήνιοι, Συβρίτιοι, Λατππαίοι, Άξιοι, Πριανσιέες, Αλλαριώται, Αρ[κ]ιάδες, Κεραίται, Πραίσιοι, Λάτιοι, Βιάννιοι, Μαλλαίοι,**

Ερώνιοι, Χερ[σ]ονάσιοι, Απολλωνιάται, Ελύριοι, Ύρτακίνιοι, Ελυταιείς, Ανω[πο]λίται, Ηραδήνιοι, Ιστρώνιοι, Ταρραίοι, [...]ιοι, ως μεν [βα]σιλεύς Ευμένης άγει, έτους vac. τεάρτου και δεκάτου, μηνός [Π]ανήμου, ως δε Κρηταείς κοσμούν...»

Ο αρχηγός του Κοινού των Κρητων λεγόταν Κρητάρχης (ΚΡΗΤΑΡΧΑΣ ΚΡΗΤΑΙΕΩΝ) και οι αρμοδιότητες του ήταν η χάραξη της κοινής εξωτερικής πολιτικής και η εμπέδωση της ειρήνης μεταξύ των πόλεων που συμμετείχαν. Για την πραγματοποίηση των σκοπών του το Κοινό διέθετε ειδικό νόμισμα, ειδικό δικαστήριο, το **“ΚΟΙΝΟΔΙΚΙΟΝ”** και ειδική νομοθεσία το **“Διάγραμμα” των Κρητών**. Το Κοινοδικιον ήταν ένας πρωτότυπος θεσμός, κάτι ως σήμερα με το Διεθνές δικαστήριο της Χάγης. Ήταν ένα ποινικό και διαιτητικό δικαστήριο που είχε αρμοδιότητες σχετικές και προς τα κράτη και προς τους ιδιώτες και εκδίκαζε με βάση γραπτή ποινική νομοθεσία, η οποία αναφέρεται και σε αδικήματα μεταξύ κρατών και σε αδικήματα ιδιωτών σε βάρος υπηκόων ξένου κράτους. Ο θεσμός του Κοινού των Κρητών διατηρήθηκε και κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, αλλά και την εποχή της Ρωμαϊοκρατίας. Μάλιστα το κοινό των Κρητών ανασυστάθηκε επί Ρωμαϊοκρατίας κόβοντας τότε για πρώτη φορά νόμισμα.

Για το πνεύμα του Κοινού των Κρητών και του συγκρητισμού μας μιλάει ο Πλούταρχος: «Οι (Κρήτες) πολλάκις στασιάζοντες αλλήλοις και πολεμούντες έξωθεν επιόντων πολεμίων διελύοντο και συνίσταντο και τουτ' ην ο καλούμενος υπ' αυτών συγκρητισμός". (= Οι οποίοι Κρήτες, αν και πολλές φορές διχονοούσαν και φιλονικούσαν μεταξύ τους, όταν τους επετίθεντο εξωτερικοί εχθροί συμφιλιώνονταν και συμπαρατάσσονταν. Και αυτός ήταν ο ονομαζόμενος από τους ίδιους συγκρητισμός)». Ο πρόδρομος της Γαλλικής Επανάστασης Μοντεσκιέ κρίνοντας το Κρητικό πολίτευμα, όπως το διέσωσε ο Αριστοτέλης στα "Πολιτικά" του, υποστηρίζει ότι έγινε ονομαστό, γιατί τους Κρήτες διέκρινε ηθικότητα και φιλοπατρία. "Η δύναμη της ηθικής αρχής παρασύρει το παν...". Κατά το τέλος των Ελληνιστικών χρόνων με την παρακμή των ελληνικών πόλεων – κρατών παρακμάζει και το Κοινό των Κρητών. Προ αυτού η πόλη Γόρτυνα της Κρήτης συμμαχεί με τη Ρώμη, τη νεα ανερχόμενη δύναμη, με αποτέλεσμα αφενός οι Ρωμαίοι να καταστρέψουν την Κνωσό και τις άλλες Κρητικές πόλεις που τους αντιστέκονταν με το πρόσχημα ότι έκαναν πειρατείες και αφετέρου η Γόρτυνα να ακμάσει και να γίνει η πόλη της Κρήτης που ηγεμόνευε τις άλλες Κρητικές.

Σημειώνεται επίσης ότι ο Θουκυδίδης (Α 2 – 9) αναφέρει ότι πριν από τα Τρωϊκά δεν υπήρχαν μόνιμες πόλεις, σύνορα και κράτη ούτε και εθνικά ονόματα κρατών, επειδή οι άνθρωποι ζούσαν μεταναστευτικά για εξεύρεση πηγών διατροφής μια και δεν υπήρχε γεωργία. Ο Ηρόδοτος (Α 65), ο Πλάτωνας (Νόμοι και Μίνως), ο Πλούταρχο (Σόλων, Λυκούργος), ο Διογένης Λαέρτιο (Επιμενίδης), ο Διονύσιο Αλικαρνασσέα (Ρωμαϊκή Αρχαιολογία) κ.α. αναφέρουν ότι τρεις γενιές πριν από τα Τρωϊκά ο Μίνως ένωσε όλες τις πόλεις και όλες τις φυλές που υπήρχαν στην Κρήτη σε ενιαίο σύνολο και δημιούργησε την περίφημη Κρητική Πολιτεία και Θαλασσοκρατορία με έδρα την Κνωσό. Μάλιστα τους θεσμούς της Κρητικής Πολιτείας αντέγραψαν πρώτοι οι Σπαρτιάτες με το Λυκούργο, μετά οι Αθηναίοι με το Σόλωνα και μετά οι Ρωμαίοι με το Νόμα και έτσι εκπολιτίστηκαν, Ωστόσο μετά τα περσικά η Κρήτη

διασπάστηκε και αυτή σε πόλεις – κράτη κατά τα πρότυπα της υπόλοιπης Ελλάδος, λόγω του ότι οι μητροπολιτικές πόλεις και κυρίως η Σπάρτη και η Αθήνα, αφενός έριζαν μεταξύ τους για το ποια θα ηγεμονεύει των άλλων και αφετέρου επεμβαίνουν και επί των κρητικών πόλεων.

IV. Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΡΗΤΩΝ ΚΑΙ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ο Αριστοτέλης, σχετικά με το Μίνωα, τους αρχαίους Κρήτες και την Κρητική πολιτεία, λέει τα εξής:

«Παρεμφερές είναι και το Κρητικό πολίτευμα, σε ορισμένα σημεία του δεν είναι χειρότερο, στα περισσότερα όμως είναι λιγότερο κομψό. Και φαίνεται και λέγεται ότι οι Λάκωνες μιμήθηκαν το Κρητικό πολίτευμα στα περισσότερα σημεία. Τα περισσότερα από τα παλιότερα πολιτεύματα είχαν χειρότερη διάρθρωση από τα νεότερα. Σύμφωνα με την παράδοση, όταν ο Λυκούργος άφησε την επιτροπεία του βασιλιά Χαρίλλου και έφυγε, έμεινε το μεγαλύτερο διάστημα στην Κρήτη λόγω της μεταξύ τους συλλογικότητας, γιατί οι Λύκτιοι ήταν Λάκωνες άποικοι, κι όταν πήγαν στη Λύκτο και την έκαναν αποικία, διατήρησαν τη νομοθεσία των κατοίκων της πόλης. Γι αυτό και τώρα οι περίοικοι έχουν τους ίδιους νόμους, επειδή πρώτος θέσπισε τη νομοθεσία ο Μίνωας. Φαίνεται ότι η Κρήτη ήταν προορισμένη να κυριαρχήσει στους Έλληνες χάρη στην ευνοϊκή της θέση, γιατί βρίσκεται σε θάλασσα που στα παράλια της έχουν εγκατασταθεί σχεδόν όλοι Έλληνες. Η απόσταση από την Πελοπόννησο είναι μικρή, όπως και από την Ασιατική παραλία γύρω από το Τριόπιο και τη Ρόδο. Έτσι ο Μίνωας έγινε θαλασσοκράτορας' άλλα νησιά τα κατάκτησε και σε άλλα εγκατέστησε αποίκους από την Κρήτη, τέλος εκστρατεύοντας στην Σικελία πέθανε εκεί κοντά στην Καμικο. (Αριστοτέλης Πολιτικά Β, 1271, 10)

Η Κρητική νομοθεσία έχει πολλές ομοιότητες με τη Σπαρτιατική. Στη Σπάρτη τη γη καλλιεργούν είλωτες, στην Κρήτη οι περίοικοι, και στις δυο χώρες όμως εφαρμόζονται τα συσσίτια, και παλιά οι Λάκωνες τα αποκαλούσαν όχι «φιδίτια», αλλά «ανδρεία», όπως οι Κρήτες. Από τούτο συμπεραίνουμε ότι από εκεί προέρχεται το σύστημα. Οι έφοροι έχουν την ίδια εξουσία με αυτούς που στην Κρήτη ονομάζονται κόσμοι, με τη διαφορά ότι οι έφοροι είναι πέντε, ενώ οι κόσμοι δέκα. Τα μέλη της σπαρτιατικής γερουσίας είναι όσα και της Κρητικής, στην Κρήτη όμως η γερουσία λέγεται βουλή. Στην Κρήτη παλιότερα ίσχυε η βασιλεία, ύστερα όμως καταργήθηκε και την αρχηγία των πολέμων ασκούν οι κόσμοι. Στην εκκλησία του δήμου συμμετέχουν όλοι οι πολίτες, μοναδική όμως αρμοδιότητα έχουν μόνο την έγκριση των αποφάσεων της γερουσίας και των κόσμων. Τα συσσίτια είναι καλύτερα στην Κρήτη παρά στη Σπάρτη. Στη δεύτερη καθένας συνεισφέρει ένα καθορισμένο ποσό, κατά κεφαλήν, κι αν δεν το συνεισφέρει ο νόμος τον εμποδίζει να ασκεί τα πολιτικά του δικαιώματα όπως έχει ήδη ειπωθεί, στην Κρήτη όμως το σύστημα έχει περισσότερο λαϊκό χαρακτήρα. Από τους καρπούς της γης και τα κρατικά κοπάδια κι από τους φόρους των περιοίκων ένα μέρος έχει καθοριστεί για τη λατρεία των θεών και τις δημόσιες ανάγκες, ενώ το άλλο πάει στα συσσίτια, έτσι ώστε όλοι, άντρες, γυναίκες και παιδιά, να συντηρούνται από

το δημόσιο. Πολύ φιλοσοφημένες είναι οι διατάξεις σχετικά με την ωφέλεια της ολιγοφαγίας και με τον αποχωρισμό των αντρών από τις γυναίκες για την αποφυγή της πολυτεχνίας, για χάρη της οποίας μάλιστα θεσμοθετεί τη συνουσία με τους άντρες. Θα εξετάσουμε σε άλλο σημείο αν η ρύθμιση αυτή είναι καλή ή κακή. Είναι φανερό ότι οι ρυθμίσεις για τα συσσίτια είναι καλύτερες στην Κρήτη απ' ό,τι στη Σπάρτη, οι διατάξεις όμως για τους κόσμους είναι ακόμη χειρότερες από τις διατάξεις για τους εφόρους. Γιατί τα μειονεκτήματα των εφόρων υπάρχουν και στους κόσμους (εκλέγεται όποιος τύχει) ό,τι όμως συμφέρει την πολιτεία εκεί, δεν υπάρχει εδώ. Γιατί εκεί (στη Σπάρτη), επειδή εκλέγονται όλοι οι πολίτες, συμμετέχοντας ο λαός στο ανώτατο αξίωμα θέλει διατηρηθεί το πολίτευμα. Εδώ όμως στην Κρήτη τους κόσμους εκλέγουν μερικές οικογένειες και όχι όλοι οι πολίτες, και τα μέλη της γερουσίας εκλέγονται απ' όσους θήτευσαν ως κόσμοι. Για τα μέλη της γερουσίας μπορούμε να πούμε τα ίδια όπως και για τους Λακεδαιμόνιους (αφού και η ανευθυνότητα και η ισοβιότητα είναι επιβράβευση μεγαλύτερη από την αξία τους, όπως και το ότι ασκούν την εξουσία όχι με βάση γραπτή νομοθεσία, αλλά αυτόβουλα, κάτι επικίνδυνο). Και δεν αποδεικνύεται ότι καλώς έχει ο θεσμός, επειδή ο λαός τον ανέχεται, κι ας τον αποκλείει από την εκλογή. Γιατί οι κόσμοι δεν αμείβονται, όπως οι έφοροι, και κατοικούν σ' ένα νησί, μακριά από όσους θέλουν να τους δωροδοκήσουν. Οι Κρήτες επινόησαν ένα τρόπο αντιμετώπισης αυτού του μειονεκτήματος, είναι όμως άτοπος, καθόλου δημοκρατικός και τυραννικός. Πολύ συχνά οι κόσμοι καθαιρούνται με συνωμοσίες ή των συναδέλφων τους ή ιδιωτών. Οι κόσμοι έχουν όμως και δικαίωμα να παραιτηθούν πριν λήξει η θητεία τους. Θα ήταν όμως πιο σωστό όλα τούτα να γίνονται με βάση το νόμο και όχι με τη βούληση των ανθρώπων διότι αυτή δεν είναι ασφαλές κριτήριο. Και χειρότερο απ' όλα είναι η καθαίρεση των κόσμων, που πολλές φορές γίνεται απ' όσους ισχυρούς θέλουν να αποφύγουν να λογοδοτήσουν για τις παρανομίες τους. Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι ισχύει ένα είδος πολιτειακής τάξης, δεν πρόκειται όμως για γνήσια πολιτεία, αλλά για δυναστική εξουσία μάλλον. Οι ισχυροί συνηθίζουν να παίρνουν με το μέρος τους το λαό και τους φίλους τους, να στασιάζουν και να πολεμούν μεταξύ τους. Τι διαφορά έχει το σύστημα τούτο από την προσωρινή κατάλυση της πόλης και της πολιτικής κοινωνίας; Όταν η πόλη βρεθεί σε τέτοια κατάσταση, κινδυνεύει απ' όσους θέλουν και μπορούν να της επιτεθούν. Όπως όμως ειπώθηκε ήδη, ο τόπος σώζεται χάρη στη θέση του. Η ξενηλασία των Λακεδαιμονίων ισοδυναμεί εδώ με την απόσταση. Έτσι οι περικοί υπομένουν, ενώ οι ειλωτες συχνά εξεγείρονται. Οι Κρήτες δεν έχουν εξουσία στο εξωτερικό, ενώ ξενική εισβολή μόνο πρόσφατα συνέβη στο νησί, αποκαλύπτοντας την αδυναμία των νόμων. (Αριστοτέλους Πολιτικά Β 1271 - 1272 α - β 10)

.....
 Οι Κρήτες επέτρεψαν ελεύθερα στους δούλους τα πάντα, εκτός από δυο πράγματα, την εκγύμναση και την κατοχή όπλων. Αν λοιπόν εκείνοι οι υποστηρικτές της πολιτείας του Σωκράτη θεσπίσουν ό,τι ισχύει και στις υπόλοιπες πόλεις, τότε πώς θα ισχύει κοινοκτημοσύνη? ....(Αριστοτέλης Πολιτικών Β, 1264α,15)

Για παράδειγμα στη Θεσσαλία, πολλές φορές οι πενέστες επαναστάτησαν κατά των Θεσσαλών, όπως κατά των Σπαρτιατών οι ειλωτες (που καταδοκούν την ευκαιρία να γίνει κάποιο ατύχημα στην πόλη). Στους Κρητικούς δεν συνέβη ακόμη κάτι παρόμοιο. Ίσως το φαινόμενο να οφείλεται στο ότι από τις γειτονικές πόλεις, αν και πολεμούν μεταξύ τους, καμία δεν συμμαχεί με τους επαναστάτες, αφού δεν τις συμφέρει, μια κι εκείνες έχουν υπόδουλους τους περιοίκους. Αντίθετα οι γείτονες των Σπαρτιατών είχαν εχθρικές διαθέσεις απέναντί τους, όπως οι Αργείοι, οι Μεσήνιοι και οι Αρκάδες. Οι Θεσσαλοί από την αρχή αντιμετώπιζαν επαναστάσεις, επειδή πολεμούσαν λαούς που έμεναν κοντά στα σύνορά τους, όπως τους Αχαιοούς, τους Περραιβούς και τους Μάγνητες. .... (Αριστοτέλης Πολιτικών Β, 1269 β,10)

Και ο πρώτος που εισήγαγε τα συσσίτια, τα αποκαλούμενα φιδίτια, δεν τα κανόνισε σωστά, γιατί η δαπάνη θα έπρεπε να βαρύνει το δημόσιο, όπως γίνεται την Κρήτη. Στους Λάκωνες όμως, καθένας υποχρεώνεται να συνεισφέρει τα δικά του, οπότε μερικοί δεν μπορούν να πληρώνουν εξ αιτίας της μεγάλης φτώχειας τους, με αποτέλεσμα να παραβιάζεται η θέληση του νομοθέτη. Ο νόμος θέλει το σύστημα των συσσιτίων δημοκρατικό, όπως όμως εφαρμόζεται κάθε άλλο παρά δημοκρατικό είναι. .... (Αριστοτέλης Πολιτικών Β, 1270 β,25)

Επομένως και σύμφωνα με τον Αριστοτέλη:

1) Οι Αρχαίοι Κρήτες ήταν Έλληνες, αφού ο Αριστοτέλης λέει ότι η Κρήτη επί Μίνωα ήταν επόμενο, προορισμένο να κυριαρχήσει, αφού βρίσκεται σε ευνοϊκή θέση, σε μια θάλασσα που στις τριγύρω παραλίες της έχουν εγκατασταθεί όλοι οι Έλληνες και επομένως, θέλει να πει ο Αριστοτέλης, οι άλλοι Έλληνες προστάτευαν - βοηθούσαν το Μίνωα και τους Κρήτες στην ανάπτυξή τους επειδή τους θεωρούσαν Έλληνες.

2) Και φαίνεται και λέγεται ότι οι Λάκωνες μιμήθηκαν το Κρητικό πολιτεύμα. Οι Σπαρτιάτες πήραν τους Κρητικούς νόμους, τους οποίους πρώτος χάραξε ο Μίνωας, μέσω της Κρητικής πόλης Λύκτου, την οποία οι Σπαρτιάτες έκαναν κάποια στιγμή αποικία. Σύμφωνα με την παράδοση, όταν ο Λυκούργος άφησε την επιτροπεία του βασιλιά Χαρίλλ(α)ου πήγε στην πόλη Λύκτο ή Λύττο της Κρήτης από όπου έφερε μετά στη Σπάρτη τη νομοθεσία των Κρητών.

4) Το Κρητικό πολιτικό σύστημα έχει περισσότερο λαϊκό χαρακτήρα από τα άλλα και είναι επίσης πιο δίκαιο ως προς τους περιοίκους ή Λακωνικά ειλωτες.

ΣΗΜΕΙΩΝΕΤΑΙ ΟΤΙ:

1) Στην Κρήτη αρχικά ίσχυε η βασιλεία, ύστερα όμως καταργήθηκε (αυτό πρέπει να έγινε λίγο μετά τα τρωικά) και την αρχηγία των πολέμων ασκούσαν οι κόσμοι. Η βασιλεία στην Κρήτη, όπως και στις άλλες Ελληνικές πόλεις, είχε κληρονομικό χαρακτήρα, σε αντίθεση προς τη γερουσία, η οποία αναδεικνυόταν από το λαό. Οι βασιλιάδες της Κρήτης μέχρι να καταργηθούν ήταν αφενός οι αρχιερείς (του Δία) και αφετέρου οι αρχηγοί της πολιτείας και με τα εξής καθήκοντα: τελούσαν τις θυσίες, εκδίκαζαν τις οικογενειακού δικαίου δίκες, ηγούντο τού στρατού και τους στόλου στις εκστρατείες και στους

πολέμους, προέδρευαν της Γερουσίας με δικαίωμα ψήφου, προέδρευαν των μεγάλων αγώνων κ.α.

2) Η βουλή στη Σπάρτη λέγονταν Γερουσία. Η Κρητική βουλή αποτελούνταν από 28 μέλη, όσα και της Σπαρτιατικής, συν ο βασιλιάς 29. Στην παλιά αριστοκρατική βουλή μέλη ήταν οι αντιπρόσωποι μεγάλων οίκων. Αντίθετα τα μέλη της Κρητικής Γερουσίας ήταν πολίτες άνω των 60 ετών, των οποίων η εκλογή στο ισόβιο αυτό αξίωμα αποτελούσε είδος επιβράβευσης για το σύνολο του έργου τους και της προσφοράς τους. Δηλαδή τα μέλη της Γερουσίας επιλέγονταν με γνώμονα την ηθική τους αρετή και την προσφορά. Οι γερουσιαστές συνεδρίαζαν στο καλούμενο Βουλευτήριο. Η αρμοδιότητά τους συνίστατο στην επιλογή των θεμάτων εκείνων, τα οποία θα συζητούσε η εκκλησία του δήμου.

3) Οι 10 κόσμοι στη Σπάρτη λέγονταν έφοροι και εκεί ήταν 5. Οι κόσμοι ή κοσμήτορες ήταν απλοί πολίτες που εκλέγονταν στο αξίωμα αυτό για ένα χρόνο. Δική τους αρμοδιότητα ήταν η εποπτεία για την τήρηση των νόμων, την ομαλή λειτουργία της διοίκησης, την αγωγή των νέων, τη συμπεριφορά των πολιτών και αρχόντων, τη διαχείριση του δημόσιου χρήματος. Πιο απλά, οι κόσμοι ήταν άρχοντες ετήσιοι οι οποίοι εκλέγονταν από το σύνολο των πολιτών. Είχαν νομοθετικές και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες, που με την πάροδο των ετών ενισχύθηκαν, ώστε έκαναν έλεγχο ακόμη και στους βασιλείς. Οι κόσμοι συγκαλούσαν και διοικούσαν την Εκκλησία του Δήμου και τη Γερουσία και παράλληλα δίκασαν με τη Γερουσία τις φονικές δίκες. Είχαν δικαιώματα, μέχρι θανάτου ακόμη και επί των βασιλέων.

4) Η εκκλησία ήταν κάτι ως οι άλικές συνελεύσεις σήμερα. Αποτελούνταν απ' όλους τους πολίτες άνω των 30 ετών και συνεδρίαζε όποτε έκριναν αρχικά οι βασιλιάδες και μετά οι κόσμοι. Αποφάσιζε περί πολέμου και ειρήνης, περί εξωτερικής πολιτικής, όριζε τον αρχηγό κάθε στρατιάς, εξέλεγε τούς γέροντες, κόσμους και παιδονόμους και εψήφισε τούς νόμους.

V. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΤΡΑΒΩΝΑ

Ο Στράβωνας, σχετικά με την πολιτεία των Κρητών αναφέρει (σε νέα Ελληνική από τις εκδόσεις «Κάκτος») τα εξής:

<< 6. Η γλώσσα τους (των Κρητών) είναι ανακατεμένη και κατά τον ποιητή (Όμηρο): «εν δ' Ετεοκρήτες μεγαλήτορες, εν δ' Κύδωνες, Δωριέες τε τριχαΐκες δίοι τε Πελασγοί». Κατά το Στάφυλο, ανατολικά της Κρήτης ζούνε οι Δωριείς, στα δυτικά οι Κύδωνες και στα νότια οι Ετεοκρήτες, με οικισμό τους τον Πράσο, όπου βρίσκεται το ιερό του Δικταίου Δία. Οι υπόλοιποι είναι πιο δυνατοί και κατέχουν τις πεδιάδες. Είναι εμφανές ότι Ετεοκρήτες και Κύδωνες είναι αυτόχθονες, ενώ οι άλλοι Επήλυδες (μετανάστες). Ο Άνδρων λέει ότι οι Επήλυδες Κρήτες ήρθαν από τη Θεσσαλία, από την περιοχή που παλιά λεγόταν Δωρίδα και σήμερα Εσταιώτιδα. Από την ίδια περιοχή, λέει, ξεκίνησαν οι Δωριείς του Παρνασσού και έχτισαν τις πόλεις Ερινεό, Βοίο και Κυτίνιο και γι αυτό λέγονται, κατά την εκτίμηση του Άνδρων, από τον Όμηρο

«τριμερείς». Δεν δέχονται, βέβαια, την άποψη του Άνδρωνα. Που νομίζει πως η τετράπολη της Δωρίδας είναι τρίπολη, ενώ η μητρόπολη των Δωριέων είναι αποικία Θεσσαλών. Τη λέξη του Ομήρου δέχονται ότι προέρχεται από την τριλοφία του κράνους ή από το γεγονός ότι οι κορυφές τους ήταν από τρίχα.

7. Υπάρχουν πολλές πόλεις στην Κρήτη. Οι μεγαλύτερες και πιο γνωστές είναι τρεις: Κνωσός, Γόρτυνα, Κυδωνία. Ο Όμηρος υμνεί περισσότερο την Κνωσό. Την αποκαλεί μεγάλη, βασίλειο του Μίνωα, το ίδιο και οι μεταγενέστεροι. Όντως συνέχισε να έχει τα πρωτεία επί μεγάλο διάστημα. Αργότερα παράκμασε κι έχασε πολλά δικαιώματα της και η πρωτιά πήγε σε Γόρτυνα και Λύκτο. Αργότερα ξαναπήρε το αξίωμα της μητρόπολης του νησιού. Βρίσκεται σε πεδιάδα, έχοντας περίμετρο παλιά τριάντα στάδια, ανάμεσα σε Λυκτία και Γορτυνία. Απέχει διακόσια στάδια από τη Γορτυνία και εκατόν είκοσι από τη Λύττο, που ο ποιητής ονομάζει και Λύκτο. Από τη θάλασσα στα βόρεια η Κνωσός απέχει είκοσι πέντε στάδια, ενώ η Γόρτυνα από τη Λιβυκή ενενήντα, και η Λύττος από τη Λιβυκή ογδοήντα. Επινειο της Κνωσού είναι το Ηράκλειο.

8. Ο Μίνως λέγεται είχε επίνειό του τον Αμνισό, όπου και ο ναός της Ειλειθυίας. Παλιά έλεγαν την Κνωσό Καίρατο, ομώνυμη με τον παραρρέοντα ποταμό. Στην ιστορία έχει γραφτεί πως ο Μίνωας ήταν έξοχος νομοθέτης, πρώτος που κυριάρχησε στις θάλασσες. Χώρισε το νησί στα τρία και σε κάθε μέρος έχτισε πόλη, την Κνωσό..... Κατά τον Έφορο, ο Μίνωας θαύμαζε κάποιον παλαιό, το Ραδάμανθου, που είχε ίδιο όνομα με τον αδελφό του. Αυτός πρώτος αναφέρεται ότι εκπολίτισε το νησί με νόμους και κτίσεις πόλεων και συντάγματα, υποστηρίζοντας ότι φέρνει από τον ίδιο το Δία τους νόμους του. Αυτόν μιμήθηκε ο Μίνωας και κάθε ένατο χρόνο, καθώς φαίνεται, ανέβαινε στη σπηλιά του Δία και έμενε εκεί. Επέστρεφε με γραπτές διατάξεις που έλεγε πως είναι προσταγές του Δία. Γι αυτό και ο ποιητής (ο Όμηρος) λέει: Εδώ βασίλευε ο Μίνωας που μιλούσε με το μέγα Δία κάθε εννιά χρόνια.

Ο Έφορος αυτά. Οι αρχαίοι συγγραφείς τα λένε αλλιώς, δηλαδή ότι ήταν τυραννικός, βίαιος, φορομπήχτης. Στις τραγωδίες παρουσιάζουν τις ιστορίες του Μινώταυρου. Του λαβύρινθου, τα κατορθώματα του Θησέα και του Δαίδαλου.

9. Δύσκολο να αποφασίσεις τι από τα δυο είναι αληθινό. Υπάρχει και η άλλη αιτία διάστασης. Άλλοι θεωρούν το Μίνωα επιχώριο και άλλοι ξένος της νήσου. Ο ποιητής (Όμηρος) μάλλον τον θεωρεί επιχώριο, όταν λέει: «πρώτα γέννησε το Μίνωα, παντεπόπτη στην Κρήτη» («Πρώτον Μίνωα τέκε Κρήτη επίουρον»).

Για την Κρήτη λέγεται ότι στα αρχαία χρόνια είχε καλή διακυβέρνηση και οι καλύτεροι από τους Έλληνες τη θαύμαζαν. Ανάμεσά στους πρώτους ήταν οι Λακεδαιμόνιοι, όπως ομολογούν ο Πλάτωνας στους Νόμους και ο Έφορος που περιέγραψε το πολίτευμά τους στο έργο Ευρώπη. Αργότερα τα πράγματα άλλαξαν προς το χειρότερο. Μετά από τους Τυρρηνοίς, που πρώτοι αυτοί ρήμαξαν τη θάλασσά μας, οι Κρήτες είναι οι διάδοχοί τους στη πειρατεία. Αυτούς τους ρήμαξαν οι Κίλικες. Όλους τους ρήμαξαν οι Ρωμαίοι, που νίκησαν τους Κρήτες σε πόλεμο.....

11. Αλλά αρκετά για την Κνωσό. Μετά την Κνωσό, δεύτερη σε δύναμη φαίνεται να ήταν η πόλη των Γορτυνίων. Όσο είχαν μεταξύ τους συμμαχία κρατούσαν υποτελείς τις υπόλοιπες πόλεις του νησιού. Ήρθαν όμως σε διάσταση και μοιράστηκε το νησί στα δυο. Η Κυδωνία αποτελούσε τη μεγαλύτερη προσθήκη πηγαίνοντας με το μέρος της μια από τις δυο πόλεις. Η πόλη των Γορτυνίων βρίσκεται σε πεδιάδα. Στα αρχαία χρόνια ήταν ίσως τειχισμένη και γι αυτό ο Όμηρος μιλά για «Γόρτυνα με τα τείχη της» (Γόρτυνα τε τειχήεσαν). Αργότερα έχασε το τείχος εκ θεμελίων και όλο το διάστημα παρέμεινε ατείχιστη. Ο Πτολεμαίος Φιλοπάτωρ, που άρχισε να την τειχίζει, έφτασε το έργο μόνο στα 80 στάδια. Η πόλη είχε αξιόλογη περίμετρο, κάπου 50 στάδια. Απέχει από τη Λιβυκή θάλασσα, στον Λεβήνα, τον εμπορικό της σταθμό, 90 στάδια. Έχει και άλλο επίνειο, το Μάταλο, που απέχει 130 στάδια. Την περιοχή διαρρέει ο ποταμός Ληθαίος.

12. Από το Λεβήνα ήταν η καταγωγή του Λευκοκόμα και του εραστή του, του Ευζύνθετου, που την ιστορία τους γράφει ο Θεόφραστος στην Περί Έρωτος πραγματεία»..... Οι Πράσινοι είναι γείτονες (με τους κατοίκους της Λεβήνας). Απέχουν από τη θάλασσα 70 στάδια και από τη Γόρτυνα 180. Είπα ήδη πως η Πράσος ανήκει στους Ετεόκρητες και εδώ ήταν το ιερό του Δικταίου Διός. Και η Δίκη βρίσκεται κοντά, όχι βέβαια, καθώς λέει ο Άρατος, κοντά στο «Ιδαίον όρος» (= ο Ψηλορείτης). Η Δίκη από την Ίδη (εδώ ο Στράβων αντι για «Ιδαίον όρος» γράφει Ίδη, άρα εδώ Ίδη = Ψηλορείτης, λόγω του προειρημένου) απέχει και χίλια στάδια. Βρίσκεται ανατολικά της, κι απέχει επίσης εκατό στάδια από το Σαμώνιο. Ανάμεσα σε Σαμώνιο και Χερρόνησο ήταν κτισμένη η Πράσος, πάνω από τη θάλασσα, στα εξήντα στάδια. Την κατέστρεψαν οι Ιεραπύτιοι. Λένε επίσης ότι δεν έχει δίκιο ο Καλλίμαχος, όταν ιστορεί ότι η Βριτόμαρτις αποφεύγοντας τη βία του Μίνωα από τη Δίκη, πιάστηκε στα δίχτυα των ψαράδων κι έτσι οι Κυδωνιάτες την είπαν Δίκτυννα και το βουνό Δίκη. Η Κυδωνία δεν έχει καμιά σχέση γειτονίας με τους τόπους τούτους, αφού βρίσκεται στα δυτικά του νησιού. Βουνό της Κυδωνίας είναι ο Τίτυρος. Όπου υπάρχει ιερό, όχι το Δικταίον, αλλά το Δικτύνναιο.

13. Η Κυδωνία είναι χτισμένη βλέποντας θάλασσα, προς τη Λακωνία, κι απέχει τόσο από την Κνωσό όσο και από τη Γόρτυνα κάπου 800 στάδια. Από την Άππερα απέχει 80 στάδια και άλλα 40 από τη θάλασσα. Το επίνειο της Άππερος είναι η Κίσαμος. Στα δυτικά, γείτονες με τους Κυδωνιάτες είναι οι Πολυρρήνιοι. Στα μέρη τους είναι το ιερό της Δίκτυννας. Απέχουν κάπου 30 στάδια από τη θάλασσα κι από τη Φαλάσαρνα 60. παλιά κατοίκησαν εδώ Αχαιοί και Λάκωνες. Τείχισαν ένα οχυρό μέρος που βλέπει προς το νότο.

14. «Την τελευταία από τις πόλεις που ίδρυσε ο Μίνωας, τη Φαιστό, την κατέσκαψαν οι Γορτύνιοι. Απέιχε από τη Γόρτυνα 60 στάδια, από τη θάλασσα 20, από τη Μάταλο, το επίνειο, 40. Τη χώρα κατοικούν οι καταστροφείς της πόλης. Στους Γορτύνιους ανήκει και το Ρύτιο, μαζί με τη Φαιστό, στη Φαιστό, στο Ρύτιο (Ιλιάς Β 648). Λένε από τη Φαιστό κατάγεται ο Επιμενίδης, που με τα έπη του παρουσιάζει σε ποίηση καθαρούς. Στην περιοχή της Φαιστού βρίσκεται και ο Λισσήν. Μνημόνευσα προηγουμένως τη Λύττο. Επίνειό της είναι η λεγόμενη Χερρόνησος. Εκεί υπήρχε ιερό της Βριτόμαρτις. Οι πόλεις Μίλητος και Λύκαστος, που βρίσκονται μαζί στον Κατάλογο (Ιλιάς Β 647), σήμερα δεν υπάρχουν. Την περιοχή της Λύττου, εν μέρει κράτησαν οι

παλαιοί κάτοικοι, και την υπόλοιπη κατέχουν οι Κνώσιοι που κατέστρεψαν την πόλη».

(ΣΤΡΑΒΩΝ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ Ι, ΙV, C 479)

ΑΓΕΛΕΣ – ΣΥΣΣΙΤΙΑ ή ΑΝΔΡΕΙΑΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΧΟΡΟΙ, ΟΠΛΟΦΟΡΙΑ

16. Αυτή ήταν η (γεωγραφική) περιγραφή της χώρας των Κρητών. Αξίζει να μιλήσω για τα πιο σημαντικά κεφάλαια της Πολιτείας τους, όπως διέσωσε ο Έφορος. Φαίνεται, λέει, πως ο νομοθέτης θεώρησε ως μεγαλύτερο αγαθό για τις πόλεις την ελευθερία. Βλέπετε, μόνο η ελευθερία κάνει τα αγαθά να ανήκουν σε όποιον τα έχει. Όταν υπάρχει σκλαβιά, τα αγαθά ανήκουν στους άρχοντες κι όχι στους υπηκόους. Όσοι έχουν ελευθερία πρέπει να τη φυλάγουν. Η ομόνοια φεύγει, όταν σηκώνεται αναταραχή, προϊόν πλεονεξίας και πολυτέλειας. Όταν ζουν με σοφία και λιτότητα, δεν υπάρχει εναγόν των όμοιων μήτε φθόνος μήτε επιθετικότητα μήτε μίσος. Με αυτό ο νομοθέτης επιτάσσει οι νέοι να διαβιώνουν μέσα στις λεγόμενες αγέλες και τους ανήλικους βάζει να τρώνε από κοινού στα λεγόμενα ανδρεία. Και να τρώνε έτσι ώστε φτωχοί και πλούσιοι να μην έχουν διαφορά, αφού σιτίζονται δημοσία δαπάνη. Για να είναι ανδρείοι και όχι δειλοί, προστάζει να κρατάνε όπλα από παιδιά και να ασκούνται στις ταλαιπωρίες, ώστε να περιφρονούν τον καύσωνα, την παγωνιά, τους κακούς δρόμους, τους γκρεμούς, τις πληγές στις ασκήσεις και στις τακτικές μάχες. Να ασκούν επίσης την τοξοβολία και τον ένοπλο χορό, που βρήκαν πρώτοι και έδειξαν οι Κουρήτες και ο οποίος έπειτα ονομάστηκε πυρρίχη από το όνομα αυτού που τον οργάνωσε. Έτσι το παιγνίδι δεν ήταν άσχετο με πράξη χρήσιμη στον πόλεμο. Επίσης στα τραγούδια τους χρησιμοποιούν Κρητικούς ρυθμούς που είναι πολύ γρήγοροι και τους βρήκε ο Θάλης. Ορίστηκε επίσης να φοράνε στρατιωτικά ρούχα και υποδήματα. Τα όπλα εξάλλου θεωρούνται τα καλύτερα δώρα.

(ΣΤΡΑΒΩΝΑ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ Ι, ΙV, C 480, 16 μετφ «Κάκτος»)

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΚΡΗΤΩΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΗ ΑΠΟ ΣΠΑΡΤΙΑΤΕΣ

17. Υποστηρίζουν κάποιοι ότι τα περισσότερα ήθη και έθιμα που θεωρούνται Κρητικά είναι Λακωνικά. Στην πραγματικότητα είναι Κρητικά, μόνο που οι Σπαρτιάτες τα εφήρμοσαν, ενώ οι Κρήτες σταμάτησαν να ασχολούνται με τα πολεμικά και οι πόλεις τους παρήκμασαν, ειδικά η Κνωσός. Ίχνη παλιών τους νόμων απέμειναν στους Λυττίους, στους Γορτυνίους και σε μερικά χωριά, όχι στους άλλους. Τα απομεινάρια των νόμων στους Λυττίους χρησιμοποιούνται ως απόδειξη ότι προέρχονται από τα Λακωνικά που είναι παλιότερα. Λένε πως ήταν άποικοι ότι διατήρησαν τα ήθη της μητρόπολης, αφού είναι αδιανόητο να εκπροσωπείς καλύτερα οργανωμένη κοινωνία και να μιμείσαι τους ανώτερους γείτονες. Αυτά δεν είναι σωστά (κατά τον Έφορο). Από τη σημερινή κατάσταση δε γίνεται να βγαίνουν συμπεράσματα για το παρελθόν, αφού αυτοί γνώρισαν τέτοια αντιστροφή της τύχης.

Οι Κρήτες ήταν κάποτε θαλασσοκράτορες. Βγήκε και η παροιμία: «Ο Κρητικός δεν ξέρει από θάλασσα», που λέγεται για όσους προσποιούνται πως αγνοούν κάτι που ξέρουν πολύ καλά. Σήμερα δεν διαθέτουν ναυτικό. Κι ούτε βέβαια είναι πιθανόν ότι κάποιοι άποικοι από τη Σπάρτη στις πόλεις της

Κρήτης έφεραν τους νόμους τους. Εδώ ένα σωρό αποικίες και δεν κρατούνε τα πατρογονικά. Εξάλλου πολλές περιοχές στην Κρήτη έχουν τα ίδια έθιμα με αυτές.

18. Ο Σπαρτιάτης νομοθέτης Λυκούργος ήταν πέντε γενιές νεότερος από τον Αλθαιμένη, που δημιούργησε την πρώτη αποικία στην Κρήτη. Τον θεωρούν παιδί του Κίσου που ίδρυσε το Αργος τον ίδιο καιρό που ο Πρόκλης συνοίκιζε τη Σπάρτη. Όλοι πάντως συμφωνούν ότι ο Λυκούργος ανήκει στην έκτη γενιά από τον Πρόκλη. Οι απομιμήσεις δεν είναι παλιότερες από τα πρότυπά τους μήτε τα νεότερα των παλαιότερων. Το χορό που συνηθίζουν στη Λακεδαίμονα, τους ρυθμούς, τους παιάνες που τραγουδάνε, σύμφωνα με τους κανονισμούς τους, καθώς και πολλά ακόμη έθιμά τους τα λένε οι ίδιοι Κρητικά, ωσάν να προέρχονται από εκεί. Μερικά δημόσια αξιώματα δεν ασκούνται απλώς με τον ίδιο τρόπο, αλλά έχουν ίδια την προσηγορία τους, καθώς Γέροντες και ιππείς (εκτός από το γεγονός ότι στην Κρήτη οι ιππείς διαθέτουν και άλογα). Οι έφοροι της Σπάρτης παρόλο που έχουν τα ίδια καθήκοντα με τους Κρητικούς κόσμους, δεν έχουν εν τούτοις το ίδιο όνομα. Τα συσσίτια ακόμα και σήμερα λέγονται ανδρεία, ενώ στη Σπάρτη από πολλά χρόνια έπαψαν να λέγονται με το πρώτο τους όνομα. Στον Αλκμάνα πάντως σώζεται «φοιναις δε και θιασοισιν ανδρείων παρά δαιτυμονεσσι πρέπει παιάνα καταρχήν».

19. Οι Κρήτες λένε ότι ο Λυκούργος τους επισκέφτηκε για τον εξής λόγο. Είχε ένα μεγαλύτερο αδελφό, τον Πολυδέκτη. Πέθανε όμως αυτός κι άφησε τη γυναίκα του έγκυο. Ο Λυκούργος βασίλευσε στη θέση του αδελφού του και όταν το παιδί γεννήθηκε έγινε επίτροπός του, αφού η βασιλεία ανήκε στο παιδί. Κάποιος κατηγορώντας το Λυκούργο, είπε πως είναι σίγουρο ότι ο Λυκούργος θα βασιλεύσει. Τότε εκείνος υποψιάστηκε ότι από τέτοια κουβέντα μπορεί να μπορούσε να βγει το συμπέρασμα ότι αυτός θα θεωρούνταν υπεύθυνος συνωμοσίας εναντίον του παιδιού και σκέφτηκε πως, αν το παιδί πέθαινε από άλλη αιτία οι εχθροί του θα θεωρούσαν τον ίδιο υπαίτιο. Έφυγε τότε για την Κρήτη. Εκεί ήρθε και πλησίασε το Θάλητα, ένα μελοποιό και νομοθέτη. Έμαθε από αυτόν τον τρόπο που ο Ραδάμανθυς πρώτα και αργότερα ο Μίνωας έφεραν τους νόμους τους, τάχα από το Δία προς τους ανθρώπους. Κατέβηκε μετά στην Αίγυπτο και έμαθε τη νομοθεσία τους.....

(Στράβωνας, Γεωγραφικά Ι, ΙV, C 481 - 483, 17 – 20)

ΘΕΣΜΟΙ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΝΕΩΝ - ΓΑΜΟΣ

20. Οι κυριότεροι Κρητικοί θεσμοί είναι οι παρακάτω, όπως τους μνημονεύει ο Έφορος. Όσοι βγαίνουν την ίδια περίοδο από την αγέλη τους αναγκάζονται να παντρευτούν την ίδια στιγμή. Δεν παίρνουν τις νύφες αμέσως στα σπίτια τους, αλλά όταν αυτές αποδειχτεί ότι τα καταφέρνουν με τη διαχείριση του σπιτιού. Η προίκα τους, αν υπάρχουν αδέρφια, είναι μισή περιουσία του αδελφού. Τα παιδιά μαθαίνουν όχι μόνο γράμματα, αλλά και τραγούδια με τους νόμους και μερικά είδη μουσικής. Οι νεότεροι σιτίζονται στα λεγόμενα ανδρεία. Κάθονται να φάνε κατάχαμα όλοι μαζί, φορούνε πρόχειρα ρούχα, τα ίδια χειμώνα – καλοκαίρι, και υπηρετούν τους μεγαλύτερους, καθώς και τους εαυτούς των. Αυτοί που τρώνε κάνουν πολέμους με τις άλλες παρέες ή και μέσα στην ίδια παρέα. Μεταξύ τους. Σε κάθε ανδρείο υπάρχει

παιδονόμος. Οι μεγαλύτερες ηλικίες έρχονται σε αγέλες. Αρχηγοί στις αγέλες είναι τα σημαντικά παιδιά, τα πιο δυνατά. Καθένας από αυτούς συγκεντρώνει γύρω του όσα περισσότερα παιδιά μπορεί. Σε κάθε αγέλη αρχηγός είναι συνήθως ο πατέρας του παιδιού που μαζεύει τα άλλα, υπεύθυνος στο να βγάξει τα παιδιά στο κυνήγι και να τιμωρεί τους απείθαρχους. Τρέφονται με δημόσια δαπάνη. Σε συγκεκριμένες μέρες, η μια αγέλη κάνει πόλεμο με την άλλη, με τους ήχους αυλού και λύρας, κι έρχονται στα χέρια με ρυθμό, καθώς εξάλλου συνηθίζουν και στις κανονικές μάχες. Τα χτυπήματα δίνονται με το χέρι είτε με σιδερένια όπλα.....

22. Εκλέγουν δέκα άρχοντες. Για τα πολύ μεγάλα προβλήματα συμβουλεύονται τους Γέροντες. Δικαίωμα στο θεσμό έχουν οι επιτυχημένοι στο αξίωμα του κόσμου και άνθρωποι αναγνωρισμένης αξίας. Θεώρησα την καταγραφή της Πολιτείας των Κρητών άξια λόγου, επειδή έχει ιδιαίτερο χαρακτήρα και είναι διάσημη>> (Στράβωνας, Γεωγραφικά 10, C 481 - 483, IV 17 – 20)

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ – ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (5^{ος} αι. μ.Χ.)

Ο Στέφανος Βυζάντιος στα «Εθνικά», σχετικά με τη νήσο Κρήτη, αναφέρει τα εξής: «

Κρήτη, ή μεγίστη νήσος, ην Κρηήτην έφη Αρχίλοχος κατά πλεονασμόν, οι μεν φασιν από τού κόρης κορήτην και Κρήτην κατά συγκοπήν, οι δε από Κρητός τού Διός και Ιδαίας νύμφης παιδός, οι δ' από Κρήτης μιας των Εσπερίδων, οι δε από τινος γηγενούς Κρητός. άμεινον δε παρά το κρης κρητός Κρήτη, ως Θράκη και Χιτώνη και ευφρόνη, λέγεται και ποιητικώς Κρήται, λέγεται και Κρης Κρητός και Κρήση και Κρηταίος και θηλυκώς και ουδετέρως και Κρητεύς και Κρητήος και Κρητήϊός κτητικόν" και θηλυκόν Κρητηνάς και Κρηταιεύς και Κρήσιος από τού Κρης, και Κρησιάς θηλυκών και Κρησία και Κρήσιον και από της Κρητός γενικής Κρήτης, και τροπή τού τι εις σ Κρήσις και τό κτητικόν Κρητικός, καλείται δε η νήσος και Αερία και Χθονία και Ιδαία».

Ο Στέφανος Βυζάντιος στα «Εθνικά», σχετικά με τις πόλεις της Κρήτης, αναφέρει τα εξής, που σημειωτέο σ' αυτά δεν κάνει ξέχωρη μνεία της Κνωσσού, αλλά απλώς την αναφέρει, για να προσδιορίσει τη θέση που βρίσκονταν κάποιες άλλες:

1. Αίπεια, πόλις Λακωνικής, ως Ζέλεια, καλήν τ' Αίπειαν και Πήδασον (Iliad. IX. 152). ούτω και η Κύπρου, τρίτη Κρήτης, ως Ελλάνικος, το εθνικόν Αίπεάτης, ως Κορσεάτης, Υδρεάτης έπι δε τών τοιούτων ενίοτε μένοντος τού ι αφαιρείται το α, ως Δικαιαρχείτης, Σαμαρείτης, Ζελείτης, έσθ' ότε μένοντος τού ε, υφαιρουμένου του ι, το α εις ω αμείβεται, ως Ηρακλειώτης, Μαρεώτης.
2. Άλβα, πόλις Ιταλίας, ην έκτισαν οι από του Λαβινίου Λατίνου, Τρώες όντες, έστι δ' η Άλβα καθ' Ελλάδα λευκή κλίνεται δε Άλβας, ως Χάραξ ..... εστί και Άλβη πόλις Κρήτης, το εθνικόν Αλβαίος, ως Θηβαίος,
3. Αλλάρια, πόλις τής Κρήτης, Πολύβιος τρισκαιδεκάτη, τό εθνικόν Αλλαριάτης, ως αυτός φησιν
4. Αμνισός, πόλις Κρήτης, αι (από) τούτου νύμφαι Αμνισιάδες και Αμνησίδες,

5. Αμύκλα, πόλις Λακωνική των εκατόν πόλεων, ἤν Αμύκλας ο Λακεδαιμόνος υἱός ἐκτίσε..... ἐστὶ καὶ πόλις Αμύκλαιον ἐν Κρήτῃ καὶ ὄρμος. . . . .
6. Αμφιμάλλιον, πόλις Κρήτης, ἀπὸ Αμφιμάλλου, ὁ πολίτης Αμφιμαλλιεύς ἢ Αμφιμάλλιος, λέγεται καὶ Αμφίμαλλα καὶ τὸ ἐθνικὸν Αμφιμαλλαῖος,
7. Ἄξος, πόλις Κρήτης, ὡς Ἡρόδοτος ἐν τετάρτῃ (σ 154) τὸ ἐθνικὸν Ἄξιος.
8. Απολλωνία, πρώτη πόλις Ἰλλυρίας, ἤν ὠκουν Ἰλλυριοὶ κατ' Ἐπίδαμνον ὑστερον διακοσίων Κορινθίων ἀποικία εἰς αὐτὴν ἐστάλη, ἢς ἠγεῖτο Γύλαξ, ὃς Γυλακίαν ὠνόμασε τὸ ἐθνικὸν Απολλωνιάτης καὶ θηλυκὸν Απολλωνιάτης..... ζ' ἐν Κρήτῃ πρὸς τὴ Κνωσσώ..... εἰκοστή τρίτη Κρήτης, ἢ πάλαι Ἐλευθέρνα, Λίνου πατρίς, ἐκ ταύτης ὁ φυσικὸς Διογένης εικοστή τετάρτη ἐν Αἰγύπτῳ.....
9. Ἄππερα, πόλις Κρήτης, ἀπὸ τῆς τῶν Μουσῶν καὶ Σειρήνων ἐρίδος, τῆς ἐν τῷ μουσεῖο πλησίον τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάττης τότῳ τοιῶσδε καλουμένῳ γενομένης, ἐνῶ μετὰ τὴν ἐν μουσικῇ νίκην τῶν Μουσῶν αἱ Σειρήνες δυσφοροῦσα τα πτερά τῶν ὠμῶν ἀπέβαλον καὶ λευκαῖ γενόμεναι εἰς τὴν θάλασσαν ἐνέβαλον ἑαυτάς ὅθεν ἡ πόλις Ἄππερα, αἱ δὲ πλησίον νῆσοι Λευκαί. οἱ δὲ ἀπὸ Γλαύκου τοῦ Κυρηναίου, ὁ πολίτης Ἀππεραῖος, ἐστὶ καὶ Λυκίας πόλις, οὐδετέρως καὶ αὕτη καὶ τὸ ἐθνικὸν Ἀππερεύς.
10. Αραδὴν, πόλις Κρήτης, ἢ καὶ Ἀνώπολις λέγεται διὰ τὸ ἄνω εἶναι, ὁ πολίτης ἀπὸ τῆς γενικῆς Αραδῆνιος, ὡς Αραφήνος Αραφήνιος
11. Αραδος, νῆσος Φοινίκης, ἐστὶ καὶ ἐτέρα τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης, τὸ ἐθνικὸν Ἀράδιος, τρίτη Κρήτης, τὸ ἐθνικὸν Ἀράδιος Αραδία
12. Ἀρβις, ποταμὸς τῆς Ἰνδικῆς ἔθνος Ἀρβες ἢ Ἀρβίται, ἐστὶ καὶ ἐν Κρήτῃ Ἀρβιος ὄρος, ἐνθα τιμάται Ἀρβιος Ζεὺς, Ἀρβιος οὖν καὶ ὁ κατοίκων, τὸ ὄρος
13. Ἀρκάδες, πόλις Κρήτης ὡς Ξενίων ἐν Κρητικούς, οἱ πολῖται ὁμοίως Ἀρκάδες. Δημήτριος δὲ οὐκ Ἀρκάδας τὴν πόλιν, ἀλλ' Ἀρκαδίαν φησὶν, ἐκότας οὐκ καὶ τὸ ἐθνικὸν ταύτης Ἀρκάδες.
14. Ἄσος, πολίχνη ἐν Κρήτῃ, ὁ πολίτης Ἀσιος, οὕτω ἐκεῖ τιμάται. καὶ Ἀσίου Διὸς ἱερόν ἀρχαιότατον. .
15. Ἀστερουσία, ὄρος Κρήτης πρὸς τὸ νότιο μέρος, ἀποβλέπον εἰς θάλασσαν, ἀφού καὶ πόλις ἐπὶ τὸν Καύκασον. Ἰνδικὴ Ἀστερουσία κέκλητα, Κρητῶν ἀποικίας ἐκεῖσε σταλείσης, οἱ οἰκῆτορες Ἀστερουσιανοὶ καὶ Ἀστερουσίεις καὶ Ἀστερούσιοι,
16. Ἄωρος, πόλις Κρήτης, ἀπὸ Ἀώρας νύμφης μετονομάσθη ὃ Ἐλευθήρα ἀπὸ Ἐλευθήρος ἐνός τῶν Κουρήτων, ὁ πολίτης Ἀωρος ἢ Ἀωρίτης, ὡς Ἀλωρίτης
17. Βήνη, πόλις Κρήτης ὑπὸ Γορτύνην τεταγμένη, τὸ ἐθνικὸν Βηναῖος, Ριανός γὰρ ὁ ποιητὴς Βηναῖος ἢ ἡ Κερεάτης ἢ Κρής,
18. Βοΐβη, ἐστὶ καὶ ἐν Κρήτῃ Βοΐβη τῆς Γορτυνίδος καὶ ἐν Μακεδονία λίμνη.
19. Βιέννος, πόλις Κρήτης, οἱ μὲν ἀπὸ Βιέννου τοῦ τῶν Κουρήτων ἐνός, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς περὶ τὸν Ἀρη γενομένης βίας, ὃν ἐνταῦθα (δεδέσθαι)

- φασίν από Ωτου και Εφιάλτου των παίδων Ποσειδώνος, και μέχρι και νύν τά καλούμενα εκατομόφνια θύεται τώ "Άρει ο πολίτης Βιέννιος, οι δε τιμάς αποπέμπεν τω Τεμελίω Δί και Βιεννιο, έστι και ετέρα πόλις εν Γαλλία, αυχμού γάρ ποτε την σύμπασαν Κρήτην κατασχόντος εις έτερους τόπους απωκίζοντο, οικήσαι δέ τινας Υδρούντα τής Ιταλίας ούπω πεπολισμένον χρησμού δ' αυτούς δοθέντος, όπου έλωδέστατον τόπον θεάσονται, κατοικήσαι, ελθόντες ουν επί τον Ρόδανον ποταμών της Γαλλίας ελώδη όντα οικήσα, και την πόλιν ούτως ονομάσαι, επειδή μία τών συν αυτούς παρθένων, Βιαννα, καλουμένη, χορεύουσα υπό τινος χάσματος ελήφθη ής μνημονεύει πόλεως Ευσέβιος εν τή, εκκλησιαστική ιστορία (V 1) τό εθνικόν όμοίως Βιέννιος, ει μη κατά τον έγγχώριον τύπον Βιεννήσιος, ως Λουγδουνήσιος, τής δε Βιέννης Βιενναίος,
20. Βοϊόν, ην Όμηρος έρικε Βοίβην λέγειν, έστι δε Δωρική πόλις ουδετέρως λεγομένη και θηλυκώς, έστι Βοιαί και Κρήτης πόλης, ο πολίτης Βοιάτης, ως Κάρυα Καρυάτης
  21. Γόρτυν, πόλις Κρήτης ούτω δε δια του ν, από ήρωες Γόρτυος εκλείτο δε και Λάρισσα. πρότερον γαρ εκλείτο Έλλωτις ούτω-γαρ παρά Κρησίν η Ευρώπη, είτα Λάρισσα, είτα Κρημνια και ύστερον Γόρτυς, οι δε την αιτιατικήν οι μεν δισυλλάβως Γόρτυν, οι δε τρισυλλάβως Γόρτυνά τε τεχόεσαν (Iiad. II. 646"), οι δε Γόρτυναν, ως άμυναν.
  22. Γράμμιον, πόλις εν Κρήτη, οι πολίται Γραμμάται και Γραμμήσιοι εισί δε Γραμμίται προς τη Κελτική έθνος
  23. Δαιδαλα, πόλις ή χωρίον Στράβων ιδ και όρος τής Λυκίας τα Δαιδαλα, η δε πόλις από Δαιδάλου τού Ικάρου ή εν Λυκία, διά τινος γαρ έλους εμπορεύετο διά του Νίνου ποταμού, και υπό χερσύδρου δηχθέντα τελευτήσαι και εκεί ταφήνα και κτισθήναι πόλιν φησίν Αλέξανδρος εν Λυκιακούς, έστι και Ινδικής και Κρήτης άλλης, ο πολίτης Δαιδαλεύς, ως Σαμόσατα Σαμοσατεύς, και Δαιδαλίς το θηλυκόν
  24. Δίκητη, όρος Κρήτης, Καλλίμαχος Εκάλη, το εθνικόν Δικταίος και Δικταία.
  25. Δούλων πόλης, πόλις Λιβύης. Εκαταίος εν .... έστι, φασί και κατά Κρήτην Δουλόπολιν είναι χιλιανδρου, σημειωτέον δ' ότι Κρατίνος εν Σέριφέρες πόλιν δούλων φησίν Απολλωνίου φήσαντος μηδέν ταύτας τις παραθέσεις εναλλάσσειν δίχα ποιητικής ανάγκης, ως φησί Κρατίνος.
  26. Δραγμός, πόλις Κρήτης, ως Ξενίων εν τους Κρητικούς, το εθνικόν Αράγμιος ή Δραγμίτης, όπερ άμενον
  27. Είνατος, πόλις Κρήτης, ως Ξενίων φησί. το εθνικόν Εινάτιος. τινές δε όρος και ποταμών, ενώ τιμάσθαι τήν Ειλειθυιαν Εινατίην
  28. Ελευθεραί, πόλις Βοιωτίας, από Ελευθήρος του Απόλλωνος, έστι και Κρήτης από Ελευθήρος ενός των Κουρήτων, ήτις και Σάωρος εκλείτο από Σάωρης νύμφης, έστι και άλλη επί τω Ιστρω ποταμώ εν τω Πόντω, διά το φυγόντας Αιήτην τους περι Ιάσονα έχει του φόβου

- ελευθερωθήναι, ἔστι και πόλις Λυκίας από τινος νύμφης, ο πολίτης Ελευθερεύς ή Ελευθεραίος, ως Ηράκλειος.
29. Ελευθέρνα, πόλις Κρήτης, αφ' ενός των Κουρήτων, οι πολίται Ελευθερναίοι και Ελευθερνεύς.
  30. Έλυρος, πόλις Κρήτης, ως Ξενίων εν Κρήτη, ο πολίτης Ελύριος,
  31. Ηράκλεια, πόλις Θράκης εν τω Πόντω διάσημος, β' Σικελίας..... ιζ' Κρήτης..... το εθνικόν Ηρακλεύς και Ηρακλειώτης και Ηρακλεώτης και Ηράκλειον και Ηρακλεωτικόν,
  32. Ήτεια, δήμος Λακωνικής, και τής Κρήτης πόλις, όθεν ην Μύσων εις των επτά σοφών χρηματίζων "Ητειος, ου μέμνητα Πλάτων εν τω Πρωταγόρας, Χηνέα τούτον ειπών, Δίδυμος δε συμποσιακών δεκάτω Ήτιον αυτόν καλεί,
  33. Θέναι, πόλις Κρήτης, τινές δε Αρκαδίας, οι δε όρος, τό εθνικόν Θεναίος και Θεναία και Θενείς.
  34. Ιεράππολις, μεταξύ Φρυγίας και Λυδίας πόλις, θερμών υδάτων πολλών πλήθουσα, από τού ιερά πολλά έχειν. β' Κρήτης, γ' Συρίας, ή και Ιεροπόλις διά τού ο. τετάρτη Καρίας, τα εθνικά Ιεροπολίται, αφού Νικάνωρ ο νέος Όμηρος και Πόπλιος και Σαραπίων στωικοί και άλλοι πλείστοι Ιεροπολίται.
  35. Ιεράπυτνα, πόλις Κρήτης, ή πρότερον Κύρβα, είτε Πύτνα, είτε Κάμιρος, είθ' ούτως Ιεράπυτνα, το εθνικόν Ιεραπύτνιος,
  36. Ίλαττία, πόλις Κρήτης, Πολύβιος τρισκαιδεκάτω, τό εθνικόν Ίλάττος,
  37. Ίστρος, πόλις Κρήτης, ήν Αρτεμίδωρος Ίστρώνά φησί. δευτέρα πόλις εν τω Πόντω, το εθνικόν Ίστριος και Ιστριεύς
  38. Ιτανός, πόλις έν Κρήτη, από Ιτανού Φοίνικος, ή των Κουρήτων ενός μιγάδος, οι πολίται Ιτάνιοι, ἔστι και άκρα.
  39. Καμάρα, πόλις Κρήτης, και ο πολίτης Καμαραίος, Ξενίων εν Κρητικοίς φησιν, ήτις Λατώ ελέγετο
  40. Κάντανος, πόλις Κρήτης, ως Ξενίων εν περιορίου Κρητικού τόπο, τό εθνικόν Καντάνιος,
  41. Κάτρη, πόλις Κρήτης, τον Ιωνικόν έχουσα τρόπον, ως Ήρωδιανός περί της Ολύκρης γράφων, τό εθνικόν Κατραϊός, ως Ασκραίος.
  42. Καύνος, πόλις Καρίας, από Καύνου, ου ή Βιβλις αδελφή ερασθείσα φεύγοντος εκείνου απήγγατο, όθεν ή παροιμία ό Καύνιος έρως, ἔστι δε νοσώδης, όθεν και Στρατόνικος ο κιθαριστής ιδών επιμελώς χλωρούς τους Καυνίους έφη" οηπερ φύλλων γενειή, τοίη δε και ανδρών, ἔστι και άλλη πόλις εν Κρήτη, το εθνικόν Καύνιος και Καυνία και Καυναίος
  43. Κόριον, τόπος όν Κρήτη από κόρης τινός, ο πολίτης Κορήσιος και λίμνη Κορησία και Αθηνάς ιερόν Κορησίας, ταύτα δε από τού κόρη γέγονεν, από δε τού Κόριον το ανάλογον Κοριεύς,
  44. Κυδωνία, πόλις Κρήτης, ή πρότερον Απολλωνία, από Κύδωνος τού Απόλλωνος και Ακακάλλιδος τής Μίνωος θυγατρός, δευτέρα πόλις Σικελίας, τρίτη Λιβύης, ο πολίτης Κυδωνιάτης και Κύδων και Κυδώνιος και Κυδωναίος και Κυδωνις θηλυκώς και Κυδωνικός ανήρ.

45. Κύτα, πόλις Κολχική, πατρίς Μηδεΐας, ἔστι και ἄλλη Σκυθίας, ο πολίτης Κυταίος, ἐξ οὐ και Κυταιεύς" πύργους εισόψεσθε Κυταίος Αιήταο....., ἔστι και Κύταιον πόλις Κρήτης
46. Λάμπη, πόλις Κρήτης, Αγαμέμνονος κτίσμα, ἀπὸ Λάμπου του Ταρραίου, το εθνικὸν Λαμπαίος. Κλαύδιος δε Ιούλιος Λαμπέας αὐτοῦς φησιν, ἔστι και δευτέρα της Ακαρνανίας, και τρίτη τῆς Αργολίδος, ως Φίλων Ξενίων δε εν Κρητικοῖς διὰ δύο πι γράφει την πόλιν τὴν Κρητικὴν και διὰ δύο α και διὰ τοῦ η.
47. Λάρισσα, πόλις, πρώτη Θεσσαλίας, ἢ πρὸς τό Πηνεῖο, ἢν Ακρίσιος ἔκτισε, δευτέρα η Κρεμαστή, ὑπὸ τινων δε Πελασγία..... εννάτη Κρήτης, δεκάτη Αττικῆς ἔστι Λάρισσα
48. Λύκαστος, πόλις Κρήτης. "Ὀμηρος", Λύκτον Μίλητόν τε και αργινόεντα Λύκαστον, ἀπὸ Λυκάστου αὐτόχθονος, ο πολίτης Λυκάστιος» ..... « Λύκαστος δε ἀπὸ Λυκάστου, φασίν, αὐτόχθονος ἢ παιδὸς τοῦ Μίνως, ἔστι δε και Ποντικὴ Λύκαστος κατὰ τον γραφέα των εθνικῶν, ος λέγει και ὅτι την Κρητικὴν Λύκαστον ὀξύνουσιν οι εγχώριοι, οὐκ επικρατεῖ δε, φησίν, ἢ εθνικὴ παράδοσις, τουτέστι παρά τοις ἄλλοις οὐκ ὀξύνεται.
49. Λύκτος, πόλις Κρήτης, ἀπὸ Λύκτου τοῦ Λυκάονος, ἐνιοι Λύττον φασιν αὐτὴν διὰ τό κείσθαι ἐν μετεώρω τόπω τό γαρ ἄνω και υψηλὸν λύττον φασί, τό εθνικὸν Λύκτιος, και θηλυκὸν Λυκτηίς
50. Μινῶα, πόλις εν Αμοργῶ τη νήσω, μία των Κυκλάδων, δευτέρα πόλις Σικελίας, τρίτη εν Σίφνω, μία των Κυκλάδων, ἔχει δε Μινῶαν καλουμένην κρήνην, ἐκαλείτο και ἡ Γάζα Μινῶα' ἔστι και Αραβίας, ης οι πολίται Μινωίται, ἀπὸ Μίνως, ἔστι και Κρήτης, ἔστι και ἄλλη νήσος ου πόρρω Μεγάρων, και η Πάρος Μινῶα, οι πολίται Μινῶαι
51. Νάξος, νήσος των Κυκλάδων, ἢ διάσημος, ἀπὸ τοῦ Νάξου Καρῶν ἡγεμόνος, ἄλλοι δε ἀπὸ Νάξου τοῦ Ενδυμίωνος. Ευφορίων δε παρά το νάξα, ὁ φασιθύσαιτινες, Ασκληπιάδης ιστορεῖ τας Ναξίας γυναίκας μόνας οκτάμηνα τίκτειν, ἢ διὰ τό την Ἦραν φίλην γενομένην τῷ Διονύσῃ ταις Ναξίας τοῦτο δῶρον παρασχεῖν, ἢ ὅτι και αὐτὸς ὁ Διόνυσος οὕτως ἐτέχθη και ὅτι ἔστιν ἐκεῖ κρήνη, ἐξῆς οἶνος βειμάλα ἡδύς, εἰσε και πόλις Σικελίας και ἄλλοι τόποι Νάξου, τα εθνικά Νάξιοι, αφοῦ και Ναξία λίθος ἢ Κρητικὴ ἀκόνη, λέγεται και θηλυκῶν Ναξιάς ἀπὸ τοῦ Νάξου, το δε Κρητικὴ ἀκόνη ἐαν διὰ τοῦ ι γράφεται, ἢ διακρίνουσα και φανερούσα σημαίνει.
52. Ὀαξος, πόλις Κρήτης, Ελευθέρης ου πόρρω, καθά Ξενίων ἀπὸ Ὀάξου τοῦ Ακακάλλιδος, της θυγατρὸς τοῦ Μίνω. τινές δε δια το κατά γην εἶναι τον τόπον και κρημνῶδη ὑπάρχειν καλούσε γάρ τους τοιούτους τόπους ἄξους, καθάπερ και ημεῖς ἄγμους, ο πολίτης Ὀάξιος
53. Ὀλούς, πόλις Κρήτης, Ξενίων εν τους Κρητικοῖς, ὁ πολίτης Ὀλούντιος, ως Σελινούντιος
54. Ομφάλιον, τόπος Κρήτης πλησίον Θενῶν και Κνωσσού, ἔστι και Θεπαλίας, το εθνικὸν Ομφαλίτης,
55. Παντομάτριον, πόλις Κρήτης, ο πολίτης Παντομάτριος, ως Βυζάντιος, ἢ Παντοματρεύς, ως Βουπράσιον Βουπρασιεύς και Δουλίχιον Δουλίχιεύς.

56. Πάραισος, περί ης Ηρωδιανός εν ογδόο, το μεν τοι Πάραισος οξύνεται. ἐγένετο δε ὁ Πάραισος Μίνω συγγενής, ἀφ' οὐ ἡ πόλις ἡ Πάραισος ὁμοτόνως τῷ οικιστῇ (βλέπε καὶ πόλη «Στήλαι»).
57. Πολίχνα, πόλις τῆς Τρωάδος, οἱ πολῖται Πολιχναῖοι, ἔστι καὶ Κρήτης Πολίχνη πόλις, ἢς ὁ πολίτης Πολιχνίτης.
58. Πολύρρην, πόλις Κρήτης, ἀπὸ τοῦ πολλά βήνεα, τουτέστι πρόβατα ἔχειν. ὁ πολίτης Πολυρρήνιος,
59. Πραῖσος, πόλις Κρήτης, θηλυκῶς, τὸ ἐθνικὸν Πραῖσιος καὶ Πραῖσος.
60. Πρίασιος, πόλις Κρήτης, οἱ πολῖται Πριαῖσιοι καὶ Πριαισιεύς,
61. Πύθιον, τὸ πάλαι μεσαίτατον τῆς ἐν Κρήτῃ Γόρτυνος, οἱ κατοικοῦντες Πυθιεῖς καὶ οἱ τὸ Πύθιονιοικοῦντες, ἐνῷ Ἀπόλλωνος ἱερὸν ἔστι καὶ Μακεδονίας Πύθιον, ἐνῷ καὶ τὰ Πύθια ἐπιτελεῖται. Πύθιος οὖν τὸ ἐθνικόν, ἔστι καὶ Πύθιον πλησίον τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου, οἱ κατοικοῦντες Πυθιανοὶ καλοῦνται καὶ Πυθιανὰ ποτήρια.
62. Πύρανθος, πόλις μικρὰ ἢ κώμη Κρήτης περὶ Γόρτυνα, οἱ κατοικοῦντες Πυράνθιοι.
63. Ραύκος, πόλις ἐν μεσογειῷ τῆς Κρήτης, τὸ ἐθνικὸν Ραύκιος καὶ Ραυκία.
64. Ριζηνία, πόλις Κρήτης, ὁ πολίτης Ριζηνιάτης.
65. Ριθύμνία πόλις Κρήτης, τὸ ἐθνικὸν Ρεθυμνιάτης καὶ Ριθύμνιος.
66. Ρύτιον, πόλις Κρήτης, ὁ πολίτης Ρυτιεύς τοῦ δε Ρυτίαςσος "Ρυπιασσεύς, ὡς Ἀλικαρνασσεύς.
67. Σάτρα, πόλις Κρήτης, ἡ μετονομασθεῖσα "Ἐλευθέρνα, ὁ πολίτης Σατραῖος.
68. Σίβυρτος, πόλις Κρήτης, τὸ ἐθνικὸν Σιβύρτιος, ὡς Πολύβιος ἐν τρισκαιδεκάτῳ.
69. Σκύλλιον, ὄρος Κρήτης, οἱ παροικοῦντες Σκύλλιοι Σκύλλιος γὰρ ὁ Ζεὺς αὐτοῦ τιμάται, ἐνθα φασίναποθέσθαι τοὺς Κουρήτας μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν τὸν Δία.
70. Στήλαι, πόλις Κρήτης πλησίον Παιραισοῦ καὶ Ρεθύμνης, τὸ ἐθνικὸν Στηλαῖος, ὡς Λάμπη Λαμπαῖος, ἀλλὰ καὶ Στηλίτης, ὡς παρὰ τὸ ἀγαλμαῖς τὸν λίθον, ἀφού καὶ στηλιτεύω".
71. Στρήνος, Ηρωδιανός ἐβδόμη, πόλις Κρητικῆ, τὸ ἐθνικὸν Στρήνιος, ὡς Φαιστος Φαίστιος.
72. Στυράκιον, ὄρος Κρήτης, οἱ ἐνοικοῦντες Στυρακίται" Στυρακίτης γὰρ Ἀπόλλων.
73. Συία, πόλις μικρὰ Κρήτης, ἐπίνειον οὔσα τῆς Ελύρου, ὁ πολίτης Συιάτης καὶ Συιεύς.
74. Σύρινθος, πόλις Κρήτης, τὸ ἐθνικὸν Συρίνθιος, ὡς Ολύνθιος, τὸ θηλυκὸν Συρινθία.
75. Σωσάνδρα, νήσος περὶ Κρήτην, ἐκλήθη δε ἐπειδήποτε τῶν Λυκτίων νύκτωρ ἐπελθόντων τῇ πόλει διασώσαι λέγεται τοὺς εἰς ἑαυτὴν, ὁ νησιώτης Σωσάνδριος.
76. Τάνος, πόλις Κρήτης, ὡς Ἀρτεμίδωρος ἐν τετάρτῳ γεωγραφουμένων, τὸ ἐθνικὸν Τάνιος.
77. Τάρρα, πόλις Λυδίας, ἀφ' ἧς Λεύκιος ὁ γραμματικὸς, ἐτέρα Κρήτης, ἐν ἡ Ταρραῖος Ἀπόλλων τιμάται, ἔστι καὶ ἄλλη πόλις Τάρρα παρὰ τὸν

- Καύκασον, Κρητών άποικος, Λούκιος δ' ην από Τάρρης τής Κρητικής πόλεως" φέρεται δε τούτου τα περί παροιμιών τρία βιβλία άριστα και περιγραμμάτων και τεχνικά γλαφυρότατα, το θηλυκόν και επί της χώρας Ταρραία,
78. Τέγεια, πόλις Αρκαδίας ..... έστι και Τεγέα εν Κρήτη υπό Ταλθύβιου κτισθείσα. ό πολίτης Τεγεάτης, ως Ελεάτης, και θηλυκόν Τεγεάτις, ην δε και μελοποιός Ανύτη Τεγεάτις, λέγεται και Τεγεάς, ως Ιλιάς. οξύ-νεται, ως Σοφοκλής.
79. Υδραμία, πόλις Κρήτης, ως Ξενίων ο τα Κρητικά γράψας οι πολίται "Υδραμιείς, ως Μεγαρείς.
80. Υρτακός ή και Υρτακίνος, πόλις Κρήτης, ο πολίτης Υρτακίνος. Πολύβιος δε το θηλυκόν Υρτακίνη από τού Υρτακίνος εθνικού, από Υρτάκου δε Υρτάκιος,
81. Φαιστός, πόλις Κρήτης, οξύτόνως, το γαρ βαρύτονον κύριον, εκτίσθη υπό Φαιστου τού "Ροπαλού, Ηρακλέους παιδός, ο πολίτης Φαίστιος και Φαιστία και Φαίστιον και Φαιστιάς, έστι τής Φαιστιάδος και ό καλούμενος Λισσής. "Όμηρος" (odys III. 293), έστι δέ τις Λισσής αιπεία τε εις άλα πέτρη. έστι και Αχαΐας, ως Ριανός εν Αχαϊκών τρίτω. το εθνικόν ομοίως Φαίστιος, έστι και από τού Φαιστίνος Φαιστίνιος, έστι και άλλη Φαίστος Πελοποννήσου ή πρότερον Φρίξα καλουμένη.
82. Φάλαννα, πόλις Περραιβίας, από Φαλάννης της Τύρου θυγατρός, Λυκόφρων - Γόνον, Φαλάνναν ήδ' Όλοσσόνων γύας. Εκαταίος ιστοριών α' Ιππιαν αυτήν καλεί. και Έφορος Φάλαννον αυτήν καλεί έν τώ θ'. έστι και ετέρα Κρήτης, αφ' ης ην Φανιάδης ο περιπατητικός, ο πολίτης Φαλανναίος και Φαλανναία το θηλυκόν
83. Φαλανναία, πόλις Κρήτης, ο πολίτης Φαλανναιεύς, ως του Ηραία Ηραιεύς.
84. Φαλάσαρνα, πόλις Κρήτης, από Φαλασάρνης, ο πολίτης Φαλασάρνιος, ως Ξενίων φησί.
85. Φοινικούς, πόλις Κρήτης, έστι και νήσος προς τη Λυκία, έστι και Φοινικούς λιμήν Θουκυδίδης όγδόη (c 34) το εθνικόν Φοινικούντιος και Φοινικούσιος, ως Σελινούντος και Σελινούσιος,
86. Χαλκητόριον, πόλις Κρήτης, ο πολίτης Χαλκητορεύς, Απολλόδωρος τετάρτω χρονικών μεθ' ου Χαρίδημος ήν φυγάς Χαλκητορεύς. Κρατερός δ' εν τω περί ψηφισμάτων Χαλκήτορας αγτούς φησί.
87. Χερρόνησος, πόλις εν τη κατά Κνίδον χερρονήσω και Τρίπολις, ο πολίτης Χερρονήσιος, ... τετάρτη Χερρόνησος κατά Κρήτην νήσος, έχουσα πολισμάτιον ομώνυμον Ξενίων εν τω περί αυτής, μετά την Κρήτην, κατά δε την αυτήν πλευράν και Χερρόνησος κείται προς τή θαλάσση μεταξύ της τε Κνωσού και της Ο(άξου), οι πολίται ομοίως Χερρονησίτα και Χερρονήσιοι, ως αυτός φησιν.....
88. Ψύχιον, τόπος Κρήτης, ενώ πόλις ήν ομώνυμος. το έθνικόν Ψυχιεύς, ως τού Νότιον Νοτιεύς, Δουλίχιεύς,
89. Ωλερος, Κρητική πόλις, περί ης Ξενίων εν Κρητικοίς φησί πορρωτέρω δε της Ιεραπύτνης "Ωλερος ήν πόλις, εφ' υψηλού μεν ώκισμένη τόπου, ο πολίτης Ωλέριος και Ωλερία Αθηνά το ουδέτερον Ωλέριον,

φησί γαρ ούτω τή δε θεώ ταύτη εορτήν άγουσιν Ιεραπύτνιοι, την δ' εορτήν Ωλέρια προσαγορεύουσιν.

«ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ ΣΚΥΛΑΚΑ (6-4^{ος} αι. π.Χ.)

<<ΚΡΗΤΗ. Κατά Λακεδαίμονα νήσος κείται Κρήτη, εγγυτάτω γάρ Λακεδαίμων κείται της Ευρώπης. Διάπλους δε από Λακεδαίμονος έως επί το άκρωτηριον της Κρήτης, εφ' ω εστί πόλις Φαλάσαρνα, ημέρας δρόμος. Από δε Φαλασάρνων Κριού μέτωπόν έστιν άκρωτήριον. προς Νότον δε άνεμον πλους εις Αιβύην. Επί Χερρονήσου δε τας Άλιάδας τας Κυρηναίων, πλους ημέρας και νυκτός. Εστί δε ή Κρήτη μακρά στάδια ,βφ' . στενή δέ, και τέταται από ήλιου δυσμών προς ήλιου ανατολάς. Οικοῦσι δε εν Κρήτη Έλληνες, οι μεν άποικοι Λακεδαιμονίων , οι δε Άργείων , οι δε Αθηναίων, οι δε από της Ελλάδος της άλλης οπόθεν έτυχεν. Είσι δέ τίνες αντών και αυτόχθονες. Πόλεις πολλαι εν Κρήτη.

ΚΡΗΤΗΣ ΘΕΣΙΣ ως ακρωτηρίων.

Έστι πρώτη πόλις προς ήλιον δυόμενον ή προειρημένη Φαλάσαρνα και λιμήν κλειστός. Πολυρρηγία, και διήκει .από Βορέου προς νοτον. Δικτυνναϊον Αρτέμιδος ιερόν προς Βορέαν ανεμόν της χωράς Περγαμίας. Προς νότον δε Ύρτακίνα. Κυδωνία, και λιμήν κλειστός, προς Βορέαν εν μεσόγειά δε Έλυρος πόλις. Προς Νότον μεν Λίσσα πόλις και λιμήν παρά Κριού μέτωπον. Προς Βορέαν δε άνεμον ή Αππεραία χώρα. Είτα ή Λαμπαία , και διήκει αύτη αμφοτέρωθεν, και ποταμός Μεσάππος εν αυτή εστί. Μετά δε Οσμίδαν Έλευθήρναι προς Βορέαν. Προς Νότον δε Συβρίτα και λιμήν. προς Νότον Φαιστός, προς Βορέαν Οαξός , και Κνώσσος. προς δε νότον Γορτύνα, 'Ραύχος. Προς Βορέαν δε άνεμον όρος Κάδιστον , και λιμήν εν αυτώ Όλους και Παν Έν μεσογεία δε Λύκτος, και διήκει αύτη αμφοτέρωθεν. Πράσος διήκει άμφοτέρωθεν. Γράνος ακρωτήριον Κρήτης προς ήλιον ανίσχοντα. Εισί δε και άλλαι πόλεις εν Κρήτη. Λέγεται δε είναι εκατόμπολις>>.

Μετάφραση: ΚΡΗΤΗ.Το νησί της Κρήτης βρίσκεται κάτω από τη Λακεδαίμονα που είναι το πλησιέστερο προς το νησί τμήμα της Ευρώπης. Το ταξίδι από τη Λακεδαίμονα έως το ακρωτήριο της Κρήτης όπου βρίσκεται η πόλη Φαλάσαρνα, διαρκεί μία ημέρα.Από τη Φαλάσαρνα, ακρωτήριο που ονομάζεται Κριού Μέτωπο. Και αντίθετα προς τη φορά του νοτίου ανέμου, ταξίδι μιας ημέρας και μιας νύχτας έως τη χερσόνησο των Αλιαδών που ανήκει στους Κυρηναίους, στη Λιβύη. Η Κρήτη έχει μεγάλο μήκος, δυόμιση χιλιάδες στάδια, και είναι στενή. Εκτείνεται από δύση προς ανατολή. Την Κρήτη την κατοικούν Έλληνες, άλλοι άποικοι Λακδαιμονίων,άλλοι Αργείων, άλλοι Αθηναίων κι άλλοι από την υπόλοιπη Ελλάδα, ανάλογα με τη συντυχία. Μερικοί κάτοικοι είναι και αυτόχθονες. Η Κρήτη έχει πολλές πόλεις. Η πρώτη πόλη που εξέχει προς τη δύση είναι η Φαλάσαρνα που αναφέρθηκε ήδη, με κλειστό λιμάνι.Μετά, η Πολυρρηγία. Δικτυνναίο, ιερό Αρτέμιδος τα βόρεια, που ανήκει στην Περγαμία χώρα, ενώ στα νότια βρίσκεται η Ύρτακίνα. Κυδωνία με κλειστό λιμάνι προς βορρά, στο εσωτερικό πόλη Έλυρος και στα νότια η πόλη Λίσσα και λιμάνι κοντά στο Κριού Μέτωπο. Στο βορρά βρίσκεται η Αππεραία χώρα. Ακολουθεί η Λαμπαία, που εκτείνεται τόσο στη βόρεια

όσο και στη νότια ακτή, και σ' αυτήν τη χώρα ρέει ο ποταμός Μεσάπιος.[ ] μετά τον Οσμίδα είναι οι Ελεύθερες προς βορρά και στο νότο τα Σύβριτα.[Στο βορρά, η πόλη -] με λιμάνι και στο νότο η Φαιστός. Προς βορρά Οαξός και Κνωσσός, προς νότο Γόρτυνα και Ραύκος. Μετά, στο εσωτερικό η πόλη Λύκτος που η χώρα της εκτείνεται εκατέρωθεν, προς βορρά και νότο. Μετά, στο βορρά το όρος Κάδιστος με λιμάνι που λέγεται Ολούς και το σύνολο[ ]. Η πόλη Πραισός εκτείνεται και στις δύο ακτές. Μετά είναι ο Γράνος, το πιο ανατολικό ακρωτήριο της Κρήτης. Υπάρχουν και άλλες πόλεις στην Κρήτη. Αναφέρεται ότι έχει εκατό πόλεις.

Σημείωση:

1) Ο Σκύλαξ ο Καρυανδεύς ήταν εξερευνητής του 6ου/5ου αιώνα π.Χ., ο οποίος με εντολή του Δαρείου Α' εξερεύνησε τις ασιατικές ακτές πέρα από τον Ινδό ποταμό, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος. Καταγόταν από τα Καρύανδα της Καρίας. Μερικοί ισχυρίζονται ότι ο εν λόγω «Περίπλους» του Σκύλακα είναι η περιγραφή ενός αρχαίου ελληνικού περιήπλου που χρονολογείται κάπου στο 330 π.Χ. και πως η χρήση του ονόματος έχει γίνει για λόγους απόκτησης κύρους του κειμένου. Κατ' άλλους ο εν λόγω «περίπλους» είναι του Εκαταίου του Μιλήσιου, που φέρεται να γεννήθηκε κάπου το 560/ 550 π.Χ. - 480 π.Χ.

2) Η πόλη Ραύκος είναι η Ραύκος, η πόλη Λίσσα είναι η Λισσών ή Λισσός, η πόλη Λαμπαία λέγεται και Λάππα, το ακρωτήριο Γρανός είναι το Σα(λ)μωνια ή κάβο Σίδερο όπου η πόλη Ίτανος, η πόλη Παν είναι άγνωστη, θυμίζει το Πάνορμο.

«ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ΚΡΗΤΗΣ» (ΣΤΑΔΙΑΣΜΟΙ) Μαρκιανού Μενίππου, 4^{ος} αι. μ.Χ.

Ο Γεωγράφος Μαρκιανός Μενίππος ο Ηρακλειώτης (γεννήθηκε στην Ηράκλεια του Πόντου, 378-431 μ.Χ.) στο βιβλίο του «Σταδίασμοί» (Marciani periplus. Menippi periplus fragmentum quod Artemidori nomine ferebatur. Periplus qui Stadiasmus magnimaris inscribi solet fragmentum), που είναι γραμμένο και στα αρχαία ελληνικά και στα λατινικά, σχετικά με τον περίπλου και τις πόλεις της Κρήτης επί εποχής του, αναφέρει τα εξής:

Στα αρχαία ελληνικά: <<Κρήτης Περίπλους: Από του **Κασίου** επί το **Σαμώνιον** της Κρήτης σταδ. φ'. ακρωτήριον έστι της Κρήτης ανέχον προς βοράν επιπολύ' εστί δε ιερόν Αθηνάς' έχει ύφορμον και ύδωρ' τα δε άλλα ηφανισμένα. Από Σαμωνίου εις **Ιεράν Πυδναν** σταδ. π'. πόλις εστί' έχει όρμον. Έχει δε και νήσον καλείται **Χρυσέα** έχει λιμένα και ύδωρ. Από της Ιεράς Πύδνης εις **Βιένου** σταδ. ο'. πολίδριόν έστιν ανέχον της Θαλάσσης. Από Βιένου εις **Λέβηναν** σταδ. ο'. εκεί παράκειτα νησίον Οξεία' ύδωρ έχει. Από Λεβήνας εις **Αλάς** σταδ. κ'. Από Αλών εις **Μάταλαν** σταδ. τ'. Πόλις εστί και λιμένα έχει. Από Ματάλης εις **Σουλίας** σταδ. ξέ. Ακρωτήριον εστιν ανέχον προς Μεσημβριάν' λιμήν έστι' καλόν ύδωρ έχει. Από Σουλήνας εις **Ψυχέαν** σταδ. ιβ'. Από Ψυχέας επι τον **Λάμωνα** σταδ. ρν'. λιμήν έστι' πόλιν έχει δε ύδωρ. Από δε Πύδνης επί τον Ψυχέα σταδ. τν. λιμήν θερινός και ύδωρ έχει.

Από Ψυχέων επί **Απολλωνιάδα** σταδ. λ'. Από Απολλωνίας (leg. Απολλωνιάδος) εις **Φοίνικα** σταδ. λ'. πόλις ἐστίν' ἔχει λιμένα και νήσον. Από **Κλαυδίας** εις **Φοίνικα** σταδ. τ'. ἔχει πόλιν και λιμένα. Από Φοινίκης εις **Τάρρου** σταδ. ξ'. πόλις μικρά ἐστί' ἔχει ὄρμον. Από Τάρρου εις **Ποικιλασσόν** σταδ. ξ'. πόλις ἐστί και ὄρμον ἔχει και ὕδωρ. Από Ποικιλασσοῦ εις **Σύβαν** σταδ. ν. πόλις ἐστί και λιμένα καλόν ἔχει. Από **Λισσοῦ** εις **Καλαμύδην** σταδ. σν'. Από Καλαμύδης εις **Κριού Μέτωπον** σταδ. λ'. ακρωτήριο ἐστίν υψηλόν' ἔχει ὕδωρ και ὑφορμον. Από Κριού Μέτωπον περίπλους εις **Βιένον** σταδ. ιβ. Λιμένα ἔχει και ὕδωρ. Από Βιένου εις **Φαλάνσαρον** (sic) σταδ. σξ'. Ὄρμος ἐστίν ἐμπόριον πόλις παλαιά νήσος δε ἀπό σταδ. ξ'. **Ιουσαγόουρα** βλέπουσα πρὸς ἀνατολὰς ἔχει λιμένα' ἔχει δε ἱερὸν Απολλωνος ἐν τῷ λιμένι' ἐστὶ δε και ἄλλη νήσος ἀπὸ σταδίων γ'. καλεῖται Μέση και ὄρμον ἔχει' ἡ δε τρίτη καλεῖται **Μύλη**' ο δε πλους βαθύς ἀγωράων ἔχει. Από Μύλης ἐπὶ **Τρητόν** σταδ. ν'. ακρωτήριο ἐστὶ τετρημενον κατὰ Κρημνόν της Κρήτης. Από του Τρητοῦ εις **Αγνεῖον** σταδ. ν'. λιμὴν ἐστὶ Κρήτης. Από του Τρητοῦ εις **Αγνεῖον** σταδ. ν'. λιμὴν ἐστὶ ἔχων ἱερὸν Απολλωνος' ἐστὶ δε ἐσώτερος κόλπος και καλεῖται Μαρτίλος και ὕδωρ ἔχει. Από Αγνεῖου εις **Κισαμον** σταδ. π'. πόλις ἐστίν ἐν κόλπῳ κειμένη' ἐστὶ δε λιμὴν' ἔχει και ὕδωρ. Από Κισσάμου ἐπὶ την **Τύρον** σταδ. κε'. ακρωτήριο ἐστίν υψηλόν κατὰ δένδρον' βλέπει πρὸς ἄρκτον. Από την Τυρον ἐπὶ το **Δίκτυνον** σταδ. π. ὄρμος ἐστίν αἰγιαλός. Από του Δικτυνίου ἐπὶ την Κοίτην σταδ. ρο'. νήσος ἐστίν ἔχει ὄρμον και ὕδωρ' βλέπει πρὸς την Κρήτην πρὸς ἄρκτον. Από του **Ακοιτίου** εις **Κοιλωνίαν** σταδ. ζ. πόλις ἐστίν' ἔχει λιμένα και εις την εἰσοδὸν βράχη ἔχει. Από Κοιλωνίας εις **Ασπέραν** περιπλέεται σταδ. ρν'. Πεζή δε μίλια ρκ'. Ο τόπος. Μίνω καλεῖται εις ὃν κείνται νήσοι τρεῖς αὐ καλοῦνται Λευκαί. Από της Μινώος **Αμφιμάτριον** σταδ. ρν'. ποταμός ἐστὶ και λιμὴν περὶ αὐτοῦ παραχειμαστικός και πύργον ἔχει. Από Αμφιματρίου εις **Ἰδραμον** σταδ. ρ'. πόλις ἐστίν. Ἐχει αἰγιαλόν καλεῖται δε ἡ πόλις **Ελευθέρα**' πεζή δε ἀναβῆναι ἀπὸ του Αμφιματρίου μίλια ν'. Από Αμφιματρίου εις **Αστάλην** σταδ. λ'. λιμὴν ἐστίν' εὐωνύμως ἔχει ὕδωρ' ἐντεῦθεν Ελευθέρα ἀπὸ σταδίων ν'. Από Αστάλης εις **Ηράκλειον** σταδ. ρ'. πόλις ἐστίν' ἔχει λιμένα και ὕδωρ' ἀπὸ σταδίων κ'. πόλις κείται **Μονησός**' ἀπέκειται δε και νήσος ἀπὸ σταδίων μ' πρὸς δύσιν' καλεῖται **Δίος**. Από του Ηρακλείου εις **Χερρόνησον** πόλιν σταδ. λ'. ὕδωρ ἔχει και νήσον ἔχουσα πύργον λιμένα. Από Χερρόνησου εις **Σολούντος** σταδ. ξ'. ἄκρα ἐστίν, ὑφορμον ἔχει. Ἐχει δε ὕδωρ καλόν, ἀπέχει δε ἀπὸ της γῆς σταδ. κ'. Από Σολούντος εις **Καμάραν** σταδ. ιε'. Από Καμάρας εις **Ετέραν** σταδ. κε. Από της Ετέρας ἐπὶ την **Κητίαν** ἄκραν σταδ. ιε. ὑφορμος ἐστίν, ἀνυδρος δε. Από τις Κητίας εις **Διονυσάδα** σταδ. τ'. νήσοι ἐστὶ δυο ἔχουσα λιμένα και ὕδωρ. Από Διονυσιάδος εις το **Αμμώνιο** ὅθεν περιάγειν την Κρήτην σταδ. ρκ'.>>. (Μαρκιανος· Μενιππος· Σταδιασμος. Marciani periplus. Menippi peripli fragmentum quod Artemidori nomine ferebatur. Peripli qui Stadiasmus magni maris inscribi solet fragmentum).

Στα λατινικά: << Periplus Cretae: A caso usque ad Sammonium cretae stadia 500. Promontorium est Cretae. longissime ad septentrionem versus porrectum. Ibi est templum veneris tera autem evanuerunt. Etiam habet et aquam; cetera autem evanuerunt. A Sammonio ad Hierapytnam stadia 80. Urbs est. Habet locum appellendi; habet vero etiam insulam, quae Chrysa

vocatur. Ea habet portum et aquam. Ab Hierapytna ad Biennon stadia 80. Contra eam jacet insula, nomine Oxia. Ea aquam habet. A Lebena ad Thalassam stadia 20. A Thalassa ad Matalum stadia 300. Urbs est et portum habet. A Matalo ad Suliam stadia 65. Promontrium est ad meridiem prominens id portum habet et aquam pulchram. A Sulia ad Psychion stadia 13. A Psychio ad Lamona stadia 150. Portus est et oppidum habet et aquam. Ab Hierapytna autem ad Psychion stadia 350. Portus aestivus est et aquam habet. A Psychio ad Apolloniam stadia 50. Ab Apollonia ad Phoenicem stadia 100. Urbs est. Ea habet aquam et insulam. A Claudia ad Phoenicem stadia 300. Habet urbem et portum. A Phoenice ad Tarrham stad. 60. Oppidum parvum est. Habet locum locum appellendi. A Tarrha ad Poecilasson stadia 60. Poecilasso ad Syiam stadia 50. Urbs est et portum habet peropportunum. A Lisso ad Calamyden stad. 250. A Calamyda ad Criu metopon stad. 30. Promontorium est altum. Habet aquam et locum appellendi. A Criumetopo circum navigatur ad Biennum stadiis 12. Portum habet et aquam. A Bienna ad Phalarnam stadia 260. Locus appellendi est et emporium et urbs antiqua. Abest insula stadia 60. Musagores dicta et ad ortum spectans et habens portum, in quo est templum Apollinis. Est etiam alia insula, quae abest stadia 3. Ea vocatur Media et portum habet. Tertia autem insula Myla dicitur. Cursus autem profundus ..... habet. A myla ad Tretum stadia 50. Promontorium est Cretae, perforatum ac silvis obtectum. A Tretum ad Agneum stadia 50. Portus est habens templum Apollinis. Est autem portus; habet etiam aquam. A Cissamo ad Tityrum stadia 25. Promontorium est altum obtectumque silvis. A Tityro ad Dictynnon stadia 80. Locus appellendi est et litus. A Dictynno ad Coeten stadia 170. Insula est. Habet locum appellendi aquamque. Spectat ad Cretam et ad septentrionem. A Coete ad Cydoniam stadia 60. Urbs est. Habet portum in ejusque introitu brevia. A Cydonia ad Apttera circum navigatur stadiis 150. Terra hoc iter conficit stadiis 120. Ibi locus est: vocatur Minoa, contra quem jacent insulae tres. quae vocantur Leuciae. A Minoa ad Amphimatrium stadia 150. Ibi fluvius est ejusque ostiis portus ad hibernandum aptus, qui turrim habet. Ab Amphimatio ad Hydramon stadia 100. Oppidum est. Habet litus. Vocatur autem urbs Eleuthera. Illuc descenditur terra ab Amphimatrio stadiis 50. Ab Amphimatrio ad Amphimallam stadia 30. Portus est sinistram; habet aquam. Inde abest Eleuthera stadia 50. Ab Amphimalla ad Heraclaeum stadia 100. Oppidum est. Habet portum et aquam. Abest stadia viginti oppidum Cnossos. Contra jacet ad orientem insula stad. 40 remota. Vocatur Dia. Ab Heraclaeo ad Chersonnesum oppidum stadia 30. Aquam habet et insulam, quae habet turrim et aquam. A Chersonneso ad Oluntem stadia 60. Promontorium est. Habet locum appellendi et etiam aquam bonam. Abest a continente stadia 20. Ab Olunte ad Camaram stadia 15. A Camara ad Eteam stadia 25. A Camara ad Eteam stad. 26. Ab Etea ad promontorium Ceteum stadia 14. Portus est sine aqua. A promontorio Ceteo ad Dionysiades stadia 300. Sunt duae insulae, habentes portum et aquam. A Dionysiadibus ad Sammouium, unde orsi sumus periplum create, stadia 120.

Σημειώνεται ότι στα σχόλια του ως άνω βιβλίου αναγράφονται οι εξής παρατηρήσεις:

1) Σολούς: Falso scriptum est Σολούντος. Scribendum est Scylace teste Ολούντος. Sita autem fuit Haec urbs in ea menisnsula, quae nunc Spina Longa (dorsum longum) dicitur.

2) Καμάρα: Haec urbs etiam Lato dicta est. Sita autem fuit in continente, ex advent istius peninsulae.

3) Ετέρα: Non dubitamus, quin pro Ετεραν scribendum sit Έτειαν. Mensura κε falsa est.

4) Κητίαν: Videmus igitur, quod ultimum promontorium ad orientem est quodque hodie dicitur Sidero, a veteribus dictum esse Κήτεια, quod nos a κήτω ducimus, ut quasi significet promontorium, quod coeti habeat speciem

5) Η πόλη Ιερά Πυδνα = Hierapytnam/ Girapetra (= η Ιεράπυτνα ή Ιεράπετρα). Η πόλη Λασαία βρίσκεται κοντά στους καλούς λιμένες: «Υπεπλεύσαμε την Κρήτην κατά Σαλμώνην' μόλις δε παραλεγόμενοι αυτήν ήλθομεν εις τόπον τινά καλούμενον τους καλούς λιμένας' ως εγγύς ην πόλις Λάσαια (Πραξεις Αποστόλων, actis apostolorum cap XXVII. Το ακρωτήριο Τύρος = Τίτυρος. Η πόλη «Φαλάνσαρνα» = η Φαλασσαρνα («Scylax haec dicit: Ο διάπλους δε από Λακεδαίμονος, έως επι το ακρωτήριο της Κρήτης, εφ ου εστί πόλις Φαλασσαρνα, ημέρας δρομός). Η Κλαυδία (νήσος) = η νήσος Γαύδος («Haec insula a Ptolemaeo dicitur Κλαύδος, a Plinio IV, 12, Gaudos»). Η πόλη Σύβα = η Σύϊα (τώρα Σούγια) = επίνειο της Ελήρου («Scribendum est Συϊαν, Cf. Stephanus, Συία, πόλις μικρά Κρήτης, επίνειον ούσα της Ελύρου, ο πολίτης Συιάτης και Συιεύς»). Η Κητία άκρα = το ακρωτήριο Σίδερο. Η Μονησός = η Αμνισός, Ιουσαγόρα ή Μουσαγόρα = το Ελαφονήσι κ.λπ.. Η ονομασία Κοιλωνία είναι παραπροφορά της Κυδωνίας: «Από του Ακοπίου εις Κοιλωνία σταδ. ζ. πόλις εστί' έχει λιμένα και εις την είσοδον βράχη έχει. Από Κοιλωνίας εις Ασπέραν περιπλέεται σταδ, ρν'. πεζή δε μίλια ρκ'. Ο τόπος» A Coete ad Cydonian stadia 60. Urbs est. Habet portum in ejusque intoitu brevia. A Cydonia ad Aptera circum navigator stadiis 150..... Mira commutatio nominum. Ita supra videbamus Καληγδόνα dici pro Καρχηδόνα. Scribendum est autem Κυδωνία. Hanc autem urbem in eo positam loco fuisse, ubi nunc est Kanea, a Pashleio eo libro....

2. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ι. ΟΙ ΕΤΕΟΚΡΗΤΕΣ (ΙΔΑΙΟΙ ΔΑΚΤΥΛΟΙ ή ΚΟΥΡΗΤΕΣ) ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΗΛΥΔΕΣ (ΕΠΟΙΚΟΙ) ΚΡΗΤΗΣ: ΑΧΑΙΟΙ, ΔΩΡΙΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΛΑΣΓΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ο Όμηρος στην Οδύσσεια (τ 178 – 183) αναφέρει ότι η Κρήτη είχε αναρίθμητο κόσμο και 90 πόλεις - στην Ιλιάδα (Β 645 – 652) αναφέρει ότι η Κρήτη είχε 100 πόλεις - οι κάτοικοι των οποίων ήταν άλλοι Κύδωνες, άλλοι Ετεοκρήτες, άλλοι Αχαιοί, άλλοι Δωριείς και άλλοι Πελασγοί. Αναφέρει επίσης ότι αρχηγός του στρατού όλων αυτών των φυλών-πόλεων στην εκστρατεία

της Τροίας ήταν ο ανδρείος Ιδομενεύς, ο εγγονός του Μίνωα, και ο Μηριόνης όμοιος του ανθρωποφόνου Άρη και οι οποίοι εκστράτευσαν με ογδόντα ολόμαυρα καράβια, το μεγαλύτερο στόλο του εν λόγω πολέμου:

«Κρητών δε Ιδομενεύς δουρί κλυτός ηγεμόνευεν, οι Κνωσόν τ' εσχον Γόρτυνα τε τειχιόεσσαν, Λύκτον, Μίλητον τε και αργινόεντα Λύκαστον Φαιστόν τε Ρύτιον τε, πόλεις εύ ναιετωώσας, άλλοι θ' οί Κρήτην εκατόμπολιν αμφενέμοντο. Τον μεν άρ' Ιδομενεύς δουρί κλυτός ηγεμόνευε, Μηριόνης τ' ατάλαντος Ένυαλίω άνδρειφόντη· τοίσι δ' άμ' ογδώκοντα μέλαιναι νήες έπποντο. (Ιλιάδα Β. 645 – 652)

«Κρήτη τις γαι' έστι, μέσω ενί οίνοπτι πόντω, καλή και πείρα, περίρρυτος· εν δ' άνθρωποι πολλοί, απειρέσιοι, και εννήκοντα πόλεις άλλη δ' αλλων Γλώσσα μεμιγμένη· εν μεν Αχαιοί, εν δ' Ετεοκρήτες μεγαλήτορες, εν δ' Κύδωνες, Δωριέες τε τριχαίκες δίοι τε Πελασγοί. τησι δ' ενί Κνωσός, μεγάλη πόλις, ένθα τε Μίνως εννέωρος βασίλευε Διός μεγάλου οαριστής... πατρός εμοίο πατήρ, μεγαθύμου Δευκαλίωνος Δευκαλίων δ' εμέ τίκτε και Ιδομενήα άνακτα..... Οδύσσεια, ραψωδία τ 178 –183)

Σύμφωνα με τους άλλους αρχαίους συγγραφείς (Διόδωρο, Στράβωνα, Θουκυδίδη, Ηρόδοτο κ.α.), όπως θα δούμε πιο κάτω, οι αρχαίοι κάτοικοι της Κρήτης ήταν δυο λογίων, οι καλούμενοι Ετεοκρητες ή άλλως Ιδαίοι Δάκτυλοι ή Κουρήτες και οι καλούμενοι επήλυδες Κρήτες.

Οι Ετεοκρητες (= οι Ιδαίοι Δάκτυλοι ή Κουρήτες) θεωρούνταν ως οι πρώτοι-πρώτοι κάτοικοι της Κρήτης και ως εξ αυτού ονομάστηκαν έτσι, ήτοι ετεό- κρητες (= οι γνήσιοι Κρήτες, οι πρώτοι Κρήτες) και σε σχέση με τους καλούμενους επήλυδες (τους ερχόμενους μετά) Κρήτες, ήτοι τους Κύδωνες, οι οποίοι είχαν έρθει στην Κρήτη ως μετανάστες από την Πελοπόννησο (εξ ου και η Αρκαδία και η Γορτυνία της Κρήτης), και τους Αχαιούς, Δωριείς και Πελασγούς της Κρήτης, οι οποίοι ήρθαν μετά ως άποικοι, δηλαδή μετανάστες στην Κρήτη από τη Θεσσαλία.

Οι Ετεοκρήτες ονομάζονταν και Ιδαίοι Δάκτυλοι, γιατί οι πρώτοι από αυτούς που ήρθαν στην Κρήτη ήταν στον αριθμό τόσοι, όσα και τα δάκτυλα μας, δηλαδή 5 ή 10, και συνάμα είχαν γεννηθεί είτε στην οροσειρά Ίδη ή Ιδαία όρη της Κρήτης είτε στην οροσειρά Ίδη ή Ιδαία όρη της Μικράς Ασίας.

Οι Ετεοκρητες ή άλλως Ιδαίοι Δάκτυλοι κατ' άλλους αρχαίους συγγραφείς, όπως θα δούμε πιο κάτωμ ήταν αυτόχθονες Κρήτες, που κάποιοι από αυτούς μετοίκησαν στη Φρυγία της Μ. Ασίας και κατ' άλλους έγινε το αντίθετο, δηλαδή ήταν Φρύγες που μετοίκησαν στην Κρήτη και εκεί μετονομάστηκαν Κουρήτες.

Με την ονομασία Κ(ου)ρήτες ή Κ(ο)ρήτες > Κρήτες ονομάστηκαν τα παιδιά, οι απόγονοι των Ιδαίων Δακτύλων της Κρήτης και αυτό είτε γιατί ήταν «κούροι των Ιδαίων Δακτύλων» (κούροι > κοράσια = τα παιδιά, κούρος = ο νέος, κούρη > κόρη = το κορίτσι = η θυγατέρα) είτε γιατί επικούρησαν στη γέννηση και ανατροφή του Δία (από το επι-κουρώ - Curio > Κουρήτες = φροντίζω, περιποιούμαι, βοηθώ κ.λπ. απ' όπου και κ(ο)ύρης = αυτός που φροντίζει, ο πατέρας, κουρέας = ο φροντιστής μαλλιών, κουράδι = το κοπάδι που φροντίζεται κ.λπ..

Οι Ετεοκρήτες και οι επήλυδες Κρήτες είναι φυλές από αυτές που δημιούργησαν το ελληνικό έθνος, αφού στον Πόλεμο της Τροίας συμμετείχαν

όλες με αρχηγό τον Ίδομενέα και πριν απο τον Πόλεμο αυτό , δεν υπήρχαν ακόμη ούτε κράτη ούτε σύνορα, ούτε και το κοινό όνομα «Έλληνες». Αυτά δημιουργήθηκαν μετά τα Τρωικά, καθώς λένε ο Θουκυδίδης, ο Ηρόδοτος κ.α. ιστορικοί Πιο πριν υπήρχαν μόνο διάφορες ομάδες που ζούσαν μεταναστευτικά για εξεύρεση πηγών διατροφής, επειδή δεν είχε αναπτυχθεί ακόμη η γεωργία και το εμπόριο (Περισσότερα για το Ελληνικό Έθνος βλέπε στο βιβλίο «Ελληνική Ιστορία», Α.Γ. Κρασανάκη)

II. ΟΙ ΕΠΗΛΥΔΕΣ ΚΡΗΤΕΣ: ΑΧΑΙΟΙ – ΔΩΡΙΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΛΑΣΓΟΙ ΚΡΗΤΗΣ - ΜΙΝΩΑΣ

Σύμφωνα με Πάριο χρονικό και τους: Ηρόδοτος (Ζ 169 – 171), Στράβωνας (Γεωγραφικά Ι, C 466 - 479), Διόδωρος (4, 60, 5,64 και 5,80) κ.α., όταν ήταν βασιλιάς των Ετεοκρητών ο Κρηθέας, επειδή η Κρήτη είχε πάθει μεγάλη ερήμωση (τους λόγους δεν τους αναφέρουν, όμως αυτό πρέπει να έγινε λόγω του κατακλισμού του Δευκαλίωνα) φεύγουν από το Πελασγικό Άργος (= η Θεσσαλία, που είχε καταστραφεί από τον κατακλισμό του Δευκαλίωνα) κάποιες φυλές των Αχαιών, Πελασγών και Δωριέων με αρχηγό τον Τέκταμο (ήταν γιος του Δώρου του Έλληνα και παππούς του Μίνωα) και πάνε ως μετανάστες και καταλαμβάνουν ειρηνικά το ανατολικό μέρος του νησιού. Οι νέοι κάτοικοι αυτοί της Κρήτης, σε σχέση με τους παλαιότερους, ονομάστηκαν επήλυδες, δηλαδή μετανάστες (από το επι + έρχομαι, ήλθα), άπκοι, ενώ οι ντόπιοι ονομάστηκαν Ετεοκρήτες, επειδή ήταν οι γνήσιοι Κρήτες (από το ετεός + Κρήτες). Όταν πέθανε ο Τέκταμος τη βασιλεία των Δωριέων της Κρήτης πήρε ο γιος του Αστέριος, ο οποίος, επειδή η γυναίκα του δε του έκανε γιο, τη χώρισε και πήγε και έκλεψε από τη Φοινίκη την κόρη του βασιλιά της Τύρου Αγήνορα, την πανέμορφη Ευρώπη, κάτι που ήταν και μια από τις αιτίες που έγινε αργότερα ο Τρωικός πόλεμος. Απλώς η Ελληνική μυθολογία αναφέρει ότι την εν λόγω αρπαγή έκανε ο Δίας. Όταν πέθανε ο Αστέριος, συνεπλάκησαν οι γιοι του, ο Μίνωας και ο Σαρπηδόνας, για το ποιος θα πάρει τη βασιλεία. Νίκησε ο Μίνωας και ο Σαρπηδόνας με τους στασιαστές κυνηγημένοι κατέφυγαν στη Λυκία της Μ. Ασίας όπου έκτισαν την πόλη Μίλητο σε ανάμνηση της Κρητικής πόλης Μίλατος. Στη συνέχεια ο Μίνωας (βασίλευε το έτος 1470 π.Χ., σύμφωνα με το Πάριο χρονικό), με τη βοήθεια του αδελφού του Ραδάμανθυ, ένωσε σε ενιαίο σύνολο (και μάλιστα σε μια πρωτόγνωρη σε θεσμούς για την εποχή πολιτεία) τους αυτόχθονες (Ετεοκρήτες και Κύδωνες) με τους επήλυδες (Αχαιούς, Πελασγούς και Δωριείς) Κρήτες με ηγεμόνιδα πόλη (έδρα του κοινού βασιλιά των Ενωμένων Κρητικών πόλεων) την Κνωσό:

«Όταν όμως στην Κρήτη συνεπλάκησαν τα παιδιά της Ευρώπης, ο Μίνωας με το Σαρπηδόνα, για το ποιος θα γίνει βασιλιάς, επικράτησε ο Μίνωας και έδιωξε το Σαρπηδόνα με τους στασιαστές του και αυτοί κυνηγημένοι κατέφυγαν στην Ασία, στο μέρος που ονομάζεται γη της Μιλυάδας ...» (Ηρόδοτος Α, 172 - 173)

«Σύμφωνα με την ιστορία των Πραισίων, όταν ερημώθηκε η Κρήτη, άνθρωποι διαφορετικών εθνικοτήτων, αλλά κυρίως Έλληνες ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη. Έπειτα στην Τρίτη γενιά μετά το θάνατο του Μίνωα, ξέσπασε ο Τρωικός πόλεμος, στον οποίο οι Κρήτες αποδείχτηκαν από τους καλύτερους πολεμιστές που είχε στη διάθεσή του ο

Μενέλαος. Επιστρέφοντας, όμως, στην πατρίδα τους, η ανταμοιβή τους για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν ήταν πείνα και πανούκλα που έπληξε ανθρώπους και ζώα, σε τέτοιο βαθμό, ώστε η Κρήτη ερημώθηκε για δεύτερη φορά από τον πληθυσμό της. Έτσι, οι σημερινοί Κρήτες, μαζί με όσους απέμειναν από τους προηγούμενους κατοίκους της, είναι η Τρίτη γενιά που ζει στο νησί.....» (Ηρόδοτος Ζ , 169 - 171)

«Κατά τον Στάφυλο, ανατολικά της Κρήτης ζούνε οι Δωριείς, στα δυτικά οι Κύδωνες και στα νότια οι Ετεοκρήτες, με οικισμό τους τον Πράσο, όπου βρίσκεται το ιερό του Δικταίου Δία. Οι υπόλοιποι είναι πιο δυνατοί και κατέχουν τις πεδιάδες. Είναι εμφανές ότι Ετεοκρήτες και Κύδωνες είναι αυτόχθονες, ενώ οι άλλοι Επήλυδες. Ο Άνδρων λέει ότι οι Επήλυδες Κρήτες ήρθαν από τη Θεσσαλία, από την περιοχή που παλιά λεγόταν Δωρίδα και σήμερα Εσταιώτιδα. (Στράβων, Ι, ΙV 6 – 7)

«Η γλώσσα (των Κρητών) είναι «μεμειγμένη» (ανακατεμένη) και κατά τον ποιητή (Όμηρο): «εν δ' Ετεοκρήτες μεγαλύτερες, εν δ' Κύδωνες, Δωριέες τε τριχαΐκες δίοι τε Πελασγοί». Κατά τον Στάφυλο, ανατολικά της Κρήτης ζούνε οι Δωριείς, στα δυτικά οι Κύδωνες και στα νότια οι Ετεοκρήτες, με οικισμό τους τον Πράσο, όπου βρίσκεται το ιερό του Δικταίου Δία. Οι υπόλοιποι είναι πιο δυνατοί και κατέχουν τις πεδιάδες. Είναι εμφανές ότι Ετεοκρήτες και Κύδωνες είναι αυτόχθονες, ενώ οι άλλοι Επήλυδες. Ο Άνδρων λέει ότι οι Επήλυδες Κρήτες ήρθαν από τη Θεσσαλία, από την περιοχή που παλιά λεγόταν Δωρίδα και σήμερα Εσταιώτιδα. (Στράβων, Ι, ΙV 6 – 7)

<<Την εποχή που τα νησιά των Κυκλάδων ήταν ακόμη έρημα, ο Μίνωας, βασιλιάς της Κρήτης, με μεγάλες ναυτικές και πεζικές δυνάμεις, ήταν θαλασσοκράτορας και έστειλε πολλές αποικίες από την Κρήτη, έτσι κατοίκησε τα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων, ενώ ταυτόχρονα κατέλαβε και αρκετά μεγάλη παραθαλάσσια περιοχή της Ασίας ... Όλα αυτά έγιναν πριν τα Τρωικά. Μετά την άλωση της Τροίας, αναπτύχθηκαν περισσότερο οι Κάρες και έγιναν θαλασσοκράτορες, επικράτησαν στις Κυκλάδες και άλλες τις πήραν δικές τους κι έδιωξαν τους Κρήτες που τις κατοικούσαν, ενώ σε άλλες εγκαταστάθηκαν μαζί με τους προκατόχους τους Κρήτες. Αργότερα που αυξήθηκε η δύναμη των Ελλήνων, συνέβη να κατοικηθούν από αυτούς τα περισσότερα νησιά. .... Ο Τέκταμος του Δώρου, του γιου του Έλληνα που ήταν γιος του Δευκαλίωνα, κατέπλευσε στην Κρήτη μαζί με Αιολείς (σημ. = οι Θεσσαλοί) και Πελασγούς κι έγινε βασιλιάς του νησιού, παντρεύτηκε την κόρη του Κρηθέα κι απόκτησε τον Αστέριο. Όταν λοιπόν ήταν αυτός βασιλιάς στην Κρήτη, ο Δίας, όπως λένε, άρπαξε την Ευρώπη από τη Φοινίκη, την έφερε στην Κρήτη, πάνω στη ράχη ενός ταύρου και σμίγοντας μαζί της απόκτησε τρεις γιους, το Μίνωα, το Ροδάμανθου και το Σαρπηδόνα. Μετά από αυτό, παντρεύτηκε την Ευρώπη ο Αστέριος, ο βασιλιάς της Κρήτης' καθώς αυτός δεν είχε παιδιά, υιοθέτησε τους γιους του Δία και τους έκανε διαδόχους της βασιλείας του. Από αυτούς ο Ροδάμανθος έδωσε στους Κρήτες νόμους, ο Μίνωας διαδέχτηκε στο θρόνο τον Αστέριο, παντρεύτηκε την Ιτώνη, την κόρη του Λυκτία και γέννησε το Λύκαστο, ο οποίος τον διαδέχτηκε στο θρόνο. Ο Λύκαστος παντρεύτηκε την Ίδη, την κόρη του Κορυβάντα και γέννησε το Μίνωα το δεύτερο, τον οποίο μερικοί αναφέρουν ως γιο του Δία. Αυτός, πρώτος από τους Έλληνες, συνέστησε αξιόλογη ναυτική δύναμη και έγινε θαλασσοκράτορας. («Ούτος (ο Μίνωας) πρώτος των Ελλήνων ναυτικήν δύναμιν αξιόλογον συστησάμενος εθαλασσοκράτησε») Παντρεύτηκε την Πασιφάη, την κόρη του Ήλιου, και γέννησε το Δευκαλίωνα, τον Κατρέα, τον Ανδρόγεω και την Αριάδνη, αλλά απέκτησε και πολλά νόθα παιδιά. Από τα παιδιά του Μίνωα, ο Ανδρόγεωσ πήγε στην Αθήνα την εποχή των Παναθηναίων, ενώ βασιλιάς ήταν ο Αιγέας, εκεί νίκησε στους αγώνες όλους τους αθλητές κι έγινε φίλος με τους γιους του Πάλαντα. Ο Αιγέας είδε με καχυποψία τη φιλία του Ανδρόγεω, φοβούμενος μήπως βοηθήσει

ο Μίνωας τους γιους του Πάλαντα να του πάρουν την εξουσία, και κατέστρωσε σχέδιο κατά της ζωής του Ανδρόγεω. Καθώς πήγαινε στις Θήβες με τα πόδια για να παρακολουθήσει μια γιορτή, έβαλε να τον δολοφονήσουν κάποιοι στα περίχωρα της Οινόης στην Αττική. Μαθαίνοντας ο Μίνωας τη συμφορά που τον βρήκε έφτασε στην Αθήνα απαιτώντας ικανοποίηση για το φόνο του Ανδρόγεω... (Διόδωρος Σικελιώτης, Βίβλος 4, 60 - 61)

<<Δεδομένου ότι συμβαίνει οι πράξεις των Ροδίων να συνδέονται με μερικά απ' όσα έγιναν στην αντίπερα Χερρόνησο, δεν θεωρώ άσχετο να μιλήσω και γι' αυτά. Η Χερρόνησος, λοιπόν, τα παλαιά χρόνια, όπως λένε μερικοί, πήρε τ' όνομα της λόγω της φύσης του τόπου που έμοιαζε με ισθμό, ενώ όπως έχουν γράψει άλλοι, ονομάστηκε Χερρόνησος από το όνομα του ανθρώπου που κυβερνούσε κάποτε εκείνα τα μέρη. Όχι πολύ αργότερα από την εποχή της διακυβέρνησης του, λέγεται πως πέντε Κουρήτες πέρασαν σ' αυτή από την Κρήτη- ετούτοι ήταν απόγονοι εκείνων στους οποίους ανέθεσε τον Δία η μητέρα του η Ρέα να τον αναθρέψουν στα Ιδαία όρη της Κρήτης (Τούτους δ' απογόνους γεγονέναι των υποδεξαμένων Δία παρὰ της μητρός Ρέας και θρεψάντων εν τοις κατά Κρήτην Ιδαίοις ὄρεσι.». Πλέοντας στη Χερρόνησο με αξιόλογο στόλο, έδιωξαν από το έδαφος της τους Κάρες που την κατοικούσαν κι εγκαταστάθηκαν οι ίδιοι, χωρίζοντας τη χώρα σε πέντε μέρη και ιδρύοντας ο καθένας από μία πόλη στην οποία έδωσε τ' όνομα του>>. (Διόδωρος, Ιστορική βιβλιοθήκη 5, 60)

<<Μετά τη γέννηση των θεών, πολλές γενιές αργότερα, γεννήθηκαν, λένε, στην Κρήτη και ουκ ολίγοι ήρωες, μεταξύ των οποίων οι επιφανέστεροι ήταν ο Μίνωας, ο Ραδάμανθους και ο Σαρπηδόνας. Γι' αυτούς λέει ο μύθος πως γεννήθηκαν από τον Δία και την Ευρώπη, την κόρη του Αγήνορα, η οποία, λένε, μεταφέρθηκε πάνω σ' ένα ταύρο στην Κρήτη σύμφωνα με το θέλημα των θεών. Ο Μίνωας, λοιπόν, που ήταν ο μεγαλύτερος αδελφός, έγινε βασιλιάς του νησιού και ίδρυσε σ' αυτό αρκετές πόλεις, με γνωστότερες τις εξής τρεις: την Κνωσό στα μέρη του νησιού που βλέπουν προς την Ασία, τη Φαιστό προς τη θάλασσα του νότου και την Κυδωνία στα μέρη προς τη δύση απέναντι στην Πελοπόννησο. Ο ίδιος θέσπισε και αρκετούς νόμους για τους Κρήτες, προσποιούμενος ότι τους έλαβε από τον πατέρα του τον Δία με τον οποίο συνομιλούσε μέσα σε κάποια σπηλιά. Απέκτησε, επίσης, μεγάλη ναυτική δύναμη, κυρίευσε τα περισσότερα νησιά κι έγινε ο πρώτος Έλληνας θαλασσοκράτορας. Αφού κέρδισε μεγάλη δόξα για την ανδρεία και τη δικαιοσύνη του, έχασε τη ζωή του στη Σικελία, κατά την εκστρατεία εναντίον του Κώκαλου, την οποία περιγράψαμε όταν αναφερθήκαμε στον Δαίδαλο, για τον οποίον, άλλωστε, και συνέβη να γίνει η εκστρατεία. («Κτήσασθαι δε (Μίνωα) και δύναμιν ναυτικήν μεγάλην και των νήσων τας πλείστας καταστρέψασθαι και πρώτον των Ελλήνων θαλατοκρατήσαι»,... Ο Μίνωας απέκτησε, λένε, δυο γιους, τον Δευκαλίωνα και τον Μόλο, στη συνέχεια από τον Δευκαλίωνα έγινε ο Ιδομενέας και από τον Μόλο ο Μηριόνης. Ετούτοι με ενενήντα καράβια εκστράτευσαν με τον Αγαμέμνονα στο Ίλιο και, αφού επέστρεψαν σώοι στην πατρίδα τους και πέθαναν, κρίθηκαν άξιοι να ταφούν με λαμπρότητα και να δεχτούν τιμές αθάνατες.....Αφού διευκρινίσαμε όλα ταύτα, απομένει να μιλήσουμε για τα έθνη τα οποία ήρθαν σε επιμιξία με τους Κρήτες. Ότι οι πρώτοι κάτοικοι του νησιού ήταν οι ονομαζόμενοι Ετεοκρήτες, που θεωρούνται αυτόχθονες, το είπαμε πιο πριν. Μετά από αυτούς και πολλές γενιές αργότερα, Πελασγοί, που περιπλανιόνταν ένεκα συνεχών εκστρατειών και μεταναστεύσεων, έφτασαν στην Κρήτη και εγκαταστάθηκαν σε ένα μέρος του νησιού. Τρίτο ήταν, λένε, το γένος των Δωριέων που έφτασε στο νησί με αρχηγό τον Τέκταμο, το γιο του Δώρου. Το μεγαλύτερο μέρος ετούτου του λαού συγκεντρώθηκε, λένε, από την περιοχή του Ολύμπου, αλλά ένα μέρος του ήταν από τους Αχαιούς της Λακωνίας, επειδή ο

Δώρος είχε τη βάση εξόρμησης στην περιοχή του Μαλέα. Τέταρτο γένος που ανακατεύθηκε με τους κατοίκους της Κρήτης ήταν, λένε, ένα συνονθύλευμα βαρβάρων που με τα χρόνια εξομοιώθηκαν στη γλώσσα με τους Έλληνες κατοίκους. Μετά απ' αυτά, επικράτησαν ο Μίνωας και ο Ραδάμανθους και συνένωσαν τα έθνη του νησιού σε ενιαίο σύνολο. Τέλος, μετά την κάθοδο των Ηρακλειδών, Αργείοι και Λακεδαιμόνιοι στέλνοντας αποίκους, ίδρυσαν αποικίες σε κάποια άλλα νησιά και, αφού κατέκτησαν και τούτο το νησί οίκησαν πόλεις σ' αυτά. Επειδή, όμως, οι περισσότεροι που έχουν γράψει για την Κρήτη διαφωνούν μεταξύ τους, δεν πρέπει να απορούμε αν αυτά που λέμε δεν συμφωνούν με όλους· εμείς, άλλωστε, ακολουθήσαμε εκείνους που αναφέρουν τις πιο πιθανές και έγκυρες εκδοχές, βασιζόμενοι για άλλα στον Επιμενίδη, που έχει γράψει για τους θεούς, και για άλλα στον Δωσιάδη, τον Σωσικράτη και τον Λασσθενίδα.....Γι' αυτό υπάρχουν λιμάνια, τόσο στις Κυκλάδες όσο και στην Ασία, που έχουν κρητικά ονόματα και λέγονται Μινώες. Ο Μίνωας που προώθησε σημαντικά τη δύναμη του, έχοντας συγκυβερνήτη στη βασιλεία τον αδελφό του Ραδάμανθου, τον φθόνησε που τον θαύμαζαν τόσο για τη δικαιοσύνη του και, θέλοντας να τον βγάλει απ' τα πόδια του, τον έστειλε στις εσχατιές της περιοχής που είχε υποτάξει. Ο Ραδάμανθους πήγε να μείνει στα νησιά απέναντι από την Ιωνία και την Καρία και έκανε ιδρυτή της ομώνυμης πόλης στην Ασία τον Έρυθρο, ενώ τον Χίο, τον γιο του Οινόπιωνα και της Αριάδνης του Μίνωα, τον εγκατέστησε κύριο της Χίου. Όλα ετούτα έγιναν πριν από τα Τρωικά. Μετά την άλωση της Τροίας, αναπτύχθηκαν περισσότερο οι Κάρες κι έγιναν θαλασσοκράτορες, επικράτησαν στις Κυκλάδες και άλλες τις πήραν δικές τους κι έδιωξαν τους Κρήτες που τις κατοικούσαν, ενώ σε άλλες εγκαταστάθηκαν μαζί με τους προκατόχους τους Κρήτες. Αργότερα, που αυξήθηκε η δύναμη των Ελλήνων, συνέβη να κατοικηθούν από αυτούς τα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων και να εκδιωχθούν οι βάρβαροι Κάρες· αλλά γι' αυτά θα γράψουμε περισσότερες λεπτομέρειες, όταν φτάσουμε στην αντίστοιχη χρονική περίοδο. (Διόδωρος Σικελιώτης, Βίβλος 5, 78-84)

ΣΗΜΕΙΩΝΕΤΑΙ ΟΤΙ:

1) Δεν είναι αληθές ότι οι Δωριείς ήρθαν από τα Ουράλια όρη στην Ελλάδα κατασφάζοντας στο διάβα τους όποιο λαό εύρισκαν μπροστά τους ή τους έφερναν αντίσταση και τελικά καταστάλαξαν στην Πελοπόννησο και στην Κρήτη, γιατί οι Δωριείς, σύμφωνα με τους Ηρόδοτο, Θουκυδίδη κ.α., είχαν κοιτίδα τους το Πελασγικό Άργος (= η Θεσσαλία) και αδελφικό φύλο των Αχαιών, των Ιώνων και των Αιολέων. Ομοίως δεν είναι αληθές ότι οι Δωριείς, οι Αχαιοί και οι Πελασγοί της Κρήτης πήγαν στο νησί ως κατακτητές, αφού, όπως είδαμε πιο πριν, αυτοί πήγαν στο νησί ως μετανάστες από το Πελασγικό Άργος (= η Θεσσαλία): « Ο Άνδρων λέει ότι οι Επήλυδες Κρήτες ήρθαν από τη Θεσσαλία, από την περιοχή που παλιά λεγόταν Δωρίδα και σήμερα Εσταιώτιδα». (Στράβων, Ι, ΙV 6 – 7).

2) Ο Διόδωρος Σικελιώτης αναφέρει και ότι «μετά την κάθοδο των Ηρακλειδών, Αργείοι και Λακεδαιμόνιοι στέλνοντας αποίκους, ίδρυσαν αποικίες σε κάποια άλλα νησιά και, αφού κατέκτησαν και τούτο το νησί οίκησαν πόλεις σ' αυτά». Κάτι που δεν είναι έτσι ακριβώς. **Η πραγματική αλήθεια είναι ότι στην Κρήτη πήγαν δυο φορές Δωριείς. Η πρώτη ήταν λίγο πριν από το Μίνωα (ο Μίνωας Α' βασίλευε το 1470 π.Χ.) και τότε Δωριείς έφυγαν από τη Θεσσαλία με αρχηγό τον Τέκταμο (=ο παππούς του Μίνωα) και πήγαν στην Κρήτη. Η δεύτερη φορά ήταν 80 χρόνια**

μετά από τα Τρωικά, η οποία έγινε με τους Ηρακλείδες (έγινε το 1120 π.Χ.). Μάλιστα τη δεύτερη φορά δεν κατοίκησαν στην Κρήτη νέοι αφιχθέντες Δωριείς, αλλά τότε έφυγαν Δωριείς από τη Λακωνία και ελευθέρωσαν τη Λύκτο της Κρήτης από την κηδεμονία των Κνωσίων και έκτοτε η Λύκτος έγινε οικειοθελώς αποικία των Λακεδαιμονίων ή άλλως Σπαρτιατών.

3) Ο Ηρόδοτος (Ζ , 169 - 171) αναφέρει ότι η Κρήτη ερημώθηκε δυο φορές. Μια πριν από την εποχή του Μίνωα και μια μετά από την εποχή του Μίνωα (ο Μίνωας βασίλευε το 1470 π.Χ., σύμφωνα με το Πάριο χρονικό ή τρεις γενιές πριν από τον Τρωικό πόλεμο, σύμφωνα με τους Όμηρο και Ηρόδοτο). Τα αίτια που ερημώθηκε η Κρήτη πριν από το Μίνωα (= η εποχή που δεν είχαν πάει ακόμη στο νησί οι επήλυδες Κρήτες) δεν τα αναφέρει ο Ηρόδοτος. Ωστόσο, αφού ο Τέκταμος έζησε μετά από τον κατακλισμό του Δευκαλίωνα, άρα τα αίτια για την ερήμωση αυτής της Κρήτης ήταν ο εν λόγω κατακλισμός. Ο κατακλισμός αυτός, σύμφωνα με το Πάριο χρονικό, έγινε το έτος 1265 πριν από το Διόγνητο = το έτος 1529 π.Χ.

4) Ο Πausανίας στα «Ηλιακά» αναφέρει επίσης ότι ένας από τους Ι-δαίους Δακτύλους της Κρήτης, ο Ηρακλής, ήταν αυτός που ίδρυσε τους Ολυμπιακούς αγώνες (κάτι που αναφέρουν και οι Διόδωρος και Στράβων): **«Σχετικά με τους Ολυμπιακούς αγώνες, όσοι από τους Ηλείους ασχολούνται με την αρχαιότητα λένε ότι ο Κρόνος ήταν ο πρώτος βασιλιάς στον ουρανό και πως οι άνθρωποι εκείνης της εποχής εκείνης, που ονομάζονταν χρυσή γενικά, έκτισαν ναό προς τιμή του Κρόνου στην Ολυμπία. Όταν γεννήθηκε ο Δίας, η Ρέα ανέθεσε τη φύλαξη του παιδιού στους Δακτύλους της Ίδης, οι οποίοι λέγονταν και Κουρήτες και είχαν έρθει από την Ίδη της Κρήτης. Αυτοί ήταν ο Ηρακλής, ο Παιώνιος, ο Επιμήδης, ο Ίδας και ο Ιάσιος. Ο Ηρακλής που ήταν και μεγαλύτερος έβαλε τους αδελφούς του, κάνοντας ένα αστείο, να τρέξουν σε αγώνα και στεφάνωσε το νικητή με κλαδί αγριελιάς, που την είχαν τόσο άφθονη, ώστε στοίβαζαν φρεσκοκομμένα φύλλα και τα έστρωναν, για να κοιμούνται....»** (Pausanias «Hliaka», A, 5 - 8).

III. ΟΙ ΚΥΔΩΝΕΣ

Ο Όμηρος αναφέρει ότι οι Κύδωνες είναι μία από τις πέντε κρητικές φυλές (Οδύσσεια 3,292 και 19,176): Ετεοκρήτες, Κύδωνες, Αχαιοί, Δωριείς και Πελασγούς της Κρήτης. Δεν αναφέρει πόλη με το όνομα Κυδωνία. Απλώς στην Οδύσσεια αναφέρει ότι οι Κύδωνες κατοικούσαν στις όχθες του Ιάρδανου, στην άκρη της Γόρτυνας στη δυτική Κρήτη, πρβ: **«Εκεί, αφού χώρισαν τα πλοία, κάποια από αυτά πήγαν στην Κρήτη, όπου κατοικούσαν οι Κύδωνες στις όχθες του Ιάρδανου. Εκεί υψώνεται στη θάλασσα ένας βράχος γλιστερός και απόκρημνος, στην άκρη της Γόρτυνας, στη μέση του σκοτεινού Πελάγους, όπου ο Νοτιάς φέρνει φουσκωμένα κύματα προς τη Φαιστό, το δυτικό ακρωτήριο, και μικρός βράχος εμποδίζει το μεγάλο κύμα»** (Οδύσσεια 290 – 295)

Ο Ηρόδοτος, σχετικά με την Κύδωνες της Κρήτης, αναφέρει όχι την πόλη Κυδωνία την έκτισαν οι Σάμιοι, οι οποίοι μετά έφυγαν, όμως παρέμεινε το όνομα Κύδωνες, για την περιοχή, όπως θα δούμε πιο κάτω): **«Αυτοί δε οι**

Σάμιοι την Κυδωνία στην Κρήτη έκτισαν, όχι γι αυτό το σκοπό πηγαίνοντας στην Κρήτη, αλλά, διώχνοντας του Ζακυνθινούς από το νησί. Έμειναν δε εκεί και ευδαιμόνησαν επί πέντε έτη, και έφτιαξαν τα ευρισκόμενα στην Κυδωνία ιερά και το ναό της Δίκτυνας. Τον έκτο όμως χρόνο οι Αιγινήτες σε ναυμαχία τους νίκησαν μαζί με άλλους Κρήτες. (Ηρόδοτος, Γ, 44 και 59).

Ο Πausανίας στα Αρκαδικά αναφέρει ότι οι πόλεις της Κρήτης Κυδωνία, Κατρέα και Γόρτυνα πήραν τα ονόματά τους από τους γιους του Τεγεάτη: Κύδωνα, Αρχέδιο και Γόρτυ από την Πελοπόννησο, οι οποίοι μετοίκησαν στην Κρήτη, όμως οι Κρήτες δεν το παραδέχονται και λένε ότι ο Κύδων ήταν γιος του Ερμή και της Ακακαλλίδος, θυγατέρας του Μίνωα, ο Κατρέας ήταν γιος του Μίνωα και ο Γόρτυς γιός του Ραδάμανθου: «Λέγουσι δε και όσοι Τεγεάτου των παιδων ελείποντο μετοικήσαι σφας εκουσίως ες Κρήτην, Κύδωνα και Αρχήδιον και Γόρτυνα' και τούτων φασιν ονομασθήναι τας πόλεις Κυδωνίαν και Γόρτυνά τε και Κατρέα. Κρήτες δε ουχ ομολογούντες τω Τεγεατών λόγω Κύδωνα μὲν Ακακαλλίδος θυγατρὸς Μίνω και Ερμού, Κατρέα δε φασιν εἶναι Μίνω, τον δε Γόρτυνα Ραδαμάνθους. ες δε αυτόν Ραδάμανθον Ομήρου μὲν εστιν εν Πρωτέως προς Μενέλαον λόγους ως ες τὸ πεδῖον ἤξει Μενέλαος τὸ Ηλυσιον, πρότερον δε ετι Ραδάμανθον ενταυθα ηκειν: Κιναιθων δε εν τοις ἔπεσιν εποιήσεν <ως> Ραδάμανθους μὲν Ηφαιστου, Ἡφαιστος δε εἶη Τάλω, Τάλων δε εἶναι Κρητος παιδα. οι μὲν δη Ελλήνων λόγοι διάφοροι τα πλέονα καὶ ουχ ἤκιστα επι τοις γενεσίν εισι...» ((Pausanias Αρκαδικά, Κεφ. 53, 4 - 6).

Μπφ: Λένε πως ὅλοι οι ἄλλοι γιοι του Τεγεάτη θεληματικά μετοίκησαν στην Κρήτη, ο Κύδων, ο Αρχήδιος και ο Γόρτυς, οι ὅποιοι ἔδωσαν ονόματα στις πόλεις Κυδωνία, Γόρτυνα και Κατρέα. Οι Κρήτες ὅμως, μη συμφωνώντας με τα λεγόμενα των Τεγεατών, λένε πως ο Κύδων ἦταν γιος της κόρης του Μίνω Ακακαλλίδος και του Ερμή, ο Κατρέας γιος του Μίνω και ο Γόρτυς του Ραδάμανθου. Σχετικά με το Ραδάμανθου ο Όμηρος αναφέρει στα λεγόμενα ἀπὸ τον Πρωτέα προς το Μενέλαο πως ο Μενέλαος θα πάει στα Ηλύσια πεδία, ἀλλ' ο Ραδάμανθους εἶχε φτάσει προηγουμένως εκεί. Ο Κιναιθων λέει στο ποίημά του πως ο Ραδάμανθους εἶναι γιος του Φαίστου, ο Φαιστός του Τάλω και ο Τάλως του Κρητός. Οι ελληνικές παραδόσεις στα πιο πολλά τους στοιχεία διαφέρουν, ἰδίως στις γενεαλογίες.

Ομοίως ο Πλάτων θεωρεῖ ότι οι Κύδωνες (ὄχι αυτοὶ που κατάγονταν) ἀπο τη Σάμο, ἀλλὰ οι ἐπόμενοι) ἦταν ἀποικοι ἀπὸ την Πελοπόννησο: «Ὅσο για τους υπόλοιπους Ἕλληνες, φαντάζομαι οι Πελοποννήσιοι θα γίνουν πρόθυμα δεκτοί. Ὅπως εἶπες πριν ἀπὸ λίγο υπάρχουν ἀνάμεσά μας πολλοὶ Ἀργίτες, ἀλλὰ και οι Γορτύνιοι, η πιο φημισμένη φυλή, ἀφού εἶναι μετανάστες ἀπὸ την ονομαστή Γόρτυνα της Πελοποννήσου...» (Πλάτων Νόμοι Δ, 708).

Αντίθετα ο Στράβων θεωρεῖ ότι οι Ετεοκρήτες και οι Κύδωνες εἶναι ἀυτόχθονες Κρητικοί, πρβ: «Εἶναι εμφανές ότι Ετεοκρήτες και Κύδωνες εἶναι ἀυτόχθονες, ἐνὼ οι ἄλλοι Επήλυδες (μετανάστες). Ο Ἀνδρων λέει ότι οι Επήλυδες Κρήτες ἤρθαν ἀπὸ τη Θεσσαλία, ἀπὸ την περιοχή που παλιά λεγόταν Δωρίδα και σήμερα Εσταιώτιδα. (Στράβων, Ι, IV 6 – 7).

Ομοίως ο Διόδωρος Σικελιώτης (5,78) θεωρεῖ και αυτός τους Κύδωνες ἀυτόχθονες, ἀφού αναφέρει ότι η πόλη Κυδωνία ἦταν μια ἀπὸ τις πόλεις που ἱδρυσε ο Ἕλληνας Θαλασσοκράτορας Μίνωας: «Ο Μίνωας, λοιπόν, που ἦταν ο μεγαλύτερος των ἀδελφών, ἐγίνε βασιλιάς του νησιού και ἱδρυσε σ'

αυτό αρκετές πόλεις, με γνωστότερες την Κνωσό, Φαιστό και Κυδωνία..... Απέκτησε, επίσης, μεγάλη ναυτική δύναμη, κυριεύσε τα περισσότερα νησιά κι έγινε ο πρώτος Έλληνας θαλασσοκράτορας... («Κτήσασθαι δε (Μίνωα) και δύναμιν ναυτικήν μεγάλην και των νήσων τας πλείστας καταστρέψασθαι και πρώτον των Ελλήνων θαλαττοκρατήσαι»... (Διόδωρος Σικελιώτης Βίβλος 5, 78 και 79)

Σημειωτέο ότι στην περιοχή της Κυδωνίας βρισκόταν και η πόλη Απολλωνία και προ αυτού ο Στέφανος Βυζάντιος στα Εθνικά αναφέρει ότι η πόλη Κυδωνία πήρε το όνομά της από τον Κύδωνα, το γιο (όχι του Τεγεάτη, αλλά) του Απόλλωνα και της Ακακαλλίδος, της θυγατέρας του Μίνωα και ότι πριν ονομαζόταν Απολλωνία: «Κυδωνία, πόλις Κρήτης, ή πρότερον Απολλωνία, από Κύδωνος τού Απόλλωνος και Ακακάλλιδος της Μίνωος θυγατρός, δευτέρα πόλις Σικελίας, τρίτη Λιβύης, ο πολίτης Κυδωνιάτης και Κύδων και Κυδώνιος και Κυδωνάιος και Κυδωνίς θηλυκώς και Κυδωνικός ανήρ». (Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικά, πόλη «Κυδωνία»)

Ο Απολλώνιος Ρόδιος στα Αργοναυτικά (4.1492) αναφέρει ότι «η Ακακαλλίδα κυοφόρησε το γιο του Απόλλωνα, που τον ονομάζουν Αμφίθεμη και Γεράμαντα». Προ αυτού Το λεξικό Σουίδα αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος ο Μιλήσιος στα «Κρητικά» αναφέρει ότι η Κυδωνία κτίστηκε από τον Κύδωνα, το γιο της Ακακαλλίδας και του Ερμή, γιατί ο Νάξος ήταν γιος της Ακακαλλίδας και του Απόλλωνα: «Αλέξανδρος δε εν πρώτω Κρητικών τη Ακακαλλίδι συνελθείν φησί τον Ερμήν και τον Απόλλωνα, και εκ μεν Απόλλωνος γενέσθαι Νάξον, εκ δε Ερμού Κύδωνα, αφ'ού η πόλις Κυδωνία καλείται» (Suidae Laxicon Αλέξανδρος Μιλήσιος και "Σχόλια στον Απολλώνιο Ρόδιο, Δ 1491)

Σημειώνεται επίσης ότι: α) Στα νομίσματα της αρχαίας πόλης – κράτους Κυδωνίας απεικονίζεται ο οικιστής της ο Κύδων να το θηλάζει κύων > Κύ(δ)ων = αυτός που τον θήλασε ο σκύλος. Στα ιταλικά cane = ο σκύλος > La canea > Χανιά, β) Ο Απόλλωνας και ο Ερμής, σύμφωνα με το Διόδωρο Σικελιώτη, ήταν Κρητικοί που μετά θάνατο ανακηρύχθηκαν κάτοικοι του Ολύμπου (θεοί).

IV. ΟΙ ΙΔΑΙΟΙ ΔΑΚΤΥΛΟΙ ή ΚΟΥΡΗΤΕΣ

1. Ο Απολλώνιος Ρόδιος (Αργοναυτικά Α 1125 – 1135) και το Βυζαντινό «Ετυμολογικόν το Μέγα ήγουν η Μεγάλη Γραμματική» αναφέρουν ότι οι Ιδαίοι Δάκτυλοι ήταν ντόπιοι κάτοικοι της Κρήτης, τους οποίους γέννησε η νύμφη Αγχιάλη στο Δικταίο Άντρο («Δικταίον ανα σπέος»), πρβ :

«Οι μόννοι πλεόνων μοιρηγέται ηδέ πάρεδροι Μητέρος Ιδαίης κεκληται, όσοι έασιν Δάκτυλοι Ιδαίοι Κρηταιέες, ους ποτέ νύμφη Αγχιάλη Δικταίο ανά σπέος, αμφοτέρησιν δραξάμενη γαίης Οιαξιλίδος, εβλάστησε.» (Απολλώνιος Αργοναυτικά Α 1125 – 1135)

«Ιδαίοι Δάκτυλοι Κρηταιέες ους ποτέ νύμφη Αγχιάλη Δικταίον ανά σπέος, αμφοτέρησιν δραξάμενη γαίης Οιαξιλίδος, εβλάστησε..... Ιδαίοι δε, επειδή εν Ίδει όρει της Κρήτης εγενήθησαν (Ετυμολογικόν το Μέγα ήγουν η Μεγάλη Γραμματική, 11^{ος} αι. μ.Χ.)

Σημειώνεται ότι η οροσειρά Ίδη ή Ιδαία όρη της Κρήτης έχει τα εξής όρη: Α) Το όρος η Δίκη, όπου γεννήθηκαν και ανατράφηκαν αφενός ο Δίας και αφετέρου οι Ιδαίοι Δάκτυλοι. Β) Το όρος Διός, που επί Ενετών λεγόταν

monte di Giove / Jove / Ιόβα (= Jupiter Ζευς πατέρας) και επί Τουρκοκρατίας Γιούχτας, όπου θάφτηκε ο Δίας, Γ) Ο λόφος Πύτνα όπου ένας από τους Κουρήτες, ο Κύρβας, μετά που οι Κουρήτες ανέθρεψαν το Δία στο Δικταίο άντρο, έχτισε την πόλη Ιεράπυτνα. Δ) Η κορφή Ίδα ή Ιδαίον όρος, που είναι και το πιο ψηλό όρος από τα Ιδαία, εξ ου και Ψηλορείτης κ.α. Και επειδή η Δίκη είναι ένα από τα Ιδαία όρη της Κρήτης, το σπήλαιο του Διός λεγόταν και Δικταίο ή Ιδαίο άντρο, ο Δίας Δικταίος ή Κρηταγενής κ.α.

2. Ο Στράβωνας αναφέρει ότι Ιδαίοι Δάκτυλοι κατ' άλλους ήταν ντόπιοι Κρήτες και κατ' άλλους άποικοι, μετανάστες από τη Μ. Ασία και οι οποίοι ονομάστηκαν έτσι επειδή πρωτοκατοίκησαν στους πρόποδες της Ίδης ή Ιδαία όρη της είτε της Κρήτης είτε της Μ. Ασίας. Οι διάφορες κορυφές της Ίδης ήταν αφιερωμένες στη μητέρα των θεών, δηλαδή της Ρέας = αυτή που ονομαζόταν Κυβέλη στην Ασία. Από τον αριθμό τους ονομάστηκαν Δάκτυλοι, δηλαδή επειδή ήταν τόσοι όσα και τα δάκτυλα. Απόγονοι των Ιδαίων Δακτύλων ήταν οι Κουρήτες και οι Κορυβάντες. Αναφέρει επίσης ότι κατά τα κρητικά κείμενα Κουρήτες ονομάστηκαν οι Κορυβάντες ή οι Τελχίνες που έφερε η Ρέα στην Κρήτη από τη Φρυγία ή από τη Ρόδο και τους έκανε τροφούς και φύλακες του Δία και ως εξ αυτού μετονομάστηκαν σε Κουρήτες. Ο Κύρβας, ένας από τους Κουρήτες, στη συνέχεια ίδρυσε την Ιεράπυτνα. Οι Κορυβάντες ήταν παιδιά του Ήλιου και της Αθηνάς, που λεγόταν και Τελχίνες και κατ' άλλους ήταν παιδιά του είτε του Κρόνου είτε του Δία και της Καλλιόπης, ταυτόσημους με τους Καβείρους.

Ο Στράβωνας αναφέρει ότι οι Κρήτες (εννοεί τους Ιδαίους Δάκτυλους ή Κουρήτες = πρώτους κατοίκους της Κρήτης) και οι Φρύγες ήταν θρακικής καταγωγής, γιατί αφενός οι Φρύγες ήταν άποικοι από τη Θράκη που ζούσαν στην Τρωάδα (βλέπε Στράβων 10.III,16 C 471) και γι αυτό η Τρωάδα λεγόταν και Φρυγία και αφετέρου οι Κρήτες ήταν άποικοι από τη Φρυγία, απόγονοι των Ιδαίων Δακτύλων, οι οποίοι είχαν έρθει στην Κρήτη από τη Φρυγία συνοδεύοντας τη Ρέα προκειμένου να την επικουρήσουν στη γέννηση και ανατροφή του Δία και ως εξ αυτού μετονομάστηκαν Κουρήτες κ.λπ. (βλέπε Στράβων 10.III,19 C 471).

Ο Στράβωνας (10.III,19 C 472) αναφέρει επίσης ότι μερικοί ταυτίζουν τους Κουρήτες με τους Κύρβαντες, τους Καβείρους, τους Ιδαίου δακτύλους και τους Τελχίνες και μερικοί τους θεωρούν συγγενείς μεταξύ τους και τους διαφοροποιούν αντιδιαστέλλοντας μικρές μεταξύ τους διαφορές. Οι Κουρήτες ήταν πνεύματα ή βοηθοί (= επίκουροι ή άλλως διάκονοι, ιερείς) των Θεών, που άλλοτε εμφανίζονται μπλεγμένοι σε μερικές μυστικές ιερουργίες κι άλλοτε σχετίζονται με το μέγλωμα του Δία, όταν ήταν μωρό, στην Κρήτη. Μιλώντας γενικά και περιληπτικά, τους εμφανίζουν όλους να κατέχονται από ιερό ενθουσιασμό, ν' ακολουθούν τη μανία του Βάκχου και, λειτουργώντας στις ιερές τελετές ως διάκονοι, να εμπνέουν τρόπο με πολεμικούς χορούς, γεμάτους θόρυβο, κρότους, κύμβαλα, τύμπανα και κλαγγή όπλων, αλλά και ήχους αυλού και μεγάλες κραυγές.

Ο Στράβωνας αναφέρει επίσης ότι με την ονομασία Κουρήτες παλιά λεγόταν οι κάτοικοι πολλών περιοχών που άλλοι λένε πως κατάγονταν από την Κρήτη και άλλοι από αλλού. Από αυτούς (όπως οι Κουρήτες της Χαλκίδας) ονομάστηκαν έτσι, επειδή κούρευαν τα μαλλιά τους και σε σχέση με

τους Ακαρνάνες (= οι άκουροι) και άλλοι από (όπως οι Κουρήτες της Αιτωλίας), επειδή ντύνονταν όπως οι κόρες κ.α. Κουρήτες λεγόταν επίσης και οι νέοι (οι κούροι και οι κόρες, τα κοράσια) χορευτές, επειδή είναι νέοι και συνάμα φροντίζουν τα μαλλιά τους και επίσης οι νέοι στρατιώτες, επειδή και αυτοί είναι νέοι και κουρεύουν τα μαλλιά τους. Στην Κρήτη Κουρήτες ονομάζονταν οι νέοι άνθρωποι (δηλαδή ετυμολογία από τα: κούροι, κόρες, κοράσια = οι νέοι, νέες) που απέδιδαν ένοπλη κίνηση με χορευτικό βήμα, παρασταίνοντας το μύθο της γέννησης του Δία. Και αυτό, γιατί κάποιους από αυτούς κάποτε είχε πάρει η Ρέα βοηθούς, όταν επρόκειτο να γεννήσει στην Κρήτη το Δία, ώστε με τα τύμπανα και με παρόμοιους ήχους, με τον ένοπλο χορό και το θόρυβο να καλύπτουν τα κλάματα του Δία και έτσι να μην τα ακούσει ο παιδοκτόνος πατέρας του. Κουρήτες, λοιπόν, ονομάστηκαν, είτε επειδή ήταν νέοι, δηλαδή «κούροι», και πρόσφεραν αυτήν την υπηρεσία είτε επειδή «φρόντισαν τη νιότη» (δηλαδή επικούρησαν στη γέννηση) του Δία. Υπάρχουν και οι δυο εκδοχές.... (ώσθ' οι Κουρήτες ήτοι δια το νέοι και κόροι όντες υπηρεσύν η δια το κουροτροφείν τον Δία, λέγεται γαρ αμφοτέρως) ταύτης ήξιώθησαν της προσηγορίας..... Στράβων 10, III, 11 C 469), πρβ:

«Στα κρητικά κείμενα, οι Κουρήτες λέγονται του Διός οι τροφοί και οι φύλακες. Η Ρέα τους έστειλε στην Κρήτη από τη Φρυγία. Άλλοι λένε ότι στη Ρόδο ήσαν εννιά Τελχίνες. Ακολούθησαν τη Ρέα στην Κρήτη, ανέθρεψαν το Δία και μετονομάστηκαν Κουρήτες. **Ο Κύρβας, ένας σύντροφός τους που ίδρυσε την Ιεράπυτνα (Κύρβαντα δε τούτον εταίρον Ιεραπύτνης όντα κτίστην)**, έδωσε αφορμή στους Πραισίους να λένε ανάμεσα στους Ροδίους ότι οι Κορύβαντες ήταν δαίμονες, παιδιά του Ήλιου και της Αθηνάς. Κάποιοι λένε τους Κορύβαντες παιδιά του Κρόνου κι άλλοι παιδιά του Δία και της Καλλιόπης, ταυτόσημους με τους Καβείρους.....(Στράβων 10. C 472, III,18»).

«Λένε πως ονομάστηκαν Ιδαίοι Δάκτυλοι οι πρώτοι κάτοικοι στους πρόποδες της Ίδης. Πόδες λέγονται οι πρόποδες και κορυφές, οι μύτες των βουνών. Οι διάφορες κορυφές της Ίδης, που ήταν όλες αφιερωμένες στη μητέρα των θεών (τη Ρέα), λέγονταν Δάκτυλοι. Ο Σοφοκλής θεωρεί πως οι πρώτοι πέντε ήσαν αρσενικοί. Εφηύραν το σίδηρο και το κατεργάστηκαν πρώτοι, καθώς και πολλά ακόμη χρήσιμα στη ζωή πράγματα. Πέντε ήταν και οι αδελφές τους. Από τον αριθμό τους ονομάστηκαν Δάκτυλοι. Άλλοι τους λένε αλλιώς, ενώνοντας τα δύσκολα με τα δύσκολα και θέτουν διάφορα ονόματα: Κέλμη, Δαμνασέα, Ηρακλή και Ακμονα. Άλλοι τους θεωρούν εντόπιους από την Ίδη, άλλοι αποίκους. Πάντως συμφωνούν ότι **αυτοί πρώτοι δούλεψαν το σίδηρο στην Ίδη.** Όλοι τους θεωρούν μάγους και υπηρέτες της Μητέρας των θεών που έφτασαν να ζουν στη Φρυγία, στην Ίδη. Λένε την Τρωάδα Φρυγία, επειδή Φρύγες επικράτησαν στην περιοχή, αφού ζούσαν και κοντά, τότε που αλώθηκε η Τροία. **Υπονοούν μάλιστα πως απόγονοι των Ιδαίων Δακτύλων είναι οι Κουρήτες και οι Κορυβάντες. Οι πρώτοι εκατό που γεννήθηκαν στην Κρήτη ονομάστηκαν Ιδαίοι Δάκτυλοι. Απόγονοί τους αναφέρονται εννέα Κουρήτες.** Ο καθένας τους έκανε δέκα παιδιά, τους Ιδαίους Δακτύλους...» (Στράβων, Γεωγραφικά Ι, C 473, III, 22)

«Ο Ησίοδος αναφέρει πως ο Εκάτερος και η κόρη του Φορωνέα γεννήσαν πέντε κόρες και από αυτές βγήκαν, οι Νύμφες οι Σάτυροι και οι

Κουρήτες. Ο συγγραφέας της Φορωνίδας (= ο Ελλάνικος ο Μυτιληναίος) αναφέρει τους Κουρήτες ως αυλητές και Φρύγες. Άλλοι τους λένε εντόπιους και με χάλκινες ασπίδες. Άλλοι λένε τους Κορυβάντες Φρύγες, κι όχι τους Κουρήτες. Τους θεωρούν Κρητικούς και λένε ότι πρώτοι αυτοί στην Εύβοια φόρεσαν χάλκινα όπλα. Γι αυτό και τους είπαν Χαλκιδαίς. Άλλοι λένε πως οι Τιτάνες έδωσαν στη Ρέα ένοπλους διακόνους από τη Βακτριανή ή κατ' άλλους από την Κολχίδα, τους Κορύβαντες. Στα Κρητικά κείμενα οι Κουρήτες λέγονται τροφοί του Δία και φύλακες. Η Ρέα τους έστειλε στην Κρήτη από τη Φρυγία. Άλλοι λένε ότι στη Ρόδο ήταν εννιά Τελχίνες. Ακολούθησαν τη Ρέα στην Κρήτη, ανέθρεψαν το Δία και μετονομάστηκαν Κουρήτες. Ο Κύρβα(ντα)ς, ένας σύντροφός τους που ίδρυσε την Ιεράπυπτα, έδωσε αφορμή στους Πρασίους να λένε ανάμεσα στους Ρόδιους ότι οι Κορύβαντες ήταν δαίμονες, παιδιά του «Ήλιου και της Αθηνάς. Κάποιοι λένε τους Κορύβαντες παιδιά του Κρόνου κι άλλοι παιδιά του Δία και της Καλλιόπης, ταυτόσημους με τους Καβείρους.....»..... (Στράβων, Γεωγραφικά βιβλίο Ι', σ 472, ΙΙΙ, 19).

4. Οι Τελχίνες, σύμφωνα με τους μύθους των Ροδίων (Διόδωρος Σικελιώτης 5, 55), καλούνταν οι πρώτοι κάτοικοι της Ρόδου, οι οποίοι θεωρούνταν γιοι της Θάλασσας και οι εφευρέτες κάποιων τεχνών. Κόρη του Ποσειδώνα και της Αλίας, αδελφή των Τελχίνων, ήταν η Ρόδος από την οποία πήρε το νησί το όνομά του. Ο Απολλόδωρος (Γ, 1-2) αναφέρει επίσης ότι Ροδίτισσα ήταν και η Πασιφάη, η σύζυγος του Μίνωα. Ήταν κόρη του Ήλιου και της νύμφης Περσηίδος.

5.Ο Διόδωρος Σικελιώτης (3, 61) αναφέρει ότι οι Κουρήτες, σύμφωνα με το μύθο των Ατλάντιων της Λιβύης (Αφρικής) ήταν γιοι του Δία και της νύμφης Ιδαίας (η νύμφη Ιδαία ήταν αυτή που για χάρη της ο Δίας ονόμασε την Κρήτη Ιδαία), που όμως οι ίδιοι οι Κρήτες δε συμφωνούν μ' αυτό: «Ο Κρόνος, σύμφωνα με το μύθο (των Ατλάντιων της Αφρικής), που ήταν αδελφός του Άτλαντα και διακρινόταν για την ασέβεια και την πλεονεξία του, παντρεύτηκε την αδελφή του Ρέα, από την οποία απέκτησε τον Δία που αργότερα προσονομάστηκε Ολύμπιος. Είχε υπάρξει όμως και άλλος Δίας, αδελφός του Ουρανού, που βασίλευσε στην Κρήτη, υπολειπόμενος κατά πολύ σε δόξα από τον μεταγενέστερο. Αυτός, λοιπόν, βασίλευσε σ' ολόκληρο τον κόσμο, ενώ ο προγενέστερος, που ήταν κύριος μόνο του προαναφερθέντος νησιού, απέκτησε δέκα γιους, τους ονομαζόμενους Κουρήτες, ονόμασε, επίσης, το νησί από τη γυναίκα του Ιδαία, όπου και τάφηκε μετά τον θάνατο του, ενώ ο τόπος που δέχτηκε τη σορό του επιδεικνύεται μέχρι την εποχή μας. Οι Κρήτες, όμως δεν συμφωνούν με την παραπάνω μυθολογία, και θα περιγράψουμε τη δική τους αναλυτικά όταν θα μιλήσουμε για την Κρήτη».

Ο Διόδωρος Σικελιώτης, σχετικά με τους Ιδαίους ή Κουρήτες, σύμφωνα με το μύθο των Κρητών αναφέρει ότι ήταν οι πρώτοι κάτοικοι της Κρήτης, που καλούνταν και Ετεοκρήτες, οι οποίοι κατ' άλλους ήταν αυτόχθονες Κρήτες και κατ' άλλους άποικοι που είχαν έρθει στην Κρήτη, από τα Ιδαία όρη της Μ. Ασίας: <<Οι κάτοικοι, λοιπόν, της Κρήτης λένε πως οι αρχαιότεροι κάτοικοι στο νησί ήταν αυτόχθονες, οι λεγόμενοι Ετεοκρήτες των οποίων ο βασιλιάς, Κρής το όνομά του, ανακάλυψε πολλά και σημαντικά πράγματα στο νησί που είχαν τη δυνατότητα να ωφελήσουν την κοινωνική ζωή των ανθρώπων... Οι περισσότεροι επίσης από τους θεούς, σύμφωνα με τους

μύθους, έγιναν στο νησί τους, θεοί που για τις ευεργεσίες που πρόσφεραν σ' όλη την ανθρωπότηταδέχτηκαν τιμές αθάνατες, σχετικά μ' αυτές τις παραδόσεις θα μιλήσουμε παρακάτω..... Πρώτοι, λοιπόν, απ' όσους μνημονεύονται από την παράδοση, κατοίκησαν στην περιοχή της Ίδης στην Κρήτη οι Ίδαίοι Δάκτυλοι, όπως ονομάστηκαν («πρώτον ώκησαν της Κρήτης περί την Ίδην οι προσαγορευθέντες Ίδαίοι Δάκτυλοι»). Ετούτοι, σύμφωνα με μια παράδοση ήταν εκατό στον αριθμό, ενώ άλλοι λένε πως ήταν μόνο δέκα, που έλαβαν αυτή την ονομασία, ισάριθμοι με τα δάκτυλα των χειρών. Μερικοί όμως, μεταξύ αυτών και ο Έφορος, ιστορούν πως οι Ίδαίοι Δάκτυλοι γενήθηκαν στην Ίδη της Φρυγίας και πως πέρασαν στην Ευρώπη με το Μύγδονα, καθώς ήταν γητευτές, επιδιδόταν στα ξόρκια, τις τελετές, τις τελετές και τα μυστήρια και ζώντας ένα διάστημα στη Σαμοθράκη ....Για τους Ίδαίους δακτύλους της Κρήτης παραδίδεται πως ανακάλυψαν τη φωτιά, τη χρήση του χαλκού και του σιδήρου, στη χώρα των Απτεραίων στο λεγόμενο Βερέκυνθο, καθώς και τον τρόπο επεξεργασίας τους. Λένε, μάλιστα, πως ένας τους ο Ηρακλής, ξεπέρασε τους άλλους σε φήμη, ίδρυσε τους Ολυμπιακούς αγώνες. Εξ αιτίας της συνωνυμίας, οι μεταγενέστεροι άνθρωποι θεώρησαν πως ο γιος της Αλκμήνης (= Ο Ηρακλής γιος του Δία και της Θηβαίας Αλκμήνης) εγκαθίδρυσε τους Ολυμπιακούς αγώνες. Αποδειξει όλων αυτών παραμένουν, λένε (οι Κρήτες), στο γεγονός ότι ακόμη και σήμερα πολλές γυναίκες παίρνουν ξόρκια από αυτό το θεό και φτιάχνουν φυλακτά από το γεγονός ότι ήταν γητευτής και αποδιδόταν στις τελετές, πράγματα που απείχαν πολύ από τις συνήθειες του Ηρακλή που γέννησε η Αλκμήνη. (..... Μετά τους Ίδαίους Δακτύλους έγιναν οι Κουρήτες, εννέα στον αριθμό. Γι αυτούς άλλοι λένε πως ήταν γηγενείς και άλλοι πως ήταν απόγονοι των Ίδαίων Δακτύλων. Ετούτοι κατοικούσαν στα δασωμένα δάση και τα φαράγγια των βουνών και γενικά στους τόπους που τους παρείχαν φυσική στέγη και προστασία, επειδή δεν είχε ακόμη ανακαλυφθεί το χτίσιμο των σπιτιών. Καθώς διακρινόταν για τη σύνεσή τους, έδειξαν στους ανθρώπους πολλά χρήσιμα πράγματα, διότι πρώτοι αυτοί συγκέντρωσαν τα πρόβατα σε κοπάδια, εξημέρωσαν τα υπόλοιπα είδη ζώων, ανακάλυψαν τη μελισσοκομία, εισηγήθηκαν την τέχνη του κυνηγιού, εισηγήθηκαν τη συναναστροφή και τη συμβίωση. Ανακάλυψαν επίσης τα ξίφη, τα κράνη και τους πολεμικούς χορούς. Λένε πως σ' αυτούς παρέδωσε τον Δία η Ρέα, κρυφά από τον πατέρα του Κρόνο, και κείνοι τον πήραν και τον ανέθρεψαν..... Οι Κρήτες, λοιπόν, διηγούνται το μύθο πως τον καιρό που οι Κουρήτες ήταν νέοι υπήρχαν οι λεγόμενοι Τιτάνες. Αυτοί κατοικούσαν στην περιοχή της Κνωσού, εκεί όπου και τώρα δείχνουν θεμέλια του οίκου της Ρέας και άλσος κυπαρισσιών αφιερωμένο στη θεά από τα πολύ παλιά χρόνια. Οι Τιτάνες ήταν έξι άντρες και πέντε γυναίκες τον αριθμό, για τους οποίους άλλοι μυθολογούν ότι ήταν παιδιά του Ουρανού και της Γης και άλλοι λένε πως πατέρας τους ήταν ένας Κουρήτης και η μητέρα τους η Τιταία από την οποία και πήραν το όνομά τους. Αγόρια ήταν ο Κρόνος, ο Υπερίωνας και ο Κρίος, στη συνέχεια ο Ιαπετός και ο Κρίος και τελευταίος ο Ωκεανός, ενώ αδελφές τους ήταν η Ρέα, η Θέμις και η Μνημοσύνη, καθώς και η Φοίβη και η Τηθύς. Όλοι τους έγιναν εφευρέτες κάποιων αγαθών για την ανθρωπότητα και λόγω της ευεργεσίας τους δέχτηκαν τιμές και έμεινε η μνήμη τους αιώνια. Ο Κρόνος που ήταν ο μεγαλύτερος στην ηλικία έγινε βασιλιάς και

τους ανθρώπους που είχε υπό υπηκόους τους έβγαλε από την αγριότητα και τους έκανε να ζουν πολιτισμένα, γι αυτό και η αποδοχή που έτυχε από τους ανθρώπους ήταν μεγάλη, καθώς επισκέφτηκε πολλά μέρη της οικουμένης....>>. (Διόδωρος Βιβλιοθήκη Ιστορική 5,64-66)

3. ΜΙΝΩΑΣ, ΜΙΝΩΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, ΜΙΝΩΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ο Θουκυδίδης (Α 2 – 9) αναφέρει ότι πριν από τα Τρωικά δεν υπήρχαν σύνορα και κράτη ούτε και εθνικά ονόματα κρατών π.χ. Έλληνες κ.λπ., άρα δεν υπήρχαν και πόλεις, επειδή από τη μια δεν υπήρχε ακόμη επινοηθεί η γεωργία οπότε οι άνθρωποι έπρεπε να μετακινούνται συνεχώς για εξεύρεση πηγών διατροφής και από την άλλη δεν είχε επίσης επινοηθεί ακόμη ο στρατός για να αποκρούσει τα βάρβαρα ασιατικά φύλλα που ερχόταν και λεηλατούσαν όσους έβρισκαν στην Ελλάδα. Ο Μίνωας ήταν ο πρώτος από τους Έλληνες ηγεμόνες που συγκρότησε πρώτος στον κόσμο πολεμικό ναυτικό με το οποίο έδιωξε από το Αιγαίο και τις Κυκλάδες τους ληστές και τους πειρατές Κάρες και Φοίνικες που τα είχαν καταλάβει και μέσω αυτών έρχονταν και καταλήστευαν τους Έλληνες και στη συνέχεια εποίκισε τις Κυκλάδες και τα παράλια της Μ. Ασίας με μόνιμους κατοίκους που έφερε από την Κρήτη με αποτέλεσμα από τη μια ο Μίνωας να γίνει θαλασσοκράτορας και από την άλλη να ελευθερωθούν οι θαλάσσιοι διάδρομοι και έτσι οι Έλληνες να μπορέσουν να κάνουν μόνιμες πόλεις, να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να ασχοληθούν με ναυτικές εργασίες, να πλουτίσουν και έτσι να επικρατήσουν μετά στον Τρωικό Πόλεμο εναντίον των βαρβάρων της Ασίας.

Νόμισμα Κνωσού, 3ος αι. π.Χ., με το Μίνωα και την κόρη του Αριάδνη (Μουσείο Ηρακλείου).

Επομένως ο Μίνωας είναι η αιτία που υπάρχει πολιτισμός και Ελλάδα, αλλά και η αιτία που όλοι οι Έλληνες ανακήρυξαν το Μίνωα μέγα νομοθέτη και μετά θάνατο κριτή στον Άδη τους, πρβ: <<.... 2. Διότι εί-

ναι προφανές ότι η χώρα που καλείται σήμερα Ελλάδα δεν ήτο μόνιμως κατοικημένη εξ αρχής, αλλ' εγίνοντο εις το παρελθόν συχνά μεταναστεύσεις και οι κάτοικοι χωρίς πολλήν δυσκολίαν εγκατέλειπαν τας εστίας των, εξαναγκάζομενοι εις τούτο από νέους πολυαριθμοτέρους εκάστοτε εποίκους. Καθόσον ούτε το εμπόριον, όπως σήμερα διεξάγεται, υπήρχε τότε, ούτε ασφαλής διά

ξηράς ή διά θαλάσσης συγκοινωνία, και καθένas εξεμεταλλεύετο το έδαφος, το οποιον είχε υπό την κατοχήν του, τόσον μόνον όσον ήρκει διά την συντήρησίν του. Ούτε πλούτον έσώρευαν, ούτε την γην εφύτευαν, τόσον μάλλον καθόσον αι εγκαταστάσεις των δεν ήσαν ωχυρωμέναι και ως εκ τούτου εφοβούντο μήπως από στιγμής εις στιγμήν άλλοι επιδρομείς επέλθουν και τους αφαιρέσουν κάθε τι που έχουν. Επειδή, εξ άλλου, επίστευαν ότι οπουδήποτε ημπορούν να εξασφαλίσουν την αναγκαίαν καθημερινήν τροφήν, εμετανάστευαν όχι απροθύμως και δι' αυτό δεν ήσαν ισχυροί ούτε κατά το μέγεθος των πόλεων, ούτε κατά την πολεμικήν γενικώς παρασκευήν. ....

4. Ο Μίνως, εξ όσων κατά παράδοσιν γνωρίζομεν, πρώτος απέκτησε πολεμικόν ναυτικόν, και εκυριάρχησεν επί του μεγαλυτέρου μέρους της θαλάσσης, η οποία ονομάζεται σήμερον Ελληνική. Κατακτήσας τας Κυκλάδας νήσους, ίδρυσεν αποικίας εις τας περισσοτέρας από αυτάς, αφού εξεδίωξε τους Κάρας και εγκατέστησε τους υιούς του ως κυβερνήτας. Ως εκ τούτου και την πειρατείαν φυσικά κατεδίωκεν όσον ημπορούσεν από την θάλασσαν αυτήν, δια να περιέρχωνται εις αυτόν ασφαλέστερον τα εισοδήματα των νήσων.....

Αλλ' αφότου συνεκροτήθη το πολεμικόν ναυτικόν του Μίνως, αι δια θαλάσσης συγκοινωνίαί έγιναν ασφαλέστεροι, αφ' ενός μεν διότι οι κατοικοί των νήσων αυτών εξεδιώχθησαν υπ' αυτού, κατά την εποχήν ακριβώς που προέβη εις εποικισμόν των περισσοτέρων, εξ άλλου δε διότι οι κάτοικοι των παραλίων ήρχισαν ήδη ν' αποκτούν μεγαλυτέρας περιουσίας και να έχουν μονιμωτέραν κατοικίαν, και μερικοί μάλιστα, όπως ήτο φυσικόν δι' ανθρώπους, των οποίων ηύξανε καθημερινώς ο πλούτος, και με τείχη περιέβαλλαν τας πόλεις των. Διότι, ένεκα του γενικού πόθου του κέρδους και οι ασθενέστεροι ηνείχοντο την εξάρτησιν από τους ισχυροτέρους και οι δυνατώτεροι, διαθέτοντες πλούτον, καθίστων υπηκόους των τας υποδεεστέρας πόλεις. Και μόνον βραδυτέρον, όταν είχαν ήδη έτι μάλλον προαχθή εις την κατάστασιν αυτήν, εξεστράτευσαν κατά της Τροίας.>> (Θουκυδίδη Α, 4 - 8, σε νέα Ελληνική από τον εθνάρχη Ελ. Βενιζέλο).

Ο Ηρόδοτος (Α 65), ο Πλάτων (Νόμοι, Μίνως), ο Πλούταρχο (Σόλων, Λυκούργος), ο Διογένης Λαέρτιο (Επιμενίδης), ο Διονύσιο Αλικαρνασέα (Ρωμαϊκή Αρχαιολογία) κ.α. αναφέρουν επίσης ότι ο Μίνως, που έζησε τρεις τρεις γενιές πριν από τα Τρωικά, ήταν εκείνος ο δημιουργήσε τον πρώτο αξιόλογο πολιτισμό, την περίφημη Κρητική Πολιτεία και Θαλασσοκρατία με έδρα την Κνωσό, τους θεσμούς της οποίας αντέγραψαν πρώτοι οι Σπαρτιάτες στέλνοντας επι τούτου στην Κρήτη το νομοθέτη τους Λυκούργο, μετά οι Αθηναίοι με το νομοθέτη Σόλωνα και τον Κρητικό σοφό Επιμενίδα και μετά οι Ρωμαίοι με το νομοθέτη Νόμα και έτσι εκπολιτίστηκαν και αυτοί.

«την έννομη τάξη, όπως λένε οι ίδιοι οι Λακεδαιμόνιοι, ο Λυκούργος την έφερε από την Κρήτη» (Ηρόδοτος, Α 65).

«Έφυγε λοιπόν και πήγε (ο Λυκούργος) αρχικά στην Κρήτη. Εκεί γνώρισε τις πολιτείες και τα συστήματα τους, γνώρισε τους πρώτους στη δόξα άνδρες, θαύμασε ορισμένους από τους νόμους που υπήρχαν και τους παρέλαβε για να τους εφαρμόσει στην πατρίδα του, την Σπάρτη, ενώ άλλοι του φάνηκαν ανάξιοι. Έναν μάλιστα από εκείνους που νομίζονταν εκεί πέρα

σοφοί και άξιοι πολίτες, αφού τον έπεισε με τη φιλία του, τον έστειλε στη Σπάρτη, Ήταν ο Θάλης, που φαινομενικά μεν ήταν ποιητής λυρικών τραγουδιών, στην πραγματικότητα όμως έκανε ό,τι οι μεγαλύτεροι νομοθέτες. Γιατί τα τραγούδια του ήταν λόγοι για ευπείθεια και ομόνοια, στολισμένοι με μελωδίες και ρυθμούς που είχαν σεμνότητα και εξημερωτική δύναμη, ακούγοντάς τα οι πολίτες εξημερώνονταν, χωρίς να νοιώθουν, στα ήθη, και η κοινή γνώριμία του ωραίου έφερνε κοντά τον ένα με τον άλλο. Έτσι ο Θαλής έγινε με κάποιον τρόπο ο πρόδρομος του Λυκούργου στην εκπαίδευση των Σπαρτιατών ....». (Πλούταρχος, Λυκούργος, 4-7)

«Κάλεσε τότε τον Επιμενίδα από τη Φαιστό της Κρήτης, που μερικοί τον θεωρούν έναν από τους επτά σοφούς (αντί για τον Περίανδρο). ..... Όταν ήρθε στην Αθήνα γνωρίστηκε με το Σόλωνα και τον βοήθησε πολύ στην προεργασία της νομοθεσίας του. Απλοποίησε τους νόμους τους σχετικούς με τις ιερές τελετές, έκαμε πιο ήπιους τους νόμους που αφορούσαν τα πένθη, επιτρέπονταν μόνο ορισμένες θυσίες στους νεκρούς και καταργώντας τις άγριες και βαρβαρικές συνήθειες που επικρατούσαν προηγούμενα .... Χάνει τα πολιτικά του δικαιώματα ο πολίτης εκείνος που, όταν υπάρχει στάση στην πόλη, δεν πηγαίνει με καμιά παράταξη, για να μην μένεις κανείς ατάραχος ή ασυγκίνητος στα δημόσια πράγματα. (Πλούταρχος, Σόλων , 12 - 20)

«Υποστηρίζουν κάποιοι ότι τα περισσότερα ήθη και έθιμα που θεωρούνται Κρητικά είναι Λακωνικά. Στην πραγματικότητα είναι Κρητικά, μόνο που οι Σπαρτιάτες τα εφήρμοσαν, ενώ οι Κρήτες σταμάτησαν να ασχολούνται με τα πολεμικά και οι πόλεις τους παρήκμασαν, ειδικά η Κνωσός. .... Έφυγε τότε ο νομοθέτης της Σπάρτης Λυκούργος για την Κρήτη. Εκεί ήρθε και πλησίασε το Θάλητα , ένα μελοποιό και νομοθέτη. Έμαθε από αυτόν τον τρόπο που ο Ραδάμανθους πρώτα και αργότερα ο Μίνωας έφερναν τους νόμους τους, τάχα από το Δία προς τους ανθρώπους... (Στράβωνας, Γεωγραφικά Ι, IV, C 481 - 483, 17 – 20)

«Γι αυτό το λόγο ο Μίνωας θέσπισε αυτούς τους Νόμους για τους πολίτες του, εξαιτίας των οποίων η Κρήτη ευημερεί ανέκαθεν, καθώς και η Σπάρτη από τότε που άρχισε να τους χρησιμοποιεί, επειδή οι νόμοι αυτοί είναι θεϊκοί. (Πλάτων, Μίνως, 320 b)

Όλα αυτά ήταν και η αιτία που: Α) Ο Μίνωας ανακηρύχθηκε μετά θάνατο ισόθεος και κριτής στον Άδη των Ελλήνων και Ρωμαίων, Β) Οι Σπαρτιάτες έλεγαν ότι οι νόμοι των άλλων πόλεων-κρατών, πλην του Μίνωα ήταν γελοίοι, για να τους αντιγράψουν. Γ) Οι Ρωμαίοι και οι αρχαίοι Έλληνες δεν αναφέρουν κανένα άλλο σπουδαίο αρχαίο πολιτισμό πλην μόνο το Μινωικό ή που έλεγαν «Γιας μη Έλλην βάρβαρος».

Ο ΜΙΝΩΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Οι αρχαίοι συγγραφείς, βλέπε ενδεικτικά: Ηρόδοτος (Α 65), Πλάτωνας (Νόμοι, Μίνως), Πλούταρχος (Σόλων, Λυκούργος), Διογένης Λαέρτιος (Επιμενίδης), Διονύσιος Αλικαρνασσεάς (Ρωμαϊκή Αρχαιολογία) κ.α., αναφέρουν ότι τρεις γενιές πριν από τα Τρωϊκά ο Μίνωας ένωσε όλες τις πόλεις και όλες

τις φυλές που υπήρχαν στην Κρήτη σε ενιαίο σύνολο και δημιούργησε την περίφημη Κρητική Πολιτεία και Θαλασσοκρατορία με έδρα την Κνωσό.

Ο Μίνωας με τον αδελφό του Ραδάμανθυ είναι εκείνοι που δημιούργησαν τους θεσμούς της Κρητικής Πολιτείας, τους οποίους αντέγραψαν πρώτοι οι Σπαρτιάτες με το Λυκούργο, μετά οι Αθηναίοι με το Σόλωνα και μετά οι Ρωμαίοι με το Νόμα και έτσι εκπολιτίστηκαν και αυτοί,

Αναφέρουν επίσης ότι ο Μίνωας ήταν ο πρώτος από τους Έλληνες ηγεμόνες που συγκρότησε πρώτος στον κόσμο πολεμικό ναυτικό με το οποίο έδιωξε από το Αιγαίο και τις Κυκλάδες τους ληστές και τους πειρατές Κάρες και Φοίνικες που τα είχαν καταλάβει και μέσω αυτών έρχονταν και καταλήστευαν τους Έλληνες και στη συνέχεια εποίκησε τις Κυκλάδες και τα παράλια της Μ. Ασίας με μόνιμους κατοίκους που έφερε από την Κρήτη με αποτέλεσμα από τη μια ο Μίνωας να γίνει θαλασσοκράτορας και από την άλλη να ελευθερωθούν οι θαλάσσιοι διάδρομοι και έτσι οι Έλληνες να μπορέσουν να κάνουν μόνιμες πόλεις, να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να ασχοληθούν με ναυτικές εργασίες, να πλουτίσουν και έτσι να επικρατήσουν μετά στον Τρωικό Πόλεμο εναντίον των βαρβάρων της Ασίας.

Επί Μίνωα οι Κρήτες επινόησαν την οργανωμένη πολιτεία, δηλαδή το κοινοβούλιο, το σύνταγμα, τους βουλευτές – γερουσιαστές, το κράτος πρόνοιας (συσσίτια κ.α.) κ.λπ. και καταργώντας τους ανεξέλεγκτους βασιλιάδες και φυλάρχους που υπήρχαν μέχρι τότε. Πριν από το Μίνωα δεν υπήρχαν οργανωμένες πολιτείες, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε όλο τον αρχαίο κόσμο. Ο κάθε φύλαρχος ή τύραννος ή βασιλιάς έκανε ό,τι ήθελε ή όριζε τους νόμους ανάλογα με τις προσωπικές του επιθυμίες και νοημοσύνη, κάτι που ήταν και η αιτία που: Α) Οι Σπαρτιάτες έλεγαν ότι οι νόμοι των άλλων πόλεων-κρατών, πλην του Μίνωα ήταν γελοίοι, για να τους αντιγράψουν. Β) Οι Εβραίοι έλεγαν ότι αν δεν αλλάξει ο κόσμος, θα τον καταστρέψει ο θεός, Γ) Οι αρχαίοι Έλληνες δεν αναφέρουν κανένα άλλο σπουδαίο αρχαίο πολιτισμό πλην μόνο το Μινωικό ή που έλεγαν «Πας μη Έλλην βάρβαρος».

Αναφέρουν επίσης ότι μετά τα περσικά η Κρήτη διασπάστηκε και αυτή σε πόλεις – κράτη κατά τα πρότυπα της υπόλοιπης Ελλάδος, λόγω του ότι οι μητροπολιτικές πόλεις και κυρίως η Σπάρτη και η Αθήνα αφενός έριζαν μεταξύ τους για το ποια θα ηγεμονεύει των άλλων και αφετέρου επέμβαιναν και επι των κρητικών πόλεων.

ΕΚΜΙΝΩΙΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΩΝ

Ο Πλούταρχος στο «Λυκούργος» (4-7) αναφέρει ότι μετά που οι Δωριείς (οι μετέπειτα γνωστοί ως Σπαρτιάτες) κατέλαβαν όλη σχεδόν την Πελοπόννησο (Λακεδαιμόνα, Μεσσήνη, Άργος κ.τ.λ.), ο βασιλιάς Χαρίλος έστειλε το νομοθέτη Λυκούργο σε όλα τα μέρη που φημίζονταν ότι είχαν οργανωμένη πολιτεία (Αίγυπτο, Κρήτη κ.α.), για να δει ποια ήταν η καλύτερη προκειμένου να την αντιγράψουν. Πήγε (ο Λυκούργος) λοιπόν για το σκοπό αυτό παντού, όμως όλες οι πολιτείες του φάνηκαν γελοίες ή ανάξιες λόγου, πλην μόνο της Κρήτης, την οποία στη συνέχεια αντέγραψαν οι Σπαρτιάτες, καλώντας από την Κρήτη στη Σπάρτη για το σκοπό αυτό και το νομοθέτη Θάλητα:

«Έφυγε λοιπόν και πήγε (ο Λυκούργος) αρχικά στην Κρήτη. Εκεί γνώρισε τις πολιτείες και τα συστήματά τους, γνώρισε τους πρώτους στη δόξα άνδρες, θαύμασε ορισμένους από τους νόμους που υπήρχαν και τους παρέλαβε για να τους εφαρμόσει στην πατρίδα του, την Σπάρτη, ενώ άλλοι του φάνηκαν ανάξιοι. Έναν μάλιστα από εκείνους που νομίζονταν εκεί πέρα σοφοί και άξιοι πολίτες, αφού τον έπεισε με τη φιλία του, τον έστειλε στη Σπάρτη, Ήταν ο Θάλης, που φαινομενικά μιν ήταν ποιητής λυρικών τραγουδιών, στην πραγματικότητα όμως έκανε ό,τι οι μεγαλύτεροι νομοθέτες. Γιατί τα τραγούδια του ήταν λόγοι για ευπείθεια και ομόνοια, στολισμένοι με μελωδίες και ρυθμούς που είχαν σεμνότητα και εξημερωτική δύναμη, ακούγοντάς τα οι πολίτες εξημερώνονταν, χωρίς να νοιώθουν, στα ήθη, και η κοινή γνωριμία του ωραίου έφερνε κοντά τον ένα με τον άλλο. Έτσι ο Θαλής έγινε με κάποιον τρόπον ο πρόδρομος του Λυκούργου στην εκπαίδευση των Σπαρτιατών ....». (Πλούταρχος, Λυκούργος, 4-7).

Ο Πλούταρχος στα έργα του «Σόλων» (12) αναφέρει ότι ο νομοθέτης των Αθηναίων Σόλωνας, αφού μελέτησε τους Μινωικούς νόμους με τη βοήθεια του Επιμενίδη του Κρήτα (που ήταν ένας από τους 15 σοφούς της αρχαιότητας ή ένας από τους 12 στη θέση του Περίανδρου), έφτιαξε νέους νόμους με τους οποίους καταργήθηκαν οι βάρβαροι νόμοι και τα βάρβαρα ήθη που είχαν ακόμη οι Αθηναίοι. Ο Επιμενίδης βοήθησε, λέει, το Σόλωνα να αντικαταστήσει τα βάρβαρα τελετουργικά ήθη που είχαν έως τότε οι Αθηναίοι με τα μινωικά μυστήρια, τους ιλασμούς και καθαρμούς, και έτσι με αυτά η πόλη εξαγνίστηκε τότε η πόλη από το «Κυλώνειο άγος» και κυρίως έγινε πόλη δικαίου, Στους μινωικούς νόμους προβλεπόνταν ότι χάνει τα πολιτικά του δικαιώματα ο πολίτης εκείνος που, όταν υπάρχει στάση στην πόλη, δεν πηγαίνει με καμιά παράταξη, για να μην μένεις κανείς ατάραχος ή ασυγκίνητος στα δημόσια πράγματα, καθώς και το χάρισμα (τη γνωστή «σεισάχθεια») των χρεών των πολιτών, επειδή πολλοί από αυτούς είχαν γίνει δούλοι στους ευγενείς από τα χρέη: «XII. Το δε Κυλώνειο άγος..... , μετάφραση: Τα εσωτερικά της πόλης της Αθήνας αναστάτουνε το Κυλώνειο άγος..... Τότε μπήκε στη μέση ο Σόλων, που με το όνομα που ήδη είχε αποκτήσει και με τη μεσολάβηση των πρώτων Αθηναίων, κατόρθωσε με παρακάλια και με νουθεσίες να πείσει τους λεγόμενους «εναγείς» να προσέλθουν σε δίκη ..... Συνάμα κάποιοι φόβοι από δεισιδαιμονία και κακοί οιωνοί κρατούσαν όμηρους τους πολίτες· από την άλλη οι μάντιες διεκήρυτταν δημοσίως ότι οι θυσίες έδειχναν άγη και μιάσματα, που χρειάζονταν καθαρμούς. Έτσι λοιπόν κλήθηκε από τους Αθηναίους και ήρθε από τη Φαιστό της Κρήτης ο Επιμενίδης, που ορισμένοι τον κατατάσσουν έβδομο μεταξύ των σοφών, βγάζοντας από τη λίστα τον Περίανδρο. Είχε τη φήμη ανθρώπου αγαπητού στους θεούς και σοφού περί τα θεία με μαντικές ικανότητες και γνώσεις στις τελετουργικές πράξεις. («σοφός [περί τα θεία] την ενθουσιαστικήν και τελεστικήν σοφίαν») Γι' αυτό και οι σύγχρονοί του τον αποκαλούσαν γιο της νύμφης Βλάστης και νέο Κούρητα. Όταν ο Επιμενίδης ήρθε στην Αθήνα, συνδέθηκε με φιλία με τον Σόλωνα, συνεργάστηκε μαζί του και τον βοήθησε στην προεργασία για τη νομοθεσία. Πράγματι, απλοποίησε τους νόμους τους σχετικούς με τις τελετουργίες και έκανε πιο ήπιους εκείνους που αφορούσαν στο πένθος,

εισάγοντας στην ταφή των νεκρών και κάποιες θυσίες, καταργώντας τα σκληρά και βαρβαρικά έθιμα που ακολουθούσαν προηγουμένως οι περισσότερες γυναίκες. Αλλά το πιο σπουδαίο, με το να μυήσει στα μυστήρια με κάποιες τελετουργίες, καθαρμούς και ίδρυση ναών και να εξαγνίσει την πόλη, την έκανε να υπηρετεί το δίκαιο και τους πολίτες της να ρέπουν πιο εύκολα προς την ομόνοια («το δε μέγιστον, ιλασμούς τισι και καθαρμούς και ιδρύσεις κατοργιάσας και καθοσιώσας την πόλιν, υπήκοον του δικαίου και μάλλον ευπειθή προς ομόνοιαν κατέστησε»)...Ο Επιμενίδης λοιπόν, αφού θαυμάστηκε πάρα πολύ, ενώ οι Αθηναίοι του πρόσφεραν χρήματα πολλά και τιμές μεγάλες, δεν ζήτησε και δεν πήρε τίποτε εκτός από ένα κλαδί της ιερής ελιάς, και γύρισε στην πατρίδα του». (Πλούταρχος,» Σόλων» 12)

Ο Ηρόδοτος στο «Κλειώ» (65) και ο Αριστοτέλης στο «Πολιτικά» (B 1271,10) αναφέρουν ότι: «την έννομη τάξη, όπως λένε οι ίδιοι οι Λακεδαιμόνιοι, ο Λυκούργος την έφερε από την Κρήτη» : «Και φαίνεται και λέγεται ότι οι Λάκωνες μιμήθηκαν το κρητικό πολιτεύμα στα περισσότερα σημεία. Τα περισσότερα από τα παλιότερα πολιτεύματα είχαν χειρότερη διάρθρωση από τα νεότερα. Σύμφωνα με την παράδοση, όταν ο Λυκούργος άφησε την επιτροπεία του βασιλιά Χαρίλλου και έφυγε, έμεινε το μεγαλύτερο διάστημα στην Κρήτη λόγω της μεταξύ τους συλλογικότητας, γιατί οι Λύκιοι ήταν Λάκωνες άποικοι, κι όταν πήγαν στη Λύκτο και την έκαναν αποικία, διατήρησαν τη νομοθεσία των κατοίκων της πόλης. Γι αυτό και τώρα οι περίοικοι έχουν τους ίδιους νόμους, επειδή πρώτος θέσπισε τη νομοθεσία ο Μίνως...». (Αριστοτέλης Πολιτικά Β, 1271, 10).

Ο Διονύσιος Αλικαρνασεύς (Ρωμαϊκή Αρχαιολογία) αναφέρει ότι και οι Ρωμαίοι με το Νόμα αντέγραψαν το μινωικό πολιτισμό, πρβ: «Οι δε τα μυθώδη πάντα περιαιρούντες εκ της ιστορίας πεπλάσθαι φασίν υπό του Νόμα τον περί της Ηγερίας λόγον, ίνα ράον αυτώ προσέχωσιν οι τα θεία δεδιότες και προθύμως δέχωνται τούς υπ' αυτού τιθεμένους νόμους, ως παρά θεών κομιζομένους. Λαβείν δε αυτόν την τούτων μίμησιν αποφαίνουσιν εκ των Ελληνικών παραδειγμάτων ζηλωτήν γενόμενον της τε Μίνω του Κρητός και της Λυκούργου του Λακεδαιμονίου σοφίας: ων ο μεν ομιλητής έφη γενέσθαι του Διός και φοιτών εις το Δικταίον όρος, εν ω τραφήναι τον Δία μυθολογούσιν οι Κρήτες υπό των Κουρήτων νεογνόν όντα, κατέβαινεν εις το ιερόν άντρον και τους νόμους εκεί συντιθείς εκόμιζεν, ους απέφαινε παρά του Διός λαμβάνειν· ο δε Λυκούργος εις Δελφούς αφικνούμενος υπό του Απόλλωνος έφη διδάσκεσθαι την νομοθεσίαν. (ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΕΩΣ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ Λόγος Β' LXI. 1-2)

Ο Στράβωνας στα «Γεωγραφικά» (I, IV, C 481 - 483, 17 – 20) αναφέρει ότι: «Υποστηρίζουν κάποιιο ότι τα περισσότερα ήθη και έθιμα που θεωρούνται Κρητικά είναι Λακωνικά. Στην πραγματικότητα είναι Κρητικά, μόνο που οι Σπαρτιάτες τα εφήρμοσαν, ενώ οι Κρήτες σταμάτησαν να ασχολούνται με τα πολεμικά και οι πόλεις τους παρήκμασαν, ειδικά η Κνωσός. .... . Έφυγε τότε ο νομοθέτης της Σπάρτης Λυκούργος για την Κρήτη. Εκεί ήρθε και πλησίασε το Θάλητα , ένα μελοποιό και νομοθέτη. Έμαθε από αυτόν τον τρόπο που ο Ραδάμανθους πρώτα και αργότερα ο Μίνωας έφερναν τους νόμους τους, τάχα από το Δία προς τους ανθρώπους... (Στράβωνας, Γεωγραφικά I, IV, C 481 - 483, 17 – 20)

ΜΙΝΩΙΤΕΣ ΗΤΑΝ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΗΤΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ο Όμηρος αναφέρει ότι στον πόλεμο της Τροίας όλες οι πόλεις της Κρήτης: Κνωσός, Γόρτυνα, Λύκτος ή Λύττος, Λύκαστος κ.λπ. ήταν με το μέρος των Αχαιών ή Αργείων ή Δαναών ή Πανελλήνων και αρχηγός όλων των αντρών των Κρητικών πόλεων (όλων των αντρών της Κνωσού, της Γόρτυνας κ.τ.λ.) ή ο αρχηγός όλων των εθνών που κατοικούσαν στην Κρήτη (= των Ετεοκρητών, Κυδώνων, Αχαιών, Πελασγών και Δωριέων) ήταν ο Ιδομενέας, που ήταν αφενός εγγονός του Μίνωα και αφετέρου ένας από τους Γενικούς αρχηγούς όλων των Αχαιών ή Αργείων ή Δαναών ή Πανελλήνων. Συνεπώς ο Μίνωας και οι αρχαίοι κάτοικοι της Κρήτης (οι Κύδωνες, οι Ετεοκρήτες, οι Αχαιοί κ.τ.λ.) ήταν Έλληνες, μέρος των Πανελλήνων.

Πέραν αυτών ο **Ηρόδοτος (Γ 121)**, ο **Διόδωρος Σικελιώτης (1, 94 και 5, 54 και 78-79)**, ο **Πλάτωνας (Μίνως 318 – 321)**, ο **Απολλόδωρος κ.α.** λένε ξεκάθαρα ότι ο Μίνωας και οι Μινωίτες ήταν Έλληνες, πρβ (σε νέα Ελληνική από τις εκδόσεις «Κάκτος») το τι αναφέρει ο **Διόδωρος**:

«Της Καρπάθου πρώτοι κάτοικοι ήσαν κάπιοι από εκείνους που εκστράτευσαν μαζί με το Μίνωα, την εποχή που έγινε ο πρώτος Έλληνας θαλασσοκράτορας... (Την δε Κάρπαθον πρώτοι μεν ώκησαν των μετά Μίνω τινές συστρατευσάντων, καθ' όν χρόνο εθαλασσοκράτησε πρώτος των Ελλήνων..., **Διόδωρος Σικελιώτης, 5 54**)

«Πρώτος, λένε, που έπεισε το λαό να χρησιμοποιεί γραπτούς νόμους ήταν ο Μνεύης. Αυτός λοιπόν προσποιήθηκε πως του έδωσε τους νόμους ο Ερμής, με τη διαβεβαίωση πως θα φέρουν μεγάλα καλά στη ζωή των ανθρώπων, όπως ακριβώς έκανε, λένε, στους Έλληνες ο Μίνωας στην Κρήτη και ο Λυκούργος στους Λακεδαιμόνιους, που ο ένας είπε ότι πήρε τους νόμους από το Δία και ο άλλος από τον Απόλλωνα.». (**Διόδωρος Σικελιώτης, Βίβλος 1, 94**)

«Ο Μίνωας, που ήταν ο μεγαλύτερος των αδελφών, έγινε βασιλιάς του νησιού και ίδρυσε σ' αυτό αρκετές πόλεις, με γνωστότερες την Κνωσό, Φαιστό και Κυδωνία. Ο ίδιος θέσπισε και αρκετούς νόμους για τους Κρήτες, προσποιούμενος ότι τους έλαβε από τον πατέρα του το Δία με τον οποίο συνομιλούσε μέσα σε κάποια σπηλιά. Απέκτησε, επίσης, μεγάλη ναυτική δύναμη, κυριεύσε τα περισσότερα νησιά κι έγινε ο πρώτος Έλληνας θαλασσοκράτορας...». (**Διόδωρος Σικελιώτης Βίβλος 5, 78-79**)

(Περισσότερα βλέπε «Ψεύδη – Αίσχη που λέγονται για το Μίνωα και τους Μινωίτες»)

Σημειώνεται ότι:

1) Όταν πήγαν οι επήλυδες (= οι Πελασγοί, οι Αχαιοί και οι Δωριείς) στην Κρήτη και βρήκαν εκεί τους αυτόχθονες ή Ετεοκρήτες (= οι Κύδωνες και οι Ιδαίοι Δακτύλοι ή Κουρήτες) δεν υπήρχε ακόμη ο διαχωρισμός σε Έλληνες και βάρβαρους, αφού αυτό έγινε από τα τρωικά και εξής. Ειδικότερα ο **Εκταίος ο Μιλήσιος (Στράβων 7, 321)**, ο **Θουκυδίδης (Α, 3 – 9)**, ο **Ησίοδος (Οι- ίαι)**, ο **Ηρόδοτος (Α 57-58, Α 65 κ.α.) κ.α.**, αναφέρουν ότι:

Α) Από τα Τρωικά και εξής ο αρχαίος γνωστός κόσμος χωρίστηκε στα δυο, από τη μια οι Έλληνες και από την άλλη οι βάρβαροι. «Έλληνες» λέγονταν όσες πόλεις- κράτη (Αθήνα, Σπάρτη κ.λπ.) είχαν πάει στην Αυλίδα και από εκεί εκστράτευσαν στην Τροία (όσοι στα Τρωικά είχαν πάει με το μέρος των Αργείων ή Δαναών ή Αχαιών ή Πανελλήνων, άρα και τα Κρητικά φύλα: Κύδωνες, Ετεοκρήτες κ.τ.λ., οι Ενωμένες Κρητικές πολιτείες που δημιούργησε ο Μίνωας) και «βάρβαροι» όσοι είχαν πάει με το μέρος των ηττημένων Τρώων, οι οποίοι και είχαν προκαλέσει τον πόλεμο αυτό με τις βαρβαρότητές τους (αρπαγές γυναικών και περιουσιών). Κατόπιν στους Ολυμπιακούς αγώνες «Έλληνες» ονομάζονταν και εκείνοι που είχαν ίδια καταγωγή ή βασικά ίδια παιδεία (θρησκεία, ήθη και έθιμα) με τους εκστρατεύσαντες στην Τροία, όπως οι Μακεδόνες κ.α., ανεξάρτητα με το αν είχαν λάβει ή όχι μέρος στον Τρωικό πόλεμο.

Β) Αρχικά όλος σχεδόν ο αρχαίος κόσμος ήταν κατοικία βαρβάρων, των καλούμενων Πελασγών, Καδμείων ή Θηβαίων, Δαναών, Καρών κ.α., με κύριο φύλο τους Πελασγούς απ' όπου μετά τα Τρωικά μερικές φυλές αποκόπηκαν και αποτέλεσαν ξέχωρο έθνος, το Ελληνικό. Στη συνέχεια προσχώρησαν στο έθνος αυτό όλοι οι Πελασγοί (οι Δωριείς, οι Αχαιοί, οι Ίωνες και οι Αιολείς), καθώς και πολλοί άλλοι βάρβαροι (οι Δαναοί, οι Καδμείοι ή Θηβαίοι κ.α.).

Γ) Ο Τρωικός πόλεμος ήταν αυτό που χώρισε τον αρχαίο γνωστό κόσμο σε δυο στρατόπεδα, από τη μια οι Έλληνες (τα ελληνικά κράτη: Αθήνα, Σπάρτη κ.λπ.) και από την άλλη οι βάρβαροι (Οι Τρώες, οι Κάρες κ.α.). Σύμφωνα με το Πάριο χρονικό, ο Τρωικός πόλεμος διήρκησε δέκα χρόνια και η άλωση της Τροίας έγινε το 954 πριν από το Διόγνητο, άρα το 1218 π.Χ.

Δ) Την αρχαία εποχή βλέπουμε να υπάρχουν π.χ. Πελασγοί ή Δωριείς στη Θεσσαλία, Κρήτη, Μ. Ασία, Ιταλία κ.λπ., γιατί τότε δεν υπήρχαν ακόμη κράτη και σύνορα ή επειδή οι άνθρωποι αρχικά ζούσαν μεταναστευτικά για εξεύρεση πηγών διατροφής μια και αρχικά δεν υπήρχε και η γεωργία, ενώ η πιο πολυαριθμότερη-ισχυρότερη ομάδα όπου πήγαινε έδιωχνε αυτή που έβρισκε μπροστά της για να εκμεταλλευτεί αυτή το χώρο. Τελευταία μετανάστευση φυλής που έγινε στον αρχαίο ελληνικό χώρο ήταν αυτή των Δωριέων με τους Ηρακλείδες, η οποία έγινε 80 χρόνια μετά τα τρωικά, δηλαδή κάπου το 1120 π.Χ., και η οποία ήταν διαφορετική από αυτή που έγινε πιο πριν από το Μίνωα από άλλες δωρικές φυλές και με αρχηγό τον Τέκταμο, οι οποίες κατέληξαν στην Κρήτη. Μετά από αυτήν την τελευταία μετακίνηση των Δωριέων ησύχασε λείι οριστικά η Ελλάδα και άρχισε να κάνει και αποικίες. (Περισσότερα βλέπε: Ελληνική Ιστορία, Α. Κρασανάκη).

2) Αν οι Ετεοκρήτες και οι Κύδωνες δεν ήταν Έλληνες, αφενός οι αρχαίοι συγγραφείς θα τους αποκαλούσαν βάρβαρους (ο Όμηρος θα τους αποκαλούσε βαρβαρόφωνους, κάτι ως κάνει π.χ. για τους Κάρες) και συνάμα ο Διόδωρος δε θα έκανε ξέχωρη μνεία για τους βάρβαρους που ένωσε ο Μίνωας σε ενιαίο σύνολο μαζί με τους Ετεοκρήτες, Κύδωνες, Αχαιούς, Πελασγούς και Δωριείς της Κρήτης, πρβ: «Ότι οι πρώτοι κάτοικοι του νησιού ήταν οι ονομαζόμενοι Ετεοκρήτες, που θεωρούνται αυτόχθονες, το είπαμε πιο πριν. Μετά από αυτούς και πολλές γενιές αργότερα, Πελασγοί, που περιπλανιόνταν ένεκα συνεχών εκστρατειών και μεταναστεύσεων, έφτασαν

στην Κρήτη και εγκαταστάθηκαν σε ένα μέρος του νησιού. Τρίτο ήταν, λένε, το γένος των Δωριέων που έφτασε στο νησί με αρχηγό τον Τέκταμο, το γιο του Δώρου. το μεγαλύτερο μέρος ετούτου του λαού συγκεντρώθηκε, λένε, από την περιοχή του Ολύμπου, αλλά ένα μέρος του ήταν από τους Αχαιούς της Λακωνίας, επειδή ο Δώρος είχε τη βάση εξόρμησης στην περιοχή του Μαλέα. Τέταρτο γένος που ανακατεύθηκε με τους κατοίκους της Κρήτης ήταν, λένε, ένα συνονθύλευμα βαρβάρων που με τα χρόνια εξομοιώθηκαν στη γλώσσα με τους Έλληνες κατοίκους. Μετά απ' αυτά, επικράτησαν ο Μίνωας και ο Ραδάμανθς και συνένωσαν τα έθνη του νησιού σε ενιαίο σύνολο.» (Διόδωρος, Βίβλος 5, 80)

Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (Ποιος ήταν, πότε και ποιος τον δημιούργησε)

1. Σύμφωνα με τους: Διόδωρο (Βίβλος 4 και 5), Στράβωνα (Γεωγραφικά Ι) κ.α., οι πρώτοι κάτοικοι της Κρήτης, οι καλούμενοι Ετεοκρήτες (ή άλλως Ιδαίοι δακτύλοι ή Κουρήτες), ήταν εκείνοι που πρώτοι έδειξαν στους ανθρώπους πολλά χρήσιμα πράγματα. Αυτοί πρώτοι συγκέντρωσαν λεία τα πρόβατα σε κοπάδια, εξημέρωσαν τα υπόλοιπα είδη ζώων, ανακάλυψαν τη μελισσοκομία, εισηγήθηκαν την τέχνη του κυνηγίου, εισηγήθηκαν τη συναναστροφή και τη συμβίωση μεταξύ των ανθρώπων, αλλά ήταν και οι πρώτοι που δίδαξαν την ομόνοια και κάποια ευταξία στην κοινωνική ζωή κ.τ.λ. καθώς και εκείνοι που ίδρυσαν στην Ολυμπία τους Ολυμπιακούς αγώνες κ.α., πρβ:

«Οι κάτοικοι, λοιπόν, της Κρήτης λένε πως οι αρχαιότεροι κάτοικοι στο νησί ήταν αυτόχθονες, οι λεγόμενοι Ετεοκρήτες, των οποίων ο βασιλιάς, Κρητας το όνομα, ανακάλυψε πολλά και πολύ σημαντικά πράγματα στο νησί που είχαν τη δυνατότητα να ωφελήσουν την κοινωνική ζωή των ανθρώπων.... .. Για τους Ιδαίους δακτύλους της Κρήτης παραδίδεται πως ανακάλυψαν τη φωτιά, τη χρήση του χαλκού και του σιδήρου, στη χώρα των Απτεραίων στο λεγόμενο Βερέκυνθο, καθώς και τον τρόπο επεξεργασίας τους. Λένε, μάλιστα, πως ένας τους ο Ηρακλής, ξεπέρασε τους άλλους σε φήμη, ίδρυσε τους Ολυμπιακούς αγώνες. Εξ αιτίας της συνωνυμίας οι μεταγενέστεροι άνθρωποι θεώρησαν πως ο γιος της Αλκμήνης εγκαθίδρυσε τους Ολυμπιακούς αγώνες..... «Μετά τους Ιδαίους Δακτύλους έγιναν οι Κουρήτες, ... Καθώς διακρινόταν για τη σύνεσή τους, έδειξαν στους ανθρώπους πολλά χρήσιμα πράγματα, διότι πρώτοι αυτοί συγκέντρωσαν τα πρόβατα σε κοπάδια, εξημέρωσαν τα υπόλοιπα είδη ζώων, ανακάλυψαν τη μελισσοκομία, εισηγήθηκαν την τέχνη του κυνηγίου, εισηγήθηκαν τη συναναστροφή και τη συμβίωση μεταξύ των ανθρώπων, αλλά ήταν και οι πρώτοι που δίδαξαν την ομόνοια και κάποια ευταξία στην κοινωνική ζωή. Ανακάλυψαν επίσης τα ξίφη, τα κράνη και τους πολεμικούς χορούς. Λένε πως σ' αυτούς παρέδωσε το Δία η Ρέα, κρυφά από τον πατέρα του Κρόνο, και κείνοι τον πήραν και τον ανέθρεψαν..... .. Οι Κρήτες, λοιπόν, διηγούνται το μύθο πως τον καιρό που οι Κουρήτες ήταν νέοι υπήρχαν οι λεγόμενοι Τιτάνες. Αυτοί κατοικούσαν στην περιοχή της Κνωσού, εκεί όπου και τώρα δείχνουν θεμέλια του οίκου της Ρέας και άσος κυπαρισσιών αφιερωμένο στη θεά από τα πολύ παλιά χρόνια. Οι Τιτάνες ήταν έξι άντρες και πέντε γυναίκες τον αριθμό, για

τους οποίους άλλοι μυθολογούν ότι ήταν παιδιά του Ουρανού και της Γης και άλλοι λένε πως πατέρας τους ήταν ένας Κουρήτης και η μητέρα τους η Τιταία από την οποία και πήραν το όνομά τους. Αγόρια ήταν ο Κρόνος, ο Υπερίωνας και ο Κρίος, στη συνέχεια ο Ιαπετός και ο Κρίος και τελευταίος ο Ωκεανός, ενώ αδελφές τους ήταν η Ρέα, η Θέμις και η Μνημοσύνη, καθώς και η Φοίβη και η Τηθύς. Όλοι τους έγιναν εφευρέτες κάποιων αγαθών για την ανθρωπότητα και λόγω της ευεργεσίας τους δέχτηκαν τιμές και έμεινε η μνήμη τους αιώνια. Ο Κρόνος που ήταν ο μεγαλύτερος στην ηλικία έγινε βασιλιάς και τους ανθρώπους που είχε υπό υπηκόους τους έβγαλε από την αγριότητα και τους έκανε να ζουν πολιτισμένα, γι αυτό και η αποδοχή που έτυχε από τους ανθρώπους ήταν μεγάλη, καθώς επισκέφτηκε πολλά μέρη της οικουμένης. (Διόδωρος Βιβλιοθήκη Ιστορική Βιβλιοθήκη 5,64-66)

«Τον Απόλλωνα αναγορεύουν εφευρέτη της λύρας και της μουσικής της. Εισήγαγε επίσης τη γνώση της ιατρικής που γίνεται μέσω της μαντικής τέχνης, που παλιά μ' αυτή θεραπεύονταν όσοι αρρώσταιναν, καθώς βρήκε το τόξο, δίδαξε στους ντόπιους τα περί την τοξοβολία, αιτία για την οποία οι Κρήτες επιδόθηκαν με ζέση στην τοξοβολία και το τόξο ονομάστηκε Κρητικό» ..... ο Απόλλωνας ονομάστηκε Δήλιος, Λύκιος και Πύθιος και η Άρτεμις Εφέσια, Κρησία, καθώς και Ταυροπόλος και Περσία, παρ'όλο που και οι δυο είχαν γεννηθεί στην Κρήτη». (Διόδωρος, 5, 65 και 5, 74 - 77)

<<..Να ασκούν (οι νέοι της Κρήτης) επίσης την τοξοβολία και τον ένοπλο χορό, που βρήκαν πρώτοι και έδειξαν οι Κουρήτες και ο οποίος έπειτα ονομάστηκε πυρρήχη από το όνομα αυτού που τον οργάνωσε. Έτσι το παιχνίδι δεν ήταν άσχετο με πράξη χρήσιμη στον πόλεμο. Επίσης στα τραγούδια τους χρησιμοποιούν Κρητικούς ρυθμούς που είναι πολύ γρήγοροι και τους βρήκε ο Θάλης. Ορίστηκε επίσης να φοράνε στρατιωτικά ρούχα και υποδήματα. Τα όπλα εξάλλου θεωρούνται τα καλύτερα δώρα.>>(ΣΤΡΑΒΩΝΑ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ Ι, ΙV 16)

2. Σύμφωνα με τους: Πλάτωνα (Νόμοι και Μίνως), Αριστοτέλη (Πολιτικά Β, 1271, 10), Στράβωνα (βιβλίο 10 = Ι), Πλούταρχο (Λυκούργος και Σόλων) κ.α., ο Μίνωας με τον αδελφό του Ραδάμανθυ ήταν οι θεμελιωτές της περίφημης θαλασσοκρατορίας, αλλά και οι οργανωτές της περίφημης πολιτείας των Κρητών, την οποία αντέγραψαν όλοι οι άλλοι Έλληνες. Ειδικότερα ο Μίνωας με τον αδελφό του Ραδάμανθυ ήταν λέει εκείνοι που πρώτοι ασχολήθηκαν με τις πολιτικές επιστήμες (νομική, κυβερνητική, διοίκηση κ.τ.λ.), ώστε να υπάρχει ισότητα, δικαιοσύνη, ευημερία και δημοκρατία στους Κρήτες ή ήταν αυτοί που πρώτοι: Α) Βρήκαν την την αλήθεια για τη διακυβέρνηση της πόλης, απ'όπου μετά και πολιτεία, πολίτης και πολιτισμός. Για πρώτη φορά επί Μίνωα από τη μια θεσπίστηκαν λέει νόμοι και όργανα διοίκησης: βουλή, βουλευτές ή γερουσιαστές, έφοροι, συντάγματα κ.α. και από την άλλη οι νόμοι (διοίκησης και συναλλαγών) ήταν ανάλογα με το περί δικαίου και ηθικής (ήθη και θρησκεία) συναίσθημα. Β) Δημιούργησαν κράτος πρόνοιας: βρήκαν την κοινοκτημοσύνη, τη κοινή συμβίωση και τα κοινά συσσίτια (κάτω ως ο σημερινός κουμμουνισμός), Γ) Μεριμνήσαν για τη ανάπτυξη της φιλοσοφίας και των γραμμάτων, Δ) Ένωσαν τα έθνη ή φυλές ενός χώρου (της

Κρήτης) σε ενιαίο σύνολο, άσχετα με την καταγωγή τους δημιουργώντας το περίφημο «Κρητικό κοινό» ή άλλως «Ενωμένες Κρητικές πολιτείες», πρβ (μτφ από τις εκδόσεις «Κάκτος»):

«Διότι για το ότι ήταν καλός και δίκαιος, καλός νομέας, όπως λέγαμε προηγουμένως, ισχυρότατη απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι οι νόμοι του Μίνωα παραμένουν αδιασάλευτοι, επειδή βρήκε την αλήθεια, σχετικά με τη διοίκηση της πόλης. (Πλάτωνα «Μίνως», 318 – 321)

«η φιλοσοφία είναι παλαιότατη μεταξύ των Ελλήνων και περισσότερο στους Κρήτες και στους Λακεδαιμόνιους»... (Πλάτων, Πρωταγόρας 342 a-c) κ.α.

“Στην ιστορία έχει γραφτεί πως ο Μίνωας ήταν έξοχος νομοθέτης, πρώτος που κυριάρχησε στις θάλασσες. Χώρισε το νησί στα τρία και σε κάθε μέρος έχτισε πόλη, την Κνωσό..... Κατά τον Έφορο, ο Μίνωας θαύμαζε κάποιο παλαιό, το Ραδάμανθυ, που είχε ίδιο όνομα με τον αδελφό του. **Αυτός πρώτος αναφέρεται ότι εκπολίτισε το νησί με νόμους και κτίσεις πόλεων και συντάγματα**, υποστηρίζοντας ότι φέρνει από τον ίδιο το Δία τους νόμους του..... Για την Κρήτη λέγεται ότι στα αρχαία χρόνια είχε καλή διακυβέρνηση και οι καλύτεροι από τους Έλληνες τη θαύμαζαν. Ανάμεσά στους πρώτους ήταν οι Λακεδαιμόνιοι, όπως ομολογούν ο Πλάτωνας στους Νόμους και ο Έφορος που περιέγραψε το πολίτευμά τους στο έργο Ευρώπη.... (Στράβων «Γεωγραφικά» Ι', C 476 – 478)

«Γι αυτό το λόγο ο Μίνωας θέσπισε αυτούς τους Νόμους για τους πολίτες του, εξαιτίας των οποίων η Κρήτη ευημερεί ανέκαθεν, καθώς και η Σπάρτη από τότε που άρχισε να τους χρησιμοποιεί, επειδή οι νόμοι αυτοί είναι θεϊκοί. (Πλάτων, Μίνως, 320 b)

«Τα παιδιά μαθαίνουν όχι μόνο γράμματα, αλλά και τραγούδια με τους νόμους και μερικά είδη μουσικής. Οι νεότεροι σιπίζονται στα λεγόμενα **ανδρεία**. Κάθονται να φάνε κατάχαμα όλοι μαζί, φορούνε πρόχειρα ρούχα, τα ίδια χειμώνα – καλοκαίρι, και υπηρετούν τους μεγαλύτερους, καθώς και τους εαυτούς των. Αυτοί που τρώνε κάνουν πολέμους με τις άλλες παρέες ή και μέσα στην ίδια παρέα. Μεταξύ τους. Σε κάθε ανδρείο υπάρχει **παιδονόμος**. Οι μεγαλύτερες ηλικίες έρχονται σε **αγέλες**. Αρχηγοί στις αγέλες είναι τα σημαντικά παιδιά, τα πιο δυνατά. Καθένας από αυτούς συγκεντρώνει γύρω του όσα περισσότερα παιδιά μπορεί. Σε κάθε αγέλη αρχηγός είναι συνήθως ο πατέρας του παιδιού που μαζεύει τα άλλα, υπεύθυνος στο να βγάζει τα παιδιά στο κυνήγι και να τιμωρεί τους απείθαρχους. Τρέφονται με δημόσια δαπάνη. .... Εκλέγουν **δέκα άρχοντες**. Για τα πολύ μεγάλα προβλήματα συμβουλευούνται τους **Γέροντες**. Δικαίωμα στο θεσμό έχουν οι επιτυχημένοι **στο αξίωμα του κόσμου** και άνθρωποι αναγνωρισμένης αξίας. (Στράβωνας, Γεωγραφικά 10, C 481 - 483, IV 17 – 20)

Αντίθετα πιο πριν στην Ελλάδα και για πολύ καιρό ακόμη στους άλλους λαούς δεν υπήρχαν συντάγματα, βουλή και βουλευτές, κράτος μέριμνας κ.τ.λ. Απλώς ο κάθε ηγέτης (φύλαρχος ή τύραννος ή βασιλιάς) όριζε τους νόμους ανάλογα με τις δικές του επιθυμίες και νοημοσύνη. Ο βασιλιάς και γενικά οι άρχοντες είχαν ό,τι ήθελαν και οι άλλοι ελάχιστα ή τίποτε, κανείς δεν τολμούσε να αντιμιλήσει, υπήρχε ειδωλολατρία, οι βασιλιάδες λατρεύονταν ως θεοί, γίνονταν ανθρωποθυσίες κ.τ.λ. Μάλιστα οι λόγοι αυτοί ήταν

και η αιτία που: α) Οι Σπαρτιάτες έλεγαν ότι οι νόμοι των άλλων πλην του Μίνωα ήταν γελίοι, για να τους αντιγράψουν. β) Οι Εβραίοι έλεγαν ότι αν δεν αλλάξει ο κόσμος, θα τον καταστρέψει ο θεός, γ) Οι αρχαίοι Έλληνες δεν αναφέρουν κανένα άλλο σπουδαίο αρχαίο πολιτισμό πλην μόνο το Μινωικό ή που έλεγαν «Πας μη Έλλην βάρβαρος»

Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΕΙΝΑΙ Η ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥ - ΕΚΜΙΝΩΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ – ΡΩΜΑΙΩΝ

Ανατρέχοντας στους αρχαίους συγγραφείς βλέπουμε να αναφέρουν ότι **ο καλούμενος Ελληνικός Κλασικός Πολιτισμός έχει ως βάση το Μινωικό, εκείνο που δημιούργησε ο Μίνωας με τον αδελφό του Ραδάμανθυ. Ειδικότερα:**

1. Ο Ισοκράτης (Παναθηναϊκός 46 – 56, 204 – 206 κ.α.) απαντώντας σε κάποιον που έλεγε ότι οι Δωριείς (οι Σπαρτιάτες) είναι αυτοί που δημιούργησαν τους καλύτερους θεσμούς στην Ελλάδα, του λέει: «Αν είναι έτσι τα πράγματα, αν δεχτούμε ότι έχεις δίκιο, όταν λες ότι οι άνθρωποι αυτοί (οι Σπαρτιάτες) υπήρξαν οι δημιουργοί των καλύτερων θεσμών, τότε, αναγκαστικά, όλοι εκείνοι οι άνθρωποι που έζησαν πολλές γενιές πριν οι Σπαρτιάτες εγκατασταθούν στην Πελοπόννησο, πρέπει να μη διέθεταν κανένα από αυτά τα προσόντα, δηλαδή ούτε οι στρατιώτες που εκστράτευσαν στην Τροία, ούτε οι σύγχρονοι του Ηρακλή και του Θησέα, ούτε ο Μίνωας, ο γιος του Δία, ούτε ο Ραδάμανθης, ούτε ο Αιακός ούτε κάποιος από τους μεγάλους άνδρες που υμνούνται γι αυτές τις αρετές, οπότε κακώς έχουν τη φήμη που απολαμβάνουν»... (Ισοκράτους Παναθηναϊκός 205)

2. Ο Πλούταρχος (Λυκούργος, 4-7) και ο Στράβωνας (Γεωγραφικά I, IV, C 481 - 483, 17 – 20) αναφέρουν ότι μετά που οι Δωριείς (οι μετέπειτα γνωστοί ως Σπαρτιάτες) κατέλαβαν όλη σχεδόν την Πελοπόννησο (Λακεδαιμόνα, Μεσσήνη, Άργος κ.τ.λ.), ο βασιλιάς Χαρίλλος έστειλε το νομοθέτη Λυκούργο σε όλα τα μέρη που φημίζονταν ότι είχαν οργανωμένη πολιτεία (Αίγυπτο, Κρήτη κ.α.), για να δει ποια ήταν η καλύτερη προκειμένου να την αντιγράψουν. Πήγε (ο Λυκούργος) λοιπόν για το σκοπό αυτό παντού, όμως όλες οι πολιτείες του φάνηκαν γελοίες ή ανάξιες λόγου, πλην μόνο της Κρήτης, την οποία στη συνέχεια αντέγραψαν οι Σπαρτιάτες, καλώντας από την Κρήτη στη Σπάρτη για το σκοπό αυτό και το νομοθέτη Θάλητα.

3. Ο Διογένης Λαέρτιος (Επιμενίδης, βιβλίο 1, 109 – 119) και ο Πλούταρχος (Σόλων) αναφέρουν ότι ο νομοθέτης των Αθηναίων Σόλωνας, αφού μελέτησε τους Μινωικούς νόμους με τη βοήθεια του Επιμενίδη του Κρήτα (που ήταν ένας από τους 15 σοφούς της αρχαιότητας ή ένας από τους 12 στη θέση του Περίανδρου), έφτιαξε νέους νόμους με τους οποίους καταργήθηκαν οι βάρβαροι νόμοι και τα βάρβαρα ήθη που είχαν οι Αθηναίοι. Στους νόμους αυτούς προβλεπόνταν ότι χάνει τα πολιτικά του δικαιώματα ο πολίτης εκείνος που, όταν υπάρχει στάση στην πόλη, δεν πηγαίνει με καμιά παράταξη, για να μην μένεις κανείς ατάραχος ή ασυγκίνητος στα δημόσια πράγματα, καθώς και το χάρισμα (τη γνωστή «σεισάχθεια») των χρεών των πολιτών, επειδή πολλοί από αυτούς είχαν γίνει δούλοι στους ευγενείς από τα χρέη.

«την έννομη τάξη, όπως λένε οι ίδιοι οι Λακεδαιμόνιοι, ο Λυκούργος την έφερε από την Κρήτη» (Ηρόδοτος, Α 65).

«Έφυγε λοιπόν και πήγε (ο Λυκούργος) αρχικά στην Κρήτη. Εκεί γνώρισε **τις πολιτείες και τα συστήματά τους**, γνώρισε τους πρώτους στη δόξα άνδρες, θαύμασε ορισμένους από τους νόμους που υπήρχαν και τους παρέλαβε για να τους εφαρμόσει στην πατρίδα του, την Σπάρτη, **ενώ άλλοι του φάνηκαν ανάξιοι**. Έναν μάλιστα από εκείνους που νομίζονταν εκεί πέρα σοφοί και άξιοι πολίτες, αφού τον έπεισε με τη φιλία του, τον έστειλε στη Σπάρτη, Ήταν ο Θάλης, που φαινομενικά μιν ήταν ποιητής λυρικών τραγουδιών, στην πραγματικότητα όμως έκανε ό,τι οι μεγαλύτεροι νομοθέτες. Γιατί τα τραγούδια του ήταν λόγιοι για ευπείθεια και ομόνοια, στολισμένοι με μελωδίες και ρυθμούς που είχαν σεμνότητα και εξημερωτική δύναμη, **ακούγοντάς τα οι πολίτες εξημερώνονταν, χωρίς να νοιώθουν, στα ήθη, και η κοινή γνώριμία του ωραίου έφερνε κοντά τον ένα με τον άλλο**. Έτσι ο Θαλής έγινε με κάποιον τρόπο ο πρόδρομος του Λυκούργου στην εκπαίδευση των Σπαρτιατών ....». (Πλούταρχος, Λυκούργος, 4-7)

«Κάλεσε τότε τον Επιμενίδη από τη Φαιστό της Κρήτης, που μερικοί τον θεωρούν έναν από τους επτά σοφούς (αντί για τον Περίανδρο). ..... Όταν ήρθε στην Αθήνα γνωρίστηκε με το Σόλωνα και τον βοήθησε πολύ στην προεργασία της νομοθεσίας του. Απλοποίησε τους νόμους τους σχετικούς με τις ιερές τελετές, έκαμε πιο ήπιους τους νόμους που αφορούσαν τα πένθη, επιτρέπονταν μόνο ορισμένες θυσίες στους νεκρούς και καταργώντας τις άγριες και βαρβαρικές συνήθειες που επικρατούσαν προηγούμενα .... Χάνει τα πολιτικά του δικαιώματα ο πολίτης εκείνος που, όταν υπάρχει στάση στην πόλη, δεν πηγαίνει με καμιά παράταξη, για να μην μένεις κανείς ατάραχος ή ασυγκίνητος στα δημόσια πράγματα. (Πλούταρχος, Σόλων , 12 - 20)

«Υποστηρίζουν κάποιοι ότι τα περισσότερα ήθη και έθιμα που θεωρούνται Κρητικά είναι Λακωνικά. Στην πραγματικότητα είναι Κρητικά, μόνο που οι Σπαρτιάτες τα εφήρμοσαν, ενώ οι Κρήτες σταμάτησαν να ασχολούνται με τα πολεμικά και οι πόλεις τους παρήκμασαν, ειδικά η Κνωσός. .... . Έφυγε τότε ο νομοθέτης της Σπάρτης Λυκούργος για την Κρήτη. Εκεί ήρθε και πλησίασε το Θάλητα , ένα μελοποιό και νομοθέτη. Έμαθε από αυτόν τον τρόπο που ο Ραδάμανθς πρώτα και αργότερα ο Μίνωας έφεραν τους νόμους τους, τάχα από το Δία προς τους ανθρώπους... (Στράβωνας, Γεωγραφικά Ι, ΙV, C 481 - 483, 17 – 20)

«Και φαίνεται και λέγεται ότι οι Λάκωνες μιμήθηκαν το κρητικό πολίτευμα στα περισσότερα σημεία. Τα περισσότερα από τα παλιότερα πολιτεύματα είχαν χειρότερη διάρθρωση από τα νεότερα. Σύμφωνα με την παράδοση, όταν ο Λυκούργος άφησε την επιτροπεία του βασιλιά Χαρίλλου και έφυγε, έμεινε το μεγαλύτερο διάστημα στην Κρήτη λόγω της μεταξύ τους συλλογικότητας, γιατί οι Λύκτιοι ήταν Λάκωνες άποικοι, κι όταν πήγαν στη Λύκτο και την έκαναν αποικία, διατήρησαν τη νομοθεσία των κατοίκων της πόλης. Γι αυτό και τώρα οι περίοικοι έχουν τους ίδιους νόμους, επειδή πρώτος θέσπισε τη νομοθεσία ο Μίνωας..(Αριστοτέλης Πολιτικά Β, 1271, 10)

ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ

1. Ο Άγγλος αρχαιολόγος Arthur Evans (1851-1943), ένας από αυτούς που ανάσκαψε την Κνωσό και τα άλλα Μινωικά κέντρα, σχετικά με το μινωικό πολιτισμό, λέει ότι η Κρήτη κατά το 1600 π.Χ. ήταν πάρα πολύ ανεπτυγμένη, πολιτιστικά και πολεμικά. Κατόπιν οι Μινωίτες άρχισαν να επεκτείνονται ως άποικοι στις περιοχές της μεσοελλαδικής Ελλάδας και οι εκεί κάτοικοι τους δέχονταν χωρίς αντίδραση, επειδή οι Μινωίτες ήταν πιο πολιτισμένοι και έτσι αυτοί καρπούσαν τα ευεργετήματα του υψηλού πολιτισμού τους με συνέπεια

σιγά-σιγά να «εκμινωισθούν». Δηλαδή να φορούνε μινωικές ενδυμασίες, να ζούνε με μινωικό τρόπο ζωής, να λατρεύουνε τους ίδιους θεούς με τους Μινωίτες κ.τ.λ. Αργότερα, όταν το επιχώριο (τοπικό) στοιχείο της μεσοελλαδικής Ελλάδας αφομοίωσε τα γόνιμα διδάγματα του Κρητικού πολιτισμού, αφυπνίζεται και ζητούν και αυτοί εξουσία, δηλαδή να γίνουν άρχοντες κ.τ.λ. και έτσι έγινε ανατροπή πολλών μινωικών δυναστειών στις διάφορες πόλεις – κράτη με επιχώριες αχαϊκές. Πιο απλά ο Evans είπε ότι η γένεση του Μυκηναϊκού πολιτισμού ήταν αποτέλεσμα μινωικού αποικισμού, που μεταφυτεύθηκε αυτούσιος στα νησιά του Αιγαίου και στην ηπειρωτική Ελλάδα.

2. Σύμφωνα με την άποψη του αρχαιολόγου Alan J. B. Wace και των οπαδών του, ο εκμινωϊσμός των Μεσοελλαδικών δε συνέβηκε με αποικισμό, όπως λέει ο Evans, αλλά κατά το 1600 π.Χ. (ίσως να έγινε λέει τότε και κάποιος σεισμός στην Κρήτη) οι Μεσοελλαδίτες (Μυκηναίοι) έκαναν πειρατική επιχείρηση στην Κρήτη κατά την οποία πυρπόλησαν τα ανάκτορα της Κνωσού και πήραν κατά την επιστροφή τους εκτός από τα λάφυρα και αιχμαλώτους καλλιτέχνες, ανθρώπους των γραμμάτων και τεχνών κ.τ.λ., οι οποίοι στη συνέχεια δίδαξαν τη μινωική θρησκεία και τις τέχνες στους Μεσοελλαδίτες. Κατόπιν, αφού οι Μεσοελλαδίτες αφομοίωσαν το Μινωικό πολιτισμό, αφυπνίσθηκαν και δημιούργησαν άλλον πολιτισμό που ήταν ανώτερης λογικής (π.χ. η θρησκεία του Δία από μονοπρόσωπη γίνεται το πολυπρόσωπο πάνθεο των Ολύμπιων θεών κ.τ.λ.), δηλαδή τον καλούμενο Μυκηναϊκό πολιτισμό. Η ως άνω άποψη του Wace δεν έγινε αποδεκτή από τους οπαδούς του Evans, επειδή, σύμφωνα μ' αυτούς, οι Μινωίτες δεν είχαν μόνο χερσαίες και ανακτορικές δυνάμεις, αλλά και θαλάσσιες (στόλο) που δε θα επέτρεπαν μια τέτοια εισβολή. Έπειτα και να είχε γίνει λέει τότε σεισμός στην Κρήτη, οι Μυκηναίοι δεν ήταν δυνατόν να τον είχαν προβλέψει, ώστε να είχαν προετοιμαστεί και να εισβάλουν στην Κρήτη.

Σημειώνεται ότι τα λεγόμενα του Evans φαίνονται λογικά, αφού ο Θουκυδίδης (Α, 3 – 9), ο Διόδωρος (Ιστορική βιβλιοθήκη), ο Στράβωνας (Γεωγραφικά Χ) κ.α λένε ότι ο Μίνωας κατέλαβε τα νησιά του Αιγαίου, τα Μέγαρα και την Αθήνα, τη Σικελία, πολλά μέρη της Μ. Ασίας κ.α., άρα μπορεί έτσι να εξαπλώθηκε ο Μινωικός πολιτισμός. Ωστόσο άλλο η εξάπλωση ενός λαού, αυτό γίνεται δια των όπλων, και άλλο η εξάπλωση ενός πολιτισμού, αυτό γίνεται από μόνο του και εφόσον είναι με αρχές, με καλούς θεσμούς. Και οι Τούρκοι κατέλαβαν παλιότερα όλο σχεδόν τον αρχαίο κόσμο, όμως ο πολιτισμός τους δεν έγινε αποδεκτός από κανένα.

Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΟΣ ΑΞΙΟΛΟΓΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Πολλοί λένε ότι αφού οι Βαβυλώνιοι, οι Αιγύπτιοι κ.α. είχαν πριν από τους Κρήτες νόμους, μεγάλα οικοδόμημα κ.τ.λ., άρα ο Μινωικός πολιτισμός δεν είναι ούτε ο παλιότερος αξιόλογος πολιτισμός. Ωστόσο αυτό είναι άγνοια ή κακοήθεια, γιατί:

1) Πριν από το Μινωικό πολιτισμό δεν υπήρχε πολιτισμός, γιατί μέχρι τότε οι άνθρωποι, καθώς λέει ο Θουκυδίδης (Α, 3 – 9), ζούσαν ακόμη πρωτόγονα (ή βάρβαρα σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, Ιστορία Α), δηλαδή μεταναστευτικά για εξεύρεση πηγών διατροφής, ενώ οι πολυαριθμότερες ομάδες όπου πήγαιναν έδιωχναν αυτούς που έβρισκαν μπροστά τους προκειμένου

να εκμεταλλευτούν αυτές το χώρο. Απλώς μέχρι τότε κάποιοι άρχοντες των Αιγυπτίων και Βαβυλωνίων έκαναν μερικά μεγάλα τεχνικά χειρωνακτικά έργα είτε για λόγους επίδειξης δύναμης είτε για να τους θεωρήσουν ως θεούς. Ο Μίνωας με τον αδελφό του Ραδάμανθυ ήταν οι πρώτοι που βρήκαν την αλήθεια, σχετικά με τη διοίκηση της πόλης – από όπου και πολιτεία, πολίτης και πολιτισμός.

2) Άλλο τέχνη και άλλο πολιτισμός. Τα τεράστια οικήματα, όπως τα παλάτια και οι πυραμίδες της Αιγύπτου κ.α., δεν είναι πολιτιστικά έργα, αλλά προϊόντα καταναγκαστικών έργων, δούλων. Πολιτισμός είναι οι άνθρωποι να περνούν καλά, να ευημερούν, να ζουν μέσα σε δίκαια και δημοκρατική πολιτεία, δηλαδή σε μια κοινωνία με θεσμοθετημένα όργανα και λογικούς ή σύμφωνα με το περί δικαίου αίσθημα νόμους κ.τ.λ. Σε μια κοινωνία, με βουλή, με βουλευτές, με νόμους και συντάγματα κ.τ.λ., όπως ήταν η Κρητική πολιτεία.

3) Αν ανατρέξουμε στη Παλαιά Διαθήκη, θα δούμε ότι στην Αίγυπτο και την Ασία υπήρχαν μεν πολιτείες με μια κάποια οργάνωση, όμως επικρατούσε και ειδωλολατρία, υπήρχαν πολλά άσχημα ήθη και έθιμα ενίοτε γινό-ντουσαν και ανθρωποθυσίες, υπήρχε η δια βίου δουλεία, υπήρχαν μαγείες κ.τ.λ. Η αιτία άλλωστε για την οποία ήρθε ο Ιησούς στον κόσμο.

4) Ρίχνοντας μια ματιά στα κτίρια και στις τοιχογραφίες που έχουν διασωθεί στις μινωικές πόλεις: Κνωσό, Γόρτυνα, Φαιστό κ.τ.λ., θα δούμε ότι οι Μινωίτες είχαν πολιτισμό που προκαλεί το θαυμασμό για την εποχή του. Βλέπουμε π.χ. ότι: Α) Οι Κρήτες είχαν γραφή, γραπτούς νόμους, πάρα πολύ ωραία σπίτια και μάλιστα με λουτρό, με ορόφους και λεπτή τεχνική, Β) οι Κρήτες τελούσαν εκδηλώσεις (αθλητικές, κοινωνικές, λατρευτικές κ.τ.λ.), Γ) Οι γυναίκες και οι άνδρες είχαν καλογυμνασμένα – καλλίγραμμα σώματα και παράλληλα φορούσαν ωραιότατα και κομψότητα φορέματα, καθώς και κοσμήματα (σκουλαρίκια, κολιέ κ.τ.λ.), Δ) Οι αθλητές φορούσαν ωραιότατες αθλητικές ενδυμασίες και δεν ήταν γυμνοί όπως οι βαρβαροφέροντες ολυμπιακοί αθλητές κ.α.

ΓΙΑΤΙ ΟΙ ΚΡΗΤΕΣ ΑΝΕΠΤΥΞΑΝ ΠΡΩΤΟΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Η αιτία για την οποία οι Κρήτες ανέπτυξαν πρώτοι στον κόσμο πολιτισμό, όπως προκύπτει από τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων (Θουκυδίδη, Αριστοτέλη, Πλάτωνα, Στράβωνα, Διόδωρου κ.α.), ήταν το ότι ο Μίνωας πρώτος από τους Έλληνες από τη μια ένωσε σε ενιαίο σύνολο όλα τα έθνη της πατρίδας του της Κρήτης, και μάλιστα σε μια τέλεια οργάνωση, σε μια κοινωνία με θεσμούς ανάλογους με το περί δικαίου αίσθημα (θεσπίστηκαν για πρώτη φορά νόμοι και σύνταγμα, επινοήθηκαν η βουλή, οι βουλευτές ή γερουσιαστές κ.τ.λ., τα κοινά συσσίτια, η συμβίωση κ.τ.λ.) και από την άλλη συγκρότησε πολεμικό ναυτικό (άρα και μ' αυτό ο Μίνωας θεμελίωσε κράτος δικαίου και ασφάλειας) με το οποίο έδιωξε τους ληστές και τους κακοποιούς Φοίνικες και Κάρες από τα νησιά και το Αρχιπέλαγος, με συνέπεια ο ίδιος να γίνει θαλασσοκράτορας, αλλά και οι Έλληνες να μπορέσουν να επικοινωνήσουν, να αισθανθούν ασφαλείς, να σταματήσουν το μεταναστευτικό βίο που τους εξανάγκαζαν οι κακοποιοί Κάρες και Φοίνικες (= οι άλλοι λαοί που

διαβιούσαν τότε μαζί με τους Έλληνες), να ιδρύσουν πόλεις, να ασχοληθούν με το θαλάσσιο εμπόριο, να πλουτίσουν, αλλά και να επικρατήσουν κατόπι στα τρωικά.

Ο Αριστοτέλης (Πολιτικά 1, 1271, 10) αναφέρει, και ότι η Κρήτη επί Μίνωα ήταν επόμενο, προορισμένο να κυριαρχήσει, επειδή βρίσκεται σε ευνοϊκή θέση, δηλαδή σε μια θάλασσα που στις τριγύρω παραλίες της έχουν εγκατασταθεί οι Έλληνες, άρα δεν αντιμετώπιζε, θέλει να πει ο Αριστοτέλης, εξωτερικούς κινδύνους, άρα είχε ειρήνη και έτσι της δόθηκε ευκαιρία να αναπτύξει πολιτισμό, πρβ (μετάφραση εκδόσεων «Κάκτος»): «Φαίνεται ότι η Κρήτη ήταν προορισμένη να κυριαρχήσει στους Έλληνες χάρη στην ευνοϊκή της θέση, γιατί βρίσκεται σε θάλασσα που στα παράλιά της έχουν εγκατασταθεί σχεδόν όλοι Έλληνες. Η απόσταση από την Πελοπόννησο είναι μικρή, όπως και από την Ασιατική παραλία γύρω από το Τριόπιο και τη Ρόδο. Έτσι ο Μίνωας έγινε θαλασσοκράτορας' άλλα νησιά τα κατάκτησε και σε άλλα εγκατέστησε αποίκους από την Κρήτη, τέλος εκστρατεύοντας στην Σικελία πέθανε εκεί κοντά στην Καμικο».(Αριστοτέλης Πολιτικά Β, 1271, 10)

Σημειώνεται ότι σύμφωνα με το σημερινό σχολικό βιβλίο, ο Μινωικός πολιτισμός αναπτύχθηκε, επειδή η Κρήτη βρίσκεται κοντά σε τρεις ηπείρους και σε περιοχές που από πολύ παλιά είχαν αναπτυχθεί σπουδαίοι πολιτισμοί, όπως ο αιγυπτιακός, καθώς και το ότι η Κρήτη έχει εύφορο έδαφος και καλές κλιματολογικές συνθήκες. Κάτι που είναι απόψεις ανθελληνικών κέντρων, γιατί: Α) Οι λόγοι ανάπτυξης της Κρήτης ήταν αυτοί που είδαμε πιο πριν να λένε οι αρχαίοι συγγραφείς. Β) Η Κρήτη είναι και ορεινή και απομακρυσμένη χώρα (βρίσκεται καταμεσής σε πέλαγος), άρα είναι αστείο να λέμε ότι ο Μινωικός πολιτισμός ήταν απόρροια του ότι η Κρήτη βρίσκεται κοντά σε τρεις ηπείρους και σε περιοχές που από πολύ παλιά είχαν αναπτυχθεί σπουδαίοι πολιτισμοί, Γ) Εκτός της Κρήτης υπάρχουν και άλλες χώρες που πλησιάζουν στην Αίγυπτο, Ασία και Ευρώπη, μάλιστα με πιο καλύτερες συγκοινωνιακές, κλιματολογικές και εδαφικές συνθήκες και όμως εκεί δεν συνέβη κάτι τέτοιο. Δ) Οι παλιότεροι του Μινωικού πολιτισμούς (Αιγύπτου, Βαβυλώνας κ.α.), αφενός δε μοιάζουν με το Μινωικό και αφετέρου, όπως είδαμε πιο πριν να λένε οι αρχαίοι Έλληνες ήταν ανάξιοι λόγου. Αν ανατρέξουμε στους αρχαίους συγγραφείς: Πλάτωνα (Νόμοι και Μίνως), Πλούταρχο (Θησεύς), Αριστοτέλη (Πολιτικά και Αθηναίων Πολιτεία) κ.α., θα δούμε ότι οι αρχαίοι Έλληνες το μόνο πολιτισμό που θαύμαζαν ή είχαν ως πρότυπο ήταν ο Μινωικός. Για τους άλλους λαούς έλεγαν «Πας μη Έλλην βάρβαρος».

4. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΠΑΡΧΕΣ ΕΤΕΟΚΡΗΤΕΣ από ? έως 15ος αι. π.Χ.

ΜΙΝΩΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ 1470 π.Χ. - 1200 π.Χ.

ΜΥΚΗΝΑΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ 1200 π.Χ. - 1120 π.Χ.

ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ 1120 π.Χ. - 479 π.Χ.

ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ, 478 π.Χ. - 323 π.Χ.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ 330 π.Χ. - 67 π.Χ.

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ (ΚΡΗΤΗΣ) 69 π.Χ. - 330 μ.Χ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 330 μ.Χ. - 824 μ.Χ.
 ΑΡΑΒΟΚΡΑΤΙΑ (ΚΡΗΤΗΣ) 827/30 μ.Χ. - 961 μ.Χ.
 Β' ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 61 μ.Χ. - 1204μ.Χ.
 ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ 1204 μ.Χ - 1210 μΧ.
 ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ 1211 μ.Χ. - 1669 μ.Χ. Α'
 ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ 1669 μ.Χ. - 1830 μ.Χ.
 ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑ 1831 μ.Χ. - 1840 μ.Χ.
 Β' ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ 1840 μ.Χ. - 1898 μ.Χ.
 ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ 1898 μ.Χ. - 1906 μ.Χ.
 ΕΝΩΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΕΛΛΑΔΑ 1912, Επίσημα 30 Μαΐου 1913

1) ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΡΗΤΗΣ (67 Π.Χ. – 330 Μ.Χ.)

Μια από τις τελευταίες Ελληνικές περιοχές που κατέλαβαν οι Ρωμαίοι ήταν η Κρήτη, το 67 π.Χ. Μετά την υποταγή της ηπειρωτικής Ελλάδας το 146 π.Χ., η Κρήτη βρέθηκε στο στόχαστρο της επεκτατικής πολιτικής των Ρωμαίων στην περιοχή. Βρίσκοντας ως αφορμή ότι οι Κρήτες το είχαν ρίξει στην πειρατεία, αλλά και ότι υποστήριζαν τους αντιπάλους τους, το Βασίλειο του Πόντου, Το 88 π.Χ. ο περσικής καταγωγής βασιλιάς του Πόντου Μιθριδάτης Στ', κήρυξε πόλεμο για να σταματήσει την προέλαση της ρωμαϊκής ηγεμονίας στο Αιγαίο. Οι δύο ισχυρότερες πόλεις της Κρήτης διχάζονται, η Κνωσός θα υποστηρίξει το Μιθριδάτη, ενώ η Γόρτυνα θα ταχθεί εναντίον του και στο πλευρό της Ρώμης. Το 74 π.Χ ο Ρωμαίος στρατηγός Μάρκος Αντώνιος θα αναλάβει να καταστείλει την πειρατεία στην ανατολική μεσόγειο επιχειρώντας να καταλάβει το νησί της Κρήτης. Ωστόσο οι ρωμαϊκές δυνάμεις υπέστησαν ολική καταστροφή ενώ ο Μάρκος Αντώνιος φυλακίστηκε από Κρήτες πειρατές και πέθανε λίγα χρόνια αργότερα. Το 67 π.Χ. ο Κόιντος Καϊκίλιος Μέτελλος καταλαμβάνει την Κρήτη, με την Ιεράπυτνα να είναι η τελευταία πόλη που πρόβαλε αντίσταση..

Ειδικότερα στο τέλος της Ελληνιστικής περιόδου οι Κρητικές πόλεις-κράτη άρχισαν να φιλονικούν και μάλιστα πολύ δυνατά η μια την άλλη και κυρίως η Γόρτυνα με την Κνωσό για την πρωτοκαθεδρία. Την εικόνα διάλυσης που έδινε το νησί επωφελήθηκαν οι πειρατές της Κιλικίας και εκστράτευσαν εναντίον των Κρητών, όμως απωθήθηκαν. Το ίδιο έκαναν και οι Ρωμαίοι, βρίσκοντας ως αφορμή ότι οι Κρήτες το είχαν ρίξει στην πειρατεία. Και επειδή η Κρήτη ενίσχυε με πεζικές και ναυτικές δυνάμεις το βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ', ενώ αυτός αγωνιζόταν εναντίον των Ρωμαίων, κατά το δεύτερο Μιθριδατικό Πόλεμο (74-64 π.Χ.), έλαβε εντολή να την κατακτήσει το 71 π.Χ. ο Μάρκος Αντώνιος, διοικητής του στόλου της Μεσογείου. Ο Αντώνιος πίστευε ότι η επιχείρηση δε θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Όμως πριν προλάβει καν να αποβιβαστεί, υπέστη οδυνηρή ήττα από το Κρητικό ναυτικό, οδηγούμενο από το στρατηγό Λασθένη. Πολλοί Ρωμαίοι συνελήφθησαν αιχμάλωτοι. Ο Αντώνιος υπέγραψε ταπεινωτική συνθήκη. Το 69 π.Χ., εναντίον της Κρήτης εστάλη Κόιντος Καϊκίλιος Μέτελλος με τρεις λεγεώνες. Ο πόλεμος που ακολούθησε κράτησε τρία χρόνια (69-67 π.Χ.) και οι Ρωμαίοι κατάστρεψαν εκ βάθρων όλες τις Κρητικές πόλεις της Κρήτης πλην της Γόρτυνας, επειδή

η πόλη αυτή, όπως και οι περισσότερες Ελληνικές πόλεις-κράτη της Ν. Ιταλίας ήταν φιλικά προσκείμενες προς τη Ρώμη. Ο Μέτελλος πρώτα επιτέθηκε κατά της Κυδωνίας. Μετά την πτώση της, οι ηγέτες της άμυνάς της, Πανάρης και Αριστίων, κατέφυγαν ο πρώτος στην Κνωσό και ο δεύτερος στην Ιεράπυτνα, όπου συνέχισαν τον αγώνα. Γενναία αντιστάθηκαν και οι πόλεις Λάππα, Ελεύθερα, Λύππος. Μετά τις Κυνός Κεφαλές 197 π.Χ., την Πύδνα 168 π.Χ., την Κόρινθο 146 π.Χ., η Ιεράπετρα υπό το γενναίο Αριστίωνα είχε την τιμή να είναι το τελευταίο προπύργιο της Κρήτης και του Ελληνισμού γενικότερα, κατά των Ρωμαίων, κάτι ως η πόλη Τάραντας στη Ν. Ιταλία.

Ο Αππιανός, σχετικά με την κατάκτηση της Κρήτης από τους Ρωμαίους, λέει: «Η Κρήτη εξ αρχής ήταν ευνοϊκή προς το βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη και λέγονταν ότι οι κάτοικοι της είχαν υπηρετήσει μισθοφόροι του, όταν πολεμούσε τους Ρωμαίους. Ο Αντώνιος τους κήρυξε τον πόλεμο, αλλά δεν τα πήγε καλά κι ας ανακηρύχτηκε μάλιστα και Κρητικός. Αυτός ο Αντώνιος ήταν πατέρας του Μάρκου Αντώνιου που πολέμησε αργότερα στο Άκτιο εναντίον του Καίσαρα, του Σεβαστού (Αύγουστου). Μετά ο στρατηγός Μέτελλος διατάχθηκε από τη Ρώμη να πολεμήσει τους Κρητικούς. Νίκησε στην Κυδωνία τον Λασθένη και αυτός κατέφυγε στην Κνωσό, αφήνοντας στη θέση του τον Πανάρη, που παρέδωσε την πόλη στους Ρωμαίους. Ο Μέτελλος πήγε στην Κνωσό και ενώ την πολιορκούσε, ο Λασθένης έβαλε φωτιά στο σπίτι του και το κατέκαψε μαζί με άλλα σημαντικά πράγματα, για να μην πέσουν στα χέρια των Ρωμαίων και εξαφανίστηκε από την Κνωσό. Στη συνέχεια ο Μέτελλος τέλεσε θρίαμβο για την κατάκτηση της Κρήτης και ο Αντώνιος του έδωσε την προσωνομία Κρητικός, αφού υπέταξε την Κρήτη. (Αππιανός Εκ της Σικελικής και νησιώτικης, 6)

Επί Ρωμαίων η διοικητική οργάνωση κάθε πόλης λειτουργούσε ξεχωριστά και η οργάνωση σε επίπεδο επαρχιακού συμβουλίου δημιουργήθηκε το «Κοινό των Κρητών», με έδρα τη Γόρτυνα, το οποίο έκοψε και νόμισμα.

Το 295-297 μ.Χ. η Κρήτη διαχωρίστηκε διοικητικά από την Κυρηναϊκή και προήχθη σε συγκλητική επαρχία της Διοίκησης Μακεδονίας στην Επαρχότητα του Ιλλυρικού (δηλ. της βαλκανικής χερσονήσου). Ως Διοικητής της οριζόταν Ρωμαίος αξιωματούχος με τον τίτλο του υπατικού (consularis – κονσουλάριος ή κονσιλιάριος).

Με την εδραίωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας στη μεγαλόνησο άρχισε μια νέα φάση ζωής στο νησί. Οι Κρήτες γνώριζαν για πρώτη φορά το ζυγό μιας ξένης δεσποτείας, “ελεύθεροί τε πάντα τον εμπροσθεν χρόνον γενόμενοι και δεσπότην οθνείον μηδ'άνα κτησάμενοι”, όπως παρατηρεί ο Κάσιος Δίων.

Μετά την υποδούλωση της Κρήτης από τους Ρωμαίους και την ολοσχερή καταστροφή της Κνωσού από τους Ρωμαίους το 67 π.Χ., πρωτεύουσα της Κρήτης έγινε η Γόρτυνα, επειδή αυτή ήταν φιλικά προσκείμενη προς τη Ρώμη, κάτι για το οποίο κατακρίθηκε από τους υπόλοιπους Κρήτες. Φιλικά προκείμενες στη Ρώμη ήταν βέβαια και πάρα πολλές άλλες Ελληνικές πόλεις, όπως οι περισσότερες από τις Ελληνικές πόλεις-κράτη στη Ν. Ιταλία, κάτι που ήταν και μια από τις βασικές αιτίες που η Ρώμη νίκησε αρχικά τους Ετρούσκους κ.α. και στη συνέχεια έγινε Παγκόσμια δύναμη. Η Κρήτη

διετέλεσε ρωμαϊκή επαρχία από το 69 π.Χ. και μέχρι που ιδρύθηκε η Βυζαντινή αυτοκρατορία, δηλαδή μέχρι το 305-330 μ.Χ.

. Οι Ρωμαίοι δεν επεμβαίνουν εθνολογικά και δεν επιχειρούν τον εκλατίνισμό των Κρητικών, μια και η πρωτεύουσα Γόρτυνα ήταν φιλικά προσκείμενη προς αυτούς. Το νησί επισκέπτεται (62-63 Π.Χ.) ο Απόστολος Παύλος που αναλαμβάνει την οργάνωση της εκκλησίας Κρήτης. Πρώτος Επίσκοπος ορίζεται ο πιστός του μαθητής Τίτος με έδρα τη Γόρτυνα.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Γύρω στο 597 π.Χ. ο βασιλιάς των Ετρούσκων Πορσίνας κυρίευσε τη Ρώμη, πόλη που ο λαός της αποτελείτο από Λατίνους και Ετρούσκους. Κατόπιν αυτού οι Ρωμαίοι και οι Έλληνες των αποικιών της Ιταλίας αποφάσισαν να συνεργαστούν, προ του κοινού κινδύνου των Ετρούσκων. Ο Ιέρωνας των Συρακουσών νίκησε το 474 π.Χ. τον ετρουσκικό στόλο κοντά στην Κύμη. Οι Ετρούσκοι μετά την ήττα και των συμμάχων τους των Καρχηδονίων στην Ιμέρα άρχισαν να παρακμάζουν, κάτι που επωφεληθήκε η Ρώμη κυριεύοντας κάθε ετρουσκική πόλη, αλλά και κάθε άλλη πόλη στην Ιταλία. Ακολούθως νίκησαν, ύστερα όμως και από ήττες, τους Γαλάτες κ.α. Οι Ελληνικές αποικίες της Ιταλίας κατά την περίοδο που η Ρώμη πολεμούσε με τους άλλους ιταλικούς λαούς (Λατίνους, Ετρούσκους, Σαμνίτες, Λευκανούς κ.τ.λ.), επειδή απειλούνταν να πάνε με το μέρος πότε του ενός και πότε του άλλου, αυτές προτίμησαν να πάνε με το μέρος των Ρωμαίων. Η Ρώμη μετά την υποταγή - συμμαχία και των Ελληνικών πόλεων συμπεριλήφθηκε στις μεγάλες δυνάμεις της Μεσογείου, της Καρχηδόνας, της Αιγύπτου και της Μακεδονίας. Μόνο η ισχυρή Ελληνική αποικία Τάραντας έμεινε ανεξάρτητος. Προ αυτού οι Ρωμαίοι τους κήρυξαν τον πόλεμο και οι Ταραντίνοι κάλεσαν τη βοήθεια του Πύρου, βασιλιά της Ηπείρου. Παρόλα αυτά, όμως, ο Τάραντας έπεσε στους Ρωμαίους και ο Πύρρος σκοτώθηκε. Ακολούθησε ο πόλεμος κατά των Καρχηδονίων, των Μακεδόνων κ.α. με επικράτηση των Ρωμαίων. Στη συνέχεια οι Ρωμαίοι εφάρμοζαν το γνωστό «διαίρει και βασίλευε». Λόγω της νέας κατάστασης, οι Έλληνες της ηπειρωτικής Ελλάδας όχι μόνο παύουν να πρωτοστατούν στη Μεσόγειο, αλλά και πολλοί να υποφέρουν από τους Ρωμαίους. Γενικά κατά τη ρωμαιοκρατία, οι Ελληνικές κράτη – πόλεις, λόγω του ρωμαϊκού ζυγού, παρακμάζουν και κατά συνέπεια και το ναυτικό τους. Όμως θα ξαναζωντανέψουν στα Βυζαντινά χρόνια με νέα επιτεύγματα.

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΕΠΙ ΡΩΜΑΙΩΝ, ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΠΛΙΝΙΟ

Οι πιο αξιόλογες πόλεις της Κρήτης, σύμφωνα με τον Πλίνιο (Pliny the Elder, *The Natural History*, BOOK IV. AN ACCOUNT OF COUNTRIES, NATIONS, SEAS, TOWNS, HAVENS, MOUNTAINS, RIVERS, DISTANCES, AND PEOPLES WHO NOW EXIST OR FORMERLY EXISTED. CHAP. 20. – CRETE (ΚΡΗΤΗ), 1^{ος} αι. μ.Χ. είναι: Η Φαλάσαρνα (Phalasarna), η Ελαία ή Ήτεια (Etaea προφανώς η Σητεία), το Κίσαμον (Cisamon, Κισαμώνα), το Πέργαμο (Pergamun), η Κυδωνία (Cydonia = τα Χα.Χ. νιά), το Μινωικό (Minoium = η Μινώα), το Άπτερον (Apteron, η Άπτερα), το

Παντοματοχώρι (Pantomatrium), το Αμφιμήλλιο (Amphimalla) , η Ρηθύμνα (Rhithymna), ο Πάνορμος (Panormus), το Κύτειον (Cytæum), η Απολλωνία (Apollonia), το Μάτιον (Matium) , η Ηράκλεια (Heraclea) , η Μίλητος (Miletos), η Άμπελος (Ampelos), η Ιεράπιτνα (Hierapytna), η Λεβήνα (Lebena) και η Ιεράπολις (Hierapolis), και στο εσωτερικό η Γόρτυνα (Gortyna), η Φαιστός (Phæstum), η Κνωσσός (Cnossus) , το Πολυρρήνειον (Polyrrhenium) , η Μύρινα (Myrina), η Λύκαστος (Lycastus), η Ραμνούς (Rhamnus), η Λύκτος (Lyctus), το Δίον (Dium), η Ασός (Asus), η Πυλорός (Pyloros), το Ρύτιον (Rhytion), η Ελατος, η Φαραί (Pharæ), η Ολόπυξος (Holoryxos), η Lasos, η Ελευθέρνα (Eleuthernæ), η Therapnæ, η Μαραθούσα (Marathusa) και η Τύλισος (Tyllisos). εκτός από μερικές άλλες εξήντα, από τις οποίες η μνήμη υπάρχει μόνο.

<< ... oppida eius insignia Phalasarua, Elaea, Cisamon, Pergamum, Cydonea, Minoium Apterou, Pantomatrium, Amphimala, Rhithymna, Panormum, Cytæum, Apollonia, Matium, Heraclea, Miletos, Ampelos, Hierapytna, Lebena, Hierapolis, et in mediterraneo Gortyna, Phaestum, Gnosus, Polyrrhenum, Myrina, Lycastos, Rhamnus, Lyctus, Dium, Asium, Pyloros, Rhytion, Elatos, Pherae, Oloryxos, Lasos, Eleuthernae, Therapnae, Marathusa, Tyllisos; et aliorum circiter LX oppidorum memoria extat. montes Cadistus, Idaeus, Dictynnaeus, Corycus...>> (Plinius, Naturalis Historia Liber IV, 59)

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΛΑΥΔΙΟ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟ, ΕΠΙ ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑΣ, 2^{ος} αι. μ.Χ.

Ο Ελληνο-ρωμαίος γεωγράφος Κλαύδιος Πτολεμαίος(127 – 151), περιγράφοντας παραλιακά την Κρήτη στο «Γεωγραφικά» (LIB. III. CAP. 16.17, τόμος Α, Creta - Κρήτη), αναφέρει για τη νήσο επακριβώς τα εξής:

<< 1. Η Κρήτη περιορίζεται από μεν δυσμών υπό του Αδριατικού πελάγους από δε άρκτων υπό του Κρητικού πελάγους από μεσημβρίας υπό του Λιβυκού πελάγους από δε ανατολών υπο του Καρπαθίου πελάγους και η μεν παράλιος αυτής περιγραφή έχει τοιαύτην:

2. Δυτικής πλευράς περιγραφή: Κώρυκος άκρα και πόλις, Φάλασ(σ)αρνα ή και Φάλδαρνα, Ραμνούς λιμήν, Χερσόνησος, Ιναχώριον, Κριού Μέτωπον,

3. «Νοτίας πλευρά περιγραφή: Λισσός, Τάρβα, Ποικιλάσιον, Ερμαία άκρα, Φοινικούς λιμήν, Φοίνιξ πόλις, Μασσαλία ποταμού εκβολαί ,

4. Ψυχιον, Ηλέκτρα ποταμού εκβολαί, Ματαλία, Λέων άκρα ή Λεία, Καταρράκτου ποταμού εκδολαί, Ληθαίου ή Λιθαίου ποταμού εκβολαί, Ίαναντος πόλις, Ιερόν όρος, Ιερά Πέτρα ή Πύτνα, Ερυθραίον όρος, Άμπελος άκρα, Ίτανος πόλις.

5. Ανατολικής πλευράς περιγραφή: Σαμ(μ)ωνιον άκρον, Μινώα λιμήν, Καμάρα πόλις, Ολού(λι)ς, Χερσόνησος, Ζεφυριον άκρον.

6. Βορείας πλευράς περιγραφή: Ηράκλειον, Πάνορμος, Απολλωνία, Κύταιον

7. Δίον άκρον, Παντομάριον, Ρίθυμνα, Αμφιμαλής κόλπος, Δρέπανον άκρον, Μινώα,

8 Πύκνου ποταμού εκβολαί, Κυδωνίς ή Κυδωνία, Κύαμον ή Κί(σ)αμον άκρον, Δίκταμ(ν)ον, Ψάκον άκρον, Κίσαμος πόλις.

9. Όρη δε εστιν επίσημα εν τη Κρήτη, τα τε καλούμενα Λευκά όρη και η Ίδη όρος και η Δίκτη όρος.

10 Πόλεις δε εστιν εν τη Κρήτη μεσόη (αι δε) Πολυρρηνία, Αππερία, Αρτακίνα, Λάππια, Σούβριτα, Ελευθεραί, Γόρτυνα.....>>

2) ΠΡΩΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΡΗΤΗΣ (330 μ.Χ. – 828 Μ.Χ.)

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία αρχίζει τυπικά από την εποχή που ο Μ. Κωνσταντίνος μεταφέρει, έγινε το 306 μ.Χ., την έδρα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Ελληνική πόλη Βυζάντιο στο Βόσπορο ή στο εξής Κωνσταντινούπολη από το όνομά του Μ. Κωνσταντίνου. Το 313 μ.Χ. ο Κωνσταντίνος κηρύσσει ανεξιθρησκία, κάτι που θεωρήθηκε τότε από τους χριστιανούς ως νίκη, κάτι ως ισοπολιτεία μεταξύ των λαών που αποτελούσαν την αυτοκρατορία αυτή, με επακόλουθο ο μιν Κωνσταντίνος να ανακηρυχθεί μέγας η δε αυτοκρατορία αυτή για 1000 και πλέον χρόνια να γνωρίσει εσωτερική ειρήνη και μεγάλη ευημερία. Οι Έλληνες σιγά-σιγά αγάπησαν τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, γιατί αφενός η έδρα της ήταν στην Ελλάδα, άρα οι Έλληνες είδαν όφελος – το Αιγαίον ήρθε και πάλι στο προσκήνιο- και αφ' ετέρου οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες υποστήριξαν τους Έλληνες, για να υποστηριχθούν και κείνοι από τους Έλληνες

Το 330 μ.Χ. πραγματοποιείται η μεταφορά της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη. Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία το 395 μ.Χ. διαιρείται σε ανατολικό και δυτικό κράτος το. Η Κρήτη με τη διαίρεση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε ανατολικό και δυτικό κράτος υπήχθη διοικητικά στο ανατολικό κράτος και μέχρι τον 7ο αι., δεν επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τις μεγάλες αναταραχές λόγω των βαρβαρικών επιδρομών στον 5ο και τον 6ο μ.Χ. αιώνα. Στον 7ο αι. η εμφάνιση και οι επιδρομές των Αράβων άλλαξαν το σκηνικό, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Η Κρήτη, σύμφωνα με τους ιστορικούς, μαζί με όλη τη βαλκανική χερσόνησο την περίοδο αυτή εντάχθηκε οριστικά στη δικαιοδοσία της Κωνσταντινούπολης. Παράλληλα με τις αρμοδιότητες του διοικητή της επαρχίας με τους αξιωματούχους και την υπαλληλική ιεραρχία, εξακολουθούσε να λειτουργεί η διοικητική οργάνωση κάθε πόλης ξεχωριστά και η οργάνωση σε επίπεδο επαρχιακού συμβουλίου, δηλ. του Κοινού των Κρητών, που είχε μετονομαστεί σε «Κοινόν της των Κρητών επαρχίας», με έδρα πλέον τη Γόρτυνα. Η λειτουργία του Κοινού επιβίωσε, με φθίνουσες εξουσίες, μέχρι τον 7ο αιώνα. Στο γενικό οργανωτικό αυτό σχήμα παρέμεινε η Κρήτη μέχρι τον 7ο μ.Χ. αιώνα. Η λαϊκή συνέλευση που συνήθως ονομαζόταν εκκλησία, δήμος ή πόλις, συνέχισε να υφίσταται μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση και επεκτάθηκε στις περισσότερες πόλεις. Επίσης οι κόσμοι, οι τέσσερις άρχοντες που διορίζονταν με ετήσια θητεία, συνέχισαν να ασκούν τα καθήκοντά τους όπως την κοπή νομισμάτων, την επίβλεψη της λειτουργίας των δημόσιων κτιρίων, τα θρησκευτικά καθήκοντα κ.ά. Μέχρι και τον 4ο αιώνα επιβίωσαν στις

πόλεις στοιχεία της κοινωνικής ζωής της ρωμαϊκής περιόδου, όπως τα συσσίτια, οι «σύλλογοι» ή «κολλέγια», οι υπηρεσίες που παρέχονταν προς τους πολίτες όπως η τήρηση της τάξης, ο έλεγχος των τιμών, ο ανεφοδιασμός της αγοράς, η εκπαίδευση, η συντήρηση των δημόσιων οικοδομημάτων, του υδρευτικού και του αποχετευτικού δικτύου. Η διοργάνωση αγώνων ήταν σημαντικό κοινωνικό γεγονός, με έξοδα που αναλάμβαναν οι πλούσιοι πολίτες. Οι αγώνες περιλάμβαναν κλασικά αθλήματα, μουσικούς και θεατρικούς αγώνες αλλά και αρματοδρομίες, που είχαν γίνει πολύ δημοφιλείς. Σημαντικό ρόλο έπαιζαν τα δημόσια λουτρά, που λειτουργούσαν στις περισσότερες πόλεις, με δαπάνες της πόλης αλλά κυρίως των πολιτών που ορίζονταν ως λειτουργοί.

Τα οικονομικά προβλήματα της αυτοκρατορίας στον 4ο αιώνα επέδρασαν άμεσα στα οικονομικά των πόλεων. Τα αποθεματικά τους εξανεμιζονταν σταδιακά, ενώ το κράτος δήμευε τα βασικά έσοδά των πόλεων, δηλαδή τους τοπικούς φόρους και τα εισοδήματα από την έγγεια ιδιοκτησία τους, την οποία εκμίσθωναν. Αργότερα μέρος αυτών των εισοδημάτων επιστράφηκε στις πόλεις, χωρίς όμως να αντιστραφεί η συνολικά καθοδική οικονομική τους πορεία. Επιπλέον οι εύποροι πολίτες απέφευγαν να επωμίζονται τις οικονομικές υποχρεώσεις των λειτουργιών, με αποτέλεσμα τη σταδιακή υποβάθμιση των δημόσιων υπηρεσιών, που παρείχαν οι πόλεις. Από τον 5ο αιώνα και εξής η απώλεια της διοικητικής και οικονομικής ανεξαρτησίας των πόλεων έχει ως συνέπεια την εμφανή παρακμή των συνελεύσεων και των επαρχιακών συμβουλίων. Από τον 6ο αιώνα φαίνεται ότι η λειτουργία των συνελεύσεων

3) ΑΡΑΒΟΚΡΑΤΙΑ ΚΡΗΤΗΣ (827/8 μ.Χ. - 961 μ.Χ.)

Η Αραβοκρατία ξεκινά με αίμα και δάκρυ για το νησί. Η Κρήτη βυθίζεται σ' ένα πνευματικό και οικονομικό σκοτάδι χωρίς όμως να αλλοιωθεί εθνολογικά ο πληθυσμός της.

Οι Άραβες Σαρακηνοί ή άλλως Αγαρηνοί που κατέλαβαν την Κρήτη είχαν διωχθεί από την Ισπανία και την Αλεξάνδρεια, οι οποίοι ψάχνοντας για πατρίδα και με αρχηγό τον Αμπού Χαψ Ομάρ αποβιβάστηκαν το 824 μ.Χ. στα νότια της Κρήτης, και μέσα σε λίγα χρόνια κατάλαβαν όλο το νησί. Το Εμιράτο τους στο νησί παρ' όλες τις προσπάθειες του Βυζαντίου, για να τους διώξει από εκεί διατηρήθηκε ως το 961. Ήδη από τον 7ο αιώνα μ.Χ., λόγω εσωτερικής κρίσης στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, άρχισαν οι πειρατικές επιδρομές των Αράβων Σαρακηνών κατά της Κρήτης με σκοπό να αποδυναμώσουν τους Κρήτες και έτσι να καταλάβουν τη νήσο τους, κάτι που είχε αρχικά ως αποτέλεσμα την πυρπόληση και λεηλασία όλων των κρητικών παραλιακών πόλεων: Κνωσού, Ολούς, Λατώ ή Καμάρα κ.λπ. . Μετά, όταν οι Σαρακηνοί Άραβες κατάφεραν να αποβιβάσουν στο νησί, προέβησαν από το 823-830 μ.Χ., και στην πλήρη λεηλασία και καταστροφή και όλων των εσωτερικών κρητικών πόλεων, τόσο της πρωτεύουσας Γόρτυνας, όσο και των άλλων πόλεων: Χανίων κ.λπ., θέλοντας έτσι να αφανίσουν ή να αναγκάσουν τους Κρήτες να φύγουν από τη νήσο και να μείνουν αυτοί. Προ αυτού οι περισσότεροι από τους Κρήτες που επέζησαν αλλαξοπίστησαν, για να

σωθούν, και οι υπόλοιποι κατέφυγαν είτε στο εξωτερικό είτε στα βουνά, όπου ζούσαν απομονωμένοι.

Επί Σαρακηνών (830 – 961 μ.Χ.) πρωτεύουσα της Κρήτης έγινε το Ηράκλειο, το επίνειο της Κνωσού, το οποίο, αφού οχυρώθηκε κυκλικά, εξελίχθηκε σε ορμητήριο πειρατών και μεγάλο σκλαβοπάζαρο. Οι Σαρακηνοί έκτισαν τα τείχη του Ηρακλείου με πέτρες που πήραν από τα σπίτια της κατεδαφισθείσας Κνωσού (βλέπε: Ιωάννης Κονδυλάκης, «Το Ηράκλειο, «Εστία» 1891) και συνάμα για λόγους ασφάλειας το περιβάλανε με ένα μεγάλο προστατευτικό Χαντάκι (= αυλάκι με νερά της θάλασσας) απ' όπου το Ηράκλειο καλούνταν και «Χάνδακας» (Khandax), και που επί Ενετών έγινε Candia μόνο που με την ονομασία Candia λεγόταν και κατ' επέκταση η Κρήτη.

Η Κρήτη ελευθερώθηκε από τους Σαρακηνούς το 960/1 μ.Χ.. Στα χρόνια του Ρωμανού Β' εκστρατεύει για την ανάκτηση της Κρήτης ο Νικηφόρος Φωκάς ο οποίος καταλαμβάνει το Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο) εκδιώκοντας τους Άραβες, ύστερα από χρονοβόρα πολιορκία του μεγάλου φρουρίου του Χάνδακα (Ηράκλειο). 200.000 νεκροί είναι το τίμημα.

Σημειώνεται επίσης ότι ορισμένοι λένε ότι «Οι Σαρακηνοί (Άραβες) δεν κατέστρεψαν πόλεις στην κατάκτηση της Κρήτης του 827/28, τις κατέλαβαν σχεδόν αναίμακτα και επίσης ότι οι παράλιες πόλεις της Κρήτης εγκαταλείφθηκαν σταδιακά λόγω των κινδύνων των πειρατικών επιδρομών...». Ωστόσο αυτό είναι αναληθές, γιατί και εκ παραδόσεως γνωρίζουμε ότι οι Αλγερινοί, οι Σαρακηνοί κ.α. πειρατές στην αρχή έκαναν πολλές επιδρομές στην Κρήτη λεηλατώντας τις κρητικές πόλεις. Ακολούθως και μόλις οι Σαρακηνοί κατέλαβαν την Κρήτη (την κατέλαβαν οριστικά το 826 μ.Χ., όταν οι ενωμένες δυνάμεις Κρήτης με το Στρατηγό Φωτεινό και του κόμητα του βασιλικού ιπποστασίου Δαμιανού ηττήθηκαν από τους Άραβες στη βόρεια ακτή του νησιού), όχι μόνο λεηλάτησαν και κατέστρεψαν τις πόλεις και τους ναούς της Κρήτης, για να αφανίσουν τον ελληνισμό και τον χριστιανισμό, αλλά και κυνήγησαν τους Κρήτες, οι οποίοι προκειμένου να σωθούν αναγκάστηκαν και να αλλαξοπιστήσουν και να αποδημήσουν είτε εκτός Κρήτης είτε στα βουνά με συνέπεια να ερημώσει μερικώς η Κρήτη. Ο λόγος που μετά που έφυγαν από την Κρήτη οι κατακτητές Άραβες Σαρακηνοί οι Βυζαντινοί έστειλαν 12 βυζαντινές οικογένειες, καθώς και τον «Νίκων τον μετανοείτε» προκειμένου να επαναφέρει το χριστιανισμό στην Κρήτη κ.α.

Ο αρχαιολόγος Νίκος Γιγουρτάκης στο «Ακρωτηρίω τω Χαράκι» λέει ότι η Κρήτη, σύμφωνα με κάποιες πηγές, κατακτήθηκε από τους Άραβες κατά στάδια και λεηλατήθηκε, αφού αιχμαλώτισαν τους κατοίκους της πρβ: «Η κατάκτηση της Κρήτης έγινε κατά στάδια μέσα σε μεγάλο χρονικό διάστημα. Αρχισε τα έτη 822 ή 823, με την απόβαση του Abu Hafs, τα έτη 827 ή 828 γενικεύτηκε με την οριστική εγκατάσταση της συμπαγούς μάζας των Αράβων ενώ κατά τα έτη 944-959 ακόμα παρέμενε μια πόλη της Κρήτης ελεύθερη. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι πριν την οριστική αποβίβαση της συμπαγούς μάζας των εποικιστών Αράβων ο ίδιος ο αρχηγός τους -ο Απόχαφης των Βυζαντινών- «την Κρήτην λαώ ευζώνω επηρεάσας εξηχμαλώτισε και πολλήν λαφυραγωγίαν εισεποιήσατο και ακριβώς αναμεμαθηκώς τον χώρον επαλινόστησεν», καθώς λέει ο Γενέσιος (46, 3-11). Αργότερα επανήλθε με τη μεγάλη μάζα των Αράβων.....».

ΙΩΣΗΦ ΓΕΝΕΣΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΑΙ: «Επί χρόνου δε εν ο αποστασία προβεβήκει η Θωμά, αδεώς από Ισπανίας Αγαρηνοί έδηουν την Ρωμαίτιδα γήν συν δέκα περικαμπέσι ναυσί , κατά δέ τινας κ' , τρόπω τοιώδε. προσώχθισαν τη χώρα αυτών διά το μη πισιάτην υπάρχειν και εύφορον , και προς τον αρχηγών αυτών είπον 'Απόχαψιν άρον ημάς των εντεύθεν και απάγαγε εις εύγειον τόπον , και ευζώωμεν εκεί σε . » ων τοίς λόγοις παρακληθείς γενναίων ανδρών και ενόπλων στόλον εύτρέπισεν , εξ ών πασών νήσων εκράτησεν , ώστε και της Κρήτης αυτής ταύτην γαρ λαώ ευζώνω επηρεάσας εξηχαλώτισε και πολλήν λαφυραγωγίαν εισεποιήσατο , και ακριβώς αναμεμαθηκώς τον χώρον επαλινόστησεν. τω δε έπίοντι καιρό μ' ναύς ο Απόχαν επισκευασάμενος εν ταύτη κατήρε , και το άκρωτηρίω ταύτης προσέβαλε και προσωρμίσθη το Χάρακι. διωρίσατο δε τω υπ' αυτόν λαώ όπως έκαστος των πλοίων ανά είκοσι ανδρών καταλίποιεν , οι δε πάντες άλλοι εις το την νήσον ληίζεσθαι προχωρήσειαν επί ημέρας γε ιβ'. αποκινήσαντος δε του λαού προς την τοιαύτην εγχείρησιν , ταύταις ενέβαλε πύρ και ολικώς επυρπόλησεν. εφευρηκότες δε ταύτας ήθελωμένας στασιάζειν κατά του αρχηγού αυτών τετολμήκασιν. και απολελόγητο προς αυτούς ότι « τη προτεραια κατεγογγύζετέ μου.... .....και απήνεγκεν αυτούς εις τόπον καλούμενον Χάνδακα, ενώ η πόλις τούτων καθίδρυται και ταύτην πέριξ ετάφρωσαν. ης και Απόχαψ καθηγεμόνευσεν, και θ' και κ' Κρήσας πόλεις ήνδραποδίσατο, μιάς μόνης μη αλωθείσης αλλ' ή λόγω , πόλεις ήνδραποδίσατο, μιάς μόνης μη αλωθείσης αλλ' ή λόγω , απολιορκήτου μεινάσης έως άρτι , δ και κεκλησθαι ταύτη συνέδραμεν, εχόντων των οικητόρων αυτής συν ελευθερία ποιειν τα Χριστιανών ειθισμένα. ών της επιδρομής και Θωμάς και αλώσεως αίτιος, Απόχαψις δέ. ου παίς μέν Σαίπης ετύγγανε, Σαίππου δε Βάβδελ ,.... (Genesisius, ex recognitione Caroli Lachmanni, Corpus scriptorum historiae byzantinae: Theophylacti Simocattae Historiarum ...)

4) ΔΕΥΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΡΗΤΗΣ (961 – 1202 μ.Χ.)

Το 960 μ.Χ., στα χρόνια του Ρωμανού Β', εκστρατεύει για την ανάκτηση της Κρήτης ο Νικηφόρος Φωκάς ο οποίος καταλαμβάνει το Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο) εκδιώκοντας τους Άραβες, ύστερα από χρονοβόρα πολιορκία του μεγάλου φρουρίου του Χάνδακα (Ηράκλειο). 200.000 νεκροί είναι το τίμημα. Η Δεύτερη Βυζαντινή περίοδος προσδιορίζεται από το 961 μ.Χ. έως 1204 μ.Χ. με αυτοκράτορα το Νικηφόρο Φωκά. Ο Φωκάς υιοθέτησε ισχυρά κίνητρα για την οικονομική ενίσχυση των κατοίκων του νησιού και φρόντισε για την εδραίωση της πολιτικής κυριαρχίας στο νησί, την αναζωπύρωση του Χριστιανισμού και την αφύπνιση του εθνικού φρονήματος των Κρητών. Το 1082 ο Αλέξιος Β΄ Κομνηνός, έστειλε αποίκους με επικεφαλής 12 αρχοντόπουλα, για να εγκατασταθούν στο νησί παραχωρώντας τους μεγάλες εκτάσεις και σημαντικά προνόμια, προκειμένου να ενισχυθεί ο ντόπιος πληθυσμός. Ο διοικητής του νησιού φέρει τον τίτλο του Δούκα. Τα ονόματα των οικογενειών από τα οποία προέρχονταν τα αρχοντόπουλα ήταν : Χορτάτζηδες, Καλλέργηδες, Μελησσινοί, Φωκάδες, Γαβαλάδες, Βλαστοί, διατηρήθηκαν δε μέχρι σήμερα. Η βυζαντινή κυριαρχία τερματίστηκε το 1204 όταν η Κρήτη δόθηκε από τους Σταυροφόρους στο Βονιφάτιο το Μονφερατικό, ο οποίος την πούλησε στο δόγη της Βενετίας Ερρίκο Δάνδολο.

Η Κρήτη στη δεύτερη περίοδο της Βυζαντινής Περιόδου διοικούνταν από ένα διορισμένο Διοικητή (Δούκα), που λεγόταν και Κατεπάνω(που μετά

έγινε Καπετάνιος), όπως γινόταν στα περισσότερα Βυζαντινά θέματα. Οι αρμοδιότητες του Δούκα περιλάμβαναν την πολιτική, δικαστική και οικονομική διοίκηση αλλά και τη στρατιωτική εξουσία. Τα θέματα (νομοί) υποδιαιρούνταν σε τούρμες (επαρχίες). Η χρήση του όρου διατηρήθηκε και κατά τη βενετοκρατία, με τη σημασία της καθορισμένης περιοχής με ένα αριθμό χωριών μέσα σε μια μεγαλύτερη διοικητική περιφέρεια. Ο όρος *turma/turmae* στη συνέχεια εναλλασσόταν /εναλλάχθηκε με τον όρο “*districtus, distretto*” μετά *territorio/territorii* και Κάστρο / *Castello* (Καστελλανία).

Ο Κρήτες μετά από την απελευθέρωση τους από τους Βυζαντινούς το 961 – 1202 μ.Χ. δεν είχαν τη δυνατότητα να αναδημιουργήσουν όλες τις κατεστραμμένες από τους Σαρακηνούς πόλεις, γιατί από τη μια ο πληθυσμός των Κρητών είχε συρρικνωθεί δραματικά, μάλιστα προ αυτού οι Βυζαντινοί μετέφεραν στο νησί 12 βυζαντινές οικογένειες (Αρχοντορωμαίοι), και από την άλλη οι κάτοικοί των παραλιακών πόλεων που επέζησαν είχαν αποσυρθεί και βολεутεί στα εσωτερικά ορεινά μέρη για προστασία από τις πειρατείες. Τότε και για πολλά χρόνια ακόμη γίνονταν συνεχώς πειρατείες όχι μόνο πλοίων, αλλά και παραλιακών πόλεων και μάλιστα με την προτροπή ή την ανοχή κρατών (Γενουατών, Αλγερινών, Οθωμανών κ.α.) είτε για να αποδυναμώσουν ένα κράτος είτε για να κλέψουν τα προϊόντα και τους θησαυρούς του.

Πέραν αυτών δεν πέρασαν και πολλά χρόνια και η Κρήτη περιήλθε στην κυριαρχία καταρχήν των Γενουατών (1202 – 1211) και μετά σ' αυτή των Ενετών (1211 – 1669), επειδή η Βυζαντινή Αυτοκρατορία συνέχισε να έχει κρίση. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1204, από τους Σταυροφόρους, η Κρήτη παραχωρήθηκε στη Βενετία. Όμως ο Γενουάτης Ενρίκο Πεσκατόρε, αρχιπειρατής και κόμης της Μάλτας, θα προλάβει να καταλάβει το νησί. Δε θα μπορέσει, όμως να αντισταθεί στην απεπιθέση των Ενετών, και τελικά το 1211 η Κρήτη θα περιέλθει πλήρως στον έλεγχο της Βενετίας.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΕΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ο συνέκδημος του Ιεροκλέους που συντάχθηκε το 535 μ.Χ., αναφέρει ότι στη Βυζαντινή επαρχία της Κρήτης ήταν 22 επισκοπές με πρωτεύουσα τη Γόρτυνα, οι εξής: Κνωσός (σημ. Ηράκλειο), Κυδωνία (σημ. Χανιά) Κίσσαμος, Ιεράπετρα, Λάπα, Χερσόνησος, Κάντανος, Σύβριτος, Ελεύθερνα, Αρκαδία, Σητεία, Φοίνικα ή Αράδαινα και οι επισκοπικές πόλεις: Ίνατος, Βιέννα, Καμάρα, Άλυγκος, Λύπτος, Αξός, Άππερα, Έλυρος, Λυσσός και Γαύδος

5) ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ - ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Α. ΑΛΩΣΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ 1204, ΦΡΑΚΟΚΡΑΤΙΑ (1206 – 1211)

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης στις 12 Αυγούστου του 1204 από τους Σταυροφόρους, η Κρήτη δόθηκε στον ηγέτη της Δ' Σταυροφορίας

κόμη Βονιφάτιο Μομφερφατικό, ο οποίος στη συνέχεια, για να πετύχει την υποστήριξη της Βενετίας στη διαμάχη του με το Βαλδουίνο της Φλάνδρας, την παραχώρησε στους Ενετούς αντί του ποσού των 1000 αργυρών μαρκών. Ωστόσο, επειδή η Βενετία δεν έδειξε βιασύνη να εδραιώσει την κυριαρχία της στο νησί, το 1206 Γενουάτες πειρατές με επικεφαλής τον κόμη της Μάλτας Ερρίκο Πεσκατόρε (Enrico Pescatore) προσποιούμενοι τους εμπόρους, κατέλαβαν το Χάνδακα. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε την άμεση αντίδραση της Βενετίας, η οποία ωστόσο, παρά τις επανειλημμένες απόπειρες, δεν κατάφερε να εκδιώξει τους Γενουάτες από το νησί παρά μόλις το 1211.

Σημειώνεται ότι *τότε αρματωμένα καράβια διενεργούνταν πειρατείες άλλων παραλιών και παραλιακών πόλεων με τη κρυφή στήριξη κρατών, μεταξύ των οποίων και η Γένοβα, η Τουρκία, η Αλγερία κ.α.*

B. ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ (1211 – 1669)

Όταν οι (Β)ενετοί > Ενετοί κατέλαβαν την Κρήτη (1211 – 1669) την ανακήρυξαν Ρηγάτο (regno di Candia olim Creta), είδος βασιλείου που υπάγονταν στη Βενετία, με έδρα του Δούκα (είδος βασιλιά, ανώτερου διοικητή) το Ηράκλειο (Candia), το άλλοτε επίγειο της Κνωσού, εξ ου και η Κρήτη λεγόταν κατ' επέκταση και με την ονομασία Candia.

Το Ηράκλειο επί Αράβων Σαρακηνών (ή άλλως Αγαρηνών) λεγόταν Chandaks και που Ενετών έγινε Candia, επειδή, για λόγους προστασίας του, οι Σαρακηνοί το περιβάλανε με μεγάλο χανδάκι.

Ο Δούκας της Κρήτης (regno di Candia olim Creta), σύμφωνα με την Έκθεση του Ντολφιν Βενιέρ Δούκα της Κρήτης το 1610 (Στ. Σπανάκη Μνημεία Κρητικής ιστορίας), που ο πρώτος από αυτούς λεγόταν Ιάκωβος Τίεπολο, είχε τη Διοίκηση του στρατού και της Δικαιοσύνης, Παράλληλα είχε 4 Συμβούλους από τους οποίους οι δυο ήταν πάντα μαζί του στο Ηράκλειο (ενετικά Candia) και από τους άλλους δυο ο ένας έμενε στα Χανια και ο άλλος στο Ρέθυμνο, για να του στέλνουν απλό εκεί πληροφορίες. Ήταν επίσης επικεφαλής του Καπετανάτου, ήτοι της υπηρεσίας είσπραξης των Δημοσίων εσόδων (φόρων κ.α.) και των Καστελάνων (Διοικητών των στρατώνων).

Συνάμα οι Ενετοί το 1212 χώρισαν διοικητικά την Κρήτη σε έξι μέρη, τα καλούμενα «sexterii/sesterii», όπως ακριβώς ήταν χωρισμένη και η μητρόπολη Βενετία. Τις πληροφορίες αυτές μας τις δίνει ο Ιταλός ερευνητής Cornelius το 1755 στο έργο Creta Sacra βασισμένος στην Historia Candiane, έργο του 16ου αιώνα του ιστορικού Ανδρέα Κορνάρου, βλέπε: Fl. Cornelius, Creta Sacra τ. 2, Βενετία 1755 (αναδημοσίευση: Modena 1971).

Συγκεκριμένα ο Ιταλός Fl. Cornelius (Creta Sacra τ. 2, Βενετία 1755), βασισμένος στην Historia Candiane, έργο του 16ου αιώνα του ιστορικού Ανδρέα Κορνάρου, αναφέρει ότι όταν οι Ενετοί πήραν την Κρήτη από τους Γενουάτες το 1211 την ανακήρυξαν Ρηγάτο (regno di Candia olim Creta) με έδρα του Ρήγα το Ηράκλειο (Candia) και συνάμα τη χώρισαν σε έξι (6) διοικητικά διαμερίσματα (τα καλούμενα sexteri), που ήταν τόσα όσα και τα τμήματα που ήταν χωρισμένη η μητρόπολη Βενετία (= όσες και οι συνοικίες της μητρόπολης Βενετίας) και σε κάθε ένα από αυτά έδωσαν την ονομασία μιας συνοικίας της Βενετίας, τα εξής:

1. Σεξτέριο Canaregio ή S. Apostolo (των Αγίων Αποστόλων), που περιλάμβανε τις τούρμες (Επαρχίες) Settia, Gerapetra, Mirabello, Lasiti (Σητεία, Ιεράπετρα, Μιραμπέλλο, Λασίθι).

2. Σεξτέριο San Marcos (Αγίου Μάρκου), που περιλάμβανε τις Επαρχίες Belvedere, Pediata - Pesocunava (Μπελβεντέρε ή Ρίζου, Πεζοκούναβα και Πεδιάδας).

3. Σεξτέριο Santa Croce Santa Croce (Σταυρού), που περιλάμβανε τις Επαρχίες Bonifacio, castello Nuono Priotissa (Μονοφασιού, Καινούργιου και Πυργιώτισσας),

4. **Σεξτέριο Castello** (Καστέλου), που περιλάμβανε τις Επαρχίες Milopotamum, Arium = Άγριο, Arano fiurite = Συβριτος ή Αμάρι),

5. Σεξτέριο San Polo (Αγίου Παύλου), περιλάμβανε τις Επαρχίες Calamona, Cato fiuriten = κάτω Σύβριτος, Psichium = Ψυχρό).

6. Σεξτέριο Dorsoduro, που περιλάμβανε τις Επαρχίες Cuffo, Cama = Κίσσαμος, Unicornu = Σέλινο.

Αυτή η διοικητική διαίρεση διατηρήθηκε έως τις αρχές του 14ου αιώνα. Μετά άλλαξε, καθώς αναφέρουν ο Ολλανδός Olfert Dapper στο «Περιήγησις Κρήτης» (Olfert Dapper, 1636-1689, «Description exacte des isles de l'Archipel»), ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη ως κατάσκοπος πριν πέσει στα χέρια των Τούρκων, ο Ιταλός ιστορικός Fl. Cornelius (Creta Sacra), P. Castrolilaca («Regno di Candia») κ.α., και διαιρέθηκε σε τέσσερις διοικητικές περιφέρειες (territorii) που κάθε μια από αυτές αφενός ήταν κάτι όπως οι σημερινές, όμως όχι με τα ίδια όρια και αφετέρου περιείχε επιμέρους Καστελανίες (επαρχίες με κάστρο για προστασία, διοίκηση κ.λπ.): Χανίων (Le Canea), Ρεθύμνου (Rettimo), Ηρακλείου (Candia) και Σητείας (Sitia). Η διαίρεση αυτή διατηρήθηκε σε όλη την υπόλοιπη διάρκεια της Ενετοκρατίας στο νησί.

Τη διοίκηση Σητείας, Χανίων και Ρεθύμνου ασκούσαν οι Ρέκτορες (Rettori), οι οποίοι συνοδεύονταν και από δύο Συμβούλους, και υπάγονταν απευθείας στην κεντρική διοίκηση στο Ρήγα του Ηρακλείου.

Στο territorio Sitia (νομό Σητείας), που ήταν **η ανατολική Κρήτη πέρα από τον ποταμό Ίστρωνα**, πρωτεύουσα ήταν η Σητεία (Sitia) και περιλάμβανε μόνο τις Επαρχίες-Καστελανίες Ιεραπέτρας (Gerapetra) και Σητείας.

Οι Επαρχίες Λασιθίου και Μιραμπέλλου αποτελούσαν μία επαρχία που υπαγόταν στο νομό Ηρακλείου (Candia).

Το Λασίθι – Επαρχία Λασιθίου, λόγω του ότι είναι οροπέδιο μέσα στα βουνά της Δίκτης, δεν είχε κάστρο ούτε και αποτέλεσε ποτέ ξέχωρη Καστελανία. Αυτό και για το λόγο ότι ήδη από της αρχές της Ενετοκρατίας, επειδή γινόταν εστία επαναστατών, στην αρχή διατάχθηκε να μην κατοικείται από μόνιμους κατοίκους και μετά (μετά από την επανάσταση των Ψαρομηλίγγων το 1341-1347 μ.Χ) διατάχθηκε όχι μόνο να μην κατοικείται αλλά και να καταστραφεί και να ερημωθεί παντελώς, ώστε να μην υποθάλπονται εκεί επαναστάτες. Κάτι που παρέμεινε μέχρι το 1463.

Στο territorio Ηρακλείου (Candia) πρωτεύουσα ήταν το Ηράκλειο και περιλάμβανε 9 Επαρχίες, όμως με 8 Καστελανίες: Malvision, Temenes, Pediata, Priotissa, Nuono, Bonifacio, Belvedere (μέρος Μονοφασιού Ο

πληθυσμός του Χάντακα (Candia, Ηρακλείου) το 1583 σύμφωνα με την έκθεση του Ενετού Πέτρου Καστροφύλακα (Pietro Castrolifaca "Libro de Informattion dele cose publiche del Regno de Candia ...", 1583, είναι και Βιάννος), Mirabel, και Lassithi (χωρίς καστελανία).

Στο territorio Ρεθύμνου (Retimo) πρωτεύουσα ήταν το Ρέθυμνο και περιλάμβανε 3 καστελανίες: Μυλοποτάμου, Αμαρίου και Συβρίτου.

Στο territorio Χανίων (La Canea) πρωτεύουσα ήταν τα Χανιά και περιλάμβανε 4 επαρχίες, όμως με 3 Καστελανίες: Αποκόρωνα, Κισάμου, Σελίνου και Σφακίων (χωρίς Καστελανία).

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ CRISTOFE BUONDELMONDI 1415- 1417

Οι Πόλεις της Κρήτης, σύμφωνα με τον CRISTOPHE BOUNDELMONTI : "Description des iles de l' Archipel" (Φλωρεντίνος μοναχός και γεωγράφος ο οποίος επισκέφτηκε την Κρήτη το 141) ήταν οι εξής:

« In generali civitates et oppida, videlicet: Yrapolis, Cheratus, Inatospolis, Pergamea, Lapsa, Matalia, Piriotsa, Suveta, Nichiton, Spfichium, Polirenia, Penix, Phenix, Inacorium, Lisus, Pecilasium, tarba. Deinde per septentionalem plagam has enumerabis, Scilicet: Coricem, Chisamopolim, Dictamnum, Chidoniam, Minoam, Bicornum, Rithymnam, Milopotamum, rannonam, Pantomatrion, Dion, Chandacum, Philopolim, Carapinnam, Clatum, Chersonesum, Coso, Olopolisopolim, Panormum, Citeum, Sercopolim, Setiam. Denique per medium insule vergens, bee nuncupantur: Camaram Olus, Chersonesus, Artacina, Mirinna, Pidiata, Bonifacium, Chitima, Gortyna, Chenurgio Castro, Temmisos, Gnosia, Gasi, lasos, Leftine, Apterapolis, Folerina. .... Deinde Ierapolis, quae hodie Girapetra dicitur, in littore maris sita est cum maxima copia aedificiorum et columpnarum, iuxta quam portus, propter vetustatem et austri maris fluctuationem, totus repletus aratur.....>>

<< ... Η νήσος αυτή (η Κρήτη) εκατόν πόλεις και των πλειόνων οι θεμέλιοι ετι και νυν σώζονται υπέρ τον εξήντα αριθμόν όντες. Κρόνος ουν, ως λέγεται, υιός Γης και Ουρανού, ανήρ πανούργος και μέγα δυνάμενος, εβασίλεψε εν αυτή, και τους ανθρώπους ως θεόν αυτόν σέβεσθαι προέταξε. Πρώτος ούτος χαλκούν έκοψε νόμισμα, το αυτού όνομα εγχαράξας, και τους την νήσον οικούντας την γην εργάζεσθαι μη ειδότας εδίδαξε, και σπέρματα καταβάλλειν, και ταύτα συλλέγειν εν καιρώ το προσήκοντι διετάξατο..... Οπόταν ουν προς νότον αποκλίνωμεν, εγγύς του αιγιαλού προς ανατολήν, και την Ιεράπολιν ορώμεν οικοδομάς έχουσαν πλείστας εκ μαρμάρων μεγίστων τε και καλλίστων, εν η και Ιερόν έστι μέγιστον έχον εν προθύροις τουτί το επίγραμμα ελληνικοίς γράμμασι «την κεφαλην γυμνωσον και τους πόδας κάθαρον και εισήλθε. Ου πόρρω ταύτης και η μεγαλοπρεπεστάτη εστί Κισαμούπολις, και ακρωτήριον εγγυς που πάλοι μεν Κάδιστον, νυ δε Σπάδα ονομαζόμενον. Μετά ταύτην η Κυδωνία, ήτις σήμεραν Χανέα κοινώς καλείται, και χαριεστάτη παρά πάντων νομίζεται. .... Έρχομαι ήδη και εις την καλουμένην Ρέθυμνομ πόλιν και εις την Κάνδακον, ήτις σήμεραν Κάνδεια λέγεται και μητρόπολις εστί, αφ ου ταυτην ανεκαίνισαν. Έτι τε εις τα της Τερσονής πάλοι υψηλά τείχη, και εις την ποτέ Πυξόπολιν, νυν δε Ιστροήνην λεγόμενην, εν η πηγή της οκτώ μυλώνων ανοίγεται. Ευρύσσει δε τις και έτερα φρούρια εν ταις των ορών κορυφαίς, ου πόρρω της θαλάσσης, εν οις και Σαρδόπολις εστί, ήτις πάλοι των καλουμένων γιγάντων ην. Απλό γουν της έω προς το της νήσου έσχατον και Σαλμών όρος εκτείνεται πάντων των εγγύς υψηλότατον. Καταλιπόντες δε τουτον και προς εσπέρας περί που το μεσον της νήσου

γενόμενοι, **το Δικταίον ορώμεν όρος έχον εν τη κορυφή πεδίων εις νομήν άριστον, μιλίων οκτώκαιδεκα την περίμετρον.** Προς νότον δε πλατεία τις και ομαλή επι πολύ εκτείνεται γη Μεσαρέα ιδιωτικώς λεγομένη, περι το μέσον αυτής ου μικρά ίχνη περιφανούς πόλεως Γορτύνης ει και νυν καταφαίνονται.....>>.

(Cristoforo Buondelmonti : «Descriptio insulae Cretae» , 1417, «Περί των Νήσων προς Ιορδάνην τον Καρδηλάλιον της Ρωμαϊκής εκκλησίας»)

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ BAROZZI 1577-8

Στην «Περιγραφή Κρήτης» που συνέταξε ο βενετο-κρητικός ευγενής και λόγιος Francesco Barozzi το 1577-1578 (Έκδοση Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης 2004) αναφέρεται:

<<Απογραφή πληθυσμού όλου του Βασιλείου που διενήργησαν πρόσφατα ο ενδοξότατος γενικός προβλεπτής Φοσκαρίνης:

Η πόλη του Χάνδακα με την περιφέρειά της έχει τις παρακάτω ψυχές: στρατεύσιμοι 19.478, γέροι 2.090, παιδιά 18.977, γυναίκες 37.607. Σύνολο 78.152.

Η πόλη των Χανίων με την περιφέρειά της έχει τις παρακάτω ψυχές: στρατεύσιμοι 13.908. γέροι 1.850, παιδιά 13.657, γυναίκες 26.220. Σύνολο 55.635.

Η πόλη του Ρεθύμνου με την περιφέρειά της έχει τις παρακάτω ψυχές: στρατεύσιμοι 11.194, γέροι 1.605, παιδιά 10.777, γυναίκες 21.748. Σύνολο 45.324.

Η πόλη της Σητείας με την περιφέρειά της έχει τις παρακάτω ψυχές: Στρατεύσιμοι 3562, όχι ικανοί, δηλαδή γέροι, παιδιά και γυναίκες 11.125. Σύνολο 14.687.

Άνδρες στρατεύσιμοι σε όλο το νησί 48.242 όχι ικανοί, δηλ. γέροι, παιδιά και γυναίκες 145.656. Συνολικός πληθυσμός 193.798.>>

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΡΗΤΗΣ (CANDIA) ΤΟ 1583

Κατά τον Πέτρο Καστροφύλακα: Η πόλη του Χάντακα είχε το έτος 1583 κατοίκους 13 625, παπάδες 416 και Εβραίους 950

Η Καστελάνια Πεδιάδας είχε χωριά 98 κατοίκους 16 845.

Η Καστελάνια Μπελβεντέρε είχε χωριά 70 κατοίκους 7.541,

Η Καστελάνια Μεραμπέλου είχε χωριά 20 κατοίκους 9.486.

Η Καστελάνια Μονοφατίου είχε χωριά 111 κατοίκους 9. 569.

Η Καστελάνια Τεμένους είχε χωριά 52 κατοίκους 5.575.

Η Καστελάνια Μαλεβιζίου είχε χωριά 34 κατοίκους 5.219.

Η Καστελάνια Καινούργιου είχε χωριά 58 κάτοικους 9.362.

Η Καστελάνια Πυργιώτισσας είχε χωριά 22 κατοίκους 2.438.

Το Λασίθι είχε μετόχια 49 κατοίκους 469

Σύνολα μετόχια 49 χωριά 465 κάτοικοι 90.179.

Η Σητεία είχε χωριά 53 κατοίκους 13.523.

Η Καστελάνια Γεράπετρας είχε χωριά 18 κατοίκους 6.957

παπάδες κ.λπ. 1.841

Σύνολο χωριά 71 κάτοικοι 22.321
 Η επαρχία του Ρέθυμνου κατά τό Μπασιλικάτα είχε χωριά 80
 Η Καστελανία του Άμαρίου είχε χωριά 58
 Η Καστελανία Άγ. Βασιλείου είχε χωριά 65
 Η Καστελανία Μυλοποτάμου είχε χωριά 72
 Δηλαδή συνολικά είχε χωριά 275
 Όλοκληρο το διαμέρισμα του Ρέθυμνου μαζί με την πόλη, σύμφωνα με την απογραφή του Καστροφύλακα, είχε κατοίκους 45.646
 Τα Χανιά είχαν, κατά τον Καστροφύλακα » 7.500
 Κατά τον Μπασιλικάτα η διοικητική περιφέρεια τής πόλης Χανιά (ή σημερινή επαρχία Κυδωνιάς) είχε χωριά 63.
 Η Καστελανία Αποκορώνου είχε χωριά 50.
 Η Καστελανία Κισάμου είχε χωριά 118.
 Η Καστελανία Σελίνου είχε χωριά 59.
 Σύνολο χωριών 291 (Καστροφύλακα) κάτοικοι 48.788
 Ανακεφαλαίωση :

Διοίκηση του Χάντακα χωριά 465, μετόχια Λασιθίου 49 κάτοικοι 90.179
 Διοίκηση Σητείας χωριά 71 κάτοικοι 22.321
 Διοίκηση Ρέθυμνου χωριά 275 κάτοικοι 45.646
 Διοίκηση Χανίων χωριά 291 κάτοικοι 48.788
 Βασίλειο τής Κρήτης χωριά 1.102 κάτοικοι 206.934

*Η επαρχία του Ρέθυμνου κατά τό Μπασιλικάτα	είχε χωριά	80	
*Η Καστελανία του Άμαρίου	>	>	58
>	>	Άγ. Βασιλείου	>
>	>	Μυλοποτάμου	>
			72
Δηλαδή συνολικά	>	>	275 (ό Καστροφ. αναφέρει μόνο 268)
*Όλοκληρο τό διαμέρισμα του Ρέθυμνου μαζί με την πόλη, σύμφωνα με την απογραφή του Καστροφύλακα	είχε		κατοίκους 45.646
Τό Χανιά είχαν κατά τον Καστροφύλακα			>
Κατά τό Μπασιλικάτα ή διοικητική περιφέρεια τής πόλης Χανιά (ή σημερινή επαρχία Κυδωνιάς)	είχε χωριά		63
*Η Καστελανία Αποκορώνου	>	>	50
>	>	Κισάμου	>
>	>	Σελίνου	>
			59
Σύνολο	>	291 (Καστροφύλ.)	κάτοικοι 48.788
*Ανακεφαλαίωση :			
Διοίκηση του Χάντακα	χωριά 465		
	μετόχια Λασιθίου	49	κάτοικοι 90.179
>	Σητείας	χωριά 71	>
>	Ρέθυμνου	>	22.321
>	Χανίων	>	45.646
			48.788
Βασίλειο τής Κρήτης	>	1.102	>
			206.934

Στέργιος Σπανάκης « Στατιστικές ειδήσεις περί της Κρήτης του τέλους του 16^{ου} αιώνα»

ΕΝΕΤΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1592

Ο πληθυσμός της Κρήτης το 1592, σύμφωνα με τον κώδικα 918 τής Μαρκιανής Βιβλιοθήκης τής Βενετίας (Mss. Ital. Cl. VII, άριθ. 918/8392) F°

90r κ. έξ.): (Στ. Σπανάκης, «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ 16^{ου} ΑΙΩΝΑ», είχε ως εξής:

Απογραφή όλων των ψυχών τής Κρήτης που έγινε όταν έπαψε επιδημία τής πανούκλας του έτους 1592.

Πρώτα η πόλη του Χάντακα με την περιφέρεια της έχει τις παρακάτω ψυχές :

Άντρες για δουλειά	αριθ. 26487
Γυναίκες.....	» 22345
Παιδιά.....	» 19636
Γέροι.....	» 17607
Σύνολο	86075
Η πόλη των Χανιών με την περιφέρεια της έχει ψυχές :	
Άντρες για δουλειά.....	αριθ. 15908
Γυναίκες.....	

16220

Παιδιά.....	14655
Γέροι	2858
Σύνολο	....

49641

Η πόλη του Ρέθυμνου με την περιφέρεια της έχει τις παρακάτω ψυχές :

Άντρες για δουλειά.....	αριθ . 16186
Γυναίκες	» 20689
Παιδιά.....	» 10984
Γέροι.....	» 2735
Σύνολο	50594

Η πόλη τής Σητείας με την περιφέρεια της έχει τις παρακάτω ψυχές :

Άντρες για δουλειά για δουλειά.....	αριθ. 4628
Όχι ικανοί: δηλαδή παιδιά, γέροι και γυναίκες	12135
Σύνολο	16813

Έτσι οι 4 αυτές πόλεις του Βασιλείου είναι ψυχές ...αριθ. 203.123

6) ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ (1669 – 1830)

Η Κρήτη περιήλθε ολοκληρωτικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις 4 Οκτωβρίου του 1669, όταν ο μέγας Βεζίρης Κιοπρουλής εισήλθε πανηγυρικά στο Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο), θέτοντας τέλος στην Ενετοκρατία στο νησί. Παρά τη φυγή πολλών κατοίκων και την πληθυσμιακή αλλοίωση από τους νέους κατακτητές, οι Κρήτες ποτέ δεν έσκυψαν το κεφάλι στους Οθωμανούς.

Η Κρήτη, που από τους Οθωμανούς (Τούρκους κ.α.) ονομαζόταν «Girit», κατακτήθηκε πλήρως από τους Οθωμανούς (Τούρκους κ.α.) μετά

25ετή (1645 – 1669) πόλεμο μεταξύ Οθωμανών και Ενετών και η κατοχή αυτή κράτησε έως το 1897.

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας θεωρείται ως η πιο μαύρη και η πιο θλιβερή σελίδα της ιστορίας της Κρήτης, χειρότερη ακόμη και από αυτή των Σαρακηνών. Διαιρείται σε τρεις φάσεις: Την «Α' Περίοδο Τουρκοκρατίας Κρήτης» (1669 – 1830), την «Αιγυπτιακή» (1830 – 1840), τότε η Κρήτη παραχωρήθηκε από τους Τούρκους στους Αιγυπτίους, και την «Β' Περίοδο Τουρκοκρατίας Κρήτης» (1841- 1897), τότε η Κρήτη επανήλθε στους Τούρκους.

Η Κρήτη αρχικά επί Τουρκοκρατίας, όπως προκύπτει από την τούρκικη απογραφή του 1671 (απογραφή την οποία μετέφρασε ο Νίκος Σταυρινίδης: «Μεταφράσεις Τούρκικου Αρχείου Ηρακλείου», Κώδικας 4, σελίδα 273, αριθμ. μετάφρασης 699, τομ. Β'), διατήρησαν τη διοικητική διαίρεση της Κρήτης σε τέσσερις νομούς (λιβά): Σητείας, Ηρακλείου (Χάνδακα), Ρεθύμνου και Χανίων, κάτι όπως ίσχυε και επί Ενετοκρατίας, μόνο που τώρα στη Διοίκηση Σητείας δεν υπάγονταν μόνο οι Επαρχίες Σητείας και Ιεραπέτρας, όπως ίσχυε πριν, αλλά και άλλες, οι εξής 5 ανατολικές Επαρχίες: Σητείας, Ιεραπέτρας, Μιραμπέλλου, Λασιθίου και Ρίζου (η παλαιά Μπελβεντερε = Μονοφασίου, Ρίζου και Βιάννου).

Ωστόσο η διαίρεση αυτή κράτησε ελάχιστα, γιατί η Κρήτη, μόλις εδραίωσαν τη θέση τους στο νησί, όπως προκύπτει και πάλι από τις επακόλουθες απογραφές και τα λεγόμενα των συγγραφέων της εποχής, διαιρέθηκε σε τρεις διοικητικές περιφέρειες, τόσες όσες και οι πιο μεγάλες τότε πόλεις, τις εξής: του μεγάλου Κάστρου (Χάνδακος), του Ρεθύμνου και των Χανίων, στις οποίες διοικούσε ένας πασάς, ανώτερος των οποίων ήταν αυτός του Ηρακλείου. («Εις εκάστη δε διοίκησι διωρίσθη εις πασάς. Ανώτερος εκ των τριών πασάδων ήτο ο πασάς του μεγάλου Κάστρου»). Στη Διοίκηση του Χάνδακα υπάγονταν όλες οι ανατολικές Επαρχίες, δηλαδή οι σημερινοί νομοί Λασιθίου και Ηρακλείου.

Αυτή η διοικητική διαίρεση παρέμεινε έως το 1867, με μοναδική σημαντική αλλαγή τη μεταφορά της πρωτεύουσας της Κρήτης από το Χάνδακα στα Χανιά το 1851.

Η Κρήτη μετά από τους απελευθερωτικούς αγώνες του 1866 – 1867, σύμφωνα με τον καλούμενο Οργανικό Νόμο του 1868 («Κρητικός Κώδικας» ετών 1867 – 1898 της Γενικής Διοίκησης Κρήτης, Τεύχος Α, σελίδες 34, 54, 99), διαιρέθηκε διοικητικά από τη Γεν. Διοίκησης Κρήτης σε 5 νέες διοικήσεις (λιβά = τμήματα, νομούς), τις εξής: Σφακίων, Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου.

Ο νέος Νομός (η Διοίκηση) Λασιθίου περιλάμβανε τις εξής 5 Επαρχίες: Λασιθίου, Μιραμπέλλου, Ιεραπέτρας, Βιάννου και Σητείας. Πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου από το 1868 έως το 1903 ήταν το καινούργιο Χωριό ή άλλως Νεάπολη και από το 1904 και εξής ο Άγιος Νικόλαος. Πρώτος Διοικητή του νομού Λασιθίου ήταν ο χριστιανός Αδοσίδης Κωστής Πασάς, ο οποίος εγκαταστάθηκε στο Καινούργιο δίνοντάς του το χαρακτήρα της πόλης και τη μετονομασία «Νεάπολη». Ο Άγιος Νικόλαος με νόμο του 1903 της Κρητικής Πολιτείας (1897-1913) γίνεται έδρα του Δήμου Κριτσάς και από το 1904 και πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου. Ο νέος Νομός Λασιθίου ονομάστηκε από

τη Γεν. Διοίκηση Κρήτης έτσι, δηλαδή Νομός Λασιθίου και όχι π.χ. Σητείας ή Ιεραπέτρας κ.λπ., γιατί σ' αυτόν συμπεριλαμβανόταν και η Επαρχία Λασιθίου όπου είχε γίνει τότε η περίφημη 10μερος (21 - 30/5/1867) αιματηρή γιγαντομαχία μεταξύ Τούρκων και Κρητών εξ αιτίας της οποίας η Τουρκία αναγκάστηκε να προβεί στην έκδοση του εν λόγω Οργανικού Νόμου, κατόπιν συμφωνίας με τους επαναστάτες. Διαφορετικά ο Νομός Λασιθίου θα είχε άλλη ονομασία, αφού η Επαρχία Λασιθίου τότε ήταν και η πιο μικρή σε πληθυσμό και η πιο μικρή σε έκταση κ.λπ. από τις άλλες.

Ο νέος Νομός Σφακίων αποτελέστηκε από τις Επαρχίες Σφακίων, Αποκορώνου και Αγίου Βασιλείου με πρωτεύουσα το Βάμο. Ονομάστηκε έτσι, δηλαδή Σφακίων, λόγω του ότι περιλάμβανε την Επαρχία Σφακίων, όπου είχαν γίνει επίσης πολλοί και μεγάλοι αγώνες για την ελευθερία των Κρητών. Καταργήθηκε το 1914 με τον υπ' αριθμ. 524 Νόμο. Η Επαρχία Αποκορώνου προσαρμόστηκε στο Νομό Χανίων και η των Σφακίων στο Νομό Ρεθύμνης. Το 1925 η Επαρχία Σφακίων αποσπάστηκε από το νομό Ρεθύμνης στο Νομό Χανίων.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟ 1671

Η πρώτη απογραφή που έκαναν οι Τούρκοι μετά από την κατάκτηση της Κρήτης το 1669 ήταν το 1671, δηλαδή δυο χρόνια μετά από την πλήρη κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους. Σκοπός της ήταν να μετρηθούν οι υπόδουλοι πλέον Κρήτες και να τους μπει κεφαλικός φόρος ή τούρκικα χαράτσι. Στην απογραφή αυτή, την οποία μετέφρασε ο Νίκος Σταυρινίδης (Μεταφράσεις Τούρκικου Αρχείου Ηρακλείου, Κώδικας 4, σελίδα 273, αριθμ. μετάφρασης 699, τομ. Β'), αφενός δεν περιλαμβάνονται οι γυναίκες, οι ιερείς, οι ανήλικοι και οι γέροι, δηλ. όσοι δεν μπορούσαν να πληρώσουν φόρο, πλην μόνο οι άνδρες που μπορούσαν να πληρώσουν χαράτσι και αφετέρου αναφέρονται τέσσερεις Διοικήσεις (liva = νομοί): Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου (Χάντακα) και Σητείας, κάτι όπως και επί Ενετοκρατίας, όμως τώρα με διάφορες ως προς το πόσες και ποιες επαρχίες περιλάμβανε η κάθε μία από αυτές. Για παράδειγμα στη Διοίκηση (νομό) Σητείας (Liva Istiye) υπάγονταν οι Επαρχίες Σητείας (Nahiye Istiye), Ιεράπετρας (Nahiye Yerapetre), Μεραμπέλου (Nahiye Meranblo), Λασιθίου (Nahiye Lasit) και Ρίζου (Nahiye Rizu) με πρωτεύουσα του νομού τη Σητεία.

Η εν λόγω απογραφή αναφέρει συγκεκριμένα τα εξής για τη Διοίκηση Σητείας:

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΗΤΕΙΑΣ ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ:

Χωριά (ο πρώτος αριθμός είναι οι πλούσιοι, ο δεύτερος οι μεσαίας τάξης και ο τρίτος οι πτωχοί): Στραβοδοξάρι $9 + 7 = 2 = 18$, Ρουκάκα $15 + 10 + 5 = 30$, Πεύκοι $4 + 7 + - = 11$, Ορνό $12 + 7 + 1 = 20$, Δάφνη $9 + 13 + 6 = 28$, Αχλάδα $9 + 6 + 5 = 20$, Κρυγιά $8 + 5 + 4 = 17$, χαμαίζι $4 + 3 + - = 7$, Τουρλωτή $1 + 3 + 2 + = 6$, Εξω Μουλιανά $3 + 2 = 2 + = 7$, Μεσα Μουλιανά $9 + 9 + 2 = 20$, Σφάκα $13 + 5 + 11 = 29$, Λάστρος $16 + 12 + 7 = 35$, Μαρωνιά $4 + 3 + 2 = 9$, Ζήρος = 84, Χανδρά = 78, Αρμένιοι = 78, Ιτιά = 62..... Σύνολο Πλούσιοι 404. Μεσαίας τάξεως 342, Πτωχοί εργαζόμενοι 145. Σύνολον άτομα 891.

«ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ, ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΣΗΤΕΙΑΣ:

Χωριά (ο πρώτος αριθμός είναι οι πλούσιοι, ο δεύτερος οι μεσαίος τάξης και ο τρίτος οι πτωχοί): Άγιος Νικόλαος (πρωτεύουσα επαρχίας) $21 + 17 + 4 = 42$, Μίλατο $11 + 20 + 3 + 34 = 34$, Βραχάσι $28 + 49 + 9 = 86$, Λασιίδα $21 + 43 + 8 = 72$, Βουλισμένη $33 + 56 + 11 = 100$, Νεάπολη $95 + 159 + 39 = 293$, Κάτω χωριό Φουρνή $57 + 55 + 2 = 114$, Καστέλι Φουρνής $33 + 33 + 4 = 70$, Απάνω Χωριό Φουρνή $17 + 27 + 2 = 46$, Λίμνες $32 + 44 + 2 = 78$, Πλατυπόδι $29 + 37 + 6 = 72$, Βρύσες $21 + 31 + 11 = 63$, Χουμεριάκος $112 + 107 + 26 = 245$, Κρούστα $25 + 19 + 1 = 29$, Πρίνα $18 + 10 + 1 = 29$, Κρητά $105 + 116 + 31 = 252$. Πλούσιοι 658, μεσαίος τάξεως 823 Πτωχοί εργαζόμενοι 160. Σύνολο άτομα 1641

ΕΠΑΡΧΙΑ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ: Συνοικία (Nefs Ierapetra): Άγιος Νικόλαος Ιεράπετρα (πρωτεύουσα) άτομα 72, Άγιος Γεώργιος 48, Άγιος Σπυρίδων 38, Αγία Τριάς 21, Απάνω Κυρές 54, Κάτω Κυρές 24, Χριστός 12,. Η συνοικία αυτής ταύτης της Ιεράπετρας (Nefs Yerapetre): Πλούσιοι 159, Μεσαίος τάξεως 85, Πτωχοί εργαζόμενοι 22. Σύνολον 266. Χωριά: Καβούσι άτομα 62, Πισκοπή 41, Βασιλική 2, Μοναστηράκι 8, Κάτω χωριό 50, Αποστολιανά 3, Απάνω Χωριό 17, Γιανίτσι 41, Κεντρί 29, Άγιος Ιωάννης 7, Καπίστρι 16, Μακρηλιά 10, Μεσελέρους 29, Ανατολή 44, Καλαμαύκα 17, Άσαρη 13, Μάλες 101. Όλα τα χωριά: Πλούσιοι 440, Μεσαίος τάξεως 282, Πτωχοί εργαζόμενοι 64. Σύνολον άτομα 786.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΣΗΘΙΟΥ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ, Χωριά: Μέσα Λασιθί άτομα 25, Αγ Κωνσταντίνος 45, Αυγουστή 16, Τζερμιάδων 112, Λαγού 30, Ψυχρό 42, Γεροντομουρί 37, Κάτω μετόχι 20, Πλάτη 15, Άγιος Γεώργιος 55, Καμινάκι 20, Μαγουλάς 9, Ποτάμους 43. Πλούσιοι 188. Μεσαίος τάξεως 215, Πτωχοί εργαζόμενοι 65. Σύνολον άτομα 458.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΙΖΟΥ (ΜΟΝΟΦΑΤΣΙ – ΡΙΖΟΥ - ΒΙΑΝΝΟΣ) ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ, Χωριά: Καστελιανά άτομα 45, Αλάγνι 52, Στίρωνας 34, Πατσιδερός 32, ... Αρκαλοχώρι 57, ... Απάνω Βιάννος 179, ... Πλούσιοι 800. Μεσαίος τάξεως 379, Πτωχοί εργαζόμενοι 181. Σύνολον άτομα 1360.

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΗ

Ο ηγέτης της επανάστασης του 1821 – 1830 στην Κρήτη Κ. Κριτοβουλίδης στα «Απομνημονεύματα του περί Αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου Κρητών» (1859) αναφέρει:

«Η μεγαλόνησος Κρήτη περιέχει (20) επαρχίας επι ίδιον όνομα εκάστην γνωριζομένην και υπό γεωγραφική ιδίαν θέσιν οριζομένην, διοικουμένην υπό τριών πασάδων, εξ ων ο ανώτερος είχε την έδρα εις Ηράκλειον, οι δε δυο υποδεέστεροι διέμενον εν Κυδωνία και εν Ρεθύμνη υποκείμενοι εις αυτόν. ...., Κίσαμος,...., Σέλινον,...., Κυδωνία,..... Μινώα ή Μεραμπέλον-Εκτεινομένη δε και αυτή επί της αρκτικής παραλίας συνορεύει προς δυσμάς με την Χερρονησον, προς την μεσημβρίας δε με το Λασιθιον και Ιεράπυτταν προς ανατολάς με την Σητείαν και προς άρκτον βρέχεται άπασα από το βόρειο Πέλαγος .... Εν αυτή υπάρχουν τα εξής χωρία τερπνώς τοποθετημένα οίον: Βραχάσι, Μήλατος, Σύσι, λασιίδα, κατσαριανός, Καινούριον, Βουλισμένη, Πλατυπόδι, Χουμεριάκος, Νικητιανά, Βρύσες, Φουρνί, Λίμνες, Άνωχωριόν, Κάτωχωριόν, Δωριές, Σχοινέας, Καρύδι, Βρουχάς, Ελούντας, Κριτά, Καλοχωριόν, Κρούστα, Πρίνα, Δράσι, Αμυγδαλιας, Σούβλος, Ανώγεια, Άγιος Αντώνιος, Αμυγδαλόλακκος, Κοχλακέας, Ξηρολίμνη, Φρατιά, **Άγιος Νικόλαος**, Παπάδος, Κουνάλι, Αγύροι, Αρχάγγελος, Αμυγδαλίδια και άλλοι μικροτεται πολλαί συνοικίαι. .... Ενταύθα, στον Άγιο Νικόλαο, υπάρχει λιμνήν τις προς ανατολικά της Κρήτης μέρη, **καλούμενος ο λιμνήν του Αγίου**

Νικολάου, λίαν κατάλληλος προς ναυλοχίαν..... Η Μινώα και το Λασίτιον έχουν ίδιον επίσκοπον υπό τον τίτλον «Ο πέτρας».....>>.

7) ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΡΗΤΗΣ (1830 – 1840)

Η Κρήτη μέχρι το 1830 ήταν στην τουρκική κατοχή με πρωτεύουσα το Χάνδακα όπου είχε και την έδρα του ο τοπικός διοικητής (σερασκέρης). Το 1830 με το πρωτόκολλο του Λονδίνου η Κρήτη παραχωρήθηκε στον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή και παρέμεινε στα χέρια των Αιγυπτίων μέχρι το 1841 οπότε και με τη Συνθήκη του Λονδίνου οι τότε «μεγάλες δυνάμεις» ξανάδωσαν στην Υψηλή Πύλη την Κρήτη.

Ο Αιγύπτιος Ζεναπ Ισματ Ρασεντ («Η Κρήτη υπό την Αιγυπτιακήν εξουσίαν 1830 - 1840» και ο Ν. Σταυράκης («Στατιστική του Πληθυσμού της Κρήτης κ.λπ.») σχετικά με την Αιγυπτιοκρατία Κρήτης αναφέρουν:

<< Ούτω περίπου είχαν τα πράγματα μέχρι της Μεγάλης πανελληνίου επανάστασεως του 1821, ότε και η Κρήτη εκ των πρώτων ελληνικών χωρών ύψωσεν την σημαίαν της ανεξαρτησίας. Τότε ο αντιβασιλεύς της Αιγύπτου Μεχμετ Αλής, κληθείς εις επικουρίαν του Σουλτάνου προς καταπολέμησιν των αποστάντων Ελλήνων, έστειλεν το πρώτον εις Κρήτην στρατιωτικόν δυνάμιν εν έτει 1822, συνισταμένην εξ 7.000 Αλβανών υπό την αρχηγίαν του Χασαν πασά, παρ'ω διτέλει ως υπαρχηγός, ο νεαρός ανεψιός αυτού Μουσταφάς, ο μετά ταύτα διαδεχθείς τον θείον του και επί πολλά έτη διοικήσας την Κρήτην ως απόλυτος σατράπης. Άλλαι αιγυπτιακοί δυνάμεις κατέφθασαν εις Κρήτην κατά το Νοέμβριον του 1824 υπό τον περιβόητον Ιβραίμ πασά τον υιόν του Μεχμέτ Αλή πασά, επανακάπτωντα εκ της πρώτης εις Πελοπόννησον εκστρατείας. Την ανωτέραν πολιτικήν και στρατιωτικήν εξουσίαν εξήσκει τότε εν ονόματι του Σουλτάνου ο ρηθείς Χασάν Πασάς, έδραν έχων τον Χάνδακα, η δε διοίκησις Χανίων είχε ανατεθεί εις τον νεαρόν Μουσταφά Βήην,..... Ότε κατ' ακολουθίαν των εν Συρία συμβάντων ο Μεχμέτ Αλής επέκυψεν εις τους όρους της συνθήκης της τετραπλής συμμαχίας τη 27 Νοεμβρίου 1840 η ημέτερα νήσος επανήλθεν εις την κυριαρχίαν του βασιλεύοντος τότε Σουλτάν Μετζίτ.... **(Ν. Σταυράκη, «Στατιστική του Πληθυσμού της Κρήτης κ.λπ.», Αθήνησι 1890 σ. 155)**

<<Ο Σουλτάνος της Τουρκίας, πολεμών τους επαναστάτες Έλληνας, κατά το έτος 1821, και φοβούμενος μην πέσουν η Κρήτη και η Κύπρος εις την εξουσίαν των Ελλήνων, εζήτησε την βοήθειαν του Μωχαμετα Άλυ, ηγεμόνα της Αιγύπτου. Το γεγονός τούτο χρονολογείται από της Πέμπτης, της 20 Ραμπίκ Ελ – Άβαλ 1246 (8 Σεπτεμβρίου 1830), δια επισήμου εγγράφου (φιρμανίου). Από της εποχής εκείνης, ο Ηγεμών της Αιγύπτου Μωχαμετ Αλυ ήρχισε τας επεμβάσεις του εις τα υποθέσεις της Κρήτης και εν πρώτοις αποστέλλει εις την νήσον, ως Διοικητήν, τον έμπιστον του Σουλεϊμάν πασά, εφοδιάσας αυτόν με συμβουλάς και οδηγίας, αι οποίαι εξασφάλιζαν επιτυχίαν του έργου του εις την νήσον. Τοιουτοτρόπως ο Μωχάμετ Άλυ έγγραψε προς τον Μουσταφά πασά, αρχηγόν των στρατιωτικών δυνάμεων, όπως συνεργασθή μετά του Σουλεϊμάν πασά εν τη επιτελέσει των καθηκόντων του.

Τοιουτοτρόπως παρέμενε η νήσος, ως προς την εσωτερικήν θέσιν της, ως επί της εποχής των Οθωμανών, διηρημένη εις τρία διοικητικά κέντρα μεταξύ των πασάδων, του Οσμάν πασά με έδραν το Χάνδακα (Ηράκλειο), του Λουτφ με έδρα τα Χανιά και του Μωχάμετ Σουχράν πασά με έδραν το Ράσμο (Ρέθυμνο). Η επιστολογραφία του Μωχάμετ Άλυ προς τους τρεις εν λόγω πασάδες, μαρτυρεί την επέμβασίν του εις τας εσωτερικάς υποθέσεις της νήσου. Γράφων δε προς την Υ. Πύλην, συνιστά, όπως τοποθετήση τον Λουτφ Αλλάχ πασά εις την θέσιν του Οσμάν πασά εν τη διοικήσει του Χάνδακος (Ηρακλείου), καθώς και Γενικόν Διοικητήν της νήσου, καθότι διεπίστωσεν, ότι ο μιν πρώτος ήτο νοήμων και οξυδερκής, ο δε δεύτερος επιεικής και αμελής.....>>. (**«Η Κρήτη υπό την Αιγυπτιακήν εξουσίαν 1830 - 1840», Ζεναπ Ισματ Ρασεντ, Κολεγιο Αλ Ασχαρ Καίρου, μετάφραση Ευγ. Μιχαηλίδη**)

ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ 1834 (Ρ. ΠΑΣΛΕΥ)

Στην αιγυπτιακή απογραφή της Κρήτης του 1834, απογραφή την οποία διέσωσε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834) αναφέρεται καταρχήν ότι στις τρεις πόλεις Ηράκλειο (Χάνδακα), Ρέθυμνο (Ράσμο) και Χανιά καταμετρήθηκαν τα άτομα, ενώ στην υπόλοιπη νήσο όχι, αλλά οι οικογένειες.

Τα άτομα του μεγάλου Κάστρου (Ηρακλείου) 12.000, Ρεθύμνου 3.200, των Χανίων 5.803. Οι οικογένειες της υπαίθρου Κρήτης το 1834 ήταν οι εξής:

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ
ΚΙΣΑΜΟΣ Καστέλι 1458 Χριστιαν. οικογ. 337 Μωαμ. οικογ. 1795 οικογ.,
ΣΕΛΙΝΟ Ροδοβάνι 500 Χριστιαν. οικογ. 451 Μωαμ. οικογ. 951 οικογ.,
ΚΥΔΩΝΙΑ Χανιά 1655 Χριστιαν. οικογ. 252 Μωαμ. οικογ. 1907 οικογ.,
ΣΦΑΚΙΑ Ανώπολη 848 Χριστιαν. οικογ. 0 Μωαμ. οικογ. 848 οικογ.,
Ο αριθμός των Σφακιανών, των ικανών να φέρουν όπλα είναι περίπου 1200. Υπάρχουν περίπου 200 οικογένειες, που κατοικούν τώρα έξω από την Κρήτη, στη Μήλο και αλλαχού. Ο αριθμός των ψυχών στα Σφακιά πριν από το 1821 ήταν περίπου 12.000.
ΑΠΟΚΟΡΩΝΑΣ Φρες 1562 Χριστιαν. οικογ. 197 Μωαμ. οικογ. 1759 οικογ.,
ΑΓ ΒΑΣΙΛΗΣ–ΛΑΜΠΗ Μέλαμπες 818 Χριστιαν. οικογ. 208 Μωαμ. οικογ. 1026 οικογ.,
ΡΕΘΕΜΝΙΩΤΙΚΑ 642 Χριστιαν. οικογ. 552 Μωαμ. οικογ. 1204 οικογ.
ΑΜΑΡΙ 743 οικογ., 246 Μουσουλμάνοι 497 Χριστιαν. οικογ.
ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΣ Μαργαρίτες 920 Χριστιαν. οικογ. 310 Μωαμ. οικογ. 1230 οικογ.,
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΑ Αμπελούζος 268 Χριστιαν. οικογ. 91 Μωαμ. οικογ. 359 οικογ.,
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟ 406 Χριστιαν. οικογ. 278 Μωαμ. οικογ. 684 οικογ.,
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙ 238 Χριστιαν. οικογ. 585 Μωαμ. οικογ. 823 οικογ.,

Α.Γ.ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ: ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ: ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΛΠ

ΜΑΛΕΒΙΖΙ Άγιος Μύρων 901 Χριστιαν. οικογ. 94 Μωαμ. οικογ. 995 οικογ.,

ΤΕΜΕΝΟΣ Αρχάνες 289 Χριστιαν. οικογ. 118 Μωαμ. οικογ. 407 οικογ.,

ΠΕΔΙΑΔΑ Μοχό 1330 Χριστιαν. οικογ. 396 Μωαμ. οικογ. 1726 οικογ.,

ΡΙΖΟΚΑΣΤΡΟ 663 Χριστιαν. οικογ. 443 Μωαμ. οικογ. 1106 οικογ.,

ΜΕΡΑΜΠΕΛΛΟ-ΛΑΣΙΘΙ Καινούργιο χωριό 1390 Χριστιαν. οικογ. 235 Μωαμ. οικογ. 1625 οικογ.,

ΣΗΤΕΙΑ Μουλιανά 898 Χριστιαν. οικογ. 324 Μωαμ. οικογ. 1125 οικογ.,

ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ Καστέλι 840 Χριστιαν. οικογ. 285 Μωαμ. οικογ. 1125 οικογ.,

Σύνολο οικογενειών υπαίθρου Κρήτης: 21.535 οικογένειες από τις οποίες οι 16.133 είναι χριστιανικές και 5402 μουσουλμανικές.

Ακολουθως, λαμβάνοντας υπόψη ότι η κάθε οικογένεια έχει 4 άτομα, ο Πάσλεου συμπεραίνει ότι οι Χριστιανοί Κρήτης ανέρχονται τότε σε 81.000 και οι Μουσουλμάνοι σε 27.000, ήτοι σύνολο 108.000.

Στον αριθμό αυτό προσθέτει και τους κατοίκους των τριών πόλεων: Του μεγάλου Κάστρου (Ηρακλείου) 12.000, Ρεθύμνου 3.200, των Χανίων 5.803 οπότε ο πληθυσμός της Κρήτης το 1834, υπολογίζει ο Πάσλεου, είναι περίπου 129.000. Δηλαδή το μισό περίπου από τον πληθυσμό που είχε η Κρήτη πριν κηρυχθεί η επανάσταση του 1821.

Στην έκθεση-διαμαρτυρία της «Εν Μουριαίς των Χανίων τη 20 Σεπτεμβρίου 1833» των Κρητων Χριστιανών προς τους πρέσβεις των μεγάλων δυνάμεων γίνεται λόγος για 70.000 σφάγια αδελφών και διαφόρων συγγενών.

SUMMARY OF THE POPULATION OF CRETE IN 1834.

Name of District.	Chief Place.	C. P.	M. P.	Total.
1. Kísamos	Kísamo-kastéli	1458	337	1795
2. Sélino	Rhodhováni	500	451	951
3. Khaniotika	Khaniá	1655	252	1907
4. Sfakiá	Askyfo	848	—	848
	Anópolis			
	Sfakiá			
5. Apokórona	Fré	1562	197	1759
	Kefalá			
6. Hágghio Vastli	Méliabes	818	208	1026
7. Rhithymniotiká	Rhithymnos	652	552	1204
8. Amári	Anómeros	497	246	743
9. Mylopótamo	Margarites	920	310	1230
10. Kastel-Priótissa	Ampelússa	268	91	359
11. Kaenurio-kastéli		406	278	684
12. Monofátsi		238	585	823
13. Malevízi	Hágghio Mýro	901	94	995
14. Témenos	Arkhánes	289	118	407
15. Pedhiádha	Mokhó, Mália	1330	396	1726
16. Rhizó-kastron	Viáno	663	443	1106
17. Mirabéllio	Kaenúrio-khorió	1390	235	1625
18. Setía	Mulianá	898	324	1222
19. Hierápetra	The Kastéli	840	285	1125
		16133	5402	21535

Therefore the rural population consists of about 81,000 }
Christians and 27,000 Mohammedans: a total of . . . } 108,000

Add the three chief cities—

Megálo-Kástron	12,000
Rhithymnos	3,200
Khaniá	5,800

So that the whole population of the island in 1834 amounts }
to about . . . . . } 129,000

This is about half its amount at the outbreaking of the Greek Revolution in 1821.

Πληθυσμός Κρήτης, σύμφωνα με την αιγυπτιακή απογραφή του 1834, απογραφή την οποία διέσωσε ο περιηγητής Ρόμπερτ Πάσλεϋ (Robert Pashley Esq. («Travels in Crete», volume II, σελ. 321, London 1834)

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ Μ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΗ – ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ 1828-1830

Στην καταγραφή της Κρήτης που έκανε ο Μ. Χουρμούζης – Βυζάντιος («Κρητικά», Αθήνα 1842) κατά τα χρόνια 1828 – 1830, όπως ο ίδιος λέει: «διατρίψας έξι έτη σχεδόν εις την Κρήτην, και λαβών μέρος ενεργόν εις τους υπέρ της ελευθερίας της Πολέμου, 1828 — 1830, γράφω όσα είδον ιδίως όμμασι και όσα επιτοπίως επληροφορήθην από αξιόπιστα υποκείμενα», αναφέρονται μεταξύ άλλων και τα εξής:

Α) Επαρχίαι:

Η Κρήτη έχει είκοσι επαρχίας' μία Αρκτικοανατολικομεσημβρινή, την Σιτείαν, οκτώ Αρκτικές, το Μεραμπέλον, την Πεδιάδα, το Τέμενος, το Μαλεβύζι, το Μυλοπόταμον, το 'Ρέθυμνον, τον Αποκόρωνα καί τὰ Χανιά* μίαν Αρκτικοδυτικήν την Κίσαμον μίαν Δυτικομεσημβρινήν τὸ Σέλινον ὀχτὼ Μεσημβρινάς, τὰ Σφακιά, τον Ἅγιον Βασίλη, τὸ Ἀμάρι, τὴν Πυργιώτισσα, τὸ Μονοφάτσι, τὸ Καινούριον, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὴν Ἱεράπετρον, καὶ μίαν μεσόγειον τὸ Λασίθι, (προς τὸ Ἀνατολικὸν κατὰ τὰ 3/4 τῆς Νήσου) **Ὅλοι δε αὶ ρηθεῖσαι εἴκοσι επαρχίαι ἔχουν 1182. Χωρία».**

«Πόλεις: Τρεῖς πόλεις ἔχει, κειμένας εἰς τὸ ἀρκτικὸν παράλιον, τὰ Χανιά, (εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἐκ Δυσμῶν ἔκτου τῆς Κρήτης) ἔχοντα ὡς ἐγγίστα 1 2000 κατοίκους, τὸ 'Ρέθυμνον (κειμένον εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἔκτου) με 7000 κατοίκους καὶ τὸ Μεγάλον Κάστρο (Πρωτεύουσα κειμένον κατὰ τὸ ἡμισὶ τοῦ 4/6. ἐκ Δυσμῶν, πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Κέντρου) ἔχον ὡς ἐγγίστα 20.000 κατοίκους.....».

Β) «Διοίκησης: Ἀφ' οὗτου υπέπεσεν εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν δυναστείαν ἡ Κρήτη, (1830) διηρέθη εἰς τρία Τμήματα καὶ ἐδιοικεῖτο ἀπὸ τρία Συμβούλια, **τοῦ Μ. Κάστρου**, εἰς τοῦ ὁποῖου τὴν δικαιοδοσίαν ἦσαν τὸ Μαλεβύζι, Τέμενος, Πεδιάδα Λασίθι, Μεραμπέλο, Σιτεία, Ἱεράπετρος, (Ἀρκαδία) Μονοφάτσι, Καινούριον καὶ Πυργιώτισσα' **τοῦ Ρεθύμνου**, εἰς τοῦ ὁποῖου τὴν δικαιοδοσίαν ἦσαν τὸ Ρέθυμνον, Μυλοπόταμον, Ἀμάρι, καὶ Ἅγιος Βασίλης' **καὶ τῶν Χανίων** εἰς τὸν ὁποῖον υπάγοντο αἱ επαρχίαι, Χανιά, Αποκόρωνα, Σφακία, Σέλινον, καὶ Κίσαμος' τὰ τρία ταῦτα Συμβούλια, συγκείμενα ἀπὸ Ὀθωμανοῦς καὶ Ἑλλήνας καὶ προεδρευόμενον ἀπὸ υπαλλήλου τοῦ Μεχμέτ Ἄλη, ἐδίκαζον κατὰ πλειοψηφίαν. Κάθε ἐπαρχία ἐστέλενε δύο συμβούλους, ἓνα Ἑλληνα καὶ ἓνα Ὀθωμανόν (**εκτὸς τοῦ Λασιθίου καὶ Σφακίων**, τὰ ὁποῖα μὴ ἔχοντα οὐδένα κάτοικον Ὀθωμανον, ἐστέλναν μόνον ἀπὸ ἓνα Σύμβουλον Χριστιανόν)».

Γ) Τοπικὴ διαίρεσις:

ΜΕΡΑΜΠΕΛΟ.

Πλουσία καὶ γόνιμος ἐπαρχία, παράγουσα ἔλαιον, ἀμύγδαλα, χαρούπια, ἀκόνια, ἄλας, τυρί, βούτυρον. Συνορεύει ἐξ Ἀνατολῶν με τὸ Ἀνατολικοβόρειον Πέλαγος καὶ τὴν Ἱεράπετρον Ἐκ Μεσημβρίας με τὸ Λασίθι· ἐκ Δυσμῶν με τὴν Πεδιάδα· καὶ ἐξ Ἄρκτου με τὸ Βόρειον Πέλαγος. Ἐχει 43 χωρία τὰ ὁποῖα εἶναι:· Μήλατος, Βραχάσι, Κατσαριανό, Λασιίδα, Σύσι, Βουλιμένη, Καινούριον Χωριό, Νικητιανό, Πλατυπόδι, Βρύσαις, Χουμεριάκο, Αἴμναις, Φουρνί, κάτω Χωριό, ἑπάνω Χωριό, Δοριαῖς, Καρύδι, Σχοινιάς, Αγαλιανό, ἐπάνω Βρουχά:, κάτω Βρουχάς, ἐπάνω Ελοῦντα, κάτω Ελοῦντα, Κριτσά, Κρουστάς, Καλοχωριό, Πρίνα, Δράσι, Σούβλο, Ἀμυγδαλιά:, Ἀμυγδαχλόλακκο, Ἀνώγια, Ἅγιος Ἀντώνης, ἅγιος Νικόλας, Χοχλακιάς, Ξερολίμνη, μέσα Φραθιά, ἔξω Φραθιά, Πατάδο, Κουνάλι, Ἀγύρου:, Ἀρχάγγελο, Ἀμυγδαλίδια».

ΛΑΣΙΘΙ.

Ἡ μεσόγειος καὶ ὑψηλὴ αὕτη ἐπαρχία περικυκλοῦται ἀπὸ τὴν Δίκτην, καὶ συνορεύει ἐξ Ἀνατολῶν με τὴν Ἱεράπετρον καὶ Μεραμπέλο· ἐκ Μεσημβρίας με τὴν Ἱεράπετρον ἐκ Δυσμῶν με τὴν Πεδιάδα· καὶ ἐξ Ἄρκτου με τὸ Μεραμπέλο· ἔχει τὴν ὠραιότεραν Πεδιάδα τῆς Κρήτης , εἰς σχῆμα τραπεζοειδές' παράγει γεννήματα, Θερμούς (Λούπουνα) Μηλα περίφημα, τυρον, βούτυρον, Μαλία. ἔχει καὶ 20 χωρία χωρία, τὰ ὁποῖα διαιρούμενα εἰς Μεσημβρινὰ καὶ Ἀρκτικά, κείνται εἰς τὰς ἐντὸς ὑπαιρείας τῆς Δίκτης, καὶ εἶναι' κάτω Ποταμοί, ἐπάνω Ποτάμοι, Τσερμιάδο, Φαρσάνο, Μαρμακέτο, ἅγιος Κωνσταντίνος, μέσα Λασίθι, μικρὸν Χωριδάκι, ἅγιος Γεώργιος, Πλατυανό, Κουδουμαλιά, Ἀβρακόντες, Καμινάκι, Μαγουλά, Ψυχρό, Πλάτη, Γεροτομουρί, κάτω Μετόχι, Λαγού, Πινακιανό>>.

<< .... Στὴν ἐπανάστασιν τοῦ 21 χάθηκε ὁ μισὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης: «.... ὁ υπέρ Πίστεως καὶ Πατρίδος δεκαετής καὶ δικαίωτατος πόλεμος, ἀντὶ νὰ φέρῃ τὸ ἐπιθυμητόν καὶ

δίκαιον αποτέλεσμα, ερήμαξε πόλεις, εξολόθρευσε χωρία, κατηδάφισε τους Ναούς του υψίστου, αναποδογύρισε τους Χριστιανικοῦς τάφους, ἐκθέσας εις την ὕβριν των τυράννων και αυτά τα κόκκαλα τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων, επιρπόλησε και ἐρημαξε εκτεταμένους ελαιώνας, ἐκάλυψε με ἀκανθας και τριβόλους τας ἄλλοτε γονίμους πεδιάδας, ἐστέρευσε βρύσεις, μετέβαλε τους δημοσίους και μεγάλους δρόμους εις πενιχρῶν Χωρίων μονοπάτια, και τέλος εσπειρεν ἐφ' ὅλης σχεδόν της μεγάλης επιφανείας της Κρήτης των Χριστιανῶν τα κόκκαλα, ἀφ' οὐ προηγουμένως την ἐπότισαν με τα μαρτυρικά των αἵματα.....>>>

8) ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Κατά τα ἔτη 1939 – 1941 ἡ Αἴγυπτος βρίσκεται σε πόλεμο με την Τουρκία στη Συρία, τον οποίο κέρδισε ἡ Τουρκία και ἡ ἴητα αὐτὴ κλόνισε την αἰγυπτιακὴ ἐξουσία στην Κρήτη. Οἱ Μ. Δυνάμεις που εἶχαν ταχθεῖ υπέρ της ἀκεραιότητος της Τουρκίας (Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας), ἀπέσπασαν με τὴ νέα Συνθήκη του Λονδίνου (3 Ιουλίου 1840) τὴν Κρήτη ἀπὸ τὴν Αἰγυπτιακὴ κατοχὴ στην Οθωμανικὴ. Διατήρησαν ὅμως σαν Γενικὸ Διοικητὴ της Κρήτης τον Μουσταφά Πασά, ο οποίος λόγω της μακρᾶς θητείας του στην Κρήτη ονομάστηκε Γκιριτλής (Κρητικὸς)

Εἰδικότερα ἡ Κρήτη παρέμεινε στα χέρια των Αἰγυπτίων μέχρι το 1841 ὁπότε με τὴ Συνθήκη του Λονδίνου οἱ τότε «μεγάλες δυνάμεις» ξανάδωσαν στην Ὑψηλὴ Πύλη τὴν Κρήτη. Ο Σουλτάνος Ἀμνούλ Μετζίτ διόρισε Γενικὸ Διοικητὴ Κρήτης τὸ Μουσταφά Πασά ο οποίος το 1850 τον υποδέχτηκε στο νησί.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ ΒΑΣΙΛΟΓΕΩΡΓΗ ΚΑΙ ΧΑΙΡΕΤΗ 1841

Το 1841 κηρύσσεται νέα ἐπανάσταση στην Κρήτη. Στις δυτικὲς ἐπαρχίες Ἀρχηγὸς εἶναι ὁ Ἀριστείδης Χαιρέτης (1805 – 1866) , ἐπανάσταση Χαίρετη, και στις ανατολικὲς ὁ Βασιλογεώργης (Βασιλείου ἢ Βασιλάκης Γεώργιος, 1794 – 1854), ἐπανάσταση Βασιλογεώργη. Οἱ ἐν λόγω ἐπαναστάσεις ἀπέτυχαν, κάτι που ἦταν ἐπόμενο, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴ μια ἡ ἐλληνικὴ Κυβέρνηση βρισκόταν τότε σε παντελὴ ἀδυναμία να βοηθήσει τους ἐπαναστάτες σε πολεμοφόδια και στρατό και ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ μεγάλες δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία, Ἰταλία, Αυστρία) και κυρίως ἡ Αγγλία καταδίκασαν τὴν ἐπανάσταση αὐτή, γιατί δὲν ἤθελαν τὴ διάλυση της Τουρκίας.

ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΤΟ 1851 ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Επειδὴ το 1850 ὁ Γενικὸς Διοικητὴς της Κρήτης Μουσταφά πασὰς προάχθηκε στο βαθμὸ του Μεγάλου Βεζίρη (πρωθυπουργοῦ), ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Σαλίχ Βαμικ Πασά , ο οποίος το 1851 μετέφερε τὴν πρωτεύουσα του Εγιάλειου (Διοικήσεως) Κρήτης ἀπὸ τὸ Χάνδακα (Ηράκλειο) στα Χανιά, λόγω της Σούδας που ἦταν και εἶναι ἓνα ἀσφαλὲς λιμάνι. Ἦταν και εἶναι ἓνα φυσικὸς ὄρμος που κέντρισε τὸ ενδιαφέρον του Σουλτάνου που θέλησε να

φτιάξει εκεί ένα ναύσταθμο, για να παίξει τον ενδιάμεσο σταθμό μεταξύ των ευρωπαϊκών και αφρικανικών κτήσεων της Τουρκίας.

ΧΑΤΤΙ ΧΟΥΜΑΓΙΟΥΝ – ΚΙΝΗΜΑ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ

Ο κριμαϊκός πόλεμος (1854 – 1855) είχε ευνοϊκές επιπτώσεις για την Κρήτη. Με τη συνθήκη των Παρισίων του 1856 εκδίδεται το «Χάτι Χουμαγιούν» (λαμπρή γραφή), με το οποίο παραχωρούνται σημαντικά προνόμια στους Χριστιανούς υπηκόους, όπως ανεξιθρησκία, προσωπική ελευθερία, εξασφάλιση ιδιοκτησίας κ.α.

Όστόσο τον Σαλίν Βαμίκ Πασά διαδέχτηκε σαν Γενικό Διοικητή Κρήτης ο Βελή Πασάς, γιος του Μουσταφά πασά, ο οποίος επανάφερε τη σκληρότητα των περασμένων καιρών. Διοικούσε με μεγάλη σκληρότητα και καταπίεση παρά τις διατάξεις του «Χάτι Χουμαγιούν». Επιπλέον επέβαλε στους Χριστιανούς δυσβάστακτους φόρους. Προ αυτού το 1858 γίνεται το κίνημα του Μαυρογένη. Συγκεντρώθηκαν την Άνοιξη του 1858 στους Λάκους Κυδωνίας αντιπρόσωποι από όλες τις επαρχίες της δυτικής Κρήτης και των Σφακίων και αφενός εξέλεξαν ως αρχηγό το Μανώλη Μαυρογένη και αφετέρου αποφάσισαν να διαμαρτυρηθούν για τις καταπίεσεις στον Βελή Πασά και αν δεν εισακουστούν να επαναστατήσουν. Στις 14 Μαΐου του 1858 κατέβηκαν στη θέση Μπουτσονάρα, έξω από τα Χανιά, 5.000 ένοπλοι Κρητικοί και υπέβαλαν με ειρηνικό τρόπο στο Σουλτάνο, στην Ελληνική Κυβέρνηση και στις Μ. Δυνάμεις διαμαρτυρία. Ο Βελή Πασάς δε δεχόταν τις διαμαρτυρίες των Κρητών και προ αυτού έγιναν ταραχές. Τελικά στις 7 Ιουλίου 1858 έφτασε φερμάνι από την Κωνσταντινούπολη, που επιβεβαίωνε την απόφαση των απεσταλμένων του Σουλτάνου, που δεχόταν τα αιτήματα των επαναστατών. Δηλαδή παραχωρούνται, με ειδικό φερμάνι, στους Κρητικούς διάφορα φορολογικά, θρησκευτικά, διοικητικά και δικαστικά προνόμια, που όμως και πάλι σε λίγο καιρό θα αρχίσουν οι Τούρκοι να τα παραβιάζουν προ αυτού μετά ακολουθεί η μεγάλη κρητική επανάσταση του 1866-69 για Ελευθερία και Ένωση με την Ελλάδα του Κρητικού λαού.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1866-1869.

Το Μάιο του 1866, πληρεξούσιοι από όλο το νησί έστειλαν αναφορά στο Σουλτάνο και του ζητούσαν την επαναφορά προνομίων που είχαν καταργηθεί μετά το 1858 καθώς και την κατάργηση κάποιων φόρων. Την αρνητική απάντηση της Πύλης ακολούθησε η κήρυξη της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα.

Η νέα επανάσταση ξεκίνησε το Αύγουστο του 1866 και διήρκησε τρία χρόνια, 1866-1869, δίνοντας θαυμαστά δείγματα ηρωισμού και αυτοθυσίας. Αποκορύφωμα της νέας επανάστασης είναι το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου το Νοέμβριο του 1866 και η γιγαντομαχία του Λασιθίου στις 10 - 13 Μαΐου του 1867, καθώς και οι φονικές μάχες που σημειώνονται σε πολλά χωριά των Χανίων, του Ρεθύμνου και του Ηρακλείου. Η επίσημη κήρυξη της επανάστασης του 1866 έγινε στις 21 Αυγούστου του 1866 στο Ασκύφου Σφακίων από την Παγκρήτια Επαναστατική Συνέλευση που συνήλθε εκεί, με βασικό

σκοπό την απελευθέρωση της νήσου και την ένωσή της με την Ελλάδα, επειδή δεν είχε πλέον νόημα να ζητούν οι Κρήτες να σέβονται οι Τούρκοι τα δικαιώματα των Ελλήνων, αφού οι Τούρκοι συνεχώς καταπατούσαν τις συνθήκες που υπέγραφαν. Η Αγγλία και η Γαλλία υποστήριζαν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για να την έχουν ανάχωμα κατά της Ρωσίας και μόνο η Ρωσία ευνοούσε την Κρητική Επανάσταση

Πέραν αυτού από τη μια η Ελληνική Κυβέρνηση βρισκόταν σε πλήρη αδυναμία να υποστηρίξει την Κρητική επανάσταση λόγω και των εσωτερικών προστριβών της και από την άλλη από τις αρχές του θέρους, η Τουρκία είχε στείλει στην Κρήτη ένα ισχυρό στρατιωτικό σώμα 4.600 ανδρών που ενώθηκε με αυτό των Αιγυπτίων που βρισκόταν στο νησί. Έτσι, πριν ακόμη αρχίσουν οι εχθροπραξίες, η στρατιωτική δύναμη των Τούρκων στην Κρήτη έφτανε τους 25.000 άνδρες. Αμέσως μετά την κήρυξη της επανάστασης έφτασαν και νέες επικουρίες και έτσι το Σεπτέμβριο του 1866 βρισκόταν στην Κρήτη 45.000 Τουρκικού και Αιγυπτιακού στρατού και επιπλέον 10.000 Τουρκοκρήτες. Το Σεπτέμβριο του 1866 υπήρχαν στην Κρήτη 45.000 Τουρκικού και Αιγυπτιακού στρατού και επιπλέον 10.000 Τουρκοκρήτες που είχαν στρατολόγησε. Και δεν ήταν μόνο η αριθμητική διαφορά, που έδινε την υπεροχή στους Τούρκους. Ήταν ο σύγχρονος οπλισμός, τα άφθονα εφόδια, η συνεχής οικονομική υποστήριξη, οι έμπειροι μόνιμοι αξιωματικοί και ο ισχυρός στόλος.

Γενικός Αρχηγός των τουρκικών στρατευμάτων της Κρήτης κατά την κήρυξη της επανάστασης του 1866 ήταν ο Χεκίμ Ισμαήλ Πασα, των Αιγυπτιακών ο Σαχίν Πασάς και των Κρητών επαναστατών **ο Καπετάν Μιχάλης Κόρακας (Μιχάλης Καρούζος)** από την Πόμπια Ηρακλείου.

Η πρώτη μεγάλη νίκη των Κρητών ήταν στις Βρύσες. Κατά τα μέσα Αυγούστου 1866 στο Σέλινο, πριν ακόμη κηρυχτεί η επανάσταση του 1866, Ο Αιγύπτιος Σαχίν, με δυναμό 5.000 αδρών, επιχείρησε να καταλάβει την περιοχή των Βρυσών Αποκορώνου, για να αποκόψει την επικοινωνία με τα Σφακιά. Οι Αποκορωνιάτες πολιορκήσαν τον Σαχίν και το ανάγκασαν να συνθηκολογήσει και να αποχωρήσει στα Χανιά. Προ αυτού η Αίγυπτος ανακάλεσε τον Αιγύπτιο Σαχίν και τον αντικατέστησε με τον Υπουργό Στρατιωτικών της Αιγύπτου, τον **Ισμαήλ Φερικ Σελιμ Πασά**, ο οποίος ήταν εξισλαμισμένος (λόγω παιδομαζώματος) από το Χωριό Ψυχρό του Οροπεδίου Λασιθίου. Επίσης η Τουρκία ανακάλεσε το Γενικό Διοικητή Κρήτης Χεκίμ Ισμαήλ Πασά με τον παλιό και έμπειρο Μουσταφά Πασά το Γκιριπλή (Κρητικό), αναθέτοντας του την καταστολή της επανάστασης της Κρήτης. Ο Μουσταφά έφτασε στα Χανιά στις 30 Αυγούστου 1866 και κάλεσε με προκήρυξή του τους επαναστάτες να καταθέσουν τα όπλα μέσα σε πέντε ημέρες. Ωστόσο η Γενική Συνέλευση που συνεδρίασε στους Κάμπους Κυδωνίας απέρριψε τις προτάσεις Μουσταφά στις 7 Σεπτεμβρίου 1866. Το σύνθημα «Ένωση ή Θάνατος». Ακολούθησαν επιθέσεις του Μουσταφά στα κέντρα των επαναστατών χωρίς όμως να καταφέρνει να καταστείλει την επανάσταση.

Τον Αύγουστο του 1866 Κρητικοί επαναστάτες κυκλώνουν στο χωριό των Χανίων Βρύσες τον αιγυπτιακό στρατό κατοχής που βρισκόταν εκεί και τον αιχμαλωτίζουν. Προ αυτού ο Τούρκος Μουσταφά *Ναϊλή Πασάς* με ισχυρές δυνάμεις πάει και νικά τους επαναστάτες σε μάχη που έγινε στα υψώματα

του Βαφέ. Μετά απ' αυτή τη μάχη ο Μουσταφάς στράφηκε προς την περιοχή του Ρεθύμνου.

ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΑΡΚΑΔΙΟΥ 1866

Στις 8 Νοεμβρίου του 1866 ο Τούρκος Μουσταφά Ναϊλή Πασάς με τον Αιγύπτιο Ισμαήλ Φερικ Πασά περικυκλώνουν το μοναστήρι της Ι.Μ. Αρκαδίου, η οποία ήταν και το αρχηγείο των Επαναστατών, με μια δύναμη 15.000 Τουρκοαιγυπτίων και Αλβανών και 30 κανόνια. Η διαφορά δυνάμεων ασύγκριτη. Οι Κρήτες που είχαν καταφύγει στην Ι.Μ. Αρκαδίου ήσαν 964, από τους οποίους 259 ήσαν πολεμιστές και 705 γυναικόπαιδα. Όμως δε σκέφτονται να παραδοθούν. Προτιμούν τον τίμιο θάνατο από τον τούρκικο εξευτελισμό. Στην Ι.Μ. Αρκαδίου ο Πάνος Κορωναίος είχε εγκαταστήσει φρούραρχο τον ανθυπολοχαγό Ιω. Δημακόπουλο μαζί με τον ηγούμενο Γαβριήλ Μαρινάκη. Μετά από ολιγοήμερες συγκρούσεις, η οθωμανική πλευρά έσπασε τον αμυντικό κλοιό και εισήλθε. Ο ηγούμενος είχε σκοτωθεί πολεμώντας στις επάλξεις. Και όταν πια το Αρκάδι λυγίζει κάτω από το βάρος του εχθρού που ενισχύεται συνεχώς, και το τούρκικο ασκέρι έχει μπει στους εσωτερικούς χώρους του μοναστηριού, ο *Κωστής Γιαμπουδάκης* και ανατινάσσει την πυριτιδαποθήκη. Οι θόλοι της τινάζονται στον αέρα σκορπώντας το θάνατο σε πάνω από 2500 άτομα χωρίς διακρίσεις. Ο δραματικός επίλογος καταγράφει 864 χρ. νεκρούς και 164 αιχμαλώτους. Το συγκεκριμένο περιστατικό προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση στη διεθνή κοινή γνώμη και απέχθεια για την τουρκική ηγεσία. Φιλέλληνες κινήθηκαν υπέρ των Κρητών με τη συγκρότηση επιτροπών και τη δημιουργία εράνων.

ΜΑΧΗ ΑΝΩΓΕΙΩΝ

Στις 8 Νοεμβρίου 1866, την ημέρα που θυσιαζόταν τα' Αρκάδι, ο Ρεσίτ Πασάς επιτέθηκε από το Ηράκλειο με όλο το στρατό του κατά των Ανωγείων, για να διαλύσει την επικίνδυνη επαναστατική εστία που υπήρχε εκεί και συνάμα για να μην μπορέσουν οι Μυλοποταμίτες να στείλουν βοήθεια στο Αρκάδι. Τη νύχτα της 26^{ης} Δεκεμβρίου 1866 αποβιβάζεται στον όρμο της Αγίας Πελαγίας Μαλεβιζίου ο Μανιάτης Οπλαρχηγός Δημ. Πετροπουλάκης με 500 εθελοντές και αρκετά πολεμοφόδια. Μετά την άφιξη του πετροπουλάκη φρόνισαν όλοι οι αρχηγοί των εθελοντικών σωσμάτων της κεντρικής Κρήτης να ενωθούν μαζί του. Έτσι στις 12-13 του Γενάρη 1867 είχαν φτάσει στ' Ανώγεια ο Κορωναίος, ο Γενήσαρλης, ο Σαρότσογλου, και ο Τριτάκης. Εκεί βρίσκονταν και οι αρχηγοί των Κρητών Επαναστατών Κόρακας, Ρωμάνος, Μαστραχάς, Γιάννης Βασιλακογιώργης, Μάρκος Μπουγιουκλάκης, παυλής Ντεντιδάκης, Τσάκωνας, Σκουλάς, Γ. Δασκαλάκης, Γ. Νιώτης, Μαρινάκης κ.α., οι οποίοι σκεφτόταν πως θα αντιμετωπίσουν το Ρεσίτ Πασά στο Μυλοπόταμο. Στις 15 του Γενάρη 1867 ο Ρεσίτ Πασάς με 10.000 στρατό επιχείρησε να περάσει τα στενά της Τυλίσου προς Σκλαβόκαμπο, για να κτυπήσει τα Ανώγεια. Εκεί τους περικύκλωσαν οι επαναστάτες τις Τούρκικες δυνάμεις και τους προξένησαν σημαντικές ζημιές. Ωστόσο την επόμενη μέρα στις 16 του

Γενάρη ο Ρεσίτ συγκέντρωσε όλες του τις δυνάμεις και μαζί με το πυροβολικό του επιτέθηκε στις θέσεις των επαναστατών στο Αστυράκι. Εκεί άρχισε τότε μια πεισματώδη και φονική μάχη, η οποία στοίχισε στο Ρεσίτ 500 νεκρούς και στους επαναστάτες μόλις δεκαπέντε, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο αρχηγός της επαρχίας Μαλεβυζίου Π. Ντεντιδάκης. Τελικά οι επαναστάτες, λόγω έλλειψης πολεμοφοδίων, αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και έτσι μπόρεσε ο Ρεσίτ Πασάς να κυριεύσει τα Ανώγεια σκοτώνοντας όποιον έβρισκε ακόμη και τους γέρους και παιδιά.

Ο ΕΞΩΜΟΤΗΣ ΟΜΕΡ ΠΑΣΑΣ (MICHAEL LATAS), ΑΙΜΑΤΟΚΥΛΕΙ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Το Μάρτιο του 1867 ο Σουλτάνος Αβδούλ Αζίζ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλέποντας ότι ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Μουσταφά Πασάς ο Γκιριπλής (Κρητικός), δεν μπορούσε, παρά τις διακηρύξεις του, να υποτάξει τους κρητικούς, τον ανακάλεσε και στη θέση του έστειλε τον Κροάτη εξωμότη Ομέρ Πασά, τον οποίο είχε προηγουμένως προαγάγει στον ανώτατο βαθμό του Στρατάρχη (Σαρδάρ Εκρεμ) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συνάμα ο Σουλτάνος έδωσε διορία 6 εβδομάδων στον Ομέρ, για να καταπνίξει την Κρητική επανάσταση. Ο Ομέρ αποβιβάστηκε στις 27 Μαρτίου του 1867 στη Σούδα της Κρήτης, εφοδιασμένος με άφθονο χρήμα, ισχυρό πυροβολικό, 4.000 Τσερκέζους ιππείς και με ένα επιτελείο από είκοσι Ούγγρους, Πολωνούς, Γάλλους και Πρώσους αξιωματικούς.

Σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Κρητοβουλίδη, το σχέδιο του Τούρκου Ομέρ Πασά είχε δύο βασικούς στόχους, να καταλάβει τα Σφακιά (Λευκά όρη) και το Λασίθι (το όρος Δίκτη), επειδή εκεί είχαν συγκεντρωθεί και οχυρωθεί οι επαναστάτες της Κρήτης.

Σπουδαιότερα αντιστασιακά κέντρα στην Κρήτη τότε ήταν τα Σφακιά στη δυτική Κρήτη και το Λασίθι στην ανατολική Κρήτη και γι αυτό ο Αρχιστράτηγος των Τουρκο-αιγυπτιακών κατοχικών στρατευμάτων Ομέρ Πασάς έλεγε:

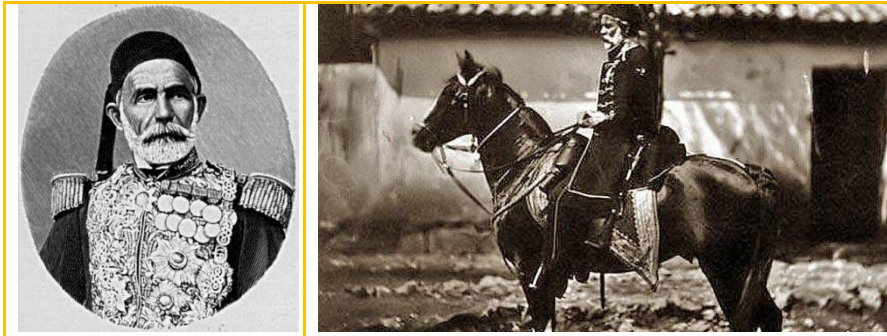
«Αν δεν μερώσω τα Σφακιά, να κάψω το Λασίθι και αυτόν τον Αποκόρωνα δεν ησυχάζει η Κρήτη»

Και ο Γενικός Αρχηγός των επαναστατών καπετάν Μιχ. Κόρακας, όταν έμαθε ότι ήρθε ο Ομερ Πασάς στην Κρήτη με στρατεύματα, του διεμήνυσε:

“ Χίλια καλώς μας όρισε τ’ Ομερ Πασά τ’ ασκέρι
Απ’ άρματα δεν είχαμε και ήρθε να μας φέρει

Ο Ομέρ Πασάς (Μιχαήλ Λάτας) 1806 – 1871 ήταν εξωμότης και αιμοσταγής Οθωμανός στρατάρχης και κυβερνήτης. Γεννήθηκε στην Αυστρία το 1806 από Σερβική Ορθόδοξη χριστιανική οικογένεια με το όνομα Μιχαήλ Λάτας και αρχικά ήταν Λοχίας Μηχανικού στον Αυστριακό στρατό. Όταν βρέθηκε αντιμέτωπος με τις κατηγορίες της υπεξαίρεσης, κατέφυγε στην Οθωμανική Βοσνία όπου προσηλυτίστηκε στο Ισλάμ, και στη συνέχεια εντάχθηκε στο οθωμανικό στρατό, όπου γρήγορα ανέβηκε στις τάξεις της ιεραρχίας. Ο Ομέρ είχε καταπνίξει στο αίμα τις ταραχές της Συρίας και του Λιβάνου, είχε διαπρέψει στον πόλεμο της Κριμαίας και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και

είχε καταστείλει την επανάσταση της Βοσνίας , Ερζεγοβίνης. Ήταν διοικητής στον πόλεμο της Κριμαίας, όπου κέρδισε εξαιρετικές νίκες σε Σιλίστρα και Ευρατορία και συμμετείχε στην πολιορκία της Σεβαστούπολης. Έσταξαν τα χέρια του από αίμα χριστιανικό. Η αγριότητα του αυτή και η αιμοβορία του τον έκαναν να ανεβεί στον πιο ψηλό στρατιωτικό βαθμό και να θεωρείται ο καλύτερος στρατηγός της Τουρκίας. Το Μάρτιο του 1867 ο Σουλτάνος Αβδούλ Αζίζ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλέποντας ότι ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Μουσταφά Πασάς ο Γκιριτλής (Κρητικός), δεν μπορούσε, παρά τις διακηρύξεις του, να υποτάξει τους κρητικούς, τον ανακάλεσε και στη θέση του έστειλε τον Κροάτη εξωμότη Ομέρ Πασά, τον οποίο είχε προηγουμένως προαγάγει στον ανώτατο βαθμό του Στρατάρχη (Σαρδάρ Εκρεμ) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συνάμα ο Σουλτάνος έδωσε διορία 6 εβδομάδων στον Ομέρ, για να καταπνίξει την **Κρητική** επανάσταση . Ο Ομέρ αποβιβάστηκε στις 27 Μαρτίου του 1867 στη Σούδα της Κρήτης και στη συνέχεια κέρδισε πολλές μάχες, όμως το μόνο που κατάφερε ήταν να πνίξει στο αίμα το νησί, γιατί οι επαναστάσεις των Κρητών συνεχιζόταν μετά με περισσότερο μένος, κάτι για το οποίο οι Κρήτες και οι Μεγάλες δυνάμεις διαμαρτυρήθηκαν στο Σουλτάνο και συνάμα οι Μ. Δυνάμεις απείλησαν με επέμβαση. Προ αυτού ο Σουλτάνος αντικατέστησε το 1869 τον Ομέρ και συνάμα τον έκανε Υπουργό Πολέμου της Τουρκίας.

**Ο Οθωμανός (Κροάτης εξωμότης και αιμοβόρος) Ομέρ πασάς
latas 1806 – 1871**

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ 23/4/1867

Στις 10 Απριλίου 1867 ο Ομέρ Πασάς βγήκε από τα Χανιά επικεφαλής 14.000 ταχτικού στρατού και 1500 άτακτων Τουρκοκρητικών με 12 ορεινά κανόνια, για να επιτεθεί κατά των Σφακίων. Προ αυτού με οδηγίες της Προσωρινής κυβέρνησης έγινε η φρούρηση των Σφακίων. Ο Ζυμβρακάκης κατέλαβε τον πόρο της Κράπης, και τη πρόσβαση των Μυριοκεφάλων Βουρβουρέ- Καλλικράτη κατέλαβαν ο Κόρακας, ο Κορωναίος, ο Βυζάντιος, ο Μαρινάκης, ο Βαρδάκης, ο Φασούλης, ο Σγουρός, ο Μοσχοβίτης, ο Πλεύρης, ο Δημητρακάκης κ.α. Ο Χατζημιχάλης Γιάνναρης και ο Κριάρης

παρακολουθούσαν τα μετόπισθεν του στρατού του Ομέρ, ενώ τα γυναικόπαιδα των χωριών είχαν μεταφερθεί στον Ομαλό, στη Σαμαριά και στην Αράδενα, για να σωθούν,

Στις 16 του Απρίλη 1867 ο Ομέρ Πασάς στρατοπεδεύει στους Αρμένους, Στύλο και Πρόβαρμα Αποκορώνου. Στις 18 Απριλίου αφήνει στο Μπρόσνερο το Μεχμέτ Πασά με 5000 άνδρες και τον Αλή Ριζά Πασά στους Αρμένους και με το υπόλοιπο του στρατού ξεκινά για την Αργυρούπολη Ρεθύμνης, προκειμένου από εκεί να βαδίσει προς τα Μυριοκέφα, απ'όπου φανταζόταν ότι μπορούσε ευκολότερα να καταλάβει τα Σφακιά. Στις 23 του Απρίλη επιτίθενται συγχρόνως ο Μεχμετ Πασάς κατά του Ζυμβρακάκη στην Κράπη και ο Ομερ Πασάς κατά των Μυριοκέφαλών - Καλλικράτη, όπου βρισκόταν ο Κόρακας με το ιππικό του, τους Κένταυρους της Μεσσαράς. Εκεί στις δυο προσβάσεις των Σφακιών, στην Κράπη και στον Καλλικράτη, ορθώθηκε η αθάνατη κρητική λεβεντιά και μαζί με τους εθελοντές, που είχαν έρθει από την Ελλάδα, προφύλαξαν τα Σφακιά από την Τουρκική εισβολή.

Ωστόσο ο Ομέρ δεν προοίται. Απλά άλλαξε σχέδιο. Σκέφτηκε, όπως προκύπτει από τις μετέπειτα κινήσεις του, αντί να χάνει τον καιρό του και άνδρες σε μια καλά οργανωμένη άμυνα, να στραφεί προς τα ανατολικά της Κρήτης (Ρέθυμνο και Ηράκλειο) σπέρνοντας το θάνατο στα χωριά θέλοντας έτσι από τη μια να βγάλει τους επαναστάτες από τα Λευκά όρη - Σφακιά και να τους φέρει στα πεδινά μέρη του Ρεθύμνου και Ηρακλείου όπου θα του ήταν πιο εύκολο να τους νικήσει και από την άλλη να καταστρέψει την υπόλοιπη Κρήτη που τροφοδοτούσε τους Σφακιώτες επαναστάτες και σε άνδρες και σε τροφοδοσίες κ.λπ..

Η ΚΡΗΤΗ ΣΕ ΠΛΗΡΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Σε ποια κατάσταση έφθασαν να ζουν τότε οι Κρήτες μας αναφέρει ο Γάλλος εθελοντής Desmaze: <<.... Ρημαγμένο το νησί ολότελα μέχρι το υπέδαφος του, ακαλλιέργητη η γη του, δεν έδινε πια τους καρπούς της . Η πείνα είχε αρχίσει να λυμαίνεται σκληρά μεταξύ του αλλόφρονος πληθυσμού, που έμοιαζε σα μελισσομανι αναστατωμένο. Οι νεκροί μέναμε άτοϊ και οι βαριές αναθυμιάσεις των πτωμάτων αναμιγνύονταν σα έρημα χωράφια με τη βαριά οσμή της πυρκαγιάς των καμένων χωριών. Σαράντα χιλιάδες Οθωμανικός στρατός κι άλλοι τόσοι άταχτοι ντόπιοι μπασιμπουζούκηδες ή ξένοι, προσπαθούσαν μάταια να κάμψουν αυτόν τον ανεξερεύνητον σαν το Λαβύρινθο του λαό κι άγριο σαν το Μινώταυρο του. Οι καλλίτεροι στρατηγού της Τουρκιάς, ο Σουλειμάν, ο Ρεσίτ, ο Δερβίς, ο εξωμότης φραγκοπρώσος Μεχμέτη Αλής, που το πραγματικό του όνομα ήταν Αδόλφος Ντεπρουά, διοικούσαν κάτω από την αρχιστρατηγία του άλλοτε Αυστριακού Μηχανικού (Ομέρ πασά) αυτήν την εξοντωτική στρατιά, διηρημένη σε επτά ταχύτατες ταξιαρχίες που περιέτρεχαν παντοτινά και χωρίς στάση ολόκληρο το νησί και λεηλατούσαν ότι εύρισκαν μπροστά τους... Κανένας οίκτος και καμιά συγγνώμη ούτε από τη μια μεριά ούτε και από την άλλη στον εξοντωτικό αυτό πόλεμο, που εγκαινίασε ο αντιβασιλέας Ομάρ Πασάς...».

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΑΧΗ ΛΑΣΙΘΙΟΥ 21 - 30/5/1867

Στις 10 Μαΐου του 1867 ο Αρχιστράτηγος των Τουρκικών στρατευμάτων Ομέρ Πασάς, ο οποίος ήταν εξισλαμισμένος Κροάτης χριστιανός και πρώην αξιωματικός Μηχανικού στου Αυστριακού στρατού, φημιζόμενος για τη θηριωδία του, υποβοηθούμενος από τους στρατηγούς Ρεσίτ και Αλή Ριζα, φεύγουν με το στρατό τους από το Πέραμα και κατευθύνονται προς την πόλη του Ηρακλείου, με σκοπό από εκεί να ετοιμάσουν την εκστρατεία εναντίον των επαναστατών της Ανατολικής Κρήτης, οι οποίοι βρισκόταν στο Οροπέδιο Λασιθίου στη Δίκτης. Στο διάβα τους καίνε τα Ανώγεια και τα άλλα χωριά του Μυλοποτάμου σφάζοντας και όσους αμάχους βρισκόταν εκεί. Αφού έκαψαν και την Τύλισο, ήρθαν στο Ηράκλειο.

Στις 13 του Μάη ο Ομέρ Πασάς βγαίνει από το Ηράκλειο και καταρχήν στρατοπεδεύει στα Σπήλια, δίπλα στην Κνωσό, όπου μετά δυο μέρες έρχεται και ο Τουρκικός στρατός του Τυμπακίου και του Αγίου Μύρωμα.

Στις 15 Μαΐου 1867 στα Σπήλια ο Ομέρ Πασάς κάλεσε σε πολεμικό Συμβούλιο τους στρατηγούς του, για να καταστρώσουν το σχέδιο άμεσης επίθεσης κατά του Λασιθίου. Σύμφωνα με το Τουρκικό σχέδιο, θα πήγαινε σαν εμπροσθοφυλακή ο Μπρατζέρης με τους Βασιμπουζούκους, θα ακολουθούσε ο Ρεσίτ Πασάς με την εφεδρεία και θα ερχόταν έπειτα ο Ομέρ Πασάς με το κύριο σώμα του Αιγυπτιακού στρατού. Συνάμα η Τούρκικη Φρουρά στο Φρούριο της Σπιναλόγκας (κάπου χίλιοι στρατιώτες), που βρισκόταν στο απέναντι μέρος απ' όπου θα έκανε επίθεση ο Ομέρ, να κάνει έξοδο και επίθεση κατά των επαναστατών ως αντιπερισπασμό. Πράγματι στις 15 Μαΐου η Τουρκική Φρουρά της Σπιναλόγκας με 1.000 περίπου άνδρες κάνει έξοδο και επίθεση, όμως οι επαναστάτες της περιοχής τους αποκρούουν, οι οποίοι πανικοβλήθηκαν επέστρεψαν στο Φρούριο.

Από την επίσημη έκθεση του Αρχηγού Κ. Σφακιανάκη πληροφορούμαστε ότι οι ένοπλοι επαναστάτες στο Λασιθί, ήσαν περίπου 5.000 άνδρες με:

Γενικό Αρχηγό το καπετάν Μιχάλη Κόρακα (Μιχάλη Καρούζο) από την Πόμπια της Μεσαράς,

Γενικό Αρχηγός των ενόπλων από τις έξι Ανατολικές επαρχίες (Πεδιάδος, Βιάννου, Λασιθίου, Μεραμβέλου, Ιεράπετρας και Σητείας) ο Κωνσταντίνος Σφακιανάκης από το Βραχάσι και με Υπαρχηγό τον Αντώνιο Ζωγράφο ή Ξανθουδίδη από το Αβδού Πεδιάδος.

Οπλαρχηγοί των της επαρχίας Λασιθίου ο Εμμανουήλ Μηλιαράς από το Τζερμιάδω, ο Εμμ Καζάνης ή Καζανάκης από το Μαρμακέτω και ο Αριστοτέλης Βασιλογιώργης από το Γεροντομουρί.

Οπλαρχηγοί της επαρχίας Μεραμβέλου ήταν ο Κωνσταντίνος Κοζύρης από την Κρισά και ο Εμμ Κοκκινάκης από τη Νεάπολη.

Οπλαρχηγός της επαρχίας Ιεράπετρας ήταν ο Εμμανουήλ Λακέρδας από την Ανατολή και των της επαρχίας Σητείας ο Σήφης Δερμιτζάκης από τη Σητεία.

Οπλαρχηγός των της επαρχίας Πεδιάδος ήταν ο Ν. Τυλιανάκης Οπλαρχηγοί των της επαρχίας Ριζου (Βιάννου) ήταν ο Γεώργιος Μιχαλοδημητράκης, ο Εμμ Χατζάκης και ο Γεώργιος Βαρδιατσάκης. Επίσης οι πεντακοσίαρχοι Ιωάννης Μουρελλάκης και Αντώνιος Καλλιατάκης.

Οι εθελοντές αρχηγοί και οπλαρχηγοί που βρέθηκαν και πήραν μέρος στις μάχες του Λασιθίου ήσαν ο Δημήτριος Πετροπουλάκης και ο ταγματάρχης Ηλίας Δημητρακαράκος από τη Μάνη, ο Γεώργιος Κουρμούλης λοχαγός του Ελληνικού στρατού και ο Χρήστος Βυζάντιος συνταγματάρχης επίσης του Ελληνικού στρατού σε αποστρατεία.

Κατ' άλλους το επαναστατικό σώμα αποτελείτο από 3000 περίπου οπλοφόρους από την ανατολική Κρήτη και 700-800 περίπου εθελοντές με Αρχηγό το Συνταγματάρχη του ελληνικού στρατού Δημήτριο Α. Πετροπουλάκης από τη Μάνη.

Οι Λασιθιώτες Οπλαρχηγοί Καζάνης και Μηλιαράς είχαν φροντίσει τα γυναίκοπαιδα να μεταφερθούν στα βουνά της Δίκτης (Καθαρό και Σελένα), καθώς και σε κρυφές σπηλιές της Δίκτης ((Τρύπα Στραβολαγκάδας) κ.α.

Στο μοναστήρι της Ι.Μ. Κρουσταλλένιας βρισκόταν η έδρα της επιτροπής του αγώνα, μέρος της αποθήκης των πολεμοφοδίων και το εργοστάσιο των πυριτιδοβολών (φουσιγγίων). Το εργοστάσιο αυτό ήταν ένα πρόχειρο χυτήριο μολυβιών που κατόνησε άχρηστο, γιατί τα τουφέκια που μεταχειρίζονταν οι επαναστάτες, ήσαν διαφόρων διαμετρημάτων.

Οι επαναστάτες Κρήτες διέθεταν παλιό οπλισμό με αμφίβολη αποτελεσματικότητα και ελάχιστα πολεμοφόδια. Οι Τούρκοι αντίθετα διέθεταν άριστα εξοπλισμένο και οργανωμένο στρατό, με εξασφαλισμένο τον ανεφοδιασμό και την τροφοδοσία.

Η δύναμη του Ομέρ στο Καστέλι όπου είχε στρατοπεδεύσει πριν βγει στο Οροπέδιο Λασιθίου ήταν κάπου 15.000 ή κατ' άλλους 25.000 άνδρες. Μαζί του ενώνονται και πολλοί Τουρκοκρήτες Βασιμπουζούκοι ή Μπασιβουζούκοι (άτακτος τούρκικος στρατός) με αρχηγό τον Αλή Αγά Μπραζέρη. Σύμφωνα με την έκθεση – αναφορά του Υποπρόξενου της Ελλάδας στο Ηράκλειο Ιωάννου Μπαρουξάκη, προς τον Πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη, η τουρκική δύναμη απαρτιζόταν από είκοσι και παραπάνω χιλιάδες άνδρες, που υποστηρίζονταν από οκτώ πυροβόλα, τρεις χιλιάδες ιππείς και χιλιάδες φορτηγά ζώα που μετέφεραν το υλικό του πολέμου. Μαζί τους στο Καστέλι ήρθε σε βοήθεια και ο Φερικ (αντιστράτηγος) Ισμαήλ Πασάς της Αιγύπτου με τρία Τάγματα Αιγυπτιακού στρατού, ο οποίος δεν είναι άλλος, παρά ο Εμμανουήλ Καμπάνης ή Παπαδάκης, γιος του του παπά Φραγκιά από το Ψυχρό Λασιθίου, που αιχμαλωτίστηκε μικρός το 1823 και εξισλαμίστηκε.

Στις 18 του Μάη ο Ομέρ άρχισαν οι αναγνωριστικές διερευνήσεις στα διάφορα μέτωπα του Οροπεδίου, που είχαν κι ένα παραπλανητικό χαρακτήρα. Στις 20 του Μάη ο Ομέρ άρχισε αναγνωριστικές διερευνήσεις στα διάφορα μέτωπα του Οροπεδίου, που είχαν κι ένα παραπλανητικό χαρακτήρα. Ο κύριος όγκος του στρατού με το Ρεσίτ Πασά (αρχηγό των Τούρκων Ηρακλείου) επιχείρησε να ανέβει στο Οροπέδιο Λασιθίου δια μέσου της Γερακιανής Λαγκάδας. Ο Αιγύπτιος Ισμαήλ Φερικ Πασάς με τον αιγυπτιακό στρατό βάδισε από τον αυχένα του Τσούλη το Μνήμα. Ένα άλλο τμήμα επίσης του Τουρκικού στρατού με τον Ρεσίτ Πασά ανέβαινε από της Καράς το πηγάδι.

Οι πρώτες συγκρούσεις έγιναν στη θέση «καράς το πηγάδι» με σθεναρή αντίσταση των επαναστατών (3.000 οπλοφόροι ντόπιοι και 700 εθελοντές Ελλαδίτες).

Ωστόσο στις 21 Μαΐου ο Ομέρ με παραπλανητικό ελιγμό και λόγω των υπέρτερων δυνάμεων που διέθετε έναντι των Επαναστατών κατάφερε και εισέβαλε στο Οροπέδιο Λασιθίου. Ο Ομέρ, με υπόδειξη του προδότη Δημήτρη Γαλυφή και Τουρκοκρητικών, έκανε πως εισβάλλει στο Οροπέδιο Λασιθίου από τους συνήθεις και πιο κοντινούς διόδους ανάβασης (δηλαδή από τους διόδους Τσουλή Μνήμα και Κερά-Άμπελος) και από την άλλη, αφού άφησε εκεί λίγο στράτευμα να απασχολεί-καθηλώνει τους επαναστάτες, εισέβαλε με 15.000 στρατιώτες προς το Λασιθί από την Έμπαρο - Γερακιανή Λαγκάδα, που ήταν ναι μεν δίοδος μακράς απόστασης και χωρίς δρόμο, όμως χωρίς μέρη που μπορούσαν να του γίνουν παγίδες. Το στρατό του τον είχε φέρει στην Έμπαρο κρυφά από την προηγούμενη μέρα που έκανε τις αναγνωριστικές επιθέσεις. Τη δίοδο αυτή φύλασσαν λίγοι επαναστάτες με τον Οπλαρχηγό Χατζάκη, που γρήγορα εξουδετερώθηκε από τη μεγάλη αριθμητική υπεροχή των Τουρκοαιγυπτίων.

Από τις 21 έως τις 29 Μαΐου στο Οροπέδιο Λασιθίου από τη μια γίνονται ομηρικές μάχες και από την άλλη οι Τουρκοαιγύπτιοι μπαίνουν στα 18 χωριά του Οροπεδίου τα κατακαίγουν και συνάμα σφάζουν όποιον έβρισκαν εκεί, ακόμη και γέρους, γυναίκες και παιδιά.

Στις 28 Μαΐου οι Κρήτες επαναστάτες ανασυγκροτήθηκαν στο οροπέδιο του Λιμνακάρου. Μαθαίνοντας αυτό οι Τούρκοι πάνε να τους βρουν. Ωστόσο με ελιγμό οι Κρήτες ξανακατεβαίνουν στο κάμπο του Λασιθίου. Εκεί έρχονται το πρωί στις 29 Μαΐου και οι Τούρκοι, για να δώσουν μάχη, όμως καταπονημένοι τώρα τους παραλαμβάνουν οι Κρήτες έξωθι του χωριού Τζερμιάδο προς Μαρμακέτω και τους νικούν κατά κράτος. Τουρκοαιγύπτιοι στρατιώτες νεκροί περί τους 2000. Έλληνες επαναστάτες νεκροί 150. Ωστόσο στις 30 Μαΐου 1867 ο Τουρκοαιγυπτιακός στρατός καταφέρνει να ανασυγκροτηθεί στο όρος Αφέντη, ένα βουνό πάνω από το Ψυχρό. Ακολουθώς ένα τμήμα του μένει εκεί, ένα άλλο προχωρά προς το Τζερμιάδων και το άλλο προς Μέσα Λασιθί, με σκοπό να περικυκλώσουν τους επαναστάτες εντός του κάμπου του Οροπεδίου.

Στο διάβα τους καταδιώκουν και κατακρεουργούν όποιον έβρισκαν, μικρό ή μεγάλο, γυναίκα ή παιδί. Προ αυτού αφενός οι επαναστάτες φεύγουν προς τα δύσβατα μέρη στην Αλόιδα και Καθαρό, για να σωθούν. Επίσης κάποιοι εθελοντές και άμαχοι που δεν είχαν προηγούμενα καταφύγει στα βουνά, κατέφυγαν στους ανεμόμυλους στη θέση Ζάρωμα (πάνω από το χωριό Μέσα Ποτάμους) όπου μετά τους κατακρεούργησαν οι Τούρκοι του Ομέρ. Κατέκαψαν και τους μύλους και προ αυτού αργότερα κτίστηκαν νέοι αλλού, αυτοί στη θέση Άμπελος.

Γράφει ο ποιητής Κωνσταντίνιδης για την καταστροφή του Λασιθίου:
 Ευθύς αρχίζει η Τουρκιά τότε την ώρα κείνη
 και κανονιοβουλούσανε κι η μέρα νύχτα εγίνη.
 Ο ήλιος εθαμβώθηκε τρέμει και φεύγει πέρα
 και οι καπνοί του μπαρουτιού μαυρίζουν τον αέρα.

Α.Γ.ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ: ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ: ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΛΠ

Πέφτουν οι μπάλες σαν βροχή οι μπόμπες σαν χαλάζι
κι η γη όπου δεν ήνοιωθε άρχισε να τρομάζει...
« όπου στραφείς, ένα κορμί νεκρό θε ν' απαντήσεις,
χωριό δεν βρίσκεις να σταθείς, δέντρο για να ακουμπήσεις
τα χόρτα εμαράθηκαν κι όλα τα δεντρά ακόμα
και μαύροι βγαίνουν στεναγμοί απ' της γης το χώμα...»

Και η κρητική μούσα λέει:
«Πάρε τη ράχη του βουνού κι ανέβα πέτρα-πέτρα
σε κάθε πέτρα που πατείς κι ένα αγώνα μέτρα».

Τελικά Ο Ομέρ πασάς με τους τουρκοαιγυπτιακές δυνάμεις κατάφερε να καταπνίξει στο αίμα την επανάσταση του Λασιθίου και αυτό όχι λόγω της μαχητικότητας ή της αριθμητικής του υπεροχής, αλλά λόγω έλλειψης πυρομαχικών των επαναστατών. Ωστόσο η μάχη αυτή ήταν η σημαντικότερη και η ενδοξότερη μετά το Αρκάδι, γιατί έδειξε ότι οι Κρήτες ήταν αποφασισμένοι να κατακτήσουν και να κερδίσουν την ελευθερία τους, καθώς σημειώνει στην έκθεσή του ο Σφακιανάκης, κάτι που έγινε λίγο μετά, το 1898.

Οι απώλειες των Τουρκο-αιγυπτίων στη Μάχη του Λασιθίου ήταν πολύ μεγάλες. Σύμφωνα με την έκθεση Σφακιανάκη οι πληγωμένοι ήταν αρκετές χιλιάδες και οι σκοτωμένοι ανερχόταν χωρίς υπερβολή σε εφτακόσιους ανάμεσα στους οποίους πάρα πολλοί Τουρκοκρητικοί μπασιμπουζούκοι με τον αρχηγό τους Αλή Αγά Μπραζέρης (φονεύτηκε από τον ίδιο τον Κόρακα). Επίσης κατά τη μάχη σκοτώθηκε άγνωστο πως ο Αιγύπτιος αντιστράτηγος Φερικ Ισμαήλ Πασάς. Σύμφωνα με τη λασιθιώτικη παράδοση ο Φερικ Ισμαήλ Πασάς δολοφονήθηκε απο τον Ομέρ, προσφέροντας του δηλητηριασμένο καφέ, επειδή νόμισε ότι δεν ήθελε άλλο να μάχεται κατά των συμπατριωτών του.

Οι σκοτωμένοι και πληγωμένοι Τούρκοι υπολογίζεται ότι έφτασαν τους 700. Από τους επαναστάτες σκοτώθηκαν κάπου 40. Μεταξύ των νεκρών ήταν και ο Μανιάτης οπλαρχηγός των εθελοντών Δ. Πετροπουλάκης, ο οπλαρχηγός Δ. Τσικριτής και οι Μαυροβουνιώτες φιλέλληνες Μάρκος Κεντέρα, Τόμο Κιούρο, Ταντς Ταντάροβιτς και Βουκ Μάρκοβιτς.

Συμφωνά με την έκθεση ωμοτήτων που συντάχτηκε με τη φροντίδα της Ιεράς Μητρόπολης Κρήτης στο Λασίθι στις 27 Αυγούστου 1867 (αρχείο Μητροπολίτη Κρήτης Τιμόθεου Βενέρη):

- Χωριό Κ. Μετόχι: Το χωριό πυρπολήθηκε και η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου μετασχηματίστηκε σε αναγκαίο. Ο Ζαχαρίας Καλίκης σφάχτηκε και ο Λαμπρής Παπαδούλης κάηκε μέσα στο σπίτι του.

- Χωριό Γεροντομουρί: Καμιά οικία δεν έμεινε απυρπώλητη. Οι Τούρκοι έσπασαν τις ιερές εικόνες και έκαμαν πασσάλους για να δένουν τα άλογά τους. Ο Κωνσταντίνος Ορφανός σφάχτηκε άγρια, αφού είδε τη θυγατέρα του Ελένη να αιμάζεται μπροστά στα μάτια του. Ο Γεώργιος Μαθιουδάκης σφάχτηκε και το σώμα του ρίχτηκε στη φωτιά.

- Χωριό Πλάτη: Όλα τα σπίτια παραδόθηκαν στη φωτιά. Αφού άνοιξαν τους τάφους που βρίσκονταν γύρω από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, έβγαλαν έξω από τον τάφο το πτώμα ενός ιερέα που είχε πεθάνει πριν λίγες μέρες και το ανασκολόπισαν. Κατάσφαξαν τον Γεώργιο Πορτάλιο. Της Αικατερίνης Λουχούνενας και της Ελένης Ντεζοιοπούλας σκίσανε τα στήθη και την κοιλιά. Σκότωσαν ακόμη την παράλυτη Βασιλική Πετρογοπούλα.

- Χωριό Ψυχρό: Το χωριό κάηκε εξ ολοκλήρου. Έσφαξαν τη Ζαμπία Μαρκοπούλου και την έριξαν στη φωτιά. Σφάχτηκε επίσης η φρενοβλαβής Μαρία Χουζουροπούλα και το πτώμα της βρέθηκε ολόγυμνο. Την τυφλή Δέσποινα Κουγιάρενα έκαψαν ζωντανή.

- Χωριό Μαγουλά: Κι' αυτό πυρπολήθηκε. Θανατώθηκε στο σπίτι του ο τυφλός Γεώργιος Παπαδάκης. Η άλαλη Ευφροσύνη Παπαδάκη βρέθηκε σφαγμένη και γυμνή. Η Δέσποινα Ζερβοπούλα ρίχτηκε ζωντανή και κάηκε στη φωτιά του σπιτιού της. Ο τυφλός Κων/νος Δραμυτινός σφάχτηκε και ο Μιχαήλ Καλίκης τουφεκίστηκε.

- Χωριό Καμινάκι: Αφού γύμνωσαν τον παράλυτο Κωνσταντίνο Στρατάκη και τη γυναίκα του, τους έδεσαν μαζί με σκονί και τους περιτύλιξαν με ασκή λαδιού τους έδωκαν φωτιά και οι δυστυχισμένοι κάηκαν ζωντανοί. Να οι πραγματικοί Νέρωνες του Δέκατου ένατου αιώνα. Στο Λιμνάκαρο συλλάβανε την Πελαγία Γουνάλη που αφού την ατίμασαν αισχρά, την έριξαν σε παρακείμενο γκρεμό. Έσφαξαν ακόμη την τυφλή Μαρία Μάρκενα. Το χωριό επίσης παραδόθηκε στη φωτιά.

- Χωριό Αβρακόντε: Κατάσφαξαν τους Γεώργιο Μπελιμπασάκη και Ζαχαρία Μαθιουδάκη. Το Μιχαήλ Καλίκη και τη γυναίκα του συλλάβανε στο Λιμνάκαρο και τους έκαψαν σε σπήλαιο με εικόνες αγίων. Στην ίδια θέση συλλάβανε και την Πελαγία Πεντάρενα που αφού την ατίμασαν τη σκότωσαν. Στο χωριό αυτό σκότωσαν χοίρους, που αφού τους έντυσαν με φελώνια και πετραχήλια, έβαλαν δίπλα τους το άγιο ποτήρι και το ιερό Ευαγγέλιο. Βεβήλωσαν δηλαδή με τον πιο αισχρό τρόπο, τα ιερά σύμβολα της θρησκείας μας. Και το χωριό αυτό πυρπολήθηκε επίσης.

• Χωριό Άγιος Γεώργιος και Κουδουμαλιά: Οι Τούρκοι έπεσαν σαν τίγρεις στα αδύνατα πλάσματα. Σκότωσαν τον Αντώνιον Ταμιώλη τυφλό και τον Γεώργιο Ροδίτη αφού ατίμασαν πρώτα τη θυγατέρα του μπροστά του, που από τότε περιφέρεται τρελή. Έσφαξαν το Γεώργιο Μπελιβάνη. Ζωντανή μέσα στο σπίτι της, στο σπίτι δηλαδή που έχει μετατραπεί σήμερα σε Λαογραφικό Μουσείο, έκαψαν την τυφλή Ελένη Κασάπενα. Το σπίτι επίσης αυτό κάηκε κατά ένα μέρος και φαίνεται ακόμα σήμερα η αντικατάσταση των δοκαριών που έγινε τότε. Έσφαξαν το Γεώργιο Γωνιωτάκη τυφλό και κουτσό, το Γεώργιο Στιβακτάκη και τον Ιωάννη Τσουκάκη. Σκότωσαν το τριών ετών παιδί του Ζαχαρία Διασάκη και την πεντάχρονη κόρη του Εμμανουήλ Ταμιώλη, που λίγο πριν είχε σκοτωθεί κι αυτός στη μάχη. Βρέθηκαν ακόμα σφαγμένοι το βρέφος του Εμμανουήλ Μπελιμπασάκη και ο πολύ γέρος Εμμανουήλ Παπαδάκης. Το χωριό επίσης πυρπολήθηκε.

• Χωριό Άγιος Κωνσταντίνος: Σφάχτηκαν ο παπά Ιωάννης Σακελάρης, ο Αντώνιος Σακελάρης, ο Κωνσταντίνος Μύτης, ο Γεώργιος Βλάσσης και ο Ιωάννης Λοντής. Το χωριό καθώς και η μονή Κρουσταλλένιας πυρπολήθηκαν.

• Χωριό Μέσα Λασιθι: Ο Μιχαήλ Βενέρης και η Παπαμιχελίνα σφάχτηκαν με άγριο τρόπο. Το χωριό κάηκε.

• Χωριό Μαρμακέτω, Φαρσάρω και Τζερμιάδω: Οι γέροντες τυφλοί Γεώργιος Χαρκιαδάκης, Ματθαίος Δημητρόπουλος, Εμμανουήλ Θεοδωράκης και Εμμανουήλ Γιαπιτζής, φονεύτηκαν κατά τρόπο απάνθρωπο. Έσφαξαν τη γριά Καλή Χαρκιάδενα και έκαψαν ζωντανή μέσα στο σπίτι της την Παπαδιά Παπαγιαννίου. Επίσης έσφαξαν την τυφλή θυγατέρα του Γεωργίου Παπακωνσταντίνου. Έσφαξαν τέλος το ηλικίας πέντε ετών παιδί του Κων/νου Τσαμπάντουρα. Τα χωριά πυρπολήθηκαν και καταδαφίστηκαν.

• Χωριό Λαγού, Πινακιανό: Τα χωριά κάηκαν και κατεδαφίστηκαν. Έσφαξαν το Γεώργιο Τσιλεγκίρη και την Αικατερίνη Γιασάδενα.

Τα χωριά από το Κάτω Μετόχι μέχρι το Καμινάκι κάηκαν την 21 του Μάη. Τα χωριά από τον Αβρακόντε μέχρι τη Μονή Κρουσταλλένια κάηκαν στις 29 του Μάη και τα υπόλοιπα χωριά κάηκαν στις 30 του Μάη. Την ίδια μέρα πυρπολήθηκε και αποτεφρώθηκε και η καινούριοχτισμένη τότε ιερή μονή Βιδιανής.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΦΑΚΙΩΝ

Στα τέλη Ιουνίου 1867 ο Ομέρ Πασάς αποφασίζει να επιστρέψει στα Σφακιά, αφού είχε διαλύσει τα ανατολικά της Κρήτης επαναστατικά κέντρα. Αναχωρεί λοιπόν με το στρατό του δια θαλάσσης για το Φραγκοκάστελο από το Τυμπάκι, δίνοντας συνάμα εντολή και στον Ρεσίτ Πασά του Ηρακλείου να κατευθυνθεί και αυτός με το στρατό του, μέσω Αγ. Βασιλείου, προς τον Καλλικράτη Σφακίων, για να κτυπήσουν τα Σφακιά από πολλές κατευθύνσεις. Ο Καπεταν Κόρακας με τους Ηρακλειώτες και Λασιθιώτες οπλαρχηγούς, τον Ρωμάνο, τον Κατεχάκη, τον Κοκκινίδη, τον Βλαχάκη, το Μαστραχά, τον Σφακιανάκη, τον Τυλιανάκη, τον Τριφίτσο, το Γιαλιτάκη, το Σταυρουλάκη κ.α. οχυρώνονται στα περάσματα της Γέργερης και προσπαθούν να ανακόψουν την προέλαση του Ρεσίτ. Μη δυνάμενοι να ανακόψουν τον Ρεσίτ, υποχώρησαν στον Ψηλορείτη. Εκμεταλλευόμενος την κατάσταση αυτή ο Ομέρ

εισβάλει στα Σφακιά στις αρχές Ιουλίου 1867, από τρία διαφορετικά σημεία. Ο ίδιος από τη μεριά της θάλασσας, ο Ρεσίτ από τον Καλλικράτη και ο Μεχμέτ Πασάς από τα Άσκούφου. Οι Σφακιανοί υπερασπίστηκαν απεγνωσμένα τον τόπο τους, όμως μπροστά στην αριθμητική και υλική υπεροχή των Τουρκοαιγυπτίων αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και τραβηχτούν στα όρη. Οι Σφακιανές χαράδρες γέμισαν τότε από σκοτωμένους Τούρκους και επαναστάτες και στη μάχη της Αράδαινας σκοτώθηκε και ο Ντελή Χουσεΐν, ο αρχηγός των Τουρκοκρητικών μπασιμπουζούκων του Ηρακλείου. Οι Τούρκοι κατάστρεψαν και ρήμαξαν τα Σφακιά, κάτι όπως έκαναν και στο Λασιθί. Ωστόσο και η μάχη αυτή έδειξε ότι ο Ομέρ μπορεί να κερδίζει τις μάχες με τους επαναστάτες, όμως δεν ήταν ικανός να καταστείλει παντελώς την όλη επανάσταση της Κρήτης

Εθελοντές αρχηγοί και οπληρχηγοί

Οι εθελοντές αρχηγοί και οπληρχηγοί που βρέθηκαν και πήραν μέρος στις μάχες του Λασιθίου ήταν ο Δημήτριος Πετροπουλάκης και ο Ηλίας Δημητρακαράκος από τη Μάνη, ο Γεώργιος Κουρμούλης λοχαγός του Ελληνικού Στρατού και ο Χρήστος Βυζάντιος συνταγματάρχης επίσης του Ελληνικού Στρατού σε αποστρατεία. Δίπλα σ' αυτούς τάχθηκαν και αγωνίστηκαν και αρκετοί ξένοι εθελοντές, όπως οι Μαυροβουνιώτες Μάρκος

Ο Δημήτριος Πετροπουλάκης αρχηγός των Μανιατών εθελοντών ανάμεσα σε μια ομάδα εθελοντών

ΟΡΓΑΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ 1868 - ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟ 1868

Με τον Οργανικό Νόμο του 1868 (βλέπε «ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ 1868 - 1893» σελίδες 20 – 21) οριζόταν ότι η Κρήτη στο εξής αφενός θα αποτελεί

ξέχωρη Γενική Διοίκηση, η οποία θα διοικείται από ένα Διοικητή (Βαλήν) που θα τον ορίζει η Τουρκία και το Διοικητικό του Συμβούλιο, που θα αποτελείται από εκπροσώπους, χριστιανούς και μουσουλμάνους, των Κρητικών Δήμων, οι οποίοι θα εκλέγονται με ψηφοφορία.

Με τον ίδιο νόμο οριζόταν ότι η Κρήτη αφενός διαιρείται σε 5 διοικήσεις (τούρκικα λιβά = διοικήσεις, νομούς): **Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου, Χανίων και Σφακίων** αντιστοίχως που ήταν πριν (**Μεγάλου Κάστρου, Ρεθύμνου και Χανίων**), όπου σε κάθε μια από αυτές θα διοικεί ο καλούμενος Μουτεσαρίφης (= διοικητής, νομάρχης) και αφετέρου σε 20, όμως κατά την εφαρμογήν του νόμου περιορίστηκαν σε 14, επαρχίες (Καζάδες), όπου θα διοικεί ο καλούμενος Καϊμακάμης (έπαρχος) και από τις επαρχίες αυτές θα εκλέγονται οι δημογέροντες και οι εκπρόσωποι για τη Γ.Σ. των Κρητών υπό τον αρχηγό (Βαλή) Κρήτης.

(Περισσότερα βλέπε στο κεφάλαιο Α' «Ίδρυση και ονομασία Νομού Λασιθίου»)

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ 1878 ΔΗΜΟΙ ΚΡΗΤΗΣ ΕΠΙ Β' ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Η Σύμβαση της Χαλέπας, η οποία ήταν καρπός της επανάστασης του 1878, ουσιαστικά άνοιξε το δρόμο για μια σειρά φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, ανάμεσα στις οποίες ήταν ο δημοτικός νόμος και η εφαρμογή της δημοτικής εξουσίας. Υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 1878 και λίγο μετά, στις 2 Νοεμβρίου, εγκρίθηκε και με αυτοκρατορικό φερμάνι κι έγινε νόμος από την Υψηλή Πύλη. Περιλάμβανε 16 άρθρα και 6 ιδιαίτερες διατάξεις. Τροποποιούσε αλλά και έθετε σε εφαρμογή τον Οργανικό Νόμο, τον οποίο οι Κρήτες κατέκτησαν με τη μεγάλη επανάσταση του 1666-1669. Μεταξύ των άλλων πρόβλεπε ένα, ως το θεωρήσουμε, καθεστώς μερικής αυτονομίας του νησιού έναντι της υπόλοιπης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς με το άρθρο 16 όριζε ότι στην περίπτωση που οι διαταγές που θα έρχονταν από την Πύλη ήταν αντίθετες με την ανεξαρτησία των δικαστηρίων και τους τοπικούς νόμους, που βέβαια εγκρίνονταν από την Κωνσταντινούπολη, δεν θα είχαν ισχύ.

Με τη Σύμβαση καθοριζόταν πλέον και επίσημα ότι ο Γενικός Διοικητής της Κρήτης, που θα είχε πενταετή θητεία, μπορούσε να είναι και χριστιανός. Στο πλαίσιο της προσπάθειας να υπάρξει μια μορφή «συνδιοίκησης» χριστιανών και μουσουλμάνων, ορίστηκε ότι ο Γενικός Διοικητής θα είχε σύμβουλο από το αντίθετο θρήσκευμα. Αν, δηλαδή, ήταν χριστιανός θα είχε σύμβουλο μουσουλμάνο, και αντίστροφα. Παράλληλα συγκροτήθηκε βουλή (Γενική Συνέλευση) στο νησί με 80 μέλη, τα δύο τρίτα των οποίων θα ήταν χριστιανοί (49), αναγνωρίστηκε η ελληνική ως επίσημη γλώσσα της Συνέλευσης και των δικαστηρίων, δόθηκε η δυνατότητα για την έκδοση εφημερίδων, την ίδρυση φιλολογικών συλλόγων, την εφαρμογή του θεσμού της αυτοδιοίκησης, χορηγήθηκε γενική αμνηστία και απαλλαγή από μερικούς φόρους, ιδρύθηκε Κρητική Χωροφυλακή κ.λ.π. Επίσης, επιτράπηκε στους κατοίκους να κατέχουν όπλα, αλλά δεν θα μπορούσαν να κυκλοφορούν μ' αυτά χωρίς την άδεια των αρχών.

Στην αντιπροσωπεία της Υψηλής Πύλης που διαπραγματεύτηκε και συμφώνησε με τους Κρήτες επαναστάτες τη Σύμβαση της Χαλέπας ήταν ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Κωστής Αδοσίδης πασάς, ο οποίος αφενός έλεγε ότι είναι χριστιανός και αφετέρου μετά την υπογραφή της συνθήκης παραιτήθηκε και διορίστηκε Νομάρχης Λασιθίου. Μέχρι να υπογραφεί το φερμάνι με το οποίο εγκρίθηκε η συνθήκη από την Κωνσταντινούπολη, νέος Διοικητής ορίστηκε ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, που έλεγε και αυτός ότι είναι χριστιανός, όμως παρέμεινε μόνο λίγες ημέρες, καθώς διορίστηκε Υπουργός Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο αντικαταστάτης του Καραθεοδωρή ήταν ο Ιωάννης Φωτιάδης πασάς επί της θητείας του οποίου εφαρμόστηκε ο πρώτος δημοτικός νόμος, που επίσης έλεγε ότι ήταν χριστιανός. Ωστόσο όλοι αυτοί οι πασάδες δεν έπεισαν του πραγματικού χριστιανούς της Κρήτης και προ αυτού αγώνα για την ελευθερία της Κρήτης συνεχίστηκε.

Στο μεταξύ η Κρήτη, μετά την ψήφιση του πρώτου δημοτικού νόμου του νησιού από την Κρητική Συνέλευση και την έγκρισή του από την Τουρκική Διοίκηση, χωρίστηκε σε 86 δήμους, με διατάγματα που εξέδωσε ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Ιωάννης Φωτιάδης πασάς. Στην αρχή οι δήμοι ήταν 84, όμως μετά ιδρύθηκαν ακόμη τέσσερις και καταργήθηκαν δύο, οπότε στο σύνολό τους τελικά ήταν 86: η Σπιναλόγκα, που ήταν κατοικημένη μόνο από Τούρκους και αρχικά ανήκε στο δήμο Φουρνής, αποτέλεσε χωριστό δήμο, ενώ στη θέση του δήμου Πλατανιά της Επαρχίας Κυδωνίας του τμήματος Χανίων δημιουργήθηκαν οι δήμοι Λάκκων και Περιβολίων, ενώ από το δήμο Ασκύφου του τμήματος Σφακίων διαχωρίστηκε η Ίμβρος που αποτέλεσε χωριστό οργανισμό, και καταργήθηκε ο δήμος Αργουλέ, που είχε δημιουργηθεί αρχικά, και εντάχθηκε στο δήμο του Καλλικράτη.

Οι πέντε, τότε, νομοί της Κρήτης (η επίσημη ονομασία ήταν, τμήματα) ήτα οι εξής: **Τμήμα Χανίων 17 δήμους, Τμήμα Σφακίων 14, Τμήμα Ρεθύμνης 16, Τμήμα Ηρακλείου 20 και Τμήμα Λασιθίου 19.** Οι ονομασίες των Επαρχιών και των δήμων, καθώς και οι έδρες και οι οικισμοί τους, σύμφωνα με την τότε επίσημη εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας «Κρήτη» της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1879, των 86 πρώτων δήμων Κρήτης ήταν οι εξής:

<< Α' ΤΜΗΜΑ ΧΑΝΙΩΝ

Πόλις Χανίων Η πόλις Χανίων μετά των πέριξ των τειχών του περιβάλλοντος αυτήν φρουρίου τάφρων, του Κουμ-Καπή μέχρι του παρά την οδόν της Χαλέπας σφαγείου συμπεριλαμβανομένου, του δημοσίου κήπου και των νεκροταφείων της Μουσουλμανικής, Ορθοδόξου, Καθολικής και Εβραϊκής κοινότητος αποτελεί ένα δήμον.

ΚΥΔΩΝΙΑ Η Επαρχία Κυδωνίας διαιρείται εις τους εξής επτά δήμους Α. Δήμος Ακρωτηρίου, έχων έδραν το χωρίον Αρώνι και περιλαμβάνων την κωμόπολιν της Χαλέπας και τα εξής χωρία Κορακές, Πυθάρι, Γαλακάδο, Στέρναις, Μουζουρά, Χωριδάκι, Ριζόσκλοπον, Καλόρουμα, Καθιανά, Αγρουλιδές, Χωραφάκια, Καμπάνι, Κουνουπιδιανά, και τας Ιεράς Μονάς της Αγίας Τριάδος και του Γουβερνέτου. Β. Δήμος Κεραμιών, έχων έδραν το χωρίον Γερολάκκους, και περιλαμβάνων τα εξής χωρία: Δρακώνα, Μαδαρό, Κάμπους, Τζιχλοπήγαδον, Στηλιάρια, Πλατύβολα, Θυμία, Αλωνάκι, Κοντόπουλα, Κατωχώρι, Μαλάξα, Αλετρουβάρι, Αχλάδες, Άγιον Γεώργιον, Παναγία και Λούλος (sic). Γ. Δήμος Περιβολίων, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα εξής χωρία: Τζικαλαριά, Νεροκούρου,

Μουρνηές, Γαλατάν, Αγίαν Μαρίναν, Σταλόν, Βαρύπετρον, Δαράτζο και Τοπ αλί. Δ. Δήμος Αλικιανού, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα εξής χωρία: Βατόλακον, Αγιά, Κυρτομάδον, Πατελάρι, Βρύσαις, Πλατανιάς, Κουφόν, Ψαθογιάννο, Σκηνές, Φουνρές, Παπιόλον, Μανολιόπουλο, Αποθήκε(αι)ς, Σκονίζος, Αγούστου, Γαροφαλανά και Διγαλιανά. Ε. Δήμος Λάκκων, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα εξής χωρία: Ζούρβα, Μεσκλά, Σκορδαλού, Σκαφιδάκια, Μονόσκαφη, Καρανού, Ορθουни, Καρές, Ζουριδιανά, Γιανουκιανά, Χωστή, Ασκίδια, Πρασές, Νέα Ρούματα, Πατταδιανά, Σαλβαριανά, Αμύγδαλον και Θέρισσον. ΣΤ. Δήμος Πυργού Ψηλονέρου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα εξής χωρία: Μόδι, Γεράνι, Λουτράκι, Ξηροκάμπι, Ψείραις, Κονομαρί, Μάλεμε, Ξαμουδοχώρι, Μαριανά, Βλαχερονήτισσα, Συρίλη, Πασαλιανά, Δικασίμες, Νεργιαννά, Πετρές Νέον Χωρίον, Λίμνην, Μουλαομεριανά, Μουριζιανά, Καφούρος, Κεφάλι και Δερές. Ζ. Δήμος Αζιζιέ (σ.σ. ο δήμος Σούδας), Η κωμόπολις Αζιζιέ θ' αποτελέσει ίδιον δήμον, κατά τα υπό της Γεν. Συνελεύσεως αποφασισθέντα, εν τη λθ' συνεδριάσει της 22 Φεβρουαρίου 1879.

ΚΙΣΣΑΜΟΣ Η Επαρχία της Κισσάμου διαιρείται εις τους εξής εξ δήμους. Α. Δήμος Σπηλιάς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον, και περιλαμβάνων τα χωρία Σπηλιά, Δρακώνα, Πολεμάρχι, Δέμπλα, Καμισιανά, Μαραθοκεφάλια, Αφράτα, Ασράτηγος, Ροδοπού, Άσπρα νερά, Καμάρα, Μελισσουργιό, Βίνι, Νοχιά, Γερακιανά, Καρθιανά, Βασιλιόπουλο, Πισκοπή, Πλακάλωνα και Δαρμαροχώρι. Β. Δήμος Βουκολιών, έχων έδρα το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Βουκολιές, Κακόπετρον, Ρούματα, Επάνω Κεφάλια, Κάτω Κεφάλια, Ανώσκελι, Φατακάδος, Γλώσσα, Σκαφιότος, Γαβαλομούρι, Μούλετε, Σφιδιλιανά, Κουκομιχιλιανά, Ποντικιανά, Κάτω Βούβες, Επάνω Βούβες, Ατζιμπραγού, Βασιλιανά και Καρές. Γ. Δήμος Πανεθύμου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Πανεθύμον, Μουρί, Σάσαλον, Μαλάθυρον, Περιβολάκια, Κερά, Σφακοπηγάδι, Τρία Αλώνια, Αρμενοχώρι, Αστικόν, Κρύα Βρύσιν, Αγ. Αντώνιον, Λιριδιανά, Καλεργιανά, Μεσονήσι, Γρακερά, Καλάμι και Πρόδρομον. Δ. Δήμος Καστελλίου, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν, περιλαμβάνων την κωμόπολιν Καστέλλιον και τα χωρία Συρικάρι, Λουσακιές, Ζαχαργιανά, Μελαδιανά, Ροφχιανά, Γαλοβάσι, Καναβάσι, Κεράδες, Παλαιόκαστρο, Κάτω Παλαιόκαστρο, Μερεδιανά, Κουκουναρά, Χαλέπα, Τσικαλαργιά, Καλάθηνες, Αγ. Κυργιάννην, Τοπόλια, Βουργάρον, Ποταμίδα, Χουδαλιανά, Μάκρωνα, Χαραθιανά, Αγίαν Άνναν, Κουρφαλώνα, Καλουδιανά, Δραπανιά, Καλεργιανά, Χαρχαλιανά, Νοπήγια, Κατζουματάδο. Ε. Δήμος Μεσογειών, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μεσόγεια, Πόρο(σ.σ. Πόρρω) Μεσόγεια, Αγ. Πάντας, Καμαρτζό, Αγ. Γεώργιον, Νιοχωργιό, Φουννάδον, Πεπεργιανά, Καλογιάννη, Παλιανά και Λάρδα. ΣΤ. Δήμος των Εννέα Χωρίων, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Βλάτος, Ρογδιά, Λίμνη, Έλος, Λούχι, Περιβόλια, Πατταδιανά, Αερινόν, Κουτένι, Βαράδο, Πλοκαμιανά, Τζιτζιφιά, Αμιγδαλοκεφάλια, Κεραμοτή, Κάμπον, Μελίσια, Σφινάρι και Κεφάλι.

ΣΕΛΙΝΟΝ Η Επαρχία Σελίνου διαιρείται εις τους εξής τρεις δήμους. Α. Δήμος Κανδάνου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κανδάνον, Κακοδίκι, Βελανίδα, Στροβλιές, Δρείς, Μοτζιανά, Κοπετούς, Σφακώ, Μάχια, Πατταδιανά, Κάδρον, Αρμί, Πλιμελιανά, Γρηγοριανά, Τζιβρεμιανά, Τραχινιάκον, Σηδεριανά, Κουφαλωτοί, Ανισαράκι, Χατζουδιανά, Βαμβακάδες, Σκουδιανά. Β. Δήμος Παλαιοχώρας, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία, Παλαιοχώρα, Πελεκάνον, Σαρακίνας, Σπανιάκον, Αζογυρέ, Αγ. Θεόδωρον, Βαθύρουμα, Σκλαβοπούλα, Σφακιά, Μουστάκον, Καλάμι, Τσισκιανά, Χουμισιανά, Χασί, Βαρδιανά, Κατσιβελιανά, Κακόν Κυνήγι, Ατσαλιανά, Σταυρόν, Ντιλιανά, Χόνδρου, Γρηγοριανά, Κεφάλι, Καρμπουτσουλιανά, Βλυθία, Κάλαμον, Αχλαδάκι, Ανύδρους, Στράτους, Ασφενδιλέ, Πλατανιά και Προδρόμι. Γ. Δήμος Καμπάνου, έχων έδραν

το ομώνυμον χωρίον, και περιλαμβάνων τα χωρία Καμπανού, Αϊδονομερτέ, Ροδοβάνι, Αγριλέξ, Μαράλα, Λειβαδά, Καμπανού, Επανωχώρι, Αγ. Ειρήνην, Τεμένια, Παππαδιανά, Ζυμβροί, Μερτί, Μάζα, Ροδοβάνι, Καμάρα, Μονή, Λειβαδά, Κουστογέρακον, Λειβάδα, Αγριλέ, Μαράλιν, Βρε, Καμπανού, Σκάφη, Εργαστήρι, Τσισκιάνα, Πρινέ, Επανωχώρι και Αγίαν Ειρήνην.

Β' ΤΜΗΜΑ ΣΦΑΚΙΩΝ

ΑΠΟΚΟΡΩΝΑΣ Η Επαρχία Αποκορώνου διαιρείται εις τους εξής τέσσαρας Δήμους.

1. Δήμος Βάμου, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν Βάμον και περιλαμβάνων τα χωρία Γαβαλοχώρι, Άνω Κεφαλά, Κάτω Κεφαλά, Δουλιανά, Κοπράνα, Αγ. Βασίλειον, Αγ. Παύλον, Παλαιόνι, Δρέπανον, Ξηροστέρι, Λυτσάρδα, Σούρη, Λυκοτιναρά, Σέλιο, Καλαμίτσι, Αλέξανδρο, Αμυγδάλι, Εξώπολι, Αζοκρομούρι και τα Μετόχια Καρίδι και Γετίμι. 2. Δήμος Φρε, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Νίπτος, Φρέ, Βαφέ, Κυργιακοσέλι, Χελιομουδιού, Ραμνή, Καρές, Μελιδόνι, Νεροχώρι, Παϊδοχώρι, Πεμόνια, Κάινα, Αγιον Κωνσταντίον, Σηφιανά, Ζινζιφέ και τα μετόχια Κούκου, Μπουζιζιδων, Πετρούλιδων και Συνασιάνιδων. 3. Δήμος Καλυβών, έχων έδραν το χωρίον Αρμένους και περιλαμβάνων τα χωρία Καλύβαις, Νέον χωρίον, Κατσουφρανά, Τσιβαρά, Πλάκα, Κόκκινο χωρίο, Κάμποι, Μαχαϊρό, Πρόβαρμα, Στύλον, Μεγάλα χωράφια, Παλαιόκαστρον, Σαμωνά και Μετόχιον Κελαϊδιδων. 4. Δήμος Προσνέρου, έχων έδραν το χωρίον Μαθέ και περιλαμβάνων τα χωρία Πρόσνερον, Χάμπαθα, Μάζα, Φονέ, Ασπροσικιά, Δημητρουλιανά, Μουρί, Ξηλαδιανά, Καβάλου, Πάτημα, Κάστελος, Φυλακή, Ασύ Γωνιά, Δράμια και τα μετόχια Μπαλαρίνας και Παλαιοκαστέλου.

ΣΦΑΚΙΑ Η Επαρχία Σφακίων διαιρείται εις τους εξής εξ Δήμους. 1. Δήμος Χώρας Σφακίων, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν Χώρα Σφακίων και περιλαμβάνων τα χωρία Κομιτάδες και Μουρί, την Μονή της Παναγίας Θυμιανής και την νήσον Γαύδον. 2. Δήμος Ανωπόλεως, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τα χωρία Λουτρον Λιβιανά. 3. Δήμος Αγ. Ιωάννου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αγ. Ιωάννην, Αράδαινα, Αγία Ρουμέλη και Σαμαριά. 4. Δήμος Ασκύφου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον. 5. Δήμος Ίμβρου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον. 6. Δήμος Καλλικράτους, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Καλλικράτη, Ασφένδους, Κολοκάσια, Πατσανό, Φραγκοκάστελον, Αργουλέ, Σκαλωτήν και Καψόδασος και την Μονήν Αγ. Χαραλάμπους.

ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Η Επαρχία Αγ. Βασιλείου διαιρείται εις τους εξής τέσσαρας Δήμους. 1. Δήμος Σελιών, έχω έδρα το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Σελιά, Ροδάκινον, Μύρθιω, Μαριού, Λευκίια, Ανώματον, Γιανιού, τα μετόχια Φοινικιά, Νέο Χωρίον και την Μονήν του Πρέβελη. 2. Δήμος Κοζαρές, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κοζαρέ, Καλή Συκιά, Αγ. Ιωάννης, Κουσελιανά, Παλαιόλουτρον, Τσικαλαργιά, Ατσιπάδα, Αγ. Βασίλειον, Φρατί, Αγ. Πελαγίαν, Μιζόρουμα, Λαμπινή, Διπλοχώρι, Λάκκον, Μουρνέ, Δαριβιανά και Σπήλι. 3. Δήμος Αρδάκτου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αρδακτον, Δρημίσκον, Κεραμέ, Αγαλιανού, Ακτούντα, Βάτον, Κισσόν, Δουμαεργιό, Βρύσαις, Πλατανέ και Κούμια. 4. Δήμος Μελάμπων, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον περιλαμβάνων τα χωρία Μέλαμπες, Σακτούργια, Κρύαν Βρύσιν και τα μετόχια Βούλγαριν και Ορνέ.

Γ' ΤΜΗΜΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

ΠΟΛΙΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ. Η πόλις Ρεθύμνης μετά των πέριξ των τειχών του περιβάλλοντος αυτήν φρουρίου τάφρων των χωρίων Περιβόλια, Λωβοχώρι, Μασταμπά και τα μετόχια

Ρισβάν αγά, Μουσταφά, Φουρφουγιανού, Χαλατούλλου, Καστελλακίων, Καραμουσάδενα και τους Τεκέδες, Χασάν Μπαμπά και Σακαλόγλου, αποτελεί έναν Δήμον.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ Η Επαρχία Ρεθύμνης διαιρείται εις τους εξής έξι Δήμους.

1. Δήμος Αμνάτου, έχων έδραν το ομώνυμο χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αμνατον, Κυριάνα, Χάλικα, Καβούσια, Μέση, Πύκραις, Καψαλιανά, το μετόχιον Κόκκινον Μετόχι και την Μονήν Αρκαδίου. 2. Δήμος Πηγής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Πηγή, Αστέρι, Χαμαλεύρι, Βακαλοχώρι, Λούτρα, Αγ. Δημήτριον, Άδελε, Αγ. Τριάδα, Αγ. Παρασκευήν, Μαρουλά και την Μονήν Αρσενίου. 3. Δήμος Χρωμοναστήρι, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Χρωμοναστήρι, Γιαννούδι, Ξεροχωριό, Αγ. Μάρκον, Μύλους, Ρουσσοσπήτι, Αγ. Ειρήνην, Ανώγεια, Καπεδιανά, Πρασές, Χελί, Μύρθιο, Όρος, Γουλεδιανά, Αμπελάκι, Καρές, Φωτινού, Κούμους, Αρμένους, Σωματά και τα μετόχια Αλμπάνου, Αγρομούρους Δαφνές και την Μονήν Χαλεβή. 4. Δήμος Ατσιποπούλου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ατσιπόπουλον, Πρινέ, Βεδέρους, Γεράνι, Μετόχια, Φρατζεσιανά, Κάτω Βαλσαμόνερον, Αγ. Ανδρέαν, Γωνιά, Επάνω Βαλσαμόνερον, Μονοπάρι, Γάλλον, Κάστελον και τα μετόχια Αγ. Παύλον, Πετρέ και Χαροκόπου. 5. Δήμος Ρουστικών, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ρούστικα, Καλονύκτην, Παλαιόλυμνον, Σαϊτούρες, Μαλάκ(ι)α, Μούντρος, Αγ. Κωνσταντίνον, Ζουριδι, Αγ. Γεώργιον, Ρουμπάδο, Βελονάδο, Αρολίθι, Αλώνες, Νησί, το Μετόχιον Καμπανού και την Μονήν Προφήτου Ηλιού. 6. Δήμος Αργυρουπόλεως, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία, Αργυρούπολιν, Κάτω Πόρο, Μπιλαντρέδο, Μαρουλούς, Επισκοπή, Αρκούδαινα, Καρωτή, Κούφη, Όνυχα και την Μονήν Μυριοκεφάλων.

ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΣ Η Επαρχία Μυλοποτάμου διαιρείται εις τους εξής έξι Δήμους.

1. Δήμος Μαργαριτών, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον περιλαμβάνων τα χωρία Μαργαριταίς, Πρίνον, Καίναρτζά, Πισκοπή, Ρούπαις, Έρφους, Αναχουρδομέτοχα, Πρινέ, Λαγκά, Σκορδίου, Αλφά, Μετόχι Καλέργου, Πλευριανά, Άνω και Κάτω Τριπόδι, Κυνηγιανά, Μετόχι, Τζανακιανά, Ορθαί, Καραιταρέ και την τοποθεσίαν Ελεύθερνα, Σκουλούφια και μετόχι Βεργιανά. 2. Δήμος Μελιδονίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μελιδώνι (sic), Κάμπους, Μετόχια, Μετόχια Χανοθιανά και Κλαροτζάνου, Αγγελιανά, Δαλαμπέλου, Ρουμελή, Σκεπαστή, Συρεπιδιανά, Εξάντη, Λαμεργιανά, Αγυιά, Μπαλή Μονή, Βλυχάδα, Πέραμα, Βραχίμου, Ξουζανά, Χουμέρι, Πασσαλίταις, Μελισσουργάκι, Καλαμά και Κρασούνα. 3. Δήμος Αυδανιτών, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αυδανίταις, Δαφνέδες, Δαμαβόλου, Αλιάκας, Καστρί, Μούτρον, Κεφάλι, Πισκοπή, Μούσαι, Αγ. Ιωάννην, Αγ. Μάμμαν, Αβδελά, Γαρίππα και Κεραμπιά. 4. Δήμος Γαράζου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Γαράζου, Βενή, Λειβάδια, Μονή Δισκουρίου, Κράνα, Κάλυβον, Ομάλα, Φαράτος, Απλαδιανά, Χελιανά, Κλεψίμια, Μουρτζανά και Μονή Βούτσισια. 5. Δήμος Ανωγείων, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ανώγεια, Καμαργιώτην, Μετόχια, Σύσαρχα, Αξώ, Μετόχι, Χοχλίδη, Λειβάδα, Ζούλακη (σ.σ. προφανώς Ζου το λάκκο, όπως αναφέρεται στον κατάλογο του 1881, δηλαδή τα σημερινά Ζωνιανά), Αστυράκι και Καμαράκι. 6. Δήμος Δαμάστας, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Δαμάστα, Χώνος, Αλώιδες, Σύσσαις, Μονήν Βοσάκου, Αϊμωνος, Θεοδώρα, Μακρυγιάννη, Ασυρότους, Αγρίδια, Κωστεφάνου, Τσαχιανά, Μονήν Χαλέππα, Φώδελε, Μονήν Αγίου Παντελεήμονος και Μάραθον.

ΑΜΑΡΙΟΝ Η Επαρχία Αμαρίου διαιρείται εις τους εξής τρεις Δήμους. 1. Δήμος Μέρωνος, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μέρωνα, Γιέννι, Καρίνες, Πατσι, Βολιόνες, Παντάνασσα, Αποστόλους, Γερακάρι, Μεσανήσια, Ελένες, Καλογέρου, Κλεισιδι, Θρόνον, Γέννα και τα μετόχια Βιένη, Αγ. Ειρήνη και Κεφάλια. 2. Δήμος Μαναστηράκι (σ.σ. ή Μοναστηράκι) έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία

Μαναστηράκι, Φουρφουράς, Βυζάρι, Πλατάνια, Αποσέτι, Λαμπιώτες, Ψήγια, Νευς- Αμάρι, Αποσταγή, Βρύσαις, Γουργουθούς, Καρδάκη, Εμηλέ, και την Μονήν Ασωμάτων. 3. Δήμος Αποδούλου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αποδούλου, Κλήμα, Σάπτα, Πλάτανον, Αδρακτον, Λαχριά, Βαθιακό, Αγ. Παρασκευή, Νίθαυρι, Κουραύτης, Αγ. Ιωάννην, Χαρδάκι, Άνω Μέρος, Δρυγιάς και τα Μετόχια Καμάρα, Φανερωμένη, Καλοΐδωνα.

Δ ΤΜΗΜΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΠΟΛΙΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ Η Επαρχία της πόλεως Ηρακλείου αποτελεί ένα και μόνον Δήμον περιλαμβάνοντα την πόλιν Ηρακλείου και τα εντός της γνωστής ακτίνας του φρουρίου (τοπ-αλί) κείμενα μετόχια και νεκροταφεία

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ Η Επαρχία Πεδιάδος διαιρείται εις τους εξής πέντε Δήμους.

1. Δήμος Καστελλίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Καστέλλιον, Ασκούς, Ξυδά, Κασταμονίτσα, Αμαργιανό, Αγ. Παρασκευή, Λυλιανό, Διαβαδιά, Πηγαϊδούρι, Βυζαργιανό, Καρουζιανό, Λαγού, Ασμάρι, Αποστόλους, Ζοφόρους, Σαμπά, Θραψανό, Μουκτάρους, Βαρβάρο, Σκλαβεροχώρι και τα μετόχια Σπηριδιανό, Τζιγγούνα, Επάνω Καρουζανό και Γαλαλιανό. 2. Δήμος Παναγιάς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον περιλαμβάνων τα χωρία Παναγιά, Γεράκι, Αρμάχα, Νικητόν, Αυλή, Ρουσσοχώρια, Κασάνους, Μαθιά, Έμπαρος και τα μετόχια Μα(η)λιεράδον, Ξενιάκον, Κατωφύγι, Θωμαδιανά, Αφρατή, Μάρθα, Καραβάδο. 3. Δήμος Μοχού, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μοχό, Αβδού, Κράσι, Γωνιαίς, Κερά, Κερά (Μονή), Σφενδίλι, Ποταμιαίς, Ιεροσολυματική Μονή, Μάλλια, Χερσόνησος και των Μετοχίων (sic), Μυνητήν, Τσίγγαιναν, Άμπελον, Κουτουλουφάρι, Πισκοπιανό. 4. Δήμος Επισκοπής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Επισκοπή, Εληά, Σκαλάνι, Καρτερός, Σγουροκεφάλι, Αγκάραθον (Μονή), Αϊτάνια, Σταμνιούς, Επάνω Βάθια, Κάτω Βάθια, Ανώπολιν, Ανώπολιν (Μονή), Γούρναις (Μετόχι), Γούβες, Σκοτεινό, Χαρασόν και μετόχιον Αγ. Τριάδα, Κόξαρη, Νεοχώριον, Βορίτσιο (Μετόχι), Γαλίφα, Γάλιππε, Σκόπελα, Καλό χωριό, Βαθύ (Μετόχιον), Αγ. Γεώργιον (Μετόχιον). 5. Δήμος Αγ. Παρασκαίς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον περιλαμβάνων τα χωρία Αγ. Παρασκαίς, Επάνω Ασπρακούς, Κάτω Ασπρακούς, Βαρβάρους, Κελλιά, Φελίσια, Ασρίτσι, Χουδέτσι, Μελέσσαις, Αγ. Βασίλειον, Σκυλούς, Πεζά, Καταλαγάρι, Κουνάβους, Κώμαις, Ζαγουριάνους (Μετόχι), Γαλατάν, Βόνη, Μουρτζανόν (Μετόχιον του Τεκέ), Σπηλιώτισσα (Σιναϊτική Μονή), Πασιδίαις. (Τα χωρία Εληά, Σκαλάνι, Πασιδίαις και άλλα τινά μη συμπεριλαμβανόμενα εν των ανωτέρω καταλόγω των χωρίων της Πεδιάδος προσαρτηθήσονται εις τους οικείους δήμους).

ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΝ Η Επαρχία Μαλεβυζίου διαιρείται εις τους εξής τρεις Δήμους. 1. Δήμος Αγ. Μύρωνος, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αγ. Μύρωνα, Πυργού, Σταυράκια, Γεφυράκια, Βούταις, Καλέσα, Πετροκέφαλο, Πενταμόδι, Ευγενική (σ.σ. Αυγενική), Κεράσα, Βλαχιανά και Σίβα. 2. Δήμος Κρουσώνος, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κρουσώνα, Λουτράκια, Μονήν της Ιερουσαλήμ, Κορφαίς, Κυθαρίδα, Σάρχον, Μονήν Γοργοαϊνη, Κάτω Ασίταις, Επάνω Ασίταις και Πρινιάν. 3. Δήμος Τηλίσσου (sic), έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Τηλίσσον, Καμάρι, Μονήν Γωνιαίς, Καμαράκι, Αστυράκι, Φόδελε, Μονήν Αγ. Παντελεήμονος, Αχλάδα, Μονήν Σαββατιανών, Ρογδιά, Γάζι, τα μετόχια Καυροχώρι, Κεραμούτσι και Μάραθον. (Τινά των χωρίων του Δήμου Τηλίσσου πρόκειται να προσαρτηθώσιν εις τους δήμους Μυλοποτάμου, συμφώνως προς τον Δημοτικόν Νόμον, ορίζοντα τα ανέκαθεν όρια των επαρχιών).

ΤΕΜΕΝΟΣ Η Επαρχία Τεμένους διαιρείται εις τους εξής δύο Δήμους. 1. Δήμος Αχαρνών, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων την κωμόπολιν Επάνω Αρχάναις και τα χωρία Κάτω Αρχάναις, Βασιλινιάς, Αγ. Σύλλαν, Φοινικιά, Αγ. Βλάσιν, Σύλαμος, Στεργιανού, Καλαμοχώρι, Μακρύν Τοίχον, Μετόχια και Βαθύπετρο. 2. Δήμος Δαφνών, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Δαφναίς, Φορτέσα, Καρκαδιώτισσα, Ροκάνι, Γέννα, Κόλαινα, Καλού, Γαλένι, Κανλί Καστέλι, Σινάπι και Βενεράτο.

ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΑ Η Επαρχία Πυργιωτίσσης περιλαμβάνει έναν δήμον τον εξής: 1. Δήμος Τυμπακίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον, και περιλαμβάνων τα χωρία Τυμπάκι, Αγ. Ιωάννην, Καμιλάρι, Πισιδία, Σίβαν, Βόρους, Φανερωμένην, Καλύβια, Γληγοριά, Λαγολί, Ρίζικα, Μαγαρικάρι, Καμάραις, Τεμενέλι, Καλοχωράφιας και Κισσούς.

ΚΑΙΝΟΥΡΙΟΝ Η Επαρχία Καινουρίου διαιρείται εις τους εξής τρεις Δήμους. 1. Δήμος Πλατάνου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Πλάτανον, Πομπήϊαν (σ.σ. Πόμπια!), Αληθινήν, Περί, Τριπιτά, Πετροκεφάλι, Πηγαϊδάκια, Απεζαναίς (Μονή), Κουσσέ, Γαβαλιανά, Γιαλομονοχώρι, Αντισκάρι, Οδηγίτρια (Μονή), Λίσταρος, Πλώρα, Απεσωκάρι, Φλαθιάκαις, Βασιλικήν, Καντήλαν, Μιαμούν, Αγ. Κύριλλον, Κρότον και Ανώνγεια. 2. Δήμος Αμπελούζου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αμπελούζον, Αγ. Δέκα, Μοίραις, Καστέλλι, Βουρβουλίτην, Χουστουλιανά, Ρουφάς, Μορόνι, Κιρμουσοί, Πλουτί, Απόλυχον, Βρέλι, Μητρόπολιν, Σεφεριανά, Γαλιά και Μονόχωρον. 3. Δήμος Ζαρού, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ζαρός, Ράφτην, Μούλια, Πανασόν, Σκούρβουλα, Γέργερι, Απομαρμά, Νήβριτον, Παλιάμα, Κούρτες, Βορίζα και τα μετόχια Κέραμον, Παναγιά, Δρόσον, Φαρί, Καλαθιανά και Μάκραις.

ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΝ ΚΑΙ ΜΕΡΟΣ ΡΙΖΟΥ Η Επαρχία Μονοφατσίου και μέρος Ρίζου διαιρείται εις τους εξής πέντε Δήμους. 1. Δήμος Μεγάλων Βρυσών, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μεγάλαις Βρύσαις, Αγ. Βαρβάραν, Αξέντι, Αγ. Θωμάν, Επάνω και Κάτω Αρδακτιά, Κάτω Μούλια, Γράντος, Τζακαροπουλιανά, Δούλη, Λαράνι, Βορού, Βαλή, Καγκάλες, Ίνια, Πρεβελιανά, Στόλους, Λούραις, Ατζιπάδαις, Επάνω και Κάτω Άκρια, Κουτού, Πετραδιά, Καβάλους, Λαγκάδα, Βλέρωμα, Βαρβάρους, Ψηλιανά, Κερατοκεφάλι, Μωργιάς. 2. Δήμος Χάρακα, έχων έδρα το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Χάρακα, Σωκρανί, Πρετόρια, Εσωϊνή, Βελούλι, Ασίμη (sic), Ακάματο, Κάργια, Δυονύσι, Τάβγες, Βαγιονιά, Κουμάσα, Λούκια, Φουρνοφάραγκον, Παναγιά, Στέρνες, Αγ. Νικόλαον, Αγ. Φωθιά, Καπετανιανά, Πλατανιές, Παρανύμφους, Αμύγδαλον, Ζάμπρες, Μουρνιά, Πρινιάς, Περιβόλια, Εθιά, Αχεντριάν, Μεσοχωριό, Ροτάσι, Πύργον και Δεμάτρι (sic). 3. Δήμος Τεφελίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Τεφέλιον, Κακό, Αγ. Γεώργιον, Χαράκι, Παρθένι, Αγιογεωργικό (Μετόχιον), Αρμενώγεια, Μαδέ, Δαμάνια, Κεφάλια, Αρκάδι, Μελιδοχώρι, Βοργιά, Πετροκεφάλια, Πλακιώτισσα, Κεφαλάδο, Μαχμούτ (μετόχι), Χίντι (μετόχι), Λιγόρτυνον, Αποσελέμι, Ξηροκαμάραις, Αμουργιέλες και Περάφι (σ.σ. Πυράθι). 4. Δήμος Αρκαλοχωρίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αρκαλοχώρι, Αλατζανή, Χουμέρι, Πατζίδερο, Αλάγνη, Ρούμα, Στήρονας, Γουρνιά, Ζήντα, Μηλιαρίσσια, Βιτζιλιά, Αγ. Σεμ(ν)ή, Μουσούτα, Γάσιν, Χαντρού, Καλό, Επάνω και Κάτω Πουλιά, Βουτουφού, Πάρτιρα, Πισκοπή, Ατσιπάδες, Νίσπητα, Μπαιδά και Χαλεσό. 5. Δήμος Σχοιινιάς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Σχοιινιά, Δεμάτι, Καστελλιανά, Φαβριανά, Φιλίππον, Σωρακιανό, Λαγούτα, Βακιότες, Μητζητζήρι, Ίνι, Μαχαιρά, Μοναστηράκι, Γαρίπαις, Κατσικάλι, Δραπέτι, Καλύβια, Κακού, Τουρλοτή, Αγ. Αποστόλους (Μετόχιον Σινά), Χωριανά, Αγ. Νικήταν.

Ε΄ ΤΜΗΜΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΝ Η Επαρχία Μεραμβέλλου διαιρείται εις του εξής εξ Δήμους 1. Δήμος Βραχασίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Βραχάσιον, Μύλατον, Λασιίδα και τα μετόχια Κοτσαργιανός, Κουνάλι, Τσαπή, Αγ. Αντώνιον και Ανώγεια. 2. Δήμος Νεαπόλεως, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τα χωρία Νεάπολιν, Βουλισμένην και τα χωρίδια Κουρούνα, Ομφαλιάν, Μακρυγένισσαν, Αγ. Σοφίαν, Φινοκαλιάν, Κουδουμάλους, Αγ. Νικόλαον, Ανθομάνδραν, Ρωμανόν, Αμυγδαλιάν, Σούβλον, Αδραβάστον, Πέτρον, Περωνίδας, Ξηρά Ξύλα και Παράμπελα. 3. Δήμος Χουμεργιάκου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία, Χουμεργιάκον, Λίμναις, Πλατυπόδι, Ληκυθιανά, Βρύσαις, Έξω Λακκόνια και τα μετόχια Αμυγδάλους, Αρκουδιάν και Ζένια. 4. Δήμος Φουρνής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Φουρνή, Καστέλιον, Επάνω χωρίον, Δοργιαίς, Καρύδι, Σχοιναί, Βρουχάν, Λούμαν, Ελούντα, Πιναίς, Σέλαις, Σκουράν και τα μετόχια Κεράμου, Δοργιών, Καρδαμούτσα, Αρωνίου. 5. Δήμος Σπιναλόγκας, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον. 6. Δήμος Κριτσάς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κριτσά, Μέσα Λακώνια, Τάμπιαις, Κρούσταν, Πάν, Καλόν Χωρίον και τον **Λιμένα του Αγ. Νικολάου**.

ΛΑΣΣΙΘΙΟΝ Η Επαρχία Λασιθίου διαιρείται εις τους εξής δύο Δήμους. 1. Δήμος Τσερμιιάδου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Τσερμιιάδου, Ποτάμους, Μέσα Λασιθί, Μέσα Λασιθιάκι, Αγ. Κωνσταντίνον, Μονή της Κρουσταλένιας, Μαρμακέτον, Φαραράου, Λαγού και Πινακιανού. 2. Δήμος Ψυχρού, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ψυχρόν, Μετόχιον, Γεροντομούρι, Πλάτην, Μαγουλάν, Καμινάκι, Αδ(β)ρακώντε, Κουδουμαλιάν, Αγ. Γεώργιον και το Μονίδριον Βιδιανού.

ΒΙΑΝΝΟΣ Η Επαρχία Βιάννου διαιρείται εις τους εξής τρεις Δήμους. 1. Δήμος Επάνω Βιάννου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Επάνω Βιάννου, Χόνδρον, Κάτω Βιάννου και Βαχόν. 2. Δήμος Αγ. Βασιλείου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Αγ. Βασιλείον, Αμυρά, Κεφαλοβρύσιον, Κρεβατάν, Πεύκου, Καλάμι και Ευκολόλον (sic). 3. Δήμος Μουρνιας, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Μουρνια, Επάνω και Κάτω Σύμην, Γδόχια, Μύθους, Μύρτον, Χριστόν και Παρσάν.

ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΣ Η Επαρχία Ιεραπέτρου διαιρείται εις τους εξής τρεις Δήμους. 1. Δήμος Καστελλίου, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τα χωρία Καστέλιον, Γιανάσι (σ.σ. Γιανίσι), Κενδρί, Μακρiliάν και Μεσελέρους. 2. Δήμος Κατοχωρίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Κατοχώριον, Επανωχώριον, Παππαδιανά, Επισκοπή, Καπίστρι, Βασιλικήν, Μοναστηράκι, Αγ. Ιωάννην και Καβούσια. 3. Δήμος Ανατολής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ανατολήν, Μάλλαις, Αγ. Γεώργιον, Καλογέρους και Καλαμαύκαν.

ΣΙΤΕΙΑ (ΣΗΤΕΙΑ): Η Επαρχία Σιτείας διαιρείται, εις τους εξής πέντε Δήμους. 1. Δήμος Λιμένος Σιτείας, έχων έδραν την ομώνυμον κωμόπολιν και περιλαμβάνων τον Λιμένα Σιτείας και τα χωρία Πισκοκέφαλον, Πισκοπήν, Πετράν, Αγ. Φωτιάν, Ρούσαν Εκκλησιάν, Μετόχια Πισκοκέφαλου, Ζου, Σφακιά, Σαντάλι, Μαρωνιά, Τουρτούλους, Σωτήρα, Επάνω Επισκοπήν, Αχλάδια, Σκοπήν, Χαμαίζι, Παρασπόρι, Ρίζαν και Σκορδίλου. 2. Δήμος Τουρλωτής, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Τουρλωτή, Λάστρον, Σφάκαν, Μετόχια Τουρλωτής, Μέσα Μουλιανά και Έξω Μουλιανά. 3. Δήμος Ρούκακα, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Ρουκάκαν, Ορνόν, Στραβοδοξάρι, Λάπιθον, Γράς, Πεύκου, Δάφνην, Αγ. Μάμαντα και Κρυγιά. 4. Δήμος Χαντράς, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Χαντράν, Λιθίναις, Παλαιοπέτσι, Συκιάν, Βορί, Παπαγιαννάδον, Σκλάβους, Κανένε, Βαβέλου, Καλαμαύκι, Εθιάν, Αρμένους, Περιβολάκια, Απίδι, Τσο, Καλόν χωρίον, Χαμαίτουλον, Λαμνώνι, Ζάκαθον, Ζήρον και Κατελιώναν.

5. Δήμος Καρυδίου, έχων έδραν το ομώνυμον χωρίον και περιλαμβάνων τα χωρία Καρύδι, Κασιδώνι, Σίτανον, Μισιργιού, Ξερολίμνην, Παλεό (sic) Μητάτον, Μαγκασάν, Παλαίκα-στρον, Μονή Τοπλού, Χοχλακαίς, Αζοκέραμον, Κελάργια, Α δρα βάστους, Κλησιδι και Ζά-κρον. >>

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ 1881: Στην απογραφή του πληθυσμού της Κρήτης που έγινε από τους Τούρκους το καλοκαίρι του 1881 επί Φωτιάδη Πασά και την ευθύνη του Νικολάου Σταυράκη γενικού Γραμματέα της Γεν. Διοικ. Κρήτης (ΚΡΗΤΗ, εφημερίς της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, έτος Η, Εν Χανίοις τη 21 Νοεμβρίου 1881, αριθ. Φ. 617), η Κρήτη είχε 279.165 κατοίκους από τους οποίους 202.934 ήταν χριστιανοί και 72.353 μωαμεθανοί (πραγματικός πληθυσμός 280.000 κατοίκους από τους οποίους 205.284 ήταν Χριστιανοί, 73.234 ήταν μωαμεθανοί και 81 Ισραηλίτες). Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΤΟ 1881

Χανίων 4 επαρχίες, 17 δήμους, 264 χωριά, 31.413 άρρενες + 30.060 θήλεις = 61.473

Σφακίων 3 επαρχίες, 14 δήμους, 117 χωριά, 15.729 άρρενες + 15.158 θήλεις = 30.887

Ρεθύμνης 4 επαρχίες, 16 δήμους, 209 χωριά, 23.356 άρρενες + 23.235 θήλεις = 46.591

Ηρακλείου 7 επαρχίες, 21 δήμους, 339 χωριά, 44.736 άρρενες + 43.229 θήλεις = 87965

Λασηθίου» 5 επαρχίες, 20 δήμους, 163 χωριά, 26.368 άρρενες + 25.881 θήλεις = 52249.

Σύνολο 23 επαρχίες, 88 δήμοι, 1092 χωριά, 141.602 άρρε-νες+137.563 θήλεις = 279.165.

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΟΛΕΩΝ: Ηράκλειο 21.368, Ρέθυμνο 9.274, Επισκοπή Πεδιάδος 5.659, Περιβόλια Κυδωνίας 5.629. Καστέλι πεδιάδος 5.595, Μοχός 5194.

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑ: Χανίων 42.729 χριστ. + 17.295 μωαμ. = 60.024 κατ. (συν 190 καθολικοί + 4 Διαμαρτυρόμενοι + 527 Ισραηλίτες). Σφακίων 29.595 χριστ. + 1.005 μωαμ. = 30.600 κάτ., Ρεθύμνης 33.029 χριστ. + 12.937 μωαμ. = 45.952 κατ. (συν 5 καθολικοί + 4 αρμένιοι + 31 Ισραηλίτες). Ηρακλείου 54.287 χριστ. + 32.742 μωαμ. = 87.029 κάτ., (συν 58 καθολικοί + 2 διαμαρτυρόμενοι + 51 Ισδραηλίτες). Λασηθίου» 43.301 χριστ. + 8.374 μωαμ. = 52.249 κάτοικοι. Σύνολο 202.934 χριστιανοί + 72.353 μουσουλμάνοι + 253 καθολικοί + 13 διαμαρτυρόμενοι συν 8 Αρμένιοι + συν 647 Ισραηλίτες = 276.208 κάτοικοι + 894 μοναχούς + 147 τεκέδες + 75 νοσοκομειακούς + 444 φύλακες + 1394 χωροφύλακες = 279.165.

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1890: Ο πληθυσμός της Κρήτης κατά επαρχία και Δήμο, σύμφωνα με την Τούρκικη απογραφή που έγινε το 1890 (βλέπε «Στατιστική πληθυσμού της Κρήτης» Νικ. Σταυράκη, Γ. Γραμματέως της Γ. Διοίκησης Κρήτης) είχε ως εξής:

ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ 140.205 άρρενες + 137.563 θήλεις = 277.768 + 1397 χωροφύλακες = 279.165.

ΚΑΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑ ΚΑΙ ΝΟΜΟ: Χανίων: 42729 χριστιανοί 190 καθολικοί 11 διαμαρτυρόμενοι 4 Αρμένιοι 17295 μουσουλμάνοι , 527 Ισδραηλίτες = 60.756. Σφακίων: 29.595 χριστιανοί + 1905 Μουσουλμάνοι = 30.600. Ηρακλείου: 54287 + 58 καθολικοί 2 διαμαρτυρ. 32742 μουσουλμάνοι 51 Ισδραηλίτες = 87.140. Ρεθύμνης 33.029 χριστιανοί + 5 καθολικοί + 4 Αρμένιοι + 12937 μουσουλμάνοι 31 Ισραηλίτες = 45999. Σύνολο 202.934 χριστιανοί, 253 καθολικοί 13 διαμαρτυρόμενοι 8 Αρμένιοι 72353 μουσουλμάνοι 647 Ισδραηλίτες = 276208

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ Ν. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ 1894: Ο Λοχαγός Νικόστρατος Θ. Καλομενόπουλος στα «Κρητικά» (Τοπογραφία και οδοιπορικά της νήσου Κρήτης), Αθήνα 1894, αναφέρει: «Η Κρήτη διοικητικώς διαιρείται εις πέντε Διοικήσεις ων προΐστανται Διοικηταί (μουτασερίφαι). Αι διοικήσεις αυτές εισίν αι εξής:

1) Η Διοίκηση των Χανίων. Αύτη έχει έδρα την πόλιν των Χανίων και πληθυσμόν 61.473 κατ. Περιλαμβάνει δε τας Επαρχίας: α) Κυδωνίας....., β) Κυσάμου, γ) Σελίνου

2) Η Διοίκηση των Σφακίων. Αύτη έχει έδρα το χωρίον του Αποκορώνου Βάμου και πληθυσμόν 30.600. Περιλαμβάνει δε τας επαρχίας: α) Αποκορώνου....., β) Αγίου Βασιλείου,.... γ) .....Σφακίων....

3) Η Διοίκηση της Ρεθύμνης. Αύτη έχει έδρα την πόλιν της Ρεθύμνης και πληθυσμόν 45.959 κατ. Περιλαμβάνει δε τας επαρχίας: α) Ρεθύμνης ....., β) Αμαρίου,....., γ) Μυλοποτάμου...

4) Η Διοίκηση Ηρακλείου. Αύτη έχει έδρα την πόλιν του Ηρακλείου και πληθυσμόν 87.029 κατ. Περιλαμβάνει δε τας επαρχίας: α) Μαλεβυζίου, ..., β) Τεμένους, ..., γ) Πεδιάδος, δ) Μονοφατίου, ... ε) Καινούργιου, στ) Πυργιωτίσης,...

5) Η Διοίκηση Λασιθίου». Αύτη έχει έδρα την πολιν του Μεραμπέλου Νεάπολιν και πληθυσμόν 51.675 κατ. Περιλαμβάνει δε τα επαρχίας α) Του Μεραμπέλου συγκείμενης εκ 31 χωρίων αποτελούντων 6 δήμους και κατοικουμένης υπό 15.940 κατ. Εξ ων 14.380 Έλληνες και 1500 Τούρκοι, β) Του: Λασιθίου συγκείμενης εκ 17 χωρίων αποτελούντων 2 δήμους και κατοικουμένων εκ 4.995 κατοίκων, απάντων Ελλήνων, γ) Της Βιάννου, συγκείμενης εκ 19 χωρίων αποτελούντων 4 δήμους και κατοικουμένης υπό 6.773 κατ. εξ ων 5.897 Έλληνες και 786 Τούρκοι, δ) της Ιεραπέτρας συγκείμενης εκ 19 χωρίων αποτελούντων 4 δήμους και κατοικουμένης 8.493 κατ. Εξ ων 6.000 Έλληνες και 2.493 μωαμ. Ε) Σητείας συγκείμενης εκ 77 χωρίων αποτελούντων 5 δήμους και κατοικουμένης υπό 15.469 κατ. Εξ ων 11.947 Έλληνες και 3.527 Τούρκοι.

Διοικητική Διαίρεση (Δήμοι) Κρήτης κατά το τέλος της Τουρκοκρατίας (Καρτ-ποστάλ 1897)

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1878 ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΑΣΗ ΧΑΛΕΠΑΣ

Η κήρυξη του Ρωσοτουρκικού πολέμου την Άνοιξη του 1877 και η διαφανόμενη ήττα της Τουρκίας θεωρήθηκε κατάλληλη ευκαιρία, για να λυθεί το Κρητικό ζήτημα. Έτσι τον Ιανουάριο του 1878 άρχισε νέα επανάσταση. Αρχηγός στις δυτικές επαρχίες ήταν ο Χατζή Μιχάλης Γιάνναρης και στις Ανατολικές ο Μιχάλης Κόρακας.

Αποτέλεσμα των ως άνω αγώνων ήταν ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Αδοσίδης (1818 – 1895) να υπογράψει στις 15 Οκτωβρίου τη λεγόμενη Σύμβαση της Χαλέπας στο ομώνυμο προάσιο των Χανίων, που αποτελούσε συνέχεια του Οργανικού Νόμου του 1868, ήταν ο νέος Οργανισμός της Κρήτης. Με τη σύμβαση αυτή δημιουργείται καθεστώς ημιαυτόνομης επαρχίας. Με τη σύμβαση αυτή παραχωρήθηκε ένα είδος αυτόνομου πολιτεύματος στην Κρήτη. Καθιερωνόταν ως επίσημη γλώσσα στη βουλή και στα δικαστήρια η Ελληνική, ιδρύονταν η Κρητική Χωροφυλακή από εντόπιους και κατ' αναλογία προς χριστιανούς και μουσουλμάνους. Ο Γενικός Διοικητής της Κρήτης μπορεί να είναι και Χριστιανός. Η πλειοψηφία της Βουλής να αποτελείται από Κρητικούς κ.α.

Ειδικότερα τον Ιανουάριο του 1878 το πολυπληθές χριστιανικό στοιχείο της Κρήτης ξεσηκώθηκε για μία ακόμη φορά κατά του Οθωμανού δυναστη, θέλοντας να εκμεταλλευθεί τη δυσμενή για τους Τούρκους εξέλιξη του Ρωσοτουρκικού Πολέμου και να επιτύχει την πολυπόθητη Ένωση με τη μητέρα Πατρίδα. Συγκρότησε την «Παγκρήτιο Επαναστατική Επιτροπή» στο Φρε Αποκορώνου, έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη της Αθήνας και του πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούφι (27 Δεκεμβρίου 1877).

Από την πλευρά του, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' με την προτροπή της Αγγλίας αναζήτησε πολιτική λύση στο αναφυέν πρόβλημα. Απέρριπτε, όμως, τα αιτήματα των χριστιανών, που ζητούσαν αυτονομία της Κρήτης και χριστιανό διοικητή ως ηγεμόνα. Η κίνησή του αυτή εξόργισε τους επαναστάτες, οι οποίοι μέχρι τα τέλη Μαρτίου είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους την κρητική ύπαιθρο, περιορίζοντας τους μουσουλμάνους στα φρούρια των μεγάλων πόλεων. Η ραγδαία αυτή εξέλιξη δημιούργησε προς στιγμήν ελπίδες ότι η Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα ήταν πολύ κοντά. Διαψεύστηκαν, όμως, όταν το Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουνίου - 13 Ιουλίου 1878), που συγκάλεσαν οι Μεγάλες Δυνάμεις, απέρριψε το σχετικό αίτημά τους, υποδεικνύοντας στην Τουρκία να προχωρήσει σε νέες παραχωρήσεις προς τους Χριστιανούς της Κρήτης. Πράγματι, στις 3 Οκτωβρίου 1878 υπογράφηκε η Σύμβαση ή Χάρτης της Χαλέπας, που χορηγούσε καθεστώς ημιαυτονομίας στη Μεγαλόνησο. Οι κυριότερες διατάξεις προέβλεπαν τα εξής: Ο Γενικός Διοικητής της Κρήτης θα μπορούσε να είναι και χριστιανός. Η θητεία του ήταν πενταετής, με δυνατότητα ανανέωσης. Ο Γενικός Διοικητής θα είχε ένα σύμβουλο από το άλλο θρήσκευμα (μουσουλμάνο αν ήταν χριστιανός και χριστιανό αν ήταν μουσουλμάνος). Γενική Συνέλευση (Βουλή), στην οποία θα πλειοψηφούσαν για πρώτη φορά οι χριστιανοί, θα είχε 80 μέλη (49 χριστιανούς και 31 μουσουλμάνους). Ίδρυση αστυνομικού σώματος με την επωνυμία Κρητική Χωροφυλακή, που θα στελεχωνόταν αποκλειστικά από ντόπιους. Αναγνώριση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσα των δικαστηρίων και της Γενικής Συνέλευσης. Μόνο τα επίσημα πρακτικά, οι αποφάσεις των δικαστηρίων και η επίσημη αλληλογραφία θα συντάσσονταν και στις δύο γλώσσες. Χορήγηση γενικής αμνηστίας σε όσους είχαν λάβει μέρος στην εξέγερση του 1878 και άδεια οπλοφορίας στους Κρητικούς, με την οποία θα μπορούσαν να κρατήσουν τα όπλα τους. Θεσμοθέτηση σημαντικών φορολογικών ελαφρύνσεων. Παραχώρηση για πρώτη φορά του δικαιώματος για την ίδρυση φιλολογικών συλλόγων και την έκδοση εφημερίδων.

Τη συμφωνία υπέγραψαν από Οθωμανικής πλευράς ο Βαλής της Κρήτης (γενικός διοικητής) Κωστάκης Αδοσίδης Πασάς, ο στρατηγός Μουχτάρ Πασάς και ο Σελίμ Εφέντι, ενώ από χριστιανικής πλευράς οι εκπρόσωποι της «Παγκρητίου Επαναστατικής Επιτροπής», Γεώργιος Παπαδοπετράκης, Κωσταρός Βολουδάκης, Ιωάννης Σφακιανάκης, Χαρίλαος Ασκούτσης, Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, Αντώνιος Μιχελιδάκης, Ζ. Θειακάκης, Κυριάκος Χατζηδάκης, Στυλιανός Σταυρούδης, Αντώνιος Σήφακας και Α. Μενεγίδης.

Η Σύμβαση επικυρώθηκε τις αμέσως επόμενες μέρες με φερμάνι του Σουλτάνου, ο οποίος το Νοέμβριο του 1878 διόρισε Βαλή της Κρήτης τον ελληνικής καταγωγής χριστιανό αξιωματούχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Ισκεντέρ Πασά (Αλέξανδρο Καραθεοδωρή).

Η Σύμβαση της Χαλέπας εφαρμόστηκε μέχρι την επόμενη εξέγερση των Κρητικών το 1889. Τα 11 χρόνια της εφαρμογής της αθετήθηκε πολλάκις από την Οθωμανική διοίκηση, όπως και ο Οργανικός Νόμος του 1868, και υπονομεύτηκε από την οξεία πολιτική και κομματική διαμάχη μεταξύ «Καραβανάδων» (συντηρητικών) και «Ξυπόλυτων» (φιλελεύθερων).

ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
1889: ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ

Το διάστημα από το 1878 έως το 1889 στην Κρήτη κυριαρχούσαν τα κομματικά πάθη. Δημιουργήθηκαν δύο κόμματα, των Συντηρητικών ή Καραβανάδων και των Φιλελευθέρων ή Ξυπόλυτων, με το οποίο πολιτεύεται για πρώτη φορά ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Οι οπαδοί των κομμάτων αυτών διακατέχονται από φανατισμό και επιδίδονται πολλές φορές σε πράξεις βίας. Στις εκλογές του 1888 που νίκησε για πρώτη φορά το κόμμα των Φιλελευθέρων, οι Συντηρητικοί τους κατηγορήσαν για νοθεία. Στις εκλογές που ακολούθησαν στις 2 Απριλίου 1889 νίκησαν ξανά οι Φιλελεύθεροι με μεγάλη διαφορά και ο Ελευθέριος Βενιζέλος εκλέχθηκε για πρώτη φορά πληρεξούσιος Κυδωνίας. Οι Συντηρητικοί ως αντίδραση στην ήττα τους, κατέθεσαν στις 6 Μαΐου 1889 ψήφισμα κηρύσσοντας την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Η πράξη αυτή δήλωνε την έναρξη νέου επαναστατικού κινήματος, το οποίο κλιμακώθηκε μέσα σε δυσμενείς συνθήκες. Η ελληνική κυβέρνηση με το Χαρίλαο Τρικούπη δήλωσε την αντίθεσή της και αποκλήρυξε την επανάσταση. Η Τουρκία από την πλευρά της αντέδρασε βίαια, επιβάλλοντας στρατιωτικό νόμο και ανακαλώντας όλες τις διατάξεις της Σύμβασης της Χαλέπας. Έτσι στο νησί για μια εξαετία (1890-1895) επικράτησε καθεστώς τρομοκρατίας με σφαγές, λεηλασίες, βαρύτατη φορολογία και όλες τις τραγικές καταστάσεις των παλαιότερων ετών, χάνοντας ό,τι μέχρι τότε είχε κερδίσει.

**1895 – 1896: ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
 (ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ)**

Το 1895 μέσα σ' ένα κλίμα γενικής αναρχίας, τρομοκρατίας και δολοφονιών από τους μουσουλμάνους, εμφανίστηκε μία σημαντική κρητική προσωπικότητα, ο Μανούσος Κούνδουρος, πρωτοδίκης στο Βάμο Χανίων από το 1890. Πρωτοστάτησε στην οργάνωση της Μεταπολιτευτικής Επιτροπής, διότι πίστευε ότι η Ένωση της Κρήτης δεν μπορεί να επιτευχθεί αν δεν προηγηθεί μια περίοδος αυτονομίας στο νησί. Γι' αυτό και ως πρόεδρος της Επιτροπής συνέταξε υπόμνημα, που υποβλήθηκε στους Πρόξενους των Μ. Δυνάμεων, ζητώντας τη δημιουργία αυτόνομης πολιτείας φόρου υποτελής στο Σουλτάνο και την επαναφορά, σε βελτιωμένη μορφή, των προνομίων της Σύμβασης της Χαλέπας. Η αντίδραση της τουρκικής πλευράς υπήρξε βίαιη και οδήγησε στην έναρξη της επανάστασης, αποκορύφωμα της οποίας υπήρξε η πολιορκία της τουρκικής φρουράς στο Βάμο (4-18 Μαΐου 1896). Ο αντίκτυπος της πολιορκίας ενδυνάμωσε τον αγώνα με την άφιξη εθελοντών και πολεμοφοδίων από την Αθήνα. Ως αντίποινα οι Τούρκοι επιδόθηκαν σε σφαγές κυρίως στα Χανιά και στο Ηράκλειο, γεγονός που προκάλεσε την άμεση αντίδραση των Μ. Δυνάμεων. Μετά από διαπραγματεύσεις ανάγκασαν το Σουλτάνο να δεχθεί το νέο Οργανισμό Κρήτης, με σημαντικές παραχωρήσεις για τους χριστιανούς. Η Επαναστατική Επιτροπή αποδέχθηκε το νέο πολίτευμα και η επανάσταση έληξε.

Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1897

Οι Τούρκοι δεν αποδέχθηκαν το νέο Οργανισμό Κρήτης και αντέδρασαν με βιαιοπραγίες στο Ηράκλειο και στο Ρέθυμνο. Στα Χανιά στις 23 και 24 Ιανουαρίου του 1897, εκτυλίχθηκαν τραγικές καταστάσεις μετά από άγριες σφαγές και την πυρπόληση της Επισκοπής και της χριστιανικής συνοικίας. Η έκρηξη μιας νέας επανάστασης ήταν αναπόφευκτη. Στο Ακρωτήριο Χανίων, οργανώθηκε το Επαναστατικό Στρατόπεδο με εκατό περίπου Κρητικούς, με σκοπό την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Ανάμεσά τους και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που ανέπτυξε έντονη διπλωματική δράση με τους ναυάρχους των Μ. Δυνάμεων. Η ελληνική κυβέρνηση με το Θεόδωρο Δηλιγιάννη, όταν πληροφορήθηκε ότι οι Μ. Δυνάμεις θα προβούν στη διεθνή κατοχή του νησιού, έστειλε εκστρατευτικό σώμα 1500 ανδρών με επικεφαλής τον Τιμολέοντα Βάσσο. Στις 1 Φεβρουαρίου αποβιβάστηκε στο Κολυμπάρι Χανίων, για να καταλάβει το νησί στο όνομα του βασιλιά των Ελλήνων, πετυχαίνοντας μαζί με τους επαναστάτες σημαντικές νίκες, όπως η κατάληψη του τουρκικού πύργου στις Βουκολιές. Όμως οι Μ. Δυνάμεις προειδοποιούν τον Βάσσο να μην πλησιάσει την πόλη των Χανίων σε ακτίνα 6 χιλιομέτρων, διότι διαφορετικά θα επέμβουν. Επίσης οι Μ. Δυνάμεις είχαν δημιουργήσει μια ουδέτερη ζώνη μεταξύ επαναστατών και Τούρκων για να αποφευχθεί η σύγκρουσή τους. Οι Τούρκοι όμως τους ανάγκασαν να παραβιάσουν τα όρια, με αποτέλεσμα στις 9 Φεβρουαρίου 1897, ο στόλος των Μ. Δυνάμεων που είχε αγκυροβολήσει στον κόλπο των Χανίων, να βομβαρδίσει το στρατόπεδο του Ακρωτηρίου. Εκεί διαδραματίστηκε το περιστατικό με τον αγωνιστή Σπύρο Καγιαλεδάκη (Καγιαλέ), ο οποίος ύψωσε ξανά την ελληνική σημαία όταν μία οβίδα κατέρριψε τον ιστό της. Η πράξη αυτή προκάλεσε παγκόσμια συγκίνηση και μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις ζητούσαν με ψηφίσματά τους τη λύση του κρητικού ζητήματος. Το Μάρτιο του 1897 οι Μ. Δυνάμεις αποφάσισαν να παραχωρήσουν αυτονομία. Οι Κρητικοί δεν την αποδέχθηκαν και η επανάσταση συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση σε όλο το νησί. Σκληρές μάχες διεξάγονταν στο Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Ιεράπετρα και κυρίως στις Αρχάνες, τις οποίες οι Τούρκοι, ως ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της επανάστασης, προσπαθούσαν επανειλημμένα να καταλάβουν. Εν τω μεταξύ η έναρξη του ελληνοτουρκικού πολέμου τον Απρίλιο του 1897 και η ταπεινωτική ήττα του ελληνικού στρατού, επηρέασε αποφασιστικά τις εξελίξεις στην Κρήτη, καθώς η ελληνική κυβέρνηση ανακάλεσε από εκεί τις δυνάμεις της. Ακολούθησαν Επαναστατικές Συνελεύσεις των Κρητών στους Αρμένους Χανίων, στις Αρχάνες Ηρακλείου και τέλος στο Μελιδόνι Χανίων, όπου αποφάσισαν να δεχτούν την αυτονομία. Μετά απ' αυτές τις εξελίξεις οι Τούρκοι τον Αύγουστο του 1898 στο Ηράκλειο προχώρησαν σε άγριες σφαγές εκατοντάδων χριστιανών και 17 Άγγλων στρατιωτών και του Πρόξενου της Αγγλίας και πυρπόλησαν το Βρετανικό Προξενείο. Με αφορμή αυτά τα γεγονότα ο τουρκικός στρατός διατάχθηκε με τελεσίγραφο των Μ. Δυνάμεων να αποχωρήσει οριστικά από το νησί. Το Νοέμβριο του 1898 Ύπατος Αρμοστής της Κρήτης ορίστηκε ο Πρίγκιπας Γεώργιος, γιος του βασιλιά Γεωργίου Α' της Ελλάδας. Μέχρι την άφιξή του τη διακυβέρνηση του νησιού ανέλαβε μία πενταμελής

Επιτροπή, το «Εκτελεστικόν Κρήτης». Έτσι κλείνει μια μακράιωνη περίοδος τουρκικής κατοχής και ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο της κρητικής ιστορίας.

1898: ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ (ΑΡΜΟΣΤΕΙΑ ΠΡΙΓΚΙΠΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ)

Στις 9 Δεκεμβρίου 1898 στο λιμάνι της Σούδας οι ναύαρχοι των Μ. Δυνάμεων και ο κρητικός λαός, υποδέχθηκαν τον Πρίγκιπα Γεώργιο με κάθε επισημότητα και μέσα σε κλίμα ιδιαίτερου ενθουσιασμού και πανηγυρισμών. Ως Ύπατος Αρμοστής Κρήτης ανέλαβε τη διοίκηση του νησιού, το οποίο παρέμεινε υπό την τουρκική επικυριαρχία, και υπό την προστασία των Μ. Δυνάμεων. Τότε ξεκινά η περίοδος της αυτονομίας, της λεγόμενης Κρητικής Πολιτείας. Αμέσως προκηρύχθηκαν εκλογές για τη συγκρότηση της Κρητικής Συνέλευσης, η οποία ψήφισε το πρώτο Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας, με την καθοριστική συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου στη θέσπισή του. Το Σύνταγμα αφού εγκρίθηκε από το βασιλιά Γεώργιο και από τις Μ. Δυνάμεις, δημοσιεύθηκε στις 16 Απριλίου 1899 στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Στις 17 Απριλίου ο Πρίγκιπας σχημάτισε την πρώτη κυβέρνηση, στην οποία συμμετείχε και ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως Σύμβουλος (Υπουργός) επί της Δικαιοσύνης. Τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του Πρίγκιπα συντελέστηκε πολύ αξιόλογο έργο στους τομείς της δημόσιας υγείας, παιδείας, δικαιοσύνης και οικονομίας. Συγκεκριμένα ιδρύθηκε η Τράπεζα Κρήτης, κόπηκε η κρητική δραχμή, συστάθηκε χωροφυλακή, εκσυγχρονίστηκε το δικαστικό σύστημα, χτίστηκαν σχολεία και λήφθηκαν νέα υγειονομικά μέτρα. Ωστόσο, όσον αφορά το κυριότερο θέμα, της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, ο Ύπατος Αρμοστής πίστευε ότι θα επιτευχθεί μέσω των προσωπικών του διαπραγματεύσεων με τους βασιλιάδες της Ευρώπης, λόγω των συγγενικών του σχέσεων μ' αυτούς. Βέβαια αποδείχθηκε γρήγορα ότι εκείνοι δεν επιθυμούσαν την αλλαγή του καθεστώτος στην Κρήτη, υπερασπίζοντας τα συμφέροντά τους.

Αντίθετος με την πολιτική του Πρίγκιπα βρέθηκε από την πρώτη στιγμή ο Ελευθέριος Βενιζέλος, υποστηρίζοντας ότι η ένωση πρέπει να πραγματοποιηθεί σταδιακά, μετά την πλήρη αυτονόμηση του νησιού, την αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων και την οργάνωση κρητικής πολιτοφυλακής. Η διαφωνία τους για το χειρισμό του μείζονος θέματος της ένωσης, καθώς και ο απολυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης του Πρίγκιπα οδήγησαν στην οριστική ρήξη μεταξύ τους, όταν στις 18 Μαρτίου 1901 απέλυσε το Βενιζέλο από τη θέση του Συμβούλου. Επίσης ξεκίνησε συκοφαντική εκστρατεία εναντίον του, με σκοπό την πολιτική εξόντωσή του. Ο Βενιζέλος για να υπερασπιστεί τις θέσεις του προχώρησε στη δημοσίευση σειράς άρθρων του στην εφημερίδα «Κήρυξ», που ο ίδιος εξέδιδε. Ο Πρίγκιπας επέτεινε τα αυταρχικά μέτρα εναντίον του κρητικού λαού, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η δυσαρέσκεια εναντίον του, κυρίως από την ανερχόμενη αστική τάξη, η οποία συσπειρώθηκε γύρω από το Βενιζέλο, που ήταν αρχηγός της Αντιπολίτευσης. Η κατάσταση οξύνθηκε ακόμη περισσότερο, όταν στις 26 Φεβρουαρίου 1905 οι εκπρόσωποι της αντιπολίτευσης υπέγραψαν προκήρυξη με αίτημα είτε την ένωση, είτε την αναθεώρηση του κρητικού Συντάγματος, ώστε να

απαλλαγούν από το δεσποτικό Πρίγκιπα. Η κίνησή τους αυτή δε βρήκε θετικό αντίκτυπο και διεύρυνε το χάσμα με την κρητική Κυβέρνηση.

9) ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ 1898 - 1913

Η Κρητική Πολιτεία (1896 – 1913) ήταν το επίσημο όνομα με το οποίο αναγνωρίστηκε η Κρήτη ως αυτόνομο κράτος (πλήρως ελεγχόμενο από τις Μεγάλες Δυνάμεις και υπό τουρκική επικυριαρχία, όπως υποδήλωνε και η σημαία της) μετά από την κρητική επανάσταση του 1896 και την απόσχισή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου και τέθηκε υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων (του Ηνωμένου Βασιλείου, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ρωσίας). Προπαρασκευή της αυτονομίας της Κρήτης υπήρξε η ιστορική Σύμβαση της Χαλέπας.

Η Κρήτη την 1η Δεκεμβρίου του 1913, μετά από το πέρας των Βαλκανικών πολέμων, ενσωματώθηκε και επίσημα στο ελληνικό κράτος. Ακριβώς ένα μήνα νωρίτερα (1 Νοεμβρίου 1913), ο σουλτάνος Μεχμέτ ο 5ος είχε παραιτηθεί από κάθε δικαίωμα επικυριαρχίας επί της μεγαλονήσου. Αιώνες αιμάτων και δακρύων στη μαρτυρική Κρήτη έβρισκαν επιτέλους την ιστορική τους δικαίωση.

Επί Κρητικής Πολιτείας (1898 – 1913) και με το νόμο 19/1899, σύμφωνα και με το άρθρο 95 του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας, η Κρήτη διαιρέθηκε σε πέντε νομούς ή άλλως διοικητικά διαμερίσματα: Χανίων, Σφακίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου (με την κατάργηση – συγχώνευση του Νομός Σφακίων στο Νομό Χανίων) και οι οποίοι αποτελούνταν από 23 επαρχίες μετά των τριών πόλεων: Χανίων, Ρεθύμνου και Ηρακλείου (σ.σ. κανονικά είχαμε 20 επαρχίες = 3 πόλεις Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά = 23) και 86 δήμων. Μάλιστα από τότε και εξής αντί της αραβικής ονομασίας Χάνδακας = ενετικά Candia άρχισε να χρησιμοποιείται το μινωικό τοπωνύμιο Ηράκλειο.

Με το Διάταγμα του Γεωργίου 11/6/1899 διορίστηκαν από τον Ύπατο Αρμοστή οι πρώτοι Νομάρχες της Κρήτης. Στο Νομό Χανίων ο Μεχμέτ Σταθάκης, στο Νομό Σφακίων ο Στυλιανός Φωτάκης, στο Νομό Ρεθύμνου ο Αντώνιος Βορεάδης, στο Νομό Ηρακλείου ο Γεώργιος Μαρής και στο Νομό Λασιθίου ο Γεώργιος Μυλωνογιαννάκης. Κάθε Νομάρχης ήταν Προϊστάμενος στο νομό του και είχε πολιτική, διοικητική και δικαστική εξουσία.

Με το Δημοτικό Νόμο 120/1900, οι Δήμοι της Κρήτης περιορίστηκαν σε 84 και μετονομάστηκαν κάποιοι απ' αυτούς. Νομός Χανίων είχε 16 Δήμους, Νομός Σφακίων 10 Δήμους, Νομός Ρεθύμνης 19 Δήμους, Νομός Ηρακλείου 20 Δήμους, Νομός Λασιθίου 20 Δήμους. Από τον επόμενο χρόνο, με το νόμο 411/1901, συστάθηκαν τρεις αστικοί Δήμοι, που αντιστοιχούσαν στις πόλεις: Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο, και 74 αγροτικοί ή άλλως επαρχιακοί, που κάλυπταν το υπόλοιπο τμήμα του νησιού. Κοινότητες δεν υπήρχαν Ιδρύθηκαν αργότερα με το νόμο Δ.Ν.Ζ. του 1912. Οι Δήμαρχοι ήταν αιρετοί.

Σύμφωνα με το Ν. Σταυράκη («Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης», Χανιά 1890 και 1900), ο συνολικός πληθυσμός της Κρήτης το 1900 ήταν 303.543. Απ' αυτούς οι 269.319 ήταν Χριστιανοί και οι 33.496 Μουσουλμάνοι και οι 728 Εβραίοι. Σε σύγκριση με τη Στατιστική του 1881, όπου οι Χριστιανοί ήταν 205.010 και οι Μουσουλμάνοι 73.234, βλέπουμε ότι οι Μουσουλμάνοι είχαν ελαττωθεί κατά το 1900 κατά 40.000 περίπου, ενώ οι Χριστιανοί είχαν αυξηθεί κατά 64.000. Ως το 1908 ο Χριστιανικός πληθυσμός είχε αυξηθεί ακόμη περισσότερο, ενώ ο Μουσουλμανικός λιγόστευε κάθε μέρα. Στην απογραφή του 1912 οι Χριστιανοί ήταν 307.812 και οι Μουσουλμάνοι 27.852.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ

25 Αυγούστου 1898: Εξαγριωμένοι Τούρκοι, για να εμποδίσουν την απελευθέρωση της Κρήτης, πυρπόλησαν πολλές οικίες, κατάσφαξαν 700 άοπλους χριστιανούς, μεταξύ αυτών και 18 Άγγλους στρατιώτες και τον πρόξενο της Αγγλίας Λυσίμαχο Καλοκαιρινό. Οι άγριες αυτές σφαγές αποτέλεσαν τον καταλύτη των εξελίξεων και επέσπευσαν τη λύση του κρητικού δράματος. Εκδιώχτηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία, Ιταλία, Αυστρία) ο τουρκικός στρατός από την Κρήτη και παράλληλα ως λύση του κρητικού ζητήματος προτείνουν αφενός την αυτονομία της Κρήτης και αφετέρου προτείνουν το βασιλιά Γεώργιο της Ελλάδας να εγκρίνει το διορισμό του Πρίγκιπα Γεωργίου ως ύπατου Αρμοστή των Μ. Δυνάμεων στην Κρήτη 3 Νοεμβρίου 1898: Τα τελευταία τουρκοαιγυπτιακά στρατεύματα υποχωρούν από την Κρήτη

24 Σεπτεμβρίου 1898 οι Κρητικοί κηρύσσουν την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, αλλά η Ελληνική Κυβέρνηση δεν τη δέχτηκε, γιατί φοβόταν πόλεμο με την Τουρκία.

28 Νοεμβρίου 1898: Οι Μ. Δυνάμεις αποφασίζουν να διοριστεί ύπατος Αρμοστής Κρήτης ο πρίγκιπας Γεώργιος.

9 Δεκεμβρίου 1898: Παρά τη διαμαρτυρία της Πύλης, φτάνει στα Χανιά, ως πρώτος Ύπατος Αρμοστής, ο Πρίγκιπας Γεώργιος. Η Κρητική Πολιτεία αποτελεί πια μια πραγματικότητα.

8 Φεβρουαρίου 1899: Η Α' Συντακτική Συνέλευση Κρητών ψηφίζει το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας.

17 Απρίλη 1899: Ο Πρίγκιπας διορίζει την πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας, με την ακόλουθη σύνθεση Συμβούλων: (Υπουργοί) Ελευθέριος Βενιζέλος της Δικαιοσύνης, Μανούσος Κούνδουρος των Εσωτερικών και της Συγκοινωνίας, Νικόλαος Γιαμαλάκης της Δημόσιας Εκπαίδευσης και

των Θρησκευτικών, Κωνσταντίνος Φούμης των Οικονομικών και Χασάν Σκυλλιανάκης της Δημόσιας Ασφάλειας.

18 Μαρτίου 1901: Ο πρίγκιπας Γεώργιος απολύει τον Ελευθέριο Βενιζέλο, επειδή τον προηγούμενο μήνα τον είχε καταγγείλει για αυταρχική διακυβέρνηση. Επί της ουσίας γιατί ο Βενιζέλος επεδίωκε τη διάλυση της Κρητικής Πολιτείας και την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, ενώ ο Πρίγκιπας δεν ήθελε κάτι τέτοιο.

10 Μαρτίου 1905: Η αυταρχικότητα και η αδιαλλαξία του πρίγκιπα οδηγούν στην επανάσταση της Θερσίας. Εκεί ο Βενιζέλος κηρύσσει ένοπλο επαναστατικό αγώνα με 1000 επαναστάτες για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

11 Μαρτίου 1906: Παραίτεται ο Πρίγκιπας Γεώργιος. Τον διαδέχεται ο Αλέξανδρος Ζαΐμης.

13 Ιουνίου 1909: Αποχωρούν από την Κρήτη τα διεθνή στρατεύματα.

14 Αυγούστου 1909: Επανάσταση στο Γουδί. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος καλεί τον Ελευθέριο Βενιζέλο να αναλάβει τη διακυβέρνηση της Ελλάδος.

6 Οκτωβρίου 1910: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ορκίζεται Πρωθυπουργός της Ελλάδος, αφού πρώτα εκλέχτηκε ως βουλευτής της Αττικοβοιωτίας.

5 Οκτωβρίου 1912: Α' Βαλκανικός πόλεμος

5 Οκτωβρίου 1912: Β' Βαλκανικός πόλεμος

1η Δεκεμβρίου του 1913 η Κρήτη ενσωματώθηκε και επίσημα στο ελληνικό κράτος. Ακριβώς ένα μήνα νωρίτερα (1 Νοεμβρίου 1913), ο σουλτάνος Μεχμέτ ο 5ος είχε παραιτηθεί από κάθε δικαίωμα επικυριαρχίας επί της μεγαλονήσου. Αιώνες αιμάτων και δακρύων στη μαρτυρική Κρήτη έβρισκαν επιτέλους την ιστορική τους δικαίωση.

1905: ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΘΕΡΙΣΟΥ

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αποφάσισε ότι μοναδική έξοδος από την κρίση θα ήταν η ένοπλη εξέγερση του κρητικού λαού εναντίον της Αρμοστείας. Στις 10 Μαρτίου 1905 συγκέντρωσε μαζί με τους στενούς του συνεργάτες Κωνσταντίνο Φούμη και Κωνσταντίνο Μάνο, στο ορεινό χωριό Θέρισο των Χανίων περίπου τριακόσιους ένοπλους άνδρες και κήρυξε το επαναστατικό κίνημα, με κύριο σκοπό την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Πολύ γρήγορα η επανάσταση εξαπλώθηκε σε όλο το νησί με τη συμμετοχή σημαντικών προσωπικοτήτων και ενισχύθηκε με όπλα και χρήματα. Όπως ορθά είχε προβλέψει ο Βενιζέλος, ο Πρίγκιπας δεν διέθετε τις απαραίτητες δυνάμεις για να τους αποκρούσει και οι Μ. Δυνάμεις δεν κατέληξαν σε κοινή απόφαση για τη στάση που θα τηρούσαν. Μόνο η Ρωσία στάθηκε στο πλευρό του Πρίγκιπα και επενέβη στρατιωτικά εναντίον των επαναστατών, με κυριότερες μάχες στο Ατσιπόπουλο Ρεθύμνου και στη Γεωργιούπολη Χανίων. Στο Θέρισο ο Βενιζέλος αμέσως σχημάτισε την «Προσωρινή Κυβέρνηση Κρήτης», η οποία για τη στήριξη του αγώνα, οργάνωσε υπηρεσίες, εξέδωσε δική της εφημερίδα «Το Θέρισο» και τύπωσε γραμματόσημα. Παρά τις εκκλήσεις του Γεωργίου οι επαναστάτες δεν παραδόθηκαν και εκείνος προχώρησε

στην επιβολή στρατιωτικού νόμου, με συλλήψεις, λογοκρισία του Τύπου και απαγόρευση των συγκεντρώσεων. Εν τω μεταξύ η απήχηση του κινήματος στην Ελλάδα ήταν μεγάλη, με την κάλυψή του από τον αθηναϊκό τύπο και με συγκεντρώσεις υποστήριξης. Ο Βενιζέλος κινήθηκε μέσω της διπλωματικής οδού και όχι τόσο μέσω συγκρούσεων που μπορούσαν να οδηγήσουν σε εμφύλια διαμάχη τους Κρητικούς. Μετά από εντατικές διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους των Μ. Δυνάμεων, κατέληξαν στις 15 Νοεμβρίου 1905 στις Μουρνιές Χανίων, στον τερματισμό της επανάστασης. Μία Διεθνής Εξεταστική Επιτροπή, που συστάθηκε για τη μελέτη του κρητικού ζητήματος, πρότεινε την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, γεγονός που δεν έγινε δεκτό από τις Μ. Δυνάμεις. Όμως αποδέχθηκαν άλλες προτάσεις για σημαντικές μεταρρυθμίσεις, ώστε να αποκατασταθεί η τάξη και η ηρεμία στο νησί. Ο Πρίγκιπας Γεώργιος δεν τις δέχθηκε και στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1906 παραιτήθηκε από τη θέση του και αναχώρησε από την Κρήτη. Τα επιτεύγματα της επανάστασης του Θερίσου ήταν όλα σημαντικά, όπως η αναθεώρηση του Συντάγματος και η ψήφιση άλλου πιο δημοκρατικού, η προβολή ξανά του άλυτου Κρητικού Ζητήματος και ταυτόχρονα η πανελλήνια ανάδειξη του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η επανάσταση αυτή υπήρξε ο κυριότερος καταλύτης των μετέπειτα εξελίξεων, ώστε να επιτευχθεί σταδιακά ο απώτερος σκοπός της ένωσης.

1906 – 1908: ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ (ΑΡΜΟΣΤΕΙΑ ΑΛ. ΖΑΪΜΗ)

Ο βασιλιάς των Ελλήνων διόρισε στις 18 Σεπτεμβρίου 1906, νέο Υπατο Αρμοστή το μετριοπαθή πολιτικό Αλέξανδρο Ζαΐμη, με τον οποίο εγκαινιάστηκε μια νέα πιο ομαλή και φιλελεύθερη περίοδος διακυβέρνησης του νησιού. Στις 2 Δεκεμβρίου 1906 η Β' Συντακτική Συνέλευση των Κρητών προχώρησε στην ψήφιση του νέου δημοκρατικού Συντάγματος. Στη νέα κυβέρνηση που σχηματίστηκε, ο Ελευθέριος Βενιζέλος συμμετείχε ως Σύμβουλος (Υπουργός) Δικαιοσύνης και Εξωτερικών. Γρήγορα η Κρήτη μπήκε σε τροχιά προόδου, με την ανάκαμψη της οικονομίας, με την αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης και της δικαιοσύνης και με τη βελτίωση της δημόσιας υγείας και της παιδείας. Επίσης ενισχύθηκαν οι δεσμοί του νησιού με το ελληνικό κράτος, ενώ παράλληλα μειώθηκε ο πιεστικός έλεγχος των Μ. Δυνάμεων. Η συγκρότηση της κρητικής Πολιτοφυλακής με Έλληνες αξιωματικούς, της πρώτης στρατιωτικής δύναμης του νησιού, οδήγησε τις Μ. Δυνάμεις να αποσύρουν σταδιακά, από τον Ιούλιο του 1907, τα στρατεύματά τους από την Κρήτη.

1908 – 1909: ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΑΡΜΟΣΤΕΙΑΣ – ΚΗΡΥΞΗ ΕΝΩΣΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΕΛΛΑΔΑ – ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΑΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Μέχρι το 1908 η Κρητική Πολιτεία λειτουργούσε ομαλά, όταν τρία σημαντικά γεγονότα στο χώρο των Βαλκανίων ήρθαν να επηρεάσουν τις κρητικές εξελίξεις. Το κίνημα των Νεοτούρκων, η ανακήρυξη της Βουλγαρίας σε ανεξάρτητο βασίλειο και η προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την

Αυστροουγγαρία, θεωρήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση ως κατάλληλες ευκαιρίες για τη διεκδίκηση της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Στα Χανιά στις 23 Σεπτεμβρίου 1908, οργανώθηκε από πολιτικούς μεγάλη συγκέντρωση, όπου με ψήφισμα κηρύχθηκε η κατάργηση της Αρμοστείας και η ένωση με την Ελλάδα. Το ίδιο συνέβη σε ανάλογες κινητοποιήσεις σε όλο το νησί. Την επομένη η επίσημη κυβέρνηση της Κρήτης εξέδωσε αντίστοιχο ενωτικό ψήφισμα και η κρητική Βουλή, αφού το επικύρωσε, προχώρησε στην κατάργηση της Αρμοστείας και του κρητικού Συντάγματος και στην εισαγωγή του ελληνικού. Ο Ζαΐμης, ο οποίος τότε απουσίαζε στην Αίγινα, δεν επέστρεψε στην Κρήτη, διότι τον Οκτώβριο του 1908 σχηματίστηκε προσωρινή διακομματική κυβέρνηση (πενταμελής Εκτελεστική Επιτροπή), η οποία ορκίστηκε στο όνομα του βασιλιά των Ελλήνων. Οι Μ. Δυνάμεις, οι οποίες μέχρι τον Ιούλιο του 1909 ολοκλήρωσαν την αποχώρηση των στρατευμάτων τους από την Κρήτη, αρχικά αντέδρασαν θετικά απέναντι σ' αυτές τις εξελίξεις. Μετά όμως από πιέσεις των Νεότουρκων υποχώρησαν ως προς την επίλυση του Κρητικού Ζητήματος. Μάλιστα όταν υψώθηκε η ελληνική σημαία στο Φρούριο Φιρκά των Χανίων, διέταξαν αμέσως την υποστολή της. Επειδή όμως δε βρέθηκε κάποιος Κρητικός να την υποστεί, ένα άγημα των Μ. Δυνάμεων αποβιβάστηκε στο Φιρκά και απέκοψε τον ιστό της. Η ελληνική κυβέρνηση κράτησε παθητική στάση και δεν δέχθηκε την ένωση για να αποφύγει περαιτέρω περιπλοκές. Υπό αυτές τις συνθήκες, τον Αύγουστο του 1909, η προσωρινή διακομματική κυβέρνηση Κρήτης αναγκάστηκε να παραιτηθεί και η κρητική Βουλή όρισε μία νέα τριμελή Επιτροπή για τη διακυβέρνηση του νησιού, την οποία διαδέχθηκε το Δεκέμβριο του 1909 νέα κυβέρνηση με τους Κ. Φούμη, Γ. Σκουλούδη και Αλ. Παπαχατζάκη.

1909 – 1910: ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΓΟΥΔΙ – Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ – ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΛΛΑ- ΔΑΣ

Στην Αθήνα τον Αύγουστο του 1909 εκδηλώθηκε επαναστατικό κίνημα στο Γουδί, με αφορμή την παρατεταμένη πολιτική κρίση και την κρίση στις ένοπλες δυνάμεις, μετά την ήττα της Ελλάδας στον πόλεμο με την Τουρκία το 1897. Το κίνημα οργανώθηκε από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο με αρχηγό το συνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά. Σύντομα οι διαφωνίες μεταξύ των στρατιωτικών και των παλαιών πολιτικών κομμάτων οδήγησαν σε πολιτικό αδιέξοδο. Τότε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος προσκάλεσε στην Αθήνα τον Ελευθέριο Βενιζέλο για να μεσολαβήσει ώστε να τερματιστεί η κρίση. Μετά τη θετική παρέμβαση του Βενιζέλου, σχηματίστηκε στις 18 Ιανουαρίου 1910 νέα κυβέρνηση με το Στέφανο Δραγούμη, που θα προχωρούσε στην αναθεώρηση του Συντάγματος. Αμέσως μετά ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Κρήτη και συμμετείχε το Μάρτιο του 1910 στις εκλογές που προκήρυξε η κυβέρνηση του νησιού. Το κόμμα του νίκησε και ο ίδιος ανέλαβε Πρωθυπουργός στη νέα κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας. Μπροστά όμως στον κίνδυνο εσωτερικής πολιτικής κρίσης και πιθανής επέμβασης των Μ. Δυνάμεων, ανέστειλε για ένα τετράμηνο τη λειτουργία της κρητικής Βουλής και ο ίδιος στα τέλη Ιουνίου του 1910 αναχώρησε για την Ελβετία. Εν τω μεταξύ τον Αύγουστο του 1910

στην Ελλάδα προκηρύχθηκαν εκλογές και ενώ ο Βενιζέλος αρνήθηκε από το εξωτερικό όπου παρέμενε, οι φίλοι του έθεσαν την υποψηφιότητά του, με αποτέλεσμα να εκλεγεί πρώτος βουλευτής Αττικοβοιωτίας. Επιστρέφοντας στα Χανιά παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία της Κρήτης και αναχώρησε για την Αθήνα, όπου στις 6 Οκτωβρίου 1910 ανέλαβε τα καθήκοντα του Πρωθυπουργού της Ελλάδας.

1910 – 1912: Διοίκηση Κρήτης από Τριμελείς Επιτροπές – Κρήτες βουλευτές στην ελληνική Βουλή – Έναρξη Βαλκανικών Πολέμων

Η Κρήτη, μετά την αναχώρηση του Βενιζέλου, κατά τα έτη 1910-1912 διοικείται με το σύστημα των τριμελών Επιτροπών. Το Νοέμβριο του 1911 και τον Απρίλιο του 1912 οι Κρήτες βουλευτές επιδιώκουν να εισέλθουν στην ελληνική Βουλή, όμως ο Βενιζέλος δεν έκανε δεκτό το αίτημά τους, πιστεύοντας ότι η ενέργειά τους ήταν πρόωρη και ότι απαιτούνταν λεπτοί διπλωματικοί χειρισμοί για να αποφευχθούν αρνητικές αντιδράσεις, τόσο από την πλευρά των Μ. Δυνάμεων, όσο και της Τουρκίας. Η άρνηση του Βενιζέλου οδήγησε σε επαναστατική κινητοποίηση στην Κρήτη και τη συγκρότηση νέας τριμελούς Επιτροπής με πρόεδρο τον Αντώνιο Μιχελιδάκη. Τελικά η έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων υπήρξε το καθοριστικό γεγονός που επέτρεψε την είσοδό τους, την 1η Οκτωβρίου 1912, στο ελληνικό Κοινοβούλιο μέσα σε ενθουσιώδη ατμόσφαιρα.

1912 – 1913: Γενικός Διοικητής Κρήτης ο Στέφανος Δραγούμης – Λήξη Βαλκανικών Πολέμων – Ένωση Κρήτης με Ελλάδα

Η υποδοχή των Κρητών βουλευτών στην ελληνική Βουλή δε συνεπαγόταν βέβαια την επίτευξη της ένωσης. Ο Βενιζέλος θέλοντας να παραμείνει το καθεστώς της Κρητικής Πολιτείας, όπως επιθυμούσαν και οι Μ. Δυνάμεις, διόρισε στις 11 Οκτωβρίου 1912, Γενικό Διοικητή Κρήτης το Στέφανο Δραγούμη. Έκρινε ότι η διατήρηση της αυτονομίας του νησιού ήταν απαραίτητη κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων και ότι μετά το πέρας τους θα δινόταν οριστική λύση στο Κρητικό ζήτημα. Πράγματι με τη λήξη του Α' Βαλκανικού Πολέμου υπογράφηκε η Συνθήκη ειρήνης του Λονδίνου (17 Μαΐου 1913), σύμφωνα με την οποία ο Σουλτάνος παραιτήθηκε από όλα τα δικαιώματά του στην Κρήτη και την παραχώρησε στη Βουλγαρία, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και την Ελλάδα. Στη συνέχεια με τη λήξη και του Β' Βαλκανικού Πολέμου και την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου 1913), η Βουλγαρία παραιτήθηκε από κάθε αξίωση στο νησί, όπως και κάθε άλλο βαλκανικό κράτος, και το παραχώρησε στην Ελλάδα. Τέλος με ειδική Συνθήκη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, τη Συνθήκη των Αθηνών (1 Νοεμβρίου 1913), ο Σουλτάνος παραιτήθηκε από κάθε δικαίωμα επικυριαρχίας στην Κρήτη και επιπλέον ρυθμίστηκαν επιμέρους θέματα που αφορούσαν το νησί. Η καθοριστική συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου για την επιτυχή έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων, οδήγησε στην πολυπόθητη ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Έτσι την 1η Δεκεμβρίου 1913 κηρύχθηκε η ένωση σε επίσημη τελετή που πραγματοποιήθηκε στο Φρούριο του Φιρκά Χανίων. Εκεί υψώθηκε η ελληνική σημαία παρουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου, του Πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου, κορυφαίων αγωνιστών, όπως του Χατζή Μιχάλη Γιάνναρη και του Αναγνώστη Μάντακα, και πλήθος κόσμου, που

εκδήλωνε τη χαρά του με πρωτοφανείς πανηγυρισμούς. Οι πολύχρονοι και αιματηροί αγώνες του κρητικού λαού είχαν πλέον δικαιωθεί.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΕΠΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Σύμφωνα με το τότε σχολικό βιβλίο της Κρητικής Πολιτείας «Γεωγραφία Κρήτης υπό Γεωργίου Ι. Λελεδακι, Χανιά 1905»:

<< Το εμβαδόν της Κρήτης είναι 8618 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Ο Πληθυσμός της Κρήτης ανέρχεται εις 310.362 κατ. Εκ των οποίων Χριστιανοί 271.585, μωαμεθανοί 31.955, Ισραηλίται 726 και ξένοι 6.096. Φυσικώς η Κρήτη διαιρείται εις τέσσερα μεγάλα τμήματα: Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου και Σητείας μετά της Ιεράπετρας.....

Η Κρήτη διοικητικώς διαιρείται εις 5 Νομούς: **Νομόν Χανίων, Σακίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου και Λασηθίου**. Οι νομοί υποδιαιρούνται εις 23 επαρχίας μετά των πόλεων (σ.σ. κανονικά έχουμε 20 επαρχίες + 3 πόλεις Χανια, Ρέθυμνο, Ηράκλειο = 23) και αι επαρχίαι εις 86 δήμους.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ. Πληθυσμός 71.664 κατοίκους. Ο Νομός ούτος, περιλαμβάνων το δυτικόν της Κρήτης, διαιρείται εις τρεις επαρχίας: Κυδωνίας, Κισάμου και Σελεύνου.

1) Επαρχία Κυδωνίας. Πρωτεύουσα του Νομού και της Κρητικής Πολιτείας είναι τα ΧΑΝΙΑ (21.001 κάτ. των οποίων Χριστιανοί μεν είναι 11.091, Μουσουλ. δε 9.271 και Ισραηλίται 639) πάλαι Κυδωνία, περιβαλλόμενα υπό τειχών ανεγερθέντων από των Ενετών κατά τον δέκατον έκτο αιώνα, αποτελούνται δ' εκ της εντός των τειχών πόλεως και των έξωθι συνοικιών Κουμ Κατό, Καινούργια Χώρας και Βαρουσίου και εκ της κωμοπόλεως Χαλέπας. Είναι έδρα του Υπάτου Αρμοστού Κρήτης, των Γενικών Προξένων των Μ. Δυνάμεων και του Επισκόπου Κυδωνίας και Αποκορώνου. Έχει τα ανάκτορα του Ηγεμόνος, το Νομαρχιακόν κατάστημα, το τελωνείον, εκπαιδευτήρια αρρένων και Θηλέων, Γυμνασιον και Επισκοπήν, εκτός δε των τειχών τον Δημοτικόν κήπον, Στρατώννα, το μέγαρο των Δικαστηρίων εν τω οποίω λειτουργούσι τα δημόσια γραφεία των Ανωτέρων Διευθύνσεων της Κρητικής Πολιτείας, το Εφετείον, Πρωτοδικείον, Κακουργιοδικείον κ.λπ. και το Δημοτικό Νοσοκομείον.

2) Επαρχία Κισάμου. Αύτη κείται εις το ΒΔ άκρον της Κρήτης και είναι μία εκ των πολυπληθεστέρων και μεγαλυτέρων την έκτασιν. Πρωτεύουσα αυτής είναι το Καστέλι (670 κάτ.), κείμενον επι των ερειπίων της αρχαίας πόλεως Κισάμου....

3) Επαρχία Σελεύνου. Η επαρχία αύτη περιλαμβάνει τα ΝΔ της Κρήτης. Πρωτεύουσα αυτής είναι η Κάντανος.....

ΝΟΜΟΣ ΣΦΑΚΙΩΝ. Πληθυσμός 26.508 κατ. Ο Νομός Σφακίων αποτελείται εκ των επαρχιών Αποκορώνου και Σφακίων, κείται δε μεταξύ των νομών Χανίων και Ρεθύμνης.

1) Επαρχία Αποκορώνου. Πρωτεύουσα αυτής είναι ο Βάμος (1038 κάτ.).....

2) Επαρχία Σφακίων. Πρωτεύουσα είναι η Χώρα Σφακίων (566 κάτ.), πατρίς του Δασκαλογιάννη...

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ. Πληθυσμός 60.200 κάτ. Κείμενος Δ. του νομού Σφακίων, διαιρείται εις 4 επαρχίας: Ρεθύμνης, Αγίου Βασιλείου, Αμαρίου και Μυλοποτάμου.

1) Επαρχία Ρεθύμνης. Πρωτεύουσα του Νομού και της επαρχίας είναι η πόλη ΡΕΘΥΜΝΑ (9308 κάτ.), των οποίων Χριστιανοί μεν είναι 3.717, Μωαμεθανοί δε 5.575,

2) Επαρχία Αγίου Βασιλείου. Μέλαμπες (1180 κάτ.) πατρίς των τεσσαρων νέων Μαρτύρων κατά το 1824 μαρτυρήσαντων....

3) Επαρχία Αμαρίου. Νεύς Αμάρι έδρα ειρηνοδικείου και δήμου. Μερωνας (579 κάτ.)...

4) Επαρχία Μυλοπόταμου. Πάνορμον (Καστέλλι) παράλιος Κωμόπολις, Μαργαρίταις (980 κάτ.), Ανώγεια (2,363 κάτ.)

ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ. Πληθυσμός 94.840. Ο Νομός Ηρακλείου διαιρείται εις 6 επαρχίας: Τεμένους, Μαλεβυζίου, Πεδιάδος, Μονοφασιού, Καινούριου και Πυργιωτίσσης. Πρωτεύουσα του Νομού είναι το ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ (22.481 κάτ.) των οποίων Χριστιανοί με είναι 10763, Μουσουλμάνοι δε 11659. Περιβάλλεται υπό ενεπικού τείχους λίαν οχυρού και κείται επί του αρχαίου Ηρακλείου-Ματίου, επινείου της Κνωσσού. Υπο των Αράβων εκαλείτο Ράμππ' ελ Καντάκ, υπό των Ενετών Κάνδια και υπο των Κρητών Μεγάλο Κάστρο, τω δε 1832 απεδόθη αυτώ το παλαιόν όνομα Ηράκλειον.

1) Επαρχία Τεμένους. Πρωτεύουσα Επάνω Αρχάνας (2570 κατ.)...

2) Επαρχία Μαλεβυζίου. Πρωτεύουσα Άγιος Μύρων (1204 κάτ). Πλησίον ταύτης πιστεύεται ότι έκειτο **η αρχαία πόλις Ραύκος, ήτις έπειτα προς τιμήν του επισκόπου Κρήτης Μύρωνος**, γεννηθέντος εν αυτή, ωνομάσθη Άγιος Μύρων. Κρουσώνας (1749 κάτ.)...

3) Επαρχία Πεδιάδος. Πρωτεύουσα αυτής είναι το Καστέλλι (777 κάτ.). Ξειδάς (533 κάτ.) κώμη κειμένη επί λόφου επί ερειπίων της αρχαίας πόλεως Λύκτου...

4) Επαρχία Μονοφασιού. Κυριώτεροι κώμα είναι Χάρακας (658 κατ.), Πύργος έδρα Ειρηνοδικείου, ...

5) Επαρχία Καινούριου. Πρωτεύουσα είναι οι Μοίραις έδρα των Αρχών...

6) Επαρχία Πυργιωτίσσης. Έχει πρωτεύουσα το Τυμπάκι (1624 κατ.),....

ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΗΘΕΙΟΥ. Πληθυσμός 57.168.Κόλποι: Ο της Καμάρας και των Διδύμων, του Παλαιόκαστρου και ο Μακρύς Γιαλός. Λιμένες Όρμοι. Ο λιμήν του Πόρου, Όρμοι του Σίσι, του Αγίου Νικολάου, του Λιμένος Σητείας προς Β., της Ερημουπόλεως, της Καρούμπας προς Α. της Σητείας, της Ιεράπετρας και Σιδωνίας ή Ψαράς Φοράδας προς Ν.

1) Επαρχία Μιραμπέλλου. **Πρωτεύουσα αυτής είναι η Νεάπολις** (4409 κάτ.) απαρτιζομένη εκ της κωμοπόλεως Νεαπόλεως, της Βουλισμένης και 12 μετοχίων και κείμενη επι μαγευτικωτάτης θέσεως, έχει οδούς ευθείας, πλατείας και ωραίας εξοχάς. Έδρα του επισκόπου Πέτρας, έχει ημιγυμνάσιον, Ανώτερον Παρθηναγωγείον και κατωτέρα Σχολεία αρρένων και θηλέων. Έχει διοικητήριον περιλαμβάνον την Μοιραρχίαν, το Ταχυδρομείου και λοιπά γραφεία. Είναι πατρίς του πάπα Ρώμης Αλεξάνδρου του Ε'. **Άγιος Νικόλαος (509 κάτ.) κωμόπολις ευλίμενος. Ενταύθα τω 1826 ο Δημ.**

Κοτζιάς εκυκλώθη επό 13 τουρκικών πλοίων και εξήλθε νικητής, καταβυθίσας εν πλοίον τουρκικόν. Έδρα του Νομού, Πρωτοδικείου, Ειρηνοδικείου, Υποτελωνείου και Λιμεναρχείου. Κρητσά (2355 κάτ.). Καλό Χωριό, νοσώδες χωριόν κατ' ευφημισμὸν καλούμενον ούτω (569 κάτ.) επί των ερειπίων της πόλεως Ισρώνος....

2) Επαρχία Λασιθίου. Πρωτεύουσα είναι Τζερμιάδων (1032 κάτ) επί ωραίας τοποθεσίας, έδρα δήμου, Ειρηνοδικείου και Ελλην. Σχολείου, Μαρμακέτο πατρίς του Καζάνη. Ψυχρόν πατρίς του Ευεργέτου του Εθνικού πανεπιστημίου Αντ. Παπαδάκη. Άνωθεν ταύτης κείται το Δικταίο Άντρον, που μυθολογείται ότι εγεννήθη ο Ζεϋς. Εν αυτώ δε εμφαντάζετο οι αρχαίοι ότι συνωμίλει και ο Μίνως μετά του Διός, ότε έγραφε τους Νόμους.....

3) Επαρχία Βιάννου. Πρωτεύουσα Άνω Βιάννος (860 κατ.) αποτελούμενη εκ τριών συνοικιών, κειμένων επί των ερειπίων της αρχαίας πόλεως εν η ετελείτο μεγαλοπρεπής θυσία εις τον Δία δια φόνου πολλών εχθρών καλούμενη εκατομφόνια.

4) Επαρχία Ιεραπέτρας. Πρωτεύουσα είναι η Ιεράπετρα (2.164 κάτ.) επί της θέσεως της αρχαίας Ιεραπύτνης, μιας των αρχαίων πόλεων κατά τα μέρη ταύτα. Έδρα τους Επισκόπου Ιεράς και Σητείας, Υποτελωνείου και Ελληνικού Σχολείου. Έχει μικρόν τεχνητόν λιμένα. Ανατολή (659 κατ.) έδρα Δήμου. Μάλλαις (853 κατ.) κειμένη παρά τα ερείπια της αρχαίας πόλεως Μάλλα. Καλαμαύκα (538 κάτ.). Μεσελέροι μικρά κώμη παρά την οποίαν έκειτο η αρχαία πόλις Ωλερος. Κάτω χωριό (497 κάτ.) έδρα δήμου...

5) Επαρχία Σητείας. Πρωτεύουσα είναι ο Λιμήν Σητείας (1055 κατ.) εμπορική κωμόπολις παρά την οποίαν σώζονται τα ερείπια της αρχαίας Ητείας, η πατρίς δε του ποιητή τους Ερωτοκρίτου Κορνάρου. Σκοπή (566 κάτ.), Πραισός μία των αρχαίων πόλεων της Κρήτης, έδρα των Ετεοκρητών, της οποίας επίνειο ήτο η Ητεία. Ζύρος (528 κάτ.). Εθειά (Ιτέα) παρά την οποίαν σώζεται Ενετικός Μέγαρον....>>.

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ ΕΠΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΤΟ 1900

Στην απογραφή της 4 Ιουνίου 1900 της Κρητικής Πολιτείας (1898 – 1913) ο πληθυσμός της Νήσου Κρήτης διανέμεται μεταξύ 5 Νομών, 23 Επαρχιών μετά των τριών πόλεων και 86 δήμων και σύμφωνα με την τελευταία διορθωτική ανακοίνωση που έγινε το Σεπτέμβριο του 1904 από το Δ/ντη της Ανωτέρας Δ/σης Εσωτερικών της Κρητικής Πολιτείας Αντ. Σκαμνάκη, ο πληθυσμός της Νήσου έχει ως εξής:

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΦΥΛΛΟ:

Νομός Ηρακλείου άρρενες 46.713 + θήλεις 44.515 = 91.228,
 Νομός Χανίων άρρενες 37.785 + θήλεις 34.979 = 72764,
 Νομός Ρεθύμνης άρρενες 29.858 + θήλεις 29.433 = 59291,
 Νομός Λασηθείου άρρενες 27.749 + θήλεις 27.554 = 55303,
 Νομός Σφακίων άρρενες 12333 + θήλεις 12624 = 24.957.
 Γενικό Σύνολο Άρρενες 154.438 + θήλεις 149.105 = 303.543

ΤΙΝΑΞ Α'.—TABLEAU I.
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑ ΚΑΙ ΦΥΛΟΣ
(POPULATION DE FAIT PAR RELIGION ET PAR SEXE)
Γ. —ΚΑΤ' ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΥΣ
(PAR PROVINCES ET PAR DÉPARTEMENTS)
Ρ. 1900

Επαρχία (Provinces)	Αριθμ. δήμων (N. des communes)	Κατοίκους (Habitants)							
		Χριστιανοί (Chrétiens)		Μουσουλμάνοι (Musulmans)		Σύνολον πολιτών (Population totale (y compris les Juifs))			
		Άρσενες (Hommes)	Θήλειες (Femmes)	Άρσενες (Hommes)	Θήλειες (Femmes)	Άρσενες (Hommes)	Θήλειες (Femmes)	Σύνολον (Total)	
Χανίων La Canée (1)...	5	1	6417	4074	4650	4621	11307	9694	21001
Κυδωνίας Cydonies (1)...	103	7	10311	9969	1280	1975	11235	11043	22278
Κισσάμου Kissamos.....	133	6	10664	10483	26	...	10700	10488	21188
Σελίνου Sélino.....	76	3	4020	3844	73	...	4093	3844	7937
Σύνολον Total (1)...	317	17	34415	28073	6030	5696	27285	34979	62264
Αποκορώνου Apocoronas	99	4	9668	9859	31	14	9690	9884	19573
Σφακίων Sfakia.....	20	6	2634	2760	...	...	2534	2760	5294
Σύνολον Total...	89	10	12302	12610	31	14	12333	12634	24957
Ρεθύμνου (π.) Réthymno Viljo (1).....	5	1	2000	1717	2670	2899	4685	4623	9308
Ρεθύμνου Réthymno.....	73	6	6846	6626	581	396	7427	7422	14849
Αγ. Βασιλείου St-Basile	31	4	5022	5136	59	17	5081	5173	10254
Αμαρίου Amari.....	30	3	2843	2961	87	47	2931	4088	7019
Μυλοποτάμου Mylopotamo	84	6	8760	8666	34	11	8734	8607	17341
Σύνολον Total...	242	20	26442	26066	3137	3360	29858	29430	59288
Ηρακλείου Candie (1)...	8	1	5014	4820	5723	5036	11672	10809	22481
Τεμένους Témenos (1)...	42	2	2748	2603	325	194	3044	2797	5841
Μαλεβιζίου Malevizi.....	88	3	6236	6229	106	71	6342	6300	12642
Πεδιάδας Pediaada.....	97	4	11974	12604	231	48	12225	12649	24874
Μονοφατίου Monofatsi.....	165	5	4500	4051	646	65	5146	4116	9262
Καπερβίου Kapavio.....	44	3	4831	5343	59	11	4891	5349	10240
Πυργιωτίσσης Pyrgiatisa	16	2	2385	2201	15	...	2600	2501	5101
Σύνολον Total (1)...	340	20	39561	38160	7116	6315	46743	44515	91258
Μιραμπέλλου Mirabello	34	5	9384	9307	145	134	9529	9398	18927
Λασηθίου Lassithi.....	40	2	2512	2543	...	...	2515	2543	5058
Βάννου Vainos.....	23	3	2332	2049	32	...	3664	3649	7313
Ιεραπέτρας Hierápetra	20	4	3991	3888	354	291	4345	4179	8524
Σητείας Sitia.....	78	5	7494	7452	302	333	7796	7685	15481
Σύνολον Total...	174	19	26899	26899	833	655	27749	27554	55303
Σύνολον Total général...	1162	86	136606	132743	17446	16040	154438	149105	303543

Απογραφή Κρήτης της 4 Ιουνίου 1900 , ήτοι επι Κρα-
τικής Πολιτείας,

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑ: Χριστιανοί 269.319, Μωαμεθανοί 33.496, Ισραηλίτες 728. Σύνολο 303.543. Χριστιανοί μη Ορθόδοξοι 846: Καθολικοί 751, Διαμαρτυρόμενοι 35, Αρμένιοι 60. Σύνολο 305.235.

Στην απογραφή της Κρητικής Πολιτείας το 1900 έγιναν τροποποιήσεις στην προηγούμενη διοικητική διαίρεση της Κρήτης ως εξής:

Ο Νομός Ηρακλείου αποτελούνταν από τις Επαρχίες Βιάννου, Καινούργιου, Μαλεβιζίου, Μονοφατίου, Πεδιάδας, Πυργιωτίσσης και τεμένους με έδρα το Ηράκλειο.

Ο Νομός Λασιθίου αποτελούνταν από τις Επαρχίες Ιεραπέτρας, Λασιθίου, Μιραμπέλλου και Σητείας (η Επαρχία Βιάννου προσαρτήθηκε στο Νομό Ηρακλείου), με έδρα τη Νεάπολη (Ν. Σταυράκη σ. 163).

Ο Νομός Ρεθύμνου αποτελούνταν από τις Επαρχίες Αγίου Βασιλείου, που αποσπάστηκε από το νομό Σφακίων, Μυλοποτάμου και Ρεθύμνου, με έδρα το Ρέθυμνο.

Ο Νομός Χανίων, από τις Επαρχίες Κισάμου, Κυδωνίας και Σελίνου με έδρα τα Χανιά.

Ο Νομός Σφακίων έμεινε με τις Επαρχίες Αποκορώνου και Σφακίων με έδρα πάλι το Βάμο Αποκορώνου. (Από το 1913 η Κρήτη αποτελεί τμήμα του Ελληνικού Κράτους. Ο Νομός των Σφακίων καταργήθηκε και η Επαρχία

Αποκορώνου επανήλθε στο Νομό Χανίων που ανήκε πάντα, όπως και η Επαρχία Σφακίων.)

Στην «Ιστορία και Γεωγραφία της Κρήτης» (1903) του Ιωάννη Κονδυλάκη αναφέρεται: «Το 1898 η Κρήτη ανεκηρύχθη αυτόνομος πολιτεία ..... Η Κρήτη έχει πρωτεύουσα την πολιν Χανία και διαιρείται εις πέντε νομούς, των έκαστος διοικείται υπό Νομάρχου, τον Νομόν Χανίων, Νομόν Σφακίων τον Νομόν Ηρακλείου και τον Νομόν Λασηθείου. Ο Νομός Λασηθείου (51.270 χριστ. και 1.410 μωαμεθ.), είναι ο ανατολικότερος και περιλαμβάνει τας Επαρχίας Μεραμβέλον, Λασηθιον, Βιάννον, Ιεράπετρον και Σητειαν..... Η Κρήτη είναι διηρημένη εις 71 δήμους..... Νεάπολις (1597 χριστ.) πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου και έδρα του επισκόπου Πέτρας, κείμενη εντός του ωραίου λεκανοπεδίου Μεραμβέλου. **Νεάπολις ωνομάσθη από του 1868. Αλλά συγχρόνως ελέγετο Καινούργιο Χωριό. Παλαιότερα ωνομάζετο Καραίς.....».**

Στην «Κρητική Χωρογραφία» Ιωάννου Εμμ Νουχακη (Αθήνα 1903), σχετικά με τη διοικητική διαίρεση τότε της Κρήτης, δηλ. επι κρητικής Πολιτείας (1898 – 1913), διαβάζουμε:

«Η Κρήτη από του Δεκεμβρίου του 1897 διοικείται Συνταγματικώς υπο Υπάτου Αρμοστού .... Διοικητικώς η Κρήτη διαιρείται εις πέντε νομούς α) Λασηθείου, β) Ηρακλείου, γ) Ρεθύμνης, δ) Σφακίων και ε) Κυδωνίας (Χανίων), εις 20 Επαρχίες και 69 Δήμους αυξομειουμένους ενίστε»..... Σύμφωνα με το ίδιο βιβλίο ο Νομός Λασιθίου τότε είχε πληθυσμό 53/028 κατοίκους και αποτελούνταν από 5 Επαρχίες: Σητειάς, Ιεράπετρας, Λασηθίου, Βιάννου και Μεραμπέλλου **με πρωτεύουσα του Νομού το Καινούργιο Χωριό ή άλλως Νεάπολη**. Ο Άγιος Νικόλαος Μεραμβέλου τότε ήταν, λέει, χωριό με 501 κατοίκους και **έδρα του Δήμου Κριτσάς, ο οποίος μετονομάστηκε εξ αυτού τότε σε δήμο Αγίου Νικολάου. Λέει επίσης ότι η επαρχία Μεραμπέλου τότε είχε πληθυσμό 16.737 περίπου κατοίκους και διαιρείται εις πέντε Δήμους: Νεαπόλεως, Αγίου Νικολάου, Χουμεριάκου, Βραχασίου, Φουρνής. Βραχάσι 1675 κάτ. Μίλατος 526 κάτ., ... Χουμεριάκο 742 κάτ., Βρύσες 625 κατ. , Λίμναις 1014 κάτ. , Νικηθιανά 206 κατ. , Καστελι Φουρνής 487 κατ. Κάτω Χωριό Φουρνής 459 κάτοικοι.**

«Επαρχία Μεραμβέλου, Δήμος β' τάξεως Αγίου Νικολάου. .... κάτοικοι 1957: Άγιος Νικόλαος 501 κάτ., Κριτσά 2.377 κάτ. , Κρούστας 453 κάτ. , Σπιναλόγκα 272 κάτ., Πρίνα 300 κατ. Τάπαι 128 κάτ., Μεσα Λακώνια 221 κάτοικοι ..... «Ο Δήμος πρότερον ωνομάζετο Δήμος Κριτσάς και νυν μετονομάζεται αύθις». « Άγιος Νικόλαος απέχων 11 1/2 ώρας εξ Ηρακλείου και 12 ώρας εξ Σητειάς είναι έδρα δήμου, δυνάμει του άρτι ψηφισθέντος υπό της Βουλής νόμου ωρίσθη ως έδρα του Νομού, Ειρηνοδικείου β' Τάξεως, ταμείου β' τάξεως, περιλαμβάνοντος τον Νομόν Λασιθίου, Σταθμού Χωροφυλακής, Δημοτ. Σχολείου. Ε' ναυτικής περιφέρειας δυνάμει του υπ αριθμ. 138 Νόμου αρχομένη απο του ακρωτ. Σαμωνίου, ης προΐσταται Λιμενάρχης β' ταξ. Υποτελωνίου β' τάξεως. Έχει ευρύχωρον και ασφαλή Λιμένα σχηματιζόμενον εκ δυο νησίδων, εις τον οποίον τω 1826 ο Δ. Κοτζάς εκυκλώθη υπό 13 τουρκικών πλοίων και εξήλθε νικητής βυθίσας εν τουρκικών

πλοίων. Η κωμόπολις (του Αγίου Νικολάου) εκτίσθη τω 1866 και κείται προς Β. των εκβολών του Ξεροποτάμου, επί των ερειπίων αρχαίας οικίσεως (Καμαρας) ένθα το 1869 ευρέθη άγαλμα γυναικός τοποθετημένον και νυν εν τω ναώ του Αγίου Αθανασίου. Σώζεται αρχαίον υδραγωγείον, ευρισκονται δε και δακτυλιόλιθοι. ....»

«Δήμος Β' Τάξεως Νεαπόλεως. Νεάπολη 2.839 κάτ., Βουλευμένη 669 κάτ., Λασιίδα 799 κάτ. .... Νεάπολις έδρα Νομαρχίας, Δήμου Πρωτοδικείου περιλαμβάνοντας τον Νομόν Λασιθίου, Φυλακών, Ειρινοδικείου β' τάξεως περιλαμβάνοντας την επαρχίαν Μερραμπέλου, Μοιραρχίας, Ταχυδρομείου επισκόπου Πέτρας, Γυμνάσιου εκ δυο τάξεων, Ελληνικόν Σχολείου Δημοτ. Σχολείου και ανώτερου Παρθεναγωγείου εκ τεσσάρων τάξεων. Η Κωμόπολις επί Ενετοκρατίας εκαλείτο Καραίς, αυτόθι εγεννήθη ο Πάππας της Ρώμης Αλέξανδρος ο Ε', μονάσας εις την Μονήν Αγ. Αντωνίου ηρειπωμένης ήδη, κατόπιν ωνομάσθη Καινούργιον Χωριό, και επι Διοικητού Κρήτης Αδοσίδου Κωστή Πασά κατέστη πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου, ρυμοτομήσας τα οδούς και διατάξας την ανέγερσιν Διοικητηρίου Δημογεροντίας κ.λπ.'..... Άπαντα δε τα χωρία του δήμου καλούνται Μετόχια. Την 28 Σεπτεμβρίου 1826 οι αρχηγοί Γραμβουσιανός, Ιωαν. Χάλης, Ιωάννης Κουμής, Καζάνης, Ιωαν. Χουδάλης κ.λπ. επιλιόρκησαν εντός της οικίας του Τούρκου Μασλούμη Καρακάση 300 τούρκους, ους εξηνάγκασαν να παραδοθώσιν, ενεκλεισαν δ' αυτούς εντός Τσαμίου (ποτέ εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης) προς τον σκοπόν επεβίβασωσιν εις τα πλοία και μεταφερθώσι αλλαχού, αλλ'ούτοι δ' απάτης συνέλαβον και αφόπλισαν ένδεκα επαναστάται και ούτως εξερεθίσας τους λοιπούς επαναστάτας ηνάγκασαν να τοις επιτεθώσι και εφονευθησαν έτεροι 15 χριστιανοί, τότε ηνεώχθη σπή εκ της στέγης του τζαμίου και δ' ευφλέκτων υλών έκαυσαν άπαντες τους τούρκους....».

Στο παράρτημα του ως άνω βιβλίου αναφέρεται ότι στις «επενεχθείσες τροποποιήσεις υπό της Βουλής της Κρητικής Πολιτείας του 1903»: << Η **έδρα της Νομαρχίας Λασηθίου μετατίθεται εις Άγιον Νικόλαον ως και του Πρωτοδικείου.** Η εκ Νεαπόλεως μετάθεσις εις Άγιον Νικόλαον των εδρών Νομαρχίας και Πρωτοδικείου δεν δυναται να πραγματοποιηθή πριν ή ο Δήμος της νέας έδρας εξευρη τα Καταστήματα και αναλάβη τας δαπάνας της μεταφοράς, εγκαταστάσεως και πληρωμής των ενοικίων των Καταστημάτων διαρκώς. Τα πρωτοδικεία της νήσου ωρίσθησαν εις τεσσαρα Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου και Λασηθίου εδρευοντα εις τας ομώνυμους πόλεις, πλην του τελευταίου εδρεύοντα εις Αγ. Νικόλαον. Δυνάμει του περί τροποποιήσεων του Δημοτικού υπ' αριθμ 411 Νόμου εις τε την πολιτικήν και θρησκευτικήν διαίρεσιν επήλθον αι επόμενα μεταβολαί: Ο δήμος του Αγίου Νικολάου της επαρχίας Μιραμπελέλου μετονομάζεται δήμος Κριτσάς με έδρα το ομώνυμον χωρίον>>.

10) ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ - ΕΝΩΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΕΛΛΑΔΑ

Α. ΕΝΩΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΕΠΙΣΗΜΑ 30 ΜΑΙΟΥ 1913

Οι αυθαιρεσίες του Αρμοστή Κρήτης Πρίγκιπα Γεώργιου, τις οποίες έκανε προκειμένου να μην γίνει η Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, προκάλεσαν την οργή των Κρητικών και το 1905 εξεγέρθηκαν εναντίον του, πραγματοποιώντας τη περίφημη "Επανάσταση του Θέρισου". Αποτέλεσμα ήταν να αναγκαστεί σε παραίτηση ο παλιός αρμοστής και να οριστεί νέος ο Αλέξανδρος Ζαΐμης. Στα γεγονότα εκείνης της εποχής αναδείχθηκε η μεγάλη πολιτική φυσιογνωμία του Ελευθέριου Βενιζέλου που σφράγισε με τη παρουσία του την νεώτερη ιστορία της Ελλάδας. Η Ένωση με την Ελλάδα, που τόσο αίμα και τόσα δάκρυα κόστισε στην ηρωική Μεγαλόνησο, πραγματοποιήθηκε στην πραγματικότητα με την κήρυξη του Α' Βαλκανικού πολέμου στις 5 Οκτωβρίου 1912, όπου η διαβαλκανική συνεργασία Ελλάδος, Μαυροβουνίου, Σερβίας και Βουλγαρίας στράφηκε εναντίον της Τουρκίας. Μάλιστα τότε οι Κρήτες Πολιτοφύλακες και Χωροφύλακες βοήθησαν στην απελευθέρωση και εμπέδωση της τάξης στη Μακεδονία.

Χανιά, 1 Δεκεμβρίου 1913. Η επίσημη τελετή της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα.

Με τη Συνθήκη του Λονδίνου στις 17 Μαΐου 1913, με την οποία τερματίζεται ο Α' Βαλκανικός πόλεμος, άρθρο 4 της Συνθήκης, ο Σουλτάνος παραιτείται από όλα τα δικαιώματά του στην Κρήτη.

Η επίσημη ανακήρυξη της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα έγινε στα Χανιά την Κυριακή 1η Δεκεμβρίου 1913, παρουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Κρήτη μετά την ένωσή της με την Ελλάδα (επίσημα έγινε το 1-12-1913) διαιρέθηκε σε τέσσερεις νομούς: Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και

Λασιθίου με την κατάργηση – συγχώνευση του Νομός Σφακίων στο Νομό Χανίων.

Ειδικότερα το 1911, με το Διάταγμα «Περί Δήμων», καταργήθηκαν όλοι οι παλιοί Δήμοι της Κρήτης και συστήθηκαν μικρότερες διοικητικές περιφέρειες, 669 αγροτικοί Δήμοι και τρεις αστικοί σε ολόκληρη την Κρήτη. Από το επόμενο έτος, το 1912, και σύμφωνα με το άρθρο 1 του νόμου ΔΝΖ' (υπ' αριθμ. 4057)/1912 «Περί συστάσεως Δήμων και Κοινοτήτων» (Εφημερίς της Κυβέρνησης αρ. φ. 58/14-12-1912, τεύχος Α), ως Δήμοι ορίζονταν απευθείας οι πρωτεύουσες των νομών ή οι πόλεις με πληθυσμό μεγαλύτερο των 10.000 κατοίκων και με το άρθρο 2 του ίδιου νόμου οριζόταν ως κοινότητες οι μόνιμοι συνοικισμοί με τουλάχιστον 300 κατοίκους και σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης ή αποτελούσαν τις έδρες παλαιών Δήμων ή με λιγότερους από 300 κατοίκους εάν είχε σχολείο ή πρόσοδο άνω των 2000 δραχμών από «ιδίαν κοινοτικήν περιουσίαν» και ζητούσαν την ανακήρυξη σε κοινότητα το ήμισυ των εκλογέων κατοίκων. Τη διαίρεση αυτή ακολούθησε και η Κρήτη από την Ένωσή της με την Ελλάδα.

Σύμφωνα με το Νόμο ΔΝΖ' (υπ' αριθμ. 4057)/1912 «Περί συστάσεως Δήμων και Κοινοτήτων» (Εφημερίς της Κυβέρνησης αρ. φ. 58/14-12-1912, τεύχος Α): «Άρθρο 1: Δήμοι είναι: α) αι πρωτεύουσαι των Νομών, β) αι πόλεις αι έχουσαι άνω των 10.000 κατοίκων» και Άρθρον 2: «Πας μόνιμος συνοικισμός έχων υπέρ τους 300 κατοίκους και σχολείον στοιχειώδους εκπαίδευσεως αποτελεί ιδίαν Κοινότητα. Ιδίαν κοινότητα δύναται να αποτελέση και πας συνοικισμός ολιγώτερον των 300 κατοίκων, εάν έχη σχολείον, ζητήσωσι δε τούτο το ήμισυ των εκλογέων κατοίκων. Συνοικισμοί στερούμενοι σχολείου εκπαίδευσεως αποτελούσι, ανεξαρτήτως αριθμού κατοίκων, ιδίαν κοινότητα, εάν κατά την εφαρμογήν του νόμου τούτου τυγχάνωσιν έδρας δήμων ή κέκτηται ιδίαν κοινοτικήν περιουσίαν αποδίδουσα ετησίαν πρόσωδον άνω των 2000 δραχμών.....».

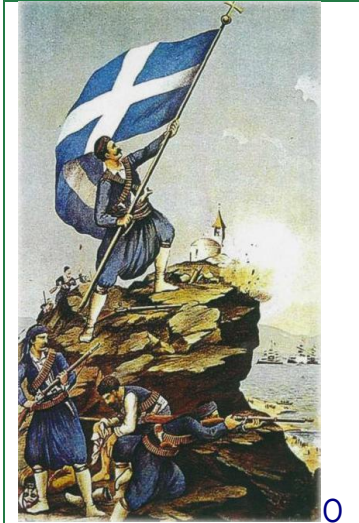
Με το νόμο «Περί Κοινοτήτων» του 1925, η διοικητική διαίρεση της Κρήτης συμβάδισε απόλυτα με αυτήν της υπόλοιπης Ελλάδας. Τότε ψηφίστηκε και ο νόμος «Περί αναγνωρίσεως κοινοτήτων εν τη Κρήτη».

B. ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ 1912 - 1913

Απελευθέρωση: Ηπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας και νησιών

Μετά τη προηγηθείσα συμμαχία των Βαλκανικών κρατών (Σερβία, Μαυροβούνιο, Ελλάδα, και Βουλγαρία), στις 30 Σεπτεμβρίου του 1912 οι βαλκανικές αυτές χώρες έστειλαν συλλογικά τελεσίγραφο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με το οποίο ζητούσαν τη διασφάλιση της αυτονομίας των εθνικών μειονοτήτων τους, που ζούσαν στο έδαφός της. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία όπως ήταν φυσικό απέρριψε το τελεσίγραφο αυτό, που έμεινε στην ιστορία γνωστό ως Διακοίνωση των Τεσσάρων Χριστιανικών Κρατών με αποτέλεσμα η σύγκρουση να είναι πλέον αναπόφευκτη. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν υπήρξαν ραγδαίες. Ο πόλεμος αυτός κηρύχθηκε επίσημα στις 9 Οκτωβρίου του 1912, ακριβώς ημερομηνία που εξέπνεε το τελεσίγραφο, πλην όμως οι επιστρατεύσεις στις σύμμαχες Χώρες

ξεκίνησαν πέντε ημέρες πριν. Αξίζει να αναφερθεί επίσης ότι την τελευταία στιγμή η Οθωμανική αυτοκρατορία πρότεινε στην Ελλάδα να μη συμμετάσχει στον πόλεμο, με αντάλλαγμα την οριστική εκχώρηση της Κρήτης στη χώρα.

Ο Καγιαλές αφηφώντας τα βόλια του εχθρού κάνει κοντάρι το σώμα του (επειδή αυτό έσπασε από βόλι) και υψώνει και πάλι την ελληνική σημαία..

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με την υπογραφή της Συνθήκης Λονδίνου (1913) που συνομολογήθηκε μεταξύ των νικητών συμμάχων, (Ελλάδας-Βουλγαρίας, Μαυροβουνίου και Σερβίας) αφενός και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αφετέρου. Η Ελλάδα, διαθέτοντας στην περίοδο των βαλκανικών Πολέμων έναν πλήρως αναδιοργανωμένο, άρτια εκπαιδευμένο και καλά εξοπλισμένο Στρατό και έχοντας εξασφαλισμένη την υπεροπλία στη θάλασσα, χάρη στο Ναυτικό της, έμπαινε στον πόλεμο κατά της Τουρκίας στο πλευρό των Βαλκανικών Συμμάχων της Βουλγαρίας, Σερβίας και Μαυροβουνίου, με τις ευνοϊκότερες συνθήκες. Ακλόνητη πίστη όλων ήταν η απελευθέρωση των εθνικών εδαφών και των ομοεθνών τους που εξακολουθούσαν να βρίσκονται υπό το ζυγό των Τούρκων και καθημερινά υπέφεραν το φυλετικό και θρησκευτικό φανατισμό τους. Επιπλέον η Ελλάδα επιθυμούσε να αποπλύνει την ήττα του άτυχου πολέμου του 1897, που τόσα δεινά της είχε φέρει. Το Ελληνικό Ναυτικό, που αποτελούσε τη μόνη ναυτική δύναμη

της Συμμαχίας, συντέλεσε αποφασιστικά στη νίκη των συμμαχικών όπλων.

Με τις ιστορικές ναυμαχίες της Έλλης (3 Δεκεμβρίου 1912) και της Λήμνου (5 Ιανουαρίου 1913), με επικεφαλής το θρυλικό θωρηκτό "Αβέρωφ", εξασφαλίστηκε η ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο από τη μια και από την άλλη εξαναγκάστηκε ο Τουρκικός Στόλος να μείνει αποκλεισμένος στα Δαρδανέλια μέχρι το τέλος του Πολέμου. Το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, βρήκε την Ελλάδα να έχει απελευθερώσει την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και τα νησιά του Αιγαίου μας (Κρήτη κ.τ.λ.) Το βράδυ της 18ης Οκτωβρίου 1912 το ελληνικό торπιλοβόλο υπ' αριθ. 11, με κυβερνήτη τον υποπλοίαρχο Ν. Βότση, μπήκε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και με δυο торπίλες βύθισε την Τουρκική κορβέτα Φετίχ-ι-Μπουλέντ. Αξίζει επίσης να σημειωθεί και ότι στις 9 Δεκεμβρίου 1912 το υποβρύχιο "Δελφίν" επιτέθηκε κατά του τουρκικού καταδρομικού "Μετζηδιέ", γεγονός που αποτέλεσε την πρώτη торπιλική επίθεση στον κόσμο. Οι παράγοντες των επιτυχιών του Ναυτικού μας ήταν η ποιοτική υπεροχή και η ναυτική παράδοση του προσωπικού, καθώς και η εμπνευσμένη του ηγεσία. (Από την Ιστορία Στρατού)

Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος ήταν ένοπλη σύγκρουση που εξελίχτηκε από 29 Ιουνίου (16 Ιουνίου π.η.) έως 31 Ιουλίου (18 Ιουλίου π.η.) του 1913, και που ξέσπασε σχεδόν αμέσως μετά τη λήξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.

Ο πόλεμος αυτός διεξήχθη ανάμεσα στη Βουλγαρία και τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες με τις οποίες είχε συμμαχήσει κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο), δηλαδή τη Σερβία, την Ελλάδα και το Μαυροβούνιο. Κατά την εξέλιξη του πολέμου αυτού κατά της Βουλγαρίας στράφηκαν επίσης και η Ρουμανία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η διαφορά με τον πρώτο πόλεμο ήταν ότι τώρα η Βουλγαρία πολέμησε τους πρώην συμμάχους της, προκειμένου να πετύχει ευνοϊκότερη διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών που αποσπάστηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. στον προηγούμενο πόλεμο. Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος, αν και ακήρυχτος και αιφνίδιος υπήρξε περισσότερο φονικός και καταστροφικός, από τον μόλις προηγούμενο. Τελείωσε δε, με επικράτηση των αντιμαχόμενων της Βουλγαρίας, οι οποίες πέτυχαν σημαντικές νίκες στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας και των κεντρικών Βαλκανίων. Τέλος με την ανακωχή που η Βουλγαρία ζήτησε, αποδεχόμενη την ήττα της. αποκρούστηκαν και οι όποιες βλέψεις για τη δημιουργία μιας Μεγάλης Βουλγαρίας. Η Ρουμανία απέσπασε την πρώην βουλγαρική Δοβρουτσά, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανακατέλαβε την περιοχή της Αδριανούπολης. Λίγους μήνες μετά τη λήξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου ακολούθησε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος που θα έβαζε και πάλι τα βαλκανικά κράτη σε πολεμικές περιπέτειες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

1. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ - ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ 1920 – 2011

Η Κρήτη είναι το μεγαλύτερο και πολυπληθέστερο νησί της Ελλάδας και το πέμπτο σε έκταση μεγαλύτερο της Μεσογείου, μετά τη Σικελία, τη Σαρδηνία, την Κύπρο και την Κορσική. Πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη της είναι το Ηράκλειο, το οποίο είναι έδρα της περιφέρειας Κρήτης που συμπεριλαμβάνει γειτονικά νησιά και νησίδες.

Α. ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΝΟΜΟΙ, ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η έδρα της Περιφέρειας Κρήτης σήμερα βρίσκεται στο Ηράκλειο, όμως από το 1851 έως το 1970 βρισκόταν στα Χανιά. Πριν από το 1851 η έδρα ήταν ξανά στο Ηράκλειο. Ειδικότερα αρχικά, από τους Μινωικούς χρόνους έως την κατάκτηση της Κρήτης από τους Ρωμαίους, πρωτεύουσα της Κρήτης ήταν η Κνωσός. Επί Ρωμαίων πρωτεύουσα της Κρήτης έγινε η Γόρτυνα, κάτι που συνεχίστηκε και επί Βυζαντινών. Επί Σαρακηνών πρωτεύουσα της Κρήτης έγινε το Ηράκλειο, που καλούνταν και Μεγάλο Κάστρο και Χάνδακας (ενετικά Candia), κάτι που διατηρήθηκε και επί Ενετών και επί Οθωμανών (Τουρκοκρατία) έως το έτος 1851. Η Κρήτη μέχρι το 1830 ήταν στην τουρκική κατοχή με πρωτεύουσα το Χάνδακα όπου είχε και την έδρα του ο τοπικός διοικητής (σερασκέρης). Το 1830 με το πρωτόκολλο του Λονδίνου η Κρήτη παραχωρήθηκε στον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή και παρέμεινε στα χέρια των Αιγυπτίων μέχρι το 1841 οπότε και με τη Συνθήκη του Λονδίνου οι τότε «μεγάλες δυνάμεις» ξανάδωσαν στην Υψηλή Πύλη την Κρήτη.

Οι διοικητικοί νομοί της Κρήτης δεν ήταν πάντα οι αυτοί, ήτοι τέσσερις, αλλά από τρεις έως έξι, για διάφορους λόγους. Επί Ενετοκρατίας αρχικά οι νομοί ήταν έξι: Canaregio ή S. Apostolo (των Αγίων Αποστόλων), San Marcos (Αγίου Μάρκου), Santa Croce (Σταυρού), **Castello** (Καστέλου), San Polo (Αγίου Παύλου), Dorsoduro, οι οποίοι μετά έγιναν τέσσερις: Χανίων, Ρεθύμνης, Candia (Χάνδακα, Ηρακλείου) και Σητείας (με πρωτεύουσα τη Σητεία). Επί Τουρκοκρατίας οι νομοί αρχικά ήταν τέσσερις, μετά έγιναν τρεις: Χανίων, Ρεθύμνης και Μ. Κάστρου (Ηρακλείου) και μετά πέντε, προστέθηκαν οι νομοί: Σφακίων (με πρωτεύουσα το Βάμο) και Λασιθίου (με πρωτεύουσα τη Νεάπολη). Επί Κρητικής Πολιτείας και εξής οι νομοί της Κρήτης είναι

τέσσερις, : Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου (με πρωτεύουσα τώρα τον Άγιο Νικόλαο).

ΔΗΜΟΙ ΚΡΗΤΗΣ 2011-1991	ΝΟΜΟΣ	Έ- κταση	Απο- γραφή 2011	Απο- γραφή 2001 & 1991	
Σητείας	Λασιθίου	627,1	18.318	18.856	18.330
Ιεράπετρας	Λασιθίου	554,0	27.602	27.744	24.858
Αγίου Νικολάου	Λασιθίου	511,7	27.074	26.069	23.229
Οροπεδίου Λασιθίου	Λασιθίου	130,0	2.387	3.067	3.836
Βιάννου	Ηρακλείου	221,5	5.563	5.983	6.793
Δήμος Μινώα Πεδιά- δας	Ηρακλείου	398,2	17.563	18.692	18.224
Αρχανών - Αστερου- σίων	Ηρακλείου	337,1	16.692	17.531	18.171
Χερσονήσου	Ηρακλείου	272,2	26.717	23.864	17.651
Ηρακλείου	Ηρακλείου	244,6	173.993	163.115	146.536
Μαλεβιζίου	Ηρακλείου	291,9	24.864	20.735	15.522
Γόρτυνας	Ηρακλείου	464,8	15.632	17.423	18.439
Φαιστού	Ηρακλείου	410,8	24.466	23.882	24.000
Ανωγειών	Ρεθύμνης	113,0	2.379	2.805	2.989
Μυλοποτάμου	Ρεθύμνης	350,3	14.363	14.599	13.441
Αμαρίου	Ρεθύμνης	277,3	5.915	5.633	5.227
Αγίου Βασιλείου	Ρεθύμνης	359,2	7.427	8.648	8.423
Ρεθύμνης	Ρεθύμνης	396,3	55.525	47.272	38.825
Αποκορώνου	Χανίων	315,5	12.807	12.112	11.203
Χανίων	Χανίων	351,3	108.642	98.202	83.712
Πλατανιά	Χανίων	491,8	16.874	17.864	17.514
Κισσάμου	Χανίων	341,0	10.790	11.470	11.218
Καντάνου - Σελίνου	Χανίων	376,3	5.431	6.302	6.042
Σφακίων	Χανίων	467,6	1.889	2.419	2.173
Γαύδου	Χανίων	32,4	152	81	77

Β. ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Οι επαρχίες της Κρήτης, αν και σήμερα έχουν καταργηθεί και οι περισσότεροι από αυτούς ταυτίζονται με τους σημερινούς δήμους, όμως υπάρχουν ως τοπωνύμια, είναι οι εξής 20:

Νομός Χανίων 5 επαρχίες: Κυδωνίας (πρωτεύουσα Χανιά), Αποκορώνου (Βάμος), Σφακίων (Χώρα), Κισσάμου (Καστέλι) και Σελίνου (Κάνδανος).

Νομός Ρεθύμνου 4 επαρχίες: Ρεθύμνου, Μυλοποτάμου, Αγίου Βασιλείου και Αμαρίου (Αμάρι).

Νομός Ηρακλείου 7 επαρχίες: Μαλεβιζίου (Άγιος Μύρων), Τεμένους (Αρχάνες), Πεδιάδος (Καστέλι), Βιάννου, Πυργιώτισσας (Τυμπάκι), Καινουρίου (Μοίρες) και Μονοφατσίου (Πύργος).

Α.Γ.ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ: ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ: ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΛΠ

Νομός Λασιθίου 4 επαρχίες: Μιραμπέλλου (Άγιο Νικόλαος), Σητείας, Ιεράπετρας και Λασιθίου (Τζερμιάδο).

Παλαιότερα οι επαρχίες άλλοτε ήταν λίγο περισσότερες και άλλοτε λίγο λιγότερες από 20, επειδή τα όρια τους σε κάποιες από αυτές δεν είναι σαφή οπότε ανάλογα με τα τοπικά συμφέροντα κάποιες από αυτές συγχωνεύονταν με άλλες είτε αποχωρίζονταν.. Για παράδειγμα η επαρχία Βιάννου άλλοτε ανήκε στο Νομό Λασιθίου και άλλοτε στο Νομό Ηρακλείου.

Γ. ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1920-2011

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΕΛΛΑΔΟΣ – ΚΡΗΤΗΣ ΤΟ 1920

	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
ΣΥΝΟΛΟ ΕΛΛΑΔΟΣ	2.750.904	2.785.471	5.536.375
Νομός Ηρακλείου	58.387	59.013	117.400
Νομός Λασιθίου	29.414	32.910	62.324
Νομός Ρεθύμνου	32.097	35.027	67.124
Νομός Χανίων	48.949	50.787	99.736
ΣΥΝΟΛΟ ΚΡΗΤΗΣ	168.847	177.737	346.584

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΕΛΛΑΔΟΣ – ΚΡΗΤΗΣ ΤΟ 1920

Πληθυσμός	Πραγματικός	Νόμιμος	Μόνιμος
Ελλάδος	7.344.860	7.285.674	7.347.00
Κρήτη			
Νομός Ηρακλείου	167.918	169.668	168.717
Νομός Λασιθίου	71.172	73.993	72.352
Νομός Ρεθύμνης	73.056	78.397	74.638
Νομός Χανίων	126.093	129.967	126.632
	438.239	452.025	442.336

Η Κρήτη από το 1920 μέχρι το 2001 με βάση τις απογραφές									
Νομοί	1920	1928	1940	1951	1961	1971	1981	1991	2001
Ηρακλείου	117.400	138.564	167.918	189.637	208.374	209.670	243.622	264.906	292.489
Λασιθίου	62.324	68.167	71.172	73.784	73.880	66.226	70.053	71.279	76.319
Ρεθύμνου	67.124	68.180	73.056	72.179	69.943	60.949	62.634	70.095	81.936
Χανίων	99.736	111.513	126.093	126.524	131.061	119.797	125.856	133.774	150.387
Σύνολο Κρήτης	346.584	386.427	438.239	462.124	483.258	456.642	502.165	540.054	601.131

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟ 1951

Πληθυσμός	Σύνολο	Αστι- κός	Ημιαστικός	Αγροτικός
Ηρακλείου	208.374	69.983	14.469	123.922
Λασιθίου	73.880		22.343	51.537
Ρεθύμνης	69.943	15632	2.548	51.763
Χανίων	131.061	44.005	4.948	82.113
ΚΡΗΤΗ	483.258	129.620	44.303	309.335

ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΕΛΛΑΔΟΣ-ΚΡΗΤΗΣ 1981 – 1991 - 2001

	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΡΗΤΗΣ 1981-2001			Ποσοστιαία Μεταβολή		
	1981	1991	2001	% 1981- 1991	% 1991- 2001	% 1981- 2001
Ηρα- κλείου	243.622	264.906	292.489	8,74	9,94	20,06
Λα- σιθίου	70.053	71.279	76.319	1,75	6,25	8,94
Ρεθύ- μνου	62.634	70.095	81.936	11,91	12,64	30,82
Χανίων	125.856	133.774	150.387	6,29	10,97	19,49
Περιφέ- ρεια Κρήτης	502.165	540.054	601.131	7,55	11,31	19,71
Σύνολο Χώρας	9.740.417	10.259.900	10.964.020	5,33	6,86	12,56

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφές πληθυσμού 1981, 1991, 2001

Ο πληθυσμός της Περιφέρειας Κρήτης, βάσει της απογραφής του 2001, ανέρχονταν σε 601.131 κατοίκους και αντιστοιχούσε στο 5,48% του πληθυσμού της Ελλάδας. Στο διάστημα των δύο δεκαετιών 1981-1991 και 1991-2001, ο πληθυσμός σημείωσε συνεχή ανοδική πορεία με τις αντίστοιχες ποσοστιαίες μεταβολές να είναι υψηλότερες από εκείνες της χώρας (7,55% και 11,31% για την Κρήτη, 5,33% και 6,86% για το σύνολο της Χώρας). Συνολικά, στην περίοδο 1981-2001 ο πληθυσμός της Κρήτης αυξήθηκε κατά 19,71% γεγονός που υπογραμμίζει τη δυνατότητά της να συγκρατεί και

να ανανεώνει τον πληθυσμό της. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 2011, η Περιφέρεια Κρήτης παρουσίασε αύξηση πληθυσμού σε ποσοστό 3,36% μεταξύ 2001-2011. Πιο συγκεκριμένα σήμερα έχει πληθυσμό 621.340 κατοίκους (άρρηνες 308.760 και θήλεις 312.580), με πυκνότητα μόνιμου πληθυσμού ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο ίση με 74,54. Αντιπροσωπεύει το 5,76% του πληθυσμού της επικράτειας και κατατάσσεται πέμπτη μεταξύ των Ελληνικών περιφερειών.

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΙ ΔΗΜΟΙ ΚΡΗΤΗΣ (ΝΟΜΟΣ 2539/4-12-1997)

Με τον καλούμενο «Νόμο ή Σχέδιο Καποδίστρια», δηλ. τη συνηθισμένη ονομασία του νόμου Ν. 2539/4-12-97 (ΦΕΚ 244 Α'): «Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης», η Κρήτη διαιρέθηκε σε τέσσερις νομούς και 64 δήμους. Οι δήμοι που συγκροτήθηκαν με το νόμο 2539/1997 υποδιαιρούνται σύμφωνα με τα εδαφικά όρια των ΟΤΑ που καταργήθηκαν σε δημοτικά διαμερίσματα, όπου συνιστώνται τοπικά συμβούλια με 3-7 μέλη ανάλογα με τον πληθυσμό του διαμερίσματος. Με το ίδιο νόμο επεβίωσε και ένας μικρός αριθμός κοινοτήτων.

<< 17. ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Α. Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι:

17.1. Δήμος Αγίας Βαρβάρας αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας Βαρβάρας, 2. Αγίου Θωμά, 3. Άνω Μουλίων, 4. Δουλίου, 5. Λαρανίου, 6. Μεγάλης Βρύσης, 7. Πρινιά, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Αγία Βαρβάρα της τέως κοινότητας Αγίας Βαρβάρας.

17.2. Δήμος Αρκαλοχωρίου αποτελούμενος από το δήμο Αρκαλοχωρίου και τις κοινότητες: 1. Γαρίπας, 2. Δεματίου, 3. Ινίου, 4. Καραβάδου, 5. Κασάνου, 6. Καστελλιανών, 7. Λευκοχωρίου, 8. Νιπιδιτού, 9. Παναγίας, 10. Πανοράματος, 11. Παρτίρων, 12. Σκινιά, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Αρκαλοχώρι του τέως δήμου Αρκαλοχωρίου.

17.3. Δήμος Αρχανών αποτελούμενος από το δήμο Αρχανών και την κοινότητα Κάτω Αρχανών, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Αρχάνες του τέως δήμου Αρχανών.

17.4. Δήμος Αστερουσιών, αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αχεντριά, 2. Εθιάς, 3. Καλυβίων, 4. Λιγορτύνου, 5. Μεσοχωρίου, 6. Παρανύμφων, 7. Προ τοριών, 8. Πύργου, 9. Τεφελίου, 10. Χάρακος, 11. Χαρακίου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Πύργος της τέως κοινότητας Πύργου.

17.5. Δήμος Βιάννου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίου Βασιλείου, 2. Αμιρά, 3. Άνω Βιάννου, 4. Αφρατίου, 5. Βαχού, 6. Εμπάρου, 7. Καλαμίου, 8. Κάτω Βιάννου, 9. Κάτω Σύμης, 10. Κεφαλοβρυσίου, 11. Μάρθας, 12. Μιλλιαράδων, 13. Ξενιάκου, 14. Πεύκου, 15. Συκολόγου, 16. Χόνδρου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Άνω Βιάννος της τέως κοινότητας Άνω Βιάννος.

17.6. Δήμος Γαζίου αποτελούμενος από το δήμο Γαζίου και τις κοινότητες: 1. Αχλάδας, 2. Ροδιάς, 3. Φόδελε, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Γάζιο του τέως δήμου Γαζίου.

17.7. Δήμος Γοργολαίη αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίου Μύρωνος, 2. Άνω Ασιτών, 3. Κάτω Ασιτών, 4. Πενταμοδίου, 5. Πετροκεφάλου, 6. Πυργούς, οι οποίες

καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Άγιος Μύρων της τέως κοινότητας Αγίου Μύρωνος.

17.8. Δήμος Γόρτυνας αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίων Δέκα, 2. Αγίου Κυρίλλου, 3. Αμπελούζου, 4. Απεσχωκαρίου, 5. Βαγιονιάς, 6. Βασιλικής, 7. Βασιλικών Ανωγείων, 8. Γκαγκαλών, 9. Μητροπόλεως, 10. Μιαμούς, 11. Πλατάνου, 12. Πλώρας, 13. Χουστουλιανών, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Άγιοι Δέκα της τέως κοινότητας Αγίων Δέκα.

17.9. Δήμος Γουβών αποτελούμενος από το δήμο Γουβών και τις κοινότητες: 1. Ανωπόλεως, 2. Επάνω Βαθείας, 3. Ελαίας, 4. Κάτω Βαθείας, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Γούβες του τέως δήμου Γουβών.

17.10. Δήμος Επισκοπής αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αϊτανίων, 2. Γαλίφας, 3. Επισκοπής, 4. Καινούργιου Χωριού, 5. Σγουροκεφαλίου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Επισκοπή της τέως κοινότητας Επισκοπής. 1

17.11. Δήμος Ζαρού αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Βοριζίων 2. Ζαρού 3. Μορονίου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Ζαρός της τέως κοινότητας Ζαρού.

17.12. Δήμος Ηρακλείου αποτελούμενος από το δήμο Ηρακλείου και τις κοινότητες: 1. Βουτών, 2. Δαφνέ, 3. Σκαλανίου, 4. Σταυρακίων, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Ηράκλειο του τέως δήμου Ηρακλείου.

17.13. Δήμος Θραψανού αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Βόνης, 2. Ζωφόρων 3. Θραψανού 4. Σαμπά, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Θραψανός της τέως κοινότητας Θραψανού.

17.14. Δήμος Καστελλίου αποτελούμενος από το δήμο Καστελλίου και τις κοινότητες: 1. Αμαριανού, 2. Αποστόλων, 3. Αρχαγγέλου, 4. Ασκών, 5. Ευαγγελισμού, 6. Κασταμονίτσης, 7. Λυττού (Ξυδά), 8. Μαθιάς, 9. Σμαρίου, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Καστέλλι του τέως δήμου Καστελλίου.

17.15. Δήμος Κόφινα αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Άνω Ακρίων, 2. Ασημίου, 3. Διονυσίου, 4. Λουρών, 5. Σοκαρά, 6. Σταβιών, 7. Στερνών, 8. Στόλων, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Ασήμι της τέως κοινότητας Ασημίου.

17.16. Δήμος Κρουσώνα αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Κορφών, 2. Κρουσώνος, 3. Λουτρακίου, 4. Σάρχου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Κρουσώνας της τέως κοινότητας Κρουσώνας.

17.17. Δήμος Μαλίων αποτελούμενος από το δήμο Μαλίων και την κοινότητα Μοχού, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Μάλια του τέως δήμου Μαλίων.

17.18. Δήμος Μοιρών αποτελούμενος από το δήμο Μοιρών και τις κοινότητες: 1. Αληθινής, 2. Αντισκαρίου, 3. Καστελλίου, 4. Κουσέ, 5. Περίου, 6. Πετροκεφαλίου, 7. Πηγαϊδάκίων, 8. Πόμπιας, 9. Ρουφά, 10. Σκουρβούλων, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Μοίρες του τέως δήμου Μοιρών.

17.19. Δήμος Νέας Αλικαρνασσού αποτελούμενος από το δήμο Νέας Αλικαρνασσού και την κοινότητα Καλλιθέας, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Αλικαρνασσός του τέως δήμου Νέας Αλικαρνασσού.

17.20. Δήμος Ν. Καζαντζάκη αποτελούμενος από το δήμο Ν. Καζαντζάκη και τις κοινότητες: 1. Δαμανίων 2. Μεταξοχωρίου, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Πεζά του τέως δήμου Ν. Καζαντζάκη.

17.21. Δήμος Τετραχωρίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αυγενικής, 2. Βενεράτου, 3. Κερασίων, 4. Σίβας, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο

οικισμός Βενεράτο της τέως κοινότητας Βενεράτου. (Σημείωση : Με το άρθρο μόνο του Π.Δ. 246/02, ΦΕΚ-217 Α' ορίζεται ότι : «Ο Δήμος Τετραχωρίου του Ν. Ηρακλείου του εδαφίου 17.21 της περ. Α' της παρ. 17 του άρθρου 1 του Ν. 2539/97, (Α' 244) μετονομάζεται σε «Δήμο Παλιανής»).

17.22. Δήμος Τυλίσου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αηδοχωρίου, 2. Αστυρακίου, 3. Γωνιών, 4. Δαμάστας, 5. Καμαρίου, 6. Καμαριώτου, 7. Κεραμουτσίου, 8. Μαράθου, 9. Μονής, 10. Τυλίσου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Τύλισος της τέως κοινότητας Τυλίσου.

17.23. Δήμος Τυμπακίου αποτελούμενος από το δήμο Τυμπακίου και τις κοινότητες: 1. Βύρων, 2. Γρηγορίας, 3. Καμαρών, 4. Καμηλαρίου, 5. Κλήματος, 7. Λαγολίου, 8. Μαγαρικαρίου, 9. Πιτσιδίων, 10. Σίβα, 11. Φανερωμένης, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Τυμπάκι του τέως δήμου Τυμπακίου.

17.24. Δήμος Χερσονήσου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αβδού, 2. Γωνιών, 3. Κεράς, 4. Λιμένος Χερσονήσου, 5. Ποταμιών, 6. Χερσονήσου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Λιμένος Χερσονήσου της τέως κοινότητας Χερσονήσου.

Β. Στον πιο πάνω Νομό δεν συντρέχει περίπτωση αναγνώρισης κοινότητας σε δήμο.
Γ. Στους δήμους: 1. Ρούβα και 2. Τεμένους δεν επέρχεται μεταβολή.

32. ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Α. Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι:

32.1. **Δήμος Αγίου Νικολάου** αποτελούμενος από το δήμο: 1. Αγίου Νικολάου και τις κοινότητες: 1. Βρουχά, 2. Ελούντας, 3. Έξω Λακκωνίων, 4. Έξω Ποτάμων, 5. Ζενίων, 6. Καλού Χωρίου, 7. Κριτσάς, 8. Κρούστα, 9. Λιμνών, 10. Λούμα, 11. Μέσα Λακκωνίων, 12. Πρίνας, 13. Σκινιά, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Άγιος Νικόλαος του τέως δήμου Αγίου Νικολάου.

32.2. **Δήμος Ιεράπετρας** αποτελούμενος από τους δήμους: 1. Ιεράπετρας, 2. Νέων Μαλών και τις κοινότητες: 1. Αγίου Ιωάννου, 2. Ανατολής, 3. Γδοχίων, 4. Καβουσίου, 5. Καλαμαύκας, 6. Κάτω Χωρίου, 7. Μακρυλιάς, 8. Μεσελέρων, 9. Μουρνιών, 10. Μύθων, 11. Μύρτου, 12. Παχείας Άμμου, 13. Ρίζης, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Ιεράπετρα του τέως δήμου Ιεράπετρας.

32.3. **Δήμος Ιάνου** αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Ζάκρου, 2. Καρυδίου, 3. Παλαικάστρου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Παλαικάστρου της τέως κοινότητας Παλαικάστρου. 32.4. **Δήμος Λεύκης** αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας Τριάδος, 2. Απιδίων (Μέσα Απιδίου), 3. Αρμένων, 4. Ζίρου, 5. Παππαγιαννάδων, 6. Χανδρά, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Ζίρος της τέως κοινότητας Ζίρου.

32.4. **Δήμος Λεύκης** αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας Τριάδος, 2. Απιδίων (Μέσα Απιδίου), 3. Αρμένων, 4. Ζίρου, 5. Παππαγιαννάδων, 6. Χανδρά, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Ζίρος της τέως κοινότητας Ζίρου.

32.5. **Δήμος Μακρύ Γαλού** αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίου Στεφάνου, 2. Λιθινών, 3. Ορεινού, 4. Περιβολακίων, 5. Πεύκων, 6. Σταυροχωρίου, 7. Σχινοκαψάλων, 8. Χρυσοπηγής, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Κουτσουράς της τέως κοινότητας Σταυροχωρίου.

32.6. **Δήμος Νεάπολης** αποτελούμενος από το δήμο: 1. Νεαπόλεως και τις κοινότητες: 1. Αγίου Αντωνίου, 2. Βουλισμένης, 3. Βραχασίου, 4. Βρυσών, 5. Καρυδίου, 6. Καστελίου Φουρνής, 7. Λατσίδας, 8. Μιλάτου, 9. Νικηθιανού, 10. Φουρνής, 11. Χουμεριάκου, οι

οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Νεάπολη του τέως δήμου Νεαπόλεως.

32.7. Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αβρακόντε, 2. Αγίου Γεωργίου, 3. Αγίου Κωνσταντίνου, 4. Καμινακίου, 5. Κάτω Μετοχίου, 6. Λαγού, 7. Μαρμακέτου, 8. Μέσα Λασιθίου, 9. Πλάτης, 10. Τζερμιάδου, 11. Ψυχρού, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Τζερμιάδο της τέως κοινότητας Τζερμιάδου.

32.8. Δήμος Σητείας αποτελούμενος από το δήμο Σητείας και τις κοινότητες: 1. Αγίου Γεωργίου, 2. Αχλαδίων, 3. Έξω Μουλιανών, 4. Κασιδωνίου, 5. Κρυών, 6. Λάστρου, 7. Μαρωνίας, 8. Μέσα Μουλιανών, 9. Μυρσίνης, 10. Πισκοκεφάλου, 11. Πραισού, 12. Ρούσσας Εκκλησίας, 13. Σκοπής, 14. Σταυρωμένου, 15. Σφάκας, 16. Τουρλωτής, 17. Χαμεζίου, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Σητεία του τέως δήμου Σητείας.

Β. Στον πιο πάνω Νομό δεν συντρέχει περίπτωση αναγνώρισης κοινότητας σε δήμο.

41. ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Α. Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι:

41.1. Δήμος Ανωγείων αποτελούμενος από το δήμο Ανωγείων και τις κοινότητες: [Αρχή Τροποποίησης] 1. Αξού, 2. Ζωνιανών, οι οποίοι καταργούνται - ΔΙΑΓΡΑΦΟΝΤΑΙ ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡ. 1 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 80 ΤΟΥ Ν. 2910/01, ΦΕΚ-91 Α' [Τέλος Τροποποίησης] Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Ανώγεια του τέως δήμου Ανωγείων.

41.2. Δήμος Αρκαδίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Άδελε, 2. Αμνάτου, 3. Αρχαίας Ελευθέρας, 4. Ελευθέρης, 5. Έρφων, 6. Κυριάννας, 7. Μέσης, 8. Παγκαλοχωρίου, 9. Πηγής, 10. Πρίνου, 11. Σκουλουφίων, 12. Χαμαλευρίου, 13. Χαρκίων, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Άδελε της τέως κοινότητας Άδελε.

41.3. Δήμος Γεροποτάμου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγγελιανών, 2. Αγίου Μάμαντος, 3. Αλφάς, 4. Αχλαδέ, 5. Καλανδαρές, 6. Μαργαρίτων, 7. Μελιδονίου, 8. Μελισσουργακίου, 9. Ορθέ, 10. Πανόρμου, 11. Πασαλιτών, 12. Περάματος, 13. Ρουμελής, 14. Σισών, 15. Σκεπαστής, 16. Χουμερίου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Πέραμα της τέως κοινότητας Περάματος.

41.4. Δήμος Κουλούκωνα αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας, 2. Αγίου Ιωάννου, 3. Αϊμονα, 4. Αλοίδων, 5. Απλαδιανών, 6. Βενίου, 7. Γαράζου, 8. Δαμαβόλου, 9. Δοξαρού, 10. Επισκοπής, 11. Θεοδώρας, 12. Καλύβου, 13. Κρουονερίου, 14. Λιβαδίων, 15. Χώνου, [Αρχή Τροποποίησης] 16. Αξού, 17. Ζωνιανών - ΠΡΟΣΘ. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡ. 2 ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 80 ΤΟΥ Ν. 2910/01, ΦΕΚ-91 Α' [Τέλος Τροποποίησης] οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Γαράζο της τέως κοινότητας Γαράζου. (ΣΗΜΕΙΩΣΗ : Με την παρ. 3 του άρθρου 80 του Ν. 2910/01, ΦΕΚ-91 Α' ορίζεται ότι : "Μέχρι τη διενέργεια των επόμενων γενικών Δημοτικών και Κοινοτικών Εκλογών, οι δήμοι των περ. 41.1. και 41.4. της παρ. 41 του άρθρου 1 του Ν. 2539/1997 (ΦΕΚ 244 Α'), όπως ανασυγκροτούνται με τις προηγούμενες παραγράφους, διοικούνται από τα υφιστάμενα αντίστοιχα όργανα διοίκησης").

41.5. Δήμος Κουρητών αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας Παρασκευής, 2. Αγίου Ιωάννου, 3. Αποδούλου, 4. Βιζαρίου, 5. Κουρουτών, 6. Λαμπιωτών, 7. Λοχριάς, 8. Νιθαύρεως, 9. Πετροχωρίου, 10. Πλατανίων, 11. Πλατάνου, 12. Φουρφουρά, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Φουρφουράς της τέως κοινότητας Φουρφουρά.

41.6. Δήμος Λάμπης αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας Γαλήνης, 2. Ακουμίων, 3. Αρδάκτου, 4. Δριμίσκου, 5. Καρινών, 6. Κεντροχωρίου, 7. Κεραμέ, 8. Κισσού, 9. Κρύας Βρύσης, 10. Λαμπινής, 11. Μελάμπων, 12. Μουρνές, 13. Μυζόρρουμα, 14. Ορνές, 15.

Σακτουριών, 16. Σπηλίου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Σπήλι της τέως κοινότητας Σπηλίου.

41.7. Δήμος Λαππαίων αποτελούμενος από το δήμο Επισκοπής και τις κοινότητες: 1. Αργυρουπόλεως, 2. Βιλανδρέδου, 3. Κάτω Πόρου, 4. Μυριοκεφώλων, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Επισκοπή του τέως δήμου Επισκοπής.

41.8. Δήμος Νικηφόρου Φωκά αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίου Κωνσταντίνου, 2. Άνω Βαλαμονέρου. 3. Ατσιποπούλου, 4. Γερανίου, 5. Γωνιάς, 6. Ζουριδίου, 7. Καλονύκτου, 8. Κάτω Βαλαμονέρου, 9. Μαλακίων, 10. Μούντρο, 11. Πρινέ, 12. Ρουστίκων, 13. Σαϊτουρών, 14. Φραντζεσκιανών Μετοχίων, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Αθάνατος της τέως κοινότητας Γωνιάς.

41.9. Δήμος Ρεθύμνης αποτελούμενος από το δήμο Ρεθύμνης και τις κοινότητες: 1. Αρμένων, 2. Γουλεδιανών, 3. Καρές, 4. Καστέλλου, 5. Κούμων, 6. Μαρουλά, 7. Όρους, 8. Πρασιών, 9. Ρουσσοσπιτίου, 10. Σελλίου, 11. Χρομοναστηρίου, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Ρέθυμνο του τέως δήμου Ρεθύμνου.

41.10. Δήμος Σιβρίτου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αμαρίου, 2. Άνω Μέρους, 3. Αποστόλων, 4. Βισταγής, 5. Βρυσών, 6. Βωλεώνων, 7. Γερακαρίου, 8. Ελενών, 9. Θρόνου, 10. Καλογέρου, 11. Μέρωνα, 12. Μοναστηρακίου, 13. Παντανάσσης, 14. Πατσού, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Αγία Φωτεινή της τέως κοινότητας Αποστόλων.

41.11. Δήμος Φοίνικα αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίου Βασιλείου, 2. Αγίου Ιωάννου, 3. Αγκουσελιανών, 4. Ασωμάτου, 5. Κοξαρές, 6. Λευκογείων, 7. Μαριού, 8. Μύρθιου, 9. Ροδακίου, 10. Σελλίων, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Πλακιάς της τέως κοινότητας Σελλίων.

50. ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Α. Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι και κοινότητες:

50.1. Δήμος Ακρωτηρίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αρωνίου, 2. Κουνουπιδιανών, 3. Μουζουρά, 4. Στερνών, 5. Χωρδακίου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Πυθάρι της τέως κοινότητας Αρωνίου.

50.2. Δήμος Γεωργιουπόλεως αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Γεωργιουπόλεως, 2. Καλαμισίου Αμυγδαλίου, 3. Καστέλλου, 4. Κουρνά, 5. Φυλακής, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Καβρός της τέως κοινότητας Κουρνά.

50.3. Δήμος Ανατολικού Σελίνου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Επανχωρίου, 2. Καμπανού, 3. Ροδοβανίου, 4. Σκάφης, 5. Σούγιας, 6. Τεμενίων, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Καμπανός της τέως κοινότητας Καμπανού.

50.4. Δήμος Αρμένων αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αρμένων, 2. Καλυβών, 3. Καρών, 4. Μαχαιρών, 5. Νέου Χωρίου, 6. Ραμνής, 7. Στύλου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Καλύβαι της τέως κοινότητας Καλυβών.

50.5. Δήμος Βάμου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Βάμου, 2. Γαβαλοχωρίου, 3. Κάϊνας, 4. Καλαμισίου Αλεξάνδρου, 5. Κεφαλά, 6. Κόκκινου Χωρίου, 7. Ξηροστερνίου, 8. Πλάκας, 9. Σελλίων, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του νέου δήμου ορίζεται ο οικισμός Βάμος της τέως κοινότητας Βάμου.

50.6. Δήμος Βουκολιών αποτελούμενος από τις κοινότητες, 1. Ανώσκελης, 2. Βουκολιών, 3. Κακοπέτρου, 4. Νέου Χωρίου, 5. Νερνανών, 6. Παλαιών Ρουμάτων, 7. Πολεμαρχίου, 8. Ταυρωνίου, 9. Χρυσαιγής, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Βουκολιά της τέως κοινότητας Βουκολιών.

50.7. Δήμος Ελευθερίου Βενιζέλου αποτελούμενος από το δήμο Μουρνιών και την κοινότητα Νεροκούρου, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Μουρνιές του τέως δήμου Μουρνιών.

50.8. Δήμος Θερίσου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγιάς 2. Βαμβακοπούλου, 3. Βαρύπετρου, 4. Θερίσου, 5. Περιβολίων, οι οποίες καταργούνται Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Βαμβακόπουλο της τέως κοινότητας Βαμβακοπούλου.

50.9. Δήμος Ιναχωρίου αποτελούμενος από τις κοινότητες 1. Αμυδαλοκεφαλίου, 2. Βάθης, 3. Βλάτους, 4. Έλους, 5. Κάμπου, 6. Κεφαλίου, 7. Περιβολίων, 8. Στροβλών, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Έλος της τέως κοινότητας Έλους.

50.10. Δήμος Καντάνου αποτελούμενος από το δήμο Κανδάνου και τις κοινότητες: 1. Κακοδικίου 2. Πλεμενιανών, οι οποίοι καταργούνται Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Κάντανος του τέως δήμου Κανδάνου.

50.11. Δήμος Κισσάμου αποτελούμενος από το δήμο Κισσάμου και τις κοινότητες: 1. Γραμβούσης, 2. Καλαθενών, 3. Καλλεργιανών, 4. Κουκουναράς, 5. Λουσακίων, 6. Πλατάνου, 7. Πολυρρηγίας, 8. Σηρικαρίου, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Κίσσαμος του τέως δήμου Κισσάμου.

50.12. Δήμος Κολυμβαρίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αφράτων, 2. Βασιλοπούλου, 3. Βουβών, 4. Γλώσσης, 5. Δελιανών, 6. Δρακόνας, 7. Επισκοπής, 8. Ζυμπραγού, 9. Καλυδονίας, 10. Καμισιανών, 11. Καρών, 12. Κολυμβαρίου, 13. Νοχιών, 14. Πανεθήμου, 15. Ραβδούχας, 16. Ροδωπού, 17. Σπηλιάς, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Κολυμβάρι της τέως κοινότητας Κολυμβαρίου.

50.13. Δήμος Κρουονερίδας αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αλικάμπου 2. Βαφέ, 3. Βρυσών, 4. Εμπροσνέρου, 5. Μάζης, 6. Νίπους, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Βρύσες της τέως κοινότητας Βρυσών.

50.14. Δήμος Μουσούρων αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αλικιανού, 2. Βατολάκκου, 3. Καράνου, 4. Κουφού, 5. Λάκκων, 6. Μεσκλών, 7. Ορθουνίου, 8. Πρασέ, 9. Σέμπρωνα, 10. Σκινέ, 11. Φουρνέ, 12. Ψαθογιάννου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Αλικιανός της τέως κοινότητας Αλικιανού.

50.15. Δήμος Μυθήμνης αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Βουλγάρω, 2. Δραπανιά, 3. Καλυδιανών, 4. Μαλαθύρου, 5. Περβολακίων, 6. Ποταμίδας, 7. Ρόκκας, 8. Σασάλου, 9. Σφακοπηγαδίου, 10. Τοπολίων, 11. Φαλελιανών, 12. Χαιρεθιανών, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Δραπανιάς της τέως κοινότητας Δραπανιά.

50.16. Δήμος Νέας Κυδωνίας αποτελούμενος από το δήμο Νέας Κυδωνίας και την κοινότητα Αγίας Μαρίνης, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Νέα Κυδωνία του τέως δήμου Νέας Κυδωνίας.

50.17. Δήμος Πελεκάνου αποτελούμενος από το δήμο Πελεκάνου και τις κοινότητες: 1. Παλαιοχώρας 2. Σαρακήνας, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Παλαιοχώρα της τέως κοινότητας Παλαιοχώρας.

50.18. Δήμος Πλατανιά αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Βλαχερωνιτίσσης, 2. Βρυσών, 3. Γερανίου, 4. Ζουνακίου, 5. Κοντομαρίου, 6. Κυπαρίσσου, 7. Μάλεμε, 8. Μανολιοπούλου, 9. Μοδίου, 10. Ντερέ, 11. Ξαμουδοχωρίου, 12. Πλατανιά, 13. Σιριλίου, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Γεράνι της τέως κοινότητας Γερανίου.

50.19. Δήμος Σούδας αποτελούμενος από το δήμο Σούδας και τις κοινότητες: 1. Καλαμίου, 2. Τσικαλαριών, οι οποίοι καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Σούδα του τέως δήμου Σούδας.

50.20. Δήμος Σφακιών αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας Ρούμελης, 2. Αγίου Ιωάννου, 3. Ανωπόλεως, 4. Ασκύφου, 5. Ασφένδου, 6. Ίμπρου, 7. Πατσιανού, 8.

Σκαλωτής, 9. Χώρας Σφακίων, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Χώρα Σφακίων της τέως κοινότητας Χώρας Σφακίων.

50.21. Δήμος Φρε αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Μελιδονίου 2. Παϊδοχωρίου 3. Πεμονίων, 4. Τζιτζιφέ, 5. Φρε, οι οποίες καταργούνται. Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Φρε της τέως κοινότητας Φρε.

Β. Στον πιο πάνω Νομό δεν συντρέχει περίπτωση αναγνώρισης κοινότητας σε δήμο. Γ. Στους δήμους: 1. Κεραμιών, 2. Χανίων και τις κοινότητες: 1. Γαύδου 2. Ασή Γωνιάς δεν επέρχεται μεταβολή.....>>

ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΙΚΟΙ ΔΗΜΟΙ ΚΡΗΤΗΣ (ΝΟΜΟΣ 3852/2010)

Η Κρήτη, σύμφωνα με το Ν. 3852/4-6-2010 (ΦΕΚ Α' αρ. φυλ 87/7-6/2010): «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης» και του οποίου η ισχύς άρχισε από 1 Ιανουαρίου 2011, διαιρέθηκε διοικητικά σε 4 νομούς, 20 επαρχίες και 24 δήμους. Λέει συγκεκριμένα ο νόμος αυτός:

<<ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι:

1. Δήμος Ηρακλείου με έδρα το Ηράκλειο και ιστορική έδρα τη Νέα Αλικαρνασσό αποτελούμενος από τους δήμους α. Ηρακλείου β. Γοργοαΐνης γ. Τεμένους δ. Παλιανής και ε. Νέας Αλικαρνασσού, οι οποίοι καταργούνται.

2. Δήμος Μαλεβιζίου με έδρα το Γάζι αποτελούμενος από τους δήμους α. Γαζίου β. Κρουσώνα και γ. Τυλίσου, οι οποίοι καταργούνται.

3. Δήμος Αρχανών - Αστερουσίων με έδρα τα Πεζά και ιστορικές έδρες τις Αρχάνες και τον Πύργο αποτελούμενος από τους δήμους α. Αρχανών β. Νίκου Καζαντζάκη και γ. Αστερουσίων, οι οποίοι καταργούνται.

4. Δήμος Φαιστού με έδρα τις Μοίρες και ιστορική έδρα το Τυμπάκι αποτελούμενος από τους δήμους α. Μοιρών β. Τυμπακίου γ. Ζαρού, οι οποίοι καταργούνται.

5. Δήμος Γόρτυνας με έδρα τους Άγιους Δέκα αποτελούμενος από τους δήμους α. Κόφινα β. Αγίας Βαρβάρας γ. Γόρτυνας και δ. Ρούβα, οι οποίοι καταργούνται.

6. Δήμος Χερσονήσου με έδρα τις Γούρνες αποτελούμενος από τους δήμους α. Χερσονήσου β. Γουβών γ. Μαλλίων και δ. Επισκοπής, οι οποίοι καταργούνται. 7. Δήμος Μινώα Πεδιάδας με έδρα τον Ευαγγελισμό Καστελλίου και ιστορικές έδρες το Καστέλλι και το Αρκαλοχώρι αποτελούμενος από τους δήμους α. Αρκαλοχωρίου β. Καστελλίου και γ. Θραψανού, οι οποίοι καταργούνται.

5. Στο δήμο Βιάννου δεν επέρχεται καμία μεταβολή. Ο δήμος Βιάννου χαρακτηρίζεται ως ορεινός.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι:

1. Δήμος Αγίου Νικολάου με έδρα τον Άγιο Νικόλαο και ιστορική έδρα τη Νεάπολη αποτελούμενος από τους δήμους α. Αγίου Νικολάου β. Νεάπολης και την κοινότητα Βραχασίου, οι οποίοι καταργούνται.

2. Δήμος Σητείας με έδρα τη Σητεία αποτελούμενος από τους δήμους α. Ιτάνου β. Λεύκης και Σητείας, οι οποίοι καταργούνται.

3. Δήμος Ιεράπετρας με έδρα την Ιεράπετρα αποτελούμενος από τους δήμους α. Ιεράπετρας και β. Μακρύ Γιαλού, οι οποίοι καταργούνται.

4. Στο δήμο Οροπεδίου Λασιθίου δεν επέρχεται καμία μεταβολή. Ο δήμος Οροπεδίου Λασιθίου χαρακτηρίζεται ως ορεινός.

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι:

1. Δήμος Ρεθύμνης με έδρα το Ρέθυμνο αποτελούμενος από τους δήμους α. Αρκαδίου β. Λατππαίων γ. Νικηφόρου Φωκά και δ. Ρεθύμνης, οι οποίοι καταργούνται.

2. Δήμος Μυλοποτάμου με έδρα το Πέραμα αποτελούμενος από τους δήμους α. Γεροποτάμου β. Κουλούκωνα και την κοινότητα Ζωνιανών, οι οποίοι καταργούνται.

3. Δήμος Αμαρίου με έδρα την Αγία Φωτεινή και ιστορική έδρα τον Φουρφουρά αποτελούμενος από τους δήμους α. Σιβρίτου και β. Κουρητών, οι οποίοι καταργούνται.

4. Δήμος Αγίου Βασιλείου με έδρα το Σπήλι αποτελούμενος από τους δήμους α. Λάμπης και β. Φοίνικα, οι οποίοι καταργούνται. Β. Στο δήμο Ανωγείων δεν επέρχεται καμία μεταβολή.

Οι δήμοι Αμαρίου, Αγίου Βασιλείου και Ανωγείων χαρακτηρίζονται ως ορεινοί.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ Συνιστώνται οι κατωτέρω δήμοι:

1. Δήμος Χανίων με έδρα τα Χανιά αποτελούμενος από τους δήμους α. Χανίων β. Ελευθερίου Βενιζέλου γ. Θερίσσου δ. Νέας Κυδωνίας ε. Σούδας στ. Ακρωτηρίου και ζ. Κεραμίων, οι οποίοι καταργούνται.

2. Δήμος Αποκορώνου με έδρα τις Βρύσες Αποκορώνου και ιστορική έδρα το Βάμο αποτελούμενος από τους δήμους α. Φρε β. Βάμου γ. Γεωργιουπόλεως δ. Κρουονέριδας ε. Αρμένων και την κοινότητα Ασή Γωνιάς, οι οποίοι καταργούνται.

3. Δήμος Πλατανιά με έδρα το Γεράνι αποτελούμενος από τους δήμους α. Κολυμβαρίου β. Μουσούρων γ. Βουκολιών και δ. Πλατανιά, οι οποίοι καταργούνται.

4. Δήμος Κισσάμου με έδρα τον Κίσσαμο αποτελούμενος από τους δήμους α. Κισσάμου β. Μυθήμνης και γ. Ινναχωρίου, οι οποίοι καταργούνται.

5. Δήμος Καντάνου – Σελίνου με έδρα την Παλαιόχωρα και ιστορική έδρα την Κάντανο αποτελούμενος από τους δήμους α. Καντάνου β. Ανατολικού Σελίνου και γ. Πελεκάνου, οι οποίοι καταργούνται.

6. Η κοινότητα Γαύδου αναγνωρίζεται σε δήμο, με όνομα, έδρα και εδαφική περιφέρεια αυτά της τέως κοινότητας.

7. Στο δήμο Σφακίων δεν επέρχεται καμία μεταβολή.

Οι δήμοι Σφακίων και Καντάνου – Σελίνου χαρακτηρίζονται ως ορεινοί.>>

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ - ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΜΕΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΡΗΤΗΣ

ΝΟΜΟΙ: Ηράκλειο, Λασιθί, Ρεθύμνα, Χανιά, **ΈΔΡΑ:** Ηράκλειο

Η Περιφέρεια Κρήτης είναι μία από τις 13 σημερινές περιφέρειες της Ελλάδας. Περιλαμβάνει κυρίως τη νήσο Κρήτη, αλλά και μικρότερα νησιά όπως τη Γαύδο, τη Γαυδοπούλα, τη Δία, τη Χρυσή, το Κουφονήσι και τις νήσους Διονυσάδες. Διοικητικά διαιρείται σε τέσσερις περιφερειακές ενότητες (νομούς) που ονομάζονται εξ ανατολών: Λασιθίου με πρωτεύουσα τον

Άγιο Νικόλαο, Ηρακλείου με πρωτεύουσα το Ηράκλειο, Ρεθύμνου με πρωτεύουσα το Ρέθυμνο και Χανίων με πρωτεύουσα τα Χανιά: Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου και Χανίων, στους οποίους υπάγονται οι 24 δήμοι της περιφέρειας,

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ:

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ, Δήμοι: Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων · Δήμος Βιάννου · Δήμος Γόρτυνας · Δήμος Ηρακλείου · Δήμος Μαλεβιζίου · Δήμος Μινώα Πεδιάδας · Δήμος Φαιστού · Δήμος Χερσονήσου

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ,Δήμοι: Δήμος Αγίου Νικολάου · Δήμος Ιεράπετρας · Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου · Δήμος Σητείας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ, Δήμοι: Δήμος Αγίου Βασιλείου · Δήμος Αμαρίου · Δήμος Ανωγείων · Δήμος Μυλοποτάμου · Δήμος Ρεθύμνης

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΧΑΝΙΩΝ, Δήμοι: Δήμος Αποκορώνου · Δήμος Γαύδου · Δήμος Καντάνου-Σελίνου · Δήμος Κισσάμου · Δήμος Πλατανιά · Δήμος Σφακίων · Δήμος Χανίων

**ΕΚΤΑΣΗ, ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΔΡΑ ΔΗΜΩΝ ΚΡΗΤΗΣ,
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 2011.**

Ενότητα	Δήμος	Έκταση.	Πληθ.	Έδρα
Ηρακλείου	Αρχανών-Αστερουσίων	335,38	16.692	Πεζά
	Βιάννου	221,54	5.563	Άνω Βιάννος
	Γόρτυνας	462,71	15.632	Άγιοι Δέκα
	Ηρακλείου	245,12	173.993	Ηράκλειο
	Μαλεβιζίου	292,7	24.864	Γάζι
	Μινώα Πεδιάδας	394,24	17.563	Ευαγγελισμός
	Φαιστού	412,74	24.466	Μοίρες
	Χερσονήσου	271,58	26.717	Γούρνες
Λασιθίου	Αγίου Νικολάου	511,99	27.074	Άγιος Νικόλαος
	Ιεράπετρας	551,04	27.602	Ιεράπετρα
	Οροπεδίου Λασιθίου	129,98	2.387	Τζερμιάδο
	Σητείας	633,22	18.318	Σητεία
Ρεθύμνου	Αγίου Βασιλείου	354,33	7.427	Σπήλι
	Αμαρίου	277,74	5.915	Αγία Φωτεινή
	Ανωγείων	130,96	2.379	Ανώγεια
	Μυλοποτάμου	337,93	14.363	Πέραμα
	Ρεθύμνης	397,48	55.525	Ρέθυμνο
Χανίων	Αποκορώνου	323,12	12.807	Βρύσες
	Γαύδου	27	152	Γαύδος
	Καντάνου-Σελίνου	369,07	5.431	Παλαιοχώρα
	Κισσάμου	334,18	10.790	Κίσσαμος
	Πλατανιά	495,43	16.874	Γεράνι
	Σφακίων	467,59	1.889	Χώρα Σφακίων
	Χανίων	356,12	108.642	Χανιά

**ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΜΟΜΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΩΝ
ΚΡΗΤΗΣ 2011**

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής του 2011 ο Νομός Ηρακλείου συγκεντρώνει το μεγαλύτερο πληθυσμό με 279.838 (292.489 με την απογραφή του 2001) νόμιμους κατοίκους και ακολουθεί ο Νομός Χανίων με 142.472 (150.387 με την απογραφή του 2001), της Ρεθύμνης με 79.778 (81.936 με την απογραφή του 2001) και τέλος ο Νομός Λασιθίου με 72.198 (76.319 με την απογραφή του 2001) κατοίκους.

Σύνολο Κρήτης 574.286 κατοίκους (**601.131 με την απογραφή του 2001**, άρα ο πληθυσμός της Κρήτης το 2011 μειώθηκε σε σχέση με το 2001).

Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 ο Δήμος Ηρακλείου είναι πολυπληθέστερος δήμος Κρήτης με 146.750 νόμιμους κατοίκους

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΝΟΜΙΜΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΡΗΤΗΣ 2011. Νόμιμος Πληθυσμός = δημότες			
Επίπεδο διοικητικό	Τ.Κ.	Περιγραφή	Πληθυσμός 2011
0		ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	9.904.286
4	71	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	279.838
5	7101	ΔΗΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	146.750
6	710101	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	127.344
6	710102	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΓΟΡΓΟΛΑΪΝΗ	3.168
6	710103	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΝΕΑΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΟΥ	10.794
6	710104	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΑΛΙΑΝΗΣ	2.109
6	710105	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΜΕΝΟΥΣ	3.335
5	7102	ΔΗΜΟΣ ΑΡΧΑΝΩΝ - ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	18.652
6	710201	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ	6.746
6	710202	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΧΑΝΩΝ	5.410
6	710203	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	6.496
5	7103	ΔΗΜΟΣ ΒΙΑΝΝΟΥ	6.272
5	7104	ΔΗΜΟΣ ΓΟΡΤΥΝΑΣ	19.148
6	710401	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΓΟΡΤΥΝΑΣ	6.111
6	710402	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ	5.635
6	710403	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΟΦΙΝΑ	5.010
6	710404	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΡΟΥΒΑ	2.392
5	7105	ΔΗΜΟΣ ΜΑΛΕΒΙΖΙΟΥ	22.373
6	710501	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΓΑΖΙΟΥ	14.805
6	710502	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΡΟΥΣΩΝΑ	4.429
6	710503	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΥΛΙΣΟΥ	3.139
5	7106	ΔΗΜΟΣ ΜΙΝΩΑ ΠΕΔΙΑΔΑΣ	20.988
6	710601	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΣΤΕΛΛΙΟΥ	6.468

6	710602	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ	11.979
6	710603	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΘΡΑΨΑΝΟΥ	2.541
5	7107	ΔΗΜΟΣ ΦΑΙΣΤΟΥ	24.520
6	710701	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΜΟΙΡΩΝ	11.612
6	710702	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΖΑΡΟΥ	3.419
6	710703	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ	9.489
5	7108	ΔΗΜΟΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ	21.135
6	710801	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΓΟΥΒΩΝ	6.759
6	710802	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ	2.449
6	710803	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΜΑΛΙΩΝ	5.056
6	710804	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ	6.871
4	72	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	72.198
5	7201	ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	24.636
6	720101	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	18.717
6	720102	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΒΡΑΧΑΣΙΟΥ	1.377
6	720103	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΝΕΑΠΟΛΗΣ	4.542
5	7202	ΔΗΜΟΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ	25.013
6	720201	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ	21.324
6	720202	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΜΑΚΡΥ ΓΙΑΛΟΥ	3.689
5	7203	ΔΗΜΟΣ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	3.498
5	7204	ΔΗΜΟΣ ΣΗΤΕΙΑΣ	19.051
6	720401	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΗΤΕΙΑΣ	15.023
6	720402	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΤΑΝΟΥ	2.164
6	720403	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΕΥΚΗΣ	1.864
4	73	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΡΕΘΥΜΝΟΥ	79.778
5	7301	ΔΗΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ	44.573
6	730101	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ	30.511
6	730102	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΚΑΔΙΟΥ	5.535
6	730103	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΑΓΓΑΙΩΝ	2.708
6	730104	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΦΩΚΑ	5.819
5	7302	ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	9.488
6	730201	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΑΜΠΗΣ	5.507
6	730202	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΦΟΙΝΙΚΑ	3.981
5	7303	ΔΗΜΟΣ ΑΜΑΡΙΟΥ	6.726
6	730301	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΙΒΡΙΤΟΥ	3.626
6	730302	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΟΥΡΗΤΩΝ	3.100
5	7304	ΔΗΜΟΣ ΑΝΩΓΕΙΩΝ	3.105
5	7305	ΔΗΜΟΣ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ	15.886

6	730501	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΓΕΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	8.041
6	730502	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΖΩΝΙΑΝΩΝ	1.358
6	730503	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΟΥΛΟΥΚΩΝΑ	6.487
4	74	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΧΑΝΙΩΝ	142.472
5	7401	ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ	84.527
6	740101	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΧΑΝΙΩΝ	48.061
6	740102	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ	7.775
6	740103	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕ- ΛΟΥ	8.872
6	740104	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΘΕΡΙΣΟΥ	6.000
6	740105	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΕΡΑΜΙΩΝ	1.691
6	740106	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΝΕΑΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ	6.689
6	740107	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΟΥΔΑΣ	5.439
5	7402	ΔΗΜΟΣ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ	15.290
6	740201	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΡΥΟΝΕΡΙΔΑΣ	3.335
6	740202	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΜΕΝΩΝ	3.600
6	740203	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΣΗ ΓΩΝΙΑΣ	788
6	740204	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΒΑΜΟΥ	3.283
6	740205	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥΠΟΛΕΩΣ	2.748
6	740206	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΦΡΕ	1.536
5	7403	ΔΗΜΟΣ ΓΑΥΔΟΥ	180
5	7404	ΔΗΜΟΣ ΚΑΝΤΑΝΟΥ - ΣΕΛΙΝΟΥ	7.089
6	740401	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΛΕΚΑΝΟΥ	3.042
6	740402	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΣΕΛΙ- ΝΟΥ	1.746
6	740403	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΝΤΑΝΟΥ	2.301
5	7405	ΔΗΜΟΣ ΚΙΣΣΑΜΟΥ	12.572
6	740501	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΙΣΣΑΜΟΥ	8.361
6	740502	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΝΑΧΩΡΙΟΥ	1.429
6	740503	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΜΥΘΗΜΝΗΣ	2.782
5	7406	ΔΗΜΟΣ ΠΛΑΤΑΝΙΑ	19.891
6	740601	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΛΑΤΑΝΙΑ	6.550
6	740602	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΒΟΥΚΟΛΙΩΝ	3.189
6	740603	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΟΛΥΜΒΑΡΙΟΥ	5.042
6	740604	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΜΟΥΣΟΥΡΩΝ	5.110
5	7407	ΔΗΜΟΣ ΣΦΑΚΙΩΝ	2.923

2. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η εκκλησία της Κρήτης ιδρύθηκε στο β' μισό του α' αιώνα μ.Χ. από τον Απόστολο Τίτο και τον Απόστολο Παύλο, όπως προκύπτει από την επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς τον Τίτον : «τούτου χάριν κατέλιπόν σε εν Κρήτη, ίνα τα λείποντα επιδιορθώσης και καταστήσης κατά πόλιν πρεσβυτέρους, ως εγώ σοι διαταξάμην...» (Τιτ. 1,5), διευκρινίζοντας ότι πρεσβυτέρους ονομάζει τούς Επισκόπους.

Ο συνέκδημος του Ιεροκλέους , συντάχθηκε το 535 μ.Χ., αναφέρει ότι στη Βυζαντινή επαρχία της Κρήτης υπήρχαν τότε 22 επισκοπές με μητρόπολη (πρωτεύουσα, έδρα) τη Γόρτυνα, οι εξής:

<< ια'. Έπαρχία Κρήτης, υπό κοσουλάριον, πόλεις κβ', μητρόπολις Γορτύνη, Ίνατος, Βίεννα, Ιεράπυδνα, Καμάρα, Αλυγγος, Χερσόνησος, Λύκτος, Αρκαδία, Κνωσός, Σούβριτος, Όαξος, Ελευθέρνα, Λάμπαι, Άπτερα, Κυδωνέα, Κίσαμος, Καντανία, Έλυρος, Λίσσος, Φοινίκη ήτοι Αραδήν, νήσος Κλαύδος.>>

Τακτικόν Λόγιον Γ' και Καθίστου Ε' (321 - 46)	Παράστις κατά Ζ' Οικονομ. Σύνοδον 587 *	Τακτικόν Βον άρχών Θ' * αιώνας	Τακτικόν Βον άρχών Θ' * αιώνας	Τακτικόν Λόγιον ΣΤ', Κρίτου Ζ', και Τριμωσά (901 - 972)	Τακτικόν Θ' * Βασιλείου Βουλγαροκτόνου 980 μ. Χ.
Έπαρχία Κρήτης νήσου έχει πόλεις ιβ' α) ό Γορτύνης μητρ.	α) ό Γορτύνης	Έπαρχία Κρήτης *	Έπαρχία Κρήτης	Απν. ανεπίσημοι ή μητρίαι (Λαριβαριανίαι 882/88 - 891)	Τό τής νήσου Κρήτης**
β) ό 'Αρκαδίας	γ) ό 'Αρκαδίας	1) ό Γορτύνης	1)* ό Γορτύνης		α) ό Γορτύνης
γ) ό Κνωσού	β) ό Κνωσού	2) ό Βιέννης	2) ό Βιέννης		γ) ό 'Αρκαδίας
δ) ό Χερσονήσου	δ) ό Χερσονήσου	3) ό Κνωσός	3) ό Κνωσός		β) ό Κνωσού
ε) ό Σισίας		4) ό 'Αρκαδίας	4) ό 'Αρκαδίας		δ) ό Χερσονήσου
στ) ό Γηρακίας		5) ό Κνωσού	5) ό Κνωσού		ε) ό Σισίας
ζ) ό Σουβίτου	ε) ό Σουβίτου	6) ό Κνωσού	6) ό Κνωσού		στ) ό τού 'Αγρίου
η) ό Λάμπαι	δ) ό Λάμπαι	7) ό 'Αλιού	7) ό 'Αλιού		θ) ό 'Ιερός
θ) ό Κισιάμου	ι) ό Κανάνου	8) ό Κνωσού	8) ό Κνωσού		ι) ό Πάτμος
ια) ό Κυδωνίας	θ) ό Κισιάμου	9) ό Κνωσού	9) ό Κνωσού		ιβ) ό Κισιάμου
ιβ) ό 'Ελευθέρου	η) ό Κυδωνίας	10) ό Κνωσού	10) ό Κνωσού		ιγ) ό Κυδωνίας
	στ) ό 'Ελευθέρου	11) ό Φοινίκης, ήτοι 'Αραδής	11) ό Φοινίκης, ήτοι 'Αραδής		
		12) ό 'Ιεροπόλεως	12) ό 'Ιεροπόλεως		
		13) ό 'Αλόγγοι	13) ό 'Αλόγγοι		
		14) ό Λύκτος	14) ό Λύκτος		
		15) ό Σουβίτου	15) ό Σουβίτου		
		16) ό Λάμπαι	16) ό Λάμπαι		
		17) ό Λάμπαι	17) ό Λάμπαι		
		18) ό Κνωσού	18) ό Κνωσού		
		19) ό Κνωσού	19) ό Κνωσού		
		20) ό Λίσσου	20) ό Λίσσου		
		21) ό Κισιάμου	21) ό Κισιάμου		
		22) ό Κνωσού	22) ό Κνωσού		
		23) ό Κνωσού	23) ό Κνωσού		
		24) ό Κνωσού	24) ό Κνωσού		
		25) ό Κνωσού	25) ό Κνωσού		
		26) ό Κνωσού	26) ό Κνωσού		
		27) ό Κνωσού	27) ό Κνωσού		
		28) ό Κνωσού	28) ό Κνωσού		
		29) ό Κνωσού	29) ό Κνωσού		
		30) ό Κνωσού	30) ό Κνωσού		
		31) ό Κνωσού	31) ό Κνωσού		
		32) ό Κνωσού	32) ό Κνωσού		
		33) ό Κνωσού	33) ό Κνωσού		
		34) ό Κνωσού	34) ό Κνωσού		
		35) ό Κνωσού	35) ό Κνωσού		
		36) ό Κνωσού	36) ό Κνωσού		
		37) ό Κνωσού	37) ό Κνωσού		
		38) ό Κνωσού	38) ό Κνωσού		
		39) ό Κνωσού	39) ό Κνωσού		
		40) ό Κνωσού	40) ό Κνωσού		
		41) ό Κνωσού	41) ό Κνωσού		
		42) ό Κνωσού	42) ό Κνωσού		
		43) ό Κνωσού	43) ό Κνωσού		
		44) ό Κνωσού	44) ό Κνωσού		
		45) ό Κνωσού	45) ό Κνωσού		
		46) ό Κνωσού	46) ό Κνωσού		
		47) ό Κνωσού	47) ό Κνωσού		
		48) ό Κνωσού	48) ό Κνωσού		
		49) ό Κνωσού	49) ό Κνωσού		
		50) ό Κνωσού	50) ό Κνωσού		
		51) ό Κνωσού	51) ό Κνωσού		
		52) ό Κνωσού	52) ό Κνωσού		
		53) ό Κνωσού	53) ό Κνωσού		
		54) ό Κνωσού	54) ό Κνωσού		
		55) ό Κνωσού	55) ό Κνωσού		
		56) ό Κνωσού	56) ό Κνωσού		
		57) ό Κνωσού	57) ό Κνωσού		
		58) ό Κνωσού	58) ό Κνωσού		
		59) ό Κνωσού	59) ό Κνωσού		
		60) ό Κνωσού	60) ό Κνωσού		
		61) ό Κνωσού	61) ό Κνωσού		
		62) ό Κνωσού	62) ό Κνωσού		
		63) ό Κνωσού	63) ό Κνωσού		
		64) ό Κνωσού	64) ό Κνωσού		
		65) ό Κνωσού	65) ό Κνωσού		
		66) ό Κνωσού	66) ό Κνωσού		
		67) ό Κνωσού	67) ό Κνωσού		
		68) ό Κνωσού	68) ό Κνωσού		
		69) ό Κνωσού	69) ό Κνωσού		
		70) ό Κνωσού	70) ό Κνωσού		
		71) ό Κνωσού	71) ό Κνωσού		
		72) ό Κνωσού	72) ό Κνωσού		
		73) ό Κνωσού	73) ό Κνωσού		
		74) ό Κνωσού	74) ό Κνωσού		
		75) ό Κνωσού	75) ό Κνωσού		
		76) ό Κνωσού	76) ό Κνωσού		
		77) ό Κνωσού	77) ό Κνωσού		
		78) ό Κνωσού	78) ό Κνωσού		
		79) ό Κνωσού	79) ό Κνωσού		
		80) ό Κνωσού	80) ό Κνωσού		
		81) ό Κνωσού	81) ό Κνωσού		
		82) ό Κνωσού	82) ό Κνωσού		
		83) ό Κνωσού	83) ό Κνωσού		
		84) ό Κνωσού	84) ό Κνωσού		
		85) ό Κνωσού	85) ό Κνωσού		
		86) ό Κνωσού	86) ό Κνωσού		
		87) ό Κνωσού	87) ό Κνωσού		
		88) ό Κνωσού	88) ό Κνωσού		
		89) ό Κνωσού	89) ό Κνωσού		
		90) ό Κνωσού	90) ό Κνωσού		
		91) ό Κνωσού	91) ό Κνωσού		
		92) ό Κνωσού	92) ό Κνωσού		
		93) ό Κνωσού	93) ό Κνωσού		
		94) ό Κνωσού	94) ό Κνωσού		
		95) ό Κνωσού	95) ό Κνωσού		
		96) ό Κνωσού	96) ό Κνωσού		
		97) ό Κνωσού	97) ό Κνωσού		
		98) ό Κνωσού	98) ό Κνωσού		
		99) ό Κνωσού	99) ό Κνωσού		
		100) ό Κνωσού	100) ό Κνωσού		
		101) ό Κνωσού	101) ό Κνωσού		
		102) ό Κνωσού	102) ό Κνωσού		
		103) ό Κνωσού	103) ό Κνωσού		
		104) ό Κνωσού	104) ό Κνωσού		
		105) ό Κνωσού	105) ό Κνωσού		
		106) ό Κνωσού	106) ό Κνωσού		
		107) ό Κνωσού	107) ό Κνωσού		
		108) ό Κνωσού	108) ό Κνωσού		
		109) ό Κνωσού	109) ό Κνωσού		
		110) ό Κνωσού	110) ό Κνωσού		
		111) ό Κνωσού	111) ό Κνωσού		
		112) ό Κνωσού	112) ό Κνωσού		
		113) ό Κνωσού	113) ό Κνωσού		
		114) ό Κνωσού	114) ό Κνωσού		
		115) ό Κνωσού	115) ό Κνωσού		
		116) ό Κνωσού	116) ό Κνωσού		
		117) ό Κνωσού	117) ό Κνωσού		
		118) ό Κνωσού	118) ό Κνωσού		
		119) ό Κνωσού	119) ό Κνωσού		
		120) ό Κνωσού	120) ό Κνωσού		
		121) ό Κνωσού	121) ό Κνωσού		
		122) ό Κνωσού	122) ό Κνωσού		
		123) ό Κνωσού	123) ό Κνωσού		
		124) ό Κνωσού	124) ό Κνωσού		
		125) ό Κνωσού	125) ό Κνωσού		
		126) ό Κνωσού	126) ό Κνωσού		
		127) ό Κνωσού	127) ό Κνωσού		
		128) ό Κνωσού	128) ό Κνωσού		
		129) ό Κνωσού	129) ό Κνωσού		
		130) ό Κνωσού	130) ό Κνωσού		
		131) ό Κνωσού	131) ό Κνωσού		
		132) ό Κνωσού	132) ό Κνωσού		
		133) ό Κνωσού	133) ό Κνωσού		
		134) ό Κνωσού	134) ό Κνωσού		
		135) ό Κνωσού	135) ό Κνωσού		
		136) ό Κνωσού	136) ό Κνωσού		
		137) ό Κνωσού	137) ό Κνωσού		
		138) ό Κνωσού	138) ό Κνωσού		
		139) ό Κνωσού	139) ό Κνωσού		
		140) ό Κνωσού	140) ό Κνωσού		
		141) ό Κνωσού	141) ό Κνωσού		
		142) ό Κνωσού	142) ό Κνωσού		
		143) ό Κνωσού	143) ό Κνωσού		
		144) ό Κνωσού	144) ό Κνωσού		
		145) ό Κνωσού	145) ό Κνωσού		
		146) ό Κνωσού	146) ό Κνωσού		
		147) ό Κνωσού	147) ό Κνωσού		
		148) ό Κνωσού	148) ό Κνωσού		
		149) ό Κνωσού	149) ό Κνωσού		
		150) ό Κνωσού	150) ό Κνωσού		
		151) ό Κνωσού	151) ό Κνωσού		
		152) ό Κνωσού	152) ό Κνωσού		
		153) ό Κνωσού	153) ό Κνωσού		
		154) ό Κνωσού	154) ό Κνωσού		
		155) ό Κνωσού	155) ό Κνωσού		
		156) ό Κνωσού	156) ό Κνωσού		
		157) ό Κνωσού	157) ό Κνωσού		
		158) ό Κνωσού	158) ό Κνωσού		
		159) ό Κνωσού	159) ό Κνωσού		
		160) ό Κνωσού	160) ό Κνωσού		
		161) ό Κνωσού	161) ό Κνωσού		
		162) ό Κνωσού	162) ό Κνωσού		
		163) ό Κνωσού	163) ό Κνωσού		
		164) ό Κνωσού	164) ό Κνωσού		
		165) ό Κνωσού	165) ό Κνωσού		
		166) ό Κνωσού	166) ό Κνωσού		
		167) ό Κνωσού	167) ό Κνωσού		
		168) ό Κνωσού	168) ό Κνωσού		
		169) ό Κνωσού	169) ό Κνωσού		
		170) ό Κνωσού	170) ό Κνωσού		
		171) ό Κνωσού	171) ό Κνωσού		
		172) ό Κνωσού	172) ό Κνωσού		
		173) ό Κνωσού	173) ό Κνωσού		
		174) ό Κνωσού	174) ό Κνωσού		
		175) ό Κνωσού	175) ό Κνωσού		
		176) ό Κνωσού	176) ό Κνωσού		
		177) ό Κνωσού	177) ό Κνωσού		
		178) ό Κνωσού	178) ό Κνωσού		
		179) ό Κνωσού	179) ό Κνωσού		
		180) ό Κνωσού	180) ό Κνωσού		
		181) ό Κνωσού	181) ό Κνωσού		
		182) ό Κνωσού	182) ό Κνωσού		
		183) ό Κνωσού	183) ό Κνωσού		
		184) ό Κνωσού	184) ό Κνωσού		
		185) ό Κνωσού	185) ό Κνωσού		
		186) ό Κνωσού	186) ό Κνωσού		
		187) ό Κνωσού	187) ό Κνωσού		
		188) ό Κνωσού	188) ό Κνωσού		
		189) ό Κνωσού	189) ό Κνωσού		
		190) ό Κνωσού	190) ό Κνωσού		
		191) ό Κνωσού	191) ό Κνωσού		
		192) ό Κνωσού	192) ό Κνωσού		
		193) ό Κνωσού	193) ό Κνωσού		
		194) ό Κνωσού	194) ό Κνωσού		
		195) ό Κνωσού	195) ό Κνωσού		
		196) ό Κνωσού	196) ό Κνωσού		
		197) ό Κνωσού	197) ό Κνωσού		
		198) ό Κνωσού	198) ό Κνωσού		
		199) ό Κνωσού	199) ό Κνωσού		
		200) ό Κνωσού	200) ό Κνωσού		
		201) ό Κνωσού	201) ό Κνωσού		
		202) ό Κνωσού	202) ό Κνωσού		
		203) ό Κνωσού	203) ό Κνωσού		
		204) ό Κνωσού	204) ό Κνωσού		
		205) ό Κνωσού	205) ό Κνωσού		
		206) ό Κνωσού	206) ό Κνωσού		
		207) ό Κνωσού	207) ό Κνωσού		
		208) ό Κνωσού	208) ό Κνωσού		
		209) ό Κνωσού	209) ό Κνωσού		
		210) ό Κνωσού	210) ό Κνωσού		
		211) ό Κνωσού	211) ό Κνωσού		
		212) ό Κνωσού	212) ό Κνωσού		
		213) ό Κνωσού	213) ό Κνωσού		
		214) ό Κνωσού	214) ό Κνωσού		
		215) ό Κνωσού	215)		

τής Γόρτυνας, 2) τής Ἀρκαδίας, 3) τής Κνωσού, 4) τής Χερρονήσου, 5) τού Αιλουποτάμου, 6) τού Ἀγρίου, 7) τής Λάμπης, 8) τής Κυδωνιάς, 9) τής Ἰερας, 10) τής Σητείας, 11) τής Πέτρας και 12) τής Κισάμου. Ἡ Βενετία, θέλοντας να εξουδετερώσει την επίδραση πού ασκούσε ορθόδοξος κλήρος και μάλιστα οι επίσκοποι, εκδίωξε τον ανώτερο κλήρο και παραχώρησε τη Μητρόπολη 1 και τις παραπάνω επισκοπές, μαζί με τα πλούσια κτήματά τους, σέ καθολικούς κληρικούς πού υπόδειξε Παπική Αυλή. Για να φανεί όμως ότι σέβεται και τη θρησκευτική συνείδηση των νέων υπηκόων της, πού στο σύνολό τους ἦταν ορθόδοξοι, δεν πείραξε τούς παπάδες και τα μοναστήρια, τούς οποίους ἄφησε ελεύθερους να ασκούν τὰ *ιερατικά* τους καθήκοντα. Στις πόλεις όμως, για νά ἔχει τον ενοριακό κλήρο τών ορθοδόξων υποχείριό της, ὠριζε σαν προϊστάμενους τού κλήρου αὐτοῦ τούς λεγόμενους Πρωτοπαπάδες, πού, φυσικά, ἦταν πρόσωπα τής ἀπόλυτης εμπιστοσύνης της, δηλαδή πιστά ὄργανά της.

Ἡ Βενετία, ὅπως αναφέρουν Ἰάκωβος Φοσκαρίνι και ο Τζουάνε Μοκιενίγκο στις εκθέσεις τους μοίρασε τα κτήματα των περιφερειῶν πού κατέλαβε σέ τρεις μερίδες, ἀπό τις οποίες τη μια ξεχώρισε στη Λατινική Ἐκκλησία, για να τής εξασφαλίσει τούς απαιτούμενους για τή συντήρησή της πόρους. "Ὁματς, στις αρχές τουλάχιστο τής κυριαρχίας της, Βενετία ἄφησε στο Οικουμενικό Πατριαρχεῖο μεγάλο μέρος ἀπό τα κτήματά του. Ἄλλα ἀπό το 1304 κίόλας Βενετία περιόρισε τα δικαιώματα του Πατριαρχείου στην εκμετάλλευση των κτημάτων του στην Κρήτη, τό ὅποιο αναγκάστηκε να απαλλοτριώσει πολλά και να νοικιάσει τὰ υπόλοιπα. Το 1575 του ἔδιδαν μισθώματα μόνο 10.000 δουκάτα. ἄνωτερος λατινικός κλήρος, και κυρίως Αρχιεπίσκοπος, ασχολούνταν περισσότερο με τα οικονομικά ζητήματα και την εκμετάλλευση των φέουδων πού εξεχωρήθησαν ἄ αυτόν παρά με τα θρησκευτικά του καθήκοντα. Ἀρχιεπισκοπή του Χάντακα—πού ἦταν ὅπου σήμερα το μέγαρο τής Ἐνώσεως Γεωργικών Συνεταιρισμῶν—«με τα δικαστήρια, τούς συμβολαιογράφους, τούς Λατίνους ιερεῖς και τούς "Ἕλληνες παπάδες και το σίφος των παρασίτων ἔδινε την εντύπωση μάλλον φρουρίου παρά οἴκου τοῦ Θεοῦ», λέει "Ἐβα Τέα". Συχνά πυκνά επίσημη Λατινική Ἐκκλησία βρίσκονταν σέ διαμάχη με την πολιτική εξουσία τής Κρήτης, για τέτοια οικονομικά ζητήματα, ως και για ζητήματα επιβολῆς της πάνω στον ορθόδοξο κλήρο και τούς ορθόδοξους υπηκόους, πού, παρά τη φιλοκαθολική στάση της, Βενετία ἠθελε να τούς ἔχει κάτω ἀπό τήν ἄμεση εξάρτησή της, ακολουθούσα το γνωστό δόγμα *Semo prius veneziani e poi cristiani*. Για να βάλουν τέρμα στις διαμάχες αὐτές πολιτική εξουσία καί Λατινική Ἐκκλησία ἔκαναν ἔγγραφες συμφωνίες μεταξύ τους. Τό *Catasticum ecclesiarum et monasteriorum comunis*, πού συντάχθηκε το 13207, είναι μια πλούσια και σπουδαιότατη συλλογή τέτοιων εγγράφων, σχετικῶν με ἐκκλησιαστικά και κυρίως περιουσιακῆς φύσεως ζητήματα...>>

Οι Επισκοπές της Κρήτης το μεσαίωνα ἦταν 11, σύμφωνα με την «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ Ἐκ του Γαλλικοῦ, ΙΒ. Τόμ. ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ὑπό Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ, 1846):

<< "ΕΠΙΣΚΟΠΑΙ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΟΣ. α'. Γορτύνη. β'. Κνωσσός γ. Ιεράπετρα, δ'. Λάμπη, ε'. Σύβρυτος. ζ', Χερρόνησος η'. Κυδωνία, θ. Κύσαμος, ι'. Σετείας. και ιά. Κανδάνου, ζ'. Ελεύθερα.

ΠΟΛΕΙΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΙ ΚΡΗΤΗΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ: 1 Κνωσσός. 2 Γορτύνη. 3 Λύκτος, ή Λυτός (την σήμερον Παλαιόκαστρον), 4 Λαβύρινθος, - Παραθαλάσσιαι: 5 Κυδωνία, την σήμερον Χανία. 6 Ρηθύμνη, - 7 Λυσός την σήμερον Φόνησα, 8 Κυεύον (ετεία) ή Στειών την σήμερον Στεία. 9 Μινώα, Αρτεμούρα, ή Παλαιόκαστρον εκτός του άλλου, 10 - Μάτιον, ή Χάνδαξ κατά τινας 11 Καμάρα Λατώ.>>

Η σημερινή Εκκλησία της Κρήτης σε αντίθεση με τις υπόλοιπες της Ελλάδας έχει σχετική αυτονομία από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και δική της Σύνοδο και Αρχιεπίσκοπο. Ανώτερη εκκλησιαστική διοικητική Αρχή της είναι η Ιερά Επαρχιακή Σύνοδος της Εκκλησίας Κρήτης, που εδρεύει στο Ηράκλειο της οποίας πρόεδρος είναι ο Αρχιεπίσκοπος Κρήτης και μέλη οι Σεβασμιότατοι Μητροπολίτες Κρήτης.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκλέγει τον Αρχιεπίσκοπο Κρήτης, η Επαρχιακή σύνοδος των Μητροπολιτών της Κρήτης όμως αποφασίζει αυτόνομα για τα υπόλοιπα θέματα της Εκκλησίας Κρήτης. Εκτός από τον Αρχιεπίσκοπο, οι υπόλοιποι Μητροπολίτες εκλέγονται και αυτοί από την Επαρχιακή Σύνοδο. Ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας Κρήτης έγινε νόμος του ελληνικού κράτους το 1961. Συγκεκριμένα η σημερινή διοικητική της μορφή υφίσταται σχεδόν αναλλοίωτη από το 1900, εποχή Κρητικής Πολιτείας, όπως είχε διαμορφωθεί από την εποχή του βιλαετίου της Κρήτης και συμπληρώθηκε επί Κρητικής Πολιτείας, ενώ τελευταίες τροποποιήσεις έγιναν με το νόμο 4149/1961, ο οποίος κύρωσε και τον καταστατικό της χάρτη.

Σήμερα η Εκκλησία της Κρήτης χωρίζεται σε οκτώ Ιερές Μητροπόλεις με έδρα το Ηράκλειο:

Ιερά Μητρόπολις Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου,
 Ιερά Μητρόπολις Γορτύνης και Αρκαδίας,
 Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου,
 Ιερά Μητρόπολις Λάμπης, Συβρίτου και Σφακίων,
 Ιερά Μητρόπολις Κυδωνίας και Αποκορώνου
 Ιερά Μητρόπολις Κισάμου και Σελίνου
 Ιερά Μητρόπολη Ιεραπυτνης και Σητείας
 Ιερά Μητρόπολη Πέτρας και Χερσόνησου

Η εκκλησία της Κρήτης οργανώθηκε ως έχει σήμερα επί εποχής Κρητικής Πολιτείας (1897 – 1913), τότε δημιουργήθηκαν οι οκτώ σημερινές επισκοπές ή άλλως Μητροπόλεις της Κρήτης, επειδή η Κρήτη πιο πριν, ήτοι επί Τουρκοκρατίας και Ενετοκρατίας, ήταν σκλαβωμένη και η ορθόδοξη εκκλησία της ήταν υπό διωγμό. Μάλιστα, επειδή η εκκλησία της Κρήτης απελευθερώθηκε-οργανώθηκε ως έχει σήμερα επί Κρητικής Πολιτείας, γι αυτό και από τότε και εξής δεν ανήκει άμεσα στην εκκλησία της Ελλάδος, αλλά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης.

Η Αραβική κατάκτηση του 823, όπως είναι γνωστό, επέφερε πρωτοφανείς διωγμούς στην Εκκλησία και γενικά τον ελληνισμό της Κρήτης, επειδή οι κατακτητές Άραβες Σαρακηνοί ήθελαν να εκδιώξουν τους Έλληνες κατοίκους της ή να τους εξισλαμίσουν, ήτοι να επιβάλουν την πίστη τους, το

μουσουλμανισμό. Μετά από την απελευθέρωση της Κρήτης το 961 μ.Χ. από το Νικηφόρο Φωκά αναβιώνει το ορθόδοξο χριστιανικό φρόνημα των κατοίκων της και γίνεται επανασύσταση και δραστηριοποίηση των Επισκοπών. Μάλιστα, επειδή η καταστροφική επιδρομή των πειρατών στις παράλιες πόλεις της Κρήτης δε σταμάτησε παντελώς, συνεχιζόταν ακόμη και επί εποχής Ενετοκρατίας, οι τότε Επισκοπές Κρήτης αναγκαζόταν να κάνουν μεταφορά της έδρας τους σε ενδότερα της νήσου χωριά που ακόμα φέρνουν το όνομα Επισκοπή, όπως π.χ. χωριό Επισκοπή Πεδιάδας Ηρακλείου, χωριό Επισκοπή Ιεραπέτρας, χωριό Επισκοπή Σητείας κ.α. με υπάρχουσες μέχρι σήμερα κατοικίες Επισκόπων.

Οι ορθόδοξοι επίσκοποι της εκκλησίας της Κρήτης κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας (1211-1669) αντικαταστάθηκαν από Λατίνους και προ αυτού όλες οι ορθόδοξες επισκοπές επίσημα έκλεισαν, τουλάχιστον επίσημα. Απλά υπήρχαν κάποιοι ορθόδοξοι ιερείς και ιεράρχες που λειτουργούσαν ανεπίσημα σε ναούς, διατηρώντας έτσι στη μνήμη των Κρητών την ορθόδοξη πίστη. Μάλιστα, επειδή στην περίοδο της Ενετοκρατίας, ειδικά μετά από το 14 αι. και εξής, οι Επαρχίες Ιεραπύτνης και Σητείας αποτελούσαν ένα νομό, το Νομό Σητείας, αρχικά υπήρχε μια Επισκοπή, ο Λατίνος και ο Ορθόδοξος Επίσκοπος του νομού έφερε τον τίτλο «Ιεραπέτρας» ή Ιεροσητείας, από τις έδρες των δυο Επαρχιών, της Ιερά(πτυνας) και της (Σ)ητείας > Ητείας ή άλλως Πέτρας.

Η ορθόδοξη εκκλησία της Κρήτης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1669-1898) ήταν παντελώς υπό διωγμό, ναοί και ιερείς, επειδή οι Τούρκοι ήθελαν είτε να διώξουν τους Έλληνες κατοίκους της ή να τους εξισλαμίσουν. Οι διώξεις κατά των χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν να σταματήσουν με το καλούμενο «Χάτι Χουμαγιούν» (1856), όμως αυτό δεν ίσχυσε στην Κρήτη. Μετά από την Κρητική επανάσταση του 1866 εκδόθηκε ο καλούμενος οθωμανικός «Οργανικός Νόμος» με τον οποίο επιτρεπόταν η ορθόδοξη πίστη και να κτίζονται εκκλησίες. Στις 25 Μαρτίου 1862 θεμελιώθηκε ο μεγάλος μητροπολιτικός ναός του Αγίου Μηνά στο Ηράκλειο και εγκαινιάσθηκε στις 16 Απριλίου 1895.

Σημειώνεται επίσης ότι:

1) Δεν είναι αληθές ότι «Το όνομά της (της Επισκοπής Πέτρας), προερχόμενο και αυτό από την διάσπαση τού ονόματος της επισκοπής Ιεραπέτρας, ανάγεται στην αρχαϊκή πόλη Πέτρα που βρισκόταν βόρεια του χωριού Χαμέζι της Σητείας όπου και εικάζεται ότι ήταν η έδρα της επισκοπής πριν την διάσπασή της» και αυτό γιατί:

Α) Ο συνέκδημος του Ιεροκλέους, όπως είδαμε πιο πριν, αφενός δεν αναφέρει επισκοπή με το όνομα «Ιεράπετρα» και αφετέρου λέει ότι στην Ανατολική Κρήτη δεν υπήρχε μια μόνο επισκοπή, αλλά οι 5 από τις 22 της Κρήτης, οι εξής: «Χερσονήσου, Ιεράπυδνας, Βιάννου, Λύκτου, Καμάρας. Η πόλη Καμάρα (ή Λατώ) βρισκόταν στην περιοχή όπου βρίσκεται σήμερα η Νεάπολη, οπότε συνέχεια αυτής της επισκοπής είναι η επισκοπή Πέτρας, η οποία μετονομάστηκε σε Επισκοπή Πέτρας για τους λόγους που λέει το σχολικό βιβλίο της Κρητικής Πολιτεία, πρβ: «Παρά την Νεάπολην κείται η μονή Κρεμαστών και η Κουφή Πέτρα επί θέσεως υψηλής και μαγευτικής

όπου συνήθως εδρεύει επίσκοπος της χώρας υπό τον τίτλο «ο Πέτρας» όθεν έλαβεν και το όνομα» («Γεωγραφία της Κρήτης υπό Εμμ Σ. Λαμπρινάκη, Ρέθυμνα 1890»).

Β) Ο επίσκοπος Πέτρας εμφανίζεται για πρώτη φορά αντί του Επισκόπου Καμνάρας στο Τακτικό 3 Βασιλέως Βουλγαροκτόνου, 980 μ.Χ., ήτοι μετά την καταστροφή της Καμνάρας από τους Αραβες Σαρακηνούς.

Γ) Οι Επαρχίες Μιραμπέλλου και Λασιθίου, ήτοι η περιοχή της επισκοπής Πέτρας, δεν έχουν σχέση με την Επαρχία Σητείας, όπου βρίσκονταν/βρίσκεται η αρχαϊκή πόλη Πέτρα, αφού μεταξύ τους παρεμβάλετε η επαρχία της Ιεράπετρας.

Δ) Η ονομασία «Ιεράπετρα» αρχικά δεν ήταν ονομασία για την πόλη (η πόλη ονομάζονταν Ιεράπυτνα ή Ιεράπυδνα), αλλά για την περιοχή της Επισκοπής που είχε έδρα την Ιεράπυτνα, ήτοι των δυο επαρχιών: της Ιεράς (ή Πύτνας και της Σητείας ή Πέτρας, εξ ου και Επισκοπή «Ιεροσητείας ή Ιεραπέτρας», όπως συνάγεται από τα λεγόμενα του Κλαύδιου Πτολεμαίου («Γεωγραφικά», LIB. III. CAP. 16.17, τόμος Α, Creta - Κρήτη). Περισσότερα βλέπε η πόλη της Ιεράπυτνας ή Ιεράπετρας. Η Επισκοπή Ιεράπυτνα άλλοτε ήταν μια με αυτή της Σητείας, η Ιεροσητείας, και άλλοτε δυο, η Ιεράπετρας και η Σητείας.

Η ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΠΕΤΡΑΣ

Η Ιερά Μητρόπολη Πέτρας και Χερσονήσου είναι μία από τις οκτώ Μητροπόλεις της Εκκλησίας της Κρήτης με έδρα την ιστορική πρωτεύουσα του Νομού Λασιθίου, τη Νεάπολη. Περιλαμβάνει τους οικισμούς των Δήμων Αγίου Νικολάου και Οροπεδίου Λασιθίου, που ανήκουν στο Νομό Λασιθίου, καθώς και τους οικισμούς του Δήμου Χερσονήσου, που ανήκει στο Νομό Ηρακλείου. Μητροπολιτικός ναός της Ιεράς Μητρόπολης Πέτρας και Χερσονήσου είναι η Μεγάλη Παναγία στη Νεάπολη και όταν κτίσθηκε ήταν ο μεγαλύτερος ναός στο Νομό Λασιθίου και αυτό, για να γίνει ο μητροπολιτικός Ναός του Νομού Λασιθίου και της Επισκοπής Πέτρας. Ο ναός είναι τρίκλυτη βασιλική σταυροειδής με τρούλο, με το κεντρικό κλίτος αφιερωμένο στην Παναγία να γιορτάζει τις 15 Αυγούστου, το νότιο κλίτος είναι αφιερωμένο στους Άγιους Δέκα και το βόρειο στην Αγία Τριάδα. Ο ναός άρχισε να κατασκευάζεται το 1888 από τον Επίσκοπο Πέτρας Μελέτιο σε σχέδιο του αρχιτέκτονα Κ. Τσαντηράκη και η κατασκευή του ολοκληρώθηκε το 1946. Ο ναός εγκαινιάστηκε το 1927.

Η Ιερά Μητρόπολη Πέτρας και Χερσονήσου προήλθε από τη συνένωση δυο παλαιότερων επισκοπών, όπως φανερώνει και το όνομά της, την Επισκοπή Πέτρας και την Επισκοπή Χερσονήσου. Η εν λόγω συνένωσή έγινε κατά το τέλος της Κρητικής Πολιτείας (1897 – 1912), αφού στην «Ιστορία και Γεωγραφία της Κρήτης» του Ιωάννη Κονδυλάκη, έκδοση της Κρητικής Πολιτείας το 1903 αναφέρεται ότι υπήρχε ακόμη η Επισκοπή Πέτρας με έδρα τη Νεάπολη, πρβ: «Το 1898 η Κρήτη ανεκηρύχθη αυτόνομος πολιτεία ..... Η Κρήτη είχε διηρημένη εις 71 δήμους..... Νεάπολις (1597 χριστ.) πρωτεύουσα του νομού Λασιθίου και έδρα του επισκόπου Πέτρας, κείμενη

εντός του ωραίου λεκανοπεδίου Μεραμβέλου. Νεάπολις ωνομάσθη από του 1868. Αλλά συγχρόνως ελέγετο Καινούργιο Χωριό. ....».

Η επισκοπή Χερσονήσου περιλάμβανε τις επαρχίες Ρίζου και Πεδιάδος, που σήμερα ανήκουν στο Νομό Ηρακλείου, και είχε ονομαστεί έτσι, επειδή η έδρα της βρισκόταν στην κωμόπολη Χερσόνησο Ηρακλείου Κρήτης.

Σύμφωνα με την ιστοσελίδα της Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερσονήσου (www.imreh.gr):

<< Α) Μητρόπολις Πέτρας. Επισκοπή με την ονομασία Πέτρας αποτελούμενη από τις Επαρχίες Μεραμβέλλου και Λασιθίου, εμφανίζεται για πρώτη φορά στις αρχές της Β΄ Βυζαντινής περιόδου (961-1204) στο Τακτικό 3 του Βασιλείου του Βουλγαροκτόνου χρονολογούμενο στο έτος 980, ως αποσπασθείσα από τήν Επισκοπή Ιεραπέτρας. Το όνομά της, προερχόμενο και αυτό από την διάσπαση του ονόματος της Επισκοπής Ιεραπέτρας, ανάγεται στην αρχαϊκή πόλη Πέτρα που βρισκόταν βόρεια του χωριού Χαμέζι της Σητείας όπου και εικάζεται ότι ήταν η έδρα της Επισκοπής πριν την διάσπασή της. Κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας (1204-1669), όταν οι ορθόδοξοι επίσκοποι είχαν αντικατασταθεί από Λατίνους, η Επισκοπή Πέτρας δεν αναγράφεται ούτε στους λατινικούς πίνακες, ούτε και στα βυζαντινά Τακτικά. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1669-1898), η Επισκοπή Πέτρας επανιδρύεται και αναφέρεται ένατη σε βεράτιο και φερμάνι του 1756 και όγδοη στα «Κανονικά Πεσκέσια» του Μητροπολίτη Κρήτης το 1786. Την περίοδο αυτή, οι Επίσκοποι Πέτρας έδρευαν στο Επάνω Χωριό της Φουρνής. Μετά την επανάσταση του 1866, η έδρα της Επισκοπής Πέτρας μεταφέρθηκε στην Νεάπολη όπου και βρίσκεται από τότε. Κατά το έτος 1900, μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Τούρκους, αποδόθηκε στην Επισκοπή Πέτρας και η Επαρχία Βιάννου, αποσχισθείσα από την Επισκοπή Αρκαδίας. **Το έτος 1932 η Επισκοπή Ιεράς και Σητείας συγχωνεύθηκε με την Επισκοπή Πέτρας στην Επισκοπή Νεαπόλεως. Μετά όμως από μία τριετία αποσπάστηκε και πάλι η Επισκοπή Ιεράς και Σητείας και στην Επισκοπή Νεαπόλεως επανήλθε το αρχικό της όνομα Πέτρας.** Το 1962 η Επισκοπή Πέτρας, όπως και όλες οι Επισκοπές της Κρήτης, ανυψώθηκε σε Μητρόπολη.

Β) Επισκοπή Χερρονήσου. Η Χερσόνησος γίνεται έδρα Επισκοπής τον 4ο ή στις αρχές του 5ου αιώνα. Την ύπαρξη της Επισκοπής Χερρονήσου μαρτυρούν οι μεγάλες παλαιοχριστιανικές βασιλικές που έχουν βρεθεί στη Χερσόνησο. Βεβαιωμένη είναι επίσης η συμμετοχή του επισκόπου Χερρονήσου στη Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου το 431. Ο επίσκοπος Χερρονήσου εμφανίζεται να υπογράφει το 457 την ομολογία ορθόδοξης πίστης προς τον αυτοκράτορα Λέοντα τον Α΄. Πιθανόν, τον 7ο αιώνα, με την έναρξη των επιδρομών από τους Άραβες πειρατές, περίοδος που καταστρέφονται και οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές, η Χερσόνησος εγκαταλείπεται και η έδρα της Επισκοπής μεταφέρεται στο Πισκοπιανό. Ο επίσκοπος Χερρονήσου μνημονεύεται, τότε, στο Παρισινό Τακτικό 1555 (Λέοντος Γ΄ και Κων/νου Ε΄, 731), στα Πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου (787), στο 8ο και 9ο Τακτικό των αρχών του 9ου αιώνα και μετά την περίοδο της αραβοκρατίας στο Τακτικό του Βασιλείου Βουλγαροκτόνου στα 980. ^{[1][2][3][4][5][6][7][8][9][10][11][12][13][14][15][16][17][18][19][20][21][22][23][24][25][26][27][28][29][30][31][32][33][34][35][36][37][38][39][40][41][42][43][44][45][46][47][48][49][50][51][52][53][54][55][56][57][58][59][60][61][62][63][64][65][66][67][68][69][70][71][72][73][74][75][76][77][78][79][80][81][82][83][84][85][86][87][88][89][90][91][92][93][94][95][96][97][98][99][100]} Τον 10ο αιώνα, η επισκοπική

έδρα της Χερρονήσου μεταφέρεται στην Επισκοπή Πεδιάδος και τον 19ο αιώνα στη Μονή Αγκαράθου. Η Επισκοπή καταργήθηκε το 1900.

Η ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΙΕΡΑΠΥΤΝΗΣ ΚΑΙ ΣΗΤΕΙΑΣ

Η Μητρόπολη Ιεραπύτνης και Σητείας είναι μία από τις οκτώ Μητροπόλεις της Εκκλησίας της Κρήτης με έδρα την Ιεράπετρα και καταλαμβάνει το νότιο και το ανατολικό τμήμα του νομού Λασιθίου. Περιλαμβάνει σήμερα τους οικισμούς των Δήμων Ιεράπετρας και Σητείας (ήτοι τις πρώην Επαρχίες Ιεράπετρας και Σητείας), καθώς και τους οικισμούς της (Κάτω Σύμης) Βιάννου. Προήλθε από τη συνένωση δυο παλαιότερων επισκοπών, όπως φανερώνει και το όνομά της, την Επισκοπή της Επισκοπής Ιεραπύτνης και της επισκοπής Σητείας. Η συνένωση έγινε επί Κρητικής Πολιτείας. Μητροπολιτικός Ναός της Ιεράς Μητρόπολης Ιεραπύτνης και Σητείας είναι ο ιστορικός Ι. Ναός του Αγίου Γεωργίου της Ιεράπετρας, πολιούχου της πόλεως, που ανεγέρθηκε και εγκαινιάστηκε το 1856, επί οθωμανοκρατίας, στη θέση παλαιότερου ομώνυμου Ναού στην παλιά πόλη.

Σύμφωνα με την ιστοσελίδα της Ιεράς Μητρόπολης Ιεραπύτνης και Σητείας: << Η Επισκοπή Ιεράπετρας είναι η αρχαιότερη ιστορικά στο Νομό Λασιθίου και θεωρείται μεταξύ των πρώτων που ιδρύθηκαν στην Κρήτη. Σύμφωνα με τον ιστορικό Φλαμίνιο Κορνήλιο στο έργο του *Kreta Sacra* και την αναφορά του Αθανασίου Παπαδοπούλου-Κεραμέως στο «Μαρτυρολόγιο των Αγίων Δέκα Μαρτύρων», η ίδρυσή της χρονολογείται γύρω στο 68 μ. Χ. Επίσης, το ακρωτήριο «Σαλμώνη», που αναφέρεται στις Πράξεις των Αποστόλων (Πρ. 27,7) «υπεπλεύσαμεν την Κρήτην κατά Σαλμώνην» πως πέρασε ο Απόστολος Παύλος πηγαίνοντας στη Ρώμη, πριν να αράξει το πλοίο που τον μετέφερε στους Καλούς Λιμένες, είναι το ακρωτήριο «Κάβο Σίδερο», το οποίο βρίσκεται στο ανατολικότερο άκρο της Κρήτης, και συγκεκριμένα στην Επαρχία Σητείας και στα γεωγραφικά όρια της Ιεράς Μονής Τοπλού. Ακόμα, σύμφωνα με μία παράδοση ο Απόστολος Παύλος, κατά την τέταρτη αποστολική περιοδεία του, αποβιβάστηκε για ανεφοδιασμό ανατολικά της Ιεράπετρας, όπου και κτίστηκε μία εκκλησία με 12 κολώνες στο όνομα του Αποστόλου Παύλου, γεγονός που ενισχύει την επικρατούσα παράδοση ότι ο ίδιος ο Απόστολος των Εθνών μαζί με το μαθητή του Τίτο ίδρυσαν την Εκκλησία της Ιεραπύτνης και της Σητείας. Ο ναός δεν διασώζεται σήμερα, όμως περιγράφεται το 1687 από τον Randolph τις περιηγήσεις του στην Κρήτη που γράφει: << Ανατολικά της Ιεράπετρας περίπου 10 μίλια, επισκέφτηκα ένα μοναστήρι μέσα σε μια σπηλιά δίπλα σε ένα βουνό. Εκεί όπου λέγεται ότι ο Απόστολος Παύλος εκήρυξε..... Η πρώτη ιστορικά επικυρωμένη αναφορά γίνεται το 343 μ.Χ. όταν ο Επίσκοπος Ιεραπύτνης Σύμφωρος μετείχε στη Σύνοδο της Σαρδικής (Σόφιας). Το 457 μ.Χ. στην τοπική Σύνοδο Κρήτης μνημονεύει και υπογράφει ο Ευφρόνιος ως Επίσκοπος Ιεραπύτνης, ενώ κατά τη Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια το 787 αναφέρεται και η Επισκοπή Ιεραπύτνης. Τον 7ο ή τον 8ο αιώνα τοποθετείται η ίδρυση της Επισκοπής της Σητείας..... Κατά την Ενετοκρατία, μετά το 1204, οι Φράγκοι κατακτητές συγχώνευσαν τις Επισκοπές και αντί Ορθοδόξων τοποθετούσαν Λατίνους Επισκόπους ή Έλληνες που είχαν φραγκέψει. Ο πρώτος Λατίνος Επίσκοπος

ήταν ο Αντώνιος από τη Βενετία (1317-1323). Ακολουθούν περί τους είκοσι (20) Λατίνους ή Λατινόφρονες Επισκόπους. Ο τελευταίος Γεώργιος Μινόπτος (1634-1651) παραδίδει την Επισκοπή Σητείας στους Τούρκους. Στην περίοδο αυτή οι δύο Επαρχίες άλλοτε ήταν ενωμένες και άλλοτε όχι, ανάλογα με τα συμφέροντα των κατακτητών, ο δε Επίσκοπος έφερε πάντα τον τίτλο «Ιεραπέτρας», συμπεριλαμβανομένης και της Επισκοπής «Πέτρας». Η Ιερά Επισκοπή Ιεραπύτνης περιελάμβανε ολόκληρο το ανατολικό τμήμα της Νήσου, από την Σητεία έως την Βιάννο και τη Χερρόνησο, δηλαδή την σημερινή Χερσόνησο του Νομού Ηρακλείου. Κατά τον 12ο αιώνα μέρος της περιφέρειας της Επισκοπής Ιεραπύτνης ή Ιεραπέτρας (Επαρχίες Μεραμβέλλου, Λασιθίου και Βιάννου) αποσπάσθηκε απ' αυτήν **και αποκόπηκε ο τίτλος της**, παραμένουσα η πρώτη ως Επισκοπή Ιεράς και η δεύτερη ως Επισκοπή Πέτρας. Από τότε στην Επισκοπή Ιεράς ή Ιεράς και Σητείας ανήκουν οι Επαρχίες Ιεράπετρας και Σητείας και οι τέως Κοινότητες Καλού Χωριού Μεραμβέλλου και Κάτω Σύμης Βιάννου. Για ορισμένο μικρό διάστημα η Επαρχία Σητείας αποτέλεσε ιδιαίτερη Επισκοπή με τελευταίο Επίσκοπο το μακαριστό Ζαχαρία, ο οποίος θανατώθηκε από τους Τούρκους κατακτητές στο Ηράκλειο το 1822 μ.Χ. Και πάλι όμως οι δύο Επαρχίες Ιεράπετρας και Σητείας αποτέλεσαν μια ενιαία Μητροπολιτική περιφέρεια, την Ιερά Επισκοπή Ιεράς και Σητείας ή Ιεροσητείας. Στην Τουρκοκρατία (1669-1898) επανιδρύθηκαν οι Επισκοπές στην Κρήτη και εγκαταστάθηκαν Ορθόδοξοι Επίσκοποι. Τότε υπήρχαν δύο Επισκοπές «Ιεράς» και «Σητείας» και από το 1832 συγχωνεύτηκαν σε μία με το όνομα «Ιεροσητείας». Πρώτος Επίσκοπος Ιεροσητείας μετά την τουρκική κατάληψη είναι ο Γεράσιμος Μαγγανάρης (1832-1841). Ονομαστός υπήρξε ο προκάτοχος του Αρτέμιος Παρδάλης (1811-1821), ο οποίος επέδειξε σημαντική εθνική δράση στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, και το 1845 εξελέγη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Πατριάρχης Αλεξανδρείας..... **Από το 1932 έως το 1936 με το νόμο 5621** οι Επισκοπές Ιεροσητείας και Πέτρας συγχωνεύτηκαν σε μια με τον τίτλο «Επισκοπή Νεαπόλεως» και με Επίσκοπο τον Πέτρας Διονύσιο Μαραγκουδάκη. Το 1936 καταργήθηκε ο νόμος 5621 και επανασυστάθηκε η Επισκοπή Ιεράς και Σητείας στην οποία εξελέγη Επίσκοπος ο Φιλόθεος Μαζοκοπάκης από την Κίσαμο (1936-1960). Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αργότερα δια της υπ' αριθμού 812 πράξεως του έτους 1962 προήγαγε την Επισκοπή Ιεροσητείας σε Μητρόπολη με τον τίτλο Ιεραπύτνης και Σητείας και πρώτο Μητροπολίτη τον αείμνηστο Φιλόθεο Βουζουνεράκη (1961-1993). Το έτος 1993 η Αγία και Ιερά Σύνοδος ανύψωσε τις Μητροπόλεις της Εκκλησίας Κρήτης, και συνεπώς και την Μητρόπολη Ιεραπύτνης και Σητείας, εις εν ενεργεία Μητροπόλεις του Οικουμενικού Θρόνου. Η ανακήρυξη αναφέρει ότι: «η ρηθείσα τιμής ένεκεν Μητρόπολις Ιεραπύτνης και Σητείας, από του νυν και εφεξής υπάρχει και λέγεται και παρά πάντων γινώσκεται Ιερά Μητρόπολις Ιεραπύτνης και Σητείας, ο δε εν αυτή αρχιερατεύων τιτλοφορήται Ιερώτατος Μητροπολίτης Ιεραπύτνης και Σητείας, υπέρτιμος και έξαρχος Ανατολικής Κρήτης...>>».

ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΑΡΤΕΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΡΗΤΗ (CREYTA)
 ΤΟΥ «BUONDELMONTI,
 Cristoforo, Liber Insularum
 Archipelagi [1420]» Buondel-
 monti, Cristoforo, ca. 1385-ca.
 1430.

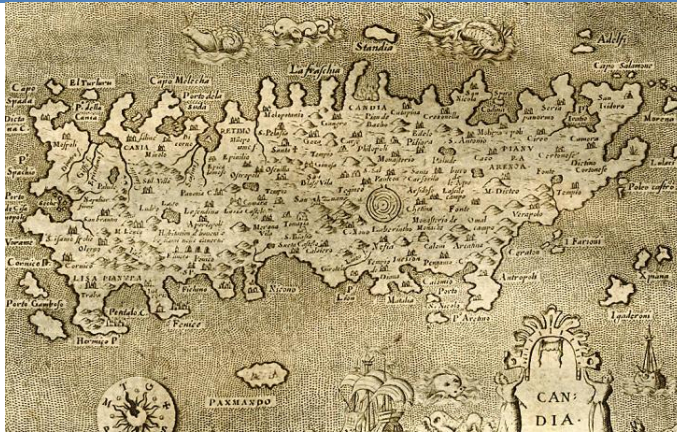

Crete ,
 Ptolemaios map
 1541 (ed.
 Philesius and
 Waldseemueller

Χάρτης Κρήτης του Girolamo Calaroda (1563). "Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, Κ. Σάθας, Τόμος ΙΧ, Παρίσι, 1890". Girolamo Calaroda, Carte Nautiche, Anno 1563, Pal. Ducale, Venezia (στη θέση του σημερινού Άγιου Νικολάου αναγράφει «Καστέλι Μιραμπέλλου».

1572 Venetian map of Candia (Crete) by Tommaso Porcacchi. Στην Επαρχία που καλείται σήμερα Μιραμπέλλου σημειώνονται οι οικισμοί Άγιος Νικόλαος (S. Nicolo) και Άγιος Αντώνιος.

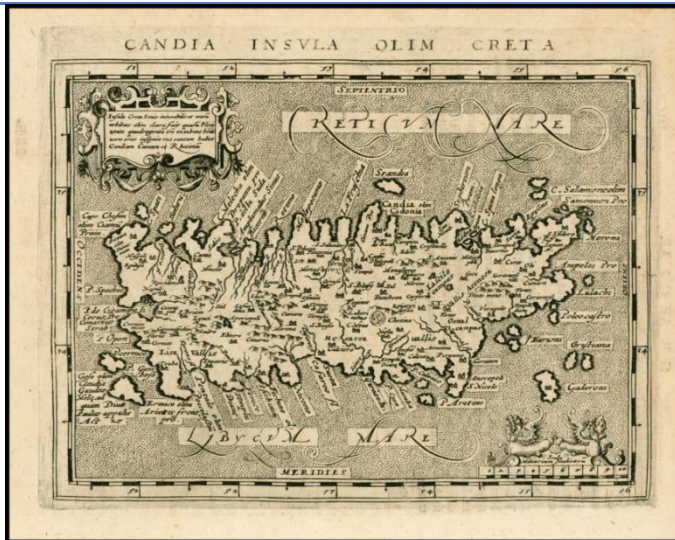

Χάρτης Κρήτης του 1575, CANDIA OLIM CRETA/ DE ISDLE DE CRETE AU CANDIE (CRETE, atlas 'La Cosmographie Universelle de Tout le Monde' of Sebastian Münster, printed in 1575. Library of the University of Amsterdam).

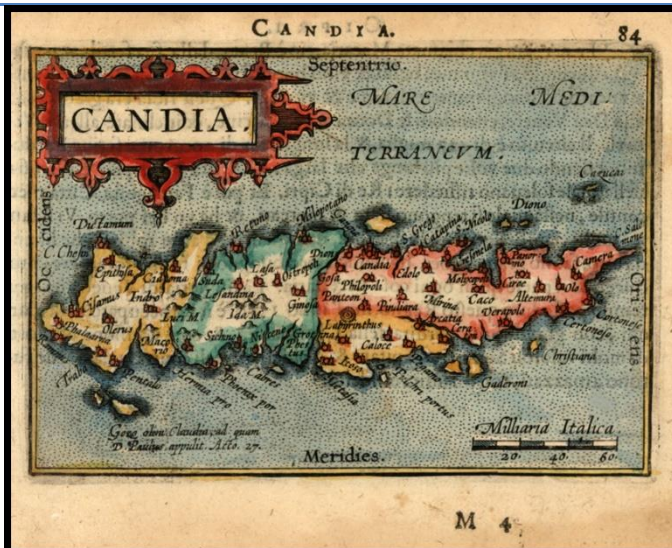

Χάρτης Κρήτης και Κύπρου 1581. Abraham Ortelius: Cyprus Insula [with] Candia, Olim Creta, Antwerp 1581 Date of the first edition: 1570.

Χάρτης Κρήτης του 1595 Giovanni Antonio Magini: Candia Insula Olim Creta, Venice / 1596

Χάρτης Κρήτης του 1601. Giovanni Battista Vrients / Abraham Ortelius: Candia, Antwerp 1601.

Χάρτης Κρήτης του 1619. Gerard Mercator: Candia cum Insulis aliquot circa Graeciam [Insets of Corfu, Zante, Milo, Nicsia, Santorini and Scarpanto, Amsterdam / 1619

CRETA
Ortelius:
Graecia
Sophiani,
about
1580

CANDIA
Visscher,
1680

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το παρόν βιβλίο είναι μια πρωτότυπη μελέτη, η οποία βασίζεται αποκλειστικά και μόνο σε επίσημες πηγές, αρχαίες και νέες, των οποίων τα ονόματα αναφέρονται εντός του βιβλίου, εκεί όπου αναφέρονται και τα λεγόμενά τους.

ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ:

Ο συγγραφέας Αδαμάντιος (Μάκης) Γ. Κρασανάκης έχει γράψει πάρα πολλές μελέτες και άρθρα, που έχουν δημοσιευτεί στις Κρητικές και Αθηναϊκές εφημερίδες, καθώς και πάρα πολλά άλλα βιβλία, όπως τα εξής:

1. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ (ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΓΡΑΦΗΣ)
3. Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ
4. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
5. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ
6. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ: ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ, ΚΑΝΤΑΔΑ, ΡΙΜΑ, ΡΙΖΙΤΙΚΟ, ΑΜΑΝΕΣ Κ.ΛΠ.
7. Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
8. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΗ (ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΡΟΦΟΡΑ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΟΥΝ ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ)
9. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ
10. ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
11. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΩΝ ΘΕΩΝ
12. ΟΙΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΤΟΠΟΙΙΑ (ΙΣΤΟΡΙΑ, ΕΙΔΗ ΠΟΤΩΝ Κ.ΛΠ.)
13. Η ΑΘΗΝΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΡΟΣΦΟΡΑ Κ.ΛΠ.)
14. Η ΘΗΒΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ Κ.ΛΠ.)
15. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΑΤΑΓΩΓΗ Κ.ΛΠ. ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ)
16. Η ΣΠΑΡΤΗ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΙΔΡΥΣΗ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΡΟΣΦΟΡΑ Κ.ΛΠ.)
17. Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ)
18. Ο ΚΡΗΤΑΓΕΝΗΣ ΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΤΡΟ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
19. ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΦΟΡΕΣΙΕΣ
20. ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥΣ
21. Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΣ
22. Ο ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ (ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΔΗΜΟΙ Κ.ΛΠ.)
23. ΤΟ ΠΕΡΙΦΗΜΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
24. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
25. ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ - ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΕΙΝΑΙ ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΙΝΟΗΣΗ
26. ΙΣΤΟΡΙΑ ΧΟΡΟΥ- & ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ-ΧΟΡΟΙ
27. ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ (ΕΙΔΗ, ΕΦΕΥΡΕΤΗΣ Κ.ΛΠ.),
28. ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ
29. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ (ΕΙΔΗ Κ.ΛΠ.)
30. ΠΕΡΙ ΘΥΣΙΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΩΝ ΚΑΙ ΚΡΕΑΤΟΦΑΓΙΑΣ
31. ΠΕΡΙ ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑΣ, ΑΣΤΡΟΛΟΓΙΑΣ, ΜΑΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΜΑΝΤΕΙΑΣ

Α.Γ.ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ: ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ: ΙΔΡΥΣΗ, ΟΝΟΜΑΣΙΑ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΛΠ

32. ΨΕΥΔΗ ΠΟΥ ΛΕΓΟΝΤΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΗ
33. ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ: (ΔΥΣΛΕΞΙΑ, ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΣ κ.α.).
34. ΘΡΗΣΚΕΙΑ: ΤΙ ΕΝΑΙ ΘΕΟΣ, ΨΥΧΗ, ΑΔΗΣ ΚΑΙ Η ΥΠΑΡΞΗ ΤΟΥΣ Ή ΟΧΙ
35. Η ΚΙΘΑΡΑ, Η ΛΥΡΑ ΚΑΙ Ο ΑΥΛΟΣ ΜΕ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΠΙΝΟΗΘΗΚΑΝ ΑΠΟ ΚΡΗΤΕΣ
36. Ο ΕΦΕΥΡΕΤΗΣ ΙΣΤΙΩΝ ΚΑΙ ΜΥΛΟΥ (ΥΔΡΑΛΕΤΗ, ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ κ.α.).
37. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΓΙΑΤΙ ΕΙΝΑΙ ΛΑΘΟΣ ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΠΑΜ ΤΟΥ ΔΙΑΣΤΗΜΑΤΟΣ